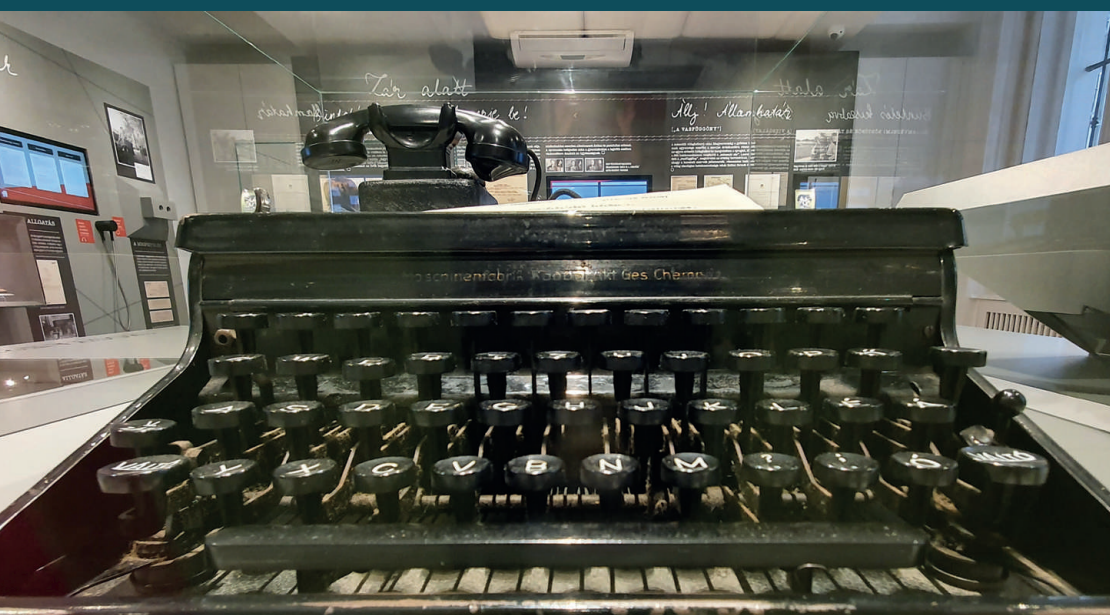

LEVÉLTÁRI SZEMLE

72. évfolyam

2022. 1. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2021. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól
- A magánélet dokumentációs univerzuma
- Ember Győző terminológiai lexikona
- A Visegrádi Négyek állományvédelmi együttműködése
- Az alakulóban lévő Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár

Alamiztonszági tisztekr
vonatkozó iratok

Magnesszalag EGPR

Levéltár ismert

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

72. évfolyam ▪ 2022. 1. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Cseh Gergő Bendegúz	Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2021. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól	5
MŰHELYMUNKÁK		
Nagy Ágnes	A magánélet dokumentációs univerzuma – <i>Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok a magániratgyűjtés terepén II.</i>	15
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET		
Sipos András	Ember Győző terminológiai lexikona és a levéltári terminológia mai problémái	27
Miskolc – Kaposvár – Miskolc	<i>Interjú Tóth Péterrel</i> – Beszélgetőtárs: Kis József	47
KILÁTÓ		
Gaálné Barcs Eszter – Dékány Szilveszter	Látogatás az Európai Unió Történeti Levéltárában	63
MÉRLEG		
P. Holl Adrien	A Visegrádi Négyek állományvédelmi együttműködése	68
Czégé Petra Gabriella	Állományvédelem az MNL Békés Megyei Levéltárában	74
HÍREK		
A magyarországi és a határon túli magyar nyelvű levéltári kiadványok 2021. évi bibliográfiája (Horváth Natália)		85
Jonica Xénia	Bemutatkozik az alakulóban lévő Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár	93
Egy diktatúra hagyatéka – Állambiztonsági iratok és történetek <i>Állandó kiállítás a Történeti Levéltárban</i> (Tóth Anita Eszter)		99
IN MEMORIAM		
Iványosi Szabó Tibor – <i>A „puszták metropoliszának” krónikása</i> (Gyenesei József)		101
Érszegi Géza (Sölch Miklós)		103
KÉPMELLÉKLET		

Czégé Petra Gabriella, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára

Cseh Gergő Bendegúz, főigazgató

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Dékány Szilveszter, gyűjteményi főmunkatárs

- Habsburg Ottó Alapítvány

Gaálné Barcs Eszter, főlevéltáros

- Habsburg Ottó Alapítvány

Gyenesei József, levéltár-igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára

Horváth Natália, könyvtáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Jonica Xénia, levéltáros

- Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár

Kis József, levéltár-igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

Nagy Ágnes, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

P. Holl Adrien, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Sipos András, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Sölch Miklós, csoportvezető

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Tóth Anita Eszter, közművelődési munkatárs

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Cseh Gergő Bendegúz

Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2021. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól

A Levéltári Szakfelügyelet 2021. évi tevékenysége

A Levéltári Szakfelügyelet 2021-ben is a Levéltári Kollégiumról és a levéltári szakfelügyeletről szóló 7/2002. (II. 27.) NKÖM rendelet alapján végezte tevékenységét, és a hazai közlevéltárakban, valamint a nyilvános magánlevéltárakban ellenőrizte az 1995. évi LXVI. törvényben (Ltv.), valamint a 27/2015. (V. 27.) EMMI rendeletben (R.) megfogalmazott szakmai követelmények teljesülését.

A szakfelügyelet 2021. évi ellenőrzési munkájának alapját a vezető szakfelügyelő által összeállított, a Levéltári Kollégium egyetértésével és az Emberi Erőforrások Miniszterének jóváhagyásával kiadott Ellenőrzési Terv képezte, amelyet minden hazai működő közlevéltár és nyilvános magánlevéltár előzetesen megkapott.

Az ellenőrzésbe bevont levéltárak körét – az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan – a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) által az Ltv. 17. § (2) c) pontja szerint vezetett nyilvántartás határozta meg. Ebben a nyilvántartásban az éves munkaterv összeállításakor nem szerepelt az Ltv-ben nevesített Földügyi és Távérzékelési Levéltár, új intézményként viszont bekerült a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, a Magyar Táncművészeti Egyetem Vályi Rózsi Könyvtár, Levéltár és Táncstudományi Kutatóközpont Levéltára, illetve ismét önállóan vizsgált intézményként a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (MATE) Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár. A vizsgált intézmények száma így hárommal emelkedett: a vezető szakfelügyelő és a közlevéltári szakfelügyelők 2021-ben összesen 50 hazai közlevéltárat ellenőriztek.

A közlevéltárak esetén a 2021. évi Ellenőrzési Terv alapján a „szolgáltató levéltár” koncepciójának megvalósulása képezte a vizsgálat tárgyát, beleértve az egyes intézmények elektronikus és hagyományos ügyintézési és kutatási szolgáltatásait, levéltár-pedagógiai, oktatási, publikációs és ismeretterjesztő tevékenységét is.

A 40 hazai nyilvános magánlevéltárat két magánlevéltári szakfelügyelő ellenőrzi. Az ellenőrzési stratégia alapján a nyilvános magánlevéltárak teljes körét három év alatt ellenőrzi a szakfelügyelet, ezután új tematika alapján új ellenőrzési ciklus kezdődik. Ebben a hároméves ciklusban a levéltárak személyi ellátottságának alakulásával, a levéltári honlapok információtartalmával és az illetékességből történő iratátvételek helyzetével foglalkozik a szakfelügyelet. 2021-ben a következő nyilvános magánlevéltárak ellenőrzésére került sor:

- Magyar Ferences Levéltár
- Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára
- Pécsi Egyházmegyei Levéltár
- Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
- Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár
- Szeged-Csanádi Egyházmegye Levéltára
- Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet Levéltára
- Magyarországi Román Ortodox Egyház Levéltára
- Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
- Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
- Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára
- Magyar Zsidó Levéltár.

A vizsgálatokról készült jelentéseket a levéltár vezetőjének esetleges kiegészítő véleményével együtt a szakfelügyelők elküldték a vezető szakfelügyelőnek, aki azt – saját megjegyzéseivel együtt – továbbította a levéltár fenntartójának.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma VI/907-3/2021/KONYVLEV számú, 2021. március 12-én kelt levelében különvizsgálat elvégzésével bízta meg a Levéltári Szakfelügyeletet. A különvizsgálat tárgya közlevéltárak esetében az elektronikus szolgáltatások működése és színvonala, nyilvános magánlevéltárak esetében a köziratot is őrző magánlevéltárak helyzetének felmérése és ezen iratok őrzési körülményeinek vizsgálata volt.

A levéltári szakfelügyelet állandó feladatköre a levéltári selejtezések ellenőrzése és jóváhagyása. 2021-ben összesen 41 esetben érkezett selejtezési terv, illetve selejtezési jegyzőkönyv az illetékes szakfelügyelőkhöz (alkalmanként több is), akik ezt véleményezték (szükség esetén ellenőrizték vagy módosításukat kezdeményezték), majd a jogszabályoknak megfelelő terveket és jegyzőkönyveket javaslatukkal együtt továbbították jóváhagyásra a vezető szakfelügyelőnek. Az elmúlt egy-két évben ennek a feladatnak a nagyságrendje állandósult, hiszen 2016-ban 20, 2017-ben 36, 2018-ban 44, 2019-ben 37, 2020-ban pedig 42 alkalommal érkezett selejtezési terv vagy jegyzőkönyv a szakfelügyelethez.

Pénzügyi háttérként a Levéltári Szakfelügyelet működésének költségeire az Emberi Erőforrások Minisztériuma által biztosított évi 12 millió Ft-os támogatás szolgál, amelyből az év során a Szakfelügyelet személyi juttatására 9,5 millió Ft-ot, munkaadói járulékokra 1,6 millió Ft-ot, dologi kiadásokra pedig kb. 130 ezer Ft-ot költött a Magyar Nemzeti Levéltár. A fentiekén túl az EMMI a külön vizsgálat elvégzésére 10 millió Ft további támogatást is nyújtott, amelyet a munkában részt vevő kollégák személyi juttatására fordítottunk. A szakfelügyelet adminisztrációs feladatait továbbra is a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársa, Morvay Diana látja el.

A levéltári szakfelügyelet 2021. évi munkaprogramját a vezető szakfelügyelő (dr. Cseh Gergő Bendegúz), kilenc közlevéltári szakfelügyelő (Batalka Krisztina, Katona Klára, dr. Kovács Melinda, Tóth Eszter, dr. Csizi István, dr. Káli Csaba, dr. Jakab Réka, Sáfár Gyula, dr. Sipos András), két magánlevéltári szakfelügyelő (dr. Lakatos Andor, dr. Szabadi István), valamint a szakfelügyeleti titkár, Morvay Diana hajtotta végre.

A közlevéltárak ellenőrzése

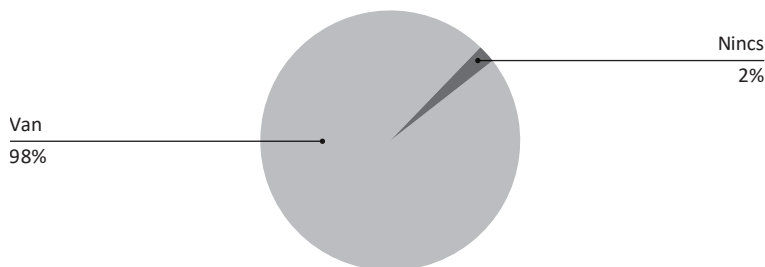
A közlevéltárak ellenőrzése során az első és a második félévben az adott intézmény elektronikus szolgáltatásainak, valamint a „szolgáltató levéltár” koncepciójának megvalósulását, tartalmát vizsgálták a szakfelügyelők. Az ellenőrzések tanulságaiból összefoglalóan az alábbiak emelhetők ki.

- Az Elektronikus Ügyintézési Felügyelet hivatalos besorolása szerint (<https://euf.gov.hu/elektronikus>) az elektronikus szolgáltatások mélységük alapján öt szintre oszthatók:
 1. elektronikus információnyújtás (pl. tájékoztató adatok az intézmény honlapján),
 2. egyirányú kapcsolat (pl. letölthető dokumentumok a honlapon),
 3. interaktív kapcsolat (pl. kitölthető űrlapok használata),
 4. a teljes ügymenet elektronikus lebonyolítása,
 5. személyre szabott, automatizált ügyintézés lehetősége.

A hazai közlevéltárak többsége jelenleg a fenti elektronikus szolgáltatások első, vagy legfeljebb a második szintjét tudja teljesíteni: elektronikusan nyújt információt (rendelkezik honlappal), illetve az ügyintézéshez szükséges nyomtatványok letölthetők a saját felületről. (A közlevéltári szférában egy intézmény, a Szegedi Tudományegyetem Levéltára jelenleg sem rendelkezik saját honlappal vagy legalább az anyaintézményi honlap egy saját menüpontjával, itt tehát még az első szintet sem éri el a szolgáltatás.) Az elektronikus szolgáltatások harmadik, illetve bizonyos tekintetben a negyedik szintjét a Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest Főváros Levéltára (BFL) és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) éri el, amennyiben már interaktív online, hitelesített kapcsolat van az ügyfél és az intézmény között, illetve – legalább egyes ügytípusoknál – az ügyintézési folyamat teljes egészében végigvihető ebben a formában.

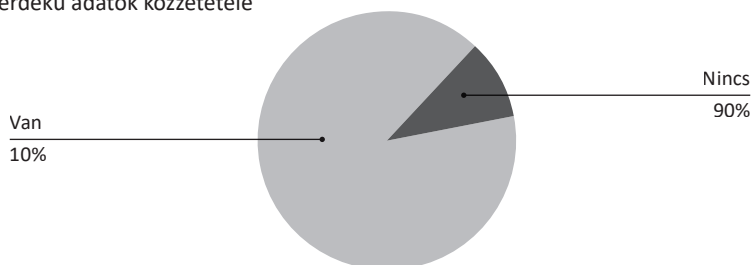
- A magyarországi közlevéltárak közül összesen egy intézménynek (Szegedi Tudományegyetem Levéltára) nem volt **saját internetes honlapja** a vizsgálat időpontjában, vagyis alapvető tájékoztatási kötelezettségének ebben a formában az intézmények 98%-a eleget tesz.

Levéltári honlap

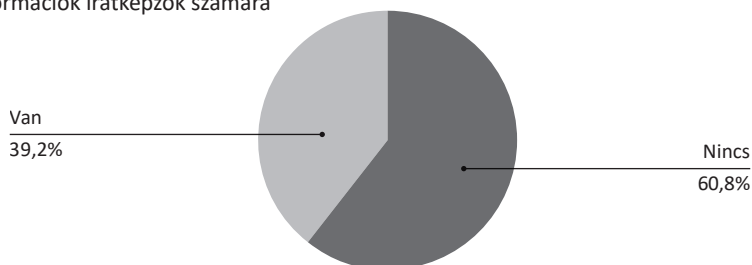
- A 2011. évi CXII. törvény 33.§-a szerinti **közzétételi kötelezettség megtevéle** tekintetében valamivel árnyaltabb a kép: az 50 közlevéltár közül 5-nek az internetes oldalán egyáltalán nem érhető el ilyen jellegű adatok. Fontos kiemelni, hogy az intézmények többsége nem önálló gazdálkodású, így pl. a gazdálkodásra vonatkozó adatoknak a közzététele általában a fenntartó internetes felületein történik, ugyanakkor a nem önállóan gazdálkodó levéltárak esetében is volna helye az adott intézményre vonatkozó specifikus információk közzétételének (pl. pályázati támogatások felhasználása), vagy a más helyen publikált adatokra való hivatkozásnak.

Közérdekű adatok közzététele

- A közlevéltárak internetes honlapjai esetében külön vizsgálta a szakfelügyelet, hogy az adott intézmény nyújt-e valamilyen **tájékoztatást az iratképző szervek számára** az iratkezelés, selejtezés, levéltárba adás segítésére, illetve szakszerűbbé tételére vonatkozóan. Az összesítés szerint a közlevéltárak többsége (60%) nem szolgáltat ilyen adatokat honlapján keresztül. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy némileg torzíthatja az összképet e tekintetben a kisebb felsőoktatási levéltárak magas aránya, ahol az iratképző szervezeti egységek érintett munkatársaival általában közvetlenül tudják tartani a szakmai kapcsolatot a levéltárosok, így a honlapon történő tájékoztatás jelentősége kisebb.

Információk iratképzők számára

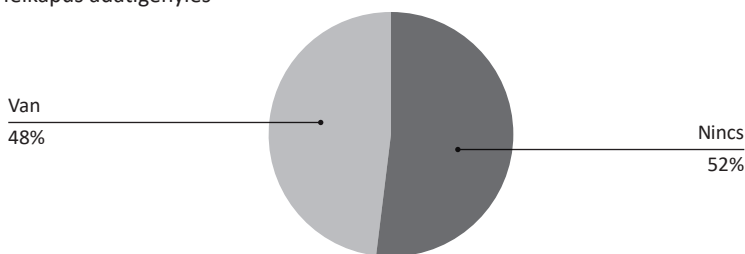

- A hazai közigazgatásban lassan ugyan, de elterjedőben van a személyes megjelenés nélkül, az ügyfélkapun keresztül elérhető adatigénylési és adatszolgáltatási lehetőség, így egyre nagyobb az elvárás immáron a levéltárakkal szemben is ezen a téren. A közlevéltári szféra nagy részét lefedő Magyar Nemzeti Levéltár, valamint Budapest Főváros Levéltára (illetve 2022 tavaszától az ÁBTL) már ügyfélkapus bejelentkezéssel is fogadja az ügyfelek kérelmeit, akik a SZÜF felületén történő azonosítás után elektronikus ür-

lapok segítségével kezdeményezhetnek adatigénylést. A választ igény szerint elektronikus vagy postai úton kaphatják meg az azonosított ügyfelek. Az MNL és a BFL online ügyfélszolgálatát az Elektronikus Levéltári Portálon (<https://www.eleveltar.hu/ugyfeleknek>) keresztül érhető el, az ÁBTL rövidesen elinduló szolgáltatása az intézmény saját honlapján (www.abtl.hu) keresztül vehető majd igénybe. Ügyfélkapus azonosítás nélkül a kormányablakokon keresztül is intézhető kérelmek a Nemzeti Levéltár iratanyagából való adatigénylés esetén.

A hazai közlevéltári szféra egyéb intézményei döntő többségükben nem nyújtanak ügyfélkapun keresztül elérhető ügyfél- és/vagy kutatószolgálati lehetőségeket és e-kutatói szolgáltatást. Pozitív példaként említhető a Pécsi Tudományegyetem Levéltára, ahol a levéltár az egyetemi elektronikus iratkezelés részeként megkapja az ügyfélkapus megkereséseket és ezekre elektronikus formában is meg tudja küldeni az adatszolgáltatást. Mivel a nagyobb felsőoktatási intézményekben működnek már elektronikus irat- vagy dokumentumkezelő rendszerek, az ezekkel való együttműködés a levéltári adatszolgáltatás online igénybevételének a lehetőségét is megteremtheti a jövőben.

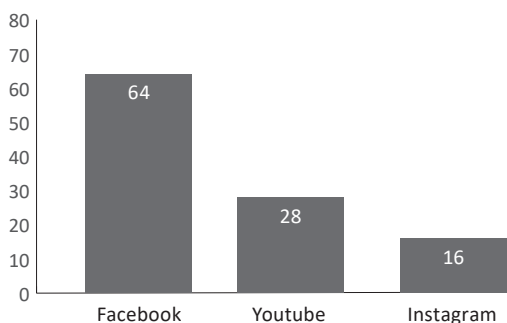
Ügyfélkapus adatigénylés

■ Online kutatószolgálatot jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest Főváros Levéltára és az ÁBTL működtet. Ez az érintett intézményekben való online kutatói regisztrációt és a kéréslapok leadását jelenti, illetve az iratanyag feldolgozottságától függően azok online kutatásának lehetőségét is. Az MNL esetében ez egyelőre a P, R, S, T, U és V szekciókat érinti, az ÁBTL-ben pedig – az iratanyag nagyobb részét kitevő – dossziékat lehet online formában kutatni. Az utóbbi intézményben nemcsak a már digitalizált anyagok online elérésére van lehetőség, hanem – szintén ingyenesen – igényt is lehet leadni új dossziék szkennelésére. (Ez utóbbi szolgáltatás értelemszerűen időigényesebb, mint a már előkészített és szükség szerint anonimizált digitális példányok kiadása.) Mivel a tapasztalatok szerint a levéltárak igen fontos „célközönsége”, a kutatók határozottan igénylik és nagyra értékelik az online kutatási szolgáltatásokat (ez az elvárás a Covid-járvány óta pedig érthetően még tovább erősödött), a későbbiekben a közlevéltárak egyik alapvető feladata lesz ennek mind szélesebb körű biztosítása. Az online kutatás lehetőségét ugyanakkor nem csak érdemes, de feltétlenül szükséges is lenne egyes alapokra helyezni, hogy a kutatók a különböző hazai közlevéltárakban hasonló feltételekkel vehessék azt igénybe.

■ A közösségi média különböző eszközeinek és felületeinek alkalmazása meglehetősen elterjedt a hazai közlevéltárakban, bár ezek használata nagyon eltérő színvonalú és intenzitású. A többnyire mérsékelt gyakorisággal frissülő, leggyakrabban intézményi híreket közlő levéltári profilok többségével szemben néhány intézmény érdemben hozzákezdett a levéltári tartalmak módszeres, érdeklődést keltő publikálásához is. Továbbra is ritka kivételnek számítanak ugyanakkor a közösségi médiában történő közösségépítés különböző kísérletei, vagy a felhasználók bevonása a tartalomfeldolgozásba, a levéltári tudás gyarapításába. Pontos kimutatások ezen a téren nem állnak rendelkezésre, de a közösségi médiában megosztott levéltári tartalmak csak igen ritkán kerülnek ki a közvetlen és közvetett kollégák érdeklődési körén túlra is. Az egyes alkalmazások közül egyértelműen a Facebook használata dominál, ugyanis ezen a felületen a közlevéltárak 64%-a van jelen, míg Youtube-on keresztül 28% tesz közzé – általában rendezvényekről készült – videókat, az Instagramon pedig mindössze a közlevéltárak 16%-a érhető el. Fontos tény, hogy a levéltárak általában nem tesznek különbséget a közösségi média egyes felületei szerint: megpróbálják ugyanazt a tartalmat kisebb-nagyobb módosításokkal mindenütt publikálni. Általában sem jellemző egyébként a közösségi média egyes felületeire történő célzott tartalomgyártás, az intézmények – nyilván erre fordítható erőforrások híján – csak tudósítanak ezeken a felületeken arról, ami a levéltárban egyébként is megtörténik.

Közösségi média használata

■ A levéltári adatbázis-építés az utóbbi évek kiemelt feladatai közé tartozik szinte minden hazai közlevéltárban. A nagyobb levéltári intézmények saját vagy pályázati forrásból fejlesztik ezeket az adattárakat, de a kisebb közlevéltárak számára is számos lehetőség nyílt e téren az elmúlt időszakban egyrészt pályázati források, másrészt társintézményekkel, kutatóhelyekkel kötött együttműködési megállapodások révén. Kiemelendő, hogy az „adatbázis” fogalmát a felmérések során meglehetősen tág értelmezésben kezeltük, így a fond- és állagjegyzékeket, valamint a kisebb intézmények strukturáltabb Excel-táblázatait is ebbe a kategóriába soroltuk, mivel például a felsőoktatási levéltárakban gyakori hallgatói vagy oktatói adatbázisok jellemzően ebben a formában készültek.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a hazai levéltári adatbázisok meglehetősen széttagoltan, számos különböző területen érhetők el online formában:

- az intézmények saját honlapjain,
- az Adatbázisok Online portálon (<https://adatbazisokonline.hu/>),
- a Hungaricana közgyűjteményi portálon (<https://hungaricana.hu/hu/>),
- az MNL, a BFL, a felsőoktatási és az egyházi levéltári nyilvántartások az Elektronikus Levéltári Portálon (<https://www.eleveltar.hu/hu>) kereshetők illetve böngészhetők,
- a felsőoktatási levéltárak közös, Atom-alapú nyilvántartó rendszerében (UnivA, <http://univa.mflsz.hu/index.php/>),
- az egyházi levéltárak hasonló közös nyilvántartásában (Arca, <https://arca.melte.hu/>), valamint
- a városi levéltárak egységes, Atom-rendszerű oldalán (Urbsa, <http://www.urbsa.hu/>).

A Magyar Nemzeti Levéltár egyértelmű törekvése, hogy a saját tagintézményei által korábban készített adatbázisokat az Adatbázisok Online felületen egységesítse, az újakat pedig már eleve erre a felületre készítsék el. Az AOL jelenleg már közel négymillió oldalnyi digitális anyagot, fényképet és hanganyagot tartalmaz, a leggyakrabban keresett adatbázisokat tematikus rendben is csoportosították (Családtörténet, Középkori gyűjtemény, Szovjetunióba elhurcoltak, Helytörténet, Pártiratok, Reformáció 500, Első világháború). Ezen adattárak közül néhány, például a Királyi Könyvek, a Mohács előtti oklevelek, Mária Terézia úrbéri tabellái, vagy az Urbáriumok és összeírások adatbázisa nem csak itt, de párhuzamosan a Hungaricana közgyűjteményi portálon is kutatható.

A másik nagy levéltári gyűjtőportál, a Hungaricana ad otthont Budapest Főváros Levéltára 21 különböző adatbázisának (Budapest történeti topográfiaja, Büntető eljárások, Építészeti tervek, Fogolynilvántartások, Igazolóbizottsági ügyek, Hagyatéki ügyek, Fotók, képeslapok, Közjegyzői okiratok, Lakás adatszolgáltatási ívek 1944, Rákosi Mátyás iratai, Névtárak és személyzeti ügyek, Polgári perek, Tanácsí és pártarchontológia, MDP–MSZMP vezetőtestületi jegyzőkönyvek stb.). Más hazai közlevéltárak – megyei, felsőoktatási, városi levéltárak – is előszeretettel teszik közzé adatbázisaikat a Hungaricana portálon, ahol az együttműködő partnerek között már határon túli levéltári intézmények is szerepelnek. A Hungaricana portál másik nagy előnye, hogy az NKA által támogatott digitalizálási projektek közös háttéréül szolgál, így a levéltári tartalmakon túl könyvtárak és múzeumok adatbázisai és digitalizált állományai is megtalálhatók, kereshetők itt.

Mindkét gyűjtőportál funkcionalitását fokozza, hogy az egyes adatbázisok külön-külön is elérhetők és használhatók, ugyanakkor egységes keresővel az ott elérhető összes adatbázis tartalmában összefoglalóan kereshet az érdeklődő.

Az elmúlt évek talán legkomolyabb adatbázisépítési munkálatai az I. és a II. világháborús hadifogoly-adatbázisok építése és publikálása körül folytak, s erre jelentős energiákat, anyagi és emberi erőforrásokat sikerült fordítani. A munkálatok alapvetően két nagy közlevéltárhoz kötődnek: a Hadtörténelmi Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár egyaránt komoly iratfeltárási és publikálási eredményeket mutathat fel. A Hadtörténelmi Levéltár mindkét nagy háború veszteséglistáit közzétette már ebben a formában: az I. világháborús veszteségi adatbázis 1,5 millió adatsort tartalmaz, a II. világháború

során szovjet fogságban meghalt katonák adatbázisa pedig 66 ezer elhunyt magyar katoná adatait közli. A Magyar Nemzeti Levéltár 2020 januárja óta dolgozik az Orosz Állami Katonai Levéltártól (RGVA) átvett 681 955 magyar hadifogoly kartonjának feldolgozásán és közzétételén. Ahogy az MNL egyéb adatbázisainak, a hadifogoly-kartonoknak is az Adatbázisok Online felület ad otthont. E hatalmas adatállomány fordítása és feldolgozása egyébként az utóbbi évek legnagyobb szabású automatizált adatfeldolgozási kísérleteként is értékelhető, hiszen ilyen tömegű, ráadásul idegen nyelvű, a cirill átírások nehézségeivel is bonyolított adatot „előerővel” rögzíteni lehetetlenül időigényes és költséges vállalkozás lett volna. A mostani kísérlet – annak minden gyermekbetegségével együtt – minden bizonnyal hasznos tapasztalat és kiindulópont lehet a későbbiekben a digitalizált levéltári anyagok tömeges, automatizált feldolgozása terén, ami a levéltári adatbázisépítés kulcsa lesz a jövőben.

A fenti közös levéltári gyűjtőportálokon kívül az egyes intézmények kisebb, speciális adatbázisaikat általában saját honlapjukon, vagy külön e célokra létrehozott honlapokon teszik közzé. Ezek közül megemlíthető az ÁBTL, amely egyedi adatbázisait (ÁBTLINFO, Archontológia, Fotóadatbázis) saját honlapján, illetve az erre a célra létrehozott egyedi oldalakon (pl. ÁB Parancsgyűjtemény, Jeltelenül elföldelve, Csernobil archívum, Tüntetések, demonstrációk 1988–1989 stb.) publikálja.

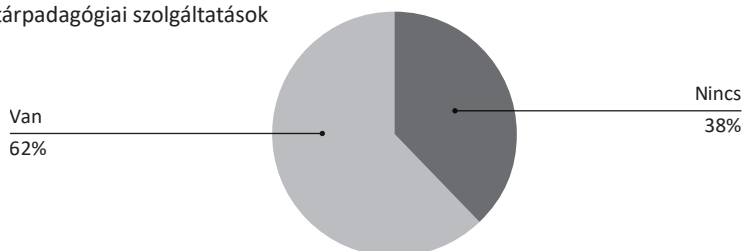
Számos közlevéltárban található vagy éppen építés alatt állnak eddig nem publikált adatbázisok is, ezek egy részét adatvédelmi okok miatt, más részüket pedig az adatfeldolgozás befejezetlen állapota miatt nem tették ez idáig közzé. Sok helyen előfordul, hogy a közlevéltár munkatársai más kutatóintézetekkel együttműködve, azok megbízásából végeznek adatbázis-építési munkákat, ezek eredménye azonban már nem az iratórző intézmény honlapján, hanem a koordináló intézmény saját felületein válik elérhetővé. Ennek a gyakorlatnak érthető pénzügyi okai vannak ugyan, ám az „adatgazda” levéltár szolgáltató funkciói és közönségkapcsolatai szempontjából nem tekinthető kimondottan kedvező fejleménynek.

■ Míg az adatbázisok építésében és közzétételében számos előremutató kezdeményezés tapasztalható a közlevéltári szférában, a klasszikus levéltári feladat, a segédletek publikálása rengeteg problémával küzd az utóbbi időben és sajnálatos módon számos visszalépés is tapasztalható ezen a téren. A fond- és állagnyilvántartások vagy korábban elkészült repertóriumok közzététele gyakorlatilag mindenhol megvalósult már (leszámítva azt a közlevéltárat, amelynek még honlapja sincs), ennél mélyebb segédleteket (pl. raktári nyilvántartásokat) azonban inkább csak elvéve publikálnak a levéltárak. A fond- és állagnyilvántartás kezelésére és publikálására több hasznos felület és eszköz áll rendelkezésre, ezekről fent részletesebben is szoltunk. Az Elektronikus Levéltári Portál és az Atom-alapú honlapok kiváló lehetőséget adnak ezeknek a levéltári segédleteknek az egységes megjelenítésére, ami mindenképpen megkönnyíti a tájékozódást és keresést. Sajnálatos módon azonban a ScopeArchiv feldolgozási rendszere rendkívül bonyolult és adminisztrációja időigényes, ráadásul még az érintett közlevéltárakban sem mindenütt áll rendelkezésre ennek teljes körű kitöltésére a szükséges humán erőforrás. Mivel a ScopeArchiv feldolgozási logikája alapvetően különbözik a hagyományos raktári jegyzékekétől (hiszen ez már

nem a raktári egységeken alapul), a régi raktári nyilvántartásokat általában nem csatolják ezekhez a nyilvántartórendszerekhez, a kutatók vagy az érdeklődők legtöbbször csak helyben, „offline” módon tájékozódhatnak mélyebben az iratanyag tartalmáról. Ez komoly hátránynak, a szolgáltatások fájdalmas fogyatékoságának tekinthető a hazai levéltári szférában, különösen azt is figyelembe véve, hogy a korábbi raktári nyilvántartások egyébként majd minden levéltárban rendelkezésre állnak már elektronikus formában is.

- A közlevéltárak szolgáltatásai közül kiemelendők a különböző levéltár-pedagógiai foglalkozások (bár már a fogalom alatt sem teljesen ugyanazt értik az egyes intézmények), amelyek során a látogatók megismerkedhetnek a levéltári munka rejtelmeivel, az adott épülettel, és általában valamilyen interaktív foglalkozáson, oktatáson, előadáson is részt vehetnek. Ez a tevékenység nyilvánvalóan speciális, a levéltáros-történész képzettségen túlmutató képességet és affinitást is feltételez, ezért a levéltárak többsége (62%) rendez ugyan ilyen programokat, ám ezek látogatottsága és gyakorisága általában ritkán kimagasló.

Nyílt napok,
levéltárpedagógiai szolgáltatások

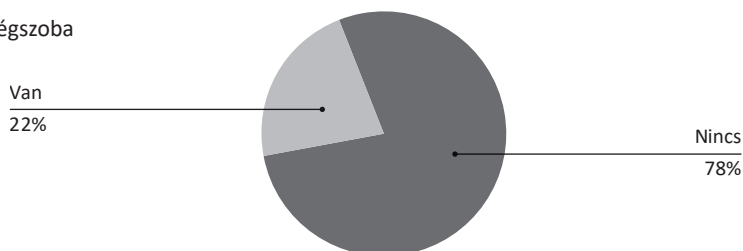

- A levéltár-pedagógiai programok viszonylagos gyakorisága mellett a közlevéltárak kisebb része, valamivel több mint egyharmada (36%) tart rendszeresen valamilyen nyílt napot az intézményben, amelynek során szabadon látogatható a levéltár, és az épülettel, a levéltári munkával közvetlenül is megismerkedhetnek a látogatók.

- Részben a magyarországi közlevéltárak adottságaiból következik, hogy szolgáltatásként meglehetősen kevés intézmény bocsátja rendelkezésre helyiségeit valamilyen külső rendezvény számára: terembérlési lehetőség az 50 közlevéltárból csak 4 intézményben (8%) áll rendelkezésre.

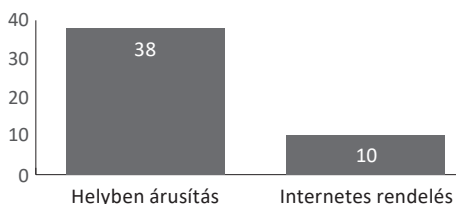
- Ugyanezen közintézmények valamivel nagyobb hányadában áll rendelkezésre vendégszoba: összesen 11 közlevéltárban lehetséges kutatók vagy kollégák számára szállást foglalni (22%).

Vendégszoba

- További fontos levéltári szolgáltatásnak tekinthető az intézmény saját kiadványainak árusítása. Lényeges kiemelni, hogy a közlevéltárak egy részének egyáltalán nem született saját kiadványa az elmúlt öt évben, több esetben pedig a megszületett művek pályázati forrásból készültek és közzétételük ingyenessége a pályázati feltételek között szerepelt. Azon intézmények közül, amelyek rendelkeznek saját, árusítható publikációval 19 levéltár (38%) árusítja azokat helyben, 5 levéltártól (10%) pedig az interneten keresztül is lehet rendelni belőlük. (Megjegyzendő, hogy klasszikus értelemben vett webshopot, vagyis online könyvesboltot gyakorlatilag egyetlen hazai közlevéltár sem működtet.)

Saját kiadványok árusítása

A nyilvános magánlevéltárak ellenőrzése

A nyilvános magánlevéltárak közül ebben az évben is 12 intézmény ellenőrzésére került sor. Az érintett fenntartóknak elküldött egyedi jelentésekben foglalt ellenőrzési tapasztalatok közül a következő tanulságokat érdemes kiemelni.

- A 2021-ben megvizsgált egyházi levéltárakban a személyzeti helyzet az elmúlt 10 évben jelentősen javult: összesen 14 fővel emelkedett a foglalkoztatott munkatársak száma, ami 77%-os emelkedést jelent.
- Az átvételre váró iratok mennyiségét a legtöbb intézményben nem tudták ugyan pontosan meghatározni, de a legtöbb helyen lényegében folyamatosan zajlanak az iratátvételek, így komolyabb kintlévőségekről általában nem tudnak az intézményvezetők.
- Köziratok átvételét tekintve a most megvizsgált intézmények kevésbé voltak érintve ez idáig: a Veszprémi Érseki Levéltárba és a Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltárába kerültek más egyházi oktatási intézményektől iratanyagok csekély mennyiségben. A probléma azonban több, most vizsgált intézményben is aktuális lehet a közeljövőben, de a legtöbb helyen egyelőre a fenntartói döntésre várnak az egyházi oktatási, szociális intézmények iratainak átvételét illetően.
- Az online szolgáltatások tekintetében nagyon megosztott a helyzet. Az intézmények negyedében (Pannonhalma, Pécs, Székesfehérvár, Veszprém) kimondottan széleskörű elektronikus kutatási szolgáltatásokat, az e-kutatás lehetőségét is biztosítja az intézmény a jelentős mennyiségű digitalizált iratanyagban. A többi – általában kisebb létszámú és illetékességi körű – levéltárban elektronikus szolgáltatásokat csak tájékoztató jelleggel nyújtanak, de több intézménynek még saját honlapja sincs.

Nagy Ágnes

A magánélet dokumentációs univerzuma

*Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok
a magániratgyűjtés terepén II.*

Jelen írásom előzményében, a Budapest Főváros Levéltárában folyó magániratgyűjtés tapasztalatainak elméleti áttekintésében a különböző levéltárfelfogások és a magániratgyűjtés viszonyával, a proveniencia elvének szerepével, a családi írott múltnak a családi emlékezetteremtésben betöltött helyével, valamint a gyűjtési gyakorlatunk kérdéseivel foglalkoztam.¹ A levéltári feldolgozó munka következő szakasza az iratrendezés, amelyet szintén elméleti megfontolások összefüggéseibe helyezhetünk. Az iratok családi őrzésének fizikai körülményei, a család által kialakított rendjük, a levéltári fondleírás szempontrendszere és a fondszerkezeti jellemzők feltérképezése a családi múltörzés mellett annak a dokumentációs univerzumnak a levéltári és társadalomtörténeti megismerését is szolgálja, amely a hétköznapi írásbeliség talaján jön létre, és amely a legpregnansabb nyomait a magánirat-hagyatékokban hagyja hátra.

A rendezés párhuzamos útjai

A közigazgatási – a különféle hivatalok és intézmények által termelt – iratokhoz képest a magániratok fizikai mivoltukban is sajátos vonásokkal bírnak. A lakások magánszférájában felhalmozódó és megőrződő dokumentumok a hivatali irattár rendjéhez képest egészen más tulajdonságokkal rendelkeznek: személyes tárgyként kezelik őket, és ekként is viselkednek. A hozzájuk való viszony nemcsak a jogbiztosítás funkciójának szükségességén alapul, hanem érzelmi kapcsolaton, a személyes emlékezésen is. A magánszférában történő őrzésük, tárolásuk a maga egyediségében mutatkozik meg, amikor retikülökbe gyömöszölt évtizednyi bérpapírral, szalagokkal átkötött levélcsomókkal, vagy kis feliratozott csomagokban őrzött hajtincsekkel találkozunk. A családi iratoknak ez a fajta, a levéltárost zavarba ejtő tulajdonsága a rájuk irányuló, időben és társadalmi közegben is változó levéltári szemléleten is nyomot hagy. Olyannyira, hogy az 1898-ban megjelent úgynevezett Holland kézikönyv – A levéltárak rendezésének és leírásának kézikönyve² – úgy tekint az „úgynevezett családi vagy házi levéltárakra”, mint „ezek általában inkább iromány- és irathalmazok, amelyeket magánszemélyként vagy valamely egyéb szerepkörben, olykor éppenséggel ritkaságok gyűjtőiként szereztek és őriztek meg

¹ A Levéltári Szemle 2021. évi 2. számában jelent meg, lásd: Nagy, 2021b.

² Magyar fordítása 2019-ben jelent meg, lásd: Muller–Feith–Fruin, 2019.

egy nemzetség különböző tagjai vagy egy ház vagy kastély különböző lakói. A családi levéltár iratai nem alkotnak szerves egészet, igen gyakran a legkülönösebb módon gyűltek össze, és nélkülözik a fondra jellemző szerves kapcsolatot, abban az értelemben, ahogyan azt ebben a kézikönyvben tárgyaljuk. Ezért tehát a szokásos értelemben vett fondokra érvényes szabályok nem alkalmazhatók a családi vagy házi levéltárakra.”³ Vagyis a kézikönyv ezen iratok esetében éppen a levéltári iratok legfontosabb meghatározóját, a keletkezés és a megőrzés mikéntjét látta kérdésesnek ahhoz, hogy elismerje szerves jellegüket.⁴ Felfogásunk szerint azonban a tárolási módok – a keletkezés és a megőrzés részeként – árulkodnak a felhalmozó és őrző személy vagy család társadalmi-kulturális és pszichológiai jellegéről, s szokásoknak, társadalmi gyakorlatoknak a lenyomataiként tekinthetünk rájuk. Ennélfogva ezeknek a sajátosságoknak a kontextus megőrzésére irányuló dokumentálása sem mellőzendő azt megelőzően, hogy a levéltári rendezéssel az iratok mintegy steril környezetbe csomagolódnak át.

A családi iratok a magánéletbe ágyazódó fizikai vonásaik mellett gyakran tudatosan kialakított renddel is bírnak. Nem is annyira arra gondolunk, amikor egy-egy családtag a saját személyi iratait tematikus dossziékban, rendszerezve tárolja és őrzi, vagy ezt a rendet akár felmenőinek irataira is kiterjesztve családtagok szerinti dossziékat alakít ki, ugyanolyan logika mentén, mint amivel a levéltári rendezés is dolgozik. Sokkal inkább arra a visszatérő jelenségre, amikor a család valamely tagja az iratokat kronologikus rendbe szervezi oly módon, hogy a családi iratokból és fényképekből egyfajta időben előrehaladó családtörténetet állít össze, lapozhatóan, irattartóba helyezve, lényegében albummá szervezve azokat.⁵ Ez a napjainkban megfigyelhető gyakorlat nem új, a családi iratok kronologikus rendezésének történeti hagyománya van. A 18–19. században végrehajtott családi iratrendezések – amelyeket lajstrom készítése is kísért – a levelezések rendezésében például jellegzetesen ezt az elvet követték.⁶ Sőt ez a szemlélet a levéltári szakmán belül is jelen volt, méghozzá tágabb összefüggésbe illeszkedve a levéltári rendezés egyik paradigmája, a pertinenciális felfogás megnyilvánulásaként, a magániratokra való korlátozódás nélkül.⁷ A történettudomány intézményesülésének időszakában a hazai

³ Holland kézikönyv 3. §-a. Muller–Feith–Fruin, 2019: 75.

⁴ A családi iratok Holland kézikönyv általi kezelését Horváth J. András emeli ki. Muller–Feith–Fruin, 2019: 26. Ez az idegenkedés a hazai levéltártörténetben azonban nem jelentkezett. Muller–Feith–Fruin, 2019: 75.

⁵ Ezt a típust testesíti meg a BFL XIII.81 Szemere–Kürthy–Magyar–Visy család iratai fondunk. Jellegzetes módon eltér a korábban említett két olyan fondunktól, amelyek családtörténeti albumok formájában léteznek (BFL XIII.46 A Grün–Schaller–Gerényi (Gerlach)–Hagenthurn család iratai; BFL XIII.84 Schneider – Szentfűlöpi–König–Hidy család iratai), amennyiben a családi iratok kronologikus elven nyugvó sorba rendezése nem jár együtt az iratok válogatásával létrehozható narratív keret kialakításával. A Szemere–Kürthy–Magyar–Visy fond esetében az iratok válogatás nélkül kerültek időrendben egymás mögé.

⁶ Erre a gyakorlatra utal: Borsa, 1961: 52–53.

⁷ A pertinencia elvének kiegyezés utáni időszakban történő hazai érvényesülését összegzi Horváth J. András a Holland kézikönyv magyar fordításához írt bevezető tanulmányában: Muller–Feith–Fruin, 2019: 42–45.

levéltári munkában bevett gyakorlat volt a kiegyezés után időrendi sorozatok mester-séges kialakítása. Ezt az elvet követte a Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya a családi levéltárak teljes iratanyagának időrendi sorba állításával,⁸ s a frissen felállított Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárát is ezen elv alkalmazásával hozták létre.⁹ A Sárospataki Református Kollégium és a Tiszáninnen Református Egyházkerület levéltárának együttes rendezésében is a szoros időrendbe állítás és az annak megfelelő sorszámozás lett az alap.¹⁰

Az időrendben összeállított iratok mellett, hogy eredeti céljuknak megfelelően lineáris családtörténetként olvashatók, a levéltári munka számára külön tanulságot is hordoznak. Minden másnál világosabban rajzolják ki ugyanis a képet arról, hogy mikor és milyen formában indul az adott család saját maga által megőrzött írott múltja.¹¹ A kezdetet többnyire anyakönyvi kivonatok képezik. Ez az az irattípus, amely távolabbi nemzedékekig nyúlik vissza, mint az egyes családtagokhoz köthető bármilyen más irat, még akkor is, ha az esetek többségében az anyakönyvi kivonatok egy részét később állították ki, mint a rögzített esemény. Sok esetben ugyanis nem maga a felmenő hagyta maga után azokat, hanem egy-egy leszármazottnak volt szüksége rájuk valamilyen alkalommal.¹² Bár a levéltári rendezés az anyakönyvi kivonatok évkörét kiállításuk alapján, s nem pedig az általuk dokumentált esemény időpontjában határozza meg, még ezzel együtt is általános jelenség, hogy a család legrégebbi megőrzött iratai anyakönyvi kivonatok, s csak későbbi időponttal indul meg az egymást követő generációkba tartozó családtagok életpályáját kísérő iratok sorozata. Hasonló a helyzet a családi fényképekkel is, miután a fotók gyakran olyan nemzedéket is dokumentálnak, amely után iratok még nem őrződtek meg. Így az anyakönyvi kivonatokhoz hasonlóan a fényképek is tipikusan olyan műfajt jelentenek, amely a családi múlt legrégebbi, írott dokumentumokat is megelőző rétegét képezi. Mindkét irattípus esetében megfogható az a határ, ami a csak anyakönyvi kivonatokkal vagy fényképekkel elérhető, valamint a már irataikkal is megjelenő generációk között húzódik.

Az iratok család által kialakított és a családtörténet létrehozása által motivált kronologikus rendje azonban nem esik egybe a levéltári rendezés szempontjaival, amely az iratokat családtagokhoz rendeli, azokat pedig családi ágak szerint csoportosítja, a családtagokhoz köthető halmazokon belül pedig tematikus egységeket alakít ki. Ez az eljárás megfelel annak a ténynek, hogy a családi irategyüttesek személyi irathagyatékok sorát

⁸ Ezekre a gyakorlatokra utal: Borsa, 1961: 52–53.

⁹ Muller–Feith–Fruin, 2019: 43.

¹⁰ Muller–Feith–Fruin, 2019: 45.

¹¹ Jó példa erre a BFL XIII.84 Schneider–Szenfűlőpi–König–Hidy család iratainak fondja.

¹² Az iratok későbbi kiállításának tipikus esete a zsidótörvények miatti származásigazolás 1939-től kezdődően, ami a felmenők anyakönyvi kivonatainak beszerzését kényszerítette ki. A származásigazolások részeként összegyűjtött anyakönyvi kivonatok önmagukban is felvetik a kérdést, hogy a rendezés során mit tartunk szem előtt: az iratok keletkezésének kontextusát, vagy a család általi későbbi használatukat, amely elszakad begyűjtésük okától, illetve a történeti kutatás szempontjait, amely számára könnyebben kezelhető egy-egy család összes anyakönyvi kivonatának, keresztlevelének, házassági értesítőjének egy halmazként való kezelése, mint különböző tételekbe való besorolása, például egy adott családtag származásigazolásának irataiként.

tartalmazzák.¹³ Az egyes családtagokhoz köthető iratok rendezése viszont már tematikus elvet követ, s részben az életút szakaszait, részben a munka és a magánélet kettőjét, valamint további tematikus kötődéseket tart szem előtt. A családi iratok egy része azonban nem sorolható be ezekbe a családtagok szerinti halmazokba, mert egyszerre több családtaghoz is köthető, vagy éppen a család szimbolikus egységére vonatkozik. Jellegzetes módon ilyenek például a leszármazással kapcsolatos iratok, azaz a házassági anyakönyvi kivonatok, a gyászjelentések, a családfák, a családtörténeti adatgyűjtések és feljegyzések, vagy ugyancsak jellemző csoportként egy-egy család lakhatással, háztartással kapcsolatos, többnyire kollektív jellegű dokumentumai is. A közös családi iratok különválasztása a családi irathagyatékok egyik alapvető belső tagolódásának felel meg, ami szervesen keletkezik az irategyüttes élete során. Míg ugyanis az egy-egy családtaghoz kötődő iratok – többek között okmányok, iskolai bizonyítványok, katonai, orvosi, alkalmaztatással kapcsolatos iratok – egy adott személy élete során keletkeznek és az alatt vannak használatban, addig a családi iratok másik meghatározó csoportját éppen az egymást követő nemzedékek általi folyamatos használat és ezt a használatot szolgáló továbbörökítés jellemzi. Ez utóbbi iratok csak időlegesen tartoznak egy-egy családtag iratai közé, addig, ameddig élete folyamán a használatában vannak, de halála után egy másik családtag, vagy éppen egyszerre több családtag használatába kerülnek át.¹⁴ Bár ennek példaként hagyományosan a nemesi levéltárak birtokjogi irataira szokás hivatkozni, azonban ez a fajta, generációkon átívelő használat a nem nemesi eredetű családok a nem nemesi eredetű családok 19–20. századi, birtokjogi, illetve birtokigazgatási iratoktól mentes hagyatékaiban is ugyanígy jelen van. Sőt, funkciójukat tekintve a háztartással, lakhatással, vagyonnal kapcsolatos iratok pontosan ennek a halmaznak felelnek meg más társadalmi közegekben. Még a nemesi iratok birtokok szerinti csoportosítása is párhuzamra talál az egyes ingatlanokkal, lakásokkal kapcsolatos, számos esetben egymástól elkülöníthető, vagy éppen a család által is elkülönítetten kezelt iratok csoportjaiban. E megfontolások alapján tehát ezen iratok esetében közös családi iratokról beszélünk, mellőzve a családtagok szerinti besorolást.

Nem lehet viszont figyelmen kívül hagyni az eddigi megfontolások alapján azt az igényt sem, amikor egy családtag a családi iratait az általa kialakított rendben kívánja átadni a levéltárnak, e rend későbbi megőrzésének elvárásával. Az ilyen esetekben megjelenő kronologikus rendezés mögött a családi múlttól való gondolkodást meghatározó kulturális minták, hagyományok fedezhetők fel, és még ha a kialakított rend ellentétes is a kutatás igényeivel, a családi karakterbe beépülő jellege miatt megőrzésre érdemes.¹⁵ A teljes irategyüttes kronologikus elvet követő rendezése egy családtörténeti elbeszélés kialakításának leképeződése, s amikor ez a szándék, illetve elgondolás családtörténeti

¹³ „[...] a családi levéltár a személyi levéltárak végtelen sorára bontható.” Bakács, 1960: 162.

¹⁴ Erre a kettéválásra mutatott rá Bakács István a birtokos családok levéltárai kapcsán: Bakács, 1960.

¹⁵ Ennek két jellegzetes esete: BFL XIII.81 Szemere–Kürthy–Magyar–Visy család iratai; BFL XIII.84 Schneider–Szentfülöpi–König–Hidy család iratai. Mindkét esetben kronologikus rendben összeállított családtörténeti albumok kerültek be a levéltárba.

albumok formáját ölti, akkor narratív keretet kaphat kezdő és záró elemek beiktatásával.¹⁶ Mindennek értelmében az általunk követett rendezési elv alkalmazásától, vagyis a családi ágak és családtagok szerinti csoportosítástól ilyenkor eltekintünk.

A család általi és a levéltári rendezés közötti eltérés ugyanakkor a kétféle szemléleti háttér összevetésére is alkalmas ad. A család által létrehozott rendszert – amely esetében a kiindulási pont az, hogy az iratok egymás mellé helyezése belső kapcsolódások lenyomatait hordozza magában,¹⁷ így jelentéssel bír – és a levéltárosi-történelmi felhasználást meghatározó szemlélet mozgatórugóit egymásra vonatkoztatva kell tisztázni. Erre jó példa az – iratok többféle használatát és jelentéssel való felruházását magába sűrítő – részvétnyilvánító levél. Ezeket a jellegzetesen összegyűjtve, sokszor felcímkézett egységként őrzött leveleket, amelyek keletkezésüket és használatukat tekintve is több társadalmi gyakorlat metszéspontjában állnak, a családi irategyüttesek gyakran tartalmazzák. Létezésük olyan kérdéseket vet fel, mint hogy kihez kapcsolódnak igazán: a halotthoz, vagy pedig a hátramaradó családhoz? S mi a levéltári kezelésüket inkább meghatározó egykori használatuk: a levél funkciójuk, vagy az emlékékezés?

A műfaj eredeti használatának kulcsa levél mivoltában rejlik. A levelezés nyilvánvaló célja a kapcsolat fenntartása, illetve a másik fél biztosítása erről a szándékról. A kondoleáló levelek funkciója ennek megfelelően ugyancsak az, hogy a levélíró kinyilvánítsa a gyászoló családhoz fűződő érzelmi viszonyát a haláleset kapcsán. A részvét kinyilvánítása nemritkán – különösen közelebbi családtagok és barátok részéről – egy hosszabb levélbe ágyazódik bele, így a tágabb levelezés elszakíthatatlanul képezi kontextusukat. Vagyis a leveleknek ez a típusa ugyanúgy a címzettekhez szól, mint bármely más levél, és szerves részét képezi az azok révén kirajzolódó kapcsolatrendszernek, még ha tulajdonképpen egyszerre tartozik az elhunyt kapcsolati rendszeréhez és a hátrahagyott család ismeretségi köréhez is. Az ilyen típusú levelek megőrzési módjának jellegzetességei egy másik szerepre is utalnak. Egységként kezelik és őrzik azokat a haláleset memóriaként egybegyűjtve és feliratozva, amiből az következik, hogy ezek az iratsomók a családi emlékezetben is alapvető szerepet töltenek be, összegyűjtésük, elcsomagolásuk, felcímkézésük és megőrzésük pedig az átmeneti rítusok részeként az iratőrzési szokásokat meghatározó társadalmi gyakorlatként működik. Ily módon az emlékeztetésben betöltött szerepük miatt elveszítik levél mivoltukban rejlő eredeti funkciójukat, mert az emlékezethez kötődő használatuk felülírja azt. A funkcióváltás felveti a dilemmát, hogy egyrészt vajon a család után fennmaradt levelezéshez sorolhatók-e, másrészt, hogy az elhunyt családtaghoz köthetők-e, vagy inkább a család egészéhez. A részvétnyilvánító levelek kontextualizálását érintő döntés annak a függvénye, hogy melyik funkciójukat helyezzük előtérbe, illetve életciklusuk mely szakaszát tekintjük döntőnek, továbbá, hogy

¹⁶ Például a Schneider–Szentfülöpi–Kőnig–Hidy család albumokba rendezett irataiban az édesanya, dr. Hidy Ferencné dr. Kőnig Ágnes 2004-ben bekövetkezett halála jelenti a lezárást az ahhoz kapcsolódó hivatalos iratokkal és magánlevelekkel, lásd: BFL XIII.84 7. album

¹⁷ A hazai levéltári irodalomban Bakács István már hangsúlyozta ezt 1960-as évekbeli írásaiban. Bakács, 1960: 160. és 162.

mennyiben részesítjük előnyben a kutatás szempontjait, amit nyilván a levelek egy sorozatként kezelése könnyíthet meg.¹⁸

Egységes fondleírás és a fondszerkezeti feltárás

Budapest Főváros Levéltára magánirati referenciáján az immáron másfél évtizede intenzívvé vált magániratgyűjtési tevékenység nyomán eljutottunk arra a szintre, hogy megkezdjük a bent lévő fondok rendezésén túlmenő áttekintő feltárását.¹⁹ Célunk a fondok keletkezésének, az irategyütteseket hátrahagyó személyek és családok társadalmi-kulturális jellemzőinek vizsgálata mellett az, hogy a fondok műfaji struktúrájának megállapítása révén egyfajta térképet kapjunk a társadalmi-kulturális jellemzők mentén. A fő kérdésünk az, hogy a személyi és családi iratok intenzív termelése és nemzedékeken keresztül történő megőrzése milyen, az iratokban is nyomot hagyó társadalmi és kulturális sajátossággal, mentalitásbeli jellemzőkkel hozható összefüggésbe. Az átfogó feltérképezés képet adhat az irategyüttesek tipikus vagy éppen atipikus forrásairól és összetételéről, amely kép a továbbiakban magát a gyűjtést is orientálhatja. Rávilágíthat potenciális gyűjtési terepekre, célcsoportokra, illetve segíthet a történeti értékkel nem bíró felajánlások kiszűrésében azáltal, hogy viszonyítási pontokat biztosít a töredékes iratok történeti értékének felismerésében, meghatározásában. A nemzetközi szakirodalomban is megfogalmazott megállapítás, hogy a magániratgyűjtést nem lehet kezdeményező módon és célirányosan végezni, ennek ellenére a potenciális beadók és a gyűjtésben követett elsődleges szempontok meghatározása mégis fontos.²⁰ A látókörünkbe kerülő töredékes, néhány – döntően hivatali – irattípusra korlátozódó, ezért első pillantásra értéktelen irategyüttesek például éppen a családi irathagyományozás többféle gyakorlatainak megismerésére irányuló feltáró munka nyomán kaphatnak értéket. A többgenerációs írott hagyatékokkal nem rendelkező társadalmi csoportok esetében a töredékes hagyatékok ritkaságuk, az adott személy vagy család írott múlttal való kapcsolatának hiánya miatt lehet érdemes megőrzésre, reprezentatív típusként. E tulajdonságuk azon-

¹⁸ A kondoleáló levelek véleményem szerint nem annyira az elhunythoz, mint inkább a családhoz kötődnek, aminek kiváló példája egy gyermek elhunytával érkezett részvétnyilvánítások összessége és emlékként való megőrzése (BFL XIII.78 Sattler család iratai. Sattler Hedda halálára érkezett kondoleáló levelek, 1935). Mivel keletkezésük a címzettek kapcsolatrendszerében gyökereznek, s részvétnyilvánító tartalmuk is számos esetben egy tágabb levélbe ékelődik be, érdemes a levelezés részeként kezelni őket. Tanulságos erre vonatkozóan Benda Kálmán és Németh Balázs értelmiségi családi levéltárak rendezését érintő javaslata, amely szerint külön csoportot érdemes kialakítani az egyes családtagokhoz köthető iratokon belül az illető „halálával és temetésével kapcsolatos iratokból”. Ennek megfelelően az Imre család levéltárának rendezését bemutatva a családhoz írt részvétleveleket ahhoz a családtaghoz rendelték, akinek a halála alkalmával születtek. (Benda–Németh, 1956: 55. és 62.) A jelek szerint nem merült fel bennük a gondolat, hogy a kondoleáló levelek a levelezés részeként is kezelhetők lennének.

¹⁹ A BFL-ben 2006-ban indult el a rendszeres és azóta is folyamatos gyűjtőtevékenység. Ezt megelőzően is folyt magániratgyűjtés, azonban szórványos jelleggel.

²⁰ „Identifying potential donors and evaluating priorities for acquisition are essential activities in private archives.” (Fisher, 2015: 109.) Rob Fisher több gyűjtési kísérletre hivatkozva vonja le a következtetést, miszerint a magániratokra irányuló célzott gyűjtés meglehetősen kis hatáskörrel működik.

ban csak az összehasonlítás nyomán mutatkozik meg, mivel a legkevésbé sem magától értetődő, mit is jelent a „ritka” vagy az „egyedi” jelzővel ellátott magánirat-együttes.²¹

Ahhoz viszont, hogy a családi fondok, illetve az azokat létrehozó családok összevethetőek legyenek egymással, egységes leírási szempontrendszerre van szükség, amelyet a feltérképező munka részeként dolgozunk ki. Ennek egyrészt az adott család származását, történetét, társadalmi elhelyezkedését kell felölelnie, másrészt a fond időbeli és nemzedéki kiterjedtségét, valamint a fondot alkotó iratok tartalmi jellegzetességeinek, azaz irattípus szerinti összetételének, struktúrájának, keletkezési idejének, s az azokban megjelenő tipikus eseményeknek, tartalmi súlypontoknak a kimutatását kell szolgálnia.

A fondképző családok leírásánál a következő elemekre fordítunk kiemelt figyelmet. Gyakorlatunkban a fondleírás szerves részét képezi a leszármazási táblák összeállítása, részben az irathagyatékokban található leszármazási iratok – anyakönyvi kivonatok gyászjelentések, családtörténeti adatgyűjtések, családfák –, részben az ezt kiegészítő családtörténeti kutatás alapján. Amennyiben ez lehetséges, célszerű egy-két generációval az iratokat hátrahagyó első generációtól időben visszafelé menni a leszármazási adatok összegyűjtésében, hogy a család származása, társadalmi mozgása láthatóvá váljon. A földrajzi és társadalmi mobilitás nyomon követéséhez a születési és halálozási időpontok mellett feltétlenül szükség van a településnevek feltüntetésére is, sőt a házassági időpontok és helyszínek rögzítése is nélkülözhetetlen, ahogy a foglalkozási adatok is részét képezik a leszármazásnak. A családi fondok leírásában kiemelt szerepet kaphat a családok térbeli mobilitási pályája, amihez a leszármazási adatok részeként elengedhetetlen a születési és halálozási helyek feltüntetése, valamint az egyes családtagok életpályája során bekövetkezett térbeli, települések közötti mozgások leírása. Ehhez tartozik szervesen a budapesti bevándorlás körülményeinek feltárása is. Az egyes családok összehasonlításának egyik kulcselemét a Pest-Budára, illetve Budapestre történt bevándorlásban látjuk. Melyik generáció és mikor érkezett a fővárosba? Milyen társadalmi csoportot képviselt a bevándorló családtag? Milyen vidékről, országrészből érkezett a fővárosba és mi célból, milyen életkorban? Bevándorlása és letelepedése együtt járt-e egy helyi családba történő beházasodással? Hogyan kapcsolódik össze, milyen mintázatokat mutat a bevándorlás és a házassági stratégia? S a vándorlási utaknak nemcsak az országok, országrészek, megyék vagy települések közötti mozgások leírása képezi részét, hanem a fővároson belüli lakhelyváltoztatások is.

A családfák, illetve leszármazási táblák kirajzolódó szerkezete önmagában is számos jellegzetességet mutat az adott család szerveződéséről, strukturális jellemzőiről. Nemcsak a térbeli és foglalkozási mobilitás válhat láthatóvá, hanem a házassági minták is a generációk egymásutánjában. Jellemző mintázat jelenhet meg a házastársak megválasztását illetően,²² vagy egyedi vonások mutatkozhatnak meg a család történetében, mint például a nőágon érvényesülő kontinuitás, a női ág dominanciája, vagy egyfajta szim-

²¹ Ezt a kérdést érintve Pollard kritizálja a levéltári irodalomban az iratértékelés témájával kapcsolatosan használt ilyenfajta jelzők ürességét és az értékelési útmutatók körkörös jellegét. Pollard, 2001: 145.

²² A házassági minta ismétlődése vált például láthatóvá a Magyar család leszármazási táblájának összeállítása nyomán. BFL XIII.81 Szemere–Kürthy–Magyar–Visy család iratai.

metrikus jelleg testvéri ágakon.²³ A leszármazások összeállítása a generációk egymás mellé állítását is lehetővé teszi a többgenerációs családi hagyatékok összehasonlításában, s a nemeket elkülönítve az egyes férfi és női generációk különböző fondokban való párhuzamos jelenlétét is meg tudja mutatni. Az iratokat hátrahagyó egyének születési idejének összevetésével az eltérő fondokban azonos generációk jelenléte mutatható ki.²⁴

A leszármazási tábla összeállítása ugyanakkor más tekintetben is alapot nyújthat a családi fondok áttekintéséhez. Segítségével hálóként vetíthetjük egymásra a leszármazási rendet és az iratok nemzedékek, családi ágak és családtagok szerinti szerkezetét, ezzel megfoghatóvá téve egy adott irathagyaték alapszerveződését. Tisztázni szükséges ugyanis, hány nemzedéket fog át az adott irathagyaték, valamint azt, hogy hol kezdődik a család írott emlékekben őrzött története a család irataiban nem dokumentált nemzedék(ek)hez és időszakokhoz képest. Majd ezeket a generációkat egy idővonalon elhelyezve összevethetjük őket a többi fondban megjelenő nemzedékekkel. Az iratok által lefedett nemzedékek száma és azok időbeli elhelyezkedése ily módon alapvető információt nyújt a családi irathagyatékok felméréséhez, azok egymással való összevetéséhez. Az írott családi múlt, illetve emlékezet indulását képviselő iratokat, fotókat a leszármazási tábla révén a család vertikális, azaz kronologikus és generációs, másrészt horizontális, azaz rokonsági rendjében helyezzük el, a család rendszerében látatva az egyes családtagokat. S ugyanígy megmutatkozik az is, hogy a család mely ága vagy ágai hagytak hátra és őrizték meg irataikat, s melyek nem.

Az irataik által képviselt nemzedékek megragadása ugyanakkor kérdéseket is felvet. Nem magától értetődő az első olyan generáció meghatározása, amely iratokat hagyott maga után. Érdemes különbséget tenni azon esetek között, amikor inkább csak a felmenőkre vonatkozó iratokról beszélhetünk (egy-egy szál irat, töredékek) családtagok szerinti elkülönítés nélkül, és amikor már egy-egy családtaghoz, annak életpályájához köthetjük azokat. Sokszor az iratanyag kezdő éve jóval korábbra nyúlik vissza, mint amikortól iratokat hátrahagyó nemzedékekről beszélhetünk, így az évkör és az iratokban megjelenő generációk száma gyakran nem vág egybe. Az évkör kiterjedtsége nem feltétlenül jelenti a lefedett nemzedékek nagyobb számát is. A családi iratok őrzésének társadalmi gyakorlatát vizsgálva mindenképpen külön kell kezelni a felmenőkre vonatkozó töredékes iratok őrzését és a családtagok szerinti irathagyatékok őrzését.

Az iratok és a fényképek kettőse szintén nehézséget jelent az egyes fondokban megjelenő generációk meghatározásában. Ha a fényképeket az iratok egy fajtájának tekintjük, akkor az iratokat hátra nem hagyó, de a fényképeken megjelenő nemzedékeket, családtagokat is számításba kell venni. Ugyanakkor szükséges, hogy különbséget tegyünk iratokat is hátrahagyó és iratokat hátra nem hagyó nemzedékek között, hiszen az iratok generációnkénti családi őrzése az egyik meghatározó szempontunk a magániratok fennmaradásának vizsgálatában. Ha társadalmi-kulturális gyakorlatként tekintünk rá,

²³ Lásd például: BFL XIII.72 Kovács–Bugsch–Havasy–Nyárasdi család iratai; BFL XIII.81 Szemere–Kürthy–Magyar–Visy család iratai

²⁴ Nagy, 2019: 55.

akkor információt hordoz az az adat, hogy hol kezdődik a családi iratok megőrződése, és hol van a határ a csak fényképekkel és a már iratokkal is elérhető generációk között. Mindezek alapján a családi fondok leírásában a megjelenő rokonsági főágak és a nemzedékek számának meghatározása mellett érdemes megkülönböztetni a felmenőkre vonatkozóan együttesen kezelt iratok kezdő évét, az egyes konkrét családtagokhoz köthető iratok kezdő évét, s a fényképeken megjelenő generációk kilétét és az erre alapozott évkört.

Műfaji struktúra és a hétköznapi írásbeliség

A családi fondok összességét felölelő összehasonlító feltérképezés másik aspektusát az irategyüttesek műfaji struktúrája képezi. Abból a levéltári alapelvből kiindulva, amely szerint a fondot létrehozó entitás jellege a fondszerkezetben is tükröződik, az irathagyatéokra jellemző összetétel magyarázatát az adott család történetében és karakterében kell keresnünk. Azt, hogy mi keletkezik és őrződik meg egy-egy család többgenerációs életútja során, ugyanúgy megfigyelés tárgya, mint ahogy a közigazgatási iratok esetében magától értetődő az intézménytörténet, a hivatali ügymenet és az iktatási rendszerek megismerése a levéltári hagyomány alapján. A tipikus és atipikus vonások tisztázásához, az általános jelenségek, illetve a variánsok skálájának megismeréséhez viszont csak a fondok összességének vizsgálatára támaszkodhatunk megfigyelve a személyi-családi iratok termelődésének, illetve nemzedékeken keresztüli megőrzésének a gyakorlatát.

A családi fondok alapszerkezetének vizsgálatában egymással párhuzamosan kétféle szempontot kell érvényesítenünk. Egyfelől meg kell állapítanunk, hogy mely családi ágaktól őriztek meg egyáltalán iratokat, s mely ágak maradnak homályban, mintegy kívül esve a család írott múltján. Az e tekintetben tetten érhető aszimmetria a család belső rendszerének, az egyes ágak közötti egyensúlytalanságnak, erőviszonyoknak a tükröződéseként értelmezhető. Másfelől az irategyütteseknek az irattípusok, műfajok szerinti és az adott család karakterét tükröző összetételét vizsgáljuk azzal a céllal, hogy szabályosságokat, mintázatokat figyeljünk meg.²⁵ Ez a leírás túllép a rendezés során kialakított és a jegyzékekben feltüntetett, a család tagolódását sorozatokban és alsorozatokban, a tematikus elvet pedig tételek és altételek formájában követő levéltári egységeken, amelyek nem műfaji elvek szerint tagolják az irategyütteseket.²⁶ A műfaji szerkezet láthatóvá tétele, majd ennek alapján társadalmi-kulturális mintázatok megfigyelése a leírás egy további szintjét képezi. A fondok műfaji tagolódásából a hétköznapi írásbeliségben zajló iratkeletkezés és az írott hagyatékokban testet öltő családi múlt megőrzésének történetileg változó gyakorlatához juthatunk el,²⁷ amely egyúttal a magánélet szférájának írásbeli lenyomatáról és örökségéről nyújt egyfajta rendszerezett, a megismerés lehetőségeinek határait is kijelölő képet a budapesti múltból.

²⁵ Ilyen értelemben használja a fondszerkezet terminust Horváth J. András. Lásd: Horváth, 2019.

²⁶ Néhány esetben van egybeesés a levéltári egységek és a műfaji struktúra között, mint például a családi fényképek, valamint a levelezések külön kezelt sorozatainak esetében.

²⁷ E megközelítés kifejtését lásd: Nagy, 2021a.

Ehhez a magániratok termelését és megőrzését társadalmi gyakorlatként kell szemlénünk, és a műfajokat a maguk történetiségébe kell helyoznunk. Az egyedi konstellációk értelmezéséhez képet kell alkotnunk arról is, hogy milyen események, történések, viszonyok hagytak egyáltalán írott nyomot maguk után a 19. és a 20. századból. A családi fondokat alkotó iratok műfaji összetételének, keletkezési idejének, tipikus eseményekhez kötődésének és ezáltal egyfajta súlypontjainak feltérképezésében a 19. és a 20. század történeti eseményeinek irathagyatékokban megfigyelhető tükröződéseiből is kiindulhatunk. S nemcsak az a kérdés, hogy milyen írott nyomok maradtak fenn többé vagy kevésbé tipikus módon, hanem az is, hogy milyen írott nyomok keletkezése és fennmaradása volt lehetséges egyáltalán, formálva az emlékezés kereteit.²⁸ Mi az, amit a 19. és a 20. század a magánélet írott kereteiként egyfajta „dokumentációs univerzumként” megteremtett,²⁹ s milyen funkciók, használati módok vezetnek ezen írott nyomok nemzedékeken keresztül történő megőrzéséhez? S mi az a szerkezet, ami egy család saját maga által őrzött írott múltjaként ezekből a társadalmi-kulturális környezet által adott keretektől egyáltalán létrejöhet? Ehhez a megközelítéshez, azaz a magánélet dokumentációs formáinak és rendszereinek megértéséhez támpontokat nyújthat a hétköznapi írásbeliség jelenségegyüttesének – a kulturális antropológia, társadalomtörténet és irodalomtörténet által kialakított – kutatási területe, valamint a levéltártudomány által az intézményes dokumentációs rendszerekről felhalmozott tudás.³⁰ A levéltártudomány és a társadalomtörténet szemléletének és eredményeinek ötvözése és a magánirati fondok levéltári feltárásában történő integrálása lényegében egyazon elemzési tárgy eltérő fogalomkészlettel és metódussal való körbejárását és leírását biztosíthatja számunkra.

A társadalomtudományos önreflexió parancsa

A levéltári magániratgyűjtés hatalmas tőkét jelent a kortárs társadalomtudományok területén. Egyrészt az utóbbi húsz év nemzetközi társadalomtörténeti irányzatainak metszéspontjában áll,³¹ másrészt az iratokkal való napi szintű érintkezésből fakadó tapasztalatok előnyével is bír. A gyűjtőtevékenység és az eredményeként felhalmozódó iratanyag egy olyan összetett és rendkívül kiterjedt jelenségegyüttes részeként értelmezhető, amelynek sarokpontjait a családi múlt-tudat és önmeghatározás, az emlékezet és a hétköznapi

²⁸ Az emlékezést és egyben felejtést meghatározó társadalmi keretek kérdéséhez lásd: Assmann, 1999: 36–37.

²⁹ A „dokumentációs univerzum” kifejezést az amerikai gazdasági levéltárak iratértékelési módszerének, az úgynevezett Minnesota módszernek a bemutatása kapcsán említi Köcze László, Mark A. Greene és Todd J. Daniels-Howell munkája nyomán. (Köcze, 2013: 36.) Bár a terminus eredeti használata szerint a levéltárba bekerülő iratok és a publikált, azaz könyveszeti anyagok (például statisztikák) által együttesen alkotott információhordozó halmazát fedik le, magam a kifejezést módosított értelemben veszem át.

³⁰ A megközelítéshez lásd: Nagy, 2021a.

³¹ Olyan egymást követő, illetve egymás mellett élő irányzatokra gondolok itt többek között, mint a kulturális fordulat, az egodokumentumokra irányuló érdeklődés, az emlékezet kérdésköre, vagy a személyes történelem fogalma.

írásbeliség történetisége, valamint az érzelmetörténet jelöli ki. A gyűjtést végző levéltáros kikerülhetetlenül a családi múlt és a családi magánemlékezet intézményesülésének a közvetítő csatornája: tevékenységével maga is alakítja a társadalom múlthoz való viszonyát. A levéltár intézménye pedig kialakulásától kezdve az írásbeliség letéteményese: a jövő számára való dokumentálás, az írásbeli nyomok megőrzésének felszentelt helye, a dokumentációs formák és gyakorlatok történeti lerakata.

Mindezek az adottságok arra figyelmeztetnek, hogy a levéltári magániratgyűjtésnek érdemes társadalomtudományos (ön)reflexió tárgyát képeznie, önmagát ilyen igénnyel megfogalmaznia, s az így kialakított önmeghatározásával lépnie a szakmai és a laikus nyilvánosság elé. A teoretikus keretek és gyakorlati tapasztalatok rendelkezésre állnak ahhoz, hogy ez a fajta levéltári munka a nemzetközi tendenciákhoz kapcsolódva, azokba tudatosan integrálódva a társadalomtudományos, illetve társadalomtörténeti gondolkodás megújulásának egyik hajtóerejeként működjön. Ami e téren a magániratgyűjtő levéltári munka számára az igazi kihívást jelenti, az az eddigiekben bemutatott és a magániratokkal dolgozó levéltárosok által földrajzi helytől függetlenül egyformán érzékelhető jelenségegyüttes leírasi módjának megtalálása, illetve megteremtése. Ez az, amihez jelenleg még nincs meg a kidolgozott és kipróbált eszközkészletünk, s aminek hiánya, mint vívódással kísért tapogatózás a nemzetközi levéltári szakirodalomban is tematizálódik.³² Az egyik alapozó lépés itt annak a történeti időben változó, kulturálisan tagolt mentális eszköztárnak a megismerése lehet, amely a családi öndokumentáció és önmemorializáció kereteit adja egy adott korban, s amelynek a megismeréséhez a már levéltárba került magánirat-együttesek strukturális elemzése kiindulási alapot nyújthat.

Szakirodalom

- Assmann, 1999 = Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, 1999.
- Bakács, 1960 = Bakács István: A családi levéltárak szerkezeti problémái. Levéltári Közlemények, 1960. 31. sz. 160–174.
- Benda–Németh, 1956 = Benda Kálmán – Németh Balázs: Értelmiségi családok levéltárának rendezése. Levéltári Híradó, 1956. 4. sz. 53–69.
- Borsa, 1961 = Borsa Iván: A családi levéltárak szerkezeti problémái. Levéltári Közlemények, 1961. 32. sz. 48–55.
- Cunningham, 1996 = Cunningham, Adrian: Beyond the Pale? The „flinty” relationship between archivists who collect the private records of individuals and the rest of the archival profession. Archives and Manuscripts, 1996. 1. sz. 20–26.

³² Riva A. Pollard Adrian Cunninghamet idézve „tépelődéstről” beszél: „This sentiment is shared by critic Adrian Cunningham, who laments that personal records archivists are left to «puzzle over the relevance and applicability of archival theory to our particular circumstances.»” (Pollard, 2001: 140.) A hazai levéltári írásokban ugyanakkor meg sem jelenik a probléma.

- Fisher, 2015 = Fisher, Rob: Donors and Donor Agency: Implications for Private Archives Theory and Practice. *Archivaria*, 79 (Spring 2015). 91–119.
- Köcze, 2013 = Köcze László: Gazdasági gyűjtemények és levéltári értékelés az Egyesült Államokban. *Levéltári Szemle*, 2013. 4. sz. 31–47.
- Muller–Feith–Fruin, 2019 = Muller, Samuel – Feith, Johann Adrian – Fruin, Robert: A levéltári rendszerezés és iratleírás kézikönyve. Budapest [2019].
- Nagy, 2019 = Nagy Ágnes: Iratokba foglalt családi múlt. Lélek és történelem: Kezdet. Az ELTE BTK Történeti Kollégiumának konferenciája (2018. október 17.). Szerk.: Papp Barbara, Budapest, 2019. 49–73.
- Nagy, 2021a = Nagy Ágnes: Családi öndokumentálás és családi irathagyományozás: a levéltári és a társadalomtörténeti megközelítés lehetőségei. *Sic Itur ad Astra*, 2021. 73. sz. 153–175.
- Nagy, 2021b = Nagy Ágnes: A magánélet dokumentációs univerzuma. Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok a magániratgyűjtés terepén. *Levéltári Szemle*, 2021. 2. sz. 56–81.
- Pollard, 2001 = Pollard, Riva A.: The Appraisal of Personal Papers: A Critical Literature Review. *Archivaria*, 52 (Fall 2001). 136–150.

Sipos András

Ember Győző terminológiai lexikona és a levéltári terminológia mai problémái*

„Eddig vasárnapjaimat, és szabadságom idejét fordítottam erre a munkára, így lesz ez nyilván ezután is. Remélem, belátható időn belül a végére jutok.” – írta Ember Győző a készülő Levéltári terminológiai lexikonról Varga Jánosnak, a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatósága (LIG) vezetőjének 1972. június 15-én.¹ A munka kézírata 1978-ra öltött végső formát, és 1982-ben jelent meg.² A szerző hagyatékában fennmaradt cédula- és kézíratos anyagot áttekintve nem kétséges, hogy Ember Győzőnek valóban szenvedélyévé vált a lexikon elkészítése. A mű a nemzetközi levéltári irodalomban is párját ritkítja. Az egyetlen előzmény, amelyet Ember Győző hajlandó volt, legalábbis „túlnyomó részében” terminológiai lexikonnak – nem pedig csak szótárnak vagy szójegyzéknek, esetleg értelmező szótárnak – minősíteni, az a Német Demokratikus Köztársaság levéltárügyét bemutató, először 1976-ban megjelent lexikon volt.³ Ez 666 címszót tartalmazott (amelyek közül 473 önálló meghatározással bíró fogalom, a többi szinonima, vagy egy másik címszónál meghatározott fogalom eltérő kifejezése), amelyen 58 szerző és 7 szerkesztő dolgozott, egy főszerkesztő irányításával. Az egyéb számba vehető külföldi és nemzetközi előzmények is kollektív vállalkozások voltak. Ember Győző munkája 2194 önálló meghatározással bíró fogalmat ölel fel, s az egész az ő egyszemélyes alkotása. A hagyaték tanúsága szerint ő maga végezte éveken át nem lankadó szorgalommal a különböző nyelvű terminológiai összeállítások, szójegyzékek, kézikönyvek és a mérvadó levéltári szakirodalom terminológiai anyagának, valamint a hazai jogszabályok, szabályzatok és munkautasítások terminusainak kicédulázását, rendszerezését és az adott fogalmaknak legjobban megfelelő terminusok kiválasztását. Erre épülhetett a definíciók és a magyarázatok elkészítése, oly módon, hogy az egész koherens, minden elemében következetes rendszert alkosson. Csak a személyes szakmai kompetenciájától távolabb álló állományvédelmi és reprográfiai fejezetekhez vette igénybe komolyabb mértékben Borsa Iván és Scholz Tamás segítségét (de ez esetben is a már megírt címszavak véleményezése formájában), valamint Bogdán István segítségét a levéltári könyvtári szolgálattal foglalkozó fejezethez.

* A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 2019. március 1-jén „Ember Győző hagyatékának újragondolása” címmel rendezett konferencián tartott előadás bővített változata.

¹ MNL OL Y 1972-151-784.

² Ember, 1982.

³ Lexikon Archivwesen der DDR

Miért vállalkozott minderre, teljes embert kívánó hivatali, tudományszervezési feladatai és szintén erős, teljesíthetetlen vállalásokkal terhelt történettudományos ambíciói mellett? Döntésének személyes és szakmai motívumai egyaránt voltak.

Háttér és előzmények

Míg történészi pályafutását a 18. századi Államtanács magyarországi politikáját bemutató hatalmas forráskiadvánnyal,⁴ addig levéltárosi-levéltártudományi pályafutását egy levéltári kézikönyv megírásával tervezte betetőzni. A lexikon révén nemcsak kiérlelt fogalomrendszerre és koncepcionális keretre tett szert, de azáltal, hogy azt tematikus felépítésben készítette el, egyben egy levéltári kézikönyv részletes vázlatát is kidolgozta. „A terminológia mintegy csontváza a kézikönyvnek, amely bővebben kifejti azt, amiről a terminológia csak röviden szól, a test további részeit rakja a csontvázra. [...] Az egyes csoportokon belül a fogalmakat jelölő kifejezéseket olyan sorrendben helyeztem el, amilyenben egy kézikönyvben tárgyalnám őket.”⁵

Az 1960/70-es években a levéltárügy és a levéltáros szakma fejlődése nemzetközileg és hazánkban egyaránt olyan fázisba jutott, hogy az országoként egységes, vagy legalábbis irányadó terminológia kidolgozása, illetve a különböző nyelveken vagy adott nyelven különböző országokban és levéltári rendszerekben használt fogalmak egymásnak való megfeleltetése, tartalmuk azonosságainak és eltéréseinek tisztázása különösen aktuális, sokakat foglalkoztató kérdésnek számított.

A modern levéltártan alapvetését és a levéltáros szakma professzionalizációjának egyik mérföldkövét jelentő, 1898-ban megjelent Holland Kézikönyv⁶ első fordítóinak (német: 1905, olasz: 1908, francia: 1910) már nagyon is meg kellett küzdeniük a terminológia átültetésének problémájával. Miközben bármely levéltári szakszöveg vagy levéltári anyagra vonatkozó leírás pontos megértésének kulcsát a levéltári egységek és levéltári szintek, az irat- és segédletfajták megnevezéseinek helyes értelmezése jelenti, ugyanazt a tartalmat más nyelvi környezetben, más iratkezelési és levéltári hagyományokra épülő kifejezőkészséggel nem, vagy csak nagy körültekintéssel, körülményes magyarázatokkal kísérve lehet visszaadni. És ha mégis létezik azonos szótári jelentésű kifejezés, annak egyszerű tükörfordítása vaskos félreértésekhez vezethet.⁷ Amióta a levéltárak közötti nemzeti és nemzetközi szintű kooperáció túllépett a szakmai tapasztalatok cseréjén, az elmélet és módszertan egységesítésén, és felmerült az egységes tájékoztatás, különböző levéltárakban, különböző országokban őrzött forrásokat egységes rendszerben leíró segédletek igénye, az is világossá vált, hogy mindez működésképtelen az egyes levéltári rendszerekben alkalmazott levéltári egységek és szintek megfeleltethetőségének pontos tisztázása nélkül. A levéltári informatika megjelenése, az adatmegosztás, a közös adat-

⁴ Kulcsár, 2020.

⁵ Ember, 1982: 24–25.

⁶ Muller-Feith-Fruin, 2019. A magyar fordítás terminológiai nehézségeiről és ezek áthidalásának módjáról ld. Horváth J. András szerkesztői előszavát: uo. 65–67.

⁷ Ketelaar-Frings-Hessami, 2021: 1–3.

bázisok, a levéltári információ szabványosításának követelménye azt is maga után vonta, hogy – az 1990-es évektől – a szabványok terminológiája egyfajta megkerülhetetlen közös alappá vált, amelyek angolul készültek. Más nyelvi környezetben történő alkalmazásukkor pedig ugyanazokkal az akadályokkal szembesülünk, mint a Holland Kézikönyv első fordítói.

A terminológia egységesítésével tudatosan elsőként a német levéltárosok kezdtek foglalkozni az 1920-as évek végén. Nem véletlenül: az egységes német állam kései kialakulása azt eredményezte, hogy a széttagolt államfejlődés során sokféle eltérő levéltári hagyomány alakult ki eltérő szaknyelvvvel, amire ráerősített a nyelvváltozatok sokszínűsége is. „Szinte levéltári eszperantót kellett létrehozni, mely a kifejezések sokféle változatát áthidalja, s ez irányban csak közös megvitatás, legkülönbébb területek szóhoz juttatása látszott járható útnak.”⁸ A nemzetiszocialista rendszer természetesen nem jelentett alkalmas közeget a „legkülönbébb területek szóhoz juttatása” számára, így ez a munka korai fázisban elhalt.⁹

A német kezdeményezést szorosan követve, Herzog József (1934-től az Országos Levéltár főigazgatója) már 1932-ben szorgalmazta az egységes és tisztázott fogalmakkal operáló magyar levéltári terminológia megteremtését. Ez akkoriban nem volt több egyéni kezdeményezésnél. A levéltárak közötti szakmai együttműködés hazánkban messze nem közelítette meg azt a szintet, ami megkövetelte volna a terminológia egységesítését. Herzog a kérdést a forráshivatkozások pontosságának oldaláról közelítette meg, ennek javulását emelte ki, mint az egységesen és helyesen alkalmazott terminológiától remélhető eredményt. Munkája ugyanakkor jól mutatja, hogy ugyanazon nyelven, sőt ugyanabban a szakmai-intézményi tradícióban gyökerezve is külön figyelmet igényel a terminusok jelentése: egy Ember Győző-féle terminológiához szokott levéltárost egy Herzog József-i terminológiával írott szakszöveg vagy segédlet könnyen zavarba hozhat. A szerves fondnak megfeleltethető levéltári egységre például Herzog az „egységes levéltár” elnevezést javasolja (egy iratképző szerves egységet alkotó levéltára); több fondot¹⁰ és gyűjteményt összefogó nagyobb levéltári egységet „összetett levéltárnak” nevez. „Sorozatnak” az „iratoknak [...] tartalmuktól elvonatkoztatott szerves alakulatait” hívna (például a beérkezett iratok, fogalmazványok és belső ügyviteli iratok különféle sorozatait az ügyirat megjelenése előtt), az „egységes levéltárakon” belüli, tartalmi összefüggések szerint az ügyintézésben kialakult, az ügyirat-szint feletti egységeket pedig „osztályoknak”.¹¹

A levéltári terminológia terén nemzetközi szinten és egyes országokban is csak az 1950-es évektől indult rendszeres és immár hosszú távú eredményeket hozó munka. 1948-ban az UNESCO égisze alatt megalakult az Nemzetközi Levéltári Tanács (*International Council on Archives* – ICA). Ekkor a levéltáros szakma Európán és Észak-Ame-

⁸ Wellmann, 1956: 77.

⁹ A saját lexikona előzményeként szolgáló külföldi és nemzetközi munkákról áttekintést ad ld. Ember, 1982: 8–18.

¹⁰ A kifejezés a hazai levéltári terminológiában ekkor még ismeretlen.

¹¹ Herzog, 1932: 1–11.

rikán kívül még alig létezett, az e területen kívüli levéltári tradíciók pedig ismeretlenek voltak. Az ezt követő fél évszázadban az ICA globális szervezetté vált, a nemzetközi levéltári együttműködés pedig a világ minden tájára kiterjedt. A szervezet működésének egyik kiemelt területe kezdettől a szakmát egyetemesen érdeklő elméleti és módszertani kutatások szervezése, előmozdítása, a nemzetközileg hasznosítható szakirodalom fejlesztése, a nemzetközi szintű képzés és tapasztalatcsere különböző fórumainak támogatása volt. A közös munka során egyre jobban érezhetővé vált, hogy a különböző nyelvi és kulturális közegben, eltérő irat- és levéltárkezelési hagyományokon nevelődött levéltárosok által használt fogalomrendszer sokszor annyira eltérő, hogy az már önmagában gátolja a zökkenőmentes kommunikációt.¹² Ezért az 1950-ben Párizsban rendezett első kongresszuson javaslat született egy nemzetközi terminológiai szótár megalkotására, az 1953. évi második kongresszus pedig ennek előkészítésére elhatározta egy bizottság felállítását.¹³ Az első többnyelvű levéltári terminológiai szótár – *Elsevier's Lexicon of Archive Terminology* – hosszú munka után jelent meg, 1964-ben. A vékonyka kötet 175 fogalmat ölel fel tematikus rendszerben. Mint Ember Győző megállapítja, címével ellentétben nem lexikon, hanem értelmező szótár. A nemzetközi levéltári együttműködés alapnyelve ekkor még nem az angol volt: a szótár a fogalmak rövid meghatározását csak franciául adja meg, ehhez kapcsolódnak angol, német, spanyol, olasz és holland megfelelőik.¹⁴

A szovjet típusú rendszerekre jellemző központosított levéltárügy különösen jó tepepet kínált a terminológiák országos szintű egységesítésének munkájához, majd közös levéltári terminológia kidolgozásának kísérletéhez. Magyarországon 1953-ban a Levéltárak Országos Központja által szervezett levéltártudományi munkaközösségek keretében alakult terminológiai munkabizottság, Wellmann Imre vezetésével. Wellmann a központosított levéltárügy első éveinek tapasztalata alapján rögzítette: „Rendszeressé vált a tapasztalatcsere, sűrűbbé a szakmai értekezlet, most már kötelező erejű határozatokkal; az egész levéltárügy központi irányítás alá került, ami fokenként a levéltári munka minden területén érezte az egységesítő hatását; sőt a levéltárügy egységes törvényes rendezésére is komoly erőfeszítések történtek. Mindez csak akkor lehet igazán eredményes, ha közös és félreérthetetlen levéltári szaknyelvre épül. Enélkül nemcsak a megállapodások szövege ad alkalmat önkényes, egyéni magyarázatokra, de a Levéltárak Országos Központjának rendelkezései sem kerülnek egyöntetűen végrehajtásra.”¹⁵ A tevékenység 1956-ban az anyaggyűjtés fázisában megszakadt. Wellmann akkori munkahelye, a Fővárosi Levéltár által őrzött – az összeállt anyagnak valószínűleg korántsem a teljességét jelentő – néhány száz cédula¹⁶ tanúsága szerint a tartalmi tisztázásra szoruló

¹² Sipos, 2005: 25–28.

¹³ Ketelaar, 2021: 3.

¹⁴ Elsevier's Lexicon, 1964.

¹⁵ Wellmann, 1956: 75.

¹⁶ BFL VIII.3801. Baraczka István igazgató iratai 1. doboz. Varga János 1971-ben arról tájékoztatta Ember Győzöt, hogy a Fővárosi Levéltárban a Wellmann-féle bizottságnak egy doboznyi cédulája található, és kérte annak tartós kikölcsönzését Ember Győző munkájához. MNL OL Y 1971–7–2815. Egy 1955. júliusi feljegyzés mintegy 5000 cédula el-

levéltári alapfogalmak mellett a gyűjtésben a legnagyobb súllyal a levéltári anyagban képviselt irattípusok eredeti történeti megnevezései és az egykori iratkezelés műszavai szerepeltek. Wellmann a Levéltári Közlemények számára készített beszámolójában jó-szerivel a levéltári terminológia készítésének mindazon alapkérdéseit felvetette, amelyekkel később Ember Győző is szembesült.

Létezik-e valamiféle elvi alap, amely irányadó a terminológiai összeállítás által felölelt fogalmak, illetve kifejezések körének meghatározására nézve? Ember Győző szerint ez az elvi alap a levéltártudomány, amelyet úgy határozott meg, hogy az a „levéltári anyag és a levéltári szervek megismerésére irányuló tevékenység és e tevékenységből eredő ismeretek rendszere”.¹⁷ Wellmann ezzel szemben úgy vélte: „téves utakon jár, aki mindazt, amit a levéltárosnak tudnia kell, s amire a levéltári irodalom szükségképp kiterjed, egy kalap alá fogva, levéltártudomány névvel akarja illetni.” Jogosult azonban a történeti forrástudományok közé sorolt levéltártanról beszélni, amely „az iratokat szerves összefüggésükben, nagyobb egységben szemléli”.¹⁸ Az elméleti megfontolások a terminológia körének szűkebbre vonását támasztanák alá, döntő szempont azonban, hogy a „levéltárosnak minél többoldalú támaszává válik mindennapi munkájában. A gyakorlat szemzőgéből tehát az látszik helyesnek, ha terminológiánk felőleli mindazokat a szakkifejezéseket és fogalmakat, amelyek az iratokat keletkezéstől fogva levéltári feldolgozásig múltban és jelenben végig kísérték, ill. -kísérik, elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt.” Ezen belül „előre kell vennünk a levéltári gyakorlatban leghasználatosabb fogalmakat és kifejezéseket (a pusztán történeti és elméleti értékűek rovására), hogy már menet közben minél hathatósabb segítséget nyújthassunk a levéltári munkában.”¹⁹

A fogalmak és kifejezések összegyűjtése során a fogalmakból és azok rendszeréből, vagy a kialakult és forgalomban lévő elnevezésekből kell kiindulni? A kész munkának betűrendes, szótárszerű, vagy tematikai felépítést célszerű adni? Wellmann, elismerve a deduktív módszer érdemeit, a kifejezésekből kiinduló induktív módszer mellett foglalt állást. Forrásként „célravezetőbb kiindulásnak látszott a különböző korokra és levéltár-típusokra vonatkozó alapleltárak és levéltárismertetések, kiegészítőleg egyes kisebb és külön (egyházi, gazdasági stb.) típust képviselő levéltárak, azután nagyobb levéltárakhoz tartozó gremiális iratok, továbbá az ügyintézésre, iratkezelésre, levéltárakra vonatkozó jogszabályok és jogszabály-tervezetek, szabályzatok, utasítások, útmutatók, tervek és jelentések, végül a legfontosabb irodalom átvizsgálása. [...] Kétségtelen, ennek az elnevezésekből kiinduló módszernek is megvannak a maga hátrányai. Elsősorban az, hogy – legalább az első munkafázisban – a kifejezésekre tevődik a hangsúly, nem a fogalmakra, s így ezek rendszere, egymáshoz illeszkedése nem válik segítő iránymutatássá

készültéről tesz említést. Ld. Levéltári Korpusz https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_02_Leveltartudomany, Levéltári terminológiai munkaközösség munkájáról, 1955.07.19. BFL sz.n. (A letöltés ideje: 2021. november 15.)

¹⁷ Ember, 1982: 29. A levéltártudomány tárgyára és rendszerére vonatkozó nézeteit bővebben is kifejtette, ld. Ember, 1984.

¹⁸ Wellmann, 1956: 91–92.

¹⁹ Wellmann, 1956: 81–82.

a munka során. [...] Lehet, hogy az absztraháló módszer logikusabb láncolatban és nagyobb teljességgel bontja ki a levéltárelmélet fogalmait; de kivált a mindennapi levéltári munka területén s az elnevezések dolgában a konkrétumokra épülő induktív eljárás van határozott fölényben. Logikai úton például bajosan juthatunk el egyes levéltári szak kifejezéseknek – a hazai gyakorlatban fontos – latin és német megfelelőjéig, s általában nem tudunk kellőképp számot vetni a megjelölések oly gazdag változataival. Már pedig a legmegfelelőbb kifejezés megválasztása s a többinek kiiktatása ugyancsak elsőrendű terminológiai feladat.”²⁰

A kiadandó munka szerkezetére nézve a tematikus elv mellett foglal állást: „A fogalmak és megjelölések helyes rendszerbe tagolása s a csoportokon belül logikus sorrend kialakítása viszont számos komoly problémát támaszt s a gyors tájékozódásnak sem válik javára. Mégis, ezt az utolsó nehézséget is vállalnia kell a terminológiai munkának, ha hivatását minél teljesebben be akarja tölteni; a megfelelő csoportok és sorrend kialakításával járó áldozatot sokszorosan megéri a problémák tudatosításából, széthulló elemek szerves egységbe foglalásából származó haszon, mely a helyes rendszerezéssel, logikus felépítéssel, belső összefüggések megmutatásával instruktív, megvilágosító módon jár együtt.”²¹

Ember Győző és a terminológia összeállításának dilemmái

Ember Győző, mint már utaltunk rá, a terminológiai lexikont eleve egy levéltári kézikönyv „csontvázaként” dolgozta ki,²² ezt a célt két irányból közelítve, az induktív és deduktív módszert egyaránt használva. Egyrészt gondosan összegyűjtötte, „kicédulázta”, rendszerezte és összevetette a nemzetközi és a hazai gyakorlatban használt kifejezéseket. Másrészt a szeme előtt lebegő kézikönyv teljes rendszeréből kiindulva, átgondolta és meghatározta az egyes fejezetekhez szükséges fogalmakat és az ezek jelölésére választott kifejezést lexikonszócikk-szerűen dolgozta ki. Ha azzal szembesült, hogy egy rendszerbe illeszkedő, szükséges fogalomra nem talált általa megfelelőnek tartott meghonosodott magyar kifejezést, akkor maga alkotott egyet: ilyen például az „egyes irat”, amely a „legkisebb levéltári egység” jelentésben voltaképpen az angol *single document* kínfordítása.²³ A választott kifejezéseket illetően azután maximálisan igyekezett eleget tenni a „széthulló elemek szerves egységbe foglalására” vonatkozó, Wellmann által is megfogalmazott igénynek. Egyik leginkább értő korabeli recenzense, Vörös Károly találóan állapította meg: „fogalmait a szerző olyan nagyon feszes struktúrában foglalja össze, melynek a Lexikon rendszerében egymástól alkalmilag nagyon távolra vetett elemei is mindig pontosan egymásba illeszkednek, ill. fedik egymást. A fogalmak minden eleme megkapta a maga teljes magyarozatát a struktúrán belül – és hogy ez minél gördülé-

²⁰ Wellmann, 1956: 80–81.

²¹ Wellmann, 1956: 94.

²² MNL OL P 2093. 113. doboz. A terminológiai lexikon különböző munkaanyagai, kézirat változatai itt együtt találhatóak egyes fejezeteknek egy kézikönyv módján kidolgozott változataival.

²³ MNL OL P 2093. 112. doboz. Angol terminológiai cédulák.

kenyebben megvalósuljon, arról a minden fogalomra és azok minden előfordulására lapszám szerint utaló mutató gondoskodik. Ennek a struktúrának a rendszeréből legfeljebb azt hiányolhatjuk, hogy az egy-egy főcsoporton, területen belül 1-től kezdődően egyszerűen végigmenő számozás miatt az egyes fogalmak egymáshoz viszonyított hierarchiája nincs érzékeltetve. Azt egy több szinten tagolt, például decimális rend jobban megmutatta volna.”²⁴

Ember Győző lexikonának a legtöbb bírálatot, sőt ironikus észrevételt kiváltó vonása a feldolgozott fogalmak körének kijelölése. Wellmann a levéltárban fogalmait egészítette ki az iratok kezelését és feldolgozását ténylegesen segítő elemekkel. E gyakorlatias megközelítéssel szemben Ember a – levéltári anyagra és a levéltári szervekre vonatkozó ismereteket egyaránt felölelő – „levéltártudomány” egészét igyekezett lefedni: fogalmi hálójával egy általa ideálisként elképzelt levéltár teljes működését kísérelte megragadni, akár az iratok kezelésétől és feldolgozásától távolabb álló részek vonatkozásában is. Abban sem tagadta meg önmagát, hogy még a fogalmak körét illetően is megpróbált pontos és döntéseit tudományosan alátámasztó terminológiát alkotni: megkülönböztetett „tisztán levéltári” és „sajátosan levéltári” fogalmakat, amelyek együttesen „a tiszta levéltártudománynak is mondott levéltárban” fogalmait alkotják, valamint „levéltári vonatkozású” fogalmakat. Ez utóbbiak „a levéltári anyaggal és a levéltári munkával is kapcsolatosak, a levéltári nyelvben is – bár nem elsődlegesen – előfordulnak, de sajátos levéltári jelentést nem nyernek, jelentésük ugyanaz marad, mint a levéltári nyelven kívül”.²⁵ Elismerte ugyanakkor, hogy annak megítélése, hogy ezek közül melyek bírnak olyan fontossággal a levéltári munka szempontjából, hogy bekerüljenek a levéltári terminológiába, „erősen szubjektív állásfoglalás, amelynél a terminológia készítője, vagy készítői egyrészt a levéltári irodalomra, másrészt a levéltári munka során szerzett tapasztalataikra támaszkodhatnak.”²⁶

1972 májusában az Országos Levéltárban, majd júniusban levéltárigazgatói értekezleten a terminológiai lexikon tervezetével kapcsolatban vitákat rendeztek, amelyeken az egyik neuralgikus pont a vállalkozás – sokak megítélése szerint – túlságosan nagy igénye, a fogalmak széles köre volt.²⁷ Varga János, a LIG vezetője utólagos összefoglalójában hivatali főnöki ornátust öltve próbálta Ember Győzőt jobb belátásra bírni. Mint írta, az értekezleten elhangzottak szerint az alábbi művekre van szükség és igény: levéltári és iratkezelési történeti műszótár, levéltári kézikönyv, levéltári lexikon, levéltári terminológia és a jogszabályok terminus technicusai. Ezek közül „legfontosabb a levéltári terminológia, mert a fogalmak és elnevezések tisztázása és egységesítése a többi felsorolt munkának is alapvető feltétele. [...] A más területen is létező fogalmak, illetőleg terminus technicusok közül kizárólag azoknak van helyük egy levéltári terminológiában, amelyeknek speciális levéltári értelmük, illetőleg értelmezésük is van.” [Kiemelés az eredetiben – SA] Ember Győző leplezni sem próbált szarkazmussal válaszolt, szigo-

²⁴ Vörös, 1985: 578.

²⁵ Ember, 1982: 19–20.

²⁶ Ember, 1982: 21.

²⁷ MNL OL P 2093. 119. doboz. Ember Győző jegyzetei mindkét vitáról.

rúan hivatalos hangnemben. Tudomásul vette, hogy a bemutatott anyag a LIG megítélése szerint „csak részben felel meg” a terminológia követelményeinek, ez után „valóban csak hálás lehetek az Igazgatóságnak, amiért munkám folytatására nem csupán felszólít, hanem ahhoz is hozzájárul, hogy eddigi munkamódszeremet továbbra is alkalmazhassam.” A LIG által igényelt „valódi” terminológia összeállítása a lexikon elkészülte után már nem lesz nehéz feladat, és felkérés alapján arra szívesen vállalkozna.²⁸

Vörös Károly fő kifogása az általa egyébként nagyon nagyra értékelt lexikkal szemben hasonló volt Varga Jánoséhoz. A benne szereplő „fogalmak jelentős része sokszor csak a – meglehetősen voluntarista módon – eléje tett »levéltári« jelzőtől válik levéltárirává, érdemben semmi *sajátlag* levéltári vonatkozása nem lévén” [kiemelés az eredetiben – SA], s hozzátette: „hiszen ilyen alapon, persze kis túlzással, beszélhetnénk például levéltári villanyóráról vagy levéltári székről is”.²⁹ Ember Győző azonban nem parttalanul csapongva válogatta össze a fogalmakat, hanem azokat vette fel, amelyeknek a készülő kézikönyv szerkezetében helyét és szükségességét látta.

Ember Győző kézikönyve, amennyire fennmaradt munkaanyagokból, az előkészítését szolgáló publikációkból³⁰ és magából a terminológiai lexikonból megíthető, igencsak más lett volna, mint a 2009-ben Körmeny Lajos szerkesztésében megjelent Levéltári kézikönyv.³¹ Nem csak azért, mert az említett sokszerzős munkával szemben egyéni alkotás lévén sokkal kompaktabb és egységesebb lett volna. Míg az említett, 2009-ben megjelent kézikönyv alapján a kialakult szakmai gyakorlatot írja le elméleti alátámasztással, egyes kérdéseknél vitákra, eltérő értelmezési lehetőségekre utalva, addig Ember Győző kézikönyve sokkal inkább előíró jellegű lett volna, amely egy magas szintű és szilárdan kicövekelt elméleti keretből igyekszik lebontani a levéltár tevékenységének minden részletét. Vörös Károly a lexikont bírálva megjegyezte: „A Lexikon messzebből nézve tulajdonképpen egy kissé helytől és időtől független eszményi (ill. szerző által eszményinek tekintett) tökéletes levéltárügy képét tükrözi, ennek működéséből vezeti le fogalmait. Ebben a levéltárügyben minden a helyén van, minden szabályszerűen történik, minden a Lexikonban foglalt tevékenységet (és a Lexikonban előírt ismérveknek megfelelően) elvégeznek, miközben minden fogalom és tevékenység egyúttal indokolja vagy kihívja, de létével mindenképpen erősíti, stabilizálja a másikat – ilyenénképpen normaként is szolgálva a levéltárügy további építése számára.”³²

A fenti megállapítást véleményem szerint annyiban szükséges korrigálni, hogy Ember Győző előtt egyáltalán nem „helytől és időtől független”, hanem specifikusan a Kádár-kori Magyarország viszonyaiba és intézményrendszerébe ágyazott ideális levéltár képe lebegett. Tárgyalásmódját kétségkívül igyekezett mindvégig egyfajta éteri magasságban tartani, a lapidáris stílus ugyanakkor elkerülhetővé tette számára a szakmai ideákat megzavaró politikai állásfoglalást, az ideologikus színezetet. A Levéltártudomány

²⁸ MNL OL Y 1972-151-784.

²⁹ Vörös, 1985: 579–580.

³⁰ Pl. Ember, 1980–1981.

³¹ Levéltári kézikönyv, 2009.

³² Vörös, 1985: 580.

címszónál lakonikusan közli: „A szocialista levéltártudomány a marxizmus-leninizmus elvi alapján áll.”³³ A további 2193 fogalmi meghatározásból azonban nem derül ki, hogy ez tulajdonképpen miben nyilvánul meg – hacsak abban nem, hogy a Levéltár-igazgatásról szóló fejezetbe felvette a „Munkanorma” (21-112), „Tervezés” (21-113), „Terv” (21-114) címszavakat és még számos, ezekből levezethető fogalmat. A Képzés című fejezetbe a „Szakmai képzés” (20-4), „Szakképzés” (20-5), „Elméleti képzés” (20-8) stb. címszavak mellett beillesztette az „Ideológiai képzés”-t (20-7) is, eleve elhárítva annak gyanúját, hogy e nélkül is el tudja képzelni a levéltárat. A szoroson vett szakmai kérdések kifejtésénél azonban nem találkozunk a szocialista levéltárügy felsőbbrendűségének semmiféle hirdetésével. A szovjet levéltárügy talpkövét jelentő „Állami levéltári fond” (7-47) csak rövid és semleges meghatározást kap (a Szovjetunióra és a fogalmat bevezető „lenini levéltári dekrétumra” tett minden utalás nélkül), és a „Nemzeti levéltári fond” (7-46) fogalmát ezzel egyenrangúan kezeli.

Ember Győző a terminológia készítésének időszakában két nagy nemzetközi vállalkozásba is bekapcsolódott, amelyek kitűnő rálátást biztosítottak számára mind a nyugati, mind a keleti blokk vezető országainak levéltárügyére, különös tekintettel ezek levéltári terminológiájára. A Szovjetunióban 1968-ban jelent meg a levéltárügy irányító szerveinek kollektív munkájával készült Levéltári terminológia kis szótára, amelyet 1970-ben az NDK-ban is kiadtak németül. Ember Győző a magyar fordítást az oroszul kiválóan tudó Bélay Vilmostal együtt gondozta. Az 507 címszót felölelő orosz–német–magyar értelmező szótárt az Új Magyar Központi Levéltár jelentette meg, sokszorosított házi kiadásban.³⁴ A KGST-együttműködés keretében, amelynek részét képezte a tagországok szabványainak összehangolása is, a levéltári terminológia munkálataira is forrást lehetett szerezni. A tagállamok levéltári igazgatóságainak 1972. évi értekezletén elhatározás született egy közös terminológia elkészítéséről. A LIG 1975-ben Ember Győzőt kérte fel a munkálatok magyar részről történő gondozására. Ennek alapján ő képviselte Magyarországot azon az 1976. évi varsói értekezleten, amelyen – a Szovjetunió Levéltári Főigazgatósága által kidolgozott tervezet alapján – megállapították a szótár felépítését és a címszavak jegyzékét.³⁵ A tizenegy nyelvű értelmező szótár eredeti szovjet kiadása 1982-ben, a magyar kiadás Buzási János szerkesztésében 1987-ben jelent meg.³⁶

A már említett 1964-ben megjelent *Elsevier*-lexikon csak a terminus technicusok szűk körét ölelte fel, azt is csak nyugati nyelveken, így tehát kizárólag a legalapvetőbb igényekre adott választ. Az ICA 1976. évi washingtoni kongresszusán ezért döntés született egy új, többnyelvű nemzetközi terminológiai szótár létrehozásáról. Az ennek előkészítésére kiküldött munkacsoport 1977. áprilisi londoni ülésére Ember Győző is meghívást kapott, formailag ugyan nem teljes jogú tagként, csak megfigyelőként, egymaga

³³ Ember, 1982: 29. A továbbiakban a lexikon címszavaira kötetbeli azonosítójuk zárójelben történő megadásával hivatkozom.

³⁴ Bélay–Ember, é. n.; A fordítás gépirata Ember Győző saját kezű javításaival: MNL OL P 2093. 118. doboz.

³⁵ MNL OL Y 1975-151-499.; Ember, 1982: 16.

³⁶ A szocialista országok jelenkori levéltári terminológiájának szótára, 1987.

képviselve ott a szovjet tömb országait. Így is alkalma volt aktívan részt venni mind a szótár alapelveinek kimunkálásában, mind a kiindulópontul szolgáló angol és francia címszójegyzék részletes megvitatásában és a végleges címszó lista összeállításában.³⁷

Ember Győző tehát nem csak a nemzetközi szakirodalmat dolgozta fel nagy alaposággal, de az addigi legnagyobb szabású nemzetközi terminológiai munkálatok sűrűjében forogva, a szovjet típusú államok és a fejlett nyugati országok levéltárügyére vonatkozóan is alapos rálátással rendelkezett. Mindezen elemek szintetizálásával a terminológiai lexikonban egyéni rendszert alkotott és rögzített. Az alábbiakban azt vizsgálom meg néhány példán keresztül, hogy megoldásai mennyire mutatkoznak időtállóan a 21. században.

Fogalom-meghatározási példák

A levéltár számára a legfőbb alapvetés az *irat* fogalmának meghatározása, hiszen ebből kiindulva lehet eldönteni, hogy mi tartozik a levéltár illetékességi, illetve gyűjtőkörébe, ez hogyan határolódik el a könyvtárak és múzeumok gyűjtőkörétől, és hogy mely dokumentumokra terjed ki az iratkezelési és levéltári vonatkozású jogszabályok hatálya. Már Wellmann Imre alaposan megküzdött azzal, mi lehetne a latin *archivalia* szónak leginkább megfelelő magyar kifejezés, és ma sem vagyunk egyszerűbb helyzetben, ha a nemzetközi iratkezelési és levéltári szabványok alapnyelvként szolgáló angol – egy az egyben ugyancsak lefordíthatatlan – *record* szavának megfelelőjét keressük.

Wellmann rámutatott, hogy a szovjet levéltári terminológia hatására terjed a „dokumentum” szó használata a levéltárakba tartozó „anyag” megjelölésére, ezt azonban két szempontból is szerencsétlennek tartotta. Egyrészt a szóhoz túlságosan tapad a jogi bizonyításra való alkalmasság kritériuma, ami könnyen vezethet egy erősen leszűkítő levéltár-felfogáshoz. Ha viszont a „dokumentum” szót tágabb értelmében tekintjük, akkor beletartozik mindaz, ami dokumentálásra, dokumentáció céljára szolgálhat, tehát nemcsak a levéltári iratok, vagy egyáltalában az írásos dokumentumok, hanem tárgyak is.

³⁷ MNL OL P 2093 112. doboz. Londoni konferencia anyagai. A fogalmak köre ez esetben is komoly dilemmát jelentett. A UNESCO-t képviselő F. B. Evans kiinduló referátuma megkülönböztetést tett „*glossary of archival terminology*” és „*glossary for archivists*” között. Utóbbi olyan terminusokat is tartalmaz, amelyek nem sajátosan levéltáriak, de a levéltári munkában szerepet játszanak, meghatározásukra azonban nem a levéltáros szakma illetékes. A munkacsoportban kialakult vélemény szerint a szótárnak elsősorban a levéltár-szakmai fogalmakra kell koncentrálnia, az egyéb fogalmakkal kapcsolatban rugalmasan kell eljárni, azokban az esetekben kell kitérni rájuk, ha a levéltárosok általi specifikus használat rögzítést igényel. Összesen mintegy 400–500 címszó felvételét tűzték ki, angol és francia mellett német, orosz és spanyol nyelven. A szótár 1984-ben, 2. kiadása 1988-ban jelent meg. Az előkészített 3. kiadást nyomtatásban már nem tették közzé, hanem az ICA 25 nyelvű online szótárának alapját képezte: Multilingual Archival Terminology (<http://www.ciscra.org/mat/>) (a letöltés ideje: 2021. november 15.) Az Amerikai Levéltárosok Egyesülete angol nyelvű online terminológiai szótárának nem csak a címszóanyaga bőséges, az egyes fogalmak alternatív meghatározási, értelmezési és használati lehetőségeit is számos példával mutatja be: Dictionary of Archives Terminology: <https://dictionary.archivists.org/index.html> (A letöltés ideje: 2021. november 15.)

Mindennek részletes boncolgatása alapján a következő eredményre jutott: „Legcélszerűbb megoldásnak az látszik, ha »írás«-nak nevezzük az írott emlékek tágabb körét, »irat«-nak (többes számban: »iratok«, szükség szerint »iratanyag«), ami ebből levéltári megőrzésre való, s az iratokon belül, az oklevelek, akták és levelek összefoglaló nevéként, »íromány«-nak azt, ami nem segédkönyv.”³⁸

Ember Győző az „irat” fogalomra a következő meghatározást adta: „Az írás művelésének terméke, azaz valamilyen anyagon, valamilyen eszközzel, valamilyen jelekkel kifejezett vagy rögzített emberi beszéd, szöveg.” Ez a meghatározás nyilvánvalóan messze tágabb, mint a levéltári illetékességi, vagy gyűjtőkörbe tartozó írásos dokumentumok köre, így Ember tulajdonított a szónak egy szűkebb jelentést is, amelyről viszont azt állította, hogy „pontosan nem határozható meg”, csak példával lehet megvilágítani. „Nem tartoznak bele pl. a cégtáblák, az utcatáblák, a sírkövek, a köznapi értelemben vett könyvek, a folyóiratok, az újságok” (2-1). A „dokumentum” kifejezéshez ő is a „bizonyító erő” jelentést társította, de ennek többértelműségére hivatkozva nem tartotta kívánatosnak a levéltári terminológiában való használatát (2-2). Ugyanakkor a „levéltári anyag”-ot így definiálta: „olyan dokumentum jellegű, illetve provenienciával rendelkező anyag, amelyet végleges megőrzésre általában valamely levéltári intézmény őrizetére bízunk” (7-1). Ahhoz, hogy valamely irat levéltári anyag legyen, két elengedhetetlen feltétel tehát a „dokumentumjelleg”, azaz „történeti forrásérték” (7-7), és a proveniencia lenne. Utóbbi „az iratnak az a sajátossága, hogy rendeltetészerű helye van, már keletkezésekor meg van határozva, hogy mely szervhez, vagy személyhez fog kerülni, mely szervnek vagy személynek az iratai között van a helye, az irattárába tartozik” (4-8).

A hatályos levéltári törvényünk az iratot a következőképpen határozza meg: „valamely szerv működése vagy személy tevékenysége során keletkezett vagy hozzá érkezett, bármely jelrendszerrel és adathordozón rögzített, egy egységként kezelendő rögzített információ, adategyüttes”.³⁹ A két definíció között radikális különbség van: míg Ember Győző az „írás” és a „szöveg” felől igyekszik azt megragadni, a törvény az „információ” és az „adat” fogalmait felől. Ez önmagában is rámutat arra, hogy a levéltári terminológiában az egységes és következetes szóhasználat mellett miért kulcsfontosságú a fogalmak meghatározása is. Ha a levéltári törvény „irat”-fogalmára az Ember Győző-i definíciót vetítenénk rá, az könnyen tápot adhatna annak az iratképzőknél gyakran tapasztalható felfogásnak, hogy a levéltár illetékessége csak az ügyiratokra terjed ki, s a szerv működése során keletkezett, az iratkezelési szabályzatok szabályozási köréből is gyakran kieső adatbázisok, szakrendszerek és egyéb nyilvántartások ebbe nem tartoznak bele. Ember Győző kimondottan szól „nem iratjellegű levéltári anyag”-ról (7-22) is: ide tartozik egyebek között a „térképanyag” (7-23), „tervanyag” (7-24), „kottaanyag” (7-25), „fényképanyag” (7-32), „filmanyag” (7-33). Mindezekre kiterjed a levéltári törvény „irat”-fogalma, amennyiben az iratképző tevékenysége, működése során keletkeztek, és szervesen összetartoznak az iratképző más irataival.

³⁸ Wellmann, 1956: 85–89.

³⁹ 1995. évi LXVI. törvény 3. § c).

Az ISAD(G) nemzetközi levéltári leírási szabványban meghatározott *record* fogalom érdemben a magyar levéltári törvénynek felel meg: „Valamely szervezet vagy személy tevékenysége vagy ügyintézése során keletkezett vagy hozzá érkezett és általa megőrzött, bármilyen formában vagy adathordozón rögzített információ.”⁴⁰

Az ICA terminológiai szótára ugyanerre a fogalomra viszont részben eltérő tartalmú meghatározást ad: „Recorded information (document(s)) regardless of form or medium created, received and maintained by an agency, institution, organisation or individual in pursuance of its legal obligation or in the transaction of business.”⁴¹ [Amely kb. a következőképpen fordítható: Valamely szerv, intézmény, szervezet vagy személy jogilag szabályozott kötelezettségeinek/feladatainak teljesítése vagy ügyeinek intézése során keletkezett, vagy hozzá érkezett és általa megőrzött, bármilyen formában vagy adathordozón rögzített információ (dokumentum(ok/).] Az ICA többnyelvű online terminológiai adatbázisa, a szótár nyomtatásban már meg nem jelentetett harmadik kiadásának kézírata alapján tartalmilag lényében megegyező definíciót ad: „A document created or received and maintained by an agency, organization, or individual in pursuance of legal obligations or in the transaction of business.”⁴² [Valamely szerv, szervezet vagy személy jogilag szabályozott kötelezettségeinek/feladatainak teljesítése vagy ügyeinek intézése során keletkezett, vagy hozzá érkezett és általa megőrzött, bármilyen formában vagy adathordozón rögzített információ.] Itt tehát a definíciónak az is lényegi eleme, hogy az iratképző jogi kötelezettségből vagy más érdekből eleve megőrzésre szánta az iratot, mint bizonyító erejű dokumentumot, ami valamiféle szabályozott iratkezelési és iratőrzési rendszert mindenképpen feltételez. Az ilyen kereteken kívül keletkezett és fennmaradt magánhagyatékok, amelyek a magyar levéltári törvény szerinti és az ISAD(G) szerinti „irat”, illetve record-fogalomba beletartoznak, az így meghatározott record-fogalomból kiesnek. Az ICA terminológiai szótára ezeket *papers* kifejezéssel jelöli, amelynek az online szótárban a tervezett harmadik kiadásán alapuló meghatározása: „A natural accumulation of personal and family documents.”⁴³ 43 [Amely kb. a következőképpen fordítható: „Személyi és családi dokumentumok szervesen felhalmozódott együttese.]

Az „irat” és az annak megfeleltethető „*record(s)*” fogalomnak léteznek tehát egyaránt érvényes tágabb és szűkebb értelmezései, s ezeknek a használatban történő önkényes felcserélése súlyos zavarokhoz vezethet, mindig tudatosítani kell, hogy adott kontextusban pontosan milyen jelentéssel használjuk őket. A ma érvényesnek tekinthető definíciók azonban abban nagyjából megegyeznek, hogy – a levéltári törvényhez hasonlóan – az egy egységként kezelendő rögzített információt tekintik iratnak, míg Ember Győző – a „levéltári anyag” kritériuma szempontjából nehezen indokolható – megkülönböz-

⁴⁰ ISAD(G)²: 0.1 Fogalomtár

⁴¹ Dictionary of Archival Terminology²: 128. (kiemelések az eredetiben)

⁴² Multilingual Archival Terminology <http://www.cisra.org/mat/mat/term/60> (A letöltés ideje: 2021. november 15.)

⁴³ Dictionary of Archival Terminology²: 113–115.; Multilingual Archival Terminology: <http://www.cisra.org/mat/mat/term/254> (A letöltés ideje: 2021. november 15.)

tetést tett szöveges és nem szöveges dokumentumok között.⁴⁴ Még problematikusabb, hogy definíciójában a rögzített szöveget szorosan összekapcsolta annak hordozó anyagával és rögzítési módjával, miközben a digitális korban a hosszú távú megőrzés alapja, hogy az információt a hordozó és a rögzítési technológia élettartamától függetlenül kell megőrizni. Az adathordozó kiemelt szerepe okán definíciója abban sem nyújt segítséget, hogy az egy fizikai egységre írt különböző szövegek tekinthetők-e önálló iratnak – például egy megkeresésre hátíraton adott válasz, vagy egy fizikailag összefüggő jegyzőkönyv különböző napirendi pontjai. Ember Győző ezeket „egyedi irat”-nak nevezte, szemben a fizikailag is elkülöníthető „egyes irat”-tal (2-87, 2-88), s annyit állapított meg, hogy ez „már nem levéltári egység, minthogy az egyedi iratok egymástól nem választhatóak el, s így a levéltári rendszerben csak egy helyen lehetnek” (2-88). Egy 21. századi levéltári információs rendszerben azonban semmi akadálya nincs annak, hogy ezeket is önálló levéltári egységként kezeljük és írjuk le. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy Ember Győző, bár jól látta az „irat” fogalom jelentőségét mint az egész levéltári terminológia alapját, és annak a saját rendszerével minden ponton kompatibilis meghatározásáért alaposan megküzdött, ám az általa adott definícióval a 21. században már nehezen lehet mit kezdeni.

Arra vonatkozóan, hogy az Ember Győző-féle „egyedi iratokat” mely esetben tekintjük önálló iratnak, általánosan érvényes meghatározás nem adható, mivel az az adott levéltár információs rendszerének felépítésétől függ. Még inkább kérdéses az, hogy az informatikai rendszerekben előállított és kezelt információs csomagokból mit tekintünk önálló iratnak, önálló leírással ellátandó levéltári egységnek. A digitális információk tendencia-szerűen egyre kevésbé tárolódnak a klasszikus papíralapú irat-fogalomnak megfeleltethető, önálló, folytonos entitásokban. Az egy iratként kezelendő információ-együttes gyakran több önálló entitásban (például különböző adatbázis-rekordokban, sőt alkalmazásokban) kezelt tartalmak összekapcsolásával áll elő.⁴⁵ A levéltári egységként felfogott irat tehát sokkal inkább konceptuális entitás, nem pedig a levéltártól és a levéltárostól függetlenül esszenciálisan létező, amelynek a rendezés során csak meg kell találni az eleve adott helyét – amint azt Ember Győző egymásra épülő meghatározásai sugallják.

A *fond* fogalmának meghatározásakor Ember megállapítja, hogy az „a legjelentősebb levéltári egység, a levéltári anyag tagolódási rendszerének legszilárdabb pillére. [...] Minden irat, amely valamely levéltári intézmény őrizetében van, valamilyen fondba tartozik.” Kétféle fondot különböztet meg, a „szerves” és a „szervetlen” fondot, amely utóbbit másképpen „gyűjteménynek, vagy gyűjtemény jellegű, avagy vegyes provenienciájú fondnak is neveznek.” (12-175) A két alaptípus „szerves” és „szervetlen” fond jelzős szerkezettel történő leírása Ember Győző egyéni újításának tűnik. A „szerves fond” fogalma egyértelműen visszavezethető a Holland Kézikönyvben kifejtett „a fond szerves

⁴⁴ A térképről például megállapítja, hogy „az tulajdonképpen nem irat, hanem – mint neve is mutatja – kép, rajz. A térképet azonban iratnak szokták tekinteni.” (2-120)

⁴⁵ Boross et. al. 2019: 6.

egész” koncepcióra,⁴⁶ illetve ennek összekötésére a proveniencia-elvnek megfeleltethető francia *principe du respect des fonds* fogalmával. A gyűjtemény „szervetlen fond”-ként való megjelölését illetően Ember maga is megjegyzi: „A külföldi levéltári terminológia általában csak a szerves fondot tekinti fondnak, és – minden jelző nélkül – fondnak nevezi.” (12-177)

Az ICA terminológia szótára szerint a Fonds meghatározása: „the total body of *records* (1)/ *archives* (1) accumulated by a particular individual, institution or organisation in the exercise of its activities and functions”.⁴⁷ [Valamely személy, intézmény vagy szervezet tevékenysége és funkcióinak gyakorlása során felhalmozódott iratok/maradandó értékű iratok összessége.] Azaz egyértelműen az iratképzőt tekinti a fondképzés alapjának, de ezen belül kétféle értelmezésnek is teret nyit: az egyik szerint egy iratképző által termelt iratok összessége tekinthető fondnak, másik szerint ennek tartós vagy végleges megőrzést igénylő, illetve levéltárba került része.⁴⁸ Gyűjtemény jellegű fondot valóban nem ismer, erre a *collection* fogalmat használja („artificial accumulation *documents of any provenance*” [a provenenciára való tekintet nélkül mesterségesen kialakított dokumentum-együttes]), ugyanakkor megjegyzi, hogy e fogalomnak létező használati módja az is, hogy laza értelemben magánirati együtteseket értenek alatta⁴⁹

Az ISAD(G) szabvány fond-fogalma előbbi értelmezéshez áll közel, hiszen nem csupán a szorosan vett, kizárólag maradandó értékű iratokat őrző intézmények gyakorlatához kíván zsinórmértékül szolgálni, azaz nem határoz meg választóvonalat irattár és levéltár között: „Valamely szerv, család vagy szervezet/testület tevékenysége, illetve funkcióinak gyakorlása során általa bármilyen adathordozón keletkeztetett és/vagy felhalmozott, bármilyen típusú és fajtájú iratok összessége.”⁵⁰ A mesterségesen kialakított levéltári egységnek („gyűjteményes fondnak”) itt is a *Collection* kifejezés felel meg.

Ember Győző a fond-fogalom ilyen mértékű kiterjesztéséhez kétségkívül a szovjet levéltári terminológiából merítette az ösztönzést. Ez azonban nem magyarázható valamiféle egyoldalú igazodásra való késztetéssel, hiszen az „irat” mint alapfogalom felváltását a szovjet terminológiára jellemző „dokumentummal” kifejezetten ellenezte, Welmann Imréhez hasonlóan. Inkább arról lehet szó, hogy a fond-fogalom 1950-es évek közepén végbement magyarországi adaptációja⁵¹ és ennek az 1962-es, alapjaiban máig érvényes fondszerkesztési alapelvekben⁵² kikristályosodott módja, ezzel együtt az Országos Levéltár ettől részben eltérő gyakorlata fölé teljesen koherensnek tűnő fogalmi építményt igyekezett felhúzni.

⁴⁶ Muller–Feith–Fruin, 2019: 74.; Már Herzog József is megkülönböztetett, a fond fogalom bárminemű használata nélkül, „szerves” és „mesterséges” levéltári alakzatokat. Herzog, 1932.

⁴⁷ Dictionary of Archival Terminology²: 72. (kiemelések az eredetiben)

⁴⁸ Az Ember Győző közreműködésével lefordított szovjet terminológiai kis szótár ehhez hasonlítható értelemben megkülönböztetett „dokumentumfondot” és „levéltári fondot”. Bélay–Ember, é. n.; 14., 29.

⁴⁹ Dictionary of Archival Terminology²: 40. (kiemelések az eredetiben)

⁵⁰ ISAD(G)²: 0.1 Fogalomtár

⁵¹ A fond-fogalom és fondrendszer hazai adaptációjáról ld. Horváth, 2019: 56–64.

⁵² A területi levéltárak fondjegyzékei, 1962.

A szerves fond meghatározója tehát az „egységes proveniencia”, de mint láttuk, Ember Győző szerint minden levéltári anyag/irat nélkülözhetetlen tulajdonsága, hogy provenienciával rendelkezzen, ha nem is ennek megfelelően sorolják fondba. A „proveniencia” fogalmát az ICA szótára lényegében az iratképzővel azonosítja,⁵³ Ember Győző szerint viszont „az iratnak az a sajátossága, hogy rendeltetésszerű helye van, már keletkezésekor meg van határozva, hogy mely szervhez vagy személyhez fog kerülni, mely szervnek vagy személynek az iratai között van a helye, az irattárába tartozik”. (4-8)

Az ISAD(G) szabvány meghatározása ettől első pillantásra csak nüansznyira látszik eltérőnek: „az a kapcsolat, amely az iratokat az őket egyéni vagy testületi tevékenységük során létrehozó, felhalmozó és/vagy megőrző és használó szervezetekhez és egyénekhez fűzi”.⁵⁴ Valójában egészen már perspektívát nyit, ha a provenienciát viszonyként határozzuk meg, és nem az „irat sajátosságaként”. Az Ember Győző terminológiájában rejlő felfogás szerint az „irat” nem csak esszenciálisan létező, de az is eleve adott tulajdonsága, hogy mely iratképzőnél, mely szerves fondban van a „rendeltetésű helye”, amit a rendezés során csak helyesen kell azonosítani.

A (szerves) fond fogalmának látszólagos egyértelmősége ellenére egy konkrét iratanyag besorolása az esetek nagyobb részében egyáltalán nem triviális. Összetett és gyakran változó szervezetrendszereknél sokszor nem egyértelmű, illetve döntés kérdése, hogy mely egység tekinthető önálló iratképzőnek és melyik nem. A szervek, intézmények működése folyamatosan változik, s viszonylag ritkán magától értetődő, hogy a változások mikor érnek el olyan szintet, amikor már új iratképzőről beszélhetünk, vagy ha az iratképző létét folyamatosnak tekintjük is, a strukturális és funkcionális változások annyira jelentősek, hogy annak a fond belső rendjében tükröződnie kell. Még több gondot okoz a funkciók, feladatok mozgása a különböző szervek, iratképzők között, ami gyakran azzal jár, hogy az iratok akár többször is másik iratképző kezelésébe kerülnek át. Ez esetben sem mindegy, hogy az új gazda csak kompakt egységként „irattározza”, vagy a megkezdett ügyeket folytatva, aktívan használja is azokat. A levéltár gyakran, sőt talán többnyire, nem attól veszi át az iratot, akinél eredetileg keletkezett, és a köztes gazdának gyakran nem csak passzív megőrző szerepe van; így a proveniencia természeténél fogva is összetett. Valójában tehát, az irathoz hasonlóan, a fond is alapjában konceptuális egység, így a fogalom olyan meghatározása, amely azt az irat eleve adott elválaszthatatlan tulajdonságának tekinti, nem szerencsés.

A fent említett problémák a kizárólag papíralapú iratok korában is jelen voltak, az infokommunikációs technológiákon alapuló iratkezelési környezet ismert jellegzetességei azonban napjainkban egyenesen kikényszerítik, hogy a levéltáros szakma alapjaiban gondolja újra a bevett metodikákat. Az újabb megközelítések közös vonása, hogy – a modern iratkezelési és információs környezet sajátosságaira is reflektálva – immár nem tekintik anomáliának, ha nincs, illetve nem konstruálható közvetlen megfeleltetés az iratképző, ennek funkciói, szervezeti jellegzetességei és a levéltári anyag rendje

⁵³ Dictionary of Archival Terminology²: 125.

⁵⁴ ISAD(G)²: 0.1 Fogalomtár

között. Ugyanakkor fenntartják azt az elvet, hogy a rögzített és iratként kezelendő információkat az iratképző szervezet vagy személy tevékenységének kontextusában kell megőrizni. A provenienciát tehát, a hagyományosabb felfogástól eltérően, nem annyira strukturális, inkább funkcionális jellemzőnek tekintik, a fondot pedig inkább konceptuális, mint fizikai egységnek fogják fel. Ez a szemlélet lehetővé teszi, hogy elszakadjunk attól a napjainkban is általánosan elterjedt módszertani alapállástól, amely a levéltár kezelésébe került (analóg vagy elektronikus) iratállománynak a fondrendszer szerinti fizikai átrendezését tekinti alapnak, a kontextus-információkat pedig az így létrehozott egységeknek a leírásban megjelenő attribútumaként kezeli.⁵⁵ Az ISAD(G) provenienciameghatározása nyitott egy ilyen szemlélet felé, mivel azt viszonyként fogja fel, és nem feltétlenül rendezési alapként. Az ISAD(G) és társszabványai⁵⁶ teljes mértékben alkalmazhatók olyan levéltári megoldásokra is, amelyek nem iratképzők szerint elkülönülő és megbonthatatlanok tekintett fondokat, hanem inkább funkciók, feladat- és hatáskörök szerinti irategyütteseket eredményeznek, amelyek több szerv egymást követő működése során jöttek létre, és a proveniencia elve a kontextus-információk és az irategyüttesek leírásban történő összekapcsolása útján érvényesül.⁵⁷ A Nemzetközi Levéltári Tanács gondozásában az 1990-es, 2000-es években készült szabványcsalád tehát a levéltári információs rendszert olyan irányba fejleszti, hogy az iratokat és irategyütteseket, az iratképzőket és az általuk ellátott funkciókat önálló entitásokként kezelve, ezekről külön-külön leírások készüljenek, és ezek összekapcsolásával álljon elő az a komplett információcsomag, amelyet korábban egyetlen, a fondra vagy annak egyes részeire vonatkozó leírásban igyekeztek összefogni.

A „levéltári leírás” fogalmát Ember Győző nem foglalta bele a rendszerébe. Mivel azt a nemzetközi terminológia a segédletkészítéssel csaknem szinonim fogalomként kezelte (az ICA terminológiai szótárában például a *Description* értelmezése „preparation of finding aids”⁵⁸), ezért érthetőnek tűnik, hogy Ember megelégedett a „segédlet” fogalmával, amelyen belül megkülönböztetett levéltári, irattári és ügyviteli segédleteket. (14-52-54.) Az ISAD(G) szabvány alapján azonban ma már egyértelműen célszerű lenne meg-

⁵⁵ Cook 1996: 35–43.; RiC–CM_02.

⁵⁶ ISAAR (CPF): International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families, 2nd Edition, <https://www.ica.org/en/public-resources/standards>; ISDF: International Standard for Describing Functions, <https://www.ica.org/en/public-resources/standards>; ISDIAH: International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings. Magyarul: <http://mlp.archivportal.hu/hu/leveltarosoknak/leveltari-szabvanyok/> (A letöltés ideje: 2021. november 15.)

⁵⁷ Az ilyen típusú gyakorlat adaptálásának kérdésével véleményem szerint a hazai levéltárügyben is foglalkozni kell a közeljövőben. Ismeretes, hogy a folyamatos átszervezések következtében a funkciók, a hozzájuk rendelhető konkrét feladat- és hatáskörök napjainkban az őket ellátó szervezetek között sokszor évről évre mozognak, közülük számos szervezet kifejezetten rövid életű. Mire az iratok „levéltáréretté” válnak, már nagy valószínűséggel a sokadik jogutódnál bukkannak fel, mégpedig az egyes feladat- és hatásköröknek megfelelően más-más jogutódnál. Ezekből egy-egy rövid életű iratképző „szerves fondját” a szó hagyományos értelmében vett rendezéssel létrehozni nagy valószínűséggel nem lehetséges és nem is ésszerű megoldás.

⁵⁸ Dictionary of Archival Terminology²: 52.

különböztetni a levéltári leírás és a segédlet fogalmát, hiszen például egy mutató vagy lajstrom, segédletként kiválóan alkalmas lehet az iratokban található adatok keresésére, de nem tekinthető a levéltári leírás részének, hiszen nem kapcsolódik az iratanyag értelmezéséhez nélkülözhetetlen kontextus-információkhoz, és nem mutatja meg az iratok rendszerbeli helyét sem. Ugyanakkor az ICA-szabványok alapján a levéltári leírás részét nemcsak az iratanyagra vonatkozó leírások alkotják, amelyek valamilyen mértékben megfeleltethetők a segédlet fogalmának is, hanem ennek egyenrangú összetevői lehetnek az iratképzőkre, ezek funkcióira vagy az iratórzó intézményekre vonatkozó önálló leírások is.

Az ICA égisze alatt több éve folyik és előrehaladott fázisban van egy új integrált leírási szabvány kifejlesztése, amely már címével is a (szerves) fond zárt, „atomi” jellegének feloldását kívánja hangsúlyozni: „*Records in Contexts*” (RiC). A kontextusok többes számú alakja azt hangsúlyozza, hogy a leíró rendszerben meghatározott entitások között sokrétű és sokirányú kapcsolat lehetséges. A célkitűzés olyan levéltári információs rendszer alapjainak megalkotása, amely teljes mértékben alkalmazkodik ahhoz a hálózatos, dinamikus és kollaboratív környezethez, amelyben az irat és irategyüttes nem (feltétlenül) fizikailag folytonos, határai nem egyértelműen definiálhatók, változásnak van kitéve, létrehozásában pedig többen is részt vehetnek és nem mindig köthető egyértelműen egyetlen iratképzőhöz. Míg az ISAD(G) alapú leírások ideális reprezentációs formája a fond és részeinek hierarchiáját tükröző fastruktúra, az új leíró rendszeré a gráf, amelyben a fond nem (feltétlenül) számít kitüntetett entitásnak, és az irat–iratképző kapcsolat, bár továbbra is nélkülözhetetlen, de csak egyike azoknak az összefüggéseknek, amelyekbe az irat(együttes) beágyazódik. Ideális esetben az ilyen rendszerben elegendő minden entitást egyszer leírni, és korlátlan számú más entitással hozható kapcsolatba. Ugyanaz a személy egyetlen azonosító leírással reprezentálva, például egyik összefüggésben iratképzőként, másik összefüggésben az irat tárgyaként szerepelhet. Az adott irat(együttes) különböző aggregációkba ágyazottan jelenhet meg, amelyek közül az iratképző által meghatározott fond csak az egyik tényező. Az ISAD(G)-ben ki-mondott „többszintű leírás” elve helyébe a RiC a „többdimenziós leírást” állítja.⁵⁹

Az új típusú információs rendszerre történő átállás mindenképpen több évtizedre nyúló hosszabb folyamat lesz. Ám kétségtelennek tűnik, hogy a levéltárelmélet és levéltári módszertan megújulásának fő iránya elszakadást jelent attól a levéltárképtől, amely a levéltár kezelésébe kerülő iratanyagban a proveniencia által meghatározott ideális levéltári rend, a fondrend fizikailag történő kialakítását – tehát a rendezést – tekinti alapnak, és csak erre épülhet a rendezés során kialakított levéltári egységek segédlettel történő ellátása. Napjaink egyik jellemző (korántsem csak hazai) problémája, hogy a levéltáraknak egyre szűkülő erőforrások mellett kell megbirkóznia a mind nagyobb tömegű (hagyományos és elektronikus) anyaggal, és már ez is határt szab annak, képesek lehetnek-e a fondstruktúrájának megfelelő ideális levéltári rend kialakítására. Minden elméleti megfontolástól függetlenül, már csak emiatt is kezd létjogosultságot nyerni a „virtuális rendezésnek” nevezett eljárás, amely az informatika lehetőségeit kihaz-

⁵⁹ RiC-CM-02

nálva, az iratok fizikai szétválogatása és összerendezése helyett csak a nyilvántartásban alakítja ki az ideális levéltári rendet.⁶⁰ A fenti szemlélet ugyanakkor a begyökeresedett metodikának ellentmondó volta miatt komoly ellenállásba is ütközik. Ember Győző lexikonában a Rendezés fejezetben, mint „Bär-féle elv” jelenik meg ehhez hasonlítható elgondolás, amely szerint a „rendezést a segédletkészítés helyettesíti, teszi feleslegessé”, de azzal a határozott megjegyzéssel, hogy levéltári anyag esetében „csak mint ideiglenes rendszerezési elv fogadható el. Végleges rend kialakítására a Bär-féle elv nem alkalmas.” (12-68) Ennél már a Holland Kézikönyv felfogása is rugalmasabb volt, amelynek szerzői 120 évvel ezelőtt sem tartották feltétlenül szükségesnek a levéltári rend fizikailag történő kialakítását, sőt leszögezték: „Egy fond tárolása teljesen független a fond rendezésétől és leltározásától.”⁶¹ Azaz a levéltári rendnek nem a raktárban (vagy napjainkban elektronikus tároló rendszerben), hanem a leltárban, illetve mai terminológia szerint a leírásban kell kialakulnia.

Összegzés

Ember Győző terminológiai lexikona a maga korában egyedülálló egyéni teljesítmény volt, nagyszabású kísérlet a levéltári tevékenység egészének és minden részelemének koherens fogalmi megragadására. Fogalom-meghatározásai ugyanakkor nem nyitottak a digitális kor új szükségletei és lehetőségei felé – ez a jellegzetessége más terminológiai összeállításokkal összevetve is szembeűnő. A számítógép megjelenéséről lényegében annyiban vesz tudomást, hogy a Segédletkészítés fejezetbe beiktatja a „gépi adatfeldolgozás” (14-8), „elektronikus adatfeldolgozás” (14-9) címszavakat, és ismer „géppel olvasható iratot” is (2-46), ezt azonban alapvetően a hagyományos irat analógiájára képzelel el, amely attól csak hordozóját, rögzítési és olvasási technikáját tekintve különbözik. A levéltári információ természetének lényegi megváltozása nem sejtett fel előtte.

Számot vetett ugyanakkor munkájának szükségszerű elavulásával. A terminológiák „tárgyuk sokoldalúsága következtében gyorsabban és nagyobb arányokban válnak megaladottá, mint más tudományos alkotások. [...] A fogalmak tisztázása a tudományos fejlődés egyik legfontosabb motorja, motorra akkor is szükség van, ha alkatrészeit, vagy akár az egészet időnként ki kell cserélni.” – írta a *Lexikon Archivwesen der DDR* című említett műről készült, tudomásunk szerint meg nem jelent recenziójában.⁶² Sajnálatos módon azonban a lexikon megjelenésével megszűnt a terminológiai problémákkal való érdemi foglalkozás a hazai levéltárügyben. Ember Győző terminológiája úgy kanonizálódott részlegesen – hiszen fogalmi szelektíven mentek át a közhasználatba –, hogy a rendszerével és az általa inspirált munkamódszerekkel való kritikai szembesülés a mai napig várat magára.

⁶⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár és Budapest Főváros Levéltára által használt scopeArchiv nyilvántartó rendszer már lehetővé teszi a levéltári és raktári rend teljes különválasztását. Kohút–Laczlavik, 2019. 47–49.

⁶¹ Müller–Feith–Fruin, 2019: 187.

⁶² MNL OL P 2903. 119. doboz

Források és szakirodalom

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

P 2093 = Ember Győző hagyatéka

Y szekció = A Magyar Országos Levéltár levéltára

BFL = Budapest Főváros Levéltára

VIII. 3801 = Budapest Főváros Levéltárának iratai

A szocialista országok jelenkori levéltári terminológiájának szótára, 1987 = A szocialista országok jelenkori levéltári terminológiájának szótára, Szerk.: Buzási János, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Bélay–Ember, é. n. = A levéltári terminológia orosz–német–magyar nyelvű kis szótára, Fordította Bélay Vilmos – Ember Győző, UMKL, Budapest, é. n. [1970]

Boross et. al. 2019 = Boross István – Gerhard Péter – Horváth J. András – Laczlavik György – Lux Zoltán – Sipos András: Iratképzők – maradandó értékű iratok – levéltárak. Problématerkép. Levéltári Szemle, 2019. 4. sz. 5–27.

Cook, 1996 = Cook, Terry: What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift, *Archivaria*, 1997. 43. sz. 18–63.

Dictionary of Archival Terminology = Dictionary of archival terminology/Dictionnaire de terminologie archivistique. English and French, with equivalents in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish, München 1984, 226 S. (ICA Handbook Series, Bd. 3)

Elsevier's Lexicon, 1964. = Elsevier's Lexicon of Archive Terminology: French-English-German-Spanish-Italian-Dutch, International Council on Archives, 1964

Ember, 1982 = Ember Győző: Levéltári terminológiai lexikon. Budapest, 1982. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. IV. Levéltartan és történeti forrástudományok. 4.)

Ember, 1984 = Ember Győző: A levéltártudomány. Századok, 1984. 118. sz. 125–145.

Ember, 1980–1981 = Ember Győző: A levéltári rendezés általános kérdései. Levéltári Közlemények, 1980-1981. 51–52. sz. 31–96.

Herzog, 1932 = Herzog József: Magyar levéltári terminológia. Levéltári Közlemények, 1932. 1–2. sz. 1–11.

Horváth, 2019 = Horváth J. András: A Holland Kézikönyv és hatása a hazai levéltári gondolkodásra. In: Muller – Feith – Fruin, 2019: 15–64.

ISAD(G) = General International Standard Archival Description – Second edition, <https://www.ica.org/en/public-resources/standards>; magyarul: <http://mlp.archivportal.hu/hu/leveltarosoknak/leveltari-szabvanyok/> (A letöltés ideje: 2021. november 15.)

Ketelaar–Frings-Hessami, 2021 = Ketelaar, Eric–Frings-Hessami, Viviane: Scholarly and professional communication in archives: archival traditions and languages. *Archives and Manuscripts*, 2021. 1–2. sz. 1–7.

- Kulcsár, 2020 = Kulcsár Krisztina: Ember Győző 18. századról folytatott bécsi kutatásai. *Levéltári Szemle*, 2020. 2. sz. 60–75.
- Laczlavik–Kohút, 2019 = Kohút Sára – Laczlavik György: A scopeArchiv öt éve a Magyar Nemzeti Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2019. 1. sz. 39–60.
- Lexikon Archivwesen der DDR = Lexikon Archivwesen der DDR, Szerk.: Brachmann-Teubner, Elisabeth, Berlin, 1976.
- Levéltári kézikönyv, 2009 = Levéltári kézikönyv. Szerkesztette: Körmendy Lajos. Budapest, 2009. (Osiris Kézikönyvek)
- Muller–Feith–Fruin, 2019 = Muller, S – Feith, J. A. – Fruin, R.: A levéltári rendszerezés és iratleírás kézikönyve, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2019.
- RiC-CM-02 = Records In Contexts. Conceptual Model, Consultation Draft v0.2, July 2021, https://www.ica.org/sites/default/files/ric-cm-02_july2021_0.pdf (A letöltés ideje: 2021. november 15.)
- Sipos, 2005 = Sipos András: A Nemzetközi Levéltári Tanácsról. *Levéltári Szemle*, 2005. 3. sz. 25–31.
- Vörös, 1985 = Vörös Károly: Ember Győző: Levéltári terminológiai lexikon (Recenzió). *Századok*, 1985. 2. sz. 577–580.
- Wellmann, 1956 = Wellmann Imre: Levéltári terminológiai problémák. *Levéltári Közlemények*, 1956. 27. sz. 74–95.

A Levéltári Szemle 2020/1. számában közzétett szerkesztőségi felhívás óta, amelyben levéltáros életpályák feltárására, levéltáros emlékek rögzítésére és publikálására buzdítottuk kollégáinkat, több jelzést is kaptunk készülő interjúkról, visszaemlékezésekről, valamint felkérésünkre már többen vállaltak interjúkészítést. A szerkesztőségünkbe beérkezett interjúk közül a reménybeli sorozat első darabját publikáljuk az alábbiakban.

Miskolc – Kaposvár – Miskolc

*Interjú Tóth Péterrel**

Beszélgetőtárs: Kis József

Tóth Péter gazdag életutat járt be és aktivitása jelenleg is töretlen. Pályafutását tanárként kezdte, majd levéltárosként, illetve történészként hungarikakutatásaival és korai újkori forrásfeltáró munkáival hívta fel magára a figyelmet. 1979 és 1992 között dolgozott levéltárosként, több intézmény munkatársaként, de később sem szakadt el a levéltári munkától.

■

KJ: *Hogyan indult az életpályád? Amennyire én tudom, származásodból, illetve a családi milióból egyáltalán nem következett volna a történelmi pálya.*

TP: A kezdet kezdete a megszületésem, ami 1949. szeptember 8-án történt, nem könnyű körülmények között. Gyermekkoromat meghatározta, hogy édesapám csendőr múltja miatt nem került szerencsés helyzetbe az '50-es évek elején. Kénytelen volt a bányánál elhelyezkedni és még annak is örült, hogy egyáltalán munkát kaphatott. Általános iskoláimat szülővárosomban, Sajószentpéteren végeztem, de nevelésemet nagyban meghatározta, hogy édesanyám „rábízott” a papokra. Közel laktunk egy kápolnának nevezett kis templomhoz. Ott elkötelezett káplánok működtek, akik nagyon szívesen foglalkoztak velünk. Mindenféle sportfelszerelést beszereztek, pingpongozhattunk a kápolna udvarán, kuglizhattunk. Plébániák közötti focibajnokságokat szerveztek nekünk. Kivettek bennünket Haricára – ez Kondó mellett egy erdős terület –, ahol bográcsoztunk, számháborúztunk – szóval tényleg egy klassz gyerekkor volt így, hála a papoknak. Ők kezdtek el latinra is tanítani. Akkoriban a misének a szövege még latin nyelvű volt és ezt ministráns gyerekként be kellett tanulni. Már akkor is szerettem volna megérteni, hogy mit mondunk, nemcsak egyszerűen bemagolni a szöveget. Itt kezdődött valahol az érdeklődésem a latin nyelv iránt, amit később aztán sikerült elég jól kamatoztatni. Ilyen neveltetés után természetes volt, hogy Pannonhalmára, a bencés gimnáziumba kerültem azzal a feltett szándékkal és az egri egyházmegye ösztöndíjával, hogy egyházi

* Az interjú az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Velünk élő emlékezők című beszélgetéssorozata keretében megvalósult felvétel felhasználásával készült.

pályán folytatom majd. Aztán az ember kamaszodik, kezd felnőtté válni, a világa megváltozik – és meggondoltam magam. Ennek az lett a következménye, hogy a negyedik évet már nem Pannonhalmán, hanem Sárospatakon végeztem és ott is érettségiztem.

Pannonhalmának nagy előnye volt, hogy ott nem voltak tekintettel arra, hogy téged mi érdekel, vagy mivel foglalkoznál szívesen. Minden tantárgyat teljesen egyformán kellett tanulni. Hiába jó hírű a sajoszentpéteri általános iskola, de elég nehéz volt Pannonhalmán az első évem. Bizony megtörtént, hogy az első matek dolgozat kiosztása után bevonultam a WC-be sírni, mert nem olyan jegyet kaptam, mint amilyet vártam. De sikerült megküzdeni ezzel és a matematika az egyik kedvenc tárgyam lett: még országos feladatmegoldó versenyen is kaptam oklevelet ebből a tárgyból. A latint egy Ruttmayer Ince nevű bencés szerzetes tanította, aki egyszerre volt osztályfőnököm, nevelőtanárom, gyóntatóm, tehát tényleg a szó szoros értelmében velünk és értünk élt. Bennem látott fantáziát, de úgy gondolta, hogy csak akkor jönnek az eredmények, ha állandóan fenyeget a számonkérés veszedelme. Volt olyan féltéve, hogy több, mint negyven jegyből zárt le, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy minden órán feleltem és hát mivel nem mindegyik sikerült úgy, ahogy kellett volna, ezért különböző memoriterekkel kellett felfelé kerekíttetni a jegyeket. Még most is a fél Phaedrus-életművet el tudom mondani, ha minden kötél szakad, annyira megmaradtak ezek az így megtanult versek bennem. A latint tehát nagyon szerettem és már Patakon, tehát negyedikes koromban az országos tanulmányi versenyen is jó eredményt értem el, ami nagyban megkönnyítette később a felvételimet. Bár előbb nem latin szakra jelentkeztem, hanem a természettudományok iránti vonzalom miatt geológus akartam lenni, ezért Miskolcon, a műszaki egyetemen felvételiztem a bányamérnöki karon. De nem vettek fel. Bőven megvolt a felvételihez szükséges pontszámom, valamiért mégis úgy ítélték meg, legalábbis a szóbeli felvételimből erre következtetek, hogy nem való vagyok oda. Hosszú, több mint egyórás felvételi volt, de abból csak 15-20 perc volt a matematika és a fizika, a többi kérdés mind nagyon személyes dolgokról szólt és hát elég kegyetlen kérdések voltak ezek.

KJ: *Kimondhatjuk, hogy az édesapád csendőr múltja köszönt vissza a felvételi eredményednél?*

TP: Meg az én pannonhalmi pályafutásom. Hiába nem ott érettségiztem, a kérdések nagy része mégis az ottani életre irányult. Valószínűleg ez a két dolog lehetett az oka annak, hogy nem vettek fel. Felvettek egyébként pótfelvételi keretében Kazincbarcikára, a felsőfokú vegyipari technikumba – megjegyzem, középiskolában a kémia is egyik kedvenc tantárgyam volt –, ott viszont nem találtam a helyemet, ezért egy szemeszter után abahagytam és elkezdtem felkészülni Debrecenbe, a bölcsészettudományi karra. A latin volt a fix pont, mellé kellett egy tárgyat választani. Ez a tárgy nem a történelem lett, hanem a magyar. Akkoriban még el sem tudtam képzelni, hogy valaha is történész legyek, mert nem foglalkoztatott igazán. A magyar irodalmat és nyelvészetet viszont szerettem. Fel is vettek. Az egyetemi évek nagyon klasszul teltek, hogy őszinte legyek, nem túl sok tanulmányi elfoglaltsággal, annál több focival, sörözéssel, újsághordással, statisztálással, lengyelországi csavargásokkal, lányokkal, hasonlókval. De ha újra kezdhethém, újra csak így csinálnám.

Aztán amikor eljött az ideje és elkezdtem a gyakorló tanítást, akkor magam számára is váratlanul nagyon megtetszett ez a munka, ezért óraadóként már ötödéven is tanítottam latint Debrecenben, az egészségügyi szakközépiskolában. Aztán később nevelőtanár voltam előbb Debrecenben, mellette óraadó latinból, ugyanott az egészségügyi szakközépiskolában. Később Patakon voltam nevelőtanár egy évig, aztán Kazincbarcikára kerültem az egészségügyi és óvónőképző szakközépiskolába. Ott már mind a két szakot, tehát latint és magyart is tanítottam.

Ekkoriban ismerkedtem meg Kováts Dániellel és tulajdonképpen ő vett rá engem a földrajzinév-gyűjtésre. Egyébként magyar szakosként is inkább nyelvésznek éreztem magamat, mint irodalmárnak. A földrajzinév-gyűjtés hozott be engem a levéltárba is, mert előírás volt, hogy a történeti anyagot, amennyire lehet, fel kell tární. A miskolci járás gyűjtését irányítottam, de magam is gyűjtöttem a neveket Sajószentpéteren és a környékén. Elkezdtem tehát bejárni a levéltárba és térképeket, iratokat nézegetni. Gondolom, ennek köszönhető, hogy egyszer megszólított Román János, az akkori igazgató és megkérdezte, nincs-e kedvem a levéltárban dolgozni. Mivel abban az évben született meg a kislányom és elég kényelmetlen volt kijárni Miskolcra Kazincbarcikára, egy kicsit fájó szívvel, de tele várakozással 1979. szeptember 1-jén, tehát pontosan 30 évesen, a miskolci levéltárnak az alkalmazottja lettem.

KJ: *Román János, amennyire lehet róla tudni, mindenképpen egy összetett személyiség volt és maga az életútja is összetett, hiszen egy kiugrott református papról van szó, aki Borsod megye legnagyobb marxista történésének tartotta magát. Igaz-e az az állítás, hogy ő maga egy vonalas ember volt, mármint politikai értelemben, vagy pusztán egy szikár-szilárd levéltár-igazgatót láthatunk magunk előtt?*

TP: Szerintem inkább az utóbbi, hozzátehetjük, hogy némi rosszindulattal fűszerezve. Semmit nem engedett, amiről úgy látta, hogy szívesen csinálná az ember. Valamiért kifejezetten nem kedvelte Kováts Dánielt és ezt a „nem kedvelést” kiterjesztette a földrajzinév-gyűjtésre is. Jól emlékszem például, hogy akkor kezdtem foglalkozni Pesty Frigyesnek a földrajzinév-gyűjteményével, ami később meg is jelent. Mikrofilmen tudtuk megszerezni a kéziratot és egy régi keletnémet mikrofilm-leolvasó mellett töltöttem a benti szabadidőmet és írtam át ezeket a szövegeket. Amikor ő észrevette, hogy ez mennyire fontos nekem, átparancsolt egy másik szobába. Mondtam, hogy rendben van. Mentem és fogtam a gépet, mert vinni akartam magammal, erre ő azt mondta, hogy nem, a gép marad, te mész. Tehát gyakorlatilag nem tiltotta meg, hogy ezzel foglalkozzam, csak éppen olyan körülményeket teremtett, hogy nem tudtam vele foglalkozni. Latin szakosként leltárt ellenőriztem, tehát a bútorok oldalán lévő leltári számokat egyeztettem, míg olyan kollégák, akik érettségivel rendelkeztek, a feudális kori iratok összevont mutatóit készítették.

KJ: *Szakmailag nehezen tartható álláspont.*

TP: Így utólag bizonyos szempontból még hálás is vagyok neki, mert például rendszeresen végeztem munkaviszony-igazolásokat a tanácsi iratanyagból. Az tételszámos rendszer volt és én az életben meg nem ismertem volna, ha nem kényszerülök arra, hogy a munkaviszony-igazolások miatt dolgozzak bennük. Ezért még hálás is tudok

lenni neki. Az biztos, hogy egy kemény időszak volt. Mi magunk nem mehettünk be a raktárba. A takarítónő hozta ki azokat az iratokat, amikre szükségünk volt, tehát tényleg sajátos elgondolásai voltak a szakmáról. Ugyanakkor nagyon érdekes ember volt. Amikor a legvégén, a nyugdíj előtt már nem nagyon tudott mit kezdeni magával, akkor rendszeresen eljött velünk iratkezelést és irattárakat ellenőrizni. Azt hiszem, jobban féltek tőlünk, mint a KÖJÁL-tól akkoriban. Falusi iskolák irattárait, iratkezelési szabályzatait, meg ezek betartását kellett ellenőrizni. Máig emlékszem arra, hogy Román János autózás közepette egy kicsit közvetlenebbé vált irányunkba, különösen, ha olyan helyeken jártunk Zemplénben vagy Dél-Abaujban, amiket szeretett, és ilyenkor rengeteget anekdotázott. Tényleg érdekes ember volt. De miután nyugdíjba ment és megérkezett az utódja, Csorba Csaba, akkor nagyon megnyílt a világ előttünk. 1981 augusztusában, a Honismereti Akadémia szolnoki rendezvényén láttam először olyan levéltárost, aki nem miskolci vagy újhelyi munkatársam volt. Nem is akar kit: Kapiller Imrét, aki Zalaegerszegen dolgozott. Nagyon jó barátom lett később. Egyébként ő is a bencésekhez, csak a győri bencésekhez járt és pár évvel később, mint én.

Itt kell megemlíteni azt, hogy ebben az időben a Heves Megyei Levéltár igazgatója Kovács Béla volt, egy rendkívül agilis ember. Ő Román Jánossal ellentétben nem azokat gyűjtötte maga köré, akik fölött rendelkezni tudott, hanem azokat, akiket tehetségnek tartott. Így ebben az időben a Heves Megyei Levéltárban dolgozott Bán Péter, Varga Laci, vagy Havasi Péter, később Csiffáry Gergő. Béla ezeket az embereket gyűjtötte maga mellé, mert ő tényleg akart valamit csinálni. A hevesi levéltárból egy valódi műhely alakított ki, amellyel, mint szomszéd várral 1981-ben kerültünk szoros kapcsolatba. Akkor építettük be az egyik raktárt dexion-salgó állványokkal és Kovács Béla volt az, aki akkoriban szokatlan módon még egy vállalkozást is létrehozott, nem a maga, hanem a munkatársai számára ilyen feladatok elvégzésére és őket bízta meg a levéltárunk a dexion-állványzatnak az összeállításával. Ez még a megyeházán lévő épületben volt. Akkor még volt ott egy vendégszoba, ahol aludtak napokon keresztül. Én először csak lementem nézelődni, aztán segítettem nekik, később már haza is alig mentem, és másnap reggel már ott voltam újra segíteni. Akkor kezdődött velük az a barátság, ami tényleg sokáig, a mai napig is kitart (remélem, ők is így érezték, így érzik). Tényleg nagy és inspiráló élmény volt ez, a levéltárosi munkában is. Bán Péter akkoriban dolgozott a dézsmajegyzékek kiadásán és kézenfekvő volt, hogy ha ők csinálják, akkor én is. Ez a levéltár egy olyan szakma, hogy ha ketten csinálják ugyanazt, akkor az nem kétszer, hanem sokkal több, mert más nézőpontokat is bevisz a munkába. A mai napig megvannak itt, a levéltárban, valamelyik raktárban az általam átírt dézsmajegyzékek, bár kiadvány nem lett belőlük. Amikor végeztem egy füzettel, akkor egy telefon elég volt és jöttek át hárman is Egerből, hogy összeolvassuk az eredetit, meg az általam készített átíratot. Nagyon jó munkakapcsolat volt ez, azt hiszem ekkor, és nekik köszönhetően lettem valóban levéltáros. És itt kell elmondanom, hogy soha nem tanultam iratolvasást, magamat képeztem otthon, a konyhaasztal mellett ülve késő éjszakákig úgy, hogy az eredeti oklevelek fotóit vettem össze az átírásukkal.

Aztán 1984-ben mégis elhagytam a levéltárat, miután jó barátom, Zsámboki László, a miskolci egyetemi levéltár vezetője átcsábított magához. Ennek az is volt az oka, hogy akkor bízták meg őt a borsodi szénbányászat kezdeteinek a feltárásával és felkérésére bányászattörténeti kutatásokkal kezdtem foglalkozni. Ez a kutatás nagy élmény volt. Az Országos Levéltárban a Helytartótanács által a szén-előfordulásokról bekért vármegyei jelentések mellett megtaláltam például az eredeti mintákat, a szénmintákat is. És nem utolsósorban, „összenőtt, ami összetartozott” bennem: a természettudományok iránti régi és a levéltári anyag iránti új érdeklődés...

KJ: *Az egyetemi levéltár dolgozójaként te nemcsak a szokásos illetményekben részesültél, de voltak a bányászati trösztökhöz kapcsolódó kiegészítő juttatások is. Melyek voltak ezek?*

TP: Engem akkor tulajdonképpen nem az egyetem alkalmazott. Egyfajta szocialista mecenatúra volt ez, tehát a Borsodi Szénbányák Vállalat alkalmazott kutatómérnöki beosztásban és munkahelyként az egyetemi levéltárat jelölte ki. Mint a szénbányák alkalmazottjának, nekem is járt illetményszén, húsékpénz, sőt bányász egyenruha is járt volna: máig bánom, hogy nem csináltattam. Főnökömet, Zsámboki Lacit külön kértem, hogy alagsorban kapjak munkaszobát, hátha akkor a földalatti pótlék is jár majd... De komolyra fordítva: akkor kezdtem el foglalkozni a régi természettudományi és országleíró irodalommal, Bél Mátyás, Csiba István, Giovanni Scopoli, Georgius Agricola és mások munkáival, aminek eredménye később több kötet fordítás lett.

KJ: *Időközben már nemcsak az országon belül, hanem azon kívül is kutattál, hiszen Lengyelországba jártál éveken keresztül magyar vonatkozású iratok felkutatása céljából.*

TP: Igen, ez is Kovács Bélához köthető, együtt voltunk ugyanis először 1982-ben Czesztochowában, ahol a pálos levéltárban végeztünk hungarikakutatást. 1982 késő ősze, ugye, ekkor halt meg Breznyev elvtárs és Lengyelországban ekkor voltak a nagy megmozdulások, a Szolidaritás által szervezett nagy tüntetések. Czesztochowában is, a Jasna Góra tövében lévő szállodai szobánkból láttuk a felsorakozott vízágyúkat és mindenféle katonai járműveket. Emlékszem rá, amikor – a levéltárból lejövet – a Mária-szobornál, amely a tömeg gyülekezőhelye volt, megjegyeztük, hogy milyen érdekes, hogy mindig munkaidő utána gyűlik össze az a hatalmas tömeg, holott Magyarországon az a hír terjedt el, hogy a lengyelek nem szeretnek és nem is akarnak dolgozni és hogy ezért van ez az egész felfordulás. Aztán átvágtunk ezen a hatalmas tömegen, amely hol a himnuszt énekelte, hol imádkozott, hol valaki szónokolt. Ránk is átragadt a hangulat. Bementünk a szállodába, de még a nagykabátot se vettük le, hanem az ablakhoz álltunk, hogy lássuk, történik-e valami érdekes, mert már felsorakoztak a vízágyúk és a rohamrendőrök... És akkor egyszer csak azt mondta Béla: „Ejnye, mégis csak történelmi időket élünk, menjünk!” És akkor lementünk és próbáltuk átélni, hogy mi is történik.

Jellemző volt Kovács Béla igényességére, hogy úgy mentünk Czesztochowába, hogy mindent megtanultunk, amit a pálosokról, magyarországi rendházairól, meg a czesztochowi kolostorról tudni lehetett. Mindent elolvastunk előtte, tehát alaposan felkészültünk az útra. Ott mindig van egy ún. magyar barát, aki a zarándokokat fogadja és segíti. Valamikor a harmincas években, ha jól emlékszem, Pécssett volt a pálosoknak egy központja, ahol nevelték az utánpótlást és emlékezetem szerint ő is oda járt.

Tehát a harmincas években valamennyire megtanult magyarul és ez elég volt ahhoz, hogy gyóntasson, meg ott foglalkozzon a magyar turistákkal, zarándokokkal. De őt az- zal is megbízták, hogy írjon egy magyar nyelvű idegenvezető füzetet Częstochowáról. Akkoriban készült el vele és nagyon megörült, hogy ott vagyunk és megkért bennünket, nézzük át a kéziratát és javítsuk ki, ahol szükséges. Bélával rögtön láttuk, hogy ez így nem megjelentethető, sőt, nem is javítható. Kértünk egy írógépet, és ha hiszed, ha nem, másfél hetünk volt rá, de megírtuk ezt a częstochowai idegenvezetőt a magyarok számára. Nem volt nehéz dolog, mert tényleg felkészülten mentünk oda. És olyan hálások voltak, hogy még a csodatévő Mária-kép előtt tartott misében is megemlítettek bennünket...

Aztán 1985-ben indult el egy nagy levéltári program, ez a „Buda Expugnata”, tehát a Buda török uralom alóli felszabadítására vonatkozó iratoknak a katalógusszinten való összegyűjtése volt. Én egyrészt a Borsod vármegye és Miskolc város anyagát néztem át ebből a szempontól, másrészt rám bízták a lengyel kutatásokat. Lengyelországba nemzetközi cserekapcsolat révén utaztam, s mindig nagyon örültek ott, ha mentem, mert cserébe jöhetett egy lengyel kutató is hozzánk. Innét más nem is nagyon akart oda menni, mert tényleg nehéz volt akkoriban Lengyelországban. Láttam olyan boltokat, nem egyet, amelyek teljesen üresek voltak, csak egy „Éljen május 1.” plakát volt kirakva. Ezzel a „Buda Expugnata”-kutatással kezdődtek a lengyel útjaim, aztán a középkori ok- leveleknek a feltárásával folytatódtak. Ezek most jelennek meg szép sorban Debrecenben. A debreceni egyetemen volt egy doktorandusz (Novák Ádám), aki szintén hungarikakutatásokat végzett ott és vele közösen már három füzetet megjelentettünk eddig és egy negyedik is megjelenik rövidesen. Tehát ezeknek a hungarikakutatásnak a kapcsán akadtam rá a lengyel Királyi Kancellária Libri Legationum, tehát Követségek Könyvei iratsorozat köteteire. Nagyon sok, huszon-valahány kötetről van szó, amelyek Öreg Zsigmond királlyal és az egyik bátyjával, Sándorral kezdődnek (a másik bátyja volt a mi Dobzse László királyunk). Nyilván teli vannak magyar vonatkozású iratokkal. Ezek követutasítások, követjelentések, királyi levelezés, kancelláriai levelezés, tehát első- rendűen fontos iratokról van szó. Ezt a munkát a 2000-es évek elején sikerült befejezni és egy kötet ennek a levéltárnak a kiadványaként meg is jelent.

Emellett azért rendszeresen jártunk már a 80-as években is Szlovákiába, főként a kas- sai levéltárba, a városiba és a megyeibe egyaránt. De kutattam a beszercebányai le- véltárban, jártam Pozsonyban is. Hála dunántúli barátaimnak, kijutottam a kismartoni levéltárba is, levéltárrendezés okán.

Visszatérve Kovács Bélára, fontos és nagyszerű dolog volt, hogy ő nemcsak egy levéltárban gondolkodott, hanem az egész levéltári szakmában. Jó kapcsolatai voltak a Heves Megyei Tanáccsal, amelynek noszvaji továbbképzési központjában rendszeren tarthattunk levéltári értekezleteket. Kicsit peches is volt Béla, hogy pont akkor élt, amikor, mert ez ilyen átmeneti időszak volt abból a szempontból, hogy még nem volt digitális technika, de már voltak olyan kezdeményezések, amelyek aztán mintha afelé vezettek volna. Ilyen volt például a lyukkártyás nyilvántartás, amely miatt több ilyen összlevéltári értekeztet is volt ott Noszvajban. Ezeken a korombeliek, a levéltári szakmá- nak, ha szabad ezt mondani, a színe-java megjelent és tényleg nagyon intenzív kapcsola-

tok alakultak ki. A már említett Kapiller Imre mellett igen sokan, például Vas megyéből Tilcsik György, vagy Feiszt György, Sopronból Dominkovits Péter, Győrből Bana József, Somogyból Bősze Sándor, Nógrádból Kosján Laci vett részt rendszeresen ezeken az összejöveteleken és ezeket mind Béla szervezte meg. Mi pedig nagyon örültünk ezeknek az alkalmaknak.

KJ: *Ha már Somogy szóba került, Somogyhoz neked erősebb kötődésed is van azon túl, hogy ismered a somogyi kollégákat, hiszen dolgoztál is ott.*

TP: Igen, ennek személyes oka volt. Elváltként abban az időben lakáskiutaláshoz jutni nem volt egyszerű dolog. Amikor híre ment, hogy ebből a levéltárból elmentem az egyetemi levéltárba, akkor többen is megkerestek. Kovács Béla is szeretne volna, ha átmegyek Egerbe, Ságvári Ágnes is hívott a fővárosi levéltárba, Kanyar Jóska bácsi Somogyba és mindenhol az volt a feltétel, hogy biztosítsanak számomra lakást. Egyedül Kanyar Jóska bácsi volt az, aki azt mondta, hogy ha minden botlábú futballista lakást kap, akkor az egy levéltárosnak is jár. Én nem is vettem nagyon komolyan ezt az ígérteit, amíg nem jött egy telefon, hogy akkor talán menjek és válasszak lakást. És valóban volt három lakáskulcs, az OTP rendelkezett ezek fölött a lakások fölött, és a levéltár gazdasági vezetőjével végigjárhattam mindhárom lakást és kiválaszthattam egyet, amit megvásároltam természetesen, tehát ezt nemcsak úgy kaptam, hanem megvásárolhattam.

Így kerültem tehát Kaposvárra. Abban az időszakban az ún. vándormadarak, akik gyakran váltogattak munkahelyet, nem voltak nagyon népszerűek. Ez egy teljesen igazságtalan álláspont, mert annak a somogyi időszakomnak a legnagyobb tanulsága az volt, hogy nincs két egyforma levéltár. Én Borsod vármegye levéltárával foglalkoztam mindig a legszívesebben. Ez egy kifejezetten gazdag iratanyag. Tényleg csak egy példát. Itt 1711 előtti jegyzőkönyv, ha jól emlékszem vagy 24-25 kötet van. Somogyban egy sincs, pontosabban egy van, de az nagyrészt másolat-gyűjtemény és az 1710 és 1715 közötti időszaknak van eredeti jegyzőkönyvi anyaga. Vas megyében három vagy négy kötet van ilyen. Zala megyében, ahol szintén nagyon büszkék a történeti múltjukra, ott sincs több négy kötetnél, az ötödik kötet az már nem is kötet, hanem egy doboznyi bekötetlen irat. Tehát ennyire gazdag Borsod vármegye levéltára a többi levéltárhoz képest. Soha nem felejttem el, egyszer beázott itt, nem, még a régi épületben...

KJ: *Még a megyei tanács épületében.*

TP: Igen, ott, az egyik raktárhelyiség és néhány doboznyi 1820-as évekbeli iratanyag vizes lett, és az egész levéltár egy héten keresztül mást sem csinált, mint minden kolléganő behozta a vasalóját és itatóspapírok között vasaltuk, szárítottuk az iratokat. Akkor került elő például egy érvénytelenített ezüst pecsétnyomó a levéltári iratok közül. Hivatalosan helyezték el a levéltárban, bereszéléssel érvénytelenítették. Az ország összes levéltárából már évszázadokkal ezelőtt eltűnt volna egy ilyen tárgy, itt meg érintetlenül megmaradt és hála ennek a beázásnak, mi találtuk meg az iratok között. Tehát tényleg tanulságos volt egy olyan levéltárban dolgozni, ahol egyrészt nem volt korai iratanyag. Márpedig a korai, a 16–17. századi iratanyag a legérdekesebb. A vármegyei önkormányzat akkor működött teljes fényében. A 18. században, főleg miután a Helytartótanács megalakult, már egyre erősödött a központi kormányzat és teljesen egyformák lettek

a levéltárak és a levéltári anyagok. A másik nagy különbség, hogy Somogyban nagybirtokok voltak, Borsodban nem, itt rengeteg kishemes volt. Az egész országot tekintve a 18. század végén Borsodban élt a legtöbb kishemes, a lakosság 15%-a, ami egy borszasztó nagy szám. Az országos átlag olyan 5% körül mozgott. És nemcsak a relatív, hanem az abszolút szám is igen magas volt: 1809-ben például, az utolsó nemesi felkelés idején Borsodból egy 2300-2400 fős sereg vonult ki, nagy része gyalogos, tehát szegény nemes, míg az olyan nagy és önmagukra büszke megyékből, mint Zala, meg Vas, 1200-1300 fő. Tehát Borsodból majdnem kétszer annyian vonultak ki, mint ezekből a megyékből, és ez a nemesség tényleges számát is tükrözi.

KJ: *Visszatérve Somogyra. Ott is munkaviszony-igazolásokkal foglalkoztál, vagy már testhezállóbb szakmai munkát kaptál?*

TP: Ott már sokkal komolyabb szakmai munkával foglalkoztam. Akkor kezdődött Borosy András, Pest megyei levéltáros ötlete nyomán az 1711 előtti vármegyei jegyzőkönyvek feltárása. Ő egy cédulakatalógust képzelt el a megyei jegyzőkönyvekben található ügyekről, aztán később jött az ötlet, hogy ezekből kiadványokat is lehetne készíteni, tehát könyv formájában is megjelenhetnének. Borosy András a feltárás módszertanát dolgozta ki, én és Varga J. János a kiadási szabályzatot készítettük el. Egy jó kiadási szabályzat pedig csak úgy képzelhető el, ha az ember alaposan ismeri az iratanyagot, ezért elkezdtem Zemplén vármegye jegyzőkönyveinek a feldolgozását. Én Borsoddal szerettem volna inkább foglalkozni, de Zemplén fontosabb volt az akkori levéltárvezetés számára. Somogyban éltem ugyan, de megkaptam másolatokban a jegyzőkönyveket és ott kezdtem el a munkát. Ez tényleg egy olyan program volt, ami nagyon összefogta a levéltárakat. Legalább 10-11 vidéki levéltár bekapcsolódott a munkába, azonos szempontok szerint készültek a kötetek és mintegy 40 kötet meg is jelent. Én magam tízet készítettem, két borsodi, két gömöri, két zempléni, egy nógrádi, egy soproni, két Vas megyei kötetet, valamint ezeknek a somogyi töredékeknek is megjelent egy füzet. Legutóbb Zala vármegye egyik kötetét készítettem el. A vármegyei jegyzőkönyvek feldolgozását annyira komolynak értékelte a szakma, hogy 2005 körül a levéltáros egyesület a Fővárosi Levéltárral közösen először még CD-ROM-on, aztán DVD-n is kiadta az addig megjelent köteteket, beszerezve és mellékelve hozzájuk az eredeti példányokról készült fényképeket is. Ez a munka tehát sokak szerint a vidéki levéltárak legkomolyabb együttműködése volt.

Somogyban emellett más jellegű munkákat is végeztem. Már Miskolcon, Csorba Csaba igazgatósága idején elkezdtük a levéltári kutatómunkát, de mellette rendeztünk is. Még most is sok levéltári nyilvántartást, törzskönyvet, lyukkártyákat találhatsz a szekrényekben, amiket egykor én készítettem. Sikertült egy kedvező egyensúlyt megtalálni a tényleges levéltári munka és a kutatómunka között. Bár én soha nem éreztem azt, hogy egy levéltáros számára kevésbé lenne fontos a források feltárása és közreadása. Bizony az, mert ezeket az iratokat el is kell tudni olvasni, értelmezni is tudni kell és csak így lehet igazán a kutatók elé tenni.

KJ: *Ha már szóba került Csorba Csaba. Míg Román János, amennyire én tudom, a munkásmozgalom történetével foglalkozott hangsúlyosan, addig Csorba Csaba a sokkal korábbi*

iratanyagra vonatkozóan indított el egy kötetkiadási hullámot. Jobban passzoltak a te időszakodhoz. Ezért is jöttél vissza '89-ben? Miért nem maradtál Kaposváron, mert igazából ott is jól érezted magadat.

TP: Igen, de Kaposvár elég messze van és hiányzott a családom. Hiányzott a kislányom, a húgaim, az édesanyám, aki, miután édesapám már nem élt, magára maradt. Kaposvár azért is kellett, hogy rádöbbenjen az ember, milyen sok szál köti össze a szülőföldjével. Tehát visszavágytam és miután Kanyar Jóska bácsi nyugdíjba ment, nem éreztem azt, hogy kötelességem lenne maradni az új vezetés alatt. Csorba Csaba hívott is, de magam is szívesen jöttem vissza. Ment is Csabával a munka egy ideig, de aztán megromlott a viszonyunk különféle okok miatt. Nagy szerencsémre akkor indult el az egyetem a bölcsészképzés és '92 elején elhagytam a levéltárat. Kunt Ernő után én voltam a második hivatalos alkalmazottja a frissen felállott bölcsészettudományi intézetnek, a későbbi karnak. Persze a levéltártól itt sem szakadtam el teljesen. Kollégáimmal kifejezetten törekedtünk arra, hogy a történész hallgatók bejárjanak a levéltárba szakdolgoztatás vagy kisebb kutatások céljából. Oktattam a levéltárhoz kapcsolódó segédtudományokat – paleográfiát, latint, heraldikát, kronológiát –, később pedig megszerveztük a levéltáros specializációt, ami azért maradt abba tulajdonképpen, mert lecsökkent a hallgatói létszám és érdeklődés sem nagyon mutatkozott. Minden hallgató a hadtörténelmi specializációra szeretett volna jelentkezni, nem tudták, hogy a levéltár mennyivel érdekesebb...

KJ: *A levéltáros szakirány kidolgozása mennyire jelentett nehézséget, kikkel működtél akkor együtt?*

TP: Hát, nem is tudok olyan kollégát, akinek az életműve ne kapcsolódna a levéltárakhoz. Horváth Zita, a mostani rektor, ő Zala megyében levéltárosként kezdte a pályafutását, Ő. Kovács Jóska és Horváth Emőke is dolgozott levéltárban. De a többi kolléga, kezdve Bessenyei Jóskaival, Tóth István Györgyön, Köblös Józsefen, Tóth Árpádon, Csiky Tamáson keresztül Faragó Tamásig, valamennyien otthon érezték magukat a levéltárakban, tehát tudtuk, hogy mit csinálunk, tudtuk, hogy mennyire fontos a történészek számára, hogy levéltárba járjanak és ott el is tudjanak igazodni. Ezért dolgoztuk ki az egész koncepciót.

Az is a levéltárhoz kapcsolt, hogy 1995 körül a következő igazgató, Dobrossy István volt munkatársával, Veres László múzeumigazgatóval kidolgozták az új Miskolc-monográfia koncepcióját és az első két kötet segédszerkesztői munkáit rám bízta. Az első kötetben Kubinyi András mellé voltam rendelve, a másikon pedig Szakály Ferenc mellé. Ez borzasztóan tanulságos és fontos munka volt, mondanom sem kell, milyen sokat jelentett nekem, hogy két ilyen formátumú történéssel dolgozhattam együtt.

KJ: *Ezzel párhuzamosan mellékállásban visszakerültél a levéltárba.*

TP: Igen, Dobrossy Pista úgy gondolta, hogy ez így lenne célszerű, ezért '95-től mellékállásban folytattam itt a levéltári munkát és ez tartott körülbelül 2009-2010-ig. Az utolsó években már anyagi és egyéb nehézségek miatt ingyen, tehát nem fizetésért dolgoztam. Csak volt itt egy íróasztalom, amely mögé bármikor leülhettem. 2010 után a hivatalos kapcsolat megszűnt, de ha tehetem, mindig szívesen és örömmel bejövök ide.

KJ: *Időközben hangsúlyosabbá váltak a történettudományi kutatásaid, amelyeket nemcsak magyarországi vagy lengyelországi, de olaszországi, illetve vatikáni levéltárakban is megalapoztál.*

TP: Ha úgy mindent összeszámolok, akkor Varsóban megszakításokkal, de majdnem két évet töltöttem, tehát többet, mint Budapesten. Rómában sajnos kevesebbet, mintegy háromnegyed évet. A vatikáni ún. titkos levéltárban Szovák Kornél és E. Kovács Péter tanácsára kezdtem el kutatni a Kérvények Regisztrumait. Több olyan ügy volt ugyanis szerte a katolikus világ egyes egyházmegyéiben, amelyhez pápai engedély kellett. A kérvényezőnek el kellett zárándokolnia Rómába és ott hivatalosan kellett benyújtania a kérvényét. Magyarországról is sokan kérvényeztek, de a világ minden részéről még többen. Több mint 7000 kötet maradt meg, amelyekbe a pápa által jóváhagyott kérvényeket bejegyezték. A kutatót semmi nem segíti, csak egy margóra írt betű, az egyházmegye nevének a kezdőbetűje, amely jelzi, hogy melyik egyházmegyéből érkezett a kérelmező. Ez igazából csak a pécsi egyházmegye esetében segítség: ennek latin neve *Quinque Ecclesiensis*, márpedig Q betűvel az egész világon csak a pécsi püspökség neve kezdődik, minden más betű számtalan püspökséget takarhat. Elég nehéz tehát ezekben kutatni. Ráadásul az írnokokat teljesítményre fizették, ha elkészültek a feladattal, megkapták a fizetést, de ha nem, akár még ki is átkozhatták őket, tehát nagyon igyekeztek és ez sajnos, meglátszik a kézíráson is. Ami a legnagyobb nehézséget jelentette, hogy ezeknek az írnokoknak fogalmuk sem volt a magyar nyelvről, így a nevek nagyon gyakran értelmezhetetlenek. Pedig még azt is el tudjuk dönteni, melyiket írta le a jegyző hallás után és melyiket írott kérvény alapján. Amikor írott kérvény alapján dolgozott, szinte rajzolta a teljesen idegen névnek a betűit és ezek a rajzolt részek szinte előugranak az egyébként nagyon egységesen írott szövegből. Amit meg a hallás útján, az a helyesírásból derült ki. Amit úgy ír egy feltehetően olasz nyelvű írnok a Vatikánban, hogy „Signir Varaglia”, az teljesen egyértelmű, hogy Szinyérváralja, hiszen a 'gn' betűkapcsolat a 'ny', a 'gl' betűkapcsolat pedig a 'j' hangnak felel meg az olaszban. Ez a kutatás egy lélekölő munka volt, de ugyanakkor szép és fontos is. Kilenckor nyitott a levéltár, egy óráig dolgozhattunk, aztán jött a kötelező szieszta, amit az olaszok szigorúan betartanak. Négy óra volt tehát mindössze a kutatásra, az idő nagyon számított, hogy mennyit haladhatok egy kötettel, amelyben átlag csak két-három magyar vonatkozású oklevél volt. Később külön kegyből megengedték néhányunknak, hogy három órára visszamehessünk és háromtól hétig folytathassuk a munkát. A szieszta ideje alatti két óra ugyanakkor mindig szuper volt a Vatikánban. Van ott egy szenzációs pizzéria, ahol római pizzát lehetett venni. Ezzel kiültem a San Pietro térre és ott annyira nagyon mélyen át lehetett érezni, hogy ez a hely több mint kétezer év óta a világ közepe... Nagy élmény volt ez a pár hónap kutatás, és közben persze Róma minden zegét-zugát bejárhattam, megismerhettem.

KJ: *Részt vettél egy másik igen fontos programban, az Erdélyi Királyi Könyvek megjelentetésében is.*

TP: Igen, ennek én voltam az egyik szervezője. Az ötletet az adta, hogy az Országos Levéltár megjelentette a magyar Királyi Könyveket és magától értetődőnek tűnt, hogy mi pedig dolgozzuk fel az erdélyi Királyi Könyveket.

KJ: *Kik vettek részt ebben a munkában?*

TP: Eredetileg több személyre számítottunk. Az erdélyiek közül Tonk Sándorra és az általa bevonandó hallgatókra, aztán ők végül nem vettek részt, amiben közrejátszott, hogy Tonk Sándor elhunyt, Jakó Zsigmond pedig nem értékelte a kezdeményezés újszerűségét. Ő a hagyományos kiadványokban tudott csak gondolkodni, a regesztakötetekben. Azt a fajta feldolgozást, amit mi terveztünk, nem értékelte és emiatt végül az együttműködés is elmaradt és ők hagyományos formában adtak ki egy vagy két kötetet. Mi egészen más szempontok szerint dolgoztuk fel a királyi könyveket és tettük kutathatóvá. Sajnos Bessenyei József tanszékvezető, illetve dékán egyéb elfoglaltságai miatt kiszállt a munkából, de Gyulai Éva kezébe vette az irányítást és szinte megszállottként dolgozott rajta. Mi – Horváth Zita, Nagy Gábor és én – a nyomába se nagyon értünk. Először a CD-ROM-ok jelentek meg, aztán a CD-ROM-okat összevonva DVD-n is kiadták. Ma már azt hiszem, ez is másként történne, az internetes adatbázisok sokkal könnyebben és közvetlenebb módon hozzáférhetőek.

KJ: *Jelentős kutatásokat folytattál a cigányok, a jászok, a vallonok témakörében. Hogy kerültek ezek a specifikus témák a szemed elé?*

TP: A történeti kutatásoknak is van egyfajta hierarchiája. A cigányság kutatása – nem számítva Habsburg József főherceg korát – egyáltalán nem volt divatos, viszont szerintem ez a legérdekesebb mindenféle szempontból. Ha van egy levéltári forrás és az magyarokról, románokról, szlovákokról, akárkikről szól, a benne lévő adatok valóban *adatok* a számodra. De ha cigányokról van egy forrás, akkor a dolog nem ilyen egyértelmű. Hadd mondjak egy példát: Kaposváron került elő egy olyan kihallgatási jegyzőkönyv az 1750-60-as évekből, amikor egy cigányt meggyanúsítottak egy dologgal és ő azt válaszolta a kihallgatást végző papnak, hogy nem ő követte el a vétket, hanem az ő képében a lidércek cselekedték azt. Ha ezt egy magyar mondja, vagy szlovák, akkor ez egy adat a lidércekben való hitre. De itt egyáltalán nem biztos, hogy a cigány hisz a lidércekben, csak az a biztos, hogy azt mondja, amiről azt gondolja, hogy elhiszik neki. Ha átnézted a cigány-összeírásokat a 18. századból, akkor azt látod, hogy minden cigány olyan vallású, amilyen a környezete és olyan nevet visel, amilyen nyelven a környezete beszél. Tehát ha szlovák környezetben él, szlovák neve van a cigánynak és lutheránus vagy katolikus, magyar környezetben kálvinista és magyar neve van, román környezetben ortodox vallású és román nevet visel.

KJ: *Az alkalmazkodóképességet nagyban...*

TP: Nem is alkalmazkodóképesség ez. Azt tartják az antropológusok, legalábbis egy részük, hogy a cigányok úgy használják ki a társadalmi környezetük erőforrásait, ahogy más népek a természeti erőforrásokkal teszik. Tehát a cigány a környezete nélkül nem képzelhető el, a cigányzenész nem a saját zenéjét játssza, hanem azt a zenét, amit a környezete kíván. A varázsló cigányasszony, erről egy tanulmányt is írtam, amikor varázsol, akkor nem a saját hiedelmei alapján teszi azt, hanem a környezetének a hiedelmei alapján, mert azt fogadja el a környezet. És ilyen nincs még egy a világon, helyesebben hasonló nagyon sok van. Bizonyosan ilyenek az én véleményem szerint a koiszanok Namíbiában és Dél-Afrikában – busmanoknak nevezzük őket régebbi nevükön –,

tehát vannak ilyen, meg hasonló népcsoportok szerte a világban. Indiában is vannak olyan népcsoportok, amelyek egy adott területen belül vándorolnak. A cigányokra bizonyos felfogás szerint az a jellemző, hogy termelőmunkát nem végeztek, csak szolgáltattak. Ezt el is fogadom, a levéltári dokumentumok egyértelműen ezt bizonyítják. Emlékszem, Kunt Ernő még élt, amikor kitaláltuk az egyetemen, hogy úgy kellene komolyan foglalkozni a cigányokkal, hogy együtt a szociológusok, antropológusok és a történészek. Le is ültünk, együttműködésről tárgyaltunk és akkor volt Ernőnek egy megjegyzése, hogy Magyarországról mindenki szeretne külföldre menni és indiánokat kutatni, mármint az antropológusok és valaki meg is jegyezte neki egy nyugat-európai konferencián, hogy ő nem is érti, hogy miért akarják ezt a magyarok, meg a kelet-európaiak, amikor a legizgalmasabb antropológiai problémán éppen mi vagyunk, akik itt rajta ülünk. A cigányokra célzott természetesen a kutató. Erről ennyi elég is, mert annyira át van szöve politikummal, meg mindennel ez a probléma, hogy tényleg nem igazán érdemes beszélni itt róla.

Ezek az egyéb népcsoportok, akiket tévesen szokás kisebbségeknek nevezni, ami a középkorra egyáltalán nem igaz, ezek mindig is érdekelték. A besenyőkkel kezdődött ez az egész. Mondta is egy barátom, hogy a *fejed* lágya se *nőtt be* – így fordítva ki tehát a *besenyő* szót... Azért szerettem velük foglalkozni, mert *már* elég sok forrás maradt fenn róluk ahhoz, hogy rendelkezünk tényekkel, de *még* nem annyi, hogy ne maradjon helye a képzeletnek, ami nélkül nincs történetírás – biztosan érted, mire gondolok.

A jászok iránti érdeklődésem pedig abból fakad, hogy apai ágon a Jászságból származom. A dédnagyapám került katonaként a miskolci 13. számú gyalogezredhez Jászárokszállásról, aztán itt ragadt. Anyakönyvekkel szépen végig tudtam menni egészen a 18. század közepéig a családon és kiderült, hogy minden jászági őszám redemptus, tehát megváltkozott jász volt. Erre nagyon büszke vagyok. Így szinte muszáj volt a jászok történetével foglalkozni már csak azért is, mert látszólag egy nagyon kidolgozott terület, csak éppen Györffy György kutatásai, amelyeket megpróbáltam tovább folytatni, bizonyítják, hogy semmi sem igaz például abból, amit korábban gondoltunk a jászok és a kunok közös betelepüléséről egészen addig, hogy a jászok a kunok egyik nemzetsége, vagy törzse volt. A „jászkunság” nem a közös gyökerekből fakad, hanem a konvergens fejlődés eredménye. Mind a két terület királyi birtok volt. A jászok és kunok is kiváltságokat élveztek a katonasági kötelezettségeik miatt és ez a hasonló társadalmi helyzet volt a konvergens fejlődés oka. Tehát nem egy régi dolog esett szét aztán később, hanem különböző helyzetből az összetartó fejlődés következményeként jött létre ez a ma is élő fogalom, hogy jászkun, vagy Jász-Kunság. Büszkén mondhatom, hogy elég jelentősen sikerült hozzájárulni a saját kutatásaimmal ennek az egész problémakörnek a rendbetételéhez és megértéséhez.

KJ: 2014 óta vagy nyugdíjas, és te magad is említetted, hogy korábbi kutatásaid eredményeit jelentetted meg azóta, amiből van még bőséggel. Milyen nem publikált kutatási eredményeket szeretnél még kiadni?

TP: Ha már szóba kerültek a lengyelországi Királyi Könyvek, ezeknek a második kötete jelent meg. Az első kötetbe szánt iratanyagok közül a legfontosabb (és legter-

jedelmesebb), amit szerintem elég sokan ismernek, egy lengyel követnek, Krzysztof Szydłowiczkinak, Öreg Zsigmond király – ahogy ma mondanánk – sztárdiplomatájának a követjelentései. Minthogy Öreg Zsigmond számos szállal kötődött Magyarországhoz – a mi Ulászló királyunk udvarában nevelkedett és Magyarországot második hazájaként szerette, lánya Szapolyainak a felesége lett –, ezt a követet azért küldte, hogy a még nagyon fiatal II. Lajosnak, a nagykamaszként inkább a lányok szoknyája után nézelődő, mintsem komoly országvezetési gondokat intéző királynak a dolgait szedje rendbe. Szydłowiczki „naplóját” – hiszen naponta küldte jelentéseit Zsigmondnak – időközben kiadták. Én úgy gondoltam, hogy nem lenne szerencsés akkor újra kiadni az egészet, ezért az a kötet azóta áll. Ehelyett a bizonyos első kötet helyett jelent meg a második, ami maga is egy szerves egység, hiszen a Moháctól Budáig terjedő időszaknak a dolgait fogja át. A lengyel–magyar kapcsolatok miatt is egy egységes időszak. Tehát ezt be kellene fejezni, de mellette tanulmányokat is meg kellene még írni. Utóbbi azért is fontos, mert a levéltári iratok esetében jobban bele kell gondolni egy-egy problémakörbe. Itt vannak például a határjárások. Rengeteg határjárás maradt fenn főleg a 18. századból. Térképészet nem lévén, a községhatárokat jelekkel jelölték ki és tulajdonképpen ezeknek a jeleknek a számontartása, mégpedig az emberek fejében való számontartása helyettesítette a térképeket abban az időszakban. Azt tapasztaljuk, hogy a határjárások esetében számos határponthoz különböző és nagyon érdekes hiedelmek kapcsolódnak. Furcsa módon ezek a hiedelmek egy ember, Takács Lajos – a már elhunyt neves néprajzkutató – kivételével senkit sem érdekeltek különösebben, ő azonban felfigyelt rájuk és publikációkat is megjelentetett róluk. De még az ő munkáját is tovább lehetett gondolni. Úgy tűnik, hogy ezek a határokhöz fűződő hiedelmek pogánykori, tehát ezeréves hagyományokat őriztek meg eltorzítva, illetve racionalizálva. Hogy egy példát mondjak: a földre, a határ igaz voltára úgy kellett esküdni, hogy mezítláb, megoldott övekkel és fedetlen fővel esküdött a tanú. Ez minden néprajzos szerint azért volt így, hogy ne lehessen oly módon csalni, hogy a cipőmbé például miskolci földet teszek, megállok a zsolcai határban és azt mondom, hogy miskolci földön állok. És nem hazudtam, mert a cipőmben tényleg miskolci föld van, de mégis hazudtam, mert ugye, nem így értik, akik hallják. Ugyanakkor, ha hamis határeskü tettel, akkor azonnal büntetés, isteni büntetés járt érte, tehát az ilyen eskü határozottan szakrális eseménynek számított. És ezekután azt olvasod, hogy Dzsingisz kán, amikor az őseihez imádkozik, akkor mezítláb, megoldott övekkel és fedetlen fővel imádkozik. Tehát pontosan úgy, ahogy az ő korában és később is Magyarországon a határeskü letették. Véletlen ez? Nyilvánvalóan nem, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a pogány időkben a határokat sírok jelölték, ott voltak a temetők. Bár mi most úgy gondoljuk általában, hogy egy adott terület legfontosabb része a közepe, de bizonyos korokban és kultúráknál ez nem így volt. Ha van egy adott terület, amin vándorolhatok, hajthatom a nyájamat, akkor nem a közepe a fontos ennek a területnek, hanem a széle és a szélét jelölöm meg. És mit tesz Isten, rengeteg olyan adatumunk van, hogy a szélet, a határt temetők jelölik, ráadásul a honfoglaláskori temetőknek a többsége, vagy nagyon sok közülük határszáron kerül elő, tehát két település közötti határon, ahol az ősök nyugodtak, akiket tiszteltek az élők, mint az ő társadalmuknak

a megalapítóit és a társadalmi törvények megszabóit. Mindebből lassan-lassan kikerekedik az, hogy ezeknek a hagyományoknak a jó része valóban a pogány középkorig nyúlik vissza és eltorzult formában ugyan, de szinte a mai napig fennmaradt. Tehát ezeket és hasonlókat kellene még rendbe szedni.

Azért új feladatok is megtalálnak. Büszke vagyok például arra, hogy a legkiválóbb latinistákkal együtt részt vehetek Bél Mátyás országleírásának kritikai kiadásában: Borsod vármegye és a Jászkun kerület után most Zaránd vármegyén dolgozom.

Fontos számomra továbbá, hogy szülővárosom, Sajószentpéter visszanyerje a régi fényét. Nem egy akármilyen mezőváros volt ez a régi időkben és sajnos, ha átutazol Sajószentpéteren, akkor ennek nem sok nyomát látod. Most azon dolgozunk, hogy azoknak a személyeknek állítsunk méltó emléket, akik egykor ott születtek, éltek vagy meghaltak. Nagyon fontos volna például, hogy felsőöri Fülep Gábornak emléket állítsunk. Ő Sajószentpéteren született, apja ott volt lelkész, aztán egy rendkívül sikeres peregrináció után, ami alatt az utrechti Biblia szerkesztési munkáiban is részt vett, Angliában is járt, hazajött és Sárospatakon lett a teológia professzora. 1798-ban tért vissza lelkészként Sajószentpéterre, úgy, hogy közben a tiszáninneni egyházkerület püspökévé is megválasztották. Rengeteget fordított, vagy tíz kötete megjelent és legalább tíz kéziratban maradt. Fordítói tevékenysége azért is fontos, mert maga Kazinczy is írja, hogy oly korban élt, amikor a fordítás gyakorlatilag a nyelvújítás eszköze volt. Mindenki a magyar irodalmi és szaknyelvet akarta megteremteni és ennek egyik eszköze volt, hogy lefordították a német, francia, stb. nyelvű műveket. Őri Fülep Gábor tehát nyelvújítóként is igazán jelentős személyiség volt, arról nem is beszélve, hogy úgy jött haza Sajószentpéterre, hogy belgiumi, meg hollandiai parókiákat választhatott volna még a peregrinációja idején és egyetemi katedrára is esélye lett volna Franekerben vagy Utrechtben, de ő ezek helyett Magyarországot választotta és azon belül is szülővárosát, Sajószentpétért. Ha valaki megérdemli azt, hogy valami módon emlékezzünk rá, akkor az ő. Nagyon rajta vagyok most ezen a dolgon.

KJ: *Köszönöm szépen a beszélgetést! További munkádhoz sok sikert és jó egészséget kívánok!*

- Szerkesztőségünk ösztönzi és várja a levéltáros életutakat feltáró interjúkat, visszaemlékezéseket és archív képeket. Jövendő szerzőink figyelmébe ajánljuk erre vonatkozó útmutatónkat, amely a Magyar Levéltári Portál Egyesület/Levéltári Szemle menüpontjában érhető el:

http://www.archivportal.hu/media/uploads/pdfek/interjuk_a_leveltarugyrol.pdf

Tóth Péter, Stefán Istvánné és
Csorba Csaba volt levéltárigazgató
Miskolc, 1981 körül

Tóth Péter és Radics Kálmán
a háttérben Gecsényi Lajossal,
Honismereti Akadémia, 1981

Tóth Péter és Bősze Sándor, 1985 körül

Kapiller Imre és Tóth Péter
Honismereti Akadémia, 1985

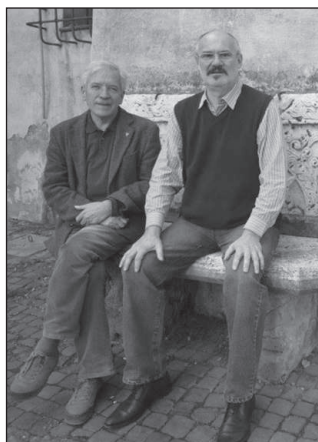
Tóth Péter és Somorjai Lehel,
Miskolc, 1998

Ódor Imréék társaságában

Demeterné Molnár Mária, Tóth Péter és Dobrossy István
Miskolc, 2000 körül

A tihanyi alapítólevél-konferencia előadói, 2005

Tóth Péter és Feiszt György Rómában

Gaálné Barcs Eszter

Dékány Szilveszter

Látogatás az Európai Unió Történeti Levéltárában

2022. április 7–8-án a Habsburg Ottó Alapítvány (HOAL) munkatársaiként lehetőségünk nyílt Firenzében az Európai Unió Történeti Levéltárának (Historical Archives of the European Union, HAEU) megtekintésére. Az itt gyűjtött tapasztalatokat és ismereteket közöljük az alábbiakban, a helyszínen készült fotókkal kiegészítve.

■

Magyarország közel két évtizede EU-tagállam, a Firenzében működő levéltár viszont kevésbé ismert a hazai kutatók, levéltárosok előtt.¹ A közös európai emlékezet maradó értékű iratainak őrzőhelye a jelenkor kutatói számára egy felfedezésre váró kincsebánya. Az archívum mellett említésre méltónak tartjuk annak környezetét is. 2012-től a Villa Salviati ad otthont a 11 000 iratfolyóméternyi hellyel rendelkező, korszerű archívumnak, ahonnan csodálatos kilátás nyílik a toszkán vidékre, Fiesolétól Firenzéig. A felújított épület és látványos kertje már önmaga is gazdag történelmi múlttal bír. A 15. századtól a befolyásos firenzei bankárcsalád, a Salviatik palotája, otthont adott a Medicieknek, X. Leó pápának és Garibaldinak is. A Risorgimento, az Itália egyesítését célul kitűző mozgalom támogatóinak a központja volt a 19. században, a II. világháborúban pedig a helyi lakosok menedékéül szolgált. A gyakori tulajdonosváltást és a többszöri átépítést pusztulás követte. Az olasz állam 2000-ben vásárolta meg az EU Történeti Levéltárának, az intézmény a rendbehozatalt követően, 2012-től költözött be a történelmi épületbe. Itt működik az Európai Egyetemi Intézet Jogi és Történeti Tanszéke, az Európai Jogi Akadémia is.

Alapítványunk delegációját Pröhle Gergely igazgatót, dr. Fejérdy Gergely tudományos igazgató-helyettest, Dékány Szilveszter gyűjteményi főmunkatársát és Gaálné Barcs Eszter főlevéltárost Dieter Schlenker levéltár-igazgató és kollégái vezették körbe az épületben, és látták el hasznos információkkal. Látogatásunk célja a megismerésen túl az intézményközi kooperáció megalapozása volt. Alapítványunk névadójának, Habsburg Ottónak az EU bővítésében végzett fáradhatatlan munkája közismert. Habsburg Ottó 1979 és 1999 között volt az Európai Parlament tagja, ő szólalt fel ott először magyarul, és hívta fel a figyelmet a határon túli magyarság sorsára. Látogatásunk egy hosszabb távú együttműködés kezdete, amelynek a kutatási projekten kívül része az is, hogy

¹ Firenzében található Firenze Állami Levéltára (Archivio di Stato di Firenze) is, amelyről Gárdonyi Albert főlevéltáros, történész és egyetemi tanár 1927-ben írt összefoglalót. (Dr. Gárdonyi Albert: A firenzei állami levéltár. In: Levéltári Közlemények, 1927. 129–136.)

Balról jobbra: Gherardo Bonini HAEU igazgatóhelyettes, dr. Fejérdy Gergely HOAL tudományos igazgatóhelyettes, Dieter Schlenker HAEU igazgató, Pröhle Gergely HOAL igazgató, Dékány Szilveszter HOAL gyűjteményi főmunkatárs, Gaálné Barcs Eszter HOAL főlevéltáros

Habsburg Ottó születésének 110. évfordulóján, 2022 őszén kiállítási anyagunkat az egyetem rendelkezésére bocsátjuk, és kerekasztal-beszélgetést is tartunk az intézményben nemzetközi résztvevőkkel. Az együttműködési koncepció kialakítása mellett papíralapon is megtekinthettünk – elsősorban Habsburg Ottóra és a páneurópai mozgalom korai időszakára vonatkozó – iratanyagokat. Alapítványunk feladata ugyanis a kezelésében levő gyűjtemény feldolgozása mellett az is, hogy feltérképezze a Habsburg Ottó munkásságára vonatkozó, más levéltárakban fellelhető dokumentumokat is. A firenzei kollégákkal megállapodtunk arról, hogy a Habsburg Ottó 20 éves európai parlamenti képviselői munkájára vonatkozó anyagokat a kutatás számára digitálisan is hozzáférhetővé tesszük. Összességében elmondható, hogy az Európai Unió Történelmi Levéltára a 20. század történelmét kutató történészek, levéltárosok számára figyelemre méltó iratanyaggal rendelkezik.

A levéltár létrehozásának gyökerei a múlt század végére nyúlnak vissza. Az 1983 februárjában megalkotott, és később többször módosított EGK-, és az EURATOM-rendelet szerint a történelmi archívumokat megnyitották a nyilvánosság előtt. A levéltári dokumentumok alapesetben keletkezésük időpontjától számított 30 éves időszak lejártát követően válnak kutathatóvá.² Az Európai Bizottság és az Európai Egyetemi Intézet (European University Institute, EUI) 1984-ben kötött megállapodásában fektette le az alapot az egyetem részeként működő firenzei archívum létrehozásához, amely 1986-ban

² 354/83/EGK, EURATOM rendelete az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Atomenergia-közösség történelmi archívumának megnyitásáról. (1983.02.01.), A 354/83/EGK, EURATOM rendelet módosításáról szóló 1700/2003 rendelet (2003.09.03.), A Tanács EU 2015/496 rendelete a 354/83/EGK, EURATOM rendelet módosításáról az intézmények történelmi archívumának a firenzei Európai Egyetemi Intézetben történő letétbe helyezése tekintetében. (2015.03.17.)

nyitotta meg kapuit a nagyközönség és a kutatók előtt. A helyszínválasztást az indokolta, hogy az EU az európai integráció jogi, gazdasági, politikatudományi és történeti vonatkozásai tudományos kutatásának elsődleges központja. A posztgraduális és posztdoktori programokat több fakultáson is működtető intézmény 1972 óta fogad hallgatókat, az uniós tagállamok kormányközi szervezeteként. Hazánk – Csehország közeljövőben esedékes csatlakozását követően – Litvánia és Horvátország mellett azon három uniós tagállam egyike, amelyek nem vesznek részt az EU munkáját támogató együttműködésben.

A firenzei levéltár őrzi, és a kutatók számára hozzáférhetővé teszi az EU intézményeinek, testületeinek, szervezeteinek maradandó értékű dokumentumait. A levéltár őrizenként mintegy 8000 iratfolyóméter, 450 000 levéltári dokumentum, több mint 250 fond található, a könyvtára több mint 15 000-es állománnyal rendelkezik.

A levéltár éves gyarapodása kb. 200 ifm, amely részben az intézményi, részben a személyi letétekből áll. Az Európa Tanács 2015/496. sz. rendeletét követve minden EU-s szerv, intézmény, ügynökség köteles a saját iratait beadni az intézménybe (az Európai Unió Bírósága és az Európai Központi Bank kivételével, ahol ez önkéntes alapon működik). 2014 óta az EU Bírósága (EUB, Court of Justice of the European Union) is a firenzei levéltárba küldi történeti értékű dokumentumait. 2016 óta papíralapon és digitálisan egyaránt átveszik a levéltárba utalt iratokat. A hozzáférhetővé tétel előtt minden papíralapú dokumentumot digitalizálnak, aminek tényét feltüntetik a savmentes dobozokon.

A firenzei archívum gyűjtőkörébe tartoznak az európai integrációban érintett egyének, nemzetközi szervezetek levelezései. A honlapjukon elérhetőek a fondok leírásai és az iratanyag referensei is.

A levéltár által őrzött fondok négy nagyobb különálló egységbe sorolhatók: az EU intézményei, magánszemélyek, vállalati testületek, és az ún. levéltári gyűjtemények. Az EU intézményei fondcsoportban az Európa Parlament, Minisztertanács, Európai Bizottság, Számvevőszék, Gazdasági és Szociális Bizottság, Európai Beruházási Bank, Európai Ügynökség és további ügynökségek, intézetek iratanyagai találhatóak az 1950-es évektől kezdődően. Eddig mintegy 160 magánszemély, különböző nemzetiségű, az európai integrációhoz köthető magas rangú politikus, államférfi irathagyatékát helyezték el a levéltárban. A harmadik egységbe tartozik többek között az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC) fondja, amely a szervezet működése idején, az 1948–1961 között keletkezett iratokat foglalja magába. Ide tartoznak az Európa-párti mozgalmak iratanyagai is, mint például az a páneurópai mozgalom korai időszakára vonatkozó iratcsomag, amely a kilencvenes évek elején Oroszországból került ide másolatban. A negyedik csoport gyűjteményes fondjai közül kiemelendő az „Európa atya”-ként emlegetett Jean Monnet-ra vonatkozó összegyűjtött források, akárcsak az Európai Parlament különböző politikai frakcióinak iratanyaga. A gyűjtemények anyagát magánlevéltáraktól, alapítványoktól, nemzeti levéltárakból, EU-tagállamok külügyminisztereitől, diplomáciai iratanyagból gyűjtötték össze. Ezek kiegészítik az EU szervezeteinek, intézményeinek iratanyagait. A levéltár rendelkezik az EU-t népszerűsítő filmgyűjteménnyel is.

Külön említésre méltó a HAEU audiovizuális gyűjteménye, amely több mint 60 000 fényképet, jelentős mennyiségű plakátot, mintegy 7500 hangfelvételt és oral history

anyagot, közel ezer interjú őriz. Az archívum saját filmgyűjteménye csaknem 300 tételből áll (dokumentumfilmek, hirdetések, interjúk), továbbá ide tartozik a Hamburgi Egyetem által összeállított, 250 egységből álló, a II. világháború utáni évtizedekben készült „Werben für Europa” kollekciónak. Ezek az anyagok nemcsak a gyűjtemény szerves részét képezik, de önmagukban is értékes forrásoknak bizonyulnak az európai integrációs folyamat kutatása során. Juan Alonso audiovizuális levéltáros, a Nemzetközi Levéltári Tanács Fotó- és Audiovizuális Archívum munkacsoportjának felügyelőbizottsági tagja megmutatta az intézményben folyó digitalizálási munka állomásait, továbbá betekinthettünk a plakát- és fotógyűjtemény raktáraiba is. A HAEU mindig élen járt a digitalizálási folyamatokban, szabványok és jó gyakorlatok kialakításában. Digitális adatbázisa mintegy 520 000 levéltári egység leíró adatait tartalmazza, amelyek megfelelnek az ISAD(G), ISAAR(CPF) nemzetközi szabványoknak. Az archívum közel 40 fős állományából kilenc fő levéltárosként dolgozik az intézményben, mellettük különböző országokból érkezett gyakornokok vesznek részt a kollektív munkájában. Az őrzött iratanyag nyelvének megfelelően olasz, angol, francia és német, illetve további nyelveken is beszélnek az intézmény dolgozói. Ottjártunkkor találkoztunk Timár Norbert, Csíkszeredából érkezett levéltáros gyakornokkal, aki 2021 őszétől dolgozik az intézményben, és aki megosztotta tapasztalatait a delegáció tagjaival.

Az Alcide De Gasperi Kutatóközpontot 2015-ben hozták létre, abból a célból, hogy felkeltsék a közvélemény érdeklődését az európai integráció története iránt, biztosítsák az intézményi átláthatóságot, és egy központi helyen lehetővé tegyék forrásainak elérhetőségét. A kutatóközpont intézményen belüli együttműködéssel jött létre, három pillére a HAEU, az EUI Történelem Tanszéke és az EUI egyetemi könyvtára. A központ a kortárs európai történelem és az európai integráció történetének tudományos szakértőiből álló tanácsadó testület támogatását is élvezzi. A kutatóteremben hétfőtől péntekig 8.30 és 17.00 között várják a kutatókat, a COVID-intézkedések miatt a járványhelyzet idején szükséges az előzetes bejelentkezés. A személyes megkeresés mellett a kiválasztott dokumentum digitalizált változatának elérésére is lehetőség van, egy benyújtott kérelem elbírálását követően.³ A levéltár honlapján elérhető az intézményi kutatási szabályzat, online adatbázisa pedig az őrzött iratanyagra vonatkozóan nyújt részletes tájékoztatást. A levéltári könyvtár katalógusa szintén elérhető online az érdeklődők számára.

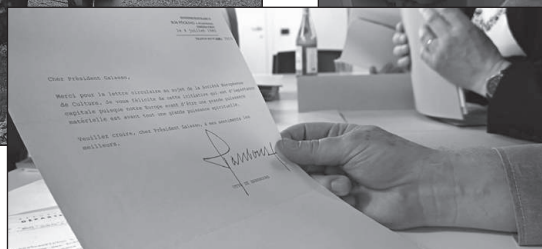
A levéltár számára fontos stratégiai cél az online jelenlét: az intézmény az 1993 óta működő weblap mellett, a tudományos közegeken túl, a nagyközönség számára is könnyebben elérhető módon jelen van a közösségi médiában (Twitter, Facebook, LinkedIn). Támogatják a pályakezdő levéltárosokat, a gyakornoki program résztvevője a fent említett levéltáros kollégánk. A levéltárnak számos európai egyetemmel van – elsősorban szemináriumi munkákra vonatkozó – együttműködési megállapodása, illetve több nemzetközi levéltári szervezet munkájában is részt vesz.

³ A levéltár az archiv@eui.eu e-mailcímen megkereshető, további információk a levéltár honlapján találhatóak: <https://www.eui.eu/en/academic-units/historical-archives-of-the-european-union>

Az intézmény emellett személyre szabott oktatási programokat kínál minden korosztály számára, az óvodától az egyetemig, személyes és távoktatás formájában egyaránt. Céljuk az európai integráció történetének bemutatása a levéltárban őrzött eredeti dokumentumokon keresztül. Az online tanulószorok egész évben elérhető a világhálón az általános és középiskolás diákok számára.

A HAEU nyilvános programokat is szervez, így a május 9-i Európa-napon évről évre kiállításokkal, koncertekkel, vezetett túrákkal és gyerekprogramokkal várják a családokat és az érdeklődőket.

Az együttműködésben jól láthatóan komoly gyakorlattal rendelkező vendéglátóinknak köszönhetően a két nap alatt rengeteg új tapasztalattal gyarapodtunk. A kölcsönös érdeklődés és a konkrét tervek egyeztetése mindannyiunk számára inspiráló volt. Rövid áttekintésünkkel reményeink szerint újabb hazai kutatóknak, levéltáros kollégáinknak csinálunk kedvet az archívum mélyebb megismeréséhez.

P. Holl Adrien

A Visegrádi Négyek állományvédelmi együttműködése

2020-ban Budapest Főváros Levéltára mint projektkoordinátor állományvédelmi pályázatot nyújtott be a Visegrádi Alaphoz. A pályázat célja egy közös, ötnyelvű állományvédelmi szótár és egy vészhelyzeti protokoll megírása elkészítése volt. A pályázat támogatást nyert, így megkezdődhetett a közös munka a Szlovák Nemzeti Könyvtár (Turócszentmárton), a Cseh Nemzeti Könyvtár (Prága), a Varsói Egyetem Biológiai Tanszéke (Varsó) állományvédelmi munkatársaival együttműködésben.

Az ötnyelvű szakszótár alapját az állományvédelmi területen alkalmazott restaurátori, könyvkötői, papíripari szakszavak képezik. A szerkesztői munka során nem kis nehézséget okozott, hogy különböző anyanyelvű munkatársakként első lépésben egymás között is tisztáznunk kellett a szaknyelv alapfogalmait, majd a szakkifejezések angol nyelvű megnevezésére a legmegfelelőbb szakszavakat kellett megtalálnunk. Magyar részről fontosnak tartottam egy külső szakértő, lektor felkérését Zetye Péter restaurátor személyében, aki az általunk összeállított angol–magyar szótár angol nyelvű szavait megfeleltette az angol nyelvterületen jelenleg használt restaurátori szakkifejezésekkel. Lektorunk a Londoni Royal Air Force Múzeum restaurátora immár öt éve, s nagyon alapos, hathetes munkával, az angol–magyar szótárrész mintegy 1700 szakkifejezését ellenőrizte.

A szótárkészítés következő lépcsőfoka az angol, cseh, szlovák és lengyel kifejezések folyamatos egyeztetése, definiálása és újabb szakszavak keresése volt. A személyes munkára jó alkalom nyílt az első magyar workshopon, amely 2021. október 12–14-én valósult meg Budapest Főváros Levéltárában. A nyílt workshop egyúttal lehetőség is volt az együttműködő résztvevők bemutatkozására: Petra Vavrova, a Cseh Nemzeti Könyvtár (Prága) állományvédelmi részlegének vezetője, dr. Martina Bajzikova, a Szlovák Nemzeti Könyvtár (Pozsony) állományvédelmi részlegének vezetője, Bogdan Filip Zerek, a lengyel Nemzeti Könyvtár (Varsó) restaurátora és biológusa, és Magdalena Dyda a Varsói Egyetem biológusa vett részt ezen az alkalmon.

Az EU-s pályázat keretében megvalósult workshopon elhangzott előadásokat, egyéb szakmai tartalmakat Budapest Főváros Levéltár honlapján tettük közzé az érdeklődők számára:

<https://bparchiv.hu/statikus/presentations>

A szakmai előadások mellett a résztvevők megtekinthették a fővárosi levéltár állományvédelmi műhelyeit is, amelyek bemutatásáról ugyancsak felvétel készült. Intézményünk honlapján megtalálható:

<https://bparchiv.hu/statikus/educational>

Az előadások és vezetések alkalmával előkerült szakmai kérdésekre kötetlen beszélgetés keretében kaptak választ az érdeklődők. A magyar restaurátorok (MNL, OSZK, MNM) kérdései a tömeges savtalanító eljárások, fertőtlenítő kezelések és a digitalizálás témaköréhez kapcsolódtak elsősorban.

A workshop második napján az ötnyelvű szótár részletes vizsgálatára és az egységes vészhelyzeti protokoll közös irányelveinek egyeztetésére került sor. A projektmegbeszélésbe önkéntesként bekapcsolódott Fábán Mária, a Néprajzi Múzeum nyugalmazott Műtárgyvédelmi és Restaurátor főosztályvezetője is. Szakmai szempontból lényeges, hogy minél többen segítsék és fontosnak tartják az állományvédelmi feladatokat a különböző közgyűjteményekben. A vészhelyzeti protokoll összeállításának munkacsoportvezetője Bogdan Filip Zerek lett, aki jelentős nemzetközi tapasztalatokkal rendelkezik e területen.

A második V4 workshopra 2021. november 23–25-én került sor Prágában. A Cseh Nemzeti Könyvtár mint projekttag fogadta a lengyel és a magyar kollégákat, a szlovák szakemberek pedig online vettek részt a rendezvényen.

Megtekintettük a Nemzeti Könyvtár főépületét a Klementinumot: a többzetes kötetet őrző könyvtár olvasótermében, kutatótermében, és régi könyvtártermeiben tettünk látogatást. Az értékes közgyűjtemény honlapja számos információt közöl az érdeklődőkkel:

<https://www.klementinum.com/en/>

A látogatást közvetlenül követő projektmegbeszélésen áttekintettük a cseh, lengyel és szlovák partnerek kérdéseit az ötnyelvű szótárral kapcsolatban. További feladatunk volt a mintegy 1700 szóból álló szótár online külső megjelenítése számára alkalmas forma megtalálása. Erre a szlovák partner tett javaslatot három verziót vázolva fel lehetséges megoldásként. Az online megjelenésre és a kereshetőségére vonatkozóan – számos szempont mérlegelését követően – közös döntés született. Az online megvalósítást a szlovák partner vállalta.

A munka következő állomásaként másnap a Nemzeti Könyvtár városon kívül található állományvédelmi műhelyében folytatta munkáját szakmai csoportunk, ahol a vészhelyzeti protokoll volt a tanácskozás tárgya. A lengyel partner prezentáció segítségével mutatta be a protokollhoz kapcsolódó elképzeléseit, javaslatait. A cseh és a magyar résztvevők is készítettek egy-egy előadást, utóbbi a Ráday Gyűjteményben 2019-ben bekövetkezett gyűjteményi katasztrófa és mentés tapasztalatait foglalta össze. A prezentációk a levéltári V4 honlapon elérhetők:

<https://bparchiv.hu/statikus/second-workshop>

A résztvevők ezt követően egy-egy tűzeset utáni mentesről, helyreállításról és ennek tapasztalatairól beszéltek. A szlovák partner bemutatta intézményi vészhelyzeti szabályzatát, amelyet a hallgatóság véleményezett és kiértékelte. A szakmai program részeként lehetőség volt a Cseh Nemzeti Könyvtár két típusú katasztrófacsomagjának tanulmányozására is:

<https://www.preservationequipment.com/Catalogue/Disaster-Cleaning/Just-In-Case-Case/Just-In-Case-Case-Disaster-preparedness-kits>

https://www.ceiba.hu/havarijni_box

A prágai Nemzeti Könyvtár raktáraiban rendelkezésre áll egy-egy katasztrófa esetére rendszeresített mentőláda, amelyben a mentéshez szükséges anyagok és eszközök találhatók. A teljesség igénye nélkül néhány példa az itt található mentéshez szükséges tárgyak közül: védőruhák, védőszemüvegek, arcmaszkok, szivacsok, zip zacskók, abszorbensek, íróanyagokat tartalmazó havária ládák. (Katasztrófa esetén az azonnali mentéshez szükséges eszközöket és anyagokat az ún. havária ládákban dobozban tárolják.) A könyvtár állományvédelmi főosztálya által készített praktikus képzési program segítségével a könyvtárosok és a műszaki alkalmazottak oktatását célszerűen tudják megoldani. Az oktatás kiterjed az állományvédelmi alapismereteken túl a mentőládákban található anyagok és eszközök használatára is. Mindezek mellett egy cseh nyelvű azonnali mentési táblázat is rendelkezésre áll, amely a katasztrófa esetén használatos különböző típusú anyagok alkalmazását ismerteti. E szakmai tájékoztató anyag minden raktárban elérhető a munkatársak számára. A vizes és egyéb katasztrófák esetén azonnali segítséget jelentenek a mentési útmutatók és a havária ládák. A projekt keretében e mentési táblázat magyar nyelvű változata is elkészül majd. Örvendetes lenne a magyar közintézményeket, egyházi gyűjteményeket, egyetemi levéltárakat is felszerelni havária ládával, egyéb eszközökkel, valamint ellátni az intézményeket az iratanyag mentéséhez szükséges információkkal.

Katasztrófák esetén sok segítséget ad az alábbi linken elérhető mentési útmutató. Az ún. katasztrófa kerék elméleti és gyakorlati segítséget nyújt a 48 órán belüli gyűjteményi mentéshez.

<https://www.preservationequipment.com/Catalogue/Disaster-Cleaning/Protection-Materials/Emergency-Response-and-Salvage-Wheel-English-P476-2020>

A workshop további részében megtekintettük a prágai Nemzeti Könyvtár állományvédelmi műhelyeit, és új mikrobiológiai, kémiai és papírlaboratóriumait. Az intézményt fenntartó minisztérium által támogatott nagy projekt keretében a könyvtár felújíthatta laborját és műszerparkját. Több biológus, vegyész és kutató dolgozik az állományvédelmi oktatás, a helyszíni állományvédelmi felmérések, vagy éppen a fotórestaurálási projektek területén. Különböző teamekben végzik e feladatokat, hogy a sokféle tudást igénylő munkákat zökkenőmentesen el tudják látni. Főbb kutatási területeik: a papír enyvező- és töltőanyagok, a cellulóz rostok vizsgálata, dokumentumokról makroszkopikus és mikroszkópos felvételek készítése, s a tömeges papírfertőtlenítési eljárások (EOS, növényi olajos fertőtlenítő eljárás). A műhelylátogatás egy Kongsberg típusú egyedi dobozkészítő gép és egy könyvtári doboz gyártási folyamatának megtekintésével fejeződött be.

A workshopok magyar restaurátorokat érintő tapasztalatai

A magyar levéltári és könyvtári restaurátorműhelyek gépparkja, anyagvizsgálati műszerezettsége nagyon elmaradott a környező országokéhoz képest is. Mindezeket túl nincs alkalmazásban a tudományos vizsgálathoz szükséges kutatóvegyész, biológus munkatárs sem. Pedig a restaurálás elképzelhetetlen újabb anyagok, eszközök és eljárások vizsgálata, tesztelése, mesterséges öregítése nélkül. Ezért fordulhatott elő, hogy nemrégiben

a dokumentumok tömeges fertőtlenítésére diffúziós klór-dioxid gázt használt egy vállalkozó Budapesten anélkül, hogy megtörtént volna a klór-dioxiddal kezelt dokumentumok hordozó- és íróanyagainak fertőtlenítés utáni papír- és tintavizsgálata, mesterséges öregítéssel kiegészítve.

A diffúziós rendszerű klór-dioxidos fertőtlenítő eljárás mikrobaölő hatású, de a klór-dioxid erősen károsítja a papír alkotórészeit és a papír felületén lévő íróanyagokat is. Tudományos publikációk támasztják alá, hogy a klórt tartalmazó fertőtlenítőszer (mint a klór-dioxid) a fatartalmú papírok lignin tartalmával közvetlen kémiai reakcióba lépnek, és klórlignin keletkezik. Ennek következtében a facsiszolat tartalmú papírok színe citromsárga lesz, a színes tinták festékanyaga pedig oxidálódik, ami a festékek halványodását és eltűnését okozza.

Általánosan elmondható, hogy a klór-dioxid gáz hatására fotóoxidáció zajlik le, vagyis a papír felületén lévő színezékmolekulák (mint a tinta, a nyomdafesték, a bélyegzőlenyomat) kromoforcsoportja előbb aldehid-, majd karboxilcsoporttá oxidálódik. Ezáltal a dokumentumokon az írásos információ fakul és világosodik, olvashatatlanná válhat. Emellett a klór-dioxid erős oxidálószer, amely zárt helyen nem tárolható, és mivel mérgező, rákkeltő anyag, ezért a fertőtlenítés után a papírban maradó klór-dioxid tartalom meghatározása is szükséges a dokumentumokkal foglalkozó munkatársak egészségének megőrzése érdekében.

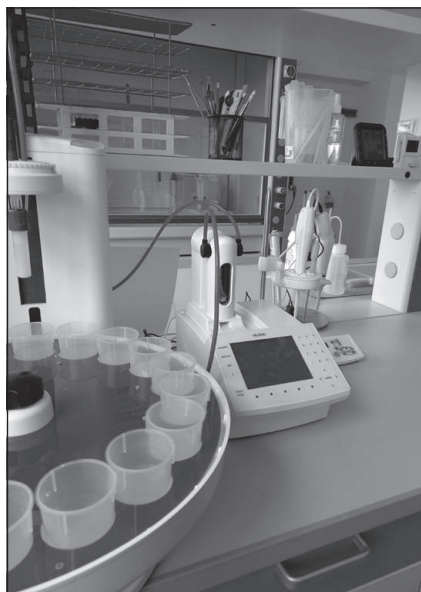
Mindezek alapján egyértelmű, hogy a klór-dioxidos fertőtlenítő eljárás nem alkalmas papíralapú anyagok fertőtlenítésére, hiszen a dokumentumok károsodásához és információvesztéshez is vezet, emellett egészségügyi kockázatot is jelent. A tudományos vizsgálatok és a több évtizedes szakmai tapasztalat alapján hazánkban a rendelkezésre álló kémiai technológiák közül az irattári/levéltári anyagok fertőtlenítésére csak a formalin kezelés a megfelelő jelenleg.

Theresa J. Smith, a Harvard Egyetem Művészeti osztályának adjunktusa, korábban a Straus Center for Conservation Harvard University Art Museum tudományos kutatója 2007 és 2012 közötti cikkei is taglalják a klór-dioxiddal történt fehérítés károsító hatásait.¹

A 20. század közepén Jean Auguste Dominique Ingres rajzait Washingtonban a Fogg Művészeti Múzeumban kémiai fehérítőszerekkel kezelték: klór-dioxid gázzal, nátriumhipoklorittal és klóramin-T-vel. Ötven évvel később a rajzok elsötétültek, amit a klór-dioxidos fehérítés okozott. Ennek magyarázata a cellulózkémiában keresendő. Az eljárás következményeképpen ugyanis létrejött a színreverzió (színváltozás). E jelenség során az érintett papírok és tinták kromofor csoportjai a klór-dioxiddal új kémiai kötések hoznak létre, így új színes kémiai anyag keletkezik, amely az íróanyagok változását vagy a papíron különböző színes foltok megjelenését eredményezi.

¹ Theresa Smith Straus Center for Conservation Harvard University Art Museums Historical Bleaching of Ingres Drawings at the Fogg Art Museum (2007) An Evaluation of Historical Bleaching with Chlorine Dioxide Gas, Sodium Hypochlorite, and Chloramine-T at the Fogg Art Museum Restraurator, Vol. 33, p. 249–273 De Gruyter Saur (2012)

A Theresa J. Smith-tanulmányokban vizsgált fehérítők közül (klór-dioxid gáz, nátrium-hipoklorit, klóramin-T) egyike sem ajánlott papíralapú műtárgyak esetében. A fehérítési folyamat leállításához és a maradványok eltávolításához vegyszerre lehet szükség. Például antiklór-nátrium-tioszulfátot vagy nátrium-bór-hidridet alkalmaznak, ha klóralapú fehérítőket, például klór-dioxidot használnak. Azonban minden fehérítési eljárásnál fontos a tárgy alapos lemosása, majd a lúgosítási eljárás. A mosás eltávolítja az oldható, elszíneződött bomlástermékeket, minimálisra csökkentve a színreverzió jövőbeli kockázatát. A fehérítés után következő úgynevezett lúgosító eljárás nélkül pedig tovább károsodnának a dokumentumok. Ennek alkalmazása tehát elengedhetetlen. Az ok szintén a cellulózkémiában keresendő: oxidatív fertőtlenítő eljárás hatására a cellulózban keletkezett savak a papír fizikai és kémiai károsodását idézik elő. A lúgos kezelés, mint például a papírok savtalanítása, megakadályozza a cellulóz – a keletkező savak hatására történő – további lebomlását. Tehát a klór-dioxidos fertőtlenítés egyértelműen károsítja a papírt és megváltoztathatja a rajta található tinták színét, illetve el is halványíthatja azokat. Ezért nem javasoljuk a klórtartalmú fehérítőszer, fertőtlenítőszer használatát a papírrestauráláshoz és a dokumentumok tömeges fertőtlenítéséhez és fehérítéséhez.

Titrló berendezés

SurveNIR papír vizsgálata

Polarizációs mikroszkóp állomás

Sigourney Smuts² Diagnózis és döntéshozatal a papíron jelenleg használt oxidatív és redukzív fehérítő kezelésekhez című tanulmányában olvashatjuk a következőket:

„A konzerválás alapelve a megőrzés és a stabilizálás. Az ezeket az elveket aláásó eljárásokat a konzervátornak alaposan meg kell fontolnia és újraértékelni a saját gyűjteményükben. A fehérítés az egyik ilyen kezelés, amelyről kimutatták, hogy jelentősen károsítja és rontja a papír-alapú műtárgyakat.

Általánosan elfogadott, hogy a levéltári vagy nagy kulturális értékű műtárgyakat nem szabad fehéríteni, mivel túl nagy a visszafordíthatatlan károsodás és a történelmi integritás elvesztésének kockázata. A fehérítés csak egy végső választás lehet, mivel potenciálisan károsíthatja mind a hordozót, mind a médiát, és megváltoztatja a különböző komponensek molekulaszervezetét (Brückle 2009: 322). Mivel a papír hajlamos viszsztatartani a vegyszereket, amelyekkel érintkezésbe kerül, a legjobb gyakorlat az olyan vegyszerek használatának minimalizálása, amelyek maradványai a jövőben károsíthatják a műtárgyat (Keyes 1987: 168). A foltok típusától és eredetétől függően a mosás és lúgosítás jelentős mennyiségű oldható elszíneződést távolíthat el.

Például a klór alapú fehérítőket már nem tartják elfogadhatónak, és új fehérítők kerültek előtérbe, mint például a redukzív és a light fehérítők.”

A környező országok nagyobb papírrestaurátor műhelyei rendelkeznek a papír és a bőr kémiai, fizikai és biológiai vizsgálatához szükséges műszerekkel és ehhez kapcsolódó kutatási módszertannal. Sajnos ma a Magyar Képzőművészeti Egyetemen is nehézséget okoz akár egy mobil RAM spektrométer vagy egy lumiteszter (mikrobiológiai aktivitás ATP adenzin-5'-trifoszfát, élő szervezetek energiája) mérés. A Lumiteszter PD 30 műszer segítségével lehetőség nyílik azonnali mikrobiológiai vizsgálatra. Mintegy öt perc alatt roncsolásmentesen meghatározhatjuk az adott felület ATP szintjét. Ez segít eldönteni a restaurátornak, milyen felületi tisztítást, milyen kémiai kezelést alkalmazzon a tárgyon vagy a szerves anyagokon. Lehetőség nyílik a restaurálási kezelések folyamatos monitorozására és a helyes, nem ártó kémiai kezelések elvégzésére. A Lumiteszter PD 30 segítségével a helyszíni irattári/levéltári állományvédelmi ellenőrzéseket is naprakészen lehet végezni. A mért 4000-5000 RLU értékek azonnal jelzik az iratok fertőzőttség szintjét, nincs szükség laboratóriumi mérésekre ahhoz, hogy igazoljuk a restaurátori beavatkozások vagy a műtárgyak fertőtlenítésének szükségességét.

Közeledik a V4 workshop következő találkozója a Szlovák Nemzeti Könyvtár állományvédelmi kollégáinak szervezésében a Martini állományvédelmi központban. Ez az alkalom újabb tudományos együttműködésre ad lehetőséget a papírrestaurálás területén. Ha a magyar levéltári és könyvtári restaurátorműhelyek nem is rendelkeznek a tudományos kutatáshoz szükséges eszközökkel és mérőműszerekkel, a V4 projekt tudásmegosztás segítségével mégis hozzáférhetünk a határainkon túli állományvédelmi kutatásokhoz és adaptálhatjuk azokat a hazai gyakorlatra.

² Sigourney Smuts: Diagnózis és döntéshozatal a papíron jelenleg használt oxidatív és redukzív fehérítő kezelésekhez <https://journals.openedition.org/ceroart/4068>

Czégé Petra Gabriella

Állományvédelem az MNL Békés Megyei Levéltárában

Az MNL Békés Megyei Levéltára Gyulán és Békésen 2022-ben 10 042,91 ifm iratanyagot őriz. Két telephelyünkön 36+3 raktárban a legkülönbözőbb tárolási körülmények közül érkező dokumentumok kapnak helyet. Gyulai épületünk a város központjában 118 éve épült patinás épület, amelyen a Békés Megyei Kormányhivatal Földhivatali Főosztályával osztozunk. A Zobel Lajos által tervezett, 1905-re felépült egykori Pénzügyi Palota helyiségeit az 1980-as évektől kezdtük birtokba venni. 1984-ben a gyarapodó iratmennyiség okán raktárakat kaptunk az akkor megszűnő Gyulai Járási Hivatal helyiségeiből, majd 1996-ban további raktárak és munkaszobák átengedésével a teljes gyulai központ átkötözött a szemközti városházáról a jelenleg is használt épületbe.

Kapacitásnövelés céljából 1977-ben nyílt meg a levéltár békési részlege. Akkor a megszüntetett Békési Járási Hivatal megüresedett épületeit kapta meg intézményünk.¹ Még egy költözés után 2011-ben vettük birtokba a jelenleg is használt új, modernebb épületet, amely már kifejezetten levéltári iratanyag tárolására kialakított két tágas raktárral rendelkezik. Mindkét raktárban gördülő polcrendszer van, a II. raktárban kiegészítésként fix Salgó állványzat szolgál az iratok tárolására, továbbá korszerűbb fűtésrendszert, légbefúvó berendezést szereltek be.

A két épület korából adódóan és építésük célja miatt is következik, hogy eltérő körülményeket biztosít számunka az iratok tárolásához, védelméhez. Az elmúlt 40 év eredményeként pedig jelenleg azon szerencsés megyei levéltárak egyike vagyunk, amely állományvédelmi műhellyel rendelkezik.

Az iratanyag megoszlása tekintetében gyulai központunkban jórészt az 1950 előtti iratokat, a történeti Békés megye iratainak legnagyobb részét, valamint Arad-, Bihar- és Csanád vármegye hozzánk csatolt területeinek iratait őrizzük. Békési Fióklevéltárunkba az 1950 után keletkezett iratok kerültek és kerülnek.² A tárolandó iratmennyiség elhelyezésére egy időben Gyulaváriban is volt ideiglenes raktárunk, de a Békési Fióklevéltár fejlesztésével ezt a 2000-es évek elején felszámolták.

Gyulai épületünk mindhárom emeletén találhatóak raktárak: a földszinten egy nagyobb, valamint egy ideiglenes raktár, amelyben többnyire az éppen beszállított iratokat helyezzük el. Ez mára lassan funkciót váltott, gyulai raktáraink hamarosan megtelnek, az újonnan beszállított iratok jórészt már fióklevéltárunkba kerülnek. A földszinten kapott helyet állományvédelmi műhelyünk három helyisége is. Az első emeleten az irodák és munkaszobák mellett 13 raktár található. Ezek mellett a két szárny folyosóin, a kuta-

¹ Szabó, 1978.

² Erdész, 2014.

tóteremben, annak előterében és az igazgatóhelyettesi iroda falain elhelyezett beépített szekrényekben is iratokat tárolunk. A második emelet jobb szárnyán található 13 helyiség és a folyosó is raktárként funkcionál, balra kiállítótér és konferenciaterem kapott helyet.

Az 1984-es és 1996-os költözéskor sem volt lehetőség nagyobb fejlesztésre, korszerűsítésre, így a raktárak bár viszonylag jó állapotúak, de nem korszerűek. Nincs légkondicionálás és a fűtésrendszer is elavult. A dokumentumok elhelyezésére Salgó polcrendszert alakítottak ki, amelyekre bedobozolva helyezték el az iratokat. A dobozok többnyire savmentesek, évről évre törekszünk a már nem korszerű tárolóeszközök lehetőség szerinti cseréjére.

Bár az általunk őrzött iratok zöme alig 300 éves,³ az elmúlt évszázadok nem kímélték azokat. Ha csak a Békés Megyei Levéltár intézménytörténetére vetünk egy pillantást, már abból is láthatjuk, hogy tárolás tekintetében komoly problémákkal kellett szembenéznie elődeinknek is.⁴ A 18. század végén épült fel Gyulán a vármegyeháza, a mai polgármesteri hivatal, amelyben helyet kapott a levéltár is. A túlszűfolt helyiségek és a padlás mellett iratokat őriztek a téglavárban is, amely szintén nem volt kedvező hely erre a célra.⁵ Az iratanyag gyarapodása okán az épület átépítésekor, 1851-ben újabb helyiségeket kapott a levéltár.⁶ Az iratok pusztulásában a kedvezőtlen körülmények mellett a ma már szakszerűtlennek számító selejtezések⁷ és a háborúk is jelentős szerepet játszottak. A II. világháború idején a menekítési kísérlet okán is a Békés Megyei Levéltár iratanyaga szétszóródott, megsérült.⁸ A keletkezett károk, sérülések helyrehozása, az állapotromlás megakadályozása a 21. században is napi munkánk szerves része. Az 1950. évi 29. törvényerejű rendelet ráadásul a városi és községi levéltárak anyagát is a közlevéltárak őrizetébe utalta. Az átvett iratokat sem kímélték a fentebb említett események. A következő évtizedekben a megye községeinek iratanyaga, az intézmények maradandó értékű iratai apránként kerültek levéltári őrizetbe. Nemritka manapság sem, hogy kollégáink szervellenőrzéskor már rég levéltárba utalandó iratokkal is találkozhatnak padlásos-

³ Iratanyagunk a vármegye 1715-ös helyreállításától folyamatos. Legrégibb dokumentumunk egy 1650-ből származó nemesi oklevél, amelyet II. Rákóczi György adományozott Nagyidai Zeöld Mihálynak (MNL BéML XV. 7. 1. tétel).

⁴ A Békés Megyei Levéltár törzanyagát képező iratanyagának átfogó rendezése a 20. század elején indult meg. A helyi sajtóban többször említésre került a levéltár elhelyezésének ügye, a szűkös és rossz raktárkörülmények. Végül 1905-ben, a Pénzügyi Palota megépülésekor a vármegyeházán (mai polgármesteri hivatal) kapott nagyobb, és valamennyivel alkalmasabb helyet, ahol közel 100 évig működött.

⁵ Szabó, 1982: 7.; MNL BéML IV. A. 1. b. 1195/1807.

⁶ MNL BéML 154. 42/1851.

⁷ Szabó, 1982, 8., Berényi, 2018: 27–28. Berényiné Kovács Gyöngyi 2018-as tanulmányában a megyei levéltári iratanyag pusztulását tekinti át a II. világháború idején. Az Országos Levéltár 1946-os felmérése is azt bizonyítja, hogy a Békés Megyei Levéltár iratanyag is jelentős károkat szenvedett a háború alatt. A háborúk okozta káoszra, az iratok pusztulására Szálkai Tamás is kitér 2020-as Trianon árnyékában – Bihar megye levéltára és levéltárosai című tanulmányában, amelyben a magyar–román határmenti Bihar Megyei Levéltár viszontagságait is vázolja. Szálkai, 2020.

⁸ A Békés megyei Közlevéltár 1951-ben az 1950. évi 29. törvényerejű rendeletre hivatkozva kérte a lakosságot az 1945 előtti iratok beszolgáltatására. Viharsarok népe, 1951. július 25.

kon, egy-egy irattár eldugott zugában. Sajnos sokszor az irattárat kezelő szakszemélyzet sincs tisztába azzal, hogy a sárga, poros, penészes iratok értékes információkat is hordozhatnak (például hadigondozásra vonatkozó listákat, hadirokkantak és családjaik adatait).

Preventív állományvédelem. Tárolás, állagmegóvás, megelőzés

A dokumentumok tervezett védelme, állagmegóvása, a károsodások megelőzése vagy a már megindult folyamatok lassítására irányuló intézkedések nélkülözhetetlen feltételei az iratok hosszú távú megőrzésének és kutathatóságuk biztosításának. Ezen intézkedések nálunk is, csakúgy, mint a levéltárakban általában két szinten valósulnak meg. Intézményi szinten a mindenkori vezetés prioritásai között szerepel az iratanyag megfelelő tárolásának ügye, egyéni szinten pedig munkatársaink napi munkavégzése során a dokumentumok kezelésében nyilvánul meg.

Raktárainkban – említettem – zománcolt dexion Salgó polcrendszerrel építettek ki, amelyeken az iratokat dobozba helyezve, a köteteket gerincre fordítva – illetve extrém méretű kötetek esetében azokat egymásra fektetve – tároljuk. A tárolási körülmények lehetőségeikhez mérten történő optimalizálásához nagyban hozzájárult a 2005-re elkészülő Állományvédelmi ajánlás. Bár Gyulán a polcrendszer kialakítását már korábban, az épület birtokba vételekor elvégezték, a megfelelő raktárhigiénián, a gondos tároláson kívül anyagi korlátok miatt nem volt lehetőség más intézkedésre. Az ajánlás alapján elvégzett raktárminősítés kapcsán szakfelügyelőnkkel konzultálva, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával lehetőség adódott a levéltári anyag védelmét szolgáló, megfelelő hő- és páramérő műszerek vásárlására. Jelenleg is az akkor beszerzett készülékeket használjuk, a mindenkor hatályos Állományvédelmi ajánlás és az MNL Állományvédelmi szabályzatának megfelelően. Hetente háromszor, meghatározott helyen és időpontokban mérjük egy átlagos raktár hőmérsékletét és relatív páratartalmát. Jelenleg négy datalogger, adattárolós Testo 175 H1 és két darab hordozható Testo 625-ös műszer áll rendelkezésünkre (plusz 1 darab tartalék hordozható mérő, amelyet az éves kalibrálás idején használunk felváltva gyulai és békési raktárainkban, ezzel is biztosítva a mérések folytonosságát). A műszereket a releváns adatok mérése érdekében az Állományvédelmi ajánlásnak, valamint az MNL Állományvédelmi szabályzatának megfelelően évente kalibráltatjuk.⁹

A polcrendszer mellett külön fiókos tárolókban kapott helyet térképgyűjteményünk egy része, valamint külön kezelt plakátgyűjteményünk. Mikrofilmjeink számára is megfelelő mikrofilmtároló szekrények állnak rendelkezésünkre.

Gyulai épületünk esetében a birtokbavételkor az anyagi körülmények sem tették lehetővé a raktárak korszerűsítését, megfelelő átépítését. Az előző raktárak nyirkos környezete után a költözés önmagában előre lépésnek számított. Az akkori vezetés is minden

⁹ Czikkely Tibor–Káli Csaba–Orosz Katalin–P. Holl Adrién–Szlabej Dorottya: Állományvédelmi ajánlás. Budapest, 2017. 7.1., valamint A Magyar Nemzeti Levéltár Állományvédelmi szabályzata, 2021. 4.2.

elérhető eszközt segítségül hívott a korábbi károsodások korrigálásához, megszüntetéséhez. Az 1996-os költözés során a nedves levegő okozta penészesedés miatt kétezer iratfolyóméternyi irat etilén-oxidos fertőtlenítésére volt szükség és lehetőség.¹⁰

A raktárakban látványos változás azóta sem történt, azonban a rendelkezésre álló anyagi keretekhez mérten folyamatosan törekszünk a környezeti körülmények szabályozására. A nyári meleget és a napfényt függönyök felhelyezésével, redőnyökkel igyekszünk kizárni. Télen fűtéssel igyekszünk a raktárakból kiszorítani a külső légnedvesség hatását. 2020-ban megkezdődött az épület ablakainak javítása, cseréje is, ami reményeink szerint pozitívan hat majd a körülményekre. Bízunk abban is, hogy a raktárak mesterséges világítása is hamarosan megújul, amivel nem csak energiatakarékosabb működést, de állományvédelmi szempontoknak is megfelelőbb fényviszonyokat biztosíthatunk majd.

Az iratok közvetlen védelmét megfelelő tárolóeszközökkel, savmentes levéltári dobozokkal biztosítjuk. E tekintetben éves tervezéssel nem csak az újonnan rendezett iratanyagot helyezzük új, korszerű dobozokba. A régi, nem egy esetben jelentősen elhasználódott dobozokat ellenőrző rendezés kíséretében folyamatosan, tervezetten cseréljük.

Legértékesebb irataink számára egyedi tárolóeszközöket készítünk. Ilyen például a Bolza család családfája vagy a Nagydai Zeöld Mihály számára készült címereslevél.¹¹ Mindkettő pergamen hordozóra készült, színesen illusztrált dokumentum. Látványos megjelenésük miatt is levéltárbemutató foglalkozásaink elhagyhatatlan darabjai, azonban anyaguk miatt a környezeti tényezőkre gyorsan reagálva sérülékenyek is egyben. A dokumentumokat sokáig hajtogatva tárolták, ami folyamatos fizikai megterhelést jelentett számukra. Félő volt, hogy hamarosan látványosan sérülnek, a hajtások mentén leperreg róluk a festék. A családfához tartozik 4 db fatégelybe öntött viaszpecsét is, a címereslevélhez pedig egy már igen megviselt hitelesítő viaszpecsét, amelyek szintén sérülékenyek. Hogy megelőzzük a mechanikai megterhelésből adódó komolyabb károsodásokat egyedi, méretre gyártott tárolódobozok készültek hozzájuk. A dobozon belül kiterítve helyeztük el az iratokat. Használatukkor immár nem szükséges kivenni őket, nem hajtogatjuk ki, majd vissza, így minimálisra csökkentettük a fölösleges kontaktot még a szövetkesztyűvel is. Legideálisabb lenne egy-egy replika ezekből a dokumentumokból is, amelyek bátrabban a látogatók kezébe adhatók. Kötetek esetében, amennyiben azok igénylik, méretre gyártott tok készül a biztonságosabb tárolás céljából.

Az iratok rendezése kapcsán minden szakmai feladatot ellátó kolléga végez állományvédelmi tevékenységet. A rendezési terv elkészítésekor, az iratanyag felmérésekor már megfogalmazódnak a szükséges lépések, amelyek elengedhetetlenek az iratok biztonságosabb raktári elhelyezéséhez. Ezen a ponton legtöbb esetben nem az anyagi ráfordítás a mérvadó, hanem a levéltáros időráfordítása. Elég egy nemritka példa: a tanácsi iratok rendezése. Az átvett iratanyag szépen rendben, dobozokban érkezett hozzánk, mondhatni csak ellenőrzést és ágazati betű szerinti szortírozást igényelt, ami nem jelentett volna túl sok időráfordítást. Ami jelentősen megnövelte a munka hosszát, az a rengeteg

¹⁰ Békés Megyei Hírlap 2001. január 29.

¹¹ HU MNL BéML XIII. 4. a. Franz Joseph Bolza gróf családfája, valamint HU MNL BéML XV. 7. 1. tétel

Egyedi tárolódoboz
Franz Joseph Bolza gróf
családfájához

fémkapocs, műanyag mappa jelenléte. Mindezeket egyenként távolítjuk el, ügyelve arra, hogy a papíron (amely a 20. századi gyártási technológiából kifolyólag alapvetően előregedett, sérülékenyebb) ne, vagy csak az elkerülhetetlen minimális sérülés keletkezzen.

A fém és műanyag mellett a régi ragasztószalagok, nem biztonságos, savas környezetet teremtő íróeszközök (filcek, tollak) használata, a dokumentum keletkezésének idejében használt nyomtatási, másolási eljárások is fejtörést okozhatnak. Családi, személyi hagyatékokban nem ritka a felsoroltak halmozott jelenléte, nem beszélve a „nem hagyományos adathordozókról”, a fotókról, negatívokról, hang- illetve videófelvetelekről, a 21. században pedig a digitális adathordozókról.

Konkrét példaként említhető Haiman György tipográfus irathagyatéka. Az izgalmas, nem jelentéktelen kultúrtörténeti értéket képviselő iratanyag relatíve nem nagy, csupán 4,44 ifm, ennek ellenére rendezése állományvédelmi szempontból is kihívás. Alapvető adathordozóként a papír jelenik meg, de – mint a legtöbb családi, személyes irathagyatéknál – itt is – szép számban találkozunk fotókkal. Az iratképző szakmájából kifolyólag azonban újabb, speciális adathordozók is jelen vannak, mint például a nyomdai kivitelezés során montírozáshoz használt negatívok, diafilmek, fém nyomólemezek, amelyek mindegyike odafigyelést, átgondolást igényel, különösen azért, mert a papírok között foglalnak helyet.

A fotók esetében korábban a Nemzeti Kulturális Alap pályázatainak keretében különböző méretben beszerzett füles védőborítókat használunk. A képeket egyenként csomagoljuk, a témát, tartalmat ceruzával írjuk fel a borítékokra. Ahol a képanyag mennyisége megengedi, ott külön, méretben megfelelő savmentes dobozokba helyezük

azokat. Bár van külön fotótárunk, abban a korábban ömlesztve tárolt különgyűjtemény darabjai kaptak helyet, amelyek nem köthetők egyik fondhoz sem, vagy egy-egy kiadványban fellelhető illusztrációról készült fotómásolatok. A fondokban található képanyagot nem emeljük ki, nem tároljuk külön, csupán a fenti módon csomagoljuk.

Maradva az előző mintánál, Haiman precizitását, részletekre való odafigyelését példázza az, ahogy feljegyzéseit, későbbi kiegészítéseit gondosan rögzítette korábbi jegyzeteihez fémkapcsokkal vagy ragasztószalaggal (többnyire kiszáradó, lepergő szalagot használt). Ezeket lehetőség szerint mind eltávolítottuk. Itt merült fel az a kérdés, hogy mégis hogyan maradjon a helyén egy-egy feljegyzés? Ilyen apró papírfecnik esetében az egybetartozó tételek palliumozása nem elegendő megoldás, abból hamar kicsúsznak a kis részletek. Ekkor a restaurátorok által is használt, egyszerűbben kezelhető, apró korrekciókra alkalmas Neschen filmoplast javítószalagok alkalmazása mellett döntötünk. A jegyzetek rögzítése mellett az apró, általunk is könnyen javítható szakadásokat is korrigálni tudtuk, így megakadályozva a iratok további rongálódást. Természetesen a munkaszobában, raktárakban nincs is mód nagyobb, szakavatottabb kezeket igénylő beavatkozásokra.

Károk helyreállítása

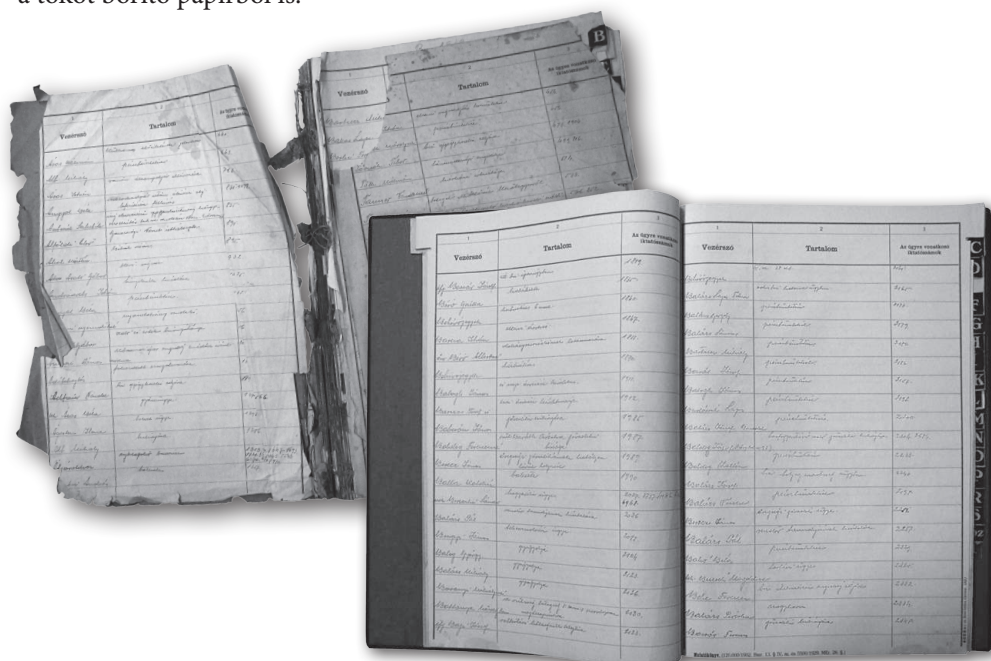
A kutathatóság biztosítása tekintetében a legtöbb iratanyag esetében még mindig a papíralapú kutatás az elsődleges. Ehhez elengedhetetlen a megromlódott, sérült, szakadt dokumentumok, kötetek fizikai állapotának javítása. Alapvető dilemma természetesen, hogy milyen mértékben szabad hozzányúlni egy-egy dokumentumhoz, kötethez, hogy ne sérüljön annak hitelessége? A döntést többek között a kutathatóság biztosításának követelménye befolyásolja, hiszen egy elsavasodott, lapozás közben töredező kötet használata csak annak élettartamát rövidíti.

Alapvetően szerencsés helyzetben vagyunk, mert egy több évtizede létrehozott kis levéltári nyomdából az évek során könyvkötőműhely alakult, ahol 2009 óta csak kötés és levéltári javítás folyik. Fábíán Attila, szakképzett könyvkötő kollégánk jelenleg egyedül dolgozik. Kötészeti munkája mellett a 90-es évek közepén restaurátorokkal is konzultálva, valamint az OSZK Könyv- és papírrestaurátor tanfolyamának jegyzeteit tanulmányozva autodidakta módon alapvető ismereteket szerzett a papír különböző sérüléseiről, azok lehetséges javítási módjairól. Megismerkedett az egyszerűbb javítóanyagokkal, ezáltal a komolyabb restaurálást nem igénylő iratokat rendbe tudja hozni.

A műhely felszerelése is alapvetően kötészeti eszközökből áll, de sikerült beszerezni néhány, restauráláshoz szükséges eszközt is. Használatban van könyvprés, hőprés, papíripári kézi sajtológép, irkaprés, kézi ragasztóállvány, aranyozógép, hozzá betűkészlet, kézi lemezolló, kötegvágó gép, fűzőállvány. Javításhoz speciálisan restauráláshoz alkalmas pákát és vasalót használ kollégánk. Ha szükséges az iratok nedves tisztítása, mosása, akkor arra alkalmas műanyag tálcát és szárítót használ, hogy megfelelően elkülönüljenek a javított papírlapok.

A kötetzeti és javítási munkák során használt anyagok beszerzését az elmúlt húsz évben teljes mértékben pályázat útján finanszíroztuk. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jórészt filmpolast javítóanyagokat, ragasztót, a papír tisztítására, megerősítésére alkalmas eszközöket, vegyszereket, a kötéshez használt anyagokat, szűrkelemez, előzékpapírt, kötetzeti vásznakat és bőroket vásároltunk. Az utolsó öt sikeres pályázatunk során támogatásból 1 503 905 Ft értékű anyagot tudtunk beszerezni.

A műhely munkája is éves munkaterv szerint zajlik. Levéltáros kollégáinkkal folyamatosan feljegyezzük azon dokumentumokat, amelyek állapota indokoltá teszi a beavatkozást. A listára kerültek közül több szempont alapján választjuk ki azt a 25-30 kötetet, amelyek bekerülnek a következő év munkatervébe. Figyelembe vesszük az irat kutatottságát (sok esetben a kutatószolgálati munka-, az előkészítés során tapasztalt állapot indukálja a listára kerülést), az irat, illetve a benne szereplő adatok értékét. Például az elmúlt két esztendő ráirányította a figyelmet a nagy járványokra, érdekessé téve az elmúlt korok pandémiás helyzeteit a nagyközönség számára is. A helyi sajtó érdeklődésének hatására is előkerült Mezőberény község Cholera jegyzőkönyve.¹² A jegyzőkönyv különböző méretű ívekből utólag összeállított kötet, védőtokkal. Mind a kötet, mind a tok megérte a kezeléssel, amelynek végén megerősítve, stabil tokban kerül majd vissza a helyére. Ez esetben remélhetőleg minél több részlet menthető lesz a díszes táblából és a tokot borító papírból is.

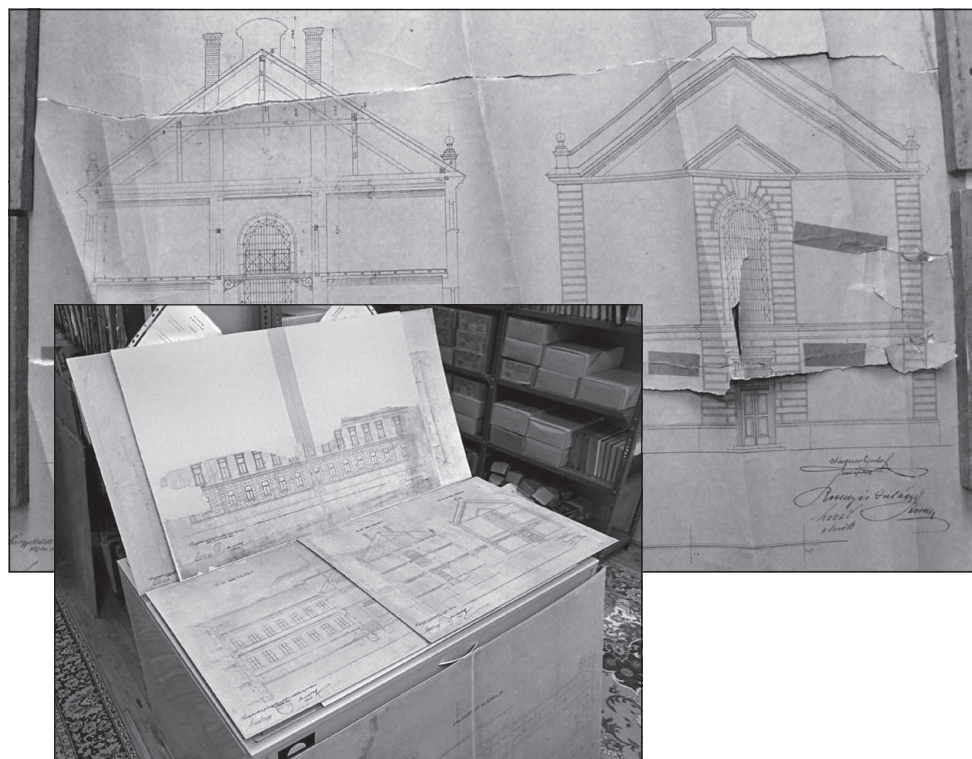
Műhelyünkben az elmúlt években több tucat kötet és irat került kutatható állapotba

¹² MNL BéML V. 326. a. 70. kötet

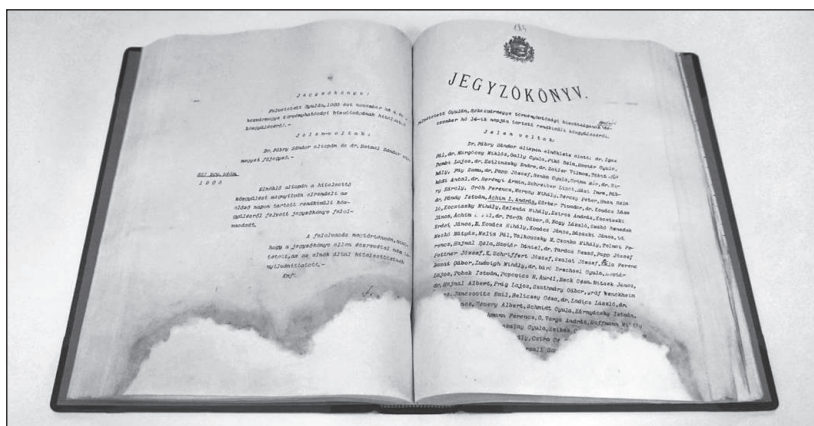
A végleges listát a javítást végző kolléga véleménye jelentősen meghatározza, hiszen ő tudja megmondani, hogy elegendők-e az általa alkalmazott technikák, vagy komolyabb beavatkozást igényel a dokumentum?

Természetesen fennáll olyan eset is, amikor tudatosan egy sorozat darbjait folyamatosan küldjük a műhelybe, mivel azok olyan mértékű sérüléseket szenvedtek, olyan károsodás következett be, amelyek veszélyeztetik a körülöttük lévő iratokat is. Ilyenek jelenleg Kunágota nagyközség iratainak segédkönyvei, amelyek legutóbb levéltárba kerülő darbjai megégték, számos kötet kiszakadt a táblájából is, ilyen formában nem alkalmasak a kutatásra sem. Korábban újrakötést alkalmaztunk például olyan kötetek esetében is, amelyeknek csupán annyi hibájuk volt, hogy könyvtáblájukat vastagon borította a galamb- vagy denevérürülék, így higiéniai okokból is erősen indokolt volt a gyors cselekvés. Tervezetten történt a javítás Gyula Város Mérnöki Hivatala iratainak tervtára meglehetősen rossz állapotban lévő részei esetében is. A gyűrött, szakadt pauszok többsége csak vasalást igényelt, de több tervrajz darabokra szakadt vagy tört. Van olyan tétel, amelyet kollégánk úgy igyekezett helyrehozni vagy egyelőre csak ki-vasalni, de nem összerakni, hogy ha a tervtár anyagának folyamatos feldolgozásával előkerülnek a hiányzó részek, lehetőség legyen a teljes rekonstrukciójára.

Folyamatosan zajlik tervrajzgyűjteményünk darbjainak javítása is

A tervezett javításokat, a munkatervi lista darabjait alapvetően a levéltári kötetek közül választjuk ki. Ilyen módon a segédkönyvek, rossz állapotú kötetek új, erős vászon vagy félvászon kötést kapnak. A megújulás során, amennyiben lehetséges, kollégánk igyekszik minden menthető rész (mint például egy szépen festett előzék, pajzsot formázó címke) visszaapplikálni a munka során. Az első, műhelyünkben helyreállított kötet Békés Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1905. évi közgyűlési jegyzőkönyve volt.¹³ A 396 lapos jegyzőkönyvet munkatársunk fertőtlenítette (a kötet feltehetően vízben állt, majd a megázott rész penészedni kezdett), megerősítette a málló lapokat, majd elkészítette a könyvtestet. A kötet ragasztóköttött (a jegyzőkönyv eredetileg sem ívekre készült), félbőr kötéses vászon borítást kapott. A munka elkészítése 240 munkaórát vett igénybe.

Az első teljesen saját műhelyünkben rendbehozott kötet

Ha ismét csak az elmúlt öt évet vesszük alapul, műhelyünkben 152 darab kötet újult meg, alkalmassá válva a kutatók munkájának segítésére.

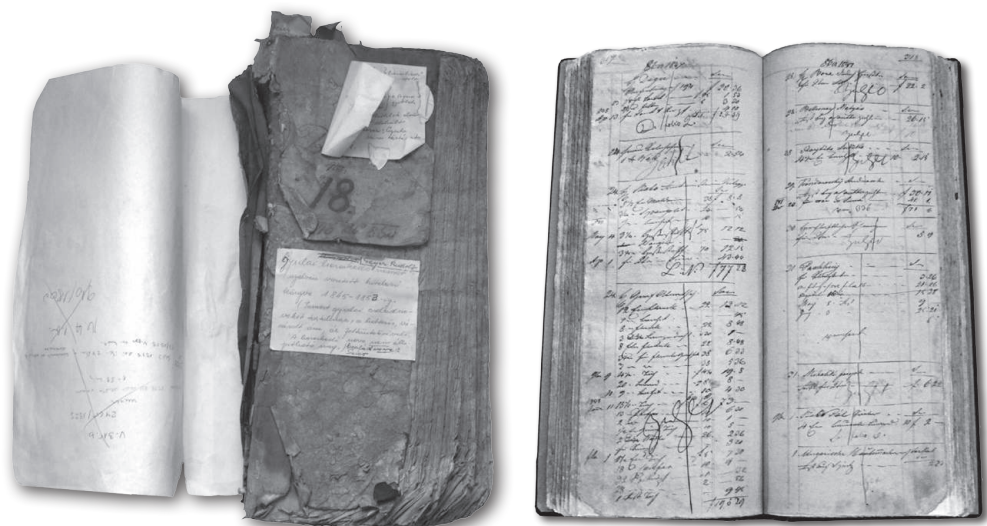
A kötetes anyag mellett azonban az évek során kutatói megkeresések, kérések, vagy projektek kapcsán felszínre kerülő, javításra szoruló szálas iratok is lekerülnek a műhelybe a szükséges javítások (vasalás, ragasztás, kiegészítés) céljából.

Az újrakötésen, javításon áteső iratok állapotát fotókkal dokumentáljuk, a munka során pedig minden tétel esetében külön munkalapon feljegyezzük a szükséges beavatkozásokat, a felhasznált anyagokat és azok mennyiségét. Arra sajnos nincs kapacitásunk, hogy minden egyes darab javítását végigfotózzuk, azonban egy-egy érdekesebb, izgalmasabb dokumentum kapcsán készült már folyamatot bemutató sorozat. Ilyen volt Geyer Rudolf gyulai kereskedő hitelezőkönyve a 19. század közepéről, a szabadságharc idejéből. Geyertől ez az egy, 568 oldalas, meglehetősen rossz állapotban lévő kötet került levéltárunkba.¹⁴ A borító, valamint a belívek erősen szennyezettek voltak, gerince

¹³ MNL BÉML IV. 402. a. 42. kötet

¹⁴ MNL BÉML XIV. 97. Geyer Rudolf gyulai kereskedő hitelezőkönyve. A kötet érdekes lehet a családkutatók számára is. Ha megtalálják benne felmenőiket kis bepillantást kaphatnak a hétköznapjaikba. Mít vásároltak, mennyit?

a gerinclemez hiánya miatt befordult, a felismerhetetlenségig deformálódott. A szét-szedett íveket kollégánk kimosta, megtisztította. Száradás után a még megmaradt gyűrődéseket kivasalta. A leszakadt széleket, a további rongálódást megelőzendően kiegészítette majd az összerendezett íveket az eredeti állapotnak megfelelően zsinórra varrta. A kötet végül félbőr kötést kapott, gömbölyített gerinccel, vászon borítással.

Geyer Rudolf gyulai kereskedő hitelezőkönyve

Azok a kötetek, amelyek javítása meghaladta műhelyünk aktív technikai felszereltségét (például papíröntéssel történő kiegészítést kívánt) külsős műhely segítségét vettük igénybe. E tekintetben az elmúlt öt évben 12 kötet restaurálása valósult meg ismét csak a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

„Minden nap újabb »kis csoda« történik a levéltárakban. Hozzáértés, türelem, és per-sze nem mellékesen nem kis anyagi ráfordítás. Mindez »csak« azért, hogy az itt bemutatott könyv ne csak egy kidobásra váró sérült, poros, koszos (így kutatásra alkalmatlan) tárgy legyen, hanem múltunk értékes dokumentuma.” – írta egyik követőnk a már említett Geyer kötet javításáról közösségi médiafelületünkön megosztott rövid leírásunk alá. A kutatók tudják csak igazán megmondani, hogy az anyagi- és időráfordításnak mekkora eszmei értéke van.

A 21. századra a régi poros iratok iránt a digitális térben is egyre nagyobb az érdeklődés. A tömeges digitalizálással pedig egy újabb kockázat és kihívás is jelen van, hiszen egyrészt ez a terület is figyelmet és gondosságot kíván, másrészt újabb dimenziót nyitott például a másolatok tárolásának kérdésében, nem beszélve az iratokat érő extra fényterhelésről. Azonban, ha nem védenénk és javítanánk a dokumentumokat, nem lenne mit digitalizálni. Az állományvédelem tehát állandó része munkánknak és kihívást jelent minden levéltár számára.

Források és szakirodalom

MNL BéML = Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára

IV. A. 1. b. 1195/1807 = Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 1715–1847.

IV. B. 154. 42/1851 = Békés-Csanád vármegye mérnökének iratai 1850–1860.

IV. 402. a. 42. kötet = Békés Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1872-1949. 1905. évi közgyűlési jegyzőkönyv

V. 326. a. 70. kötet = Mezőberény nagyközség iratai 1737–1950. Cholera jegyzőkönyv

XIII. 4. a. = A Bolza család iratai 1752–1998. Franz Joseph Bolza gróf családfája

XIV. 97. = Geyer Rudolf gyulai kereskedő hitelezőkönyve 1846–1850.

XV. 7. 1. tétel = Nemeslevelek levéltári gyűjteménye 1650–1660. Nagydai Zeöld Mihály nemeslevele

Berényiné, 2018 = Berényiné Kovács Gyöngyi: Megyei levéltári iratanyag-pusztulás a II. világháború idején. Levéltári Szemle, 2018. 4. sz. 27–40.

Békés Megyei Hírlap. 2001. január 29. = Baracsi Magdolna: Felbecsülhetetlen értékek a levéltárban. Békés Megyei Hírlap, 2001. 24. sz. 10.

Erdész, 2014 = Erdész Ádám: A Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Bp., 2014.

Szabó, 1978 = Szabó Ferenc: Fióklevéltár Békésen. Levéltári Szemle, 1978. 1. sz. 37–39.

Szabó, 1982 = Szabó Ferenc: A Békés megyei Levéltár ismertetője. Gyula, 1982.

Szálkai, 2020 = Szálkai Tamás: Trianon árnyékában – Bihar megye levéltára és levéltárosai. Levéltári Szemle, 2020. 3. sz. 82–104.

Viharsarok népe, 1951. július 25. = Hirdetmény. Viharsarok népe, 171. sz. 1951. július 25. 4.

Czikkely Tibor – Káli Csaba – Orosz Katalin – P. Holl Adrien – Szlabey Dorottya: Állományvédelmi ajánlás. Budapest, 2017. 7.1. <https://mnl.gov.hu/download/file/209894> (utolsó megtekintés: 2022. március 26.)

A Magyar Nemzeti Levéltár Állományvédelmi szabályzata, 2021. 4.2. <https://mnl.gov.hu/download/file/618776> (utolsó megtekintés: 2022. március 26.)

A magyarországi és a határon túli magyar nyelvű levéltári kiadványok 2021. évi bibliográfiája*

Könyvek

Az 1918/1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei. 1. kötet. Fehér megye. Összeáll. SILVIU DUMITRU IONAȘ, MIHAELA ELENA IONESCU. Ford. BICSOK ZOLTÁN. Budapest–Bukarest, Magyar Nemzeti Levéltár–Románia Nemzeti Levéltára, 2021. 264, 251 p.

Az 1918/1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei. 8. kötet. Kovászna megye. Összeáll. RALUCA ANDRONIC és mások. Budapest–Bukarest, Magyar Nemzeti Levéltár–Románia Nemzeti Levéltára, 2021. 171, 166 p.

Az Aba-Novák dosszié. Szöveggyűjtemény Aba-Novák Vilmos és Székesfehérvár kapcsolatáról. Szerk. L. SIMON LÁSZLÓ. Budapest–Székesfehérvár, Ráció–Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2021. 301 p.

Adózás és adóelkerülés Magyarországon a 15–20. században. A kötetet szerk. GERMUSKA PÁL, Ö. KOVÁCS JÓZSEF. Budapest, Magyar Kormánytisztviselői Kar–Magyar Nemzeti Levéltár, 2021. 324 p.

A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei, 1696–1809 (1839). A bev. tanulmányt írta és a kötetet szerk. HEGYI ÁDÁM. A forrásszövegeket gond. HEGYI ÁDÁM, SZABADI ISTVÁN, TÓTH LEVENTE, VERES TÜNDE. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2021. 137 p. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, 23.)

A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, 1948–1949. Szerk. KRAHULCSÁN ZSOLT, MÜLLER ROLF. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta MÜLLER ROLF. A névmutatót kész. ERŐSS ZSOLT. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz, 2021. 309 p. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből, 3.) (Közelmúltunk hagyatéka)

* A bibliográfia tartalmazza a levéltárak és együttműködő partnerei közös kiadványainak adatait is, valamint az olyan intézmények kiadványait is, amelyek egyik tagintézménye levéltár.

Benyovszky Móric emlékkonferencia, 2021. szeptember 20. A Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár és a Benyovszky Társaság által rendezett konferencia összefoglalói. Budapest, kiadó nélkül, 2021. 19 p.

„*Capella reginalis*”. *A veszprémi püspökség a középkorban.* Szerk. KARLINSZKY BALÁZS, VARGA TIBOR LÁSZLÓ. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2021. 155 p.

Az (ellen)forradalom katonái. „Piavétől a Donig, a Dontól a Dunáig”. Magyarország katonai története, 1918–1945. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum állandó kiállítása. Szerk. SALLAY GERGELY, ZÁVODI SZILVIA. Fényképeket kész. SZIKITS PÉTER. Ford. CHRIS SULLIVAN. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2021. 80 p.

Az ELTE muzeális gyűjteményeinek jelene és jövője. Az ELTE Egyetemi Levéltár 2019. október 25-én tartott szakmai napján elhangzott előadások. Szerk. SCHLAY GEORGINA, TÓTH KRISZTINA. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2021. 162 p.

Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia, 1373–1389. 5. köt. JAKÓ ZSIGMOND kéziratát szerk. és kiegészítette HEGYI GÉZA, W. KOVÁCS ANDRÁS. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára–Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 2021. 586 p. (Publicationes Archivi Hungariae Nationalis II. Fontes, 60. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok, 60.)

Az év levéltára 2020. A 2021. április 13-án tartott konferencia előadásai. Szerk. LENGVÁRI ISTVÁN. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltára, 2021. 141 p. (Egyetem és társadalom, 2.)

FABÓ BEÁTA: *Budapest katolikus templomépítészete a két világháború között.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2021. 319 p.

Felsőoktatási intézményeink külkapcsolatai a 20. században. A 2020. november 12-én tartott konferencia előadásai. Szerk. LENGVÁRI ISTVÁN. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltára, 2021. 152 p. (Egyetem és társadalom, 3.)

A frontline of espionage. Studies on Hungarian cold war intelligence in Austria. Ed. by MAGDOLNA BARÁTH, DIETER BACHER. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, 2021. 335 p

A GDPR és a levéltárak: különös tekintettel a totalitárius rendszerek irataira. Szerk. CSEH GERGŐ BENDEGÚZ, KÖBEL SZILVIA. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2021.

Gyulai polgárok visszaemlékezései. Scherer Benedek és Scherer Ferenc memoárja. Szerk. és sajtó alá rend. ERDÉSZ ÁDÁM. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2021. 340 p. (Gyulai füzetek, 20.)

Háborús hétköznapiak, 5. Tanulmánykötet. Szerk. SALLAY GERGELY PÁL, TÖRÖK RÓBERT, ZÁVODI SZILVIA. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2021. 303 p.

Helytörténet és családkutatás határok nélkül. Szerk. B. STENGE CSABA. Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2021. 86 p. (Tatabányai levéltári kiadványok, 20.)

HENDE FANNI: *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2021. 236 p.

HERÉDY SÁNDOR–MATLÓ ANDRÁS–ORMAI GYULA–RÉPAY GYÖZŐ: *Négy technikus élete 1943 nyarán.* Szerk. és írta BATALKA KRISZTINA, KULCSÁR ANNA. Budapest, Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2021. 35 p. (Egyetemtörténeti füzetek)

Hősök parcellája: Fiumei úti sírkert, 52-es parcella. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Zrínyi Kiadó, 2021. 35 p.

KEMÉNY KRISZTIÁN: *Az 1849. március 5-ei szolnoki ütközet története és okmánytára.* A térk. kész. NAGY BÉLA. A fotókat kész. SZIKITS PÉTER. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2021. 343 p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)

Klikkharcok az emigrációban. Nagy Iván (1904–1972) délvidéki emigráns magyar politikai válogatott iratai, 1949–1954. Közread. DÉVAVÁRI ZOLTÁN. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium–Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára–Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2021. 256 p. (Lymbus kötetek, 4.)

KMETY ADRIEN–SZÖGI LÁSZLÓ: *Az egri felsőoktatás intézményeinek hallgatói, 1713–1852.* Eger, Egri Főegyházmegye–Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Esterhazyánium Kutatócsoportja–Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2021. 864 p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat, 24.)

Kockaház. A 20. század vidéki háztípusa. Szerk. TAMÁSKA MÁTÉ. Társszerk. SZOLNOKI JÓZSEF. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár–Martin Opitz Kiadó–Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendrei Skanzen), 2021. 287 p. (Térformák - társadalomformák, 8.)

Kockaház. A vidék 20. századi háztípusa. A képeket válogatta és a szövegeket írta TAMÁSKA MÁTÉ. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár–Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendrei Skanzen), 2021. 88 p.

A Liget egykor. Szerk. BRUNNER ATTILA, PERCZEL OLIVÉR. Ford. HERSKOVITS ANDRÁS. Szerzők FABÓ BEÁTA és mások. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2021. 163 p.

A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai, 1921–1950. Szerk. és összeáll. KOVÁCS ADRIENN, PÁLMAI DÓRA, POLYÁK PETRA. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, 2021. (PTE Egyetemi Levéltár kiadványai, 4.)

„A magyar nemzet élő eszményülése”. *Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenysége. A Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Nemzeti Múzeum 2019. október 8-án a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett konferenciájának előadásai.* Szerk. KOCSIS ANNAMÁRIA. Szerzők CSORBA LÁSZLÓ és mások. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2021. 259 p. (Veritas könyvek, 20.)

Magyarnak maradni Erdélyben. Szerkesztette MIKÓ ZSUZSANNA, SZABÓ CSABA. Kolozsvár–Budapest, Iskola Alapítvány Kiadó–Magyar Nemzeti Levéltár–L'Harmattan Kiadó, 2021. 630 p.

MAKÓ IMRE: *A második világháború hódmezővásárhelyi hősi halottai és áldozatai.* Szeged, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára, 2021. 368 p. (Dél-alföldi évszázadok, 35.)

Márki Sándor naplói. 3. kötet. 1904–1914. Szerk. és sajtó alá rend. ERDÉSZ ÁDÁM. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2021. 455 p.

MAUL-LINK DÓRA: *Tolna vármegye községei 1828-ban. 1. kötet.* Szekszárd, Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára, 2021. 180 p. (Tolna megye történetének forrásai)

NAGY IMRE GÁBOR: *Pécs polgármesterei, 1875–1940. Aidinger János, Majorossy Imre, Nendtvich Andor és Makay István életútja.* Pécs, Kronosz–Pécsi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 2021. 403 p.

Örnagyok, századosok, hadnagyok. A 47. honvédszászlóalj tisztjei, 1848–1849. Szerk. MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, 2021. 248 p. (Zalai gyűjtemény, 85.)

Összetört emlékezet. Veszprém első világháborús veszteségei levéltári források tükrében. Szerk. KARIKA TÍMEA. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2021. 283 p. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 42.)

SÁFÁR JÓZSEF–IVÁN LÁSZLÓ: Az esztergomi távírda és távíróvonal története, 1862–1887. Esztergom, Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, 2021. 126 p. (Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára évkönyvei, 28.)

SÁRINGER JÁNOS: Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához. 3/1. kötet, 1992. január–1992. december. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2021. 891 p. (Veritas könyvek)

SÁRINGER JÁNOS: Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához. 3/2. kötet, 1992. január–1992. december. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2021. 923 p. (Veritas könyvek)

SIMON ISTVÁN: III/1. A Belügyminisztérium Állambiztonsági Vizsgálati Osztálya, 1962–1989. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2021. 183 p. (ÁBTL füzetek, 1.)

Sorsok és horizontok. Tanulmányok a magyar forradalom hatvanötödik évfordulóján. Szerk. M. KISS SÁNDOR, NAGYMIHÁLY ZOLTÁN. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 401 p. (Retörki könyvek / Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 46.)

SZILÁGYI MIKLÓS: Az én Gyulám. Az 1960-as évek gyulai múzeuma. Gyula, Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2021. 326 p.

„Tiportatunk, de el nem veszünk”. Trianon 100. Tanulmánykötet. Szerk. UJVÁRY GÁBOR. Budapest, Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet–Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 2021. 107 p.

Titkos hidak. Az állambiztonság és az emigráció kapcsolatai, 1945–1989. Szerk. PALASIK MÁRIA, PÓCS NÁNDOR. A névmutatót kész. ERŐSS ZSOLT. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz, 2021. 267 p. (Közelmúltunk hagyatéka)

TÓTH VILMOS: Credo vitam aeternam. Győr temetkezőhelyeinek adattára. Győr, Győri, Egyházmegyei Levéltár, 2021. 286 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 29.)

Trianon és a magyar felsőoktatás. 4. kötet. A Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2020. március 10-én a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai. Szerk. UJVÁRY GÁBOR. A mutatókat összeáll. KOCSIS ANNAMÁRIA. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2021. (Veritas könyvek, 22.)

UJVÁRY GÁBOR: „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak”. *Nyugat-Magyarország 1918-1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út.* Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2021. 178 p.

Változó idő, változó emlékezet. 1956 értékelésének átalakulása. Szerk. HÁZI BALÁZS és mások. Szerző JÓNÁS RÓBERT és mások. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 295 p.

A Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár története kezdetektől napjainkig, 2013. április-2020. április. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet, 2021. 83 p.

A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1778–1779. 2. kötet. Veszprém megye. Közread., bev. KANÁSZ VIKTOR. Mutató KARLINSZKY BALÁZS. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2021. 384 p. (A Veszprémi egyházmegye múltjából, 37.)

ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS–LEGEZA LÁSZLÓ–TÖRÖK SÁNDOR: *Domonkosok.* Vasvár, Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, 2021. 168 p. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében)

Zalaegerszegi végrendeletek, 1827–1848. Sajtó alá rend., a bevezetőt és a jegyzeteket írta CSOMOR ERZSÉBET, KULCSÁR BÁLINT. Zalaegerszeg, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, 2021. 438 p. (Zalai gyűjtemény, 84.)

ZSINDELY FERENC: *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója, 1941. február 25.–1946. március 9.* Szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZEKÉR NÓRA. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz, 2021. 793 p. (Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből)

Periodikumok

Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára negyedéves tudományos folyóirata. Főszerk. PÓCS NÁNDOR. 15. évf. 1–4. sz. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2021.

Catastrum. Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat. Főszerk. REISZ T. CSABA. Felelős szerk. TÖRÖK ENIKŐ. 8. évf. 1–4. sz. Budapest, Herman Ottó Intézet, 2021.

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület Évkönyve, 2019–2020. Szerk. GERGELYNÉ BODÓ MÁRIA. Szeged, Csongrád Megyei Honismereti Egyesület–Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 2021. 303 p. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 49.)

Hadtörténelmi Közlemények. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata. Főszerk. PÁSZTI LÁSZLÓ. Szerk. SOMOGYI GRÉTA. 134. évf. 1–4. sz. Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2021.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, 37. Szabadidő, kultúra és szórakozás a 18–20. században. Szerk. BRIGOVÁCS LÁSZLÓ, SZENDINÉ ORVOS ERZSÉBET, SZIKLA GERGŐ. Debrecen, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, 2021. 306 p.

Levéltári Szemle. A Magyar Nemzeti Levéltár, a Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa folyóirata. Főszerk. KOVÁCS ELEONÓRA. Felelős szerk. SZÁLKAI TAMÁS. 71. évf. 1–4. sz. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár–Magyar Levéltárosok Egyesülete–Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa, 2021.

Orvostörténelmi Közlemények. Communicationes de historia artis medicinae. Főszerk. KAPRONCZAY KÁROLY. Szerk. KAPRONCZAY KATALIN. 254–257. 67. évf. 1–4. sz. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest, 2021.

Rendszerváltó Szemle. A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum folyóirata. Főszerk. NAGYMIHÁLY ZOLTÁN. 6. évf. 1–4. sz. Lakitelek, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021.

Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv, 47–49. Szerk. RÉCSEI BALÁZS. Kaposvár, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, 2021. 303 p. (Levéltári évkönyv, 47–49.)

Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 22. Szerk. KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA. Nyíregyháza, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 2021. 412 p. (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. I. Évkönyvek, 22.)

Turul. A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye. Főszerk. RÁCZ György. Szerkesztőbizottság Pandula Attila, Reisz T. Csaba, C. Tóth Norbert. 94. köt. 1–4. sz. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2021.

Urbs. Magyar várostörténelmi évkönyv, 15. Főszerk. KENYERES ISTVÁN. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2021. 441 p.

Zounuk. *A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára évkönyve*, 35. Szerk. biz. CSÖNGE ATTILA, SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN. A kötet szerzői BOJTOS GÁBOR és mások. Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2021. 260 p.

Online kiadványok

ArchívNet. XX. századi történeti források. Főszerk. L. BALOGH BÉNI. 21. évf. 1–6. sz. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2021. <http://www.archivnet.hu/>

Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata. Főszerk. PÓCS NÁNDOR. 15. évf. 1–4. sz. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2021. <http://www.betekinto.hu/hu>

Budapesti Levéltári Mozaikok, 57. Szerk. SIMON KATALIN. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2021. <https://bparchiv.hu/statikus/budapesti-leveltari-mozaikok>

Levéltári Évkönyv. Új folyam, 3. Szerk. KISS JÓZSEF. Miskolc, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, 2021. 187 p. https://mnl.gov.hu/sites/default/files/mnladmin10544-privat/hirek/mnl_bazml_evkonyv_2021.pdf

Magyar Levéltári Portál. Az online folyóirat. A Magyar Levéltárosok Egyesülete honlapja. Felelős főszerk. FAZEKASNÉ TOMA KATALIN. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2020. <http://www.archivportal.hu/hu/>

Múltbanézó. Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltárának elektronikus folyóirata. 17. sz. Kecskemét, Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, 2021. http://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_folyoirat

Határon túli magyar nyelvű kiadványok

BERNÁD RITA-MAGDOLNA: *A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár repertórium. Plébániai levéltárak*, 3. Gyulafehérvár–Kolozsvár, Verbum, 2021. 256 p. (Erdélyi római katolikus levéltárak, 6.)

Egy nagy háború utolsó csatája: Zenta, 1697. Szerk. PAPP SÁNDOR. Zenta, Történelmi Levéltár, 2021. 119 p.

MOLNÁR TIBOR: *In nomine Domini! A Kalocsai Érseki Szentszék által egyháziilag holtta nyilvánított első világháborús bácskai katonák adattára*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2021. 538 p. (Délvidékiek a nagy háborúban)

Összeállította: Horváth Natália

Jonica Xénia

Bemutatkozik az alakulóban lévő Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár

Bevezető – provinciátörténet

A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány múltja a 13. századig nyúlik vissza, lévén a Magyar Királyság területén létező nyolc őrség egyike.¹ A kezdeti lendület számos kolostor alapítását eredményezte,² a reformáció viharos évei következtében azonban majdnem megszűnt az erdélyi ferences jelenlét. Csak néhány csíksomlyói laikus testvér és szerzetes pap őrállása eredményeképpen maradhatott folyamatos a ferencesek közel nyolcszáz éves működése Erdély földjén. A rekatolizáció folyamatának elindulásával a korábban elhagyott kolostorok lassan újra benépesültek, sőt újabb templomok, kolostorok épültek a jövő pasztorációja érdekében. Mivel az erdélyi ferences őrség a 18. század végére már minimum tizenkét helyen jelen volt, melyből hat kolostori (jellegű) jelenlét volt, ezért a milánói nagykáptalan 1729. június 12-én kelt határozata azt provinciái rangra emelte, P. Csató Eleket nevezve ki első tartományfőnökének.³

Az 1750–1850 közötti időszakra virágzó korszakként tekinthetünk, amelyet nagyszámú kolostor (újra)alapítása jellemez. Idővel azonban a korszak liberális eszméi e rendtartomány kolostorait is elérték, sőt, egyre inkább éreztetni kezdték hatásukat. Erre válaszul egy következetes belső rendi reform ment végbe, P. Csiszér Elek, P. László Polikárp és P. Dávid Antal ferences atyák elkötelezett és kitartó munkájának köszönhetően.⁴ A 20. századra megújuló Stefanita Rendtartomány a második virágkorát kezdte élni: a testvérek mindennapjait plébániák vezetése, templomok fenntartása és iskolai tanítás töltötte ki. De ezeken túl a ferences pasztoráció része volt az egyház és társadalom iránti hűség odaadás megnyilvánulása a népmisziók, valamint a nyomdai szolgálat terén, amelyekben erdélyi jelenlétük pótolhatatlan.

A 20. századi politikai változások – világháborúk, Trianon, első illetve második bécsi döntések – által bekövetkező határváltozások, és azok következményei a ferencesek addig berendezett, jól működő mindennapjait sem kímélték. A külső körülményekből adódó nehézségek a Román Kommunista Párt 1946-os hatalomra jutásával egyre fokozódtak, hiszen a kolostorok fokozatos kisajátításával, az intézmények államosításával, valamint a rendtagok – koholt vádak alapján történő – elítélésével szembeni fellépés nem

¹ György József, A ferencendiek élete és működése Erdélyben. Kolozsvár 1930. 62–77.

² Sarány István, Erdélyi Fioretti – Ferencesek kényszerlakhelyen. Csíkszereda 2010. 11–12.

³ Boros Fortunát, Az erdélyi ferencendiek: Kolozsvár 1927. 126.

⁴ Erdélyi Ferences Rendtartomány: <http://www.ofm.ro/>. (A letöltés ideje: 2021. február 12.)

sok eredménnyel járt.⁵ 1951-ben, a rendtartomány védőszentjének ünnepi éjszakáján a rendi tagokat előbb Máriaradnára gyűjtötték össze, majd az ott eltöltött kilenc hónapnyi időszakot követően a hatóságok három kolostort – Dést, Esztelneket és Körösbányát – jelölték ki a ferencesek kényszerlakhelyül.⁶

A diktatórikus államapparátus bukását követően a rendtartomány is elkezdte magát újjászervezni. A még életben lévő tagok közösségbe való visszahívása, valamint az új tagok felvétele reményt adott a jövőre nézve. A rendtartomány számára a közösségek újrászervezése mellett a kisajátított ingó- és ingatlan tulajdon visszakérése jelenti a legkomolyabb kihívást, mind a mai napig.

Jelen kézirat célja, hogy hírt adjon egy közel hároméves projekt eredményeiről, annak folytatásáról, a megszületett levéltári intézményről.

A kiindulópont

Amikor 1948. szeptember 23-án a kommunista párt emberei a kolozsvári ferences kolostor iratanyagát, könyvtárát elkobozták, akkor azzal együtt az ott lévő Tartományfőnöki Levéltár is állami kézbe került. Az iratanyag további sorsáról Kiss András egykori levéltáros alábbi vallomásából kapunk tájékoztatást.

„Az ötvenes években a kolozsvári Állami Levéltárból – ahol főlevéltárosi beosztásban dolgoztam – kirendeltek az Államvédelem (Securitate) Árpád úti székházába, hogy ott nézzem át azokat a könyveket és iratokat, amelyeket majd megmutatnak, és válaszszam ki azt, amit a Levéltár átvehet. Egy szobába vezettek, ahol nagy halom iratok és könyvek keveredtek teljes rendetlenségben. Közölték velem, hogy gyorsan kell kiválogassam azt, amit levéltári anyagnak tartok, mert ki akarják üríteni a helyiséget és ami felesleges, zúzdába küldik. Azonnal rájöttem, hogy az iratok a Ferenc-rendi rendházból származnak, akárcsak a könyvek is. (Ezek egy részét Csíksomlyón nyomtatták.) Neki-láttam a rendház hivatalos iratainak és a könyvtár köteteinek elkülönítéséhez. Szerencsére a rendház XVIII. századból kezdődő iratanyagának egy része kis csomókba volt összekötve, ládájuk is még megvolt. Az újabb kori, főleg a legújabb iratok teljes szét-szórtságban heverték. A rendelkezésemre álló idő alatt sikerült a teljes rendi anyagot és a rendi könyvtár köteteit átvittem a Levéltárba. Sajnos, a magánjellegű levelezést,

⁵ Mindezt annak ellenére, hogy a 810/1949-es kormányrendelet – amelyben feloszlatták a római katolikus egyházi társulásokat, kongregációkat és szerzetesrendeket – nem sorolta fel az Erdélyi Ferences Rendtartományt. Bővebben: [https://www.lege-online.ro/lr-HOTARARE810-1949-\(21373\).html](https://www.lege-online.ro/lr-HOTARARE810-1949-(21373).html). (A letöltés ideje: 2021. február 12.) és <http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/MinisterulCultelor-Directia-Studii.-1924-1925-1930-1935-1937-1963.-Inv.-3206.pdf>. A romániai szerzetesrendek elleni intézkedéseket részletesen, román nyelven ismerteti: Bozgan, Ovidiu: *Ofensiva împotriva monahismului catolic din România (1948–1951)*. In: *Revista istorică*, 2002. 1–2., 91–119. p. Ebben a témában magyar nyelven megjelent publikáció: Bánkuti Gábor: *A szerzetesrendek szét-szórátása Romániában*. In: *Egyháztörténeti szemle*, 2016. 1. 41–52. A tanulmány internetes elérhetősége: <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/bankuti-szerzetes.pdf>.

⁶ Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár: <http://www.ofm.ro/>. (A letöltés ideje: 2021. február 12.)

iratokat, lélektani és irodalmi jellegű könyveket már nem sikerült szétválasztanom, illetve átvittem. A Ferenc-rendi iratok a Levéltárban a zárolt anyagok közé kerültek, azóta sem láttam azokat, mert ez a zárolt anyag számomra hozzáférhetetlen volt. Emlékezetes azonban, hogy mikor a szétválogatást végeztem, a kezemben járt a Domus Historia 1944-1945-ös kötete. Most, amikor a Ferenc-rendi templom Kornis-kriptájának történetén dolgozom, kikértem a kötetet, abban a reményben, hogy esetleg a kriptára vonatkozó adatokat meríthetek belőle. Elő is kerítették és engedélyezték, hogy a kötetről fénymásolatot is készíthessek. Ezt a fénymásolati példányt adom át őszinte tisztelettel a rendháznak. Kolozsvárt, 1992. január 29-én.”⁷

Azóta, bár a Rendtartomány többször próbált egy leltárt szerezni az Állami Levéltár Kolozsvári Fiókjától, melyben az 1948-ban lefoglalt és begyűjtött iratanyag-együttes felsorolása áll, ezek a kérések eddig nem jártak sikerrel.

A gyűjtés és feldolgozás folyamata

Az említett sikertelen próbálkozások és a 2016-ban visszakapott kolostorépület egyik részének felújításakor előkerült iratanyag kapcsán fogalmazódott meg az ötlet, amelynek napjainkra kézzelfogható eredménye is van: a rendtartomány célul tűzte ki, hogy az egyes kolostorokban fennmaradt – sokszor méltatlan körülmények között hanyórázó – iratanyagot egy helyre összegyűjti, feldolgozza, a kutatók számára elérhetővé teszi.

A folyamat 2017-ben indult, amikor is a jelenlegi levéltáros, e sorok írója, még egyetemi képzése során, a szabadidejében folytatott utazások során ellátogatott Erdély ferencesek lakta kolostoraiba, mintegy előzetes felmérést végezve a fennmaradt iratanyagok mennyiségéről és egyáltalán a létezésükről. A több száz éves kolostorok padlás-, torony-, pince-, raktár- és könyvtárhelyiségei „bőkezűen” megjutalmazták az érdeklődést a 17–20. századi iratok „megmutatásával”. 2017-ben a kolozsvári rendházban megtalált iratanyagok feldolgozásáról szakdolgozat készült a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Kara keretein belül a levéltár szakon. Ezt követően a budapesti Márton Áron Szakkollégium keretein belül dr. Fazekas István egyetemi docens vált az iratmentési kezdeményezés elsősorú szakmai mentorává, aki közvetlenségével, szakmai tudásával, idejéből áldozva egyengette az induló gyűjtőlevéltár kialakításának folyamatait. Az általa mentorált 2017/2018-as évben sikerült egy előzetes kimutatást készíteni a megtalált kolostori iratokról és körvonalazódnak kezdtek az iratok csoportosításának kritériumai is. Természetesen az elmúlt időszakban az iratmennyiség megnövekedett, a csoportosítás, a kialakított fondfőcsoport-rendszer pedig stabilizálódott.

2018 őszén a rendtartomány levéltárosi álláshelyet hozott létre, amelynek betöltése után a projektre szánható kevéske szabadidő immár megsokszorozódott, és elindult a munka valódi része. A már begyűjtött iratok feldolgozása, azok tárolása 2019 nyaráig kihívást jelentett. Ekkor alakították át a raktári, kutatótermi és a feldolgozó munkához

⁷ Kiss András levéltáros jegyzőkönyvi vallomásának lelőhelye: Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár (EFGyL), 8.A.1. A kolozsvári Domus Historia 1905-1945, p. 347. (utólagos beillesztett lap/dokumentum)

szükséges helyiségeket a kolozsvári kolostor falain belül. Utóbbiban kapott helyet a folyamatosan bővülő kis levéltári kézikönyvtár, valamint az iratanyaggal együtt begyűjtött közel 400 darab 17–20. századi kolostori könyv és folyóirat is.

Időközben megtörtént a kapcsolatfelvétel dr. Koltai András levéltárossal, akivel 2020. február elejéig több személyes konzultáció is zajlott az egyre bővülő iratanyag feldolgozásának módjáról, a főfondok, fondok, valamint állagok kialakításáról, a konkrét iratok provenienciája elve alapján történő besorolásáról. Koltai András mindenkori nyitottsága, türelme, odaadó hozzáállása nagyban segítette a projekt mozgásba lendítését. A Budapest Főváros Levéltárában eltöltött két hónapos szakmai gyakorlat, valamint hazai és anyaországi képzésen, konferencián való részvételek is⁸ mind-mind a szakmai kapcsolatok elindítását eredményezték, a támogató nyitottság mellett.

Természetesen az emberi, szakmai segítségen túl nem feledkezhetünk meg az anyagi-akról sem. A 2017-ben elkészült szakdolgozatban összegzett, megmentendő és feltárással váró iratanyag savmentes levéltári dobozokba került. Az ehhez szükséges 54 darab dobozt dr. Bernád Ritának, a Gyulafehérvári Főegyházmegye főlevéltárosának köszönhetjük.

A raktár berendezése – vagyis a feldolgozott iratanyag savmentes dobozokban való elhelyezése, s az ezek tárolásához szükséges fémszerkezetű polcrendszerek beszerzése – a 2019-ben pályázott Nemzeti Kulturális Alap pályázat és a Domus Szülőföldi Ösztöndíjak (2019, 2020) támogatásából valósulhatott meg. Az utóbbi intézménytől kapott összegből nemcsak a gyűjtés, szállítási költségeit sikerült fedezni, de más apróbb beszerzéseket is, a helyiségek berendezése érdekében.⁹ Budapest Főváros Levéltárától 2020 júniusában további 150 darab savmentes dobozt kaptunk térítésmentesen, amit ezúton is köszönünk dr. Kenyeres István főigazgatónak, illetve dr. Haraszi Viktor főigazgató-helyettesnek.

A jelenlegi állapot

Az Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltárat azért hívtuk életre, hogy biztosítsa az iratállomány védelmét, illetve annak szakszerű kezelését. A közeljövőben szeretnénk működését hivatalos keretek közé helyezni. Az alakulóban lévő gyűjtőlevéltár eddig begyűjtött és feldolgozott iratanyaga közel 70 iratfolyómétert tesz ki.

Ahogy napjainkban, úgy egykor is voltak olyan kolostorok, templomok, amelyek plébániaként is működtek. Ezek esetében a gyűjtemény részét képezik a pasztorális élet nyomai, vagyis az anyakönyvek és a különböző vallási egyesületek jegyzőkönyvei is. A jelenlegi állomány – nagy vonalakban – a következőkből tevődik össze: 22 kolostor és templom, valamint a hozzájuk tartozó 7 filia iratanyaga.

⁸ pl. MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport és a Kubinyi András Történész Műhely tagjaival (2018.Vasvár, 2019. Eger), a Magyar Levéltárosok Vándorgyűlésein való részvétel (2015. Gödöllő, 2019. Eger), a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár munkatársainak Vándorgyűlése (2019. Kolozsvár, 2020.online), Egy a múltunk – őrizzük egy azoképp a jövőnek! Egyházi és határon túli magyar levéltárosok VII. mesterkurzusán való részvételi lehetőség (2020. Budapest)

⁹ Levéltári savmentes doboz, laptop, lapolvasó, fényképezőgép, kutató és feldolgozó helyiséghez szükséges bútorok.

Az 1951–1990 közötti időszakban a ferences szerzetesek egyházi közösségként nem működtek, így egyes rendtagok jóvoltából tudtak csak egy-egy templomigazgatóságot fenntartani. Emiatt az iratanyagok csoportosítását két részre osztottuk. Az első részt képezik az 1951-ig tartó legális ferences működés, szolgálat forrásai (A), az 1952–1990 közötti periódusba pedig a Templomigazgatóság elnevezés alatt soroltuk be a további dokumentumokat (B).

Az eddigi csoportosítások alapján négy főfondcsoport jött létre:

I. Tartományfőnökségi iratok II. Kolostor és templom iratok
III. Hagyaték IV. Fényképtár

- I. A Tartományfőnökségen belül találjuk a rendi vezetésre vonatkozó tematikusan rendezett anyagot: 1. Kötet, 2. Irat, 3. Levelezés, 4. Pasztorális irat, 5. Gazdasági irat, 6. Vegyes állagok.
- II. A kolostor és templom esetében is hasonló rendezési elv mentén dolgoztunk: 1. Kötet, 2. Irat, 3. Pasztorális irat, 4. Levelezés, 5. Gazdasági irat, 6. Vegyes tematika.
- III. A Hagyaték főfondon belül közel háromszáz elhunyt ferences feldolgozott örökségét (1. Saját kézirat, 2. Mások kézírata, 3. Személyes irat, 4. Levelezés, 5. Fénykép, 6. Vegyes tematika, 7. Tárgyi emlék) dolgoztuk fel, elhalálzási sorrendben.
- IV. A Fényképtár pedig kolostorok, templomok, ferences rendtagok felvételeit foglalja magában.

Az iratanyag rendezettségét tekintve: közép-és/vagy darabszintű.

A 2020-as, illetve a 2021-es évben több hazai és anyaországi megkeresés is érkezett, sőt egy BA dolgozat is készült, napjainkban pedig folyamatban van egy MA szakdolgozat megírása a begyűjtött iratanyag tartalmából.

A raktárhelyiség megléte a gyűjtőterületi munka és a megőrzés biztos háttérét is megteremtette, amit a rendtartomány vezetősége is támogatott. A közeljövőben szeretnénk megjelentetni a feldolgozott irategyüttes fondjegyzékét, hogy az érdeklődők hozzájuthassanak az erdélyi ferences örökség megmaradt, s eddig megtalált dokumentumegyüttesének értékes adataihoz. Természetesen a fent ismertetett fond- és állagbeosztások, egyáltalán maga a csoportosítás még nem a végleges változat, az még szakmailag további igazításra szorul. Tisztában vagyunk azzal is, hogy ez egy relatív kis mennyiséget magában foglaló gyűjtemény, viszont számunkra ez jelenti a mindent, hiszen a korábban megsemmisítettnek, elkallódottnak vélt iratok napjainkban levéltári körülmények közé kerültek. Az előfölt érzett örömet erősíti a historia domusok, a kolostorok legértékesebb köteteinek megtalálása, azoknak megfelelő helyen való elhelyezése. Ezekből napjaikban 20 darab található a gyűjteményünkben és felölelik az 1691–1978 közötti időszak történéseit.

Jövőbeli elképzeléseink

Legközelebbi terveink között a már említett fondjegyzék kiadása szerepel, bízva abban, hogy idén kezünkben tarthatjuk a nyomtatott változatot. Az említett szakdolgozatok segítése, illetve a kutatói érdeklődés fenntartása és azok kiszolgálása továbbra is alapvető misszióink. A levéltár már bemutatott egy kiállítást, A Szent Bonaventura nyomda (1906–1948) címmel, 2018. december 10–14. között.

Idén, az eszterneleki kolostorunk újjáépítésének 100. évfordulója alkalmából, áprilisban megnyitottunk egy helyi kiállítást, a centenárium további programja augusztusban és decemberben folytatódik. Ugyancsak folyó év júniusában kezdődött el a kolozsvári ferences templom és kolostor 2025-ben esedékes 300 éves évfordulójára való előkészület, a folyamatban szintén aktívan részt vesz a levéltár. Közben sikerült létrehozni egy adatbázist, amely a mindenkori erdélyi rendtagok (közel 1300 ferences) rendelkezésünkre álló személyes adatait tartalmazza, köszönhetően a begyűjtött és feldolgozott személyes hagyatékoknak.

Az intézmény elérhetősége:

Kolozsvári Ferences Kolostor / Mănăstirea Franciscanilor din Cluj-Napoca

Mun. Cluj-Napoca

Str. Emile Zola, Nr.4., Jud. Cluj,

RO-400112

ofmarchiv@gmail.com

+40749912283

Egy diktatúra hagyatéka – Állambiztonsági iratok és történetek

*Állandó kiállítás a Történeti Levéltárban**

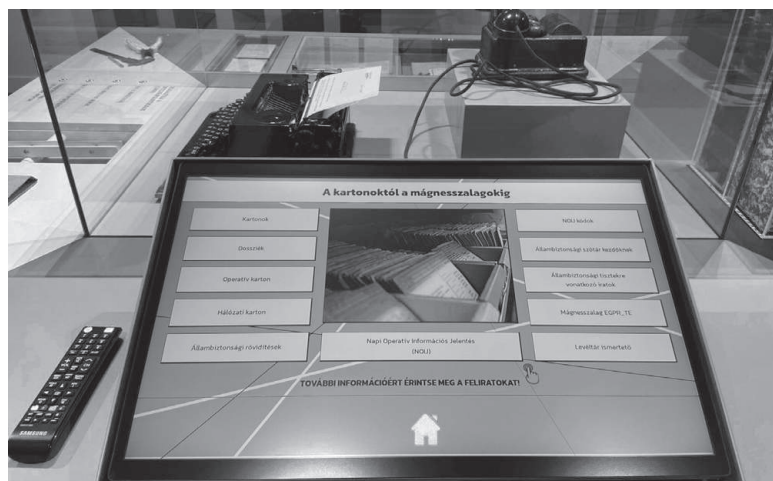
Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára közelmúltban nyílt állandó kiállítása a levéltár iratanyagán, valamint az 1945 és 1990 közötti időszak konkrét történeti eseményein keresztül mutatja be a politikai rendőrség, az állambiztonság működését.

A kiállítás hat tematikus egységre osztható, fókuszpontjában a levéltári iratanyag áll. Minden tematikus részt az egységhez szorosan kapcsolódó, az iratanyagból kiemelt, vagy más módon a levéltárba került tárgyak színesítik.

Az első tematikai egység a társadalmi ellenállást mutatja be, a megfigyeltre, vagyis a párt hatalmát megkérdőjelező szerveződésekre, mozgalmakra fókuszál.

A második egység az ügynököket mutatja be, a harmadik egység pedig a titkos megfigyelési módszereket, a politikai rendőrség által használt operatív technikákat ismerteti meg a látogatókkal.

A negyedik egység visszatér a megfigyelték tematikájához, azonban itt már a megfigyelttel szembeni fellépésre, a nyílt nyomozásokra és az azt követő megtorlásokra, börtönre, internálásra helyeződik a hangsúly. Az ötödik kiállítási egység az állambiztonság szervezetét mutatja be.

* (A kiállításról készült színes fényképeket a lapszám végén található mellékletben közöljük)

A hatodik egység nemcsak szimbolikusan, hanem fizikailag is a levéltár iratanyagát helyezi a középpontba. Mint egy sziget, úgy helyezkedik el a térben, és a falakon bemutatott történeti eseményekre reflektálva ismerhetjük meg az állambiztonság által keletkezett, a levéltár által őrzött iratokat, irattípusokat (dossziákat, kartonokat stb.).

A rendelkezésre álló kiállítótér szűkössége miatt minden kiállítási egységet érintőképernyős számítógépekkel egészítettek ki, amelyek az adott téma mélyebb megismerését segítik szövegek, fényképek, hanganyagok, mozgófilmek és adatbázisok segítségével.

Az intézmény célja, hogy ezzel a 21. századi követelményeknek megfelelő, nem statikus befogadásra alapozó, hanem korszerű, interaktív elemekkel gazdagított kiállítással hozzásegítsék a kutatókat, ügyfeleket, valamint a történelem ezen korszaka iránt érdeklődő nagyközönséget az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött iratanyag megismeréséhez.

A munkaidőben ingyenesen látogatható kiállításon hetente egyszer szakszerű tárlatvezetést is biztosít az intézmény előre bejelentkezett csoportok számára.

A Történeti Levéltár állandó kiállítása elnyerte a Magyar Levéltárosok Egyesülete által adományozott, az Év Levéltári Kiállítása, 2021 díj megosztott első fokozatát.

Összeállította: *Tóth Anita Eszter*

Iványosi-Szabó Tibor

1934–2022

A „puszták metropoliszának” krónikása

A múlt év végén szomorú szívvel számoltunk be intézményi honlapunkon, hogy nyolcvannyolc esztendőskorában elhunyt dr. Iványosi-Szabó Tibor, a Bács-Kiskun Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója. Személyében a régi, nagy levéltáros generáció egy háttérbe húzódozó, de szakmailag rendkívül felkészült tudós-kutatója távozott.

Máig élénken emlékszem arra a napra a kétezres évek elejéről, amikor fiatal, Kaposvárról elszármazott levéltárosként először kezet rázhattam Tiborral. Szakmai reputációnk között igen nagy szakadék tátongott, mégis az akadémiai doktor egyenrangú tudóstársként beszélgetett velem a hírhős város történelméről, amelynek újabb és újabb fejezeteit akkor már negyedik évtizede tárta fel a levéltári források segítségével hívásával, tengernyi publikációt, kötetet jegyezve. Az említett partnerség mellett azért is emlékezetes számomra ez a találkozás, mert Tibor nagyon közvetlen volt. És ez a későbbiekben is mindig így volt. Megfigyeltem, hogy részéről ez a „bánásmód” bárkinek kijárt, ez az attitűd személyiségének része volt.

Bevallom, ahogy teltek az évek, egyre jobban vártam ezeket a találkozásokat, amelyek rendszerint úgy zajlottak, hogy ő hosszasan mesélt szeretett szülővárosa múltjáról, én pedig hallgattam őt. Érdekes előadások voltak ezek, ennek ellenére minden alkalommal elnézést kért, hogy egy idős ember unalmas monológját kell hallgatnom. Nála plasztikusabban senki sem tudta elém tárni a tizenöt éves, majd a visszafoglaló háború keserveit túlélő Homokhátság gazdasági újjáéledését a 18. század elején, hogy csak egy konkrét témát említsek a sok közül. Így számomra, Hornyik János után, ő volt a város történése. Mindazt a sok tény, adatot, amelyet előbbi feltárt az írott forrásokból, Tibor továbbiakkal egészítette ki, ha kellett, korrigálta azokat. Mert levéltárosként makacsul ragaszkodott az objektivitáshoz.

Iványosi-Szabó Tibor régi kecskeméti családból származott, szűkebb pátiriája a gyermekkorának meghatározó élményeit jelentő Máriaváros volt. Nyolcosztályos gimnáziumi tanulmányait szülővárosában, a piaristáknál kezdte, majd az intézmény államosítása után a Katona József Gimnáziumban érettségizett 1952-ben. A szegedi egyetemi stúdiumok elvégzése után visszatért egykori alma materébe, ahol közel két évtizeden keresztül tanított történelmet. Egykori diákjai szerint szigorú, de igazságos tanár volt, és ami nagyon fontos: tanítványait alapos és biztos tudással vértette fel. Emellett, úgy gondolom, röviden szót kell ejteni egy másik lényeges adalékról is: „A Katona József Gimnázium első sakk-aranykora az iskolába friss diplomásként érkező fiatal történelemtanár, Iványosi-Szabó Tibor nevéhez fűződik. Ő volt az, aki a sakkozás iránt fogékony tehetséges diákokkal a gimnáziumban rövid idő alatt pezsgő sakkéletet teremtett.” – írta méltatásában egyik öregdiákja.

A Bács-Kiskun Megyei Levéltár igazgatójává 1973-ban nevezték ki, ami napra pontosan április 1-jén történt. Ezzel a későbbiekben is gyakran tréfálkozott mondván, mikor is kerülhet az ember vezető pozícióba egy minden korszakban periférián lévő intézménytípusba. Archívumunk élén 1996 nyaráig állt, s e közel negyedszázad alatt kialakította a levéltár szakmai arculatának máig meghatározó vonásait. Keze alatt olyan szakemberek nőttek fel, akik napjainkban a hazai történettudomány elismert személyiségei.

Iványosi-Szabó Tibor komoly szakmai felkészültségének meggyőző bizonyítékát jelentette 2002-ben elnyert akadémiai doktori címe is. Nagyszámú tudományos publikációinak java része Kecskemét város történelméhez kapcsolódik, amelynek középpontjában a település 17–18. századi gazdaság- és társadalomtörténete állt. E jelentős szakírói tevékenységét szülővárosa 2003-ban díszpolgári oklevél odaítélésével ismerte el.

Hogy a levéltárosság számára nemcsak munka volt, hanem hivatás, mutatja az is, hogy a kutatói tevékenységét nyugállományba vonulása után, több mint másfél évtizeden keresztül, gyakorlatilag a közelmúltig folytatta. Elhivatottságát jelzi, hogy a 2002-ben megjelent Kecskemét monográfia török kori részét túlságosan rövidnek ítélte, ezért kitarító munkával elkészítette a város történetének kora újkori időszakát feldolgozó vaskos tanulmánykötetét. Utolsó találkozásunkkor, a múlt év októberében az akkor már sok éve hányatott sorsú kézirat várható kiadásáról ejtettünk szót, amely kapcsán mosolyogva jegyezte meg, hogy mindenkinek kell egy posztumusz kötet – utalva ezzel fogyó erejére. Őszintén meg kell mondanom, nem hittem, hogy igaza lesz.

Komoly tudása mellett barátságos, mindig udvarias és közvetlen személye is nagyon fog hiányozni mindannyiunknak.

Gyenesei József

Érszegi Géza

1944–2022

Az Aranybulla kiadásának 800. esztendejében, 2022. január 8-án távozott el közülünk dr. Érszegi Géza, az Aranybulla tudós szakértője, latin szövegének gondozója, magyar és olasz fordításának kiadója, a Magyar Országos Levéltár nyugdíjas főlevéltárosa, fősztályvezető-helyettese. Tudományos munkássága révén a Szent István Tudományos Akadémia rendes tagja, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára volt, valamint a Magyar Levéltárosok Egyesülete alelnöki és a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kollégiumának elnöki tisztségét is betöltötte.

Érszegi Géza az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett diplomát latin-levéltár szakon. A Miskolci Állami Levéltárban töltött rövid idő után a Magyar Országos Levéltárba hívták, ahol nyugdíjazásáig a Diplomatikai Levéltár referenseként dolgozott. Kiváló latinistaként, a középkori oklevelek tudós szakértőjeként munkáját a legmagasabb színvonalon végezte, tudását hazai és külföldi tudományos körökben is nagyra értékelték. Az Aranybulla mellett sok más korai oklevelünket is tanulmányai tárgyává tette, kiadta latin és magyar szövegüket. Legismertebb közülük a legrégebbi eredetiben fennmaradt oklevelünk, a Tihanyi Apátság Alapítólevele, amelyet több tanulmányban is megjelentetett. A magyarországi oklevelekkel való gondos munkája mellett a Vatikáni Titkos Levéltárban is feltárt, jegyzékbe foglalt és így a kutatás rendelkezésére bocsátott számtalan magyar vonatkozású középkori oklevelet. A Magyarországon fennmaradt, 1198–1418 között kelt eredeti pápai oklevelek összegyűjtésével pedig a Vatikán által szervezett nemzetközi kutatásba is bekapcsolódott, s az oklevelek latin nyelvű regesztáinak elkészítésével 1991-ben a MTA történettudományok doktora címet nyerte el.

Évtizedeken át tanított az ELTE-n, elsősorban a latin nyelvű középkori oklevelek olvasásának rejtelmébe vezette be hallgatóit, de paleográfiai, kronológiai, intézménytörténeti előadásokat is tartott. Tőle hallgathattunk először a pápai kancellária működéséről szóló színvonalas ismereteket. Levéltáros nemzedékek és mediaevista doktoranduszok oktatójaként jelentős mértékben hozzájárult a levéltáros képzés és a tudományos élet színvonalának emeléséhez. A levéltáros hallgatók részére készült tankönyvekbe több fejezetet is írt, de nevéhez pecsétekkel kapcsolatos film és könyv is fűződik. Az ELTE mellett más magyar és külföldi egyetemen is tanított, számtalan előadást tartott tudományos konferenciákon, szemináriumokon és tanfolyamokon. Páratlan tudásával önzetlenül segítette munkájukban kollégáit, tudós társait és doktorandusz hallgatóit. Különösen jó szívvel támogatta a más levéltárakban dolgozó kollégáit, legjobb példa erre a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei levéltárban őrzött középkori oklevelek kiadása, de sok más forráskiadvány megjelenését is segítette forráskritikai vagy páratlan latin nyelvi ismereteivel.

Munkáját egyedül (nem kutatócsoportok vezetőjeként), szabadidejét a tudomány oltárán feláldozva végezte. Szakmai elismerései közül kiemelendő az Országos Levéltár főigazgatója által alapított Ember Győző-díj, amelyet elsőként kapott meg 2002-ben, és a nemzeti kulturális örökség minisztere által adományozott Pauler Gyula-díj (2005). Tudományos munkássága elismeréseként 2012-ben a Magyar Érdemrend tiszti keresztje kitüntetését is megkapta. Nemzetközi megbecsültségét mutatja a Magyar–Bolgár Történelem Vegyesbizottságban betöltött tagsága. Vatikáni elismertségét jelzi, hogy a délelőtti nyitvatartáson túl, rendszeres délutáni kutatásra is lehetőséget kapott a Vatikáni Titkos Levéltárban, s az ő ötletéből született, majd mozgatórugója is volt a Szentszék és Magyarország ezeréves kapcsolatáról rendezett kiállításnak, valamint a Jeruzsálemi Szent Sír Lovagrend tagjaként a Magyarországi Főbiztosság újjászervezésével is megbízták.

Sokat tett a Bécsi kapu téri palota értékeinek megőrzéséért. Halálával a Magyar Országos Levéltár kiváló tudós munkatársát veszítette el.

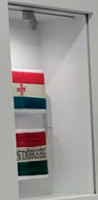
Temetésére 2022. február 12-én került sor, hamvait a Farkasréti Mindenszentek Plébániatemplom urnatemetőjében, hűséges – szintén levéltáros hivatású – felesége mellett helyezték el. Két gyermeket neveltek fel.

Requiescat in pace!

Sölch Miklós

Állambiztonság!
ÁLLAMBIZTONSÁGI

Az információt adta és vette
(AZ ÜGYNÖKHÁLÓZAT)

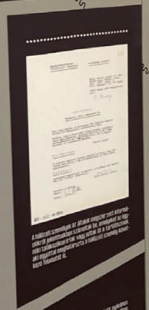
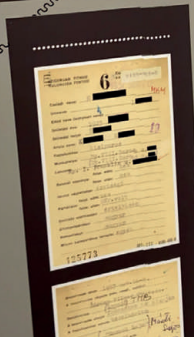

Péter Gyabon

Péter Gyabon eredeti alkalmas cipője

[AZ ÜGYNÖKHÁLÓZAT]

Munkája során az állambiztonság nagyban támaszkodott titkos segítőkre, akik lehetnek alkalmszerűen együttműködő hivatalos és társadalmi kapcsolatok, illetve beszervezett, az operatív tisztek vezette hálózati személyek. Uróbbiak fesszeségét nevezték ügynökségnek vagy ügynökhálózatnak, majd 1972-től egyszerűen (állambiztonsági) hálózatnak. Ezt a legfontosabb titkos operatív információszerező eszköznek tekintették, amely a többinél jóval mélyrehatóbb felderítési lehetőséget biztosított a politikai rendőrség számára.

Lár alatt
Kiszelődés kezdetén
Szerep le!

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata elérhető az archivportálon:

http://www.archivportal.hu/media/uploads/lasz_szerzoi_utmutato_2022.pdf

Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél e szerzői útmutatót vegyék figyelembe!

A borítón:

Egy diktatúra hagyatéka – Állambiztonsági iratok és történetek
Illusztráció a Történeti Levéltár állandó kiállításáról
szóló beszámolóhoz

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE

LEVÉLTÁRI SZEMLE

72. évfolyam

2022. 2. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- A termőföldek kapcsán felmerülő adattisztítási kérdések
- A Konkoly-Thege család iratanyaga
- Levéltári (kényszer)megoldások a pandémia idején
- European Digital Treasures
- Az 1828. évi országos összeírás feldolgozása
- Krónika I. – Válogatás a levéltári élet híreiből

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

72. évfolyam ▪ 2022. 2. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Oláh András Pál: A termőföldek kapcsán felmerülő adattisztítási kérdések földhivatali és levéltári problémái	5
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Schmidt Anikó: A Konkoly-Thege család iratanyaga	16
MŰHELYMUNKÁK	
Cseh Gergő Bendegúz: Levéltár Covid idején. <i>Járványkezelés, szolgáltatások, ÁBTL</i>	20
Fehér Csaba: Ügyfelek, kutatók, média. <i>Budapest Főváros Levéltára kommunikációs stratégiája a pandémia idején (2020–2021)</i>	26
Polgár Tamás: Egy megyei levéltár a Covid alatt. <i>Az MNL Somogy Megyei Levéltára a járványhelyzet idején</i>	36
Batalka Krisztina: Vírus üzemmódban a BME Levéltár	39
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Pálfi Ádám: Egy viharos évtized. <i>A nagykőrösi levéltári iratanyag sorsa a II. világháborúban és azt követően (1940–1951)</i>	45
Szálkai Tamás: „mennyivel megbecsülendőbb az írásban fennmaradt források anyaga...” <i>Herpay Gábor tanulmányútja és a debreceni városi levéltár rendezési terve (1915)</i>	49
MÉRLEG	
Szabó Dorottya: European Digital Treasures – Új perspektívák a digitális világban	57
Szerényi Ildikó: Az 1828. évi országos összeírás feldolgozása mesterséges intelligencia támogatásával és önkéntesek segítségével	73
Richefort, Isabelle – Nathan, Isabelle (szerk.): <i>Sorties de guerre de l’armistice au traité de Lausanne, 1918–1923. [A fegyverszünetről a Lausanne-i békéig, 1918–1923] État des sources. Acte de colloque 4 et 5 décembre 2018.</i> (Garadnai Zoltán)	87
HÍREK	
Krónika I. – Válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)	90
Az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása és az Osváth Lajos-díj átadása (Török Ádám – Világi Dávid)	97
IN MEMORIAM	
Nyulásziné Straub Éva (Dr. Péntekné Unghváry Mária)	102
KÉPMELLÉKLET	

Batalka Krisztina, levéltárvezető

- Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár

Cseh Gergő Bendegúz, főigazgató

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Fehér Csaba, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Garadnai Zoltán, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Oláh András Pál, kormánytisztviselő

- Csongrád-Csanád Megyei Kormányhivatal, Földhivatali Főosztály

Pálfi Ádám, segédlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

Péntekné Unghváry Mária, ny. főlevéltáros

- (Magyar Országos Levéltár)

Polgár Tamás, levéltár-igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

Schmidt Anikó, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Szabó Dorottya, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Informatikai és Innovációs Igazgatóság

Szálkai Tamás, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

Szerényi Ildikó, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Informatikai és Innovációs Igazgatóság

Török Ádám, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény

A termőföldek kapcsán felmerülő adattisztítási kérdések földhivatali és levéltári problémái*

Bevezetés

A 2021. január 1. napjától hatályba lépett, ún. osztatlan közös tulajdon megszüntetéséről szóló törvényként elhíresült jogszabály (a továbbiakban Foktftv.)¹ a nyomtatott és elektronikus sajtóban máris nagy visszhangot kapott.² Ez a törvény végre kísérletet tesz arra, hogy az ingatlan-nyilvántartási adatbázisban szereplő hibás vagy pontatlan tulajdonosi adatokat kijavítsa, bár egyelőre még csak a termőföldek vonatkozásában.³ Ez a földhivatalok részéről már régóta esedékes feladat volt, sőt több alkalommal kísérletet is tettek hasonlóra. Ilyen volt például az ingatlan-nyilvántartásban⁴ szereplő, azonosnak vélemezett személyek összevonásának kísérlete.

Az adattisztításra azért van szükség, mert az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett tulajdonosi adatok sajnos távolról sem pontosak.⁵ A pontatlan adatbázis következményeként pedig az egyes ingatlanok forgalomképessége csökkenhet,⁶ a földhasználat nehézkes, sőt adott esetben még az ingatlan-nyilvántartás közhitelességének elve⁷ is csorbulhat.

* Jelen írás „A termőföldek tulajdonosai kapcsán felmerülő adattisztítási kérdések” című cikk kibővített változata. (Hivatali Tájékoztató XI. évfolyam, 2021. évi II. szám feltöltés: 2021. március 24., <http://www.csmkh.hu/en/hirek-mind/hivatal/hivatali-tajekoztatok>, letöltés ideje: 2021. október 26.)

¹ 2020. évi LXXI. törvény (Foktftv.) a földeken fennálló osztatlan közös tulajdon felszámolásáról és a földnek minősülő ingatlanok jogosultjai adatainak ingatlan-nyilvántartási rendezéséről.

² A törvény bevezetője alapján a jogalkotó célja a magyar földművesek agrárpiaci versenyképességének javítása, gazdasági pozícióik megerősítése, valamint az optimális méretű, a stabil tulajdonosi szerkezeten alapuló hazai agrárium kialakulásának támogatása. Ebből következően a jogszabály célja egyrészt az osztatlan közös földtulajdoni viszonyok felszámolásának gyorsítása, másrészt az elmúlt évtizedekben kialakult tulajdonviszonyok rendezése, végül pedig a magyar földművesek javára gazdaságosan művelhető, adminisztratív terhek nélkül használatba vagy tulajdonba vehető birtoktestek, valamint optimális méretű és átlátható használati és tulajdoni viszonyokkal rendelkező nemzeti birtokstruktúra kialakulása.

³ Meggyőződésem szerint ez felvezeti a teljes ingatlan-nyilvántartási adatbázis adattisztítását.

⁴ A jelenleg hatályos törvény: 1997. évi CXLI. törvény (Inyvtv.) az ingatlan-nyilvántartásról

⁵ Viszonyításként csak Csongrád-Csanád megyében tízezres tömegű pontatlan, illetve hiányos adat szerepel a nyilvántartásban!

⁶ Még elbirtoklási pert sem lehet anélkül megindítani, hogy a perkeresetben ne lenne pontosan feltüntetve az alperes személye. Ez azonban az elektronikus nyilvántartásból sok esetben éppen a hiányos adatok miatt nem rekonstruálható.

⁷ A közhitelesség elve azt jelenti, hogy az ingatlan-nyilvántartás nemcsak az egyes ingatlanok leírása, hanem bizonyítékként szolgál az ingatlanok valóságára, vagy valósággal megegyezőségére vonatkozóan. Szabályozza: Inyvtv. 5. §.

Az erre irányuló munka vázlatos ismertetéseként a továbbiakban a törvény III. fejezetében⁸ rögzített adatfeltárási, vagy inkább adattisztítási eljárás földhivatali, valamint levéltári problémáit járom körbe.

Az adatfeltárási eljárás földhivatali alkalmazása

A törvény, mint ahogyan a címében is szerepel, az osztatlan közös tulajdon felszámolása mellett „a földnek minősülő ingatlanok” tulajdonosi adatainak rendezését kívánja megoldani. Tehát az adattisztítás problematikája a törvény szellemében kiterjesztő értelmezést nyer, azaz minden, az ingatlan-nyilvántartásban szereplő és termőföldnek minősülő ingatlan tulajdonosi adatait érintené. Ez mind a földhivatali munka mennyiségét, mind a kutatás metodikáját nagyban bonyolítja.⁹

Néhány tényező rendkívüli módon befolyásolta az ingatlan-nyilvántartás adatrögzítéseit, közülük elsőként a bejegyzésekhez kapcsolódó történelmi háttér. Elég csak az utóbbi száz évben Magyarországon lezajló történelmi eseményekbe belegondolnunk, amelyek a földügyeket is nagyban befolyásolták: a trianoni béke, a két világháború közötti részleges földosztások, a földbirtok-rendezi kísérletek, a II. világháború és a párizsi béke, a II. világháború utáni földreform és földosztások, egyes kisebbségek és társadalmi csoportok jogfosztásai, az első ún. „sztálinista” téjeszesítés (kollektivizálás) és államosítás, a földrendezés és a második téjeszesítés, a kárpótlások, a részarány-kiosztások, a földért életjáradék programok, végül az állami földtulajdon árverésen történő értékesítése. Ezek mindegyike fenekestül forgatta fel az éppen fennálló tulajdonviszonyokat. Minden egyes történelmi eseménysor különbözőképpen ment végbe, tehát különböző iratanyagból, más-más módszerrel lehetséges a rekonstruálása, illetve a hiányos adatok felderítése.

Másodsorban az okirati kellékek koronként változtak. Jelenleg a földhivatal az egyetlen olyan közigazgatási intézmény, amely még konzekvensen használja a nyilvántartásához a személyi számot, minthogy az a jogszabály szerint kötelező okirati kellék. Az ingatlanok tulajdonosát egyértelműen meg kell tudni határozni, hiszen egy ingatlan tulajdonjoga az egyik legfontosabb, legnagyobb értékkel bíró intézmény. A személyi számot azonban Magyarországon csak 1975-től alkalmazzák, így nagyon problémás azon ingatlan-nyilvántartási bejegyzések és feljegyzések adatfeltárása, illetve adattisztítása, amelyeknek jogosultja már nem is élt 1975-ben. Ezek az adatok elektronikus adatbázisokból már nem feltétlenül nyerhetők ki, így bár az ingatlan-nyilvántartás szerkesztésekor¹⁰ a jogosult személyek kilétét és személyi számát megpróbálták azonosítani és rögzíteni, ez azonban nagyon sok esetben lehetetlen volt.

⁸ A fejezet címe: A földnek minősülő ingatlanok jogosultjai adatainak ingatlan-nyilvántartási rendezéséről

⁹ Az adatfeltárással vonatkozóan nem közölt részletszabályokat a Fokftv. végrehajtására kiadott, a földeken fennálló osztatlan közös tulajdon felszámolásának részletes szabályairól szóló 647/2020. (XII. 23.) Korm. rendelet tartalmazza.

¹⁰ Az ingatlan-nyilvántartás szerkesztéséhez lásd: Oláh, 2021. 11.

Az azonosnak vélemezett személyek összevonási eljárásának tapasztalatai szerint a tulajdonosi adatok megszüntetésénél nagyon körültekintően kell eljárni, hiszen a tulajdonjog nem évül el és azt csak a megfelelő kellékekkel ellátott okirattal¹¹ lehet bejegyezni, illetve törölni. Ez utóbbi az ingatlan-nyilvántartás egyik legfontosabb és talán legrégebbi alapelve (okirat elve).¹² Az adatfeltárási eljárás mégis teljesen új alapokra helyezi az eddigi gyakorlatot, és korábbi eljárások újraértelmezésével, illetve újak bevezetésével – mint az osztatlan közös tulajdon megszüntetése, az azonosítás és adattisztítás, a Magyar Állam részére történő tulajdonba adás vagy a kártalanítás – hosszú távon lehetővé teszi a teljes ingatlan-nyilvántartási adatbázis kitisztítását, legalábbis jogilag.

A törvény az adatfeltáráshoz két új jogi fogalmat vezetett be:¹³

- „a) *beazonosítatlan személy*: az ingatlan-nyilvántartásban tulajdonosként bejegyzett természetes személy, akinek a természetes személyazonosító adatai hiányosak, illetve személyi azonosító jele hiányzik vagy tévesen került feltüntetésre, ide nem értve a b) pont szerinti személyt;
- b) *nem beazonosítható személy*: az az ingatlan-nyilvántartásban tulajdonosként bejegyzett természetes személy, akinek a természetes személyazonosító adatainak e törvény szerinti feltárása eredménytelen volt és ezáltal személye egyértelműen nem határozható meg.”

Az adatfeltárási eljárás erre a két kategóriára vonatkozik, azaz arra a jogosult személyre nem, akinek minden bejegyzett adata rendben megtalálható volt. Maga az adatfeltárási eljárás képletesen szólva tehát egy többszűrős folyamat, amelynek célja az, hogy a beazonosítatlan természetes személyek mint tulajdonosok adatait a lehető legnagyobb mértékben azonosítani lehessen és a helyes, illetve teljes személyazonosító adatok az ingatlan-nyilvántartásban hivatalból rögzüljenek, azaz az adatbázis tisztuljon. További fontos új feladata lett a földhivatalnak a beazonosíthatóan elhalt jogosultak (pót)hagyatéki eljárásának hivatalból történő kezdeményezése.¹⁴

A jogszabály alapján az adatfeltárási eljárás hivatalból indul, aminek során felhasználják a földhivatali okirattárból, a személyiadat- és lakcímnnyilvántartásból, azaz az Integrált Portálalapú Lekérdező Rendszerből (a továbbiakban IPL) kinyerhető adatokat, valamint a nyilvántartásban bejegyzett adatokra hivatkozva a földhivatal szükség esetén személyes adategyeztetést kezdeményez az érintett személyekkel. Azok a tulajdonosok, akiket ezen folyamat során továbbra sem sikerül azonosítani, alkotják a „nem beazonosítható személy” kategóriát. E kategória kapcsán a földhivatal adategyeztetésre történő postai úton kiküldött felhívást, hirdetményezést, évenként újabb adatfeltárási kísérletet, illetve felülvizsgálatot végez. Ezt követően, de csak a fenti eljárások eredménytelensége

¹¹ Inyvtv. 32–36. §

¹² Szabályozza: Ptk. 5: 167. §, valamint Inyvtv. 28–31. §.

¹³ Foktftv. 19.§ a)-b)

¹⁴ Foktftv. 23. § Érdekességként megjegyzem, hogy alapesetben a közjegyző szintén kísérletet tehet a jogosult személyes adatainak pótlására, illetve azonosítására. Újdonságként az adattisztítás keretein belül a törvény 24. § szerint az ún. ingatlan-nyilvántartáson kívüli (a nyilvántartásba be nem jegyzett) jogok bejegyeztetésére is lehetőség nyílik.

esetén az érintett ingatlanok a Magyar Állam tulajdonába kerülnek. Amennyiben a jogos tulajdonost, illetve örökösét az állami tulajdonba adást követően mégis sikerül azonosítani, e személyek határidő nélkül kártalanításra jogosultak lesznek. Itt egy pillanatra érdemes megállni és a hírekben közölt, sokszor téves információkra reagálni, a fenti-eket pedig nyomatékosítani. Egy ilyen folyamatnak különös történelmi felhangja van, hiszen ezeket az eseteket a közvélemény hajlamos úgy értékelni, mint újabb erőszakos államosítást.¹⁵ Ehhez képest törvényi garanciák biztosítják, hogy mielőtt a tulajdonjog az államra szállna, egy többlépcsős szűrőfolyamat menjen végbe, ezenfelül az államra átszállt tulajdonjogot is lehetősége van a régi tulajdonosnak helyreállíttatni, vagy ha ez már nem lenne lehetséges, akkor időkorlát nélkül jogosult a kártalanításra.

A törvény a személyek azonosítása kapcsán a földhivatalokra nagy felelősséget rótt, és bár az adatfeltárási eljárás elvégzésére nem szabott határidőt, mégis a társadalmi érdeklődésből az már most is valószínűsíthető, hogy a szükségszerűség siettetni fogja ezt a munkát.

Az adatfeltárási gyakorlati kérdései és levéltári problémái

A jogszabály tehát két úton rendeli el az adatfeltárási végrehajtását: egyrészt a földhivatali okirattárban, másrészt az IPL-ben kívánja fellelni a megoldást. Ennek okán a 2019. év őszétől megkezdtem Csongrád-Csanád megyében az adatfeltárási eljáráshoz szükséges iratanyag azonosítását és lehetőség szerinti rendezését is. A törvény gyakorlati alkalmazásához szükséges kutatási módszerek, metódusok kialakítása kapcsán lezárult egy átfogó kísérleti kutatás is, amelynek a „nem beazonosítható személy” kategóriára vonatkozó tanulságait is ismertetem az alábbiakban.

Az adatfeltárási kapcsán immár kiemelten fontossá vált a földhivatali irattárak állapotának kérdése. A földhivatali archiválás roppant nagy horderejű kérdés, ugyanis – noha az irattár a közhivataloknál hagyományosan a „mostohagyermek” szerepét tölti be, – a földhivatali ügyintézés a jelenlegi struktúrában és jogszabályi környezetben nélküle nem létezhet. A földhivatali irattárak is nagymértékű átszervezésen estek át a kormányhivatali struktúra kialakításával, illetve várhatóan átalakuláson mennek majd keresztül a közeljövőben bevezetendő új ingatlan-nyilvántartási törvény következtében is.¹⁶

Mint korábban már említettem, az ingatlan-nyilvántartás egyik legfontosabb alapelve az okirat elve. Ez kis túlzással egyidős az írásbeliséggel, de a 19. század utolsó harmadától datálható, a telekkönyvi nyilvántartás bevezetésével egészen biztosan.¹⁷ A földhivatali

¹⁵ A történelmi háttér szemléltetéséhez lásd: Vincze, 2013.

¹⁶ Két nagyobb horderejű változás bizonyosan be fog következni az új jogszabály alapján. Egyrészt a földhivatali ügyintézés teljeskörűen átvált digitális formára, valamint az archiválás kötelezettsége a közhivataltól jórészt átkerül az iratképzők (az ügyvédek) feladatkörébe. Mindkettő erős kételyeket ébreszt a földhivatalokban, az új rendszerrel kapcsolatos tapasztalatok levonása azonban csak 2022 után várható.

¹⁷ Az ingatlan-nyilvántartás másik alapelve a közhitelesség elve. Sajnos az adatbázisunkat tekintve ez távolról sem egyenlő a tökéletességgel, mégis a hiteles bejegyzések javítása, törlése okiratra kell, hogy támaszkodjon.

iratok legkevesebb 80-90%-a maradandó értékű, nem selejtehető iratanyag. A termőföldek iratai 30–50 évente, a belterületi ingatlanoké pedig 1–30 évente újból és újból előtérbe kerülnek, így a velük kapcsolatos adatigénylés, iratkérés igénye folyamatosan, ismétlődően felmerül. Az adattisztítást azonban komolyan hátráltatja, hogy a II. világháború utáni és különösen a termelőszövetkezeti idők földügyeinek történeti feldolgozása és a kapcsolódó iratanyagok archiválása és feltárása sajnos elég elhanyagolt terület. Pedig ez az átmeneti időszak vagyoni jogi szempontból roppant fontos, a kapcsolódó iratanyagok pedig elsődleges forrásanyagot jelenthetnek történelmi események mélyre ható vizsgálatához és feldolgozásához.¹⁸ Kérdés azonban, hogy az adattisztításhoz milyen iratanyag felkutatása szükséges, továbbá hogy ezek őrzése és kezelése levéltári, vagy földhivatali feladat-e? Utóbbi kapcsán – talán a levéltári közfelfogással szemben – határozottan azon a véleményen vagyok, hogy az ingatlan-nyilvántartás bevezetéséig keletkezett földhivatali iratok és kartotékok már levéltárérett, maradandó értékű iratanyagok. Ebből következően a leghasznosabb az lenne, ha ezek egységesen levéltári megőrzésbe és kezelésbe kerülnének.¹⁹

Kísérleti kutatásom tapasztalatai szerint az adatfeltárási eljárás során, a magyarországi földtulajdon-viszonyokat tekintve két szignifikáns történelmi eseménysor iratanyagára kell koncentrálni: elsőként az 1959-től meginduló földrendezésre,²⁰ másodikként az ezt követő, második téveszesítésre.²¹ A termelőszövetkezeti tulajdonok megszüntetése és a részaránytulajdon kiosztása kapcsán keletkeztek ugyanis legnagyobb részben azok a pontatlan és hiányos adatok, amelyeket ki kellene javítani.

Az eljáráshoz kétféle feltárási módszer alkalmazása kínálkozik:

1. Az elektronikus adatbázisokból történt legyűjtések-leszűrések eredményeinek feldolgozása, azaz az IPL rendszeren átszűrt és még mindig nem azonosítható jogosultak adatainak felkutatása az iratokból.
2. Az egyes helyrajzi számon bejegyzett adatoktól végrehajtott keresés visszafelé az iratári adatokra, amit szintén megelőz vagy kiegészít egy előszűrés az IPL-ből.

A leghatékonyabb módszernek eddig az bizonyult, ha az egyes osztatlan közös táblákban szereplő hiányos adatú személyeket kutattam visszafelé a részarányának a keletkezéséig. Az ilyen kutatás során a részaránykiadási határozattól a termelőszövetkezeti különlapon át (piros tsz. tulajdoni lap)²² a részaránylapig kell az esetet felfűzni. (lásd képmellékletek)

¹⁸ A témánk kapcsán ismertetett, főként termelőszövetkezeti részarányral kapcsolatos irattípusok részletes ismertetése jelenleg nem lehetséges, de mindenképpen érdemesnek tartom a jövőben foglalkozni vele.

¹⁹ Oláh, 2021: 15.

²⁰ A jogszabályi háttér magyarázatához lásd: Birkás, 1959: 45–112.

²¹ A jogszabályi háttér magyarázatához lásd: Fóris, 1968: 9–168.

²² Az iratformula időrendben a legutolsó releváns nyilvántartás. Bevezetése az ingatlan-nyilvántartáshoz, megszűnése a részaránytulajdon felszámolásához kötődik. Lásd: Egri, 1973: 21., 22–23.

Azt az ingatlan-nyilvántartási adatbázist érintő szűrőprogramok eredményei azonnal világossá tették, hogy egy gombnyomással nem lehet tömegesen megoldani a problémát. Sőt nyilvánvalóvá vált az is, hogy az adatfeltárási eljárás szabályozásából kimaradt egy fontos elem: az IPL elektronikus adatbázisa nem feltétlenül terjed már ki azon személyek adataira, akik már a digitalizációs időhatár előtt elhunytak. Ezeknek a személyeknek az adatait már nem töltötték fel az IPL-be. Amíg azonban az IPL országos hatáskörű elektronikus rendszere egy gyorskereséssel azonnal legyűjti a személyes adatokat, addig például a halotti anyakönyvekben való kutatás csak akkor lehetséges, ha ismerjük a keresett személy halálának dátumát, a halálának helyét, esetleg az anyakönyvezés helyét. Ha ezeket az információkat nem tudjuk, akkor sajnos az adatfeltárási esetlegessé vagy lehetetlenné válik. Az eljárásba tehát be kell, illetve be kellene vonni az illetékes anyakönyvi hivatalokat és a megyei levéltárakat, hiszen a szükséges iratanyagok egy része, valamint más olyan szervek iratai,²³ amelyeket valószínűleg érdemes lenne áttekintnünk, már csak ott lelhetők fel. Elsődleges feladatként adódik, hogy részletszabályozásban ezt a kérdést rendezzék: az anyakönyvi adatokban történő kutatásra, vagy az azokból történő adatszolgáltatásra mindenképpen felhatalmazást, illetve lehetőséget kellene biztosítani.²⁴

A gyakorlati alkalmazást nagyban befolyásolja néhány további kérdés is. Az első az IPL rendszerben történő keresés jogosultságának a beállítása. A földhivatalok jelenleg nem jogosultak az ún. töredékes keresés alkalmazására, azonban az adatfeltáráshoz a rendszerben történő elő-, és utószűréshez ez elengedhetetlen. A töredékes keresés segítségével ugyanis pontosan a hiányos adatok alapján lehet egyes személyeket azonosítani. Ennek az eszköznek a hiánya, illetve korlátozása nagy valószínűséggel sikertelenséget eredményez az adatfeltárási kapcsán. Emellett a kapcsolódó iratanyaggal összefüggő különböző nyilvántartási rendszerek közötti áttöltési műveletek során többszörös adatvesztés is történt. Ez gyakran azért következett be, mert a hibás adatok forrásaként felhasználható iratok túlnyomó többségénél a házastárs adatai szerepelnek és nem a ma használatos személyi adatok. A hiányos adatú földtulajdonosok személye jelentős részben azonosíthatóvá válna a házastárs személye után, ezt azonban a földhivatal az IPL-ből jelenleg szintén nem jogosult kikeresni, mint ahogyan a házassági anyakönyvek adatait sem tudja jelenleg hasznosítani. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a régebbi földhivatali bejegyzések sem voltak pontosak, azaz előfordulhatott, hogy nem minden adatot vezettek át a bejegyzés alapjául szolgáló okiratból. Az okiratok tartalmi vizsgálata során ezek a hibák azonban könnyebben kijavíthatók.

²³ A Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárában például az MSZMP Politikai Bizottság iratai (XXXIII. 3. sz. fond), a járási tanácsok iratai (XXIII. 201–214. sz. fond), a termelőszövetkezetek irattárai (XXX. fondfőcsoport), F.V.M.H. földkiadási határozatok, stb.

²⁴ Az anyakönyvi keresések, sőt inkább nyomozások a kísérleti kutatás tapasztalatai szerint túlnyomórészt csak nagyon bonyolult körbeírás alapján lehetségesek, azonban sok esetben az anyakönyvi adatok nélkül szintén garantált az adatfeltárási sikertelensége!

Zárszó

A fentieket összegezve a kutatási módszerek kialakítása és finomítása folyamatban van, a munkamennyiségre vonatkozóan pedig annyit már láthatunk, hogy egy-egy jogosult hibás vagy hiányos adatának „átszűrése” hozzávetőlegesen 1,5–6 munkaórát is igénybe vehet annak garanciája nélkül, hogy a régi hiányos adat az adatbázisban tisztázhatóvá válik-e a végén. A feladat nem egyszerű és minden bizonnyal elhúzódó lesz. Nyugtasson minket mégis az a tény, hogy a végrehajtása bizonyosan méltó és maradandó nyomot fog hagyni munkánkról az utókor számára.

Levéltári források és szakirodalom

MNL CSML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára
XXIV. 202. = A Csongrád Megyei Földhivatal Szegedi Kirendeltségének iratai

Birkás, 1959 = Útmutató a mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területek kialakítására. Kiadja a Földművelési Minisztérium Földbirtokpolitikai Főosztálya (Felelős kiadó: Birkás Imre), Zrínyi Nyomda, Budapest, 1959.

Egri, 1973 = Útmutató az ingatlannyilvántartás szerkesztéséről. (Felelős kiadó: Dr. Egri Antal), Petőfi Nyomda Vállalat, Budapest, 1973.

Fóris, 1968 = Mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény, Földjogi törvény (Összeállította és jegyzetekkel ellátta: Dr. Fóris Imre), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Oláh, 2021 = Oláh András Pál: A telekkönyvtől az ingatlan-nyilvántartásig. Levéltári Szemle, 2021. 3. sz. 5–22.

Vincze, 2013 = Vincze Gábor: A „harmadik kolhozosítási roham” Csongrád megyében. Emlékeztető, 2013. 2. sz. 9–36.

Törvények:

Inyvtv. = 1997. évi CXLI. törvény az ingatlan-nyilvántartásról: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700141.tv> (a letöltés ideje: 2021. szeptember 15.)

2013. évi V. törvény (Ptk.) a Polgári Törvénykönyvről: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300005.tv> (a letöltés ideje: 2021. szeptember 15.)

Foktftv. = 2020. évi LXXI. törvény a földeken fennálló osztatlan közös tulajdon felszámolásáról és a földnek minősülő ingatlanok jogosultjai adatainak ingatlan-nyilvántartási rendezéséről: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000071.tv> (a letöltés ideje: 2021. szeptember 15.)

1–2. Nyilvántartási adatlap (127. sz.). Ezt az iratformulát más néven 46-os adatlapnak is hívták. Ez volt az első rendszeresített termelőszövetkezeti nyilvántartó adatlap-típus. (Forrás: MNL CSML XXIV. 202.)

2.

1.

Község: „A” törzslap száma:

BIRTOKVALÓSÍTÁS EREDMÉNYE

Használó neve	Lakcíme	ha	m ²
---------------	---------	----	----------------

127 sorszám betétszám

NYILVÁNTARTÁSI ADATOK

Tényleges birtokos neve	Birtok aránya	Lakcíme
Balla Főosztály n. Tanács elnöke	1/1	Fegyed D. 445 alf n 9

5014 hrsz.

Alrészlet	Minőségi osztály	Művelési ág	Terület				Ktj.		Alosztály		Jegyzet
			ha	m ²	kh	□-öl	ha	m ²	kh	□-öl	
5	ak	-	7197	1	kei	8	75			9	

11.15 Balla Főosztály

RÉSZARÁNYLAP
I. 1910 Boros Zsuzsanna

1	A tulajdonos neve és lakácíme	Jegyzet
a	Laczi Antal (n. Jandani Juliannával) Zókónyszék n. HHA	Zókónyszéki Homokkúttrózi TSzcs tag I/A-274
b		
2	A hasznélvező neve és lakácíme	
3	Feljegyzések	
4	A földet használó mg üzem neve és székhelye	
	NAPSUGÁR MTSZ RUZSA	

3.

3–4. Adatgyűjtőlap vagy számbavételi adatlap (Napsugár MTsz. Ruzsa). Az iratformula bevezetése 1959-től történt a termelőszövetkezeti tagok nyilvántartására. (Forrás: MNL CSML XXIV. 202.)

- 5-6. Ruzsa 3/767. sz. Részaránylap. Az iratformula a részaránytulajdon nyilvántartására volt hivatott az ingatlan-nyilvántartási szerkesztésig. (Forrás: MNL CSML XXIV. 202.)

6.

Külterületi				Belterületi				Zártkerti			
ingatlanok											
Helyrajzi száma	Mű. ága	területe		kat. jöv.		területe		kat. jöv.		területe	
		kh	□-öl	K	f	kh	□-öl	K	f	kh	□-öl
Áthozat											

5.

Pál község

tsz.

Birtokívek sz. *0021*

1. sz. kimutatás sorszáma: _____

Adatgyűjtőlap

a termelőszövetkezeti tag földrendezés alá vont községben levő ingatlanról.

A tsz. tag és házastársa neve: *Napsugár M. P. Panna* Lakcíme: _____

A tulajdonos neve: *Napsugár Ferenc* Lakcíme: *úti felületén n. 14. sz. 1/2*

Szociális Szövetkezet - *11-14. sz. 1/2*

úti felületén n. 14. sz. 1/2

Összesen _____

Megjegyzés: _____

Külterületi				Belterületi				Zártkerti			
ingatlanok											
Helyrajzi száma	Mű. ága	területe		kat. jöv.		területe		kat. jöv.		területe	
		kh	□-öl	K	f	kh	□-öl	K	f	kh	□-öl
<i>0278/32d</i>		<i>800</i>		<i>12</i>	<i>-</i>						

II.

1	Tulajdonos /hasznélvező/ száma		a	<i>3</i>	<i>278</i>	b	<i>3</i>	<i>415</i>	c	<i>3</i>	<i>767</i>
A közös használatban levő föld											
fekvése		Mű. ága	területe		kat. t. jöv.		Jegyzet		Dok. sz.		
/község	K-B-Z/	kód	kh/ha/	□-öl/m/	Kor	f					
2		3	4	5	6	7	8	9	10		
<i>Ruzsa</i>	<i>K</i>	<i>1904</i>	<i>225</i>	<i>3</i>		<i>125</i>		<i>187</i>			
<i>Ruzsa</i>	<i>K</i>	<i>1904</i>	<i>225</i>	<i>1</i>		<i>10087</i>		<i>391</i>			
<i>Összesen:</i>						<i>10212</i>		<i>578</i>			

4.

M.F.T.H. - P.É.É.

ZÁKÁNYSZER

Közléti földkönyv száma: 004. Mágoros Község

Kimutatás

bordányi Dobó István, termelőszövetkezet tagjainak közös használatba adott ingatlanairól.

Sorszám	A termelőszövetkezeti tag és házasfarsza neve, lakcíme	Az ingatlanulajdonos neve és lakcíme:	Külfelület				Belfelület				Zártkert				Jegyzet
			terület		kat. t. jöv.		terület		kat. t. jöv.		terület		kat. t. jöv.		
			áh ha	□ ⁰¹ m ²	K.	f.	áh ha	□ ⁰¹ m ²	K.	f.	áh ha	□ ⁰¹ m ²	K.	f.	
Átvozat:															
1	Oláh István (f. Kézilágyi Erőss) Bordány 59	Oláh István (f. Kézilágyi Erőss) Bordány 59	1507		126										
2	Balogh Jánosné Földvár Anna Bordány József u. 51	Balogh Jánosné Földvár Anna Bordány József u. 51	2	953	10	63									
3	Pécsi Péter Bordány (f. Jónás István) d. 112	Pécsi Péter Bordány (f. Jónás István) d. 112	1	125	14	55									
4	Dobó István Bordány 238/a	Dobó István Bordány 238/a	3	851	12	64									
5	Császár István Bordány (f. Jónás István) 153	Császár István Bordány (f. Jónás István) 153		600		53									
6	Csiszár Andor Bordány (f. Jónás István) 145	Csiszár Andor Bordány (f. Jónás István) 145		925		56									
7	Dobó István Bordány (f. Jónás István) 140	Dobó István Bordány (f. Jónás István) 140	7	697	14	09									
8	Farkas István Bordány 149	Farkas István Bordány 149	1	800	22	25									
9	Farkas István Bordány (f. Jónás István) d. 146	Farkas István Bordány (f. Jónás István) d. 146		1084		9	15								
10	Gyémánt János Bordány (f. Jónás István) d. 142	Gyémánt János Bordány (f. Jónás István) d. 142		260		82									
11	Gyémánt János Bordány (f. Jónás István) d. 142	Gyémánt János Bordány (f. Jónás István) d. 142		261		82									
		Gyémánt János Bordány (f. Jónás István) d. 142		260		81									
		Gyémánt János Bordány (f. Jónás István) d. 142		260		81									
12	Gyémánt János Bordány (f. Jónás István) d. 142	Gyémánt János Bordány (f. Jónás István) d. 142		1041		324									
13	Jónás István Bordány (f. Jónás István) d. 146	Jónás István Bordány (f. Jónás István) d. 146	2	30	8	12									
14	Kovács István Bordány (f. Jónás István) d. 151	Kovács István Bordány (f. Jónás István) d. 151		763		2	19								
15	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	1	1174	23	45									
16	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	1	421	10	04									
		Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	1	420	10	03									
17	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	1	813	8	87									
18	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158		1465		9	56								
19	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	4	608	37	77									
		Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158		290		44									
20	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158		965		6	19								
		Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158		964		6	19								
21	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	1	453	3	72									
22	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	2	57	0	38									
23	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	3	242	59	22									
24	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	Mészáros István Bordány (f. Jónás István) d. 158	1	537	5	36									
	1. oldal	Átvétel:	49	1319	351	91									

P.É.É. 2013. - P.É. Nyomelt. 1816. - 1962. V. 180 050 db. - 60871/5 - Zrínyi Nyomda (24)

- 5 -

7. Zákányszék község részaránykimutatásának részlete. A részaránykimutatás kötetbe foglalva tartotta nyilván a község összes részarány tulajdonosát és tulajdonát. Két példányban (községi, ÁFTH) folyamatosan vezették a változásokat. (Forrás: MNL CSML XXIV. 202.)

TULAJDONI LAP I. RÉSZ

BALÁSTYA 3 20/2115

Sor- szám	A termelőszövetkezet használatába adott föld adatai		terület		kat. t. jöv. K	Jegyzet (utalás a változá- ra)
	község-név	fel- vés	ha	m ²		
1	Balástya	k szántó	0,2065	2,20		

Megszűnt a
sz. határozattal a 2020. évi XL. tv.
módosítása jogán

140/400-2/19

8.

TULAJDONI LAP II. RÉSZ

Sor- szám	Jogcím, a határozat száma, a beadvány érkezési ideje	A tulajdonos neve, személyi száma, lakcíme	Jegyzet (utalás a változá- ra)
1	ÖRÖKLÉS: 44544/1997 05 14	MAGONY FERENCné TAKÓ Anna 2 561214 Szabics Anna Dóc, Bodorszék 72	

Megszűnt a
sz. határozattal a 2020. évi XL. tv.
módosítása jogán

140/400-2/19

R. K. alás

TULAJDONI LAP III. RÉSZ

Sor- szám	Jogcím, a határozat száma, a beadvány érkezési ideje	A hasznélvező neve, személyi száma, lakcíme	Jegyzet (széjegy- törés stb.)
1	44544/1997 05 14	Az T/1 alatti terület öröklés jogcíménél idejegyezve a 20/1111 sz különlapról	

103. sz. - Termelőszövetkezeti különlap - FÁRCOSZ Nyomda '99/3.

9.

8–9. Balástya 20/2115 sz. termelőszövetkezeti tulajdoni lap, más néven a piros tsz. különlap. Az ingatlan-nyilvántartás szerkesztésétől a részarány tulajdon megszüntetéséig volt érvényben (Forrás: Csongrád-Csanád Megyei Kormányhivatal Földhivatali Főosztály)

Schmidt Anikó

A Konkoly-Thege család iratanyaga

A 14–21. századi időkorú családi levéltárat 2021 szeptemberében ajándékként vette át a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Az iratanyagot a család az 1945 utáni gyorsan változó és viszontagságos politikai helyzetben, a familiát ért számos atrocitást követően menekítette ki az országból. Több évtizedes külföldi őrzés után a család feje, Konkoly-Thege Miklós úgy döntött, hogy a rendkívül értékes, 1,88 ifm terjedelmű iratanyagot felajánlja intézményünknek, amit természetesen nagy örömmel fogadtunk. Az átadás a 2020-ban kezdődő koronavírus-járvány miatt sokáig húzódott, végül 2021. szeptember 22-én, szűk családi körben, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatójának, dr. Szabó Csabának, illetve dr. Arany Krisztinának, a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztálya vezetőjének és munkatársainak a jelenlétében zajlott le. Az iratokat az állományba vétel során a HU-MNL-OL-P 2378-as törzsszámon helyeztük el.

A 20. századot megelőző dokumentumokat dr. Konkoly-Thege Balázs (1862–1923) gyűjtötte össze, jegyzékelt és rendezte, aki maga is magas színvonalon végzett családtörténeti kutatásokat. Erről szóló jegyzetei, illetve az általa készített családfák ugyancsak megtalálhatók a családi levéltár iratai között. A 20. századi iratanyagot pedig elsősorban a beadó, Konkoly-Thege Miklós és édesapja rendszerezte, akik számos, a szűkebb családra, köztük a norvég felmenőkre vonatkozó anyagokkal egészítették ki az irategyüttest.

A család a középkor óta jelen van a magyar történelemben, már az Árpád-házi királyok idején is jelentős birtokokkal rendelkeztek Komárom vármegyében és fontos tisztségeket töltöttek be. A családi levéltár alapján az első ismert ős egy bizonyos Máté, akit egy 1242. évi dokumentum említ, amely egykor másolatként volt meg az iratanyagban. Bár a családi levéltár őrzi ennek az iratnak az emlékét, annak további sorsa ismeretlen. A leszármazás kétséget kizáróan egy 1306-ban kelt okirat alapján Barnabástól igazolható. Az irat a családi levéltárban HU-MNL-OL-P 2378-1.-1.-1.-A. jelzeten szerepel, sajnos csak másolatban, mert az eredetije eltűnt. Eszerint Barnabás Konkol nevű birtokát sógora, Hindy Tamás kapta meg. A családi levéltárat sok veszteség érte a 20. század véres és kaotikus politikai eseményei idején, így többek között a 15 eredeti középkori iratból csupán 8 maradt a család őrzésében, a többi dokumentum – amelyek részben a házkutatások során tűntek el – sorsa, őrzési helye ismeretlen. A jelenlegi legkorábbi eredeti irat 1327-ből való (HU-MNL-OL-P 2378-1.-1.-1.-B.) és a többihez hasonlóan ez is a Konkol birtokra vonatkozik (Hyndy Erzsébet és gyermekei, Hyndy Péter, Benedek, Klára és Sebe a Konkol birtokot 33 márkáért eladják Magyar Pál mesternek, Gimes várkapitányának).

A dokumentumokból nyomon követhetők a család birtokszerzései, a részben ezekkel összefüggő peres ügyeik, illetve az egyes családtagok hivatali pályafutása.

Az iratanyag levéltári rendezése során figyelembe vettük a tényt, hogy egy család által rendezett irategyűttest kaptunk, így maximálisan igyekeztünk megőrizni az iratok eredeti egységét és rendszerét, és csak a legszükségesebb esetben változtattunk ezen, amikor az eredeti elgondolás összeegyeztethetetlennek bizonyult a levéltár-szakmai szempontokkal. Így például a beérkezett iratanyagból kiválogattuk az eredeti középkori okleveleket (amelyekből 6 db a HU-MNL-OL-P 2378-1.-1.-(1-18.) jelzeteken volt elérhető, 2 db pedig a Rokon családok iratanyagában a HU-MNL-OL-P 2378-1.-1.-32.-A. jelzetten), és ezeket a levéltárunk középkori gyűjteményének helyt adó, legbiztonságosabb raktárunkban helyeztük el, természetesen az eredeti iratanyagban kiemelésüket utalólapon rögzítettük a pontos jelzetet és az új helyet is feltüntetve. Miután az iratanyag a középkori gyűjteményünk (Diplomatikai Levéltár) része lesz, így a későbbiekben DL jelzetet fog kapni. Az anyagból ugyancsak kiválogattuk a 20. századi iratmásolatokat is: a legtöbb családi és személyi hagyatékban gyakran találkozhatunk ilyen, biztonsági okokból készített másolatokkal olyan iratokról, amelyeknek az eredetijét is a család birtokolja. Abban az esetben, ha az iratok eredetije is levéltárba kerül, ezek a másolatok az eredeti iratanyagban való tájékozódást és kutatást megnehezítik. Mivel azonban jelen esetben a másolatok kiválóan mutatják, hogy maga a család mit tartott fontosnak az iratanyagból, valamint tekintettel az ajándék nagy értékére, a másolatokat nem semmisítettük meg, hanem egy külön sorozatot hoztunk létre belőlük (2. sorozat). Ugyancsak kiválogattuk az iratokkal együtt beérkezett, a különböző családtagok által írt, vagy a familiáról szóló könyveket, amelyek könyvtárunk állományát fogják gazdagítani.

A HU-MNL-OL-P 2378-as törzsszámon elhelyezett iratanyagban tehát mindenekelőtt két sorozatot alakítottunk ki; az elsőbe az eredeti iratok, a másodikba pedig az iratmásolatok kerültek. Az első sorozaton belül külön alsorozatba rendeztük a *Család által rendezett iratokat*, ahol, mint a neve is mutatja, teljes egészében megőriztük az eredeti rendszert, a másodikba pedig a levéltár által rendezett iratok kerültek, ahol az eredeti, a család által kigondolt struktúra megőrzése valamilyen oknál fogva nem volt lehetséges. Utóbbiba kerültek például az egykor 0. fasciculussal jelölt eredeti iratok, hiszen a levéltári rendszerben 0. fasciculus nem létezik, de ugyancsak itt kaptak helyet azok a Konkoly-Thege családtagok számára kiállított jogi és orvosi diplomák (18–19. sz.), amelyek időkorük és tartalmuk miatt egyik fasciculusba sem illettek bele. A rendkívül nagy jelentőségű iratanyagot 13 savmentes dobozban és 3 tékában helyeztük el, az anyagok palliumozása és a beérkezett jegyzékkel való összevetése után a jegyzéket pontosítottuk, esetenként kiegészítettük, és adatbázisunkba (ScopeArchiv) felvittük. A jegyzék és az iratanyag az állományba vétel lezárása után nyilvánosan is elérhető és kutatható lesz; állományvédelmi okok miatt a középkori iratok feltehetően csak digitális másolatban, a 20. századi iratok pedig a hatályos adatvédelmi törvények figyelembevételével.

Az iratanyag önmagában is jelentős, hiszen több évszázadon keresztül dokumentálja a nagy múltú család történetét. A genealógiai kutatások mellett sok információval szolgál olyan nevezetes családtagokra vonatkozóan is, mint a neves csillagász és meteorológus Konkoly-Thege Miklós (1842–1916), akinek elvülhetetlen érdemei vannak a magyar csillagászat terén azzal, hogy 1869-ben ógyallai birtokán csillagvizsgálót építtetett,

amelyet az évek során nemzetközi hírű obszervatóriummá bővített. 1871-ben kezdődő megfigyelései főleg a meteorokra és üstökösökre irányultak, de foglalkozott bolygók észlelésével és spektroszkópiás (szinképelemzéses) vizsgálatokkal is. Emellett több távcsövet, spektroszkópot is tervezett, sőt, igazi polihisztorként közlekedéstervezéssel, hajótervezéssel, fényképészettel, valamint zenével is foglalkozott. Az iratanyagban széles körű érdeklődésének számos lenyomata megtalálható, például a HU-MNL-OL-P 2378-1.-1.-50.-A.-4. jelzeten kaptak helyet zongoraátiratai és kottái. 1899. május 16-án ógyallai birtokát és az obszervatóriumot nagylelkűen a magyar államnak ajándékozta: az adományozás teljes dokumentációja megtalálható a családi levéltárban (HU-MNL-OL-P 2378-1.-1.-50.-A.-1.). Ezenkívül a Konkoly-Thege Miklóshoz kötődő iratanyag nagy része fényképekből, levelezésből, illetve a csillagással kapcsolatos megemlékezésekből, rendezvények dokumentumaiból áll.

A családi levéltárba házasságok révén számos más família, személy iratanyaga is bekerült. Így például a Konkoly-Thege levéltár adatokkal szolgál Tessedik Sámuelre (1742–1820), a neves evangélikus lelkészre, pedagógusra és gazdasági szakíróra vonatkozóan is, mivel Tessedik Sámuel lánya, Johanna (1782–1862) Mikolay István orosházi evangélikus lelkészhez ment feleségül, így az anyag feltehetően az ő révén került be a Konkoly-Thege levéltárba, hiszen a Mikolay és Konkoly-Thege familiák között szintén fennállt házassági kapcsolat.

A beérkezett irategyüttes sok szállal kötődik a már levéltári őrzésben lévő iratokhoz. Magáról a Konkoly-Thege családról is őriztünk már korábban iratanyagot a családi fondörödékek között (HU-MNL-OL-P 2257-309.). Az anyag a Múzeumi Törzsanyag részeként került be a levéltárba, és a HU-MNL-OL-R 319-1083-as jelzetről 2009-ben helyeztük át a családi fondörödékek közé. Az 1578–1944 időkorú, 0,04 ifm terjedelmű anyag egyaránt tartalmaz a Konkoly-Thege és a rokon családokra vonatkozó dokumentumokat. A tervek szerint ezeket az iratokat a most beérkezett irategyüttesrel egyesítve a HU-MNL-OL-P 2378 fond 3. sorozatába helyezzük át, így kutatóinknak lehetőségük lesz arra, hogy a lehető legteljesebb egységben tanulmányozhassák a családi levéltárat.

A Konkoly-Thege anyaggal beérkezett rokon családok iratanyagából jelentőségét és mennyiségét tekintve egyaránt kiemelendő a Gregersen család hagyatéka, amely két doboznyi és egy tékányi dokumentumot tesz ki. Ez a Konkoly-Thege família történetében az úgynevezett „norvég szál”, amelynek köszönhetően a Konkoly-Thegéknek norvégiai rokonaik is vannak. A beérkezett iratok elsősorban Gudbrand Gregersenhez (1824–1910) és leszármazottaihoz kapcsolódnak. Az ácsmesterséget kitanuló Gregersen európai tanulmányútja során került kényszerűségről Magyarországra, miután a holmiját Bécsben ellopták. 1847-ben érkezett Pest-Budára, ahol bekapcsolódott a vasútépítkezésbe. Ezt követően ő építette meg a vasúti hidat a Vág völgyében. Az 1848-as forradalom idején önkéntesnek jelentkezett a IV. mérnökcsapatba, ahol utásztisztként szolgált, és rekordgyorsasággal, 36 óra alatt épített fel egy pontonhidat Paksnál. A szabadságharc leverése után 1851-ben tért vissza Itáliából. Elsősorban híd- és vasútépítéssel foglalkozott, Magyarországon számtalan vasútvonal, pályaudvar és vasúti híd megépítése fűződik a nevéhez, köztük az 1861-ben megnyílt Buda–Nagykanizsa vasútvonal, a budai indóház

vagy a nagykanizsai és a székesfehérvári vasútállomás fogadócsarnokai. Ő építette a komáromi Erzsébet hidat is. Az 1857-ben átadott szolnoki vasúti hidat, Magyarország leghosszabb vasúti fahídját is az ő cége készítette. A fahidat 1889-ben acélszerkezetűre cserélték, s ezt az átépítést szintén a Gregersen-építővállalat végezte. Emellett ácsmunkákkal is foglalkozott a cég, az 1875-ben elkészült Nemzeti Színház asztalos- és ácsmunkáit is az ő irányításával végezték, akárcsak az Országház és a Szépművészeti Múzeum hasonló munkáit. Az 1879-es szegedi nagy árvíz után is részt vett a vállalat a város újjáépítésében. Az ott végzett munkája elismeréseként Gudbrand Gregersen nemesi címet kapott, valamint a Ferenc József-rend kitüntetésre lett. 1888-ban jegyeztette be saját cégét (Gregersen G. és Fiai Építő Vállalat), amely egy 1865 óta működő cégen alapult.

A Gregersen családra vonatkozóan a Magyar Nemzeti Levéltár korábban is őrzött iratokat (például a P 1437-ben Bonta Károly ügyvéd hagyatékában a 19. tételben Gregersen család iratai, amely elsősorban a család peres ügyeit tartalmazza), ám most ezek mellé a Konkoly-Thege család révén olyan kiemelkedően fontos anyagok is bekerültek, mint például Gudbrand Gregersen 1884. szeptember 7-i kiadású címereslevele, amelyben Ferenc József magyar nemességet, címet és a „saági” előnevet adományozta számára (HU-MNL-OL-P 2378-I.-1.-32.-A-66.-1.), vagy leszármazottjainak személyes anyaga.

Az iratanyag nem csupán azért jelentős, mert ilyen gazdag és értékes, gyakorlatilag teljes családi levéltári adomány nem történt a Magyar Nemzeti Levéltár elmúlt évtizedeiben. Azért is nagyon fontos, mert ez a családi levéltár évtizedeken át külföldön volt magántulajdonban, a családtagok ugyanis csak ott látták biztosítottnak hosszú távú megőrzését. Nagy megtiszteltetés számunkra, hogy az iratokat hazahozták, és a magyar államnak, a mi közgyűjteményünknek ajándékozták, ezáltal ránk bízta fennmaradását, szakszerű kezelését és kutathatóságának biztosítását.

- A Konkoly-Thege család iratanyagából mutat be ízelítőt a lapszám végén látható színes melléklet.

■ Levéltári (kényszer)megoldások a pandémia idején

A Magyar Levéltári Vezetők Tanácsa 2021. október 7–9. között Pécsen tartott vándorgyűlésén a levéltárosi pályakép a közalkalmazotti lét után és a levéltár(os) home office-ban voltak a fő témák. Utóbbi foglalkozott azzal a minden levéltárat érintő kérdéssel, hogy a koronavírus-járvány előidézte viszonyok milyen válaszokat hívtak elő az egyes intézményekben, s hogyan sikerült a levéltáraknak alkalmazkodniuk a megváltozott körülményekhez. A következő négy beszámoló – négy levéltártípusé is egyben – az MLVT rendezvényén elhangzott előadások szerkesztett változata.

Cseh Gergő Bendegúz

Levéltár Covid idején

Járványkezelés, szolgáltatások, ÁBTL

Ahogy más levéltárak – és a fél világ –, úgy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL, Történeti Levéltár) sem volt, nem is lehetett felkészülve a Covid-járvány villámgyors elterjedésére és a hétköznapi élet majd minden területét felforgató hatására. Amikor megpróbáljuk összefoglalni a járványügyi korlátozások hatását az ÁBTL tevékenységére, megkíséreljük figyelmen kívül hagyni azokat a közös tapasztalatokat, amelyeket minden levéltár többé-kevésbé hasonló módon szerzett meg, részben saját iniciatívából, részben egymás példájából okulva. Ehelyett inkább azokra a sajátosságokra koncentrálnunk, amelyek az ÁBTL speciális feladataiból és egyedi helyzetéből következtek, ezért némileg eltérhetnek más, hasonló intézmények gyakorlatától. Ehhez azonban bevezetésként néhány szót kell ejteni ezekről a sajátosságokról is.

A Történeti Levéltár 2022-ben éppen negyed évszázada kezeli az ún. szocializmus korszakának titkosszolgálati iratait Budapesten az Eötvös utcai épület falai között. Az elsősorban az információs önrendelkezési jog, vagyis az egykori áldozatok (és leszármazottaik) iratmegismerési jogának biztosítására létrejött levéltár máig egyik legfontosabb feladatának tekinti ezt a tevékenységet, huszonöt évi működés után azonban a hangsúlyok már kezdtek átrendeződni. Az utóbbi években az említett alapfeladat, valamint a tudományos kutatók kiszolgálása és egyéb, hagyományos levéltári teendők mellett már egyre nagyobb szerepet kapott az intézmény közművelődési, levéltár-pedagógiai, ismeretterjesztő tevékenysége is, hiszen az 1990 előtti titkosszolgálatok működésének megismerésére, módszereik bemutatására a fiatalabb korosztályokban is komoly igény mutatkozik. De nem csak e csoportokat célozza az ÁBTL közművelődési tevékenysége, hiszen a rendszerváltás óta eltelt több mint három évtized rengeteg elhallgatást, félreértést és félremagyarázást, és nem kevés előítéletet halmozott fel az „ügynökakták” és az „ügynöklevéltár” körül. Már ez utóbbi, a közbeszédben gyakran felbukkanó szóhasz-

nálat is pontosan jelzi, hogy mind az iratok jellege, mind azok megismerhetősége,¹ mind pedig a levéltár alapvető feladatai és az érintettek jogai tekintetében komoly felvilágosító munka vár még az ÁBTL munkatársaira. Részben ennek a komplex célnak a megvalósítása, részben pedig az intézmény szolgáltatásainak időszerű és radikális korszerűsítése érdekében dolgozta ki és fogadtatta el a fenntartóval a levéltár vezetése azt a hétéves intézményfejlesztési stratégiát, amelynek kezdete lényegében egybeesett a Covid-járvány berobbanásával, és attól alapvetően nem is választható el.

A Titkosszolgálati Levéltár a 21. században címet viselő dokumentum azokat a prioritásokat határozza meg és ütemezi, amelyek révén az intézmény a szakmai tartalmat a legkorszerűbb eszközökkel közvetítő, nyitott állambiztonsági archívummá, a korszak megismertetésének kulturális-tudományos központjává, valamint a legszigorúbb titokvédelmi követelményeknek is megfelelő, hiteles nemzetbiztonsági levéltárrá válhat. A fenti stratégia azon célkitűzése szerint, hogy mind a kutatói, mind pedig az állampolgári kutatás igénybe vehető legyen az interneten keresztül is, a regisztrációtól az adatszolgáltatásig, azaz teljes körűvé váljon mind az e-kutatás, mind pedig az e-ügyfélszolgálat, az intézmény igyekszik lebontani a levéltári szolgáltatások igénybevételének földrajzi és időbeli korlátait, már a ciklus első felében. Ugyancsak a levéltári tudás „társadalmasítását” szolgálja az ÁBTL által indított kutatási, közművelődési és oktatási programok összessége – kiemelten az ún. Topotéma Projekt –, amely a kor információtechnológiai színvonalán, de szigorú szakmai követelményeknek is megfelelő módon látta az 1990 előtti államvédelem/állambiztonság saját világát és az általa dokumentált Magyarországot. Nem kevésbé fontos eleme ennek a megújulásnak a sok okból hiányos állambiztonsági iratanyag pótlása és gyarapítása külföldi archívumok, hazai levéltárak, valamint magánirat-hagyatékek feltárása és forrásaik hasznosítása révén. A hétéves fejlesztési programnak a fentiekhez képest – egyelőre – talán kevésbé látványos oldala az infrastrukturális és informatikai felkészülés az 1990 utáni nemzetbiztonsági szolgálatok elektronikus iratainak archiválására, illetve hosszú távú, hiteles megőrzésére.

2020 első hónapjaiban, pár hónappal a stratégiai fejlesztés elindítása után a koronavírus-járvány első hulláma elérte a Történeti Levéltárat is. Márciusban a fenntartó jóváhagyásával és más közlevéltárakkal összehangoltan az intézmény kénytelen volt nyilvános szolgáltatásait (ügyfél- és kutatószolgálat, rendezvények, intézménylátogatások, előadások, könyvbemutatók) azonnali hatállyal felfüggeszteni és munkatársai többségét átirányítani otthoni munkavégzésre. Az átállás alapjaiban érintette a levéltár feladatellátását és a munkavégzés jellegét. Az eredeti levéltári iratok használata az otthoni munkavégzés során természetesen nem lehetséges, ezért márciustól az állampolgári és kutatói iratelőkészítés és az egyéb célú adatszolgáltatás csak a már korábban elkészült elektronikus vagy papíralapú másolatok révén, illetve – nagyon korlátozott mértékben – a levéltár falai között folytatódhatott. Mivel ebben az időszakban a levéltár informatikai rendszere és információbiztonsági megoldásai az online munkavégzés során még nem garantálták a személyes adatok szükséges védelmét, a munkatársak többsége olyan adat-

¹ Lásd még: „ügynökakták nyilvánossága”

rögzítési, adatbázis-építési, digitalizálási, kutatási vagy közművelődési feladatokat látott el, amelyek során vagy nem kezeltek védendő személyes adatokat, vagy pedig azt offline módon, biztonságos informatikai környezetben teheték meg. A pandémia következtében ideiglenesen szüneteltetni kellett ugyan a levéltár személyes kontaktust igénylő közönségkapcsolati tevékenységét, az intézmény – évekkel ezelőtt bevezetett – online ügyfélszolgálatára azonban folyamatosan fogadta az állampolgári kérelmeket és ezek feldolgozása – habár korlátozott kapacitással – mindvégig folytatódott. Az állampolgári adatszolgáltatás és a tudományos kutatás statisztikai adataiban, és a sajnálatos módon megnövekedett várakozási időben egyértelműen tükröződött ugyan a koronavírus-járvány és a kényszerű bezárás hatása, az információs kárpótlás és a jogérvényesítés lehetősége azonban mindvégig biztosított volt bárki számára.

A pandémia okozta részleges bezárás viszont lehetőséget teremtett olyan feladatok és fejlesztések elvégzésére, amelyekre egyébként vagy egyáltalán nem, vagy csak hosszú évek alatt lett volna lehetősége az intézmény munkatársainak. A kényszerű részleges bezárás időszakára az intézmény vezetése az alábbi prioritásokat határozta meg:

1. a munkatársak, kutatók és az ügyfelek egészségének lehető legmagasabb szintű védelme;
2. a levéltári szolgáltatások alapvető szintjének fenntartása;
3. az otthoni munkavégzés lehetőségének biztosítása a lehető legszigorúbb adatvédelmi rendszabályok betartása mellett;
4. a feladatellátás átszervezése, a korábban időhiány miatt háttérbe szorult, a levéltár épületén kívül is végezhető adatrögzítési, ellenőrzési, feldolgozási munkák felgyorsítása;
5. az Eötvös utcai épületben esedékes energiahatékonysági és egyéb korszerűsítési munkálatok elvégzése;
6. a hétéves intézményfejlesztési stratégia aktuális feladatainak maradéktalan ellátása.

Az otthoni munkavégzéshez szükséges informatikai eszközöket a munkatársak hivatali munkaeszközeinek „házhoz szállításával” sikerült megoldani. Sokkal komolyabb problémát okozott ugyanakkor a biztonságos adatkapcsolatok kialakítása és a személyes adatok kellő szintű védelmének garantálása. A levéltáros kollégák egy része számára lehetett olyan adatfeldolgozási, adatbázis-építési feladatokat találni, amelyek egyáltalán nem érintettek védendő személyes adatokat, például azért, mert a védelmi idők már lejártak. Más esetekben az informatikusok biztonságos vpn-kapcsolatot alakítottak ki a levéltár szerverei és az otthon elhelyezett hivatali számítógépek között, így bizonyos területeken a feladatellátás „szinte” zavartalanul folytatódhatott. A legkomolyabb nehézséget a levéltár épületében működő informatikai hálózat struktúrája jelentette, hiszen az adatok védelme érdekében a központi adatbázis és az iratanyag feldolgozásának egyéb eszközei egy teljesen zárt, az internettel semmilyen formában nem érintkező belső hálózaton keresztül érhetők csak el, így a sok millió oldalnyi digitalizált iratanyag előkészítése, feldolgozása sem folytatódhatott a korábbi rend szerint. Mivel a kutatók számára való iratelőkészítés és a szükséges anonimizálás az ÁBTL-ben már évek óta

javarészt digitális eszközökkel, számítógépen történik, létre kellett hozni a külső hozzáférés lehetőségét ehhez a zárt központi adatbázishoz. Ezt azonban mindenképpen a „kapuk” megnyitása nélkül, offline módon terveztük megvalósítani. A megoldást egy sürgősen végrehajtott informatikai fejlesztésben találtuk meg: az ezzel foglalkozó munkatársak számára kifejlesztettük a központi adatbázis otthoni verzióját². Ez a rendszer a negyven terrabájtnyi méretű hatalmas belső adatmennyiséget természetesen nem tartalmazta, de az egyébként titkosított adatok használatához, olvasásához és gépi anonimizálásához szükséges legfontosabb eszközöket igen. Ezután már „csak” az éppen aktuálisan feldolgozandó anyag exportálását, otthoni feldolgozását, majd az elkészült adatok biztonságos csatornán történő visszajuttatását és a belső rendszerbe való átemelését kellett megoldani. Ennek a bonyolultnak tűnő rendszernek továbbra is maradtak helyhez kötött, vagyis csak a levéltár épületében végezhető elemei, de a munkafolyamatok többsége így már otthoni munkavégzés keretében is teljesíthetővé vált, az adatvédelem terén pedig nem kellett a szükségesnél komolyabb kompromisszumot kötni.

Természetesen a még nem digitalizált iratok esetében továbbra is szükség volt az eredeti iratanyag használatára. A belső központi adatbázis export-import funkcióinak működtetésére is csak az Eötvös utcában volt lehetőség, ezért levéltárosok, raktárosok és informatikusok váltott munkarendben, a személyes találkozást – és ezzel a fertőzés veszélyét – minimálisra csökkentve üzemeltették rendszert és végezték a munkafolyamatokat.

Mint más közintézményekben, a Történeti Levéltárban is az online térbe tevődött át a munkaszervezés: az értekezletek, workshopok, megbeszélések videókonferencia keretében zajlottak, az azonnali és folyamatos kapcsolattartást pedig okostelefonokra telepített biztonságos chatprogramon keresztül biztosítottuk mindenki számára. Ez utóbbi eszköz különösképpen beváltotta a hozzá fűzött reményeket: a szervezeti egységek szerint kialakított különböző munkahelyi csoportok rendkívül hatékonyan tudták megosztani tapasztalataikat, kérhettek segítséget vagy adhattak tanácsot egymásnak.

A levéltár alapvető szolgáltatásai az új munkarend kialakítása után továbbra is fenn tarthatóak maradtak, de természetesen nem lehetett teljes mértékben kizárni a személyes jelenlét okozta kockázatokat sem. A statisztikai adatok ugyanakkor azt mutatták, hogy az intézmény munkatársainak fertőzöttsége a járvány tetőpontján sem ért el kimagasló értéket (az egyidejűen megbetegedettek száma nem haladta meg a 10%-ot), és fertőzési gócpont sem alakult ki a levéltárban.

A személyes jelenlétén alapuló kutatótermi szolgáltatások kiesése számos kutatónak okozott komoly problémát, hiszen őket sok esetben szigorú határidők kötik, legyen szó akár kéziratok leadásáról, pályázatok lezárásáról, netán szakdolgozatok, disszertációk befejezéséről. Az online kutatás lehetőségét az ÁBTL egy előre rögzített menetrend szerint, a korábban vázolt intézményfejlesztési stratégia keretében tervezte megteremteni, a járványhelyzet következtében azonban ezt a fejlesztést egyedi megoldással, ideiglenes jelleggel kényszerült megvalósítani. Az intézmény informatikus munkatársai saját fej-

² A központi adatbázis otthoni verzióját ABTLINFO Light névre kereszteltük.

lesztéssel, a levéltár által egyébként is használt CMS³ rendszer alkalmazása révén a 2020. év folyamán létrehozták az ÁBTL e-kutatási szolgáltatását. Ennek keretében a regisztrált tudományos kutatók a digitalizált iratanyag „olvasói példányát” online megrendelhetik, ahhoz ingyenesen, korlátozás nélkül hozzájuthatnak, a letölthető pdf-állományokért pedig továbbra is reprográfiai díjat fizetnek. A kialakított rendszert 2020 decemberében kísérleti jelleggel, 2021 januárjától pedig „élesben” is bevezette az intézmény, és azóta is működteti. A tapasztalatok szerint az e-kutatási rendszert nem mindenki tudja könnyen kezelni – ez nyilván sok tapasztalattal fog szolgálni számunkra a végleges szolgáltatás fejlesztésében is. Mégis hatalmas könnyebbséget jelentett a kutatók számára nem csak a járványügyi korlátozások idején, de azok elmúltával is.

Az e-kutatási rendszernél bonyolultabb feladatnak bizonyult a teljes körű e-ügyfélszolgálat bevezetése. Ezt a fejlesztést ugyan szintén tartalmazza az intézményfejlesztési stratégia, de az ügyfélkapun keresztül, vagy ennek hiányában online úrlapon történő adatigénylés és az elkészült anyagok digitális formában történő kiadása sokkal körülményesebb előkészítési, fejlesztési, tesztelési munkafolyamatokat követelt meg. Fontos különbség, hogy míg az e-kutatás eleve anonimizált digitális iratmásolatokkal dolgozik, az állampolgárok saját magukkal vagy néhai családtagjaikkal kapcsolatban teljes körű megismerési joggal rendelkeznek. Ennek következtében olyan, a lehető legbiztonságosabb megoldásokat kellett kialakítani a beérkező személyes adatok és az elkészült iratmásolatok számára, amelyek a véltlen vagy szándékos illetéktelen hozzáférés lehetőségét egyaránt minimalizálják. Ennek a rendszernek a fejlesztése szintén a több hullámban bekövetkezett Covid-járvány időszakában kezdődött meg, és annak sürgősségét jelentős részben a személyes ügyfélszolgálat kényszerű bezárása indokolta. Mivel a fenti okok miatt a fejlesztés és a tesztelés az e-kutatói rendszerhez képest sokkal több időt vett igénybe, annak nyilvános próbaüzemére csak 2022 nyarán kerülhetett sor.

Az ÁBTL a járványügyi korlátozásokat és részben az otthoni munkavégzés lehetőségét is felhasználva tovább erősíti online jelenlétét és továbbfejleszti, gazdagítja az így elérhető tartalmakat. Ezen időszakban készültek el például az intézmény működését, az információs kárpótlás folyamatát és az épület rejtett kincseit bemutató rövidfilmek, illetve az első szabad választást megelőző állambiztonsági „felkészülésről”, vagy a nagy rendszerváltó demonstrációk, tüntetések történetéről szóló virtuális kiállításaink is.

Egészen más irányú fejlesztés, de szintén a járványügyi korlátozásokhoz köthető, hogy kihasználva a munkatársak többségének távollétét, komoly energiahatékonysági beruházás keretében napelemekkel borítottuk be az intézmény szinte összes szabad tetőfelületét. Ez jelentős hozzájárulást jelent az épület – már csak a raktárak szükséges légkondicionálása miatt is igen magas – fenntartási költségeihez.

A több hullámban érkezett járványügyi korlátozások, illetve az ehhez történő kényszerű alkalmazkodás számos tanulsággal szolgált az ÁBTL munkatársai számára is. Bizonyos tapasztalatok rendkívül hasznosak lehetnek a járványhelyzet elmúltával is, és a kialakított gyakorlat, a munkafolyamatok több területen is továbbélhetnek.

³ content management system

Nyilvánvalóan bebizonyosodott például, hogy a home office sokkal több levéltári területen alkalmazható haszonnal, mint azt korábban gondoltuk. Az adatvédelmi kockázatok kellő elővigyázatossággal és megfelelő informatikai fejlesztésekkel elfogadható mértékűre korlátozhatók, így sok levéltári munkafeladat távolból is elvégezhető. Ez nyilvánvalóan új munkaszervezési, épületgazdálkodási, elhelyezési megoldásokat, sőt motívációs eszközöket is adhat a levéltári vezetők kezébe. Ezekre egyébként is egyre nagyobb szüksége van szinte minden levéltárnak.

A járványügy rendkívüli módon felgyorsította az online kapcsolattartási formák, eszközök fejlődését és elterjedését, így ma már igazán hatékony megoldások állnak rendelkezésre távoli munkatársak összekapcsolására, még korlátozásoktól mentes időszakokban is. Az ÁBTL például a Covid-járvány elmúltával már két ízben is tartott ún. „hibrid” nemzetközi konferenciát, ahol a résztvevők egy része helyben, mások pedig különböző országokból online csatlakoztak a rendezvényhez, ezzel is csökkentve az utazással járó kiadásokat és nem utolsó sorban az ezzel járó környezeti terhelést. Tudományszervezési szempontból is rendkívül hasznosnak bizonyult ez a megvalósítási forma, hiszen konferenciák, workshopok számára olyan résztvevők közreműködését is biztosítani lehetett, akiket a földrajzi távolság és/vagy egyéb elfoglaltságuk miatt gyakorlatilag lehetetlen volna hagyományos módon vendégül látni.

Minden előnye ellenére az is bebizonyosodott a járvány alatt, hogy a home office lehetőségei több szempontból sem határtalanok. Nyilvánvaló egyrészt, hogy a papíralapú levéltári anyag irtatlan mennyisége miatt a hagyományos munkavégzési formákat a jövőben sem fogja teljes mértékben kiszorítani az online ügyintézés, legfeljebb annak aránya változik fokozatosan az utóbbi javára. A Történeti Levéltár Covid-tapasztalatai azt is megmutatták, hogy a munkatársak többsége – bár eltérő mértékben – de továbbra is igényli a személyes jelenlétet, a közvetlen kapcsolattartást, az élő értekezleteket, de a munkahelyi kávézás vagy kollektív étkezés közösségi – és közösségformáló – élményét sem szabad alábecsülni. A családi élet és a munkahelyi feladatok keveredése, a munkaidő és a szabadidő összeolvadása szinte sehol sem problémamentes, ezért a helyben történő munkavégzés a későbbiekben is minden bizonnyal domináns forma marad a levéltárakban, azonban alkalmanként, időszakosan és bizonyos munkakörökre szabva minden bizonnyal rendkívül hatékony munkaszervezési eszköz lehet – és lesz is – a jövőben.

Fehér Csaba

Ügyfelek, kutatók, média

*Budapest Főváros Levéltára kommunikációs stratégiája
a pandémia idején (2020–2021)**

A 2012-ben indult Nyitott Levéltárak programsorozat és koncepció a levéltári paradigmaváltás jegyében meghirdetett modern szolgáltató levéltár alapvető céljait hivatott képviselni. Ennek fő csomópontja a levéltári anyag legszélesebb körben való hozzáférhetővé tétele, az elektronikus ügyintézés alkalmazása és az ehhez szükséges feladatok elvégzése. Mellettük a hagyományos szolgáltatások bővítése, az elektronikus szolgáltatások biztosítása, a „felhasználói” igények és szokásrend követése, valamint a levéltárhasználókkal való kapcsolatteremtés és -tartás. Az új szemléletmód elsajátítása magában foglalja a képzés, továbbképzés megújítását, a nyitottságot és nyilvánosságot a társadalom irányába, továbbá a felhasználó-központú attitűd kiépítését is. Ide tartozik még tervezett és tudatos PR-tevékenységek folytatása, tartalmak, szolgáltatások ismertetése éppúgy, mint a korszerű információs és kommunikációs technológia felhasználása.

Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) Tájékoztatói és Közművelődési Főosztálya (továbbiakban V. főosztály) a fenti elképzelések megvalósítására törekszik, amit a hozzá tartozó széleskörű feladatkörök alapján próbál teljesíteni. Ezek közé tartozik a Kutatószolgálat, az Ügyfélszolgálat, a Szakkönyvtár, a Mikrofilmtár, a kiadványok gondozása, a közlési engedélyek kiadása, részben a levéltár-pedagógia irányítása, a szakmai gyakorlatok fogadása, a közösségi szolgálat, a kiállítások, konferenciák, előadások, könyvbemutatók szervezése, az online megjelenések és a kapcsolódó közösségi média (Facebook, Instagram, Videotorium, YouTube stb.), a különböző projektek, a pályázatok koordinálása, valamint a nemzetközi szakmai kapcsolatok támogatása is.

A 2020 februárjában megjelenő vírus és a március 11-én kihirdetett járványügyi veszélyhelyzet azonban olyan negatív következményekkel járt, hogy jelentősen megnehezítette a fent megfogalmazott célok, illetve az általam vezetett szervezeti egység feladatainak megvalósítását.

A legfontosabb negatív következmény, hogy a személyes jelenlét, a találkozás az ügyfelekkel, kutatókkal, érdeklődőkkel és a közönséggel lehetetlenné vált, a levéltár pedig bezárt.¹ A rendezvényeinket és programjainkat azonnal lemondtuk, a Kutatószolgálat

* Köszönöm Fazekasné dr. Toma Katalin és dr. Garami Erika segítségét, amelyet a cikk megírása során nyújtottak, valamint az V. főosztály minden munkatársának a pandémia alatt végzett munkáját.

¹ Budapest Főváros Levéltára által a pandémia idején hozott közel két tucat utasítás és szabályozás ismertetése szétfeszítené jelen írás kereteit, ezért azokra csak utalásszerűen és a konkrét tartalmi elemet ismertetve térek ki.

működését szüneteltettük. Kivételként fogalmazzuk meg a vis maior ügyek megoldását, illetve a fenntartó részéről érkező kérelmek elintézését. Ilyen esetben tehát a feladatot a berendelt kollégák végezték el, mintegy távkutatási kérés teljesítéséeként – például egy statikai hibákkal küzdő épület tervdokumentációjának feltárása esetén.

Ügyfélszolgálat

Az ügyfélszolgálati ügyintézés azonban nem állítottuk le, csupán a személyes jelenlét szünetelt, hiszen elektronikus és postai úton tovább folytattuk a levelezést. A megoldás végül az online kapcsolatok fenntartása, kiszélesítése vagy kiépítése lett, hiszen az épületüzemeltetéshez elengedhetetlenül szükséges műszaki munkatársak (1-2 fő) kivételével mindenki otthoni munkavégzésre (home office, a továbbiakban HO) kényszerült.

A HO munka kereteinek kidolgozására és feltételeinek megteremtésére nem állt sok idő rendelkezésre. Ezért a BFL felső- és középvezetése pár nap alatt mind hardver, mind szoftver oldalról kijelölte az egyes tevékenységi köröket, meghatározta a munkaidő nyilvántartásának mikéntjét, az elvégzett munka ellenőrzésének rendjét, illetve rendelkezett a munkafeltételek biztosításáról. Az egyes osztályok nem mindenkinek tudtak biztosítani otthoni munkát, vagy ha igen, olykor csak rész munkaidőre terjedt ki a feladat, de ennek megoldását is megtaláltuk. A BFL kimagasló mennyiségben digitalizál iratokat – évente milliós nagyságrendben² –, ezért azok ellenőrzése, „mappázása”, rendszerezése, adatbázisba rendezése bőven szolgáltatott feladatot a teljes munkatársi állomány számára.

A kialakult helyzetről természetesen naprakész tájékoztatást nyújtottunk a BFL elektronikus felületein, úgymint a honlapon³ és a Facebook oldalunkon (továbbiakban FB), valamint az általunk üzemeltetett Magyar Levéltári Portálon (továbbiakban MLP)⁴ is.

Az ügyfeleink számára általános tájékoztató választ fogalmazzunk meg, miszerint a kérelmet fogadtuk, nyilvántartásba vettük, és jeleztük, hogy a nyilvántartási szám meg egyezik az adott levél iktatószámával. Idézet a levélből: „A koronavírus miatt elrendelt veszélyhelyzet ügyfélszolgálati feladataink ellátását nagymértékben korlátozta. Az otthoni munkavégzésre való átállás az ügyintézés menetét meghosszabbíthatja, ezért egyes szolgáltatásaink nem, vagy csak részlegesen érhetők el. *A veszélyhelyzet idején kizárólag sürgős ügyekben, jogszabályban vagy hatósági határozatban megállapított határidők fennállása esetén tudunk érdemi ügyintézését végezni.* Ügyében a tényleges ügyintézés csak a veszélyhelyzet megszűntetése után, annak időpontjától számított 30 napon belül tudjuk vállalni. Önnek megkeresésével kapcsolatban további teendője nincs, a veszélyhelyzet elmúltával ügyét intézzük! Kérjük szíves megértését és türelmét!”

Az Ügyfélszolgálaton beindult a tényleges e-ügyintézés. Az elintézendő ügyeket az ügyfelek e-Papíron, Ügyfélkapun, vagy Hivatali Kapun, illetve e-mailben nyújtották be. Természetesen átvettük a hagyományos levélben, postai úton küldött megkereséseket is,

² Mikrofilmek és szálás iratok digitalizálása.

³ <https://bparchiv.hu/> (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

⁴ <http://www.archivportal.hu/> (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

de erre hetente csupán egyszer került sor. A válaszokat elsősorban elektronikusan adtuk meg, de nem tudtuk teljesen kizárni a papíralapú válaszadást, hiszen az állampolgárok egy része, kivált az idősebb korosztály nem használja az elektronikus felületeket. Az ügyek iktatását online módon, VPN-kapcsolat segítségével oldottuk meg. Az ügyiratokat digitalizáltuk és Google Drive-on feltöltve külön mappákban mentettük el.⁵ A többszörös visszacsatolás útja a főigazgatón keresztül, az ügyfélszolgálat vezetőjén át, az ügyfeles kollégán, az osztályvezetőkön az ügyintézőkig vezetett, majd a „láncon” visszafelé ugyanez a folyamat zajlott le. Az ezzel járó állandó értesítés, igazolás nemcsak jelentős e-mail forgalmat generált, hanem lelassította az ügyintézést is, így végül a főigazgató kikerült a láncolatból. A megkereséseket hivatalos, vagy magánjellegük szerint osztottuk szét és a magánjellegű ügyeket, például a családfakutatásokat, félretettük.

A zökkenőmentes tájékoztatás elősegítése érdekében külön ügyfeles mobiltelefont üzemeltettünk, amely minden nap 9 és 15 óra között volt hívható. (A vonalas számokat hiába hívták volna az érdeklődők, hiszen nem tartózkodtunk az épületben.) Az új mobilszámot publikáltuk a honlapon és a központi telefont kezelő őrség tudomására hoztuk.

Abban az esetben, ha az ügyfél nem ügyfélkapun, vagy hivatali kapun keresztül jelentkezett be, külön problémát okozott az azonosítása is. E-mail, illetve hagyományos levél esetén személyazonosságot igazoló dokumentumok megküldését kértük, amelyeket utóbb megsemmisítettünk. Az illetéket, amit 2020-ban még nem töröltek el, a BFL számlájára kellett átutalni.

A személyes jelenlét megszüntetése alól néhány eset mégis kivételt képezett. Az épület üzemeltetése, mint már korábban jeleztem, folyamatos jelenlétet igényelt, de időnként a halaszthatatlan hivatali, vagy egyéb, a jogérvényesítéshez elengedhetetlen ügyek elintézésére egy-egy referens egyénileg beléphetett az épületbe, külön főigazgatói engedély birtokában.

Hívd a levéltárost!

A Hívd a levéltárost! elnevezésű telefonos szolgáltatásunkat a kutatók felvilágosítására hoztuk létre, így nyújtva tájékoztatást a levéltári anyagról, adatbázisainkról, internetes kutatási lehetőségekről. E szolgáltatásunkat jelenleg is fenntartjuk.⁶ Célunk amellet, hogy általános tájékoztatást adunk a BFL által működtetett, illetve a közreműködésével és saját iratanyagára épült elektronikus szolgáltatásokról, kutatási tanácsadást is nyújtunk a BFL iratanyagáról és konkrét esetekben felvilágosítással szolgálunk a további kutatási lehetőségekről intézményünkön belül, illetve más intézmények irányába.

⁵ Az újranítást követően az ügyiratokat papír alapon ezeknek a mappáknak a segítségével állítottuk helyre. Milyen érdekes, hogy akkor még az volt a fő szempont, hogy papíralapon legyenek meg az irataink, manapság pedig valóban a papírmentes iroda, vagy a papírmentes levéltár a döntéshozók célja.

⁶ <https://bparchiv.hu/hirek/hivd-leveltarost-telefonos-segitsegnyujtas-veszelyhelyzet-idejen> (A leltöltés ideje: 2022. május 29.)

A telefonos szolgáltatás kommunikációs stratégiája külön szakma, szabályai nem közismertek, és nem is kézenfekvők. A tájékoztatást végző kollégák számára külön sillabus készült a telefonos tájékoztatás során követendő viselkedésről.⁷ A 12 pontban összefoglalt tanácsok ügyfélcentrikus, pszichológiai töltetű stratégiákat adtak, mint például tudatosítsuk magunkban, hogy az ügyfél dühe nem személy szerint ránk vonatkozik, hanem a szolgáltatásra vagy annak hiányára, vagy figyelmesen, megszakítás nélkül hallgassuk végig az ügyfél panaszait és jegyzeteljünk közben, illetve mutassunk együttérzést, és fejezzük ki sajnálatunkat.

Online felületek és kommunikáció

Az V. főosztály kiemelt feladata az online felületek menedzselése és a folyamatos kommunikáció a közösségi médiafelületeken. A tájékoztatás és közművelődés szolgálatába állított online marketing tevékenység a minőségi tartalmak készítésével és megosztásával egyfajta „kultúrmissziót” jelent számunkra.

2020 tavaszán több kiemelkedő és sikeres kulturális „kampányt” vittünk véghez különböző sorozatok, rovatok készítésével és több online felületen történő publikálásával.

Levéltárunk Home Office-ban című sorozatunk beszámolókat közölt munkatársaink otthon végzett feldolgozó munkájáról, valamint bemutatta, hogy az így létrejött tartalom mennyire szolgálja a kutatók és ügyfelek érdekeit.⁸ 2019 végén indult Levéltári Mozaikok sorozatunk – amely ma már Budapesti Levéltári Mozaikok néven online folyóirat formájában olvasható – szintén egyre népszerűbbé vált. A tudományos igényű, de szélesebb rétegekhez szóló tanulmányokban a kollégák számtalan új kutatási eredményt, érdekes iratot mutattak be.⁹ Emellett elindult a BFL honlapján a Fotómesék¹⁰ sorozatunk is. A Városliget Topotéka oldalra¹¹ fotókat, digitalizált dokumentumokat töltöttünk fel, illetve a topotéka FB oldalán híreket posztoltunk

A BFL FB oldalán, a BFL YouTube¹² és Videotorium csatornáin található kisfilmjeinkből válogatást közöltünk. Egy korábbi megállapodás alapján a BFL-es honlaptartalmak, -cikkek az *enbudapestem.hu* oldalon is megjelentek, ezzel újabb felületen népszerűsítettük intézményünket.

A BFL-t és a Budapest Időgép népszerűsítését szolgáló sorozatot is indítottunk, amelynek során – a „Maradj otthon!” jegyében – a követőkkel együtt fedeztük fel virtuálisan Budapest szebbnél szebb épületeit (például: Bazilika, Vígszínház, Mai Manó Ház),

⁷ A BFL-ben már a járvány előtt szerveztünk kompetenciafejlesztő tréningeket azon munkatársak számára, akik ügyfelekkel, kutatókkal találkoznak. Ennek során a kollégák megismerkedtek a konfliktuskezelés, a stressztűrés, a befolyásolási technikák nyújtotta lehetőségekkel. 2022-ben megismételtük a tréningeket.

⁸ <https://bparchiv.hu/search/node/Lev%C3%A9lt%C3%A1runk%20home%20office-ban> (A letöltés ideje: 2022. május 29.)

⁹ <https://bparchiv.hu/statikus/budapesti-leveltari-mozaikok> (A letöltés ideje: 2022. május 29.)

¹⁰ <https://bparchiv.hu/statikus/fotomesek> (A letöltés ideje: 2022. május 29.)

¹¹ <https://varosliget.topoteka.net/> (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

¹² <https://www.youtube.com/user/Bparchiv1/videos>

majd egy „közös séta” során a Nagykörút érdekes házait, amelyekről posztoltunk képeket, tervrajzokat az Instagramra és a Facebookra. A *museum.hu* oldalára is küldtünk ismeretterjesztő cikkeket.¹³

Óvatos újrainyitás

A BFL Kutatószolgálatának és Ügyfélszolgálatának megnyitása 2020 júliusának második hetében történt, rendkívül óvatosan és jól szabályozott körülmények mellett. Bevezettük a Reservio időpontfoglaló rendszert, amelyben korlátoztuk a foglalható helyek számát.¹⁴ Délelőtti, délutáni és rövidített ügyeleti időt vezettünk be, csupán 6-6 főt fogadva, az egyébként több mint 40 fő számára alkalmas teremben. Külön teret biztosítottunk a 65 év feletti kutatók számára (3 fő részére). Itt a helyiség megközelítése is elkülönült a többitől. A galéria további 2 főt fogadott, vagyis egyidejűleg maximálisan 11 fő kutathatott a teremben. A helyzet bonyolultságára való tekintettel külön tájékoztatót adtunk ki a kutatók számára.¹⁵ Kiszolgálásukat tovább nehezítette a Levéltári törvény 2020. július 1-től hatályos változása, amely előírta a BM adatszolgáltatási tevékenységének igénybevételét, ha az a védelmi idők vizsgálatához szükséges.¹⁶

Szigorú higiéniai szabályokat vezettünk be, a kilincseket, billentyűzetet, asztallapokat a takarítószemélyzet folyamatosan fertőtlenítette. Előírtuk a maszkviselést, a kéz-fertőtlenítést, a hőmérsékletmérést, a távolságtartást, illetve plexifalakat állítottunk fel a kutató- és ügyfélfogadó pultokon.

Lehetőségek és feladatok az online térben

A nyitás ellenére a kötelező előírások és kormányrendeletek nem tették lehetővé a tervezett kiállítások megnyitását. 2020 decemberére megépült a Czigler Győző építőművészetét bemutató kiállítás, de megnyitóját csak 2021. június 14-én tarthattuk meg. Végül a tárlat virtuális formában is elkészült.¹⁷ Elmaradt a 2020. november 12-ére tervezett Kós Károly – A 20. század legmagyarabb európai építőművésze című kiállítás megnyitója a Párizsi Magyar Intézetben. A kiállítást felépítették, de csak a FB-on tekinthető

¹³ Hír - Korszerű világítás, fűtő-hűtőrendszer, központi porszívó 1905-ben - Museum.hu (A letöltés ideje: 2022. május 29.)

¹⁴ A Reservio alkalmazását végül az Ügyfélszolgálaton elvetettük, mert a pár hónapos elektronikus ügyintézés, illetve a még valós járványügyi fenyegetettség jelentősen csökkentette a személyesen megjelenő ügyfelek számát.

¹⁵ idopontfoglalasi_tajekoztato_21_06_25.pdf (bparchiv.hu) (A letöltés ideje: 2022. május 29.)

¹⁶ Ltv. 24.A. §. (4) A személyiadat- és lakcímnnyilvántartást kezelő szerv a levéltári anyagban azonosítható személyek elhalálzásának időpontjáról kérelemre adatot szolgáltat az iratanyagot őrző közlevéltár számára a 24. § (1) bekezdése és a (2) bekezdésben meghatározott védelmi idők leteltének megállapíthatósága céljából.

¹⁷ <https://memmdk.hu/cikkek/virtualis-kiallitasok/virtualis-kiallitas-czigler-gyozo-epiteszeterol> és <https://bparchiv.hu/hirek/virtualis-kiallitas-czigler-gyozo-epiteszeterol> (A letöltés ideje: 2022. május 30.)

meg virtuálisan.¹⁸ A 2020-as évben elmaradt még a Bor – mindenkor! című kiállításunk és a Falba zárt sorsok című kiállítás finisszázsa is.

A BFL 2019. évi Kommunikációs terve mellékletét képező Rendezvénytervnek szinte egyetlen eleme sem valósult meg, a tervezett események elmaradtak, elhalasztódtak. Szerencsére helyette új programok, online térbeli lehetőségek nyíltak, amelyek teljesen átalakították a BFL kommunikációját és a mai napig meghatározzák azt, úgy, ahogyan a magyar társadalom, de az emberi civilizáció szemléletmódja is átalakult. Ha a személyes jelenlét nem lehetséges, akkor online módszerekkel is el lehet érni a hallgatóságot.

2020 augusztusában vette kezdetét a Háborúkban megerőszkolt nők emlékezte elnevezésű projekt, a BFL közreműködésével. Feladatunk az *elhallgatva.hu* oldal karbantartása, feltöltése, hírek frissítése, valamint létrehoztunk egy FB oldalt,¹⁹ amelyre híreket töltünk fel és eseményeket hozunk létre a projekttel kapcsolatban. Levéltárunk adott helyet és rendezte meg a szintén e témához kapcsolódó, hat részből álló, A háborús erőszaktétel története, vizuális megjelenítése és a köztéri emlékművek változatai című online konferenciasorozatot. Az eseményekhez meghívókat készítettünk, a rendezvényeket megszerveztük, technikailag lebonyolítottuk, online streameltük, vagyis élőben közvetítettük a BFL Gárdonyi Albert terméből. A videók a BFL YouTube csatornáján jelenleg is megtekinthetők.²⁰

Összességében tehát az V. főosztály kezeli a BFL honlapját és FB oldalát, az MLP honlapját és annak FB oldalát, a Városliget Topotéka honlapját és a magyarországi topotékák FB oldalát, az *elhallgatva.hu* honlapot és FB oldalát, valamint hozzá tartozik az intézmény YouTube és Videotorium csatornája is. Az említetteken túl a BFL Instagram oldalának a fejlesztése is feladataink közé tartozik.²¹ Az Instagram népszerűsége folyamatosan növekszik, amit felismerve e felületen is további tartalmakat osztunk meg, indokolt esetben az új funkciókat (például: Instagram stories) is használva. A BFL Instagram oldalán 2020-ban hatvankilencszer posztoltunk és ötvenhárom alkalommal tettünk fel ún. story-kat (egy-egy alkalommal kb. 4–6 történetet).²²

2020-ban a *bparciv.hu* honlapra összesen 146 hírt és cikket írtunk az *archivportal.hu* oldalra pedig 70 hírt töltöttünk fel, továbbá frissítettük az elavult tartalmakat. A BFL FB oldalán 170 alkalommal, a Magyar Levéltárosok Egyesülete FB oldalára 65 alkalommal posztoltunk. A BFL FB oldalon 2560-ról 3080-ra nőtt a követések száma 2020-ban, ami 17%-os növekedést jelentett.

2021-ben a *bparciv.hu* honlapra összesen 35 hírt és 20 cikket (például: Levéltári Mozaikok, Fotómesék) tettünk fel, valamint létrehoztunk egy aloldalt V4 Project néven. Az *archivportal.hu* oldalra 50 hírt töltöttünk fel, ezenkívül frissítettük az egyéb tartal-

¹⁸ <https://www.facebook.com/institutliszt/videos/398466198263092/> (A letöltés ideje: 2022. május 30.)

¹⁹ <https://www.facebook.com/haborukbanmegeroszkoltnok>

²⁰ <https://www.youtube.com/user/Bparciv1>; <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=JNuQiVN8Vd0&list=UUM-u-tuplRM82p8SJEmIsw&index=27>; https://hvg.hu/kultura/20201020_haboru_aldozatok_eroszak_emlekmu (A letöltés ideje: 2022. május 30.)

²¹ 2020-ban 724-re nőtt a követők száma a 2019-es 517 főhöz képest.

²² https://www.instagram.com/bfl_leveltar/ (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

makat is. Az MLP FB oldalán 60, a BFL FB oldalán 73 alkalommal posztoltunk, utóbbin 3080-ról 3166-ra nőtt a követések száma. A levéltár Instagram oldalára 26-szor posztoltunk, a követők száma 724-ről 801-re nőtt (jelenleg 918).

Oktatás, közönségkapcsolatok, könyvkiadás, rendezvények

Az eddig említetteken kívül oktatási területen egyéb közönségkapcsolati feladatokat is ellátunk. 2020-ban két gyakornokot tudtunk fogadni a Soter-Line-tól (100 órás gyakorlat keretében), egy hallgatót a Károli Gáspár Református Egyetemről (30 óra erejéig), további egyet pedig a Kodolányi János Egyetemről (1 hónapra), vagyis összesen csupán négy főt, szemben a 2019-es 23 fővel! Az érdeklődőket a bezárások miatt el kellett utasítanunk. Az 50 órás közösségi szolgálatra 2020-ban a veszélyhelyzet ellenére a nyár és az ősz folyamán 13 középiskolás tanulót fogadtunk 10 iskolából, ez közel a duplája volt a 2019-es számnak. Mindeneddig összesen 58 középiskolával kötöttünk megállapodást. A közösségi szolgálatosok által végzett feladatok többnyire az iratrendezés, mintaállványozás vagy adatbázisépítés egyes feladatait fedik le.

A levéltár-pedagógiai tevékenységünk, valamint az úgynevezett levéltári séta (backstage túra) a vizsgált időszak alatt jelentősen visszaesett, a korábbi statisztikai mutatók töredékére. 2020-ban csupán 205 diáknak tartottunk levéltár-pedagógiai foglalkozást, mert a pandémia miatt a megbeszéltek nagyobb részét le kellett mondanunk. 2021-ben 14 csoportban 289 diák tudott részt venni programunkon, míg például a 2019-es tanévben összesen 512 diák volt részese levéltár-pedagógiai foglalkozásainknak. A backstage túrán 2020-ban 10 csoportot fogadtunk 196 fővel, 2021-ben pedig 26 csoportot 321 fővel (2019-ben 40 csoportunk volt 461 látogatóval).

Könyvkiadás tekintetében, ami szintén az V. főosztály feladata, eredményesnek bizonyultunk 2020–2021-ben. A következő kötetek jelentek meg ebben az időszakban: Budapest – Bergen-Belsen – Svájc / A Kasztner-vonat fővárosi utasai; Nagy János: Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen; Simon Katalin: A kocsmáktól a fogadóig; A Liget egykor; Urbs XIV. és XV. kötet; Fabó Beáta: Budapest katolikus templomépítészete; Géra Eleonóra: Budai úrinők romlakásban. Levelek a Fény utcából.

2020-ban sok rendezvényünk elmaradt, illetve elhalasztottuk őket, mint például a IV. Levéltári Pikniket, vagy a Múzeumok éjszakája rendezvényt, de az online streamelés technikájának elsajátítását így is eredményként könyvelhetjük el. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ felkérésére, a Frontvonalmenedzsment című online képzés keretén belül oktatást is tartottunk Zoomon a BFL szolgáltatásairól, különös tekintettel a kutató- és ügyfélszolgálatra, valamint a levéltár-pedagógiára. Az Év levéltári kiadványa és az Év levéltára díjak átadására is online rendezvényen került sor.

Az első nyilvános programunk végül közel másfél év után, 2021. június 27-én a Múzeumok éjszakája rendezvény volt, amely rendkívül sikeresnek bizonyult több mint 200 látogatóval. Talán már az emberek is vágytak a kultúrára és a személyes jelenlétre a hosszú bezártság után.

A Háborúkban megerőszkolt nők emlékezete című előadássorozatról²³ már esett szó, de 2021. március 11–12-én újabb streamelt konferenciát és könyvbemutatót valósítottunk meg. Az Önéletrajz és filozófia – Heller Ágnes emlékére rendezett konferencia első napján 600, a másodikon 400 látogató volt jelen a virtuális térben, amely többszöröse a BFL előadóterme (120 fő) befogadóképességének. 2021. márciustól júniusig pedig A háborús erőszaktétel sorozatban készített interjúkat közvetítettünk online.

2021. június 9-én tartottuk Heller Ágnes Tragédia és filozófia című, posztumusz megjelent kötetének bemutatóját. A könyv bemutatására a Heller-konferencia folytatásaként került sor, szintén a Zoom platformon. A prezentációnak 200 megtekintése volt.

2021 őszén tértünk vissza a személyes jelenlétű programok megrendezéséhez: szeptember 1-én tartottuk meg a Ripka Ferenc emlékére rendezett konferenciát, majd szeptember 9-én került sor az ún. „Statisztikai konferenciára”. Nagyon jól esett személyesen is találkozni az előadókkal, illetve az érdeklődőkkel!

A pandémia alatt több sikeres projektet készítettünk elő, illetve valósítottunk meg. A BFL Trianon 100, trianoni utcanévek elnevezésű projektje²⁴ az V. főosztály terméke. A szócikkeket nyolc munkatárs készítette el az osztályvezetéssel együtt, 934 objektumot feltárva – egyik legkedvesebb elfoglaltságként a nehéz, nyomasztó járványhangulat idején.

A BFL támogatásával, valamint adminisztrációs és szakmai történési segítségével valósult meg az *Open the Door VR – Scitovszky villa* projekt, a *Small Grant Program, USA* részeként. A program a II. világháború előestéjét jeleníti meg VR filmes eszközök segítségével a villa falai között.²⁵ Állományvédelmi projektünk a V4 támogatásával szintén zöld utat kapott.²⁶ Ez idő alatt négy délvidéki levéltárral – a Zentai, Zombori, a Szarajevói Történelmi Levéltárral és a Vajdasági Levéltárral – készítettünk elő partneri megállapodást.²⁷

2021-ben már a Könyvhét is nagy sikerrel zárult, míg a Nemzetközi Könyvfesztivál 2020 után 2021-ben is elmaradt. Végül 2021. szeptember 24–25-én tarthattuk meg a 2020-ban elmaradt IV. Levéltári Pikniket, amely 2017 óta a Nemzetközi Levéltári Napon induló Nyitott Levéltárak éves programsorozat nyitó rendezvénye. A látogatók számát tekintve a Pikniken is nagy visszaesést tapasztaltunk. A 2019-es 880 fős látogatottsághoz képest 550 látogatónk volt, vagyis harmadával csökkent a résztvevők száma.

2020–2021 folyamán az országos médiában is szerepeltünk, amire különösen büszkék vagyunk, hiszen sikerült áttörnünk az egészségügyi hírek által emelt falat és kultúrát csempészni a feszült mindennapokba. A levéltárba szállított, majd a Hungaricana közgyűjteményi portálon publikált Főfotó-gyűjtemény interaktív feldolgozása – a fotók

²³ A sorozat előadásai 2020. szeptembere és decembere között voltak meghallgathatók.

²⁴ <https://enbudapestem.hu/trianon-100-terkep/> (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

²⁵ https://magyar.film.hu/filmhu/hir/magyar-vr-film-a-velencei-filmfesztival-szakmai-vasaran?fbclid=IwAR0vIY3_UgaxZYM3N3YyGfubS8HB15FC2AR15OP4IhmusG3AsfOmrQ28GbU (A letöltés ideje: 2022. június 2.)

²⁶ <https://bparchiv.hu/visegrad> (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

²⁷ <https://bparchiv.hu/statikus/partnereink> (bparchiv.hu) (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

beazonosítása a felhasználók bevonásával – sokakat megmozgatott.²⁸ A még közvetlenül a járvány kitörése előtti hetekben bemutatott kötet, a híres Fradi edző Tóth Potya naplóból, feljegyzéseiből, edzésterveiből készült kiadvány megjelenése szintén elérte az országos média ingerküszöbét.²⁹ A Falba zárt sorsok: Budapest – Bergen-Belsen – Svájc. A Kasztner-vonat fővárosi utasai című kiállításunk finisszázsát 2019-ben már nem tudtuk megtartani, de helyette elkészült a kiállítás egy részét bemutató, igényes kivitelezésű, angol–magyar nyelvű kiállításvezető füzetünk.

Mérleg, összegzés

Mérleget vonva a 2020–2021-es évekről a regisztrált kutatók számában emelkedő tendencia tapasztalható. A 2016-os csúcs, 3314 fő óta a szám folyamatosan csökkent, 2019-ben érve el a 2800 fős mélypontot. 2020-ban már 3152, 2021-ben pedig 3176 kutató iratkozott be levéltárunkba. A kérések számát és a beadás módját vizsgálva meglepő eredményt kapunk. Eszerint 2020 folyamán a leadott kérések nagyobb része, közel 60%-a már online módon történt, az arány tehát az előző évek gyakorlatához képest megfordult. 2021-ben a folyamat előrehaladt és már több mint 72% volt az online kérések aránya. Ez utóbbi egyértelműen a pandémia hatása, amely alatt az online felületek használata megerősödött.

A járvány időszakának sajnos negatív következményei is voltak: ezek között említhetjük az adminisztráció felduzzadását, a jelentősen megnövekedett e-mail forgalmat és a mindezzel járó többletmunkát. A HO körülményei között kialakult a szinte folyamatos képernyő előtti munkavégzés, ahol a munkahely már nem vált el élesen a privát szférától. Mentálhigiénias problémák jelentkeztek, a személyes kommunikáció is nehézkessé vált, amely feszültségekhez, félreértésekhez, eltávolodáshoz vezetett. A valódi emberi kapcsolatok nagyon hiányoztak és természetesen a rendezvényeink elmaradása miatt az ügyfelektől, kutatóktól, levéltárhasználóktól való eltávolodás sem jelentett örömet.

Előnyös, pozitív következményként foghatjuk fel az informatikai képzettség és gyakorlat erősödését. Az informatikai eszközök beszerzése is zöld utat kapott. Az informatikai szoftverek, és lehetőségek kihasználása – felhő, zoom, e-aláírás, e-hitelesítés – nagy lendületet vett. Kialakult az e-ügyintézés gyakorlata, és ez elősegítette az e-iratok készítését is. A korábban digitalizált tartalmak feldolgozása rendkívül felgyorsult, köszönhetően a HO-ban kiadott feladatoknak. Több tudományos és ismeretterjesztő cikk jelent meg a kollégák tollából, ezért nem szűkölködtünk a publikációkban. A közösségi szolgáltatók száma is megnövekedett.

²⁸ <https://bparchiv.hu/hirek/elerhetove-valt-az-interneten-fofoto-gyujtemeny> (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

²⁹ <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/et-forma/mit-rejt-a-legendas-zsidomontofutballedzo-toth-potya-istvan-hagyateka> (A letöltés ideje: 2022. május 31.)

A megelőző két év nem volt könnyű a felhasználók, a munkatársak és a levéltárak számára sem. Mindenki sokat tanult, és nemcsak szakmai szempontból, hanem pszichológiai értelemben önmagáról is. Véleményem szerint a BFL megfelelő választ adott a kihívásra, és a lehetetlen körülmények között is helyt tudott állni, biztosítva ezzel az intézmény folyamatos működését.

A Falba zárt sorsok: Budapest – Bergen-Belsen – Svájc. A Kasztnervonat fővárosi utasai című kiállítást megidéző kötet, 2020.

Polgár Tamás

Egy megyei levéltár a Covid alatt

Az MNL Somogy Megyei levéltára a járványhelyzet idején

A 2020 elején kitört világméretű járvány ma már csillapodóban van, azonban így is több millió ember életét követelve változtatta meg az emberi élet kereteit, és a mindennapokat. A Covid aktuális és jövőbe mutató hatásai alól és a járványhelyzet alatt szerzett tapasztalatok hasznosításából a levéltárügy sem maradhatott ki. Számos olyan technikai megoldást használunk most is, amelyet a kényszerhelyzet indukált, valamint a járvány közösségekre gyakorolt hatását sem felejtethetjük el, hiszen egy levéltári kollektíva is egy közösségnek tekinthető.

Levéltárunk első ilyen próbája rögtön a vészhelyzet korai szakaszában 2020. március elején következett be. Intézményünk igazgatóhelyettese ekkor éppen Franciaországban képviselte a Magyar Nemzeti Levéltarat (MNL) egy családtörténeti konferencián. Magyarországon a veszélyhelyzet kihirdetése március 11-én történt meg, a főigazgatói utasítás a védelmi intézkedésekről pedig március 12-én jelent meg. Igazgatóhelyettes kollégánk visszatérte utáni karanténjával kapcsolatban a munkatársak eltérő nézeteket vallottak. A közös döntés érdekében a levéltár vezetője munkaértekezletet hívott össze és a kollektíva itt hozta meg a döntést, ami egyhetes karantént irányzott elő a visszatérő helyettes számára. A vezető nem vállalta ez ügyben az egyszemélyi döntést, helyesebbnek tartotta, ha a levéltár munkatársai közösen hoznak határozatot a szóban forgó ügyben. A kérdésnek/problémának ily módon való kezelése véleményem szerint a csoport további összetartozását is erősítette.

A Magyar Nemzeti Levéltáron belül 2020. március 19-én jelent meg a Home Office szabályzat, ami lehetőséget teremtett minden munkavállalónak az otthoni munkavégzésre. A kérvényeket a levéltár által létesített közös mappába kellett helyi vezetői indoklással feltölteni, s így elbírálásra eljuttatni a felső vezetőkhez. Levéltárunkból öt fő végzett otthon levéltári feladatokat. Az MNL-en belül a home office lehetőség használata széles skálán mozgott. Volt olyan levéltár, ahol szinte elnéptelenedett az intézmény, de volt olyan intézmény is, ahol az igazgató kevésbé propagálta ezt a lehetőséget és senki nem élt a home office előnyeivel.

Az otthoni munkavégzés keretein belül többféle levéltári munkát végeztek a kollégák. Néhány példa a megvalósult feladatokból: a Megyei Tanács digitalizált állományának feldolgozása, fájlok elnevezése és a tanácsülések szerinti mappákba rendezés; dobozcímkek készítése; adatbázisépítés digitalizált állományok alapján. Intézményünkben ekkor kezdődött el az útlevelel iratok feltáró munkája is. A home office adminisztrálása azonban nem kis feladatot rótt a vezetőkre. Minden munkanap végén a kollégáktól kapott,

órára lebontott excel alapú jelentés alapján kellett az MNL HO mappájába feltölteni az adott nap munkavégzését igazoló táblázatot, hétvégén pedig az eltelt munkahétre vonatkozóan igazolójelentést kellett készíteni. A home office munkavégzési lehetőség alapvetően maximum 45 napra szólt, de szabadsággal meg lehetett szakítani.

A márciusi főigazgatói rendelet után a kutatóterem is bezárt és a járvány első hullámát követően csak július 1-vel nyitottak újra a levéltár kapui. A zárva tartás alatt intézményünk egyes, kisebb mennyiségű, kutatói másolat-megrendeléseket digitalizálás után e-mailen keresztül teljesíteni tudott, ezzel is igyekeztünk kutatóink munkájának folyamatosságát fenntartani, segíteni. AZ MNL ügyfélszolgálati eljárásrendjében 2020 áprilisától vezették be az elektronikus ügyfélszolgálati rendszert. A ma már könnyedén működő rendszer két évvel ezelőtti indulása sok nehézséget okozott a vidéki levéltárak számára. A járványhelyzet annyiban enyhített a bajokon, hogy kevesebb megkeresés érkezett magánúton az intézményhez. A 2020-as év a Poszeidon EKEIDR bevezetésével és működésével kapcsolatos problémák kezelésével telt.

A járványhelyzet természetesen befolyásolta intézményünk rendezvényeit, a nagyközönséggel való kapcsolattartást, a tudományos és ismeretterjesztő tevékenységet, minden olyan programot, amelyek alkalmával személyes találkozásra került volna sor a hozzánk ellátogatókkal. Levéltárunk éppen 2020. március 19-én tartotta volna éves levéltári napi konferenciáját, amelynek megtartása vagy elhalasztása is komoly döntés volt. Végül a rendezvény elhalasztása mellett döntöttünk, s a megvalósulásra csak két évvel később 2022 márciusában került sor. Fontosnak tartottuk, hogy személyes jelenléttel történjen meg a nagyrendezvény, amely kutatóinkkal, a levéltárhasználókkal való találkozásra is jó alkalom lehet, valamint a hullámzó járvány veszélyeit is igyekeztünk szem előtt tartani. (Nemcsak a 2020., hanem a 2021. évre elnyert NKA-s konferenciátámogatást is csupán 2022 májusában tudtuk felhasználni.)

2019-ben indult a nagy sikerű Levéltári esték sorozat, amelyet 2020-ban is folytatni kívántunk, csakúgy, mint a családkutató kurzust is, amely már többszörös túljelentkezéssel igen népszerű rendezvényünk volt. Sajnos e két sorozat folytatását a járványhelyzet keresztülhúzta. A levéltár iránt érdeklődők számára azonban nem akartunk teljesen eltűnni, ezért a már meglévő YouTube-csatornánkra töltöttük fel korábbi konferenciáink, előadásaink felvett változatát. E megoldás gyakorlattá vált esetünkben, s legutóbbi rendezvényeink anyagai is láthatók már a nagyközönség számára a YouTube-ra felöltve.

A Covid alatt a fizikai érintkezés színterei megszűntek, illetve online térbe tevődtek át. Az MNL vezetői értekezletei, konferenciái Zoom-on valósultak meg. Levéltárunk, Szántó László nyugalmazott igazgatóhelyettes 75. születésnapját szintén Zoom-konferencián ünnepelte 2020 végén. Izgalmas kísérlet volt. A megyei levéltárak közül többen tartottak Facebookon, vagy egyéb online formában elérhető programokat, könyvbemutatókat, konferenciákat, szakmai fórumokat.

Fontos az online jelenlét lehetőségeinek kihasználása, ám vannak olyan alkalmak, amelyek esetében az online tér nem versenyezhet a személyessel, s a helyszíni megvalósulással. Ezt is megtapasztaltuk. Az is fontos tény, hogy az online megoldások igénybevételéhez is idő, hozzáértés, munkaerő, sok esetben eszköz szükséges, amelyekkel

megfelelő színvonalon állítható elő az a tartalom, amelyet az intézmény nyugodt szívvel ajánlhat a levéltárhasználóknak.

A járvány első hulláma után a levéltári kollektíva újra teljes volt. A home office-on lévő kollégák is visszatértek, érdekes tapasztalatokat gyűjtve az egyéni munkavégzésről a társas kapcsolatok hiányával vegyítve. Nagy részük azt jelezte, hogy nem kíván élni a home office lehetőségével a későbbiekben.

A levéltár kutatóterme is megnyílt 2020. július 1-től. Létszámkorlátozás bevezetésével és fokozott higiéniai, biztonsági intézkedések (maszkviselés, kötelező fertőtlenítés, távolságtartás) mellett folytathatták a kutatók a munkát. Érdekes és egyben furcsa helyzet állt elő a második hullám novemberi indulásakor. Minden közgyűjtemény bezárhatta közösségi tereit kutató- és olvasószolgálatát, kivéve az állami fenntartású levéltárakat. Ezt senki sem értette akkor, főleg azért sem, mert az ügyfélszolgálati tevékenység nem feltétlen kötött személyes jelenlétet. Az új elektronikus rendszerben ügyfélkapun vagy postán is lehetett a megfelelő űrlap beküldésével a levéltárhoz fordulni. Sajnos mind a kutató-, mind az ügyfélszolgálat esetében a levéltárak kötelező nyitva tartással dolgoztak a harmadik hullám 2021. márciusi megjelenéséig. Ekkor már bezárt a kutató- és ügyfélszolgálat egészen május 11-ig.

A Covid-járvány legerőteljesebb időszaka alatt, 2020 végén zajlott le a közalkalmazot-
tak jogviszonyváltása is, amely során a dolgozók elvesztették közalkalmazotti státuszukat és jogállásukat tekintve a Munka törvénykönyve alá kerültek. Levéltárunkban senki sem választotta a pályaelhagyást, de MNL-szinten a dolgozók 5%-ának kilépése történt meg.

2021 márciusától a Covid-járvány brit variánsa súlyos veszélyhelyzetet idézett elő. Ebben az időszakban jelentette a vírus a legnagyobb veszélyt az emberi életre. Az intézmény vezetője is kórházba került, helyettese irányította a levéltárat egy hónapig. Szerencsére a kollégák szakmai elhivatottsága tovább működtette az intézményt.

A márciusi időszaktól kezdődött a tömeges oltás időszaka. Az oltáshoz való viszony egy csoport összetartó erejét is kikezdeheti. A 2021-es év végén, 2022 elején az MNL-ben az oltatlanokkal szemben jogi úton kellett eljárni, fizetés nélküli szabadságra küldve a dolgozókat. Levéltárunkban szerencsére, ha nem is könnyen, de mindenki megértette az oltás szükségességét és beoltatta magát.

E cikk kéziratának elkészültekor, 2022 szeptemberében a Covid még mindig jelen van az életünkben. A megbetegedések most is nagy számban előfordulnak, azonban már kisebb veszélyt jelent a vírus az emberi életre. Mondhatjuk, hogy a világ nem ugyanaz már, mint a járvány előtt.

Az emberek életében fokozottabb figyelmet követel a higiénia, a mentális egészség is egyre fontosabbá válik. Az emberi kommunikációban a Covid alatt teremtődött kapcsolattartó technikák sem vesztek el. Megmaradtak az online tér hasznos kommunikációs megoldásai.

A járványhelyzet ideje alatt levéltárba befutó kérések akár ügyfeles, akár kutatói megkeresések azt bizonyították, hogy a levéltár, mint intézmény nélkülözhetetlen.

Ne becsüljük le szakmánkat és tudásunkat, legalább mi, a benne dolgozók NE!

Batalka Krisztina

Vírus üzemmódban a BME Levéltár

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (a továbbiakban: BME) 2020. február 27-én jelent meg az első hivatalos tájékoztatás a fokozott járványügyi intézkedésekről (a fertőzött területen járt egyetemi polgárokat érintően). Március 9-én Koordinációs Bizottság alakult a járványügyi védekezéssel kapcsolatos tevékenységek összehangolt megvalósítására, a szükséges döntések előkészítésére és központi kommunikáció megvalósítására. Az egyetemi honlapon koronavírus infópont, illetve központi e-mail cím készült, ahonnan a rendkívüli helyzetben a hallgatók, oktatók, dolgozók tájékozódhattak. A Magyarország egész területére veszélyhelyzetet kihirdető és ennek intézkedéseiről szóló kormányrendelet alapján március 12-én bezárt az egyetemi levéltári kutatószolgálat, illetve a személyes ügyfélfogadás is szünetelt. Ugyanígy felfüggesztették március 12-től a jelenléti oktatást, majd kiürítették a kollégiumokat, így a teljes, több mint 300 ezer négyzetméter területű, több mint húszezer hallgatót és kézezer oktatót foglalkoztató egyetemi campus szinte néptelenné vált, ami vizuálisan azonnal megmutatta a helyzet rendkívüliségét.¹

Az első munkáltatói, munkairányítói intézkedések a levéltári munkatársakat is érintették (az iskolás gyermeket nevelő és veszélyeztetett munkavállalók előnyben részesítése, valamint a nyugdíjas önkéntes munkatársak távolmaradása okán). A 2020. március 16-tól kezdődő időszakban – ügyeleti rend tartása mellett – majdnem általános otthoni munkavégzést rendeltek el a BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtárban (a továbbiakban: BME OMIKK), amelynek szervezetében a BME Levéltár is működik. Az otthonról végezhető munka feltétele volt, hogy az a távolból valóban megvalósítható, illetve nyomon követhető is legyen, valamint illeszkedjen az egyébként is elvégzendő teendők közé. Ez nagyrészt már ki is jelölte a levéltári munkatársak számára biztosítható otthoni feladatokat. A március 18-ára meghirdetett Műegyetemi Levéltári Napot természetesen már nem tartottuk meg. A rendezvény pótlására 2020 szeptemberében, első online konferenciánkon került sor.

A május 29-ig tartó első home office időszak kezdő napjaiban – egyetemi szinten – biztosítani kellett az azonnali biztonságos távoli szerverkapcsolatot, a Poszeidon iktatórendszer hozzáféréseket mindenhol, ahol ezek korábban még nem álltak rendelkezésre. Mellettük a telefonmellékek mobiltelefonokra irányítása is feladat volt, annak érdekében, hogy az egyetemi munkatársak közötti kapcsolattartás folyamatos maradjon, és a szemé-

¹ 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet veszélyhelyzet kihirdetéséről, valamint 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet az élet- és vagyónbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről.

lyesen nem működő különböző egyetemi hivatalok és ügyfélszolgálatok is elérhetők legyenek. Csak a BME OMIKK-ban 130 munkaórát fordítottak az otthoni munkavégzés informatikai megoldására.

A Humánerőforrás Igazgatóság az új helyzet kezelésének támogatására a munkaügyi intézkedésekről *Gyakran Ismételt Kérdéseket*, valamint home office vezetői és munkavállalói tanácsokat állított össze. Üzemeltetési és vagyonvédelmi megfontolásokból szigorították a beléptetést, illetve az egyik napról a másikra kiürülő egyetemi campus számos kapuját bezárták. Érdekes adalék, hogy az emiatt meghosszabbodott kézbesítési útvonalakon háromszorosára nőtt a BME OMIKK kézbesítő munkatársának lépszáma. A belépéshez szükséges munkáltatói dokumentumok is elkészültek, a munkavégzésük jellege miatt rendszeresen bejáró munkatársak számára pedig egyéni védőfelszereléseket biztosítottak.

A könyvtári osztályvezetők és a levéltárvezető közös munkaszervezési fájlban adminisztrálták az otthonról elvégzendő feladatokat, a vezetői és osztályértekezleteket online tartották. A BME OMIKK munkatársak közötti kapcsolattartás elsődleges felülete a Slack nevű munkahelyi üzenetküldő program (chat) volt, amelynek aktív használói aránya jelentősen megnövekedett ettől az időszaktól kezdődően. Mivel a BME Levéltár létszáma mindössze négy fő, a feladatok kiadása, egyeztetése, a helyzet- és állapotjelentések heti körtelefonok, kör e-mailek formájában a chat mellett is könnyen megvalósíthatók voltak. Ezzel együtt a levéltári munkatársakkal is tartottunk online értekezletet. Az egyetemi online kommunikáció legfőbb fóruma a Microsoft Teams volt, ám a Zoom és a Webex felületekkel is megismerkedtünk, elsősorban külső szakmai megbeszélések, konferenciák alkalmából. A tapasztalat szerint a Teams a jelenléti munkavégzés visszatérte után is rendszeresen használt kapcsolattartási és értekezletforma maradt, az online bekapcsolódást biztosító konferenciákkal pedig megnövekedett a levéltári tudományos rendezvényeken való részvétel aránya.

Az otthonról végezhető levéltári feladatok biztosítása nem ütközött nagyobb nehézségekbe, hiszen minden levéltári intézményben vannak olyan munkafázisok, amelyek koronavírus-járvány nélkül is elvégezhetőek (lennének) otthonról. A napi munkát négy fő levéltári munkatárs számára kellett megszervezni, valamint lehetőség nyílt arra is, hogy néhány könyvtári kollégát is bevonjunk otthonról végezhető levéltári feladatok elvégzésébe.

A rendkívüli időszak egyik fontos eredménye, korábban már tervezett feladata volt a hagyományos, MS Word formátumú raktári jegyzékek szabványos raktári nyilvántartássá fejlesztése. Az első home office hónapban 8000 levéltári őrzési egység adatait dolgoztuk fel. A munka azóta befejeződött, s e kézirat 2022. júliusi zárásakor már a rendelkezésre álló összesen mintegy 18 000 őrzési egység revíziója folyik.

Jelentős otthoni munka volt az egyik személyi hagyatékban található, összesen közel 10 ezer oldalra rúgó kézírásos visszaemlékezés szövegének gépbe vitele.² A korábban

² BMEL XIV. 437. Hegedős Károly építészmérnök (1895-1972) hagyatéka. Az egész életét felölelő, képekkel és dokumentumokkal gazdagon illusztrált memoárjait 1945-től kezdődően vetette papírra.

már digitalizált, több szempontból is unikális forrásértékkel bíró magánirat megjelenésre előkészítése ezt megelőzően napi munkafeladatok mellett zajlott. A járvány első hónapjában 130 oldal átírása történt meg, ami nagyarányú gyorsulást jelentett, az átírás pedig jelenleg is zajlik. A levéltári támogató munkatárs által otthonról végzett munkát könyvtáros-történész kollégánk további gondozásba vette szerkesztőként, így 2020 októberétől 42 részes blogsorozat indult a hagyaték gazdájának, egy építészmérnöknek I. világháborús kalandjairól.³

Korábbi együttműködés eredményeképpen került levéltárunkba digitalizálva a Műegyetem 1948–1989 között működő pártszervezeteinek a Budapest Főváros Levéltárában őrzött iratanyaga.⁴ Ennek az állománynak része a BME MSZMP Bizottság jelentéseiben fellelt fegyelmi ügyek, illetve a BME MDP apparátusi irataiban található tagfelülvizsgálati kérdőívek, jellemzések anyaga, valamint a személyzeti és káderanyagok, amelyekhez névmutató készült. Csak az első home office hónapban több mint 1200 fő nevét rögzítettük a pontos levéltári jelzet hozzáadásával. A mutatóból nemcsak a fegyelmi eljárás alá vétel ténye derül ki, hanem az az alkalom is, amikor az illető más fegyelmi ügyet kezdeményezett vagy abban vizsgáló bizottsági tag, esetleg tanú volt. E név szerint rendezett személyzeti és káderanyag a felsőoktatási levéltárakban a főként personáliák iránt érdeklődő kutatók számára lehet hasznos kutatási információ és segédlet.

Ahogy szinte minden egyetemi levéltárban, nálunk is régebb óta folyik a hallgatói adatok rögzítése, amihez többféle hallgatói nyilvántartástípus áll rendelkezésre. A hallgatói anyakönyvek mellett az ezekhez készült névmutatókat, illetve a végzettség tényét rögzítő oklevélregisztereket is őrizzük, utóbbi két típusból már korábban digitalizáltattunk minden kötetet a napi adatszolgáltatási tevékenység felgyorsítására, illetve állományvédelmi célból. A végzettek már táblázatba vitt adataihoz most otthoni adat-rögzítéssel hozzákerülhettek a beiratkozási információk is. Csak az első home office hónapban 900 hallgató adatai kerültek be az adatbázisba. Mindehhez adatbeviteli útmutató is készült, mivel a munkát olyan, nem szakmai munkakörben dolgozó könyvtári kollégák végezték, akik az eredeti levéltári forrásanyagot nem ismerték. A jelenlegi adattár egy későbbi törzskönyv-digitalizálási projektben már az adatbázis alapját képezheti.

Végül a home office időszak tudományos kutatási feladatokra is különösen alkalmas volt, amelynek első hónapjában 103 fő I. világháborús műegyetemi hősi halott adatainak felkutatása és adatbázisba vitele történt meg (születési adatok, egyetemi státusz, bevonulás helye, hősi halál helye, ideje, körülményei, összesen kb. 600 adat). A névlista megtalálható a munka eredményeként megjelent, 2021-ben bemutatott levéltári mono-

A köteteket már korábban digitalizáltattuk, offline kutathatók a BME Levéltárban, illetve együttműködés eredményeképpen a jelentős helytörténeti adalékokat tartalmazó I. kötet az MNL Békés Megyei Levéltárában is.

³ A 2021 nyaráig tartó sorozat itt olvasható dr. Horváth Attila Levente gondozásában: https://nagyhaborublog.hu/2020/10/25/hegedos_karoly_haracteri_emlekei (a letöltés ideje: 2022. július 3.).

⁴ HU BFL XXXV.35 Budapesti Műszaki Egyetem MSZMP Bizottságának iratai (1956-1989), HU BFL XXXV.36 Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem MSZMP Bizottságának iratai (1956-1989), valamint HU BFL XXXV.168 Budapesti Műszaki Egyetem MDP Bizottságának iratai (1949-1955).

gráfiánk egyik fejezetében is. Magának a monográfiának a megszületését szintén elősegítette az otthoni munkavégzés.⁵

A munkafeladatok végzése mellett a külső-belső kommunikáció különösen fontos volt ebben az időszakban. A BME OMIKK rendszeresen készített infografikát egy-egy adott időszak eredményeiről a munkatársak tájékoztatására és az általuk végzett otthoni munka eredményeinek bemutatására. Ebbe a levéltári munkavégzés adatai is bekerültek. A levéltár működéséről, a szolgáltatások igénybevételének módjáról, valamint az online is kutatható anyagainkról pedig folyamatosan tájékoztatást adtunk a levéltári honlapon.

Szolgáltatásaink közül a szolgálati idő és végzettségigazolások, valamint az egyéb adatszolgáltatások száma az első home office hónapban az előző és következő év márciusához viszonyítva felére csökkent; ezeket ügyeleti rendben tudtuk teljesíteni. Az adatszolgáltatások között új típusú kéreseként jelent meg a nyelvvizsga nélkül záróvizsgázott hallgatók már levéltárban lévő törzskönyvi vagy záróvizsga adatainak szolgáltatása az illetékes egyetemi hivatal részére, összefüggésben a nyelvvizsga nélküli diplomaszerezést engedélyező kormányrendelettel.⁶

A kutatók és kutatási esetek számának változása drasztikusabb volt: amíg 2019-ben összesen 25 kutató 61 esetben járt nálunk, addig 2020-ban már csak 9 fő tudott eljönni 16 esetben, és ez a szám sajnos 2021-ben sem növekedett számottevően. Ennek oka lehet, hogy a leginkább kutatott iratgyűjteményeink online elérhetőek a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon vagy a Műegyetemi Digitális Archívum nevű intézményi repozitóriumban.⁷ Emellett ez az időszak megnövelte a kutatóknak nyújtott felvilágosítások számát, arányát is, egyúttal bővítve annak tartalmát. Az egyszerűbb, kevés iratanyaghasználattal és rövid idő alatt is elvégezhető kutatások egy részét a kutatóterem zárása alatt adatszolgáltatás, felvilágosítás keretében vagy másolattal teljesítettük, amennyiben az szakdolgozathoz vagy más tudományos publikációhoz szükséges, vagy a fenntartó által igényelt információ volt. Kutatóink legnagyobb része egyébként is rövid idő alatt, a konkrét iratanyagot gyorsan áttekintve kívánja megszerezni az információkat, ahogyan ez más levéltárakban is jellemző. Hosszasabb, sok iratanyagot és időt igénylő tudományos kutatásra már a koronavírus-járvány előtti években is kevés példa akadt.

Szolgáltatásaink közül az iratkezeléshez kapcsolódó feladatok csökkentek érzékelhetően 2020 tavaszán. A selejtezési jegyzőkönyvek jóváhagyását elvégeztük ebben az időszakban is, amennyiben nem igényelt személyes kontaktussal járó egyeztetést vagy ellenőrzést, s csupán az iratátvételeket függesztettük fel. A gyakorlatban e néhány hónapban selejtezésre sem került sor, hiszen az illetékességi körünkbe tartozó egyetemi szervezeti egységek munkavégzését is jelentősen befolyásolta a járvány.

⁵ Batalka Krisztina: A Műegyetem az első világháborúban. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárának kiadványai 5. Budapest, 2020. A kiadvány online itt érhető el: <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/kiadvanyok> (a letöltés ideje: 2022. július 3.)

⁶ A 101/2020. (IV. 10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során teendő egyes, a felsőoktatási intézményeket és a hallgatókat érintő intézkedésekről.

⁷ Online elérhető állományainkról itt lehet tájékozódni: <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/kutatas/e-kutatas> (a letöltés ideje: 2022. július 3.)

Az aktuális járványügyi és egyetemi előírások követése mellett 2020 júniusában folytatódhatott a személyes jelenléti munkavégzés, majd július 2-től nyitott ki újra az intézmény. Az újabb hullám következtében a levéltár néhány hónappal később, 2021. március 8-tól kényszerült ismét bezárni. Az újabb távmunka-időszak május végéig, szintén ügyeleti rend fenntartása mellett tartott, amikor a 2020-ban kijelölt otthoni munkák egy része folytatódhatott vagy ismét nagyobb fokozatra kapcsolott. Azóta home office elrendelésére nem került sor, a kutató- és ügyfélszolgálat folyamatosan működik, de a kutatószoba alapterülete és létszámkapacitása miatt időpont-egyeztetést ajánlva.

Az elmúlt két év legfájóbb vesztesége az addig aktív közművelődési (kiállítási) és levéltár-pedagógiai tevékenységünk kényszerű szüneteltetése volt, bár a honlapon megjelenő Hónap dokumentuma című sorozatunk, valamint a közösségi médiafelületeink a zárás időszakában is frissültek.⁸ Mindez elodázhatalanná teszi számunkra is ezen tevékenységek online térbe helyezését és feltételrendszerének átgondolását. Ezt az egyre gyarapodó virtuális levéltári kiállítások, illetve e-learning lehetőségek segíthetik. Ugyanakkor a levéltár 2021-ben, a járványból eredő korlátozások feloldása óta már több, személyesen látogatható kiállításban működött közre, jellemzően egyetemi eseményekhez kapcsolódva. 2022-ben – két év szünet után – újra tartunk levéltár-pedagógiai órát a BME Gyerekegyetemen is. Szintén megszakadt a levéltári önkéntesek által addig végzett, s az egyetemi fotóállományt feldolgozó munka folyamatossága (nyugdíjas oktatók, önkéntesek ugyanis egy ideig nem léphettek be az egyetem területére). A másik pihe-nőre kényszerülő projektünk pedig az alumni visszaemlékezések gyűjtése volt, amelyet a személyes találkozások korlátozása akadályozott az egyébként is leginkább védendő korosztály esetében. A hagyományosan májusban tartott, a járvány miatt elmaradt jubileumi diplomaosztók után 2022-ben viszont már újra akadt jelentkező életútinterjú készítésére, amivel élünk is.

A nyereség oldal sem maradt üresen: létrehoztuk a Műegyetemi Virotékát, azaz a koronavírusral összefüggő egyetemi és magándokumentumok gyűjteményét.⁹ Amikor arról gondolkodtunk, hogyan lehet ilyen kivételes események emlékezetét megőrizni, elkezdtük figyelemmel kísérni az egyetemen a témával kapcsolatban keletkezett dokumentumokat. Úgy láttuk, hogy ezek egy része (például a szenátusi határozatok vagy az oktatás és munkavégzés rendjével kapcsolatos új rendelkezések) az egyetemi iratkezelési szabályozásoknak megfelelően levéltárba kerülnek majd. Ezzel együtt nem vártuk meg a 15 éves átadási időhatárt, hanem az egyetemi honlapokon közzétett hivatalos dokumentumokat, illetve a különböző híryanagokat és az iratkezelés hatálya alá nem tartozó tájékoztatókat, plakátokat rendszerezve archiváltuk. Ezt folytattuk a későbbi jár-

⁸ A helyzetre azonnal reagálva 2020 márciusában az akkor 102 éve megjelent spanyolnátháról és az amiatt bezárt Műegyetemről mutattunk be dokumentumot: <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/honap-dokumentuma/20200313/a-honap-dokumentuma-2020-marcius> (a letöltés ideje: 2022. július 3.).

⁹ Hasonló gyűjteményalakításba fogott itthon a Magyar Nemzeti Levéltár, illetve a felsőoktatási szférát tekintve a világ legjelentősebb egyetemlein alakultak ún. Covid-archívumok, mivel az egyetemi levéltárosok világszerte felismerték annak jelentőségét, hogy közösségük, intézményük történetének e különleges időszakát minél teljesebb módon megőrkítsék az utóknak.

ványhullámok során is, így jelenleg közel 500 dokumentum (szöveg-, illetve képfájl) található virotékánkban, amelybe beletartoznak a különböző egyetemi vonatkozású, illetve kezelésű közösségi médiafelületeken megosztott képek, mémek, valamint tárgyi emlékek, például maszkok is. Arra kértük továbbá a BME hallgatóit, oktatóit és munkatársait, illetve öregdiákjait, hogy valamilyen módon dokumentálják személyes tapasztalataikat a koronavírus-járványról, és ajánlják fel ezeket a BME Levéltárnak. A célunk az volt, hogy a távoktatás, az otthoni munka, a szakmai és tudományos életre gyakorolt hatások, az egyetemi szolgáltatások változása, a mindennapi élet ritmusának és tereinek, valamint a kapcsolattartásnak a változásai (beleértve a vidéki hallgatók hazaköltözésével kapcsolatos változásokat), illetve a karanténhelyzet megélése ne csak az egyetemi dokumentumokból, hanem az egyetemi polgárok saját élményeiből is megismerhetők, rekonstruálhatók legyenek. Bár a felhívás az egyetemi honlapon túl az országos sajtóban is megjelent, és számos módon lehetővé tettük az írásos és hangjegyzetek, posztok, fotók, videók, vagy akár művészeti alkotások eljuttatását, csak kevés felajánlás érkezett.

Összességében a 2020 tavaszán kitört járvány és annak kezelése, az országos és egyetemi szabályokhoz történő alkalmazkodás, a munka megszervezése, a csak személyes jelenléttel végezhető feladatok áttervezése, a munkatársak számára az otthoni munkavégzés ritmusának kialakulása és a járvány okozta személyes nehézségek megélése a BME Levéltár számára is különleges időszakot jelentett. A feladataink elvégzését és a szolgáltatások egy részének otthonról történő teljesítését nagyban elősegítette a korábban már digitalizált állományok megléte és a technikai háttérrel és támogatást stabilan biztosító fenntartói környezet.

Pálfi Ádám

Egy viharos évtized

A nagykőrösi levéltári iratanyag sorsa a II. világháborúban és azt követően (1940–1951)

Ritkaságszámba megy, ha egy város a pusztítás kegyetlen külső nyomai nélkül vészel át egy háborút. Nagykőröst, az egykori mezővárost bár megérintette a háború szele, a települést és épületeit megkímélték a harcok. Ennek ellenére nem múlt el nyomtalanul e súlyos megpróbáltatásokkal teli időszak és örök időkre kitörölhetetlen emléket hagyott maga után, hiszen a város súlyos emberáldozatokat szenvedett a II. világháborúban; egyfelől a harctéri frontokon zajló küzdelmeknek több mint 500 nagykőrösi ember esett áldozatul,¹ másfelől, bár pontos számokat nem ismerünk, megközelítőleg 400 zsidó lakost hurcoltak el koncentrációs és kényszermunkatáborba.²

A községi és a városi levéltárak is nagy megpróbáltatásokon mentek keresztül a II. világháború pusztításai és a különféle iratsejtelezések nyomán.³ A mai napig rendkívül nehéz hiteles képet adni az ebben az időszakban végbement levéltári iratanyagpusztulásokról.⁴ Mivel az ország történelmi forrásait komoly veszteség érte, sok helyen a pusztulás mértékének felmérése még évtizedek múltán is zajlik. Hasonlóan nehéz sorsa volt annak az értékes iratanyagnak, amelyet Nagykőrös város levéltárában őriztek. 1940-ben Ember Győző, a Magyar Országos Levéltár későbbi főigazgatója a városban járt, ahol megtekintette és részletes felmérést készített a város levéltári anyagáról. Megállapításait a következőképpen összegezte: „a városi levéltár rendkívül becses és történelmi jelentőségű iratanyagot foglal magába, kezelése azonban semmiképpen sincs biztosítva. A különösen értékes iratanyag a szakszerű kezelést és megőrzést feltétlenül megkívánja.”⁵ Nagykőrösön az 1900 előtti iratokat tekintették hivatalosan levéltári anyagnak, ezek közül a legrégebb egy 1336-ból származó latin nyelvű oklevél. A tanácsjegyzőkönyvek és a városi számadások — hiányokkal — 1626-tól maradtak meg, a közigazgatási iratanyag 1631-től kezdődött. A levéltár nagy része rendezetten és csomókba kötve volt felrakva az állványokra, egy másik része azonban még a földön várta az elhelyezést. Az úgynevezett zárt vagy titkos levéltárat, amely a török iratokat és a város 1920 előtti jogbiztosító okmányait tartalmazta, két pánccs szekrényben a levéltárban helyezték el, a kulcsokat azonban

¹ Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – II. világháborús magyar katonai veszteségi adatbázis. <https://iivh-katonahoseink.militaria.hu/> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 14.)

² Novák, 2008: 146–147.

³ MNL OL Y 7 32/1946.

⁴ Berényiné, 2018: 27.

⁵ MNL OL Y 1 2276/1940.

a polgármester őrizte. Az újabb kori bizalmas iratokat, amelyeket a polgármesteri iroda kezelt, további három páncelszekrényben ugyancsak a levéltárban tárolták.⁶ Emiatt, illetve a közelgő háborús helyzetre való tekintettel egy levéltárnoki állás megszervezését határozták el, amit a belügyminiszter az Országos Levéltár és a megye többszöri tárgyalása után végül jóváhagyott.⁷ A levéltári anyag őrzése így rövidesen Balanyi Béla közigazgatási gyakornok felügyelete alá került, akinek levéltárosi pályája nem a legszokványosabb módon kezdődött el. Erre vonatkozóan így ír naplójában: „Az 1944. év már tisztán mutatta a bomlás jeleit. 1944. április 3-án megláttuk városunk felett is az amerikai légierőt. 1944. szeptember végén a nagykőrösi ember is meghallotta a harctér ágyúinak dübörgését. Megkezdődött az éjjel nappali légitámadások sora. A légiriadók gyakran órákra megakasztották a munkát. Német autók százai vonultak az országutakon. A város utcáin német katonanóta hangzott, mindenütt csak katonákat lehetett látni. A front egyre közeledett. A Tiszántúlról is mindig közelebb hallatszott. A Sztálin orgona félelmetes dübörgését meg lehetett hallani. Menekültek ezrei jöttek kelet felől és mentek Nyugatra.”⁸

Az 1944. április 3-án megindult, nagyszámú amerikai bombázó repülőgép átvonulás miatt egy esetleges bombázástól tartva április 8-án a városi levéltári anyagot, annak pótolhatatlan történelmi iratait a fiatal hivatalnok lezárható ládába pakolta és elrejtette a település határában lévő Kalocsa Balázs-féle alapítványi szőlő présházaiba és pincéibe. Azon iratok sorsáról, amelyeknek már nem jutott hely a ládában, úgy határoztak, hogy e dokumentumok Horvát Zoltán gimnáziumi tanárhoz, valamint dr. Majláth Jolán egyetemi gyakornokhoz kerüljenek megőrzésre.⁹ A várost végül 1944. november 2-án foglalták el a szovjet csapatok. A hadsereg nem ütközött jelentős ellenállásba, harcok emiatt nem is alakultak ki igazán, azonban a szovjet katonák végigrabolták, fosztogatták a várost és környékét, rengeteg ingóságot tulajdonítva el az ott élő lakosoktól. Azok a városlakók, akik nem akarták elveszíteni vagyonukat, megpakolt kocsikkal a Nagyerdőbe vonultak ki és egészen addig ott tartózkodtak, amíg a szovjet csapatok el nem vonultak.¹⁰

A megszálló katonákat a város szélén lévő laktanyákban szállásolták el, akik egy-egy kimenő alkalmával megrohmozták a környékbéli „szőlőket” főként étel és ital után kutatva. A ládába rejtett iratok egészen 1944. november 3-ig sértetlen állapotban heverték, amikor is a katonák egy borkeresés alkalmával feltörték a pincéket, s a megtalált ládákat felfeszítették, ám a benne lévő iratanyag ekkor még szerencsés módon megmenekült. Rövidesen azonban, 1945. február 20-án az iratokat tartalmazó 36 ládát a városba érkező újabb nagyszámú szovjet katonai alakulat tagjai felforgatták, a benne lévő értékes levéltári iratokat – köztük számos törökkori oklevelet, kiváltságlevelet, 17. szá-

⁶ Balázs, 1988: 50.

⁷ MNL PML V. 276. c. 39/1943.

⁸ MNL PML XV. 47. Részlet dr. Balanyi Béla naplójából. 2–4.

⁹ MNL PML V. 276. c. 420/1944.

¹⁰ MNL PML XV. 47. Részlet dr. Balanyi Béla naplójából: „Október 31-én már három oldalról közelítette meg a szovjet és a román sereg a várost annyira, hogy a kézfegyverek ropogása is jól hallatszott. November 2-án vonult be a szovjet hadsereg Pálma elnevezésű hadteste. A város alsóvárosi részét román csapatok foglalták el.” 8–9.

zadi közgyűlési jegyzőkönyveket, számadáskönyveket, közigazgatási és bírósági tanácskozási jegyzőkönyveket – szétszórták és eltűzelték, másik felét pedig magukkal vitték.¹¹

A közvetlen veszély elmúltával 1945 márciusának elején Balanyi Béla erőfeszítéseinek köszönhetően mostoha körülmények között ugyan, de lovas kocsikon megkezdődött az iratok visszaszállítása. Első alkalommal csak a levéltári anyag egy kis hányadát (hat ládát) sikerült biztonságos környezetbe szállítani, ugyanis az orosz katonák folyamatosan hátráltatták a mentési munkálatokat. Végül a teljes iratanyagot majd két hónapnyi kitartó és megerőltető munka árán sikerült visszaszállítani ideiglenes őrzési helyére a városháza első emeleti folyosójára.¹² A korabeli iratok olvasása közben egyértelműen kirajzolódik, hogy az akkori városvezetés nem törődött a háború során komoly károkat szenvedett levéltári forrásanyaggal, nem biztosította a biztonságos őrzés legalapvetőbb feltételeit. Hiába kérvényezte többször is Balanyi Béla, akit szolgálatai elismeréseként hivatalosan 1945. április 5-én neveztek ki levéltárnokká, hogy a levéltári iratok visszakerüljenek eredeti méltó helyükre, a városi levéltár épületébe, sajnálatos módon törekvése a döntéshozók részéről folyamatos ellenállásba ütközött.¹³ A megmentett iratokat végül a katonai méntelep lepusztult főtiszti épületében helyezték el, s itt, az ablak nélküli fűtetlen termekben kezdte meg a frissen kinevezett levéltárnok a szétszórt iratanyag csoportosítását és rendezését.¹⁴ Abban az időben Balanyi Béla a károsodás mértékét 10%-ra becsülte, vagyis a teljes addigi iratanyag 10%-a semmisült meg.¹⁵

Nagykőrösön, a háborút követően idővel annyira tarthatatlanná vált a helyzet, hogy a rendkívül értékes iratok veszélyeztetett állapotát látva a Levéltárak Országos Központjának (LOK) vezetője, dr. Borsa Iván 1951-ben úgy határozott, az iratanyagot haladéktalanul a Kecskeméti Állami (későbbi nevén a Bács-Kiskun Megyei) Levéltárba kell átszállítani.¹⁶ Balanyi Béla az iratokat követve főállásban levéltárosi munkát vállalt a megyei levéltárban, ahol 1953-ig levéltárosként, majd 1973-as nyugdíjazásáig igazgatóként tevékenykedett.¹⁷ Élete a II. világháborútól kezdve szorosan összefonódott a Nagykőrösi levéltárral, s a levéltári iratok sorsával. Áldozatos munkája révén beszélhetünk még ma is nagykőrösi levéltári iratanyagról, hiszen a saját életének kockáztatásával mentette meg a felbecsülhetetlen értékű és a város történelmének részét képező dokumentumokat. Nélküle a levéltári anyag nagy valószínűséggel elpusztult volna a II. világháborúban. Elévülhetetlen érdemei közt nemcsak a levéltár, hanem többek között a könyvtár és a muzeális gyűjtemény megmentése is megemlíthető. Nagykőrös városa éppen ezért sokat köszönhet Balanyi Bélának a kultúra területén tett önzetlen szolgálataért, aki ezáltal a város történelmének része lett.

¹¹ MNL PML V. 276. c 1232/1945.

¹² MNL PML V. 276. c 1495/1945.

¹³ Uo.

¹⁴ Gyenesei–Tánczos, 2011: 8.

¹⁵ Valószínűleg a kár mértéke jóval meghaladta ezt a számot, ha csak azt nézzük, hogy a törökkori okmánytárból, ami meghaladta az 550 iratot, ma már

¹⁶ Böör, 2002: 94–95.

¹⁷ Novák, 2018: 81.

Utószó

A nagykőrösi levéltári anyag végül 1972-1973-ban került vissza az újonnan megszerzett Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Fióklevéltárába.¹⁸ Nemrégiben azonban újabb költözésnek lehettük szemtanúi. A fióklevéltár megszűnésének gondolata a Pest Megyei Levéltár új központi épületének elkészültétől kezdve rendszeresen felmerült. Végül a budapesti létesítmény modern, minden igényt kielégítő új épületszárnyát 2018 során adták át. Így lehetővé vált az iratanyag elhelyezése egy, a nagykőrösínél jóval korszerűbb épületben. A 3400 iratfolyómétert kitevő anyag költözésére 2020. november 9. és december 16. között került sor.¹⁹ Reméljük a nagykőrösi iratanyag, ami az elmúlt évtizedek során számos nehézségen ment keresztül végre elnyeri méltó őrzési helyét itt, a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában. A jelenlegi és a jövőben itt dolgozó levéltárosokra hárul a feladat, hogy megfelelően gondozzák ezt a pótolhatatlan forrásegyüttest, amely jelentős történelmi időknek volt tanúja.

Források és szakirodalom

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Y 7. = Magyar Országos Levéltár iratai (1945–1994)

MNL PML = MNL Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

V. 276. c. = Nagykőrös város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok. (1872–1949)

XV.47 = Dr. Balanyi Béla Nagykőrösre és környékére vonatkozó iratgyűjteménye.

Balázs, 1988 = Balázs Péter: A megyei városok iratanyaga a Horthy-korszak utolsó éveiben és a frontvonal áthaladása idején. I rész. Levéltári Szemle, 1988. 3. sz. 44–58.

Berényiné, 2018 = Berényiné Kovács Gyöngyi: Megyei levéltári iratanyag-pusztulások a II. világháború idején. Levéltári Szemle, 2018. 4. sz. 27–40.

Böör, 1981 = Böör László (szerk.): Útmutató a Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya irataihoz. Pest Megyei Levéltári Füzetek 3. Budapest, 1981.

Böör, 2002 = Böör László: In memoriam Balanyi Béla. Levéltári Szemle, 2002. 2. sz. 94–95.

Gyenesei–Tánczos, 2011 = Gyenesei József – Tánczos-Szabó Ágota: 100 éve született Balanyi Béla. Bács Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 2011.

Hadtörténelmi Intézet és Múzeum = II. világháborús magyar katonai veszteségi adatbázis. <https://iivh-katonahoseink.militaria.hu/> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 14.)

Novák, 2008 = Novák László Ferenc: „Hej, Nagykőrös híres város...”. Az Arany János Múzeum Kiállítási Monográfiái 4. Nagykőrös, 2008.

Novák, 2018 = Novák László Ferenc: Kecskemét, a Három Város gyöngyszeme. Forrás, 2018. július-augusztus. 7–8. sz. 80–99.

Schramek, 2021 = Schramek László: A Nagykőrösi Fióklevéltár emlékezete (1973–2021). Levéltári Szemle, 2021. 3. sz. 89–90.

¹⁸ Böör, 1981: 30.

¹⁹ Schramek, 2021: 89–90.

Szálkai Tamás

„mennyivel megbecsülendőbb az írásban fennmaradt források anyaga...”

*Herpay Gábor tanulmányútja és a debreceni városi levéltár rendezési terve (1915)**

Herpay Gábor debreceni levéltárost 1915 nyarán a város tanulmányútra küldte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia legkorszerűbb levéltárait felkeresse, s ott szerzett tapasztalatait felhasználva majd a városi archívum modernizálása és rendezése terén kamatoztassa a tanultakat. Talán nem érdektelen az utazás szakmai eredményeinek ismertetése előtt, annak előzményeként feleleveníteni egy – gyakran maradinak tartott – település igyekvését, fáradozását a saját történeti múltja írott forrásait őrző intézmény fejlesztésére.

A levéltári „reform” előkészítése

Debrecen város közlönye részletesen beszámolt az archívum „sokszor emlegetett” megújításáról.¹ Erre a célra már korábban létrehoztak egy bizottságot, amelybe a polgármester és a tanácsstagok mellett egyetemi tanárok is kerültek. A testület 1915. február 13-án elvi jelentőségű döntést hozott: a tudományos értékű, történetinek tekinthető iratanyagát le kell választani az irattárról, ahonnan huszonöt év után – kellő selejtezést követően – kerülhetnek át a dokumentumok a levéltárba. Az ügy intézésére egy szűkebb bizottságot alakítottak, amelynek elnökéül Csürös Ferenc közművelődési tanácsost, tagjaiul Iványi Béla, Rugonfalvi Kiss István, Papp Károly, Pápay József egyetemi tanárok mellett Koncz Ákos városi főlevéltárost választották. Az albizottság Csánki Dezső miniszteri tanácsost, országos főlevéltárost kereste meg, hogy a település archívumának rendezésére tegyen javaslatot. A törvényhatósági bizottság közgyűlése pedig a jogi- és pénzügyi bizottság és a városi tanács javaslata alapján kimondta, hogy a magánlevéltár hivatalnoka, Papp Ferenc lemondása után nem tölti be a tisztséget, s a magán- és közlevéltárat egyesíti.²

* Jelen írás a Levéltári Szemle 2021. 4. számában (45–55.) megjelent tanulmány folytatása abban az értelemben, hogy Herpay Gábor útinaplójából merít, de míg az a levéltáros fordulatos utazási élményeit, a látott városok érdekességeit és a gasztronómiai tapasztalatokat tárgyalta, e közlemény az utazás szakmai tanulságaira koncentrált.

¹ A Város (az 1915. évi 9. számtól Debreceni Közlöny néven), 1915. 4. 22–23.

² MNL HBML IV. 1406. o. 57–1406/1915.

Csánki Dezső debreceni látogatása

Csánki látogatásáról részletes leírást közölt a városi lap. Érkezése estéjén a Royal szálloda úgynevezett „fehér”, azaz dísztermében a vendég tiszteletére ünnepi vacsorát adtak, ahol a polgármester pohárköszöntője és Csánki válasza után, dr. Csürös Ferenc tanácsos és dr. Kun Béla tanár mondott az alkalomhoz méltó „szép beszédek.”³ Másnap délelőtt az országos főlevéltáros megtekintette a levéltárat és azt a két helyiséget, amelyet az új levéltári hivatal számára jelöltek ki, délután pedig részt vett a múzeumi bizottság ülésén.⁴ Csánki elmondta, hogy a „kultuskormányzat melegen támogatja” a debreceni levéltár ügyét, s hogy a könyvtárak és múzeumok mellé „méltán sorakoznak” a levél- és irattárak. A városi archívumról megállapította, hogy annak rendezése nagyon is szükséges, mert ott „szelíden szólva, meglehetősen zavaros állapotok uralkodnak”. Az új levéltári helyiségek kapcsán pedig a helytakarékos raktározás mellett szólt a biztonságos őrzésről, nevezetesen arról, hogy az archívumot vasajtókkal, jól zárható ablakokkal és rácsokkal kell ellátni. Javasolta, hogy új, mozgatható vasállványokat szerezzen be a város, mert azok „örökösök”, célszerűen használhatók s általuk nagyon gazdaságosan lehet a helyet kihasználni. Csánki közbenjárására a belügyminisztérium Tagányi Károly országos levéltárost mint levéltári szakértőt küldte ki a rendezési terv elkészítésére.⁵

Tagányi Károly jelentése

A levéltáros nyolc napon keresztül dolgozott „porban és piszokban” a levéltár régi rendszerének feltárásán és a rendezés elveinek kidolgozásán. A levéltárrendező bizottságnak írt jelentésében Tagányi leplezetlenül szólt a közlevéltár állapotáról: „nagy rakás irat és könyv ládába szegezve levegő és világosság hiányában senyved,” de a pincében sem volt jobb a helyzet, ahol nedves levegő és zsúfoltság fogadta, emiatt a valamikor rendezett iratok is „össze-vissza hányva” hevertek.⁶ Herpay Gábor levéltáros segítségével „halászták” ki az egykori segédkönyveket, hogy legalább alapeletár készülhessen. E kötetekről azonban hamar kiderült, hogy valamiféle rendezési kísérlet során a tartalmat figyelmen kívül hagyó sorszámozást alkalmaztak. Nehézséget okozott az is, hogy az egy-egy összefüggő sorozathoz tartozó kötetek az idők folyamán különböző kötetstílust és címetek, feliratokat kaptak, így beltartalmukat is vizsgálni kellett. Az iratcsomóknál is lesújtó volt a helyzet, mivel a gyenge spárgával kötött csomók a zsinég elmállása után széthulltak, s így összekeveredtek. Táblákat ritkán, palliumokat pedig egyáltalán nem használtak a kötegek védelmére, ráadásul az iratokat vízszintesen tárolták, így nagy volt a por és piszok. Tagányi az 1853. évnél két korszakra osztotta az iratokat. A korábbi időszak iratainál két nagy csoportot alakított ki: a város által kiadott és a városhoz érkezett iratok gyűjteményét.

³ Debreceni Közlöny, 1915. 12. 5.

⁴ Az ülésen többek között részt vett Koncz Ákos városi főlevéltáros és Zoltai Lajos, a városi múzeum vezetője, valamint a forráskiadásairól ismert Géresi Kálmán tankerületi felügyelő is.

⁵ Debreceni Közlöny, 1915. 14. 6., 1915. 16. 3–5.

⁶ Tagányi Károly: A városi levéltár rendezése. Debreceni Közlöny, 1915. 15. 1–3.

Emellett külön írt a magánlevéltár anyagáról, ami tulajdonképpen a város birtokaira és az egykor ezeket birtokló családokra vonatkozó okiratokat tartalmazta példás rendben. A levéltáros üde színfoltként emlékezett a középkori okleveleket, térképgyűjteményt is magában foglaló irategyüttesről és azok őrzőiről, akik „e nagy tudományos kincset ezernyi veszedelem között ilyen hűségesen és épen tudták számunkra megőrizni.”⁷

Tagányi hat pontba foglalta javaslatait, amelyek a következők voltak. Az új levéltári helyiségek mellett szükséges még egy helyiség, amely nemcsak a levéltáros dolgozószobája, hanem egyben kutatóteremként és szakkönyvtárként szolgálna. A raktárak és az összes iratanyag köbtartalmát a városi mérnöki hivatal mérje fel, hogy tervezni lehessen az elhelyezést és a beszerzendő vasállványok mennyiségét. A pincében tárolt iratokat száraz helyre kell szállítani és meg kell kezdeni az 1854 utáni anyag selejtezését előre kidolgozott selejtezési terv alapján. A levéltárban található nyomtatványok és muzeális tárgyak különválasztásával kézikönyvtár létrehozása. Az említettek mellett javaslatot tett arra is, hogy a városi levéltár egy munkatársa tegyen tanulmányutat a Monarchiában, hogy megismerkedjen az állam legkorszerűbb archívumainak anyagával és működésével. Debrecen – mint már szó esett róla – Herpay Gábor levéltárost küldte ki az épülőfélben lévő budapesti Országos Levéltár, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, valamint a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárainak tanulmányozására.

Herpay útjának „hivatali” eredményei

Az útinaplóban „Jegyzetek napról-napra” egy hónapon keresztül tudósítanak a levéltáros tanulmányútjáról. A feljegyzések közt utalás történik a levéltári tapasztalatok jelentésbe foglalására, amit aztán a városi közlöny több részletben közre is adott. Ezek közül az első közlemény a városi tanácshoz intézett ünnepélyes hangvételi gondolatmenet a levéltárak fontosságáról, a második a felkeresett intézmények épületeiről, a következő kettő pedig a bécsi és a kolozsvári levéltárakban őrzött iratanyag leírását tartalmazza.⁸ Az utolsó két rész már a tanulmányút hozadékát, a rendezési munkák terveit foglalja magában. Herpay Gábor jelentésének első része önmagáért beszél. Egy a levéltárügy iránt elkötelezett munkatárs portréja rajzolódik ki e sorokból. (E kifejező, ugyanakkor tanulságos szöveg a mellékletben olvasható.)

A fővárosba a levéltáros 1915. július 15-én érkezett, s 28-án utazott tovább Bécsbe. Felkereste az Országos Levéltár 1912 óta épülő tömbjét a Bécsi kapu téren, ahol az új levéltári helyiséget mutatták be neki. Másnap a nagy „dolgozóban” Döry Ferenc országos levéltárossal a mintaállványokat és a már rendezett fasciculusokat tekintette meg. Az iratok „fektetésére” vonatkozó elveket Baranyai Béla országos levéltári fogalmazó mutatta be számára. Július 17-én Herczog József fogalmazóval a levéltári anyag keletkezése, beosztása, a selejtezési „programm” volt terítéken és megismerkedett a rendezőszoba

⁷ Mindhárom csoporthoz iktató- és mutatókönyvek is tartoztak. Tagányi Károly: A városi levéltár rendezése. Debreceni Közlöny, 1915. 15. 1–3.

⁸ Az Országos Levéltár anyagáról nem írt külön, hiszen azt Tagányi Károly: A M. Kir. Országos Levéltár ismertetése című háromkötetes munkája alaposan bemutatja.

rendjével is.⁹ Közben a saját megyei levéltári selejtezési tervén is dolgozott. Az elkövetkező napokban az általános levéltári elvek gyakorlati megvalósulását, az iratok tagolását, segédleteit tanulmányozta. Július 21-én Herpay raktárlátogatáson vett részt. Büszkén jegyzi meg: „Korvin okleveleket olvastam”. Tanulmányozta a diplomák nyilvántartási és tárolási rendszerét (borítékban, fektetve, fiókban), mint megjegyzi Hajdú megyében ilyen fiókból elég lesz tíz darab, s hogy az iratok közül kiemelt diplomák helyére a kiemelésre utaló őrjegyet kell helyezni. Ugyanakkor az erdélyi és az udvari kancellária elenchusaival is megismerkedett.

Budapesti útja végeztének közeledtével Tagányi Károly meghívta vacsorára, s közben a levéltárrendezésről beszélgettek. Tapasztalt kollégájától „pontos és pompás tájékoztatásokat és különféle mintákat” kapott. Nagy elismeréssel ír az épülőben lévő országos levéltár épületéről, ami nemcsak „hazánknak vagy monarchiánknak, hanem az egész világnak legelső, legmodernebb és a külföldi szaktudósok” által felvetett minden körülménynek megfelel. Külseje impozáns, világvároshoz illő, belső közterei pedig művésziek, raktárai pedig praktikusak.¹⁰ Többször is előkerül a naplóban a korszerű vasállvány rendszer témaköre. Ismerkedett a polcok beosztási lehetőségeivel, fasciculálásáról, térképek elhelyezésére két polc összefogásáról, az oldalfalak kisebbitéséről. Egészen részletekbe menő, precíz, a levéltári munka valóban minden területére kiterjedő tapasztalatszerzésre volt lehetősége. Tárgyalásokat folytatott a Váci úton lévő Schlick-Nicholson Rt. főmérnökével, Vajda Lászlóval egy vasállványrendszer kiépítésének lehetőségéről is. Ehhez tájékozódott az új, Bécsi kapu téri épület padlójának és vasgerenda szerkezetének rendszeréről.

Július 29-én érkezett második állomására, Bécsbe, ahol augusztus 4-ig tartózkodott. A Haus-, Hof- und Staatsarchivban Nádudvari Győry Árpád aligazgatónál járt, majd Szekfű Gyula levéltáros mutatta meg neki a gyűjteményt és a segédleteket, később megtekintette a Hungarica gyűjteményt is. Jelentésében részletesen is taglalta Európa „egyik legnevezetesebb” levéltárával kapcsolatos tapasztalatait.¹¹ Mint írja a levéltár palotája „ez idő szerint legelső Európában!” Az épület kétemeletes, viszont a raktárak félemeletekre vannak osztva, amiből összesen tizenegy van. A hivatali szobák hermetikusan elzártak a raktáraktól, ahol minden alkatrész vasból van. Az állványok magasságát úgy tervezték, hogy az iratok kézzel is elérhetőek legyenek (2,2 m). A sorok végén római szám jelzi az emeletet, alatta pedig arab numerus az állvány számát. Herpay ezt nagyon célszerűnek tartva meg is jegyzi, hogy ez a megoldás a „topographiai” leltár „elégé nem is méltatható” előnyére szolgál.

Bécsi állomását követően Kolozsvárra utazott, miközben egy hétvégét otthon töltött. Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban Kelemen Lajos és Kraxner György volt segítségére, akik a felügyeletük alatt lévő iratanyag tárolását, kezelését és rendszerét mutatták be.

⁹ Debreceni Közlöny, 1915. 29. 2–3.

¹⁰ Debreceni Közlöny, 1915. 25. 5.

¹¹ Debreceni Közlöny, 1915. 25. 4–5.

Herpay jelentésében kiemeli, hogy a kifejezetten egyetemi könyvtár és levéltár számára felhúzott épületben szintén vas állványrendszer van, azonban a bécsitől és a budapestitől eltérően nem polcok, hanem fiókok vannak használatban. Úgy vélekedik, hogy ez kisebb levéltáraknál, illetve olyanoknál, ahol az intézmény nem kapcsolódik a közigazgatáshoz, megfelelő megoldás lehet, viszont nagyobb gyűjteményeknél a zárt rekeszek akadályozzák a tájékozódást és csökkentik a raktári hely kihasználhatóságának mértékét.¹²

Herpay rendezési terve

A levéltáros már az út alatt – végiggondolva a frissen tapasztaltakat is – elkezdte írni a városi levéltár rendezési tervét. Tagányi vázлата alapján Herpay az alábbi sorrendben kívánta rendezni az iratokat:

1. Oklevélgyűjtemény (egy kivétellel a magánlevéltári anyagból kiemelve)
2. Magánlevéltári anyag
3. Magyar Udvari Kancellária rendeletei
4. Magyar Udvari Kamara rendeletei
5. Magyar Királyi Helytartótanács rendeletei
6. Királyi biztosok iratai
7. Különféle levelezések
8. Vegyes gyűjtemények (pl. végrendeletek, árvaügyek)
9. Fogalmazványok
10. Jelentések
11. Polgári és büntető perek
- 12–13. Vegyes gyűjtemények téma szerint
(pl. köröztetések, különböző tartalmú iratok gyűjteménye)
14. Számvevősegi irattár anyaga
15. Pincékből és ládákból előkerülő anyagok
16. Újabbkori selejtezett iratanyag

Külön kiemelte az oklevélgyűjtemény rendezésének fontosságát, leltározását, amihez a diplomák darabszintű leírását is el kell végezni és jelölésükre „ruggyanta” bélyegzőt kell készíteni és vörös tintával rábélyegezni, hogy „Debrecen Sz. Kir. Város Levéltára. Oklevélgyűjtemény ... szám.” Azért számolt többször külön-külön a vegyes gyűjteményekkel, mert egy részük már egyébként is rendezett volt, ám – mint írja – a kormányhatósági rendeleteket akár 2-3 helyről kell összeszedni.¹³

¹² Debreceni Közlöny, 1915. 25. 4.

¹³ Debreceni Közlöny, 1915. 28. 1–3.

...és ami megvalósult

A városi levéltár rendezését Herpay Gábor a diplomagyűjtemény és a végrendeletek rendszerezésével kezdte, s az oklevelek regesztáit már 1916-ban kiadta.¹⁴ Igyekezete és nagy szorgalommal végzett munkája ellenére jelentősebb eredményeket azért nem tudott felmutatni, mert 1916-ban Hajdú megye levéltárának élére nevezték ki, ahol 30 éven keresztül látta el vezetői feladatait. Koncz Ákos főlevéltárnok 1917-ben bekövetkezett halála után Csobán Endre vette át a városi archívumot. Jelentéseiből arról értesülünk, hogy az iratok nagy része még évekig a padlón feküdt és tízezres nagyságrendű reponenda anyaggal kellett szembesülnie. A Herpay által felvázolt rendezési terv csak részben valósult meg, jelentősebb munkálatok és a mai levéltári egységekkel nagyjából azonosítható rendszert bemutató leltár már Csobán Endre nevéhez köthető.¹⁵

Források és szakirodalom

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV. 941. = Hajdú Megye Levéltárának iratai

IV. 1403. a. = Debrecen Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek

Kovács, 2015 = Kovács Ilona: „Debrecen város levéltárának gondviselőjévé választván.”

Csobán Endre, Debrecen város főlevéltárnoka. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXIV. Debrecen, 2015.

A Város és a Debreceni Közlöny idézett lapszámai

¹⁴ Herpay Gábor: Debrecen sz. kir. város diplomagyűjteményének regesztái. Debrecen, 1916.

¹⁵ Kovács, 2015: 9.

Melléklet

Herpay Gábor levéltárnok jelentése levéltári tanulmányútról

Tekintetes Tanács!

A 11118–1915. sz. tanácsi határozattal abban a megtisztelő szerencsében részesültem a tekintetes Tanács részéről, hogy a magánlevéltárnak és a közlevéltárnak történeti anyagából szervezendő új levéltár felállítására és annak a tudományos kutatások céljára leendő megnyitására vonatkozó elméleti és gyakorlati ismeretek megszerzése végett levéltári tanulmányútra küldtettem ki a budapesti országos-, a bécsi cs. és kir. családi-, udvari és állami, végül a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának megtekintésére és az ottani levéltári rendszerek tanulmányozására.

Ezzel a ténnyel nemcsak azokat az áldozatokat növelte a tekintetes Tanács, amelyekkel a város legfontosabb érdekeit tudja összhangba hozni a kulturális haladás és a tudományok fejlesztése nagy, nemzeti érdekeivel, hanem egyszersmind ékes bizonyosságát szolgáltatva annak is, hogy a sok mindenben maradinak gúnyolt Debrecen ebben például állhat más városok előtt, mert még a világreformáló nagy politikai, gazdasági és nemzeti küzdelmek ezen válságos napjaiban is megérezte és kifejezésre juttatta azt a szellemet, mely manapság már, a levéltárakat nemcsak az idők végtelen folyásában egymás után következő korszakok írott emlékei tárházának s az elibünk tároló vallási, erkölcsi, politikai, társadalmi és nemzeti élet, életfelfogás és gondolatvilág minden legkisebb momentumait magában foglaló tényezőnek, hanem valósággal tudományos intézménynek tekinti, amelyből, mint soha ki nem apadó forrásból, a történelem és annak legfontosabb segéd tudományai a földrajz, a kronológia és a családtörténelem merítik anyagaikat.

Minél behatóbban és minél nagyobb kritikával művelik napjainkban már a történetírást, annál nagyobb buzgósággal és a történeti igazságok megállapításának annál nagyobb bizonyosságával fordul a mai történetírás az eredeti források kutatásához, vagyis a levéltárakhoz.

Az egyének ugyanis, éppen úgy, mint a nemzeteknek, a legfőbb java a maga története s valamiképpen az az egyén, aki csak az átlag emberek életét élte le anélkül, hogy valami emlékezetre méltót tett, alkotott volna, ha elhal, élete egyenlő értékű a lehullott falevél értékének értékével, azonképpen nyomtalanul tűnnek le a világtörténelem színpadáról azok a nemzetek is, amelyeknek minden tevékenysége a létért külső eszközökkel folytatott küzdelemben merült ki, de belső értékeinek fejlesztésével s a többi nemzetekkel való nemes versengéssel nem igyekezett fennmaradásának feltételeit belső, tehát emlékezetre méltó eszközökkel is biztosítani.

Mindenképpen szerencsés tehát az a nemzet, amelynek fiai nagy és nemes cselekedeteket vittek véghez, mert a nagynak és nemesnek rendkívüli hatása és szinte varázsereje van elsősorban az egyének lélek- és kedélyvilágának nemesítésére majd ezáltal a nemzet szellemi, erkölcsi életének, életfelfogásának emelésére.

Áll ez az igazság akkor is, ha vannak, akiről nekünk a történelem beszél, legnagyobb tette, legtöbbször nem azzal a szándékkal s olyan öntudattal történt, hogy abból a következő nemzedék tanuljon, mely annak a cselekedetnek esetleg sem pozitív, sem negatív értéket nem tulajdonít, de viszont jöhettek olyan idők, alakulhattak úgy a körülmények, hogy valamelyik előd tetteinek nagysága és emlékezetre méltó volta nemcsak nyilvánvalóvá lett, hanem egyszersmind szükségét érezték annak, hogy az valami látható módon álljon az utókor előtt, egyfelől emlékezetül a múltra, másfelől buzdításul és intő például a jövőre nézve.

Innen magyarázható annak a sok emlékjelnek, emlékoszlopnak és szobornak a keletkezése, rendkívül nagy fontossága és jelentősége, különösen az írás mesterségének feltalálását és feltalálása után, annak szélesebb körben való elterjedését megelőző időkből, mert hiszen azok nem egyebek, mint az illető nép szellemi nagyságának, alkotásra képes erejének s azon kor szempontjából vett kultúra magasabb fokaira való fokozatos emelkedésének csalhatatlan és kétségbevonhatatlan bizonyosságai.

Ha tehát ilyen fontos és szinte megbecsülhetetlen nyeresége a történettudománynak már az efajta források létezése is, amelyek pedig a valamikor hozzájuk fűződött nagy nemzeti ideálok és alkotások lényegét, tartalmát és minőségét, mennyivel fontosabb és belső értéke szerint mennyivel megbecsülendőbb az írásban fennmaradt források anyaga, mely a szomorú, vagy dicsőséges múlt képének nemcsak kontúrjait jelzi, hanem a lényeg és társadalom sokszor legaprólékosabb részleteiben úgy állítja a múltat a jelen szeméi elé, hogy az a nemzeti ideálok ébrentartásában és megvalósításában ha nem is mindig elhatározó, de kétségkívül állandó befolyást tud felmutatni.

A nyugati kulturáramok és ezek között elsősorban Németország, már régen felismerték ezeknek az írott emlékeknek s velük együtt a levéltáraknak nagy fontosságát, ami a levéltárak épületének, helyiségeinek, majd a levéltárak szakszerű rendezésének és hivatásuk magaslatán álló, valóságos tudós levéltárnokok alkalmazásának és egész levéltári szakirodalom keletkezésének külső tényeiből is eléggé kiviláglik.

Hazánkban még csak most kezd derengeni a hajnal a levéltárak jelentőségének komoly és a levéltárak jelentőségének komoly és a nemzeti műveltségi fokához illő felfogása és méltánylása tekintetében, amiből viszont – sajnos – minden rosszakarát nélkül vonható következtetés a tudományok fejlődésére és fejlettségére nézve a külföldi kultúráramokban tapasztalható haladáshoz képest.

Csodálatosabb ez annál is inkább, mert hazánkban a levéltárak, ha azok eredeti, kezdetleges állapotukban maradvá, semmi fejlődést nem mutatnak is, igen nevezetes szerepet játszottak és az úgynevezett hiteles helyek levéltárai, mint hasonlíthatatlan magyar specialitás, valósággal frappirozták a külföldi levéltári szakembereket a magyarországi levéltár-ügy szervezettségével.

Méltán illeti tehát minden dicséret és tisztelet azokat és kíséri méltó hála azoknak úttörő munkásságát, akik a magyar levéltárügynek a nemtörődömség és semmibebevétel méltatlan állapotából történt felemelésének és modern, magyar levéltári szakirodalmunk megszületésének bölcsőjénél állanak, amilyenek dr. Csánky Dezső országos főlevéltárnok és különösen egyetlen magyar levéltári szaktudósunk Tagányi Károly országos levéltárnok.

Szabó Dorottya

European Digital Treasures – Új perspektívák a digitális világban

A projekt

2018-ban a Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) egy olyan négyéves nemzetközi projekthez csatlakozott, amely a European Digital Treasures (*Európa Digitális Kincsei*, továbbiakban: EDT)¹ címet viseli. A kezdeményezés az Európai Unió által életre hívott Creative Europe (Kreatív Európa) program részfinanszírozásában valósul meg.² A program eredeti meghirdetése szerint a négyéves „futamidő” 2018. október 1. és 2022. szeptember 30. között tartott volna, a pandémiás helyzet azonban nagyban befolyásolta az együttműködés szervezését, lebonyolítását, így a projekt határidejét a konzorcium sikerrel hosszabbította meg 2022. év végéig.

A projekt nemzetközi konzorciumának fő résztvevői: a Spanyol Állami Levéltár – ők a programot vezető fél is egyben –, a Norvég³, a Máltai⁴, a Portugál⁵ és a Magyar Nemzeti Levéltár, valamint az osztrák ICARUS (Nemzetközi Levéltári Kutatóközpont)⁶ és a Munster Műszaki Egyetem (korábban: Corki Műszaki Intézet, Írország).⁷ A vállalkozás részesei további, a kulturális szektorhoz kapcsolódó partnerek és intézmények is, akiket a projekt egyes tevékenységeibe vont be. Az MNL részéről e nagy nemzetközi vállalkozást a Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Uniók Projektek Igazgatósága⁸ vezette, számos megyei tagintézmény és országos levéltári szervezeti egység bevonása mellett.

A vállalkozás levéltár-szakmai alapja az a felismerés volt, hogy bár több ismert európai levéltári portál is elérhető a nagyközönség számára – ilyen például az Archives Portal Europe (Európai Levéltári Portál, a továbbiakban: APE)⁹, az Europeana,¹⁰ vagy az ICARUS által életre hívott Monasterium¹¹ –, de ezek az online gyűjtemények a nem szakavatott

¹ A projekt fő oldala: <https://www.digitaltreasures.eu/> (A letöltés időpontja: 2022.március 31.)

² Ld. <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/how-to-participate/org-details/958366306/project/400597380/program/31059083/details> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

³ <https://www.arkivverket.no/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

⁴ <https://nationalarchives.gov.mt/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

⁵ <https://antt.dglib.gov.pt/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

⁶ <https://www.icar-us.eu/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

⁷ <https://www.mtu.ie/courses/cork> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

⁸ Az MNL új – 2021. december 23-án aláírt – Szervezeti és Működési Szabályzata szerint az Igazgatóság új megnevezése Informatikai és Innovációs Igazgatóság.

⁹ <https://www.archivesportaleurope.net/hu> (A letöltés időpontja: 2022.március 31.)

¹⁰ <https://www.europeana.eu/hu> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

¹¹ <https://www.monasterium.net/mom/home> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

felhasználók számára sokszor továbbra is zártak maradnak. Ennek oka például a közzétett iratanyag értelmezhetőségi nehézségei, specifikus volta, de az is, hogy e portálok olyan nagy merítéssel kínálnak digitalizált iratanyagokra épített tematikus gyűjteményeket, hogy a professzionális keresés fogásait nem ismerők számára nem adnak érdemi keresési eredményt. A több százezer közzétett, ingyenesen hozzáférhető iratanyag ezeken a portálokon ugyanis különféle témák szerinti tagolásban szerepel. Az APE például több mint hatvan témát kínál, olyan tág kategóriákkal, mint a kommunizmus, a gyarmatosítás, a kultúra, a gazdaság, a demokrácia, maga az Európai Unió, a világháborúk, az iparosítás, az építészet, Napóleon és kora, vagy a tudomány (általában és egészében). Ezek a témakörök éppen elnagyoltságuk miatt válnak inkább a professzionális levéltár-felhasználóknak és a tudományos élet szereplőinek segítőivé. Olyan nagy mennyiségű digitalizált iratanyagot tartalmaznak, hogy a szakértői keresés ismerete nélkül kutató, nem szakavatott felhasználó könnyen „eltévedhet”. Az APE példájánál maradva: az ott kategorizált témakörök átlagosan 20 000 és 100 000 rekordot adnak közre – de az olyan témák például, mint a fényképészet vagy a közgazdaságtan majdnem 150 000 iratot tartalmaznak.

Ezért a szóban forgó projekt kiindulási alapja olyan levéltári források kiválasztása és digitális bemutatása volt, amelyek történelmi kontextusba helyezve tudnak egyrészt magával ragadó, felemelő vagy megrázó történeteket „elmesélni”, másrészt a közös európai történelem-értelmezés mátrixában képesek összekötni a földközi-tengeri, az ibériai, a közép-európai térség történeti iratait a skandinávval. És mindezt úgy, hogy az üzenetek a nem szakmai közönséghez is eljussanak, különös tekintettel azokra a korosztályokra, amelyek „vakfoltnak” számítanak a levéltári életben: a fiatalok és az aktív nyugdíjasok körére.

A négy fő munkaterület

Az EDT-együttműködés az érintett levéltári partnerek digitalizált örökségére és multidiszciplináris munkájára épül. Fő irányvonala a levéltári anyagoknak minél szélesebb körű, minél több platformot felhasználó és zömmel digitális formára hagyatkozó bemutatása. Mindezt a program egy tág, négy nagy munkaterületre osztott, 26 tevékenységből álló komplex tervvel célozta megvalósítani. Az alábbiakban nemcsak felsorolom a négy fő munkaterületet, de egyúttal értékelem is eredményeiket, amelyeket e kézirat lezárásakor már ismerünk.

I. A 21. század kihívásainak eleget tévő üzleti modell(ek) kidolgozása az európai levéltárak számára

E munkaterület új tapasztalatcsere-programok, üzleti modellek fejlesztését célozza, a levéltári partnerintézményekre egyénileg kialakítva.¹² Az érintett levéltárak országonként eltérő struktúrákban szerveződtek – kulturális vagy más minisztériumok és alapítvá-

¹² Bővebben lásd: <https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp-1-new-business-models-for-european-archives-in-the-xxi-century/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

nyok egységeiként. Költségvetési szempontból is eltérő bevételi forrásokkal, humán-erő-forrás-gazdálkodással, közönségkezeléssel, kommunikációs stratégiákkal rendelkeznek, ahogy az általuk őrzött iratanyag digitalizáltsági szintje és digitalizálási kapacitása is igen eltérő. Hogy számukra egy egyénileg értelmezhető üzleti modell mátrixa felállítható legyen, a projekt első évében olyan páneurópai levéltári állapotfelmérés született, amelyet a Spanyol Állami Levéltár megrendelésére független tudományos szakértők végeztek.¹³

Ezzel párhuzamosan olyan állapotfelmérés is készült, amely a világszerte működő köz- és magángyűjtemények – múzeumok, könyvtárak, örökségvédelmi és kulturális központok – által alkalmazott innovatív megoldásokat, a kulturális menedzsmentek által kifejlesztett és bevált gyakorlatot, illetve megoldásokat gyűjtötte egy csokorba. A gondolat alapja az volt, hogy a levéltárakéhoz hasonló célokkal rendelkező szervezetek bevált gyakorlata hasznos és tanulságos mintául szolgálhat.¹⁴

A megszerzett ismeretek alapján 2020 második felében a projektben részt vevő levéltári intézmények új üzleti modellekre vonatkozó, személyre szabott javaslatcsomagot kaptak. Ezek olyan ajánlásokat tartalmaztak, amelyek – megelőző intézményvezetési interjú alapján – az alábbi témakörökre fókuszáltak: az intézmény jelenlegi fő céljai, külső szemszögből objektíve megítélt erősségei, fejlődési lehetőségei, iratanyagának digitalizáltsági szintje, valamint az általa foglalkoztatott munkaerő helyzete. Az ajánlások a levéltárakat részben vállalkozásként tekintették, de céljuk nem a meglévő stratégiák helyettesítése volt, hanem azok kiegészítése egy rugalmas eszköztár, fenntartható javaslatok rendszerének felkínálásával.

Az intézményeknek a kapott ajánlások közül négyet ki kellett választania és be kell(ett) építenie a gyakorlatába. Ezek közül az első, amelyet az MNL beépített, illetve a meglévő gyakorlatot kiszélesítette, az a crowdsourcing tevékenység (közösségi önkéntesség) volt. Ennek elért eredményeiről a későbbiekben, az Új célközönség megszólítása című munkaterület kifejtésénél még szó esik.

A második választott tevékenység a felhasználók által beküldött tartalmak közzétehetőségének megvalósítása az Adatbázisok Online felületén. Az említett weboldalon már használható a bejelentés funkció továbbfejlesztett változata.¹⁵ Ez nemcsak azt teszi

¹³ A felmérés során az alábbi szakterületeket vizsgálták Európa nemzeti levéltáraiban: jogi struktúra, finanszírozás, humán és technológiai erőforrások, forgalmazási lehetőségek, digitalizálási politika és tevékenység, közönségkapcsolatok és kommunikáció. A 2020 júniusában véglegesített, angol nyelvű felmérés az alábbi linken érhető el: https://www.digitaltreasures.eu/wp-content/uploads/2020/08/1-EDT_SoA_Report.pdf (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

¹⁴ A cél ebben az esetben minimum negyven bevált és innovatív gyakorlat meghatározása volt, az alábbi témakörökben: crowdfunding és crowdsourcing projektek, értékesítési tevékenység, köz- és magán-szféra közötti együttműködések, kultúrák közötti termékek létrehozása (hibridizáció) és közönségmenedzsment. A szintén 2020. júniusában véglegesített, angol nyelvű felmérés az alábbi linken érhető el: https://www.digitaltreasures.eu/wp-content/uploads/2020/08/2-EDT_Benchmark.pdf (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

¹⁵ Az Adatbázisok Online felületének ilyen módú átalakítása az adatkezelési rendszer átalakítását, kiegészítését is feltételezte. Lásd: <https://adatbazisokonline.hu/adatkezeles> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

lehetővé, hogy a felhasználó hibás adatot jelezzon, vagy pontosítson egy adott leírásnál, hanem azt is, hogy kép(ek)et adhasson hozzá egy-egy bejegyzéshez, ezzel is gazdagítva a közös történeti tudást.

A harmadik ajánlás olyan programokban való részvételt tartalmazott, amelyek az embereket családi emlékeik digitalizálására készítetik. Ezt az MNL már az ajánlás megtételének idején működtette, például a Digitális Jólét Program által életre hívott Kézai Simon Program részeként. A Program minden állampolgár számára lehetőséget nyújt a papíralapú vagy analóg formában megtalálható családi fényképek és iratok digitalizálására, valamint azok tárolására 100 kép erejéig. A fotók önálló digitalizálása a Kézai Simon Program elnevezésű ingyenes applikáció segítségével végezhető el, illetve a szkennelt képek számítógépről is feltölthetőek a program weboldalán¹⁶ is.

Az utolsó ajánlás az önképzés kultúrája felé mozdítja el az intézményt, ennek keretében az MNL e-learning programokat, kutatószolgálati videós tartalmakat oszt meg, melyeknek például külön YouTube csatornát hozott létre.¹⁷

Ahhoz, hogy ezek az új modellek hatékonyak és fenntarthatók legyenek, az EDT-projekt több tapasztalatcserét és képzést is tervezett. A program továbbképzéseket, ötletbörzét, webináriumot és designerek számára szervezett tanulmányutat is magában foglalt. Ezek az alkalmak mind azt a célt szolgálták, hogy a levéltári élet szereplői, intézményei új ajtókat nyithassanak – vagy a meglévőket szélesebbre tárják – a kulturális szektor egyéb szereplői előtt, összekötve a történelmi örökséget az oktatás, a képzőművészet, a számítógépes játékok és az innovatív új digitális technológia világával. Az eredeti tervek szerint ezek az események mind az első két projektévben valósultak volna meg, de a pandémiás krízis az alkalmak némelyikét szükségszerűen módosította.

A levéltárak által bevont képzőművészek számára tervezett tanulmányutat még az eredeti terveknek megfelelően, 2020 februárjában meg lehetett valósítani Madridban.¹⁸ A tanulmányút egyrészt azt a célt szolgálta, hogy a designerek a saját megbízó intézményükön kívül más közgyűjteményeket is megismerjenek, másrészt, hogy bemutassák első terveiket, amelyeket a projekthez készítettek. Ezek az EDT-ben kiválasztott levéltári iratanyagokra és általánosságban a levéltári életre reflektálva megálmodott, kereskedelmi forgalomba hozható termékek tervei voltak, amelyek közül később – például a madridi tanulmányút tapasztalatait felhasználva – ötféle terméket kellett legyártaniuk.¹⁹

¹⁶ <https://kezai.hu/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

¹⁷ Az Országos Levéltár YouTube csatornáján két lejátszási lista is született ebből a célból, melyek a kutatás megkezdésének alapvetéseit és a genealógiai kutatómódszertan fogásait mutatja be. A korábbi New York-i Balassi Intézet, most Liszt Intézet New York pedig olyan angol nyelvű, szintén genealógiai ihletettséggű videósorozatot indított Facebook oldalán, mely a tengerentúlra szakadt, magyar származású családok gyökereinek kutatását támogatja (ROOTS // Discover your lineage címen). Ezek internetes linkjei túl hosszúak ahhoz, hogy itt szerepeljenek.

¹⁸ <https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp-1-new-business-models-for-european-archives-in-the-xxi-century/artistic-residencies/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

¹⁹ A designerek által elkészített, Madridban megvitatott és/vagy tovább finomított tíz tervből a megbízó levéltár választotta végül ki az öt megvalósítandót.

Az így készült termékek kivétel nélkül kiállítási vagy bemutatódarabok lettek,²⁰ de a projekttel párhuzamosan minden résztvevő levéltár eldöntheti, hogy saját büdzséjéből melyik képzőművészeti termék gyártását rendeli meg a későbbiekben. Az EDT kiállítási helyszínein ezek a bemutatódarabok kiemelt helyet kaptak, s később, a 2022 júliusában Budapesten megvalósult nemzetközi levéltári táborban részt vevő diákok fel is használtak egy prototípust – de erről majd később még szó esik. Az MNL által megbízott két képzőművész Kövér Dóra Rea²¹ és Neuzer Zsófia²² voltak. Munkáik között épp úgy szerepel hímezhető vászontáska, mint történetmesélős családi társasjáték, fémötvözetből esztergált és soha ki nem fogyó toll, időkapszula vagy palántázó szett bazsalikommagok hajtására. E tevékenység azt hivatott megmutatni, mennyire sokféle módon tudják a levéltárakban őrzött iratok inspirálni a képzőművészetet. Ezeknek a tárgyaknak a hasznosítása (levéltári utórendelésük, voltaképpeni felhasználásuk) egy-egy közönségkapcsolati, közművelődési eseményen még a jövőé.

A designerek tanulmányútja volt a tervezett programok közül az egyik, amely még eredeti „köntösében” valósulhatott meg. A másik pedig egy olyan online esemény, egy úgynevezett webinárium, amely természetéből fakadóan eleve nem volt személyes találko-

A Száműzetés, migrációs hullám és szolidaritás című kiállításon szereplő bemutatódarabok. Helyszín: Várkert Bazár (Fotó: Lantos Zsuzsanna, MNL)

²⁰ Lásd bővebben a termékkatalógusban: https://www.digitaltreasures.eu/wp-content/uploads/2020/11/Prototypes_Catalogue_compressed-1.pdf (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

²¹ <https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp-1-new-business-models-for-european-archives-in-the-xxi-century/artistic-residencies/dora-rea-kover/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

²² <https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp-1-new-business-models-for-european-archives-in-the-xxi-century/artistic-residencies/zsofia-neuzer/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

záshoz kötött, így a pandémia nem érintette a megvalósulását. Utóbbi rendezvény az EDT-projektben kifejlesztett Archival Literacy Online Course (Levéltári írástudás online tanfolyam) tanári segédanyag tartalmáról és iskolai hasznosulásáról tartott webinárium volt.²³ (Az online kurzusról bővebben esik szó *Az új célközönség elérése* című alfejezetben.)

A 2020 szeptemberében Budapestre tervezett innovációs és az új digitális technológiákat felvonultató workshop szervezését a COVID-helyzet nemzetközi alakulása azonban már akadályozta, s eredeti formájában nem lehetett megszervezni. Helyette – folyamatosan alkalmazkodva a partnerországok és a meghívott előadók országainak érvényes járványügyi intézkedéseire – a workshop végül egy év késéssel, 2021 szeptemberében valósult meg, a spanyolországi Alicantéban.²⁴ A tanácskozáson elhangzott előadások összefoglalóit az EDT-projekt hivatalos honlapja egy sorozat részeként folytatólagosan mutatja be.²⁵

Ugyanígy alakult át kényszerűségből a számítógépes játékvilággal tervezett GameLab esemény is. A GameLab egy olyan, a videojáték-iparra szakosodott nemzetközi vásár, amely évente több mint ezer résztvevőt és ötszáz vállalatot fogad Barcelonában. A COVID-helyzet európai alakulása miatt az eredeti rendezvényt, amelyen a projekt-partner levéltárak is részt vettek volna a neves videojáték-tervezőkkel való találkozás érdekében, egy olyan speciális online esemény váltotta ki 2021 áprilisában, amely az AltspaceVR digitális térben, személyre szabott avatárok „használatával” valósult meg. Az előadók és a résztvevők valós időben gyűltek össze az Altspace-en, de saját webkamerájuk használata helyett választott avatárjaik képviselték őket a platformon. A tanácskozás célja az volt, hogy olyan metszéspontokat találjanak a levéltári és a számítógépes- és videojáték univerzum határvidékén, amelyben közös kooperációra is mód nyílik.²⁶ E kooperációk eredményei, az EDT keretében kifejlesztett video- és kvízzjátékok a transzmédia kiállításokon élőben is megtekinthetők, az EDT honlapjáról pedig ingyenesen letölthetők.²⁷

II. Történetek a történelemtől

A Történetek a történelemtől elnevezésű munkaterület a három interaktív transzmédia kiállítás létrehozását és népszerűsítését tűzte ki célul, annak érdekében, hogy az ott be-

²³ Bővebben lásd: <https://www.digitaltreasures.eu/archival-literacy-online-course-webinar/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

²⁴ <https://www.digitaltreasures.eu/new-business-models-workshop/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

²⁵ Eddig Kerstin Arnold, Artem Reshetnikov, Joan Andreu Sánchez és Enrique Vidal, valamint Daniel Stromer előadás jelent meg a hírfolyamban: <https://www.digitaltreasures.eu/news/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

²⁶ Bővebben lásd: https://www.digitaltreasures.eu/wp-content/uploads/2021/05/Videogames-and-Arc-hives_report.pdf (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

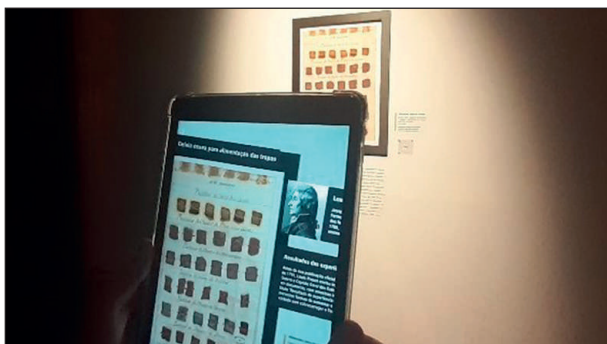
²⁷ A linkelt weboldal minden, a kiállításokhoz köthető és letölthető tartalmat egy felületen mutat be. A játékok a Play with our games! résznél találhatók: <https://www.digitaltreasures.eu/exhibition-materials/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

mutatott kulcsdokumentumok széles körben megismertetővé váljanak.²⁸ A kiállítások témái a következők:

1. *kiállítás*: Európa megteremtése: Történelem, emlékezet és az európaiság ezeréves mítosza;
2. *kiállítás*: Száműzetés, migrációs hullám és szolidaritás;
3. *kiállítás*: Európai felfedezések: Az Újvilágtól az új technológiáig.

Mindhárom kiállítás altémákra tagolódik²⁹ és bemutatásuk egymás után kerül sorra a hat levéltári partnerországban.

De mi az a transzmédia kiállítás? A transzmédia tárlat különböző csatornákat és digitális technológiákat használ, ezért a kiállítótérben a bemutatott történetek több eszköz, több platform segítségével jelennek meg. Az EDT-kiállításokon a látogató alapvetően nyomtatott paneleket és azokhoz kötött digitális kiegészítő elemeket talál, pár egyedi vitrinnel kiegészítve. A paneleken a kiállítás anyagának nagyobb részét megtekintheti, de a teljes anyagot csak a digitális katalógusok vagy a nyomtatott katalógus tartalmazza. Emellett egyes kiválasztott panelek előtt interaktív tabletes kijelzők is találhatóak, amelyek arra szolgálnak, hogy az érdeklődő a kiválasztott iratanyagról több háttérinformációt is megtudjon a beépített kiterjesztett valóság technológia (AR) segítségével.

AR technológia használata az Európai felfedezések: Az Újvilágtól az új technológiáig című kiállításon. Helyszín: Torre do Tombo Portugál Nemzeti Levéltár (Fotó: Annabela Ribeiro, Torre do Tombo)

A látogató a tárlaton megtekintheti a házigazda levéltár néhány olyan iratát is, amely eredetiben látható kiállítva, és mellette a kiállítás anyagán alapuló, általa inspirált designer termékeket is. A kiállítások szerves részei a játékpultok, ahol a már említett videojátékokat és kvízzjátékokat lehet kipróbálni. Ezek – és általánosságban a digitális technológia – kiállításra álmódása átfogó feladat volt. Megvalósításában az írországi Munster Műszaki Egyetem fiatal és lelkes munkatársai vettek részt. Nem csak azokat a kiterjesztett valóság (AR) technológiákat dolgozták ki, amelyek egyes kiválasztott iratok „mögé” emeltek

²⁸ Bővebben lásd: <https://www.digitaltreasures.eu/activities/exhibitions/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

²⁹ Lásd bővebben: <https://www.digitaltreasures.eu/activities/exhibitions/> (A letöltés időpontja: 2022. április 1.)

plusz tudásszintet, de a kiállításon szereplő RPG játékot, infinite runner³⁰ játékot és kvízeket is. Szintén a Munster Egyetem csapata nevéhez kötődik a kiállítási katalógusok egységes látványtervének megalkotása.

Ahhoz azonban, hogy a transzmédia kiállítások médiatartalma előtérbe kerülhessen és az ír kollégák el tudják kezdeni a technológia megálmodását, szükség volt arra, hogy a levéltárosok előzőleg kialakítsák a koncepciót és azoknak megfelelően kiválasszák a kapcsolódó iratanyagot. Mindhárom kiállításnak volt egy-egy vezetője a levéltári partnerek közül, aki kurátorként tevékenykedve megalkotta a tárlat fő szerkezetét és tartalmát. Az 1. kiállításnál (Európa megteremtése) ez Magyarország volt; a 2. kiállítás (Száműzetés, migrációs hullám és szolidaritás) esetében Norvégia; míg a 3. tárlatnál (Európai felfedezések) Portugália.

Mivel az Európa megteremtése néven ismert 1. kiállítás összeállítását az MNL vezette, az itt megszerzett tapasztalat reményeim szerint további, nemzetközi együttműködésekben megálmodott hasonló tárlat létrehozásában is segítséget jelenthet. A kiállítás koncepciójának megalkotásában az jelentette az első lépést, hogy felmértük, a részt vevő közgyűjtemények milyen iratanyagot őriznek. Ebből magától értetődően következett, hogy a kiállításon nem lehetett érdemben egy kronologikus európai történelmet bemutatni – ehhez ugyanis számos kulcsdokumentum elérhetetlen maradt volna. Távolmaradásuk, hiányuk automatikusan devalválta volna a teljes iratgyűjtést, amely egyébként rendkívül kvalitásos merítést eredményezett.

A kronologikus tabló helyett a kiállítás alapja négy témán (pilléren) nyugszik, amelyek az európai tudományt, oktatást és művészetet mutatják be elsőként, az európai sokszínűséget másodikként – ideértve a kulturális, vallási és etnikai sokszínűséget is –, a kereszténység európai megnyilvánulásait és területeit, végül a felvilágosodásban kicsúcscsodó, az egyén szabadságát, az észszerűséget és az egyenlőség eszméit bemutató iratokra alapozott negyedik témát.

A kiválasztási folyamat során a magyar levéltárosok egyrészt az Országos Levéltár, másrészt az MNL megyei tagintézményeinek iratállományát vették górcső alá, harmadrészt a nemzetközi levéltári partnerektől gyűjtötték be a koncepció ismeretében elküldött iratjavaslatokat; e három körből összesen közel százhusz digitalizált iratét. A hazai és nemzetközi javaslatokat ezt követően erősen szűrni kellett, ahol szempont volt az iratanyag tartalma, „üzenete” mellett időbeli viszonylagos elosztottsága, vagy az irattípusok sokfélesége is. A szűkítésben az MNL Vas Megyei Levéltára által szervezett nemzetközi tábor³¹ középiskolás diákjai is a levéltárosok segítségére voltak. A kutatótábor egyik napjának az volt a feladata, hogy a diákok tekintsék át és értékeljék az összegyűjtött iratanyagot, majd érveljenek amellett, vagy épp az ellen, hogy egy-egy irat része maradjon-e

³⁰ RPG (Role-Playing Game) játék: számítógépes szerepjáték, ahol játékosok egy elképzelt világ egy-egy kitalált karakterét személyesítik meg. Infinite runner (vagy Endless runner) játék: egy számítógépes, vagy telefonos applikációban játszható játék, amely során a játékosnak folyamatosan futnia kell, miközben akadályokat kell kikerülnie.

³¹ Lásd bővebben: https://mnl.gov.hu/mnl/vaml/hirek/29_nemzetkozi_leveltari_kutatotabor_2019 (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

a végső válogatásnak, vagy sem. A fiatalok új aspektust adtak ehhez a válogatási folyamathoz: azt, hogy mennyire tudnak kapcsolódni az iratokban felmutatott témákhoz, mennyire van azoknak aktualitása.³² Mivel a projekt egyik célkorosztálya éppen az úgynevezett X generáció volt, ezért levéltári munkába való bevonásuk ennek az elvárásnak is megfelelt. E lehetőséget a későbbi projekteknél is hasznosnak és előremutatónak tartom. Azt a korosztályt bevonni egy kiválasztási folyamatba, amely a levéltáraktól többnyire távolmarad, egyrészt azért hasznos, mert a kollégák új perspektívákkal találkozhatnak, másrészt a fiatalok is érdekeltté és érintetté válnak, vagyis létrejöhet a kapcsolódás e potenciális levéltáhasználó csoport és az intézmények között.

Miután az iratok pontos levéltári leírása, majd előkészítése, esetleges restaurálási feladatok elvégzése és digitalizálása is megtörtént, következett a projektbe bevont történész „ideje”, akinek a kiválasztott iratok és a bennük rejlő történetek kontextusba helyezése, valamint a bevezető szövegek és magyarázó jegyzetek készítése volt a feladata. Nem volt könnyű olyan szakembert találni, aki magas színvonalú szakmai háttérrel, tudományos tevékenységgel rendelkezik, ugyanakkor vállalja, hogy rövid idő alatt egy ennyire széles témakörrel, mint Európa megteremtése írjon. A magyar választás Majtényi Györgyre esett, aki korábban az MNL Országos Levéltára levéltárosa volt, és főiskolai tanárként kutatási területe Magyarország 20. századi társadalom- és kultúrtörténete, valamint a magyar elitek története. Utólagos tapasztalat, hogy amennyiben a végső katalógus- és panelszövegeket nem – vagy nem kizárólag – levéltárosok szeretnék megalkotni, feltétlenül hasznos a kiválasztott szakembert, szakembereket már a koncepció megalkotásakor bevonni a munkába, hogy nagyobb szabadsága legyen a kiállítás anyagának tematizálásában. Az is tény azonban, hogy a levéltárosok szakértelme, irat- és korszakismerete ugyanakkor nélkülözhetetlen a kiválasztáskor.

Miután a történészek által írt szövegek elkészültek, megkezdődött a fordítás, hiszen a program közös nyelve az angol volt.³³ A kiállítások alapvetően kétnyelvűek: az anyanyelv mellett angolul is minden tartalom elérhető. A kiállítási térben ez úgy ölt testet, hogy az elsődleges felületeken magyar szövegek olvashatók, a melléjük elhelyezett fekete-fehér QR kódok mögött olvashatók pedig angol szövegek.³⁴ A katalógusok és panelek, valamint az eredetiben megmutatott iratok leíró szövegeinek fordítása mellett a fordítási feladatok a játékok, kvízek szövegeit is érintették. Szintén utólagos tapasztalat, hogy minden szövegalkotói folyamatnak előbb el kell készülnie és a fordítás csak ezután következhet, mert a párhuzamosan írt és fordított tartalmak rengeteg utójavítási munkát okoztak.

Mindezzel párhuzamosan zajlott a kiállítási tér megtervezése, amelyet a spanyol vezetők által megbízott kiállítástervező designer, Liana Castro végzett. Egységes és letisztult dizájnt alkotott, amely könnyen megépíthető, és a hat kiállító ország teljesen

³² 120-ról előbb 60-ra, majd a táborozók segítségével 50-re sikerült leszűkíteni az iratanyagokat.

³³ Így 1. számú (Európa megteremtése) kiállítás esetében magyarról-angolra, a másik kettő esetében angolról-magyarra fordítás zajlott.

³⁴ A QR kódok színe azért releváns, mert a paneleken a fekete-fehér kódok mellett olykor színes QR-kódok is megjelennek: ezek azok, ahol a már korábban említett, beépített AR-tartalom elérhető, tabletek, vagy ingyenesen letölthető Artivive alkalmazás segítségével.

eltérő kiállítótereire egyaránt rugalmasan adaptálható. Az eredeti elképzelések szerint ez a bútorzat is mozgott volna egyik kiállításról a másikra, míg mind a három transzmédia tárlat mind a hat országban – Ausztriában, Norvégiában, Spanyolországban, Portugáliában, Máltán és Magyarországon is – megjelenik. De, ahogy arra már többször kitértem, a COVID-helyzet jelentősen megváltoztatta a kiállítások megnyitásának eredeti koncepcióját, például ami az ütemezést illeti. 2020-tól kezdődően az eredeti terveket legalább öt (!) alkalommal módosítani kellett. Világossá vált, hogy sem a kiállítási be rendezéseket, sem az eredeti iratanyagot nem lehet a határokon átszállítani, így mindhárom transzmédia tárlat mind a hat helyszínen szükségszerűen máshogy kellett, hogy megjelenjen. A közös arculati és bútor dizájnhoz azonban továbbra is minden partnernek alkalmazkodnia kellett.

Végeredményben minden partnerlevéltár más és más ütemterv szerint mutatta/mutatja be a három kiállítást, 2021 és 2022 folyamán.³⁵ Míg Portugáliában az első két kiállítás bemutatása már megtörtént és a cikk írásakor az utolsó megnyitójukra készültek, addig Magyarországon az MNL 2022 márciusában még csak az első kiállítását mutatta be – ez a 3. számú kiállítás, amely az európai felfedezések témakörét járja körbe³⁶ –, osztrák kollégáink pedig májusban nyitották meg az első EDT kiállításukat, amikor Magyarországon már a 2. volt látogatható. E téren tehát nagy a különbség a kiállító országok időbeosztása között.

Magyarországon a COVID-helyzet alakulása nem csupán a kiállítás megnyitók időbeli eloszlását, de a kiállítás fizikai elhelyezését is súlyosan befolyásolta. Az MNL Országos Levéltára főépületében ugyanis az első járványügyi lezárást nem sokkal megelőzően tervezték megnyitni A nemzet emlékezete – A magyar történelem mérföldkövei című kiállítást³⁷, amelyet az EDT-transzmédia tárlatok követtek volna. A lezárások miatt azonban A nemzet emlékezete tárlatot nem lehetett a tervezett időben lebontani, mivel látogatottsága a korlátozások, lezárások miatt erősen elmaradt az elvárt és remélt szinttől. A három EDT-kiállítást tehát új helyszínre kellett adaptálni, hogy a két program párhuzamosan futhasson. Ez különösen nagy kihívásnak bizonyult, mivel a Liana Castro által tervezett installáció az MNL Országos Levéltárának kiállítóterére készült. Az új helyszín a Várkert Bazárban egy igényes, kiemelkedő, turisták által látogatott tér, amelyet néhány éve teljesen felújítottak, de a klasszikus kiállítóteréhez képest eltérő paraméterekkel rendelkezik (korábban egy borospince volt a Budai Várhegy oldalában). Az első kiállítás 2022 áprilisáig volt látogatható, a második és harmadik kiállítás megnyitóját pedig 2022 májusában és nyár végén valósult meg.

E témában nehéz érdemi konklúziót levonni, mivel folyamatos vis maior-sorozat nehezítette a megvalósulást. Míg a kiállítások bemutatását a COVID világjárvány külön-

³⁵ Lásd még: https://www.digitaltreasures.eu/wp-content/uploads/2022/01/2022-01_Infografia-timeline.pdf (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

³⁶ https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/europa_digitalis_kincsei_az_mnl_uj_kiallitasa_a_varkert_bazarban (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

³⁷ https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_nemzet_emlekezete_a_magyar_tortenelem_merfoldkovei (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

bőző hullámai árnyékolták be folyamatosan, addig 2022 elején Ukrajnában már egy új, Európát és a világot is érintő, ezúttal háborús folyamat indult el. Ezért különösen és tragikusan aktuális mindhárom transzmédia kiállítás témája, amelyek – többek között – az európaiság értékeivel, a háborúk elől menekülő migrációval és a nagy világválságok hatásaival foglalkoznak.

III. Új célközönség elérése

E munkaterület a fiatal és az úgynevezett „ezüst generáció” mint aktív felhasználók elérését és a levéltári szintérre való bevonását valósította és valósítja meg, változatos módon.³⁸ Amint arról már korábban szó esett, a digitális levéltári anyagot felvonultató gyűjtemények virtuális felhasználói nagyjából hasonló profilúak, mint a levéltári kutatótermekben megjelenő kutatók: többnyire a társadalomtudományok egyes tudományágaiban dolgozó szakemberek, tudományos kutatók és levéltárosok, az ő egyetemi diákjaik, valamint történelemkedvelők és családtörténet-kutatók. Ezért volt dedikált cél, hogy a projekt új célcsoportok felé nyisson. Ennek érdekében egy sor kísérleti pilot tevékenység született, amelyek közül több is egyértelműen kapcsolódik az előző munkacsomagokhoz.

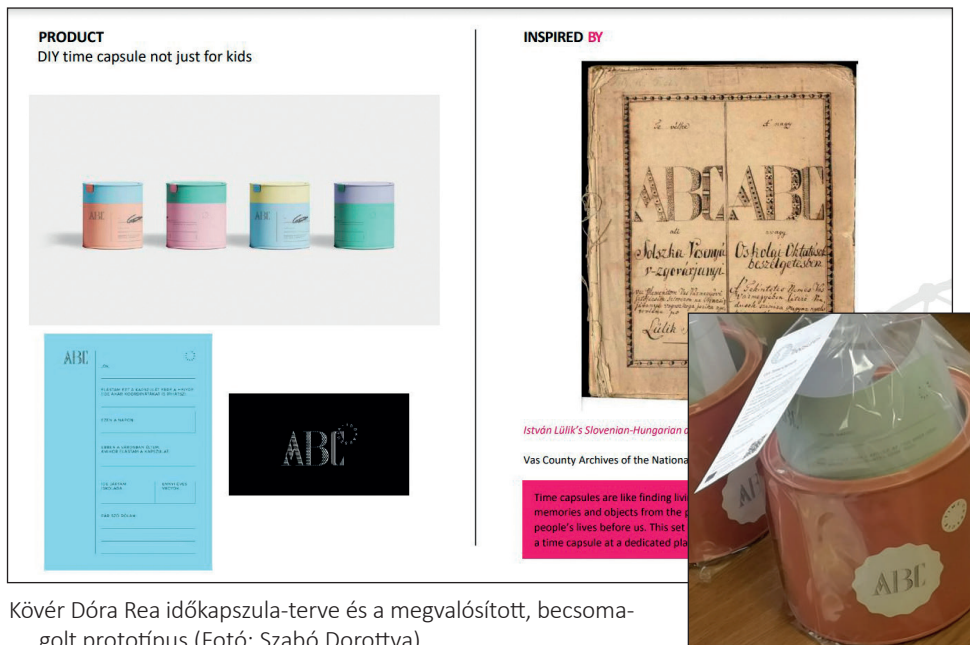
A kísérletek között elsőként két olyan nemzetközi pályázatot említék, amelyek a fiatal korosztályt szólítják meg. Mindkét versenyfelhívás külön internetes oldalt is kapott, amelyek hasonló struktúrával rendelkeznek: a menüben a pályázók inspirációul szolgáló iratanyagot találhatnak – az 1. EDT-kiállítás (Európa megteremtése) kibővített iratválogatását – idővonalal, galériával. Mindkét pályázat határideje lejárt már, eredményhirdetésük és díjazásuk viszont a cikkírás pillanatában még nem történt meg.

A gimnazisták számára kiírt pályázat, a Young Digital Treasures (Ifjúsági Európai Levéltárak),³⁹ azokat a diákokat szólította meg, akik otthon vannak a média tartalomgyártásban, szeretnek írni, rajzolni vagy akár podcastot készíteni. A benyújtott pályázatoknak tartalmaznia kellett az Európa megteremtése című EDT-kiállítás egy kiválasztott iratának szabadon értelmezett, multimédián keresztül megalkotott bemutatását. A megfelelő formátum (vers vagy szabadvers, kép, hanganyag, videó, fénykép stb.) kiválasztásával a versenyzők multimédiás bemutatót alkottak arról a kiválasztott dokumentumról, amely szerintük európaiságunk meghatározója. A pályázat nyereségéért Norvégia, Málta, Portugália, Spanyolország, Írország, Ausztria és Magyarország legsikeresebb pályázói egy nemzetközi tábor résztvevői lehettek 2022 nyarán Budapesten, az MNL vendéglátásában. Itt a diákok egyrészt bemutathatták társaiknak versenymunkáikat, másrészt levéltári foglalkozásokon vehettek részt és elkészíthették az Ifjúsági Európai Levéltárak időkapszuláját. Ez az időkapszula az egyik olyan designer képzőművészeti termék, amelyet Kövér Dóra Rea készített az EDT-projekt számára.⁴⁰

³⁸ Bővebben lásd: <https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp3-working-with-new-target-audiences/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

³⁹ A pályázati honlap: <https://www.youngdigitaltreasures.com/> (A letöltés időpontja: 2022. április 1.)

⁴⁰ A kapszula és további designtervei megalkotásáról Reával 2021. őszén készítettem interjút. Angol

Kövér Dóra Rea időkapszula-terve és a megvalósított, becsomagolt prototípus (Fotó: Szabó Dorottya)

A fiatal filmesek számára meghirdetett pályázat, a Treasures in Archives (Kincsek a levéltárakban)⁴¹ pedig olyan professzionális filmkészítőket, produkciós irodákat, pályakezdő alkotókat, filmművészeti iskolai hallgatóit kívánt elérni, akik rövid dokumentumfilm vagy animációs rövidfilm elkészítését vállalták. Az inspirációul szolgáló iratanyagválogatás itt is az Európa megteremtése című transzmédia kiállítás kibővített anyaga volt. A pályázóknak rövid videót kellett készíteniük a projektről, amelyben az egyes dokumentumok kiválasztásának főbb indokait és az általuk alkalmazni kívánt kreatív megközelítést mutatták be. Emellé kellett küldeniük egy rövid rendezői videót is, amelyben a készítő bemutatja a saját projektjét. A pályázat nyertesei szerződést nyertek a film forgatásának lebonyolítására, amelynek bemutatására 2022 őszén kerül sor az ICARUS éves konferenciáján szervezett kiállításon. Emellett részt vettek az írországi, corki székhelyű Munster Műszaki Egyetem nemzetközi konferenciáján 2022 áprilisában. A konferencia során a résztvevőknek lehetőségük lesz a nyertes projektjeik bemutatására, valamint szakmai eszmecsérére versenytársaikkal és az MTU kollégáival.

Míthogy a versenyek számos szálon kapcsolódnak a Munster Műszaki Egyetem munkájához, ezek lebonyolítását és megelőzően a pályázati honlapok kialakítását és tartalmi feltöltését az ír kollégák végezték. A korábban Corki Műszaki Intézet névre hallgató felsőoktatási intézmény egyik szervezeti egysége, a Department of Technology

változata az alábbi linken olvasható: <https://www.digitaltreasures.eu/designer-products-interview-with-dora-rea-kover-designer-from-hungary/> (A letöltés időpontja: 2022. április 1.)

⁴¹ A pályázati honlap: <https://www.treasuresinarchives.com/> (A letöltés időpontja: 2022. április 1.)

Enhanced Learning (Technológia-alapú tanulásért felelős tanszék) volt az EDT partnere. Technológiával támogatott tanulás és e-learning tervezés és fejlesztés, valamint oktatástervezés terén kifejlesztett gyakorlatuk, tapasztalataik nem csak a két pályázat kiírásában volt hatalmas segítség, de például annak az Archival Literacy Online Course (Levéltári írástudás online tanfolyam) e-learning tananyagcsomagának is az elkészítésében is,⁴² amelynek három modulja a levéltárhasználat különböző rétegeibe kívánja bevezetni a felhasználót – tanárokat és diákokat egyaránt. Fel kellett ugyanis ismerni, hogy a levéltárakban őrzött iratok felkutatása és értelmezése olyan speciális ismereteket igényel az avatatlanok részéről, amelyek igénylik, hogy külön oktatás legyen elérhető a levéltári állományokban való kutatás alapjairól is. Erre a hagyományos előadások és iskolai bemutatók nem feltétlenül elegendők, ráadásul sok esetben az iskolák számára önmagában nehézséget okoz, hogy a levéltárak által kínált levéltár-pedagógiai lehetőségeket integrálják a feszített tempójú oktatásba és az amúgy is bőséges tananyagba.

Az 1. modul a levéltárak fontosságát és használatának alapjait mutatja be, erősen általános szempontrendszerből. A 2. modul már gyakorlatiasabb jellegű és arra fókuszál, hogy milyen személyes „irat-lábnymot” hagyunk a világban, hogy alakul ki egy személyes hagyaték és mi tekinthető egy későbbi idősík perspektívájából nézve levéltári iratanyagoknak otthon őrzött személyes és családi iratainkból. A 3. modul hozza a leginkább kézzelfogható, konkrét példákat. Három témára – a pandémia és járványok, a gazdasági válságok és a migrációs hullámok – koncentrálna kínál forrásgyűjteményt a tanároknak, kifejezetten olyan iratokra alapozva, amelyek bemutatása integrálható a tanítási gyakorlatba. Ezeket a modulokat a levéltár által megbízott – angolul tanító – oktatók egy csoportjával tesztelték 2020–2021 során. A tananyaghoz spanyol nyelvű változat is készült.

Az EDT-projekt az aktív idősök elérését is kiemelt fontosságúnak tartja, akiket előbb egy olyan kérdőívvel interjúvoltak meg a levéltárak, amelynek célja közös, páneurópai érdeklődési területek meghatározása volt e célcsoport egyedi igényeinek felmérésével együtt, mind a tartalom, mind a digitális írástudás tekintetében. Az MTU által koordinált, több mint 500 potenciális felhasználó körében végzett kutatás és felmérés a projekt első évében elkészült, s azon a magyar ezüstgeneráció tagjai is részt vettek. A beérkező válaszok kiértékelése volt a következő lépcsőfok a crowdsourcing – közösségi önkéntesség – fajtájának és témakörének megállapításában. A crowdsourcing egy olyan speciális forrástermelő modell, amelyben a részt vevő egyén vagy közösség hozzájárul egyes szolgáltatások, ötletek megvalósításához, nem kereskedelmi célú munka elvégzésével.⁴³ Hogy e közösségi önkéntességet az EDT-be éppúgy, mint a levéltári életbe általánosságban be lehet-e illeszteni, a projektvezetés az első munkaterület részfeladataiban megvizsgálta – és vizsgálata biztató eredménnyel zárult. Az új üzleti modell(ek) kidolgozása során egyértelművé vált, átgondolt pilot programokkal a levéltárak az ezüstgeneráció tagjait az önkéntességen keresztül „aktív felhasználókká” tehetik.

⁴² Bővebben lásd: <https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp3-working-with-new-target-audiences/archival-literacy-online-course1/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

⁴³ Bővebben lásd: <https://www.digitaltreasures.eu/crowdsourcing-bringing-together-archives-and-their-users/> (A letöltés időpontja: 2022. április 1.)

E program keretében 2021 nyarán minden levéltári partner kiválasztott egy olyan iratanyagot a saját állományából, amelyet önkéntesek munkájának bevonásával kezdett el feldolgozni. A Norvég Nemzeti Levéltár az I. világháború előtt írt oslói anyakönyvi kartonokat, a Máltai Nemzeti Levéltár egy 1905–1966 közötti bevándorlási nyilvántartást, a Spanyol Állami Levéltár a Buenos Aires-i spanyol konzulátus 1930-as évekből származó útlevél-nyilvántartó könyveit, a portugál Torre do Tombo Nemzeti Levéltár kegyeleti nyilvántartást, az MNL pedig az 1828-as országos népszámlálást választotta.

Az önkéntesek toborzása 2021 őszén zajlott, ami olyan értelemben első alkalom volt az MNL életében, hogy az intézmény először ekkor hirdetett paleográfiai-átírói munkalehetőséget önkéntesek számára. Természetesen a levéltár olyan jelentkezőket várt, akik már jártasak voltak a családtörténet-kutatásban és nem okozott nekik gondot a korabeli írással lejegyzett személynevek értő elolvasása. Az önkéntesek feladata az volt, hogy algoritmusok segítségével megalkotott névfelismeréseket⁴⁴ pontosítsanak, ezzel tanítva a szoftvert a további pontosságra és az automatikus szövegfelismerésre. Az ehhez kiválasztott iratanyag magyar részről tehát az 1828-as országos adóalap-összeírás volt, azon belül pedig a szabad királyi városok névjegyzékei. (A témáról és a folyamatról, amely az iratanyag kiválasztásától az útmutató megalkotásán át⁴⁵ az önkéntesek toborzásáig, támogatásukig és a pilot sikeres lezárásáig tartott, az átíró önkéntesek koordinátora, Szerényi Ildikó főlevéltáros kollégám átfogó összefoglalója olvasható a Levéltári Szemle

Neuzer Zsófia aviator képeslap-terve

PRODUCT ■ THE AVIATOR CARD WITH FLYING PLANE

INSPIRED BY

Letter from István Dobos to the Mayor of Gyula in request of aviation 1912
BeML - Békés Country Archives of the National Archives (Hungary)

The aviator postcard set is illustrated with the portrait of a hungarian aviator, István Dobos who applied for a new engine for his plane. The set includes a license to fill for a little aviator, and a flying plane too, that can be activated by twisting the propeller and placing it back in the folded card. When you open the card, the plane flies out!

⁴⁴ Ezeket a Valenciái Műszaki Egyetem által továbbfejlesztett szoftver, a TranSkriptorium algoritmusai alkotta meg.

⁴⁵ Az útmutató anyaga elérhető itt: https://mnl.gov.hu/sites/default/files/orszagos_leveltari_paleografiai_peldatar_friss.pdf (A letöltés időpontja: 2022. április 1.)

jelen számában.) Annyit azonban összefoglalóul meg lehet állapítani, hogy a levéltár az átíró önkéntesek segítségével elvégezte a korábbi, algoritmus által végzett automatikus átírás felülvizsgálatát. E munka révén javult a szoftver kézírás-felismerő képessége, a végeredmény pedig pontosabbá vált. Az átíró önkéntesek munkájának eredményeképpen minden reményünk megvan arra, hogy az MNL a pontosított algoritmus eredményeit felhasználva a teljes 1828-as összeírás névjegyzék-anyagát átírja és a közeljövőben adatbázisba rendezve közreadja. Sőt. Az arra vállalkozó átíró önkénteseknek 2022-ben az MNL új feladattal készül, ezúttal nem egy algoritmus által automatikusan átírt szöveg javításával, hanem egy-az egyben átírással.

A crowdsourcing tevékenységhez a projekt több személyes találkozáson alapuló workshopot, vagy esemény is tervezett, de a COVID-helyzet ezeket a találkozókat is az online térbe szorította zömmel. A bevezető rendezvény – két pandémiás hullám között – megvalósulhatott 2021 őszén, ahogy az átíró önkéntesek munkáját megköszönő exkluzív kiállításvezetés is személyes alkalom. A megtekintendő kiállítás természetesen az éppen aktuális, a Várkert Bazárban látogatható *Európai felfedezések* EDT-kiállítás. A projekt többi eleméhez nem csak a kiállítás-látogatással kapcsolódunk, de például az önkéntesek számára adott egyedi ajándékkal is, mely a Neuzer Zsófia tervezte aviatikus levelezőlap.⁴⁶ Ez is egy módja annak, hogy egy szerteágazó projekt egyes, látszólag nem feltétlenül összetartozó elemeit mégis össze lehessen kapcsolni.

IV. Kommunikáció és információterjesztés

A Kommunikáció és információterjesztés munkaterület a fent meghatározott, szerteágazó tevékenységek mind több platformot érintő bemutatását vállalta az online térben.⁴⁷ A projektnek egyértelmű kommunikációs célja van, hiszen nemcsak új üzleti modellek meghatározására és új célcsoportokkal való együttműködésre irányul, hanem arra is, hogy felkeltse az érdeklődést a levéltári partnerintézmények digitalizálási és állományvédelmi munkái iránt. Ezért a projekttevékenységek egy részét úgy tervezték meg, hogy stratégiaileg mind a már meglévő kutatói bázist meg tudja szólítani, mind az új célközönség figyelmét fel tudja kelteni, különösen a második (kiállítások) és a harmadik (fiatalokkal és idősebb célközönséggel végzett munka) munkaterülettel kapcsolatban.

Az EDT-projekt céljainak és eredményeinek széleskörű és hatékony népszerűsítése érdekében konkrét, célzott és strukturált kommunikációs stratégiát követ, amely számos, a nagyközönség elérésére irányuló üzenetet tartalmaz. A kommunikációs stratégia a SMART-célkitűzéseket⁴⁸ szem előtt tartva valósul meg: specifikus, mérhető, elérhető, releváns és időszerű kritériumokat követ.

⁴⁶ Cikk a levelezőlapról az ihletést adó irat pátriájából, Gyuláról: <https://kultura.hu/leveltari-dokumentum-ihletett-meg-egy-magyar-designert/> (A letöltés időpontja: 2022. április 1.)

⁴⁷ Bővebben lásd: <https://www.digitaltreasures.eu/activities/treasures-archives/> (A letöltés időpontja: 2022. március 31.)

⁴⁸ A témával kapcsolatban például az alábbi, angol nyelvű blogbejegyzést ajánlom: <https://www.margotnote.com/blog/2019/01/14/developing-goals> (A letöltés időpontja: 2022. április 1.)

Záró gondolatok

Egy még folyamatban lévő, le nem zárt projektről összegzést írni kockázatos vállalkozás, hiszen European Digital Treasures egyes eredményei még 2022 második felében, vagy a következő években érnek be.

Az EDT alapjául szolgáló transzmédia kiállítások tematikája húsba vágóan aktuális – még a tervezettnél is inkább –, és a vállalkozást a pandémia minden olyan ponton érintette, amely személyes interakciókra, találkozásokra épített. A sok nem várt módosítás az egész projekt utóéletét befolyásolhatja. Reményre ad azonban okot, hogy a vállalkozás alapja a digitális világ felé való nyitás, és mivel az EDT-projekt konkrét, megosztható tudást, tartalmakat, eszközöket és tárgyakat is kidolgozott a levéltári szektor számára, ezek fenntarthatósága megadja a lehetőségét annak, hogy a projekt eredményeit hosszabb távon is fel lehessen használni.

Kulcslinkek gyűjteménye⁴⁹

Partnerintézmények

<https://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/archivos/portada.html>
<https://www.arkivverket.no/>
<https://nationalarchives.gov.uk/>
<https://antt.dglab.gov.pt/>
<https://www.icar-us.eu/>
<https://www.mtu.ie/courses/cork>
<https://mnl.gov.hu/>

Pályázati oldalak

<https://www.youngdigitaltreasures.com/>
<https://www.treasuresinarchives.com/>

Egyéb említett weboldalak

<https://www.archivesportaleurope.net/hu>
<https://www.europeana.eu/hu>
<https://www.monasterium.net/mom/home>
<https://adatbazisokonline.hu/adatkezeles>
<https://kezai.hu/>
<https://www.margotnote.com/blog/2019/01/14/developing-goals>

A projekt oldala

<https://www.digitaltreasures.eu/>
<https://www.digitaltreasures.eu/news/>
<https://www.digitaltreasures.eu/new-business-models-workshop/>
<https://www.digitaltreasures.eu/exhibition-materials/>
<https://www.digitaltreasures.eu/activities/exhibitions/>
<https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp-1-new-business-models-for-european-archives-in-the-xxi-century/>
<https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp-1-new-business-models-for-european-archives-in-the-xxi-century/artistic-residencies/>
<https://www.digitaltreasures.eu/activities/wp3-working-with-new-target-audiences/>
<https://www.digitaltreasures.eu/archival-literacy-online-course-webinar/>
<https://www.digitaltreasures.eu/crowdsourcing-bringing-together-archives-and-their-users/>
<https://www.digitaltreasures.eu/activities/treasures-archives/>

⁴⁹ A letöltések időpontja: 2022. március 31. – 2022. április 1.

Szerényi Ildikó

Az 1828. évi országos összeírás feldolgozása mesterséges intelligencia támogatásával és önkéntesek segítségével

2021 folyamán a Magyar Nemzeti Levéltár a European Digital Treasures (Európa Digitális Kincsei) nemzetközi projekt keretén belül nagyszabású, innovatív önkéntes programot valósított meg. A programra jelentkezők eddig egyedülálló módon vállalhattak részt a levéltár szakmai munkájában, az 1828-as országos összeírás kézírásfelismerés alapján kereshetővé tett adatbázisának előkészítésében, értékes és pótolhatatlan támogatást nyújtva egy állami kulturális intézménynek.

Az önkéntesek feladata az 1828-as országos összeírásból készülő, névre kereshető adatbázis közzétételének előkészítésében való részvétel volt. Mivel az önkéntes program által megvalósított társadalmi innováció szorosan kötődik az újító informatikai fejlesztésekhez (mesterséges intelligencia alapú kézírás-felismerő szoftver használata), ezért a projektleírásban először a projekt innovatív jellegének technológiai, ezt követően pedig társadalmi aspektusait ismertetem.

A projekt háttere

A családtörténet-kutatások az elmúlt időszakban – elsősorban a feldolgozást segítő technológiai lehetőségek fejlődésének köszönhetően – új lendületet vettek, a felhasználók többsége szerte a világon genealógiai tartalmakért keresi fel a levéltárakat. Az intézmények a megnövekedett társadalmi igényt csak újszerű megoldásokkal tudják hatékonyan kiszolgálni, részben az automatikus feldolgozási lehetőségek jobb kihasználásával, részben új munkavégzési formák alkalmazásával.

A Magyar Nemzeti Levéltár az elmúlt tíz évben igen nagy tapasztalatot szerzett a digitalizált levéltári iratok optikai karakterfelismeréssel (OCR = optical character recognition) kereshetővé tett publikálásában. Az újabb és újabb informatikai újítások megjelenésével ma már a gépi kézírás-felismerés (HTR = hand-written text recognition) jelenti a legújabb kihívást – és lehetőséget – a levéltári szakma számára itthon és külföldön egyaránt. A levéltári iratok jelentős része hazánkban kézírással keletkezett, mivel Magyarországon az állami hivatalokban az írógéphasználat csak a 20. század elején vált elterjedtté. Jogosan merül fel tehát az igény a kutatói társadalom részéről a gépi kézírás-felismerés és az ebből fakadó előny, a kutatást sokszorosán megkönnyítő kereshetőségi funkció iránt. A gépi kézírás-felismerés gyakorlati levéltári alkalmazásához a European Digital Treasures nevű nemzetközi projekt biztosította a keretet.

2021 nyarán a Valenciái Műszaki Egyetem egy átírási algoritmust dolgozott ki a Transkribus kézírás-felismerő szoftver segítségével, a projektben részt vevő levéltárak egy-egy

homogén irategyüttesére alapozva. A nemzetközi projektben közreműködő levéltárak a Magyar Nemzeti Levéltár mellett Málta, Norvégia, Spanyolország és Portugália nemzeti levéltárai voltak. A résztvevők feladata az volt, hogy egy előzetesen feldolgozott iratanyag gépi tanulással felismertetett verzióját további tanítással tökéletesítsék.

A mesterséges intelligencia közgyűjteményi környezetben történő használata hazánkban már nem számít teljes egészében újdonságnak, hiszen azt a Magyar Nemzeti Levéltár a Szovjet táborok magyar foglyai elnevezésű adatbázis indexelésénél is igénybe vette már. A Transkribus kézírás-felismerő program tesztelését Magyarországon közgyűjteményi területen először a Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Bölcsészeti Központja¹ kezdte meg.

A felhasznált iratanyag

Az előkészítés során a projektben részt vevő minden nemzeti levéltár maga döntött arról, hogy mely családtörténeti vonatkozású iratanyag digitális másolatát dolgozzák fel egységes szempontok alapján. Az egységes szerkezetű, egységes időkörrrel és a lehetőségekhez képest egységes kézírással keletkezett levéltári irategyüttesek feldolgozásra való kiválasztása segítette a gépi kézírás-felismerés hatékonyságát, ám természetesen fontos szempont volt még a kiválasztott iratanyagok iránti kutatói figyelem is. E szempontrendszer alapján a levéltáros kollégák és az egyes országok önkéntesei Máltán kivándorlási nyilvántartásokat, Norvégiában lakcímnnyilvántartásokat, Portugáliában kegyelmi kérvényeket, Spanyolországban pedig útlevél-nyilvántartásokat dolgoztak fel.

A Magyar Nemzeti Levéltárnak egy 2020-as kormányhatározat² értelmében kiemelt szakmai feladata lett a családtörténeti források feltárása és digitalizálása, az eredeti iratok digitális másolataihoz való elektronikus hozzáférés elősegítése, a családtörténeti kutatásokat elősegítő tartalom- és szolgáltatásfejlesztések megvalósítása, mindezek élmenyszerű bemutatása, valamint a családtörténeti kutatások módszertani támogatásának díjmentes szolgáltatásként történő ellátása. Az intézményhez érkező kutatói kérések igen nagy részét családfakutatási tárgyú megkeresések teszik ki, ezért a feldolgozandó iratanyag kiválasztásánál annak családtörténet-kutatási hasznosíthatósága kiemelkedően fontos szempont volt. Így esett a választás a család- és helytörténészek által igen gyakran kutatott, de eddig digitális másolatban még közzé nem tett 1828-as országos összeírásra.³ A 190 ezer képfájlból álló teljes irategyüttesben mintegy száz különböző kancelláriai kézírás ismerhető fel, ezért a kézírás-felismerő szoftver eredményeinek pontosításához nélkülözhetetlen volt az önkéntesek által hozzáadott humán erőforrás, az algoritmus által automatizáltan felismert és átírt nevek jóváhagyása vagy javítása.

Az 1828-as összeírásból internetes adatbázis készül, amelynek szakmai előzményei közé tartozik a 2010-es évek elején közzétett 1715-ös és 1720-as összeírás. Utóbbiak a Magyar Nemzeti Levéltár által kezelt Adatbázisok Online felületen érhetők el és

¹ Az említett szervezeti egységet azóta az Országos Széchényi Könyvtárba integrálták.

² Magyar Közlöny, 2020/288. szám, p. 10718.

³ HU-MNL-OL-N 26

a kutatók körében igen népszerűek. Ezekben az adatbázisokban a neveket levéltárosok gyűjtötték ki és rendezték adatbázisba, hagyományos módon, többévi munkával. Ahogy az említett 18. századi összeírások esetében, úgy az 1828. évi összeírást is a lakosság adóképességének felmérése céljából készítették. Az összeírás neveket és gazdasági adatokat tartalmaz a történelmi Magyarország teljes területére vonatkozóan, amely 53 közigazgatási egységet (jellemzően a vármegyéket) és a külön egységbe rendezett szabad királyi városokat öleli fel. Az összeírást egy adott időpontban állították össze, így szerkezetileg egységes képet mutat. Terjedelme és országos kiterjedése folytán összesen mintegy száz különböző összeíró kézírásával készült ívek találhatók az iratanyagban. A dokumentum olyan történelmi korszakban készült, amikor még nem léteztek a mai egységesen kidolgozott helyesírási szabályok és irányelvek. Az összeírást végző hivatalnokok ugyanakkor egy bizonyos kézírásai módszert sajátítottak el, és munkájuk során többnyire törekedtek a jól olvasható, helyenként kalligrafikusnak is nevezhető íráskép használatára.

Adatbázis-szerkesztés önkéntesekkel – crowdsourcing

A közösségi jellegű adatbázis-szerkesztési projekt elsődleges célja a potenciális adóalanyok neveinek kigyűjtése, az összeírás személynévre kereshető digitális forráskiadás formájában történő közzététele volt. Családtörténet-kutatási szempontból ugyanis az adót fizető alattvalók személynevei a legfontosabb adatok, az egyes nevekhez és személyekhez tartozó vagyoni, gazdasági és egyéb adatokat a munka jelen fázisában másodlagos fontosságúnak ítéltük, ezeket későbbi levéltári digitalizációs projektek keretében lehet feldolgozni. Mivel az adatbázis publikálásakor nem csupán a megtalált és közzétett névadatokat, de az iratok digitalizált képeit is publikálja majd a levéltár, az adatbázis által kiadott találatok ellenőrizhetők lesznek, az adóalanyok neve mellett megjelenő gazdasági és egyéb adatokat a kutatók az iratokból elolvashatják, így módon pedig ezek a kiegészítő információk is hozzáférhetővé és értelmezhetővé válnak.

A kézírás egyéni vonalvezetést, egyedi stílusjegyeket tartalmazó betűkép, ennek megfelelően az emberi szem számára is körülményesebben olvasható a nyomtatott vagy írógéppel írt szövegnél. Ez a nehezebben olvasható jelleg a mesterséges intelligencia segítségével felismertetett szövegek esetében is érvényesül. A kézírás-felismerő szoftver tanulás útján sajátítja el a kézzel írott szöveg felismerését. Mivel minden irategyüttes eltérő írásképpel rendelkezik, ezért a különböző levéltári iratokhoz különböző tanító modellt kellett létrehozni az algoritmus számára.

A Magyar Nemzeti Levéltár a projektben az új technológiát innovatív módon a crowdsourcing megoldással kombinálta, amellyel egyidejűleg szolgált több társadalmi célt. A crowdsourcing során a hagyományos esetben saját munkatársak által elvégzett feladatokat a szervezettől független személyek nagy csoportja végzi, önkéntes alapon, többnyire online formában. Az ilyen típusú munkavégzés során általában a crowd⁴ minden tagja csupán egy kis részlettel járul hozzá a teljes feladat elvégzéséhez. A crowdsourcing

⁴ angolul: tömeg

alkalmazására Európában mind üzleti jellegű, mind közhasznú, nonprofit felhasználás területén vannak pozitív példák és a felhőalapú online szolgáltatások előretörése mellett az internet egyik legerősebb trendjévé vált az elmúlt években. A száz százaléig online és otthonról végezhető önkéntes feladat teljes mértékben illeszkedett a crowdsourcing koncepcióhoz, amely közgyűteményi-kulturális területen Magyarországon újdonságnak számított. Emellett a projektet útjára indító intézmény maga sem tudhatta előre, hogy az általa megszervezett feladatra szám szerint hány, illetve milyen kompetenciával rendelkező személy fog jelentkezni.

Az önkéntesek 2021 szeptemberében indított toborzása minden várakozást felülmúlóan sikeresnek bizonyult: az első két nap alatt százan jelentkeztek, s ezzel be is telt a létszám.⁵ A feladatra az ország minden tájáról, sőt a határon túlról, Svédországból, az Egyesült Királyságból és a határon túli magyar területekről is jelentkeztek. A programban végül közel hetvenen vettek aktívan részt, jelentős részük az idősebb korosztályhoz tartozott. A levéltár ezzel tudatosan kiemelt társadalmi célt is támogatott: a nyugdíjas korú generáció nagyobb társadalmi szerepvállalását, aktivitását ösztönözte, ami nem csupán elvégzendő feladatot, de valóban izgalmas programot is kínált a történelem iránt érdeklődő önkéntesek számára.

A koronavírus világjárvány miatti korlátozó intézkedések, az alacsonyabb létszámmal megtartott, vagy elmaradó kulturális rendezvények, illetve a közintézmények hosszú zárva tartása idején amúgy is különösen fontos szempont volt akár a fiatalabb, de még inkább az idősebb korosztály elszigeteltség-érzésének csökkentése. A teljes egészében számítógépről, otthonról végezhető, ám mégis folyamatos online kommunikációt igénylő, erős közösségépítő jelleggel bíró önkéntes feladat egyúttal azt is megmutatta, mennyire sikeres lehet egy olyan, gyakran a személyes találkozásokon, jelenléten nyugvó szolgáltatásokat nyújtó kulturális intézmény, mint a levéltár, a virtuális térben, mennyire erős közösségi jelenlétet képes produkálni, és mennyire képes innovatív módon alkalmazkodni a világjárvány okozta váratlan kihíváshoz. Az elvégzendő munka ugyanis nem csupán az önkénteseket toborzó és munkájuk eredményét felhasználó közgyűtemény számára járt haszonnal, de maguk az önkéntesek számára is kétségtelenül élvezetes, szellemi kihívást jelentő feladatnak bizonyult, amelyet leginkább a rejtvényfejtéshez lehet hasonlítani.

A projekt lebonyolítása

Toborzás

Az önkéntesek toborzása elsődlegesen a közösségi médiában, a Magyar Nemzeti Levéltár Facebook-oldalán kezdődött, onnan pedig megosztásokkal gyorsan elterjedt az interneten. Mire az intézmény a saját honlapján és a sajtóban is közzétette volna a felhívást, addigra már körülbelül száz érdeklődő jelentkezett a feladatra. Emiatt az intézmény

⁵ A résztvevő országok közül Magyarország koordinálta a legtöbb közreműködőt.

a jelentkezést ekkor már le is zárta. A Magyar Nemzeti Levéltár alapvetően nem válogatott az önkéntesek között, minden jelentkezőnek lehetőséget biztosított a projektben való részvételre, ugyanakkor a feladatra vállalkozóknak lehetőségük volt a saját kompetenciáikat tesztelni egy játékos kvíz formájában, amelynek keretében felmérhették, hogy mennyire helyesen tudják elolvasni az egyes személyneveket. Az előzetes regisztráció keretében kitöltötték egy kérdőívet is, amely során arra vonatkozó kérdésekre is válaszoltak, hogy van-e szövegátírási tapasztalatuk és foglalkoztak-e már korábban családfakutatással. Így összességében többnyire valóban olyan személyeket sikerült megszólítani, akik a levéltári kutatás területén már rendelkeztek tapasztalatokkal. A jelentkezők iskolai végzettségére vonatkozó követelmény nem szerepelt a felhívásban, ám elsősorban kvalifikáltabb, idegennyelv-tudással is rendelkező személyek jelentkeztek.

Projektindítás és munkafolyamat

A toborzás lezárulása után az önkéntes program nyitóeseményére 2021. október 1-jén került sor Szabó Dorottya főlevéltáros, osztályvezető moderálásával a Magyar Nemzeti Levéltár Bécsi kapu téri főépületében. Az elsősorban az idősebb generáció tagjaiból álló, eredetileg 79 regisztrált önkéntes közül mintegy harmincan vettek részt személyesen az eseményen – a járványhelyzet és az érvényben lévő szabályozások ekkor éppen megengedték a rendezvény mérsékelt személyes jelenléttel történő megtartását –, a többiek pedig telekonferencia segítségével követhették élőben az előadásokat, amelyeket később visszaneézhettek egy link segítségével. Az előadások tartalma kapcsolódott a projekt tárgyához, előkészítette és bevezette azt a tudásanyagot, amelyre az önkénteseknek alapszinten szükségük volt, nemcsak munkájuk pontosabb elvégzéséhez, de ahhoz is, hogy tisztában legyenek annak jelentőségével, valamint azzal, hogy egy-egy kis „mozaik”, egy-egy adat milyen fontos szerepet tölthet be az ismerethalmazban, amely végül összefüggések és következtetések során át vezet a múlt jobb megismeréséhez és az eredményes kutatáshoz. Szatucsek Zoltán a Magyar Nemzeti Levéltár Innovációs és Informatikai Igazgatóságának vezetője köszöntötte az önkénteseket, ezt követően az összeírásokról mint levéltári irattípusról hangzott el előadást Szirtes Zsófia főlevéltárostól, majd H. Németh István főosztályvezető a szabad királyi városok történetéről beszélt, mivel a projektben résztvevők e települések névanyagának átírására és ellenőrzésére vállalkoztak. Szerényi Ildikó főlevéltáros, a projekt önkéntesekért felelős koordinátora ismertette részletesen az elvégzendő feladatot és a kezelőfelületet, amelyen a munkavégzés zajlott.

Bizonyára sokakban felmerül a kérdés, hogy miért pont a szabad királyi városok összeírásai ívei szolgáltatták az önkéntesek által ellenőrzendő iratanyag jelentős részét. A szabad királyi városokra vonatkozó összeírásai ívek a teljes iratanyag reprezentatív részét képezik, ugyanis a történelmi Magyarország teljes területét lefedik, íráskéjük pedig kellően változatos ahhoz, hogy a teljes iratanyagra vonatkozóan mintául szolgáljanak. A Civitates sorozat az N 26 állag utólagos rendezésének eredményeként jött létre, eredetileg minden város összeírásai íve annak a vármegyének az iratanyagához tartozott, amelyen belül a város található volt. Az önkénteseknek lehetőségük nyílt az általuk el-

lenőrizni kívánt települések kiválasztására, ez pedig kifejezetten lelkesítette őket. A családtörténet-kutatók ugyanis többnyire szorosan kötődnek saját szülőhelyükhöz és szűkebb pátriájukhoz, illetve igen gyakran jól ismerik saját földrajzi régiójuk névanyagát. Az önkéntesek az eredeti iratanyag struktúráját tükröző mappaszerkezetben navigáltak és dolgoztak, a levéltár pedig legalább részben mindenkinek biztosított legalább egy, az általa választott településeken előforduló személynevek ellenőrzésére irányuló munkát. A szabad királyi városokon anyagán túl azonban végül egyes vármegyék összeírási íveinek részleges ellenőrzésére is sor került, köszönhetően egyes önkéntesek kiemelkedő lelkesedésének, akik az 50 oldalas alapadag elvégzése után további feladatot kértek és kaptak. Többletmunkát jellemzően a nagyobb gyakorlattal rendelkező kutatók vállaltak.

A feldolgozandó városok összeírási ívei képanyagának kiosztásában elsősorban Kántás Balázs főlevéltáros működött közre, a projekt résztvevői pedig 2021. október 4-én kezdhették meg az érdemi munkát. Az önkéntesek részére a Magyar Nemzeti Levéltár a Transzkribus kézírás-felismerő szoftver alapján fejlesztett, ám annál jóval egyszerűbben kezelhető, felhasználóbarát kezelőfelületet biztosított, amelynek használatát a kevésbé gyakorlottak is gyorsan és könnyedén elsajátíthatták. Az önkéntesek munkáját koordináló levéltárosok paleográfiai példatárát, egy mintegy 80 oldal terjedelmű, közérthető bevezetőt és számos illusztrációt tartalmazó segédanyagot szerkesztettek és tettek közzé elektronikusan a levéltár honlapján,⁶ valamint egy levelezőlistát és interaktív Facebook-csoportot is létrehozta,⁷ amelyen keresztül a résztvevők egymás között megbeszélhették az indexelt iratanyag átírása és ellenőrzése során felmerülő kérdéseiket, illetve bizonytalanságuk esetén a levéltárosokkal is bármikor konzultálhattak.

A crowdsourcing alapú, önkéntes, közösségi adatbázis-építési projekt záróeseményére 2021. december 13-án került sor, amelynek keretében a nemzeti kultúra és történelem iránt elkötelezett résztvevők között a Magyar Nemzeti Levéltár nyereseményeket sorsolt ki. Az elvégzett munka eredményét az intézmény a mindenki által szabadon kutatható Adatbázisok Online felületén teszi közzé előreláthatólag 2022. szeptember 26-án, így a projekt mind társadalmi és közösségépítési, mind pedig közgyűjtemény-szakmai és családtörténet-kutatási szempontból jelentős, innovatív eredményeket lesz képes felmutatni.

Tapasztalatok

Mint minden pilot jellegű projekt során, természetesen az 1828-as országos összeírás önkéntesek segítségével történő indexelése közben is felmerültek bizonyos nehézségek. A pandémiás helyzet alapján véve kihívást jelentett, hiszen alig volt lehetőség személyes, sokkal inkább csak virtuális kommunikációra. Alapvetően egymás számára teljesen ismeretlen emberekből kellett csapatot formálni, a személyes kontaktus hiánya pedig az emberi kapcsolatok kialakulását jelentősen megnehezítette. A közösségi média ugyanakkor nagyon komoly segítséget jelentett a projekt lebonyolításában.

⁶ https://mnl.gov.hu/onkentes_projekt

⁷ Ez egy zárt Facebook-csoport, amelynek csak a tagok láthatják a tartalmát.

Az egyes településekhez tartozó képfájlok ellenőrzése során nem tartozott minden egyes felhasználóhoz saját fiók és jelszó, így minden felhasználó minden oldalhoz hozzáfért. Ezen a helyzeten csak informatikai fejlesztés révén lehetett volna változtatni, ami további költségeket idézett volna elő. A munka során szerzett tapasztalat azt mutatja, hogy egyes önkéntesek igényelték volna, hogy a számukra kiosztott iratanyaghoz kizárólagos hozzáféréssel rendelkezzenek, és más ne tudjon beleszerkeszteni akár véletlenül a munkájukba, így a jövőbeli projektek során a levéltár átgondolja majd ennek megvalósítását.

A European Digital Treasures projekt keretében az egyes részt vevő országok intézményei eredetileg 20–25 önkéntest kívántak foglalkoztatni, és ehhez mérten állapították meg a projektben közreműködő szakemberek létszámát, viszont a Magyar Nemzeti Levéltár egyedülként igen gyorsan nagy és váratlan túljelentkezéssel szembesült. A két-három nap alatt jelentkezett mintegy 100 ember közül közel 70 fő végig is vitte a programot. Az intézmény minden jelentkezőnek lehetőséget biztosított a közreműködésre, és bár a vártnál nagyobb számú önkéntes jelentkezése örömteli volt, fontos tény az is, hogy koordinációjuk a levéltárosok számára is többletfeladatot jelentett.

A magyar részről tapasztalható érdeklődést a genealógia magyarországi népszerűsége is magyarázza. A Magyar Nemzeti Levéltár sok-sok évi áldozatos munkával, a család-történet-kutatási érdekek szem előtt tartásával fejleszti adatbázisait és szolgáltatásait, építi kapcsolatait a nagyközönséggel, szervez számukra workshopokat, rendezvényeket és tart előadásokat országos szinten, gondoljunk csak a Hetediziglen projektre és a különféle kutatószolgálati rendezvényekre. Az évek alatt megszerzett tapasztalatokra való támaszkodás, az érdeklődőkkel kialakított, az önkéntes munkát messzemenően megbecsülő viszonyulás is hozzájárult ahhoz, hogy az önkéntesek lelkesen a program teljes időtartama alatt végig dolgoztak a projekten.

Eredményesség, társadalmi hatások

Az átírási feladatokat az önkéntesek október 1-jétől november 15-ig végezték, az eredetileg elvárt mennyiség 50 oldal javítása lett volna, azonban – mint már szó volt róla – ezt sokan túlteljesítették. Az aktívan közreműködő 70 önkéntes összesen 6787 oldalt dolgozott fel, 135 740 nevet vizsgált meg és javított ki, betanítva ezzel a mesterséges intelligencia algoritmusát.

A rangidős résztvevő egy hetvennyolc éves hölgy volt, aki egymaga 309 oldalt nézett át. Bár – mint említettük –, az önkéntesek között nagy arányban szerepeltek az idősebb generáció tagjai, a résztvevők között természetesen előfordultak olyan fiatalabb személyek is, akik mindennapi munkavégzésük mellett szakítottak időt a feladatra. A különböző korosztályok tagjai együtt, egymást segítve, egymás munkáját önzetlenül támogatva dolgozhattak, így az önkéntes program áttételesen az idősebb generáció digitális kompetenciáinak fejlesztése, motivációja terén is eredményeket ért el. Az egyes résztvevők utólagos visszajelzései alapján valódi, összetartó, egymást messzemenően segítő és támogató közösség alakult ki az önkéntes csoport tagjaiból, akiknek hasznos munkájára a visszajelzések alapján Magyar Nemzeti Levéltár előreláthatólag a továbbiakban is számíthat.

A közreműködői elégedettségről készített anonim kérdőívre ötvenen válaszoltak, a program összesített értékelése 4,87 pontot, a kommunikáció és segítségnyújtás értékelése 4,47 pontot kapott – mindkettő ötös skálán.

A projektben az esélyegyenlőségi szempontok is érvényesültek, hiszen az otthonról, számítógépről végezhető feladatot, amelyhez gyakorlatilag csupán aktív internetkapcsolatra volt szükség, bárki bárhol, mennyiségi és időbeli megkötések nélkül teljesíthette. A többnyire a szenior korosztályból kikerülő önkéntesek között több mozgásában akadályozott és egy hallássérült személy is volt, aki az online közzétett, részletes tájékoztató anyagoknak, valamint a folyamatosan működő virtuális kommunikációs csatornának (levelezőlista, Facebook-csoport, chat) köszönhetően a csoport teljes értékű tagjaként kommunikálhatott és dolgozhatott.

Az önkéntes projekt ugyan eredetileg országos társadalmi kezdeményezés volt, ám végül az országhatárokon is túllépett, ugyanis számos határon túli, illetve tartósan külföldön élő magyar állampolgár is részt vett benne. Elmondhatjuk tehát, hogy a magyar nemzeti kultúra és történelem iránti szeretet, illetve a közös múlt megőrzésének, és e célért valamiféle hasznos közösségi tevékenység végzésének vágya embereket életkortól és földrajzi helytől függetlenül összekötött, így a program végére nem csupán egy kulturális-történeti szempontból fontos eredmény, hanem valódi, egymás támogatásán alapuló, a társadalmi kohéziót erősítő emberi közösség is létrejött, amelynek együttműködése a jövőben is várható.

Fenntarthatóság

A projekt fenntarthatósága több szempontból jelentős. A megvalósult közvetlen társadalmi eredmény – az 1828. évi országos összeírás kereshető adatbázisa – beépül a Magyar Nemzeti Levéltár szolgáltatásai közé, amelyet korábbi adatállományai mellett folyamatosan szolgáltató. Az önkéntesekkel való kapcsolat fenntarthatóságát biztosítja a záróeseményt követő kapcsolattartás – az önkéntesek meghívót kapnak az ünnepélyes bemutatóra és dedikált tárlatvezetésen vehetnek részt a European Digital Treasures projekt kiállításain. A crowdsourcing tevékenység fenntarthatóságát, a hosszú távú társadalmi eredményességet a szervezeti keretek kialakítása biztosítja a Magyar Nemzeti Levéltárban, aminek eredményeként előkészítettük a soron következő közösségi segédletépítési projekteket és megteremtettük azok infrastruktúráját. Az egymást követő projektek eredményeként a felhasználói közösség számára növekvő számban lesznek elérhetők a genealógiai tárgyú adatbázisok.

ANONIM KÉRDŐÍV SEGÍTSÉGÉVEL BEGYŰJTÖTT ÁLLAMPOLGÁRI VISSZAJELZÉSEK

A kérdőív kérdései

- Kérjük, összességében értékelje a programot!
- Csatlakozott a Facebook csoporthoz?
 - Ha IGEN, kérjük, értékelje, mennyire érezte hasznosnak az ott kapott segítségeket, a diskurzust!
 - Ha NEM csatlakozott a csoporthoz, kérjük, írja le a tapasztalatait az önkéntességgel kapcsolatban.
- Írja le nekünk, mi az, ami kevésbé tetszett, amiben fejlődhetnénk még.
- Szívesen venne részt a jövőben is hasonló önkéntes programban?
- Előreláthatólag részt venne-e a november 29-i eseményen személyesen?
- Bármi egyéb megjegyzés az önkéntességgel kapcsolatban?

.....

Néhány a beküldött válaszok közül

„Örömmel hallgattam a záróeseményen elhangzottakat, a lezajlott munkánk értékelését. Köszönöm a nevem kiemelését, az elismerést. Remélem a jövőben is lesz módom hasonló feladatokban tevékenykedni. Mindenkinek jó egészséget, további sikereket kívánok!”

„Köszönöm a lehetőséget, hogy részt vehettem a programban. Szuper kis csapat jött össze a Facebook csoportban. Jól éreztem magam és szívesen részt vennék további hasonló programban.”

„Számomra különleges és megtisztelő volt az, hogy részt vehettem a határon túlról is. Köszönöm a lehetőséget.”

„Szerintem az önkéntesség nagyon hasznos, jó célt szolgálunk vele. A levéltár esetében hasonló önkéntességben szívesen részt vennék. Sokat kutattam az Országos Levéltárban és némely tagintézményében, nagyon sok segítséget kaptam a kutatáshoz, az önkéntességgel tudok valamint viszonzni.”

„Mivel hallássérült vagyok, ezért nincs értelme személyesen részt vennem az egyes eseményeken. Ezért viszont számomra nagyon jó volt az eseményekről készült videó, illetve az írásos tájékoztató.”

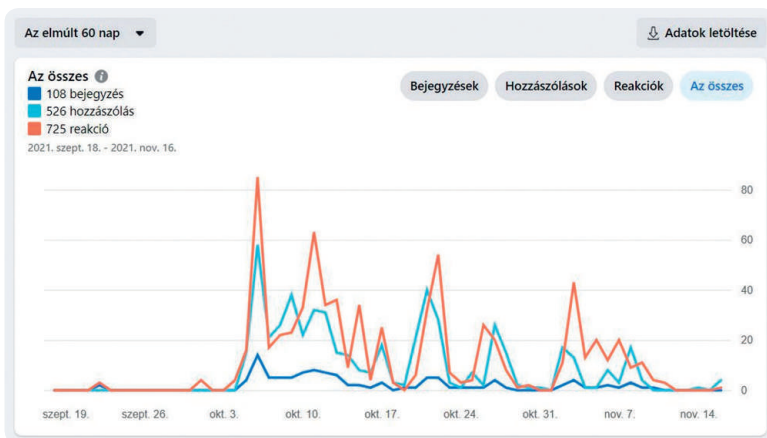
„Tetszett a feladat, az önkéntességre saját magammal szemben vagyok büszke. Különösen azért is tetszett, mivel friss nyugdíjasként terveztem, de jó lenne valami hasznos önkéntes munkát végezni! Ilyen kis faluban, ahol élek a lehetőségek korlátozottak vagy nincsenek.”

„Felemelő érzés volt ennyi önzetlen ember együttműködést látni! Köszönöm a lehetőséget, hálás vagyok mindenért, igazán kitűnő szakemberektől tanulni kétszeres haszon: szakmai és emberi!”

„Szerintem ez egy nagyon szép feladat és sokat lehet tanulni is.”

„Bízom benne, hogy ez a projekt csak első volt a sorban, és minél több forrás kerül indexelésre!”

„Tetszett a program, a munkatársak segítőkészsége, gyorsasága. A diskurzus, ami a csoporton belül volt, többször alakult szinte versennyé, ki tud hamarabb elkészülni a kapott munkával. Egyébként az egymás segítése itt is jó volt.”

Az 1828-as összeírás önkéntesei

Éva 2021. október 27. · 🌐

A segítségeteket kérem. A 7 számú név véleménye

👍 Kántás Balázs és további 1 ember 10 hozzászólás

👍 Tetszik

Az előző 2 válasz megtekintése

Éva Én is annak olvasom...
Tetszik Válasz 18 hete

Éva Köszönöm szépen a segítséget.
Tetszik Válasz 18 hete Szerző

Az 1828-as összeírás önkéntesei

TÍZ PERC SZÜNET.

Kedves Önkéntesek!

Ismét készültünk egy kis játékkal. Ezúttal az alábbi, **Ildikó Szerényi** által kiválasztott, 1856-os Kassa térképét rakhatják ki online puzzle-ként a linkre kattintva.

<https://im-a-puzzle.com/...>

Jó szórakozást kívánunk!

👍 11 11 hozzászólás 67 ember látta

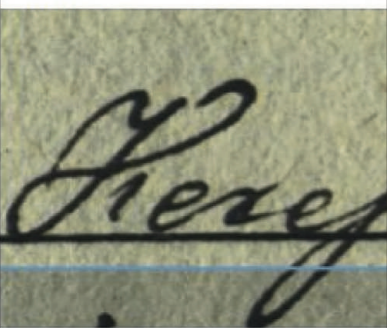
👍 Tetszik

🗨️ Hozzászólás

Képernyőfelvételek Az 1828-as összeírás önkéntesei nevű zárt körű Facebook-csoporton belüli aktivitásról

2021. november 6. · 🌐

Milyen keresztnév lehet ez?

1

Tetszik

Talán Keresztély
Tetszik Válasz 17 hete

Keresztel
Tetszik Válasz 17 hete

én is Keresztelnek látom, szerintetek mit írjak be?
Keresztel-t vagy Keresztély-t?
Tetszik Válasz 17 hete

Szabály szerint: ami írva
vagyon. Ilyen alapon kijavíthattuk volna a mappák
felét.
Tetszik Válasz 17 hete

Keresztel
Tetszik Válasz 17 hete

Köszönöm szépen!
Tetszik Válasz 17 hete

Keresztel utónévről nem tudok, viszont a Keresztély a
Krisztián régi megfelelője. Sok esetben az ékezetet
elfelejtették odatenni. A Keresztél már sokkal jobban
hasonlítana A Keresztélyre. A megoldás ilyenkor, ha ideje
van valakinek akkor a születési akv...
Tetszik Válasz 17 hete

Az 1828-as összeírás önkéntesei

2021. október 22. · 🌐

A mostani mappámban a keresztnevek magyarul vannak, a program
simán felismeri. Egy kivétel a József név, mivel több alakban fordul elő
(Josef, Joseff, Jóseff, Jósef). GT-ként Józsefet írjak? Vagy ahogyan
eredetileg szerepel? Hiszen a program tökéletesen felismerte a
betűket.

4 hozzászólás 58 ember látta

Tetszik Hozzászólás

Az előző 2 válasz megtekintése Az összes hozzászólás ▾

Éppen ezzel a dilemmával állok szemben, így kíváncsian
várom a választ én is. 😊
Tetszik Válasz 19 hete

Ildikó Szerényi Adminisztrátor
Lehet nyugodtan Józsefet írni, hiszen a mappára a
magyar név jellemző. Az algoritmus nagyon ügyesen
ezeket a névváltozatokat mind egy kalap alá veszi,
gyakori nevek esetében ezt már jól megtanulta. Ha
kereséskor Józsefet, Josephust írunk be, ki fogja h...
Továbbiak
Tetszik Válasz 19 hete

MEGHÍVÓ
AZ 1828. ÉVI ÖSSZEÍRÁS
ÖNKÉNTES PROGRAMJÁNAK
NYITŐESEMÉNYÉRE

2021. október 1.
1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.
14.00 óra

Köszöntő - Szatucsek Zoltán
14.00-14.10

Az összeírások jelentősége - Dr. Szirtes Zsófia
14.10-14.25

A szabad királyi városok története - Dr. Németh István
14.30-14.45

Szünet

Feladatismertető - Szerényi Ildikó
15.00-15.20

További tájékoztató, zárás - EDT csapat
15.25-16.00

A személyes és az online részvétel is regisztrációhoz kötött.
A regisztrációs felületet és az online részvételhez szükséges
linket hamarosan a [honlapon](#) közzéteszük.
Erről email-ben értesítjük Önöket.

Személyes részvétel esetén a maszkviselés ajánlott.

A Magyar Nemzeti Levéltár önkéntes projektjének nyitórendezvénye, 2021. október 1.

A projektben részt vevő minden önkéntes részére kiosztott névre szóló oklevél, mely az adott önkéntes által végzett munkát is pontosan megjelöli

A projektben részt vevő, legjobban teljesítő önkéntesek között különdíjként kiosztott ajándécsomag

Az önkéntes projekt online záróeseményének meghívója, és egy csoportkép az eseményről, 2021. december 13.

MEGHÍVÓ

**AZ 1828. ÉVI ÖSSZEÍRÁS
ÖNKÉNTES PROGRAMJÁNAK
ONLINE ZÁRÓESEMÉNYÉRE**

Köszöntő: *Szatucsek Zoltán*
14.00-14.20

Összegzés az önkétesek munkájáról:
Szerényi Ildikó
14.20-14.50

Díjak sorsolása: *EDT csapat*
14.50-16.00

2021. NOVEMBER 29.
ZOOM TALÁLKOZÓ

HUNGARICA
Digital Heritage

Recording...

Szemerády's iPhone (2)	Fejér	Slaud Márta	Wágner Krisztián	Andrea Pasztor
Blanka Miklósvári	Minkó-Miskovics Mariann	Eva	Pakozdy Judit	Géza Csóka
Szakács Annamária	Tamas Gherdan	Karina	Köles Ágnes	aril
Gertrud	Espresso	Bernáth Ildikó	Android Bluedr...	Szőrös Zsolt
Péntek Éva	Jácint Zsuzsanna	Dávid Szűcs	Mónika iPadje	Kaszás Ottó (Ka...

A fegyverszünetről a Lausanne-i békéig. Az I. világháborút lezáró békerendezés forrásai történelmi és levéltárosi szemmel

Richefort, Isabelle – Nathan, Isabelle (szerk.): Sorties de guerre de l'armistice au traité de Lausanne, 1918–1923. [A fegyverszünetről a Lausanne-i békéig, 1918–1923] État des sources. Acte de colloque 4 et 5 décembre 2018.

Centre des Archives diplomatiques/Musée de l'Armée. Collection „Diplomatie et Histoire”. Direction des Archives. Ministère des Affaires étrangères et européennes et le CTHS, Paris. 2021. p. 275. ISBN 978-2-7355-0922-5

A francia Külügyminisztérium Levéltára és a francia Hadtörténelmi Múzeum 2018. december 4–5-én Párizsban közös konferenciát szervezett az I. világháborút lezáró békerendezésről, a két intézmény levéltári forrásaira vonatkozóan. A konferencián Magyarországot e recenzió készítője képviselte. A tanácskozás a korszakra és a témára vonatkozó források feltárására és a tudományos munkák eredményeinek ismertetésére fókuszált, az elhangzott előadások írott változatainak közzétételével. A tanulmánykötet hét tematikus fejezetre oszlik. Az első fejezetben a szerzők az I. világháborúban megkötött békeszerződések háború utáni sorsát mutatják be. *Vincent Laniol* a versailles-i szerződés történetét ismerteti: a szerződést 1940-ben a németek elvitték, mivel abban a megaláztatásuk szimbólumát látták, ám a dokumentum a háború alatt elveszett. *Séverine Blenner-Michel* tanulmánya a békeszerződések levéltári iratainak a két háború közötti, valamint a II. világháború alatti és utáni sorsát ismerteti, illetve a levéltári iratok rendezését, digitalizálását mutatja be. *Sylvie Brodziak* a Clemenceau-iratok sorsát tárgyalja. A „Tigris” eredetileg meg kívánta semmisíteni személyes levelezését, de közeli barátai lebeszéltek erről. A szerző leírja a fond tartalmát és a segédletet. *Jean-Marc Delaunay*, Clemenceau külügyminisztere, *Stéphane Pichon* iratainak sorsát ismerteti. A fejezet tanulmányai tanúsítják arról, hogy a békeszerződésekre vonatkozó források rendezése komoly szakmai feladatot jelentett, és az I. világháború utáni békerendezés iratainak egy része háborús pusztulás áldozata lett.

A második fejezet a békekonferencia eddig nem nyilvános levéltári dokumentumait és ismeretlen szereplőinek iratait tárja az olvasók elé. *Henri Laurens* a Párizsban tartózkodó szíriai delegáció kevésbé ismert történetét mutatja be, részben a szíriai küldöttség személyes dokumentumain keresztül. *Pierre Chanceler* a katonai iratok helyzetéről, azok feldolgozásáról és történelmi értékéről ír. Franciaországban a háború alatt a polgári és a katonai közigazgatás párhuzamosan működött, és a békerendezés során a hadsereg fontos és meghatározó szerepet töltött be, ezért a tanulmány külön kitér Foch marsall,

a hadsereg főparancsnokának irataira. Ezek egy részét – mivel a németek elvitték, majd a szovjetek hadizsákmánya lett belőlük – a kilencvenes években Moszkvából szállították vissza a francia Hadügyminisztérium Levéltárába.

A harmadik fejezet a békeszerződések aláírása és azok hatályba lépése közötti időszakokkal foglalkozik. *Jean-Philippe Dumas* Millerand politikáját mutatja be az 1920 és 1924 közötti időszakban. A tanulmány részletesen ismerteti a Millerand és Briand közötti rivalizálást, az eltéréseket és hasonlóságokat – az utóbbi elsősorban abban mutatkozott meg, hogy a háború utáni status quo megtartásában milyen diplomáciai eszközöket tartottak követendőnek. *Anne Liskenne* tanulmánya a győztesek közötti ellentéteket és a levéltári iratok elhelyezésének nehézségeit foglalja össze. A fejezet külön érdekessége, hogy két tanulmány a Törökországgal 1920-ban, a trianoni szerződéshez hasonló feltételekkel Sèvres-ben (*Claire Mouradian*), illetve Lausanne-ban 1923-ban megkötött szerződések történetét tárgyalja (*Alexandre Toumarkine*). Mindkét tanulmány történelmi érzékenységet jelzi, hogy a konferencián a résztvevők között heves vita alakult ki az események megítélésében, elsősorban az örményekkel és a görögökkel szembeni török politikai és katonai viszonyulás vonatkozásában.

A tanulmánykötet negyedik fejezetében a határok megállapítása kapcsán kiírt népszavazások történetét ismertető tanulmányok, illetve egy, a jóvátételi kérdésekkel foglalkozó írás található. *Pierre Gombert*nek a Felső-Szilézia sorsára vonatkozó tanulmánya elsősorban Henri Ponsot diplomata levéltári irataira alapoz, de nemcsak az I. világháború utáni időszakra fókuszál, hiszen ismerteti a II. világháború utáni kitelepítéseket és a német polgári lakosság ellen elkövetett atrocitásokat is. Szintén a német határokra vonatkozó népszavazások levéltári iratait mutatja be *Samuel Gibiat* tanulmánya. A fejezet hiányossága, hogy a nyugat-magyarországi népszavazás még csak említés szintjén sem jelenik meg. *Roseline Salmon* tanulmánya a Versailles-ban, Saint-Germain-en-Laye-ban, Neuillyben és Trianonban megkötött békeszerződések jóvátételre vonatkozó részeivel, azok levéltári iratainak sorsával foglalkozik.

Az ötödik fejezetben a háború utáni békerendezésekhez készült térképekkel ismerkedhetünk meg, illetve *Isabelle Davion* hosszú tanulmányában azokkal a francia szakértőkkel, akik a békeszerződéshez háttéranyagokat és térképeket készítettek. *Jean-Paul Amat* és *Michel Georges* a francia levéltárakban található térképek és rajzok gyűjteményét mutatják be, a balkáni országokra fókuszálva. *Agnès Chablat-Beylot* a kelet-európai és a levantei térség határainak sorsát eldöntő területrendező bizottságoknak a francia külügyi levéltár nantes-i levéltárában található levéltári iratait ismerteti.

A hatodik fejezetben *Robert Frank* professzor a Documents Diplomatiques Français 2013-ban megjelent új köteteit tárgyalja, amelyekben az 1918 és 1920 közötti időszakra vonatkozóan publikáltak forrásokat. Noha ezek részben már megjelentek, de a forráskiadvány tartalmaz olyan dokumentumokat is, amelyeket eddig nem publikáltak. *François Lagrange* a Hadtörténelmi Múzeum kiállítását ismerteti meg az olvasókkal. *Elke von Boeselager* a német Külügyminisztérium Levéltárában az I. világháborút lezáró békeszerződésekre vonatkozó német levéltári fondokat mutatja be.

A hetedik fejezetben kaptak helyet a külföldi (görög, magyar és török) levéltárak ismertetésével foglalkozó tanulmányok, ahova valójában a német külügyi levéltári iratokra vonatkozó tanulmány is tartozna. *Georgios Polydorakis* a görög külügyi levéltárban az I. világháborúra és az azt követő békerendezésekre vonatkozó levéltári iratokat tárgyalja, de hangsúlyozza, hogy görög szemszögből nézve a háború nem fejeződött be 1917–1918-ban, így a százéves évfordulóra vonatkozó megemlékezések valójában 2022–2023-ban lesznek. *Garadnai Zoltán* tanulmánya a magyar levéltári források ismertetésére és a háború százéves évfordulójára vonatkozó magyar megemlékezések, illetve a háború emlékezetének magyar szempontú értékelésére fókuszál, elsősorban levéltárosi szemszögből. Tanulmányának fő mondanivalója, hogy magyar szempontból nézve az I. világháború emlékezete sajátos ívet mutat, mivel vesztes országgként a magyarok számára a 20. század tragédiáinak kezdetét jelentette. Ugyanakkor forrástani szempontból különlegességet jelent, hogy Magyarországon a polgári közigazgatás nem rendelődött alá a katonai igazgatásnak, így a hétköznapok életére vonatkozóan nagyon gazdag forrásanyag áll a kutatók rendelkezésére, és azoknak eddig alig 10%-a feldolgozott. *Ahmet Kuyas* tanulmánya a török levéltárakat ismerteti, részben a levéltári források születésének körülményeire vonatkozóan, ami jól mutatja, hogy a törökök számára az I. világháború szintén meghatározó élményt jelentett.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 2018-as konferencia sikeresnek értékelhető, az előadásokat a YouTube videómegosztón meg lehet hallgatni, így a tanácskozáson elhangzott előadások és a konferenciakötetben megjelent tanulmányok közötti eltérések és hasonlóságok is megismerhetők. Magyar szempontból öröndetesnek értékelhető, hogy a történelmi tanulmányok (elsődlegesen Ablonczy Bálint és Ferwágner Péter munkássága) mellett a magyar levéltári szakma is felkerülhetett a Rajnán túli világ térképére. Azt ugyan nem tartom valószínűnek, hogy a franciák irányából látványosan megnövekedne az érdeklődés hazánk és Kelet-Európa háború utáni története iránt, de francia részről az I. világháború utáni békerendezés jelentőségét az 1989–1990-es európai átalakulással állítják párhuzamba, amit *Jean-Yves Le Drian* külügyminiszter a tanulmánykötethez írt ajánlásában, illetve *Georges-Henri Soutou* professzor a kötet végén megjelent összegzésében egyaránt megfogalmaz.

Garadnai Zoltán

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből*

Pest, Buda és Óbuda egyesítésének, Budapest főváros létrejöttének 146. évfordulója alkalmából 2019-ben **Budapest Főváros Levéltára** új rovatot indított Levéltári Mozaikok címmel, amely 2021. május 1-jétől *Budapesti Levéltári Mozaikok* néven, június 1-jétől pedig *bejegyzett online folyóiratként* jelenik meg.

A **Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára** Görgey család iratai (HU-MNL-OL-P 295) B sorozatában őrzött *Görgey Artúr iratai* 2021-ben eddig ismeretlen *magánlevelekkel gyarapodott*, amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltár saját forrásból vásárolt meg 2021 októberében. Az 1892–1903 között kelt levelezésből tanulmányozható, kikkel tartotta Görgey élete vége felé a kapcsolatot, és milyen ügyekben levelezett.

2021-ben két jeles egyetemi tanár, *Süpek Ottó és Szerdahelyi István hagyatékával* bővült az **ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár** iratállománya. Süpek Ottó (1928–1995) irodalomtörténész, a Romanisztikai Intézet egykori oktatója és tanszékvezetője munkásságának központjában François Villon életműve állt. Szerdahelyi István (1924–1987) eszperantistaként és nyelvészként szerzett hírnevet. 1966-ban megbízást kapott az eszperantó nyelv oktatásának megszervezésére az egyetemen.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** 2021. november 24-én sajtótájékoztatón jelentette be, hogy kutatóintézetet – *MNL Gulag- és Gupvikutató Intézet* – hoz létre a Szovjetunióba elhurcoltak adatbázisának feldolgozására. A közel hétszáz ezer magyar fogoly kartonját tartalmazó gyűjtemény feltárására és kiegészítésére a Gulag- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságát kérték fel.

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület 2021-ben *Urbancsok Zsoltnak*, az **MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltára** Makói Fiókleveztára főlevéltárosának ítélte oda a Várhegyi Györgyről elnevezett *Magyar Zsidó Oktatásért Díjat*. Urbancsok Zsolt hosszú évek óta dolgozik különböző pedagógiai projektekben, amelyek főként a makói zsidóság és a holokauszt eseményeivel foglalkoznak.

* Hírösszeállításunk a 2021. 4. szám lapzártája utáni 2021. év végéig történt eseményeket is tartalmazza.

2021. december 17-én, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzatának Széchenyi téri dísztermében került sor a „Zalaegerszegért” díjak ünnepélyes átadására. A tíz díjazott között volt *Őriné dr. Bilkei Irén nyugalmazott főlevéltáros*, a **Zala Megyei Levéltár** címzetes igazgatója, aki „a Zala megyei, zalaegerszegi történeti kutatás területén végzett kiemelkedő munkássága, a Zala Megyei Levéltár életében betöltött meghatározó szerepe, valamint a tudományos ismeretek megosztásában vállalt áldozatos tevékenysége elismeréseként” vehette át a díjat jelképező plakettet és oklevelet.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** 2022. január 1-jétől minden kutatótermében bevezette az *online beiratkozást*. Ettől az időponttól kezdve a hagyományos, papíralapú beiratkozás lehetősége megszűnt.

Győr Megyei Jogú Város közgyűlése 2022. január 1-jei hatállyal **Győr Megyei Jogú Város Levéltára** igazgatójának dr. *Bagi Zoltán Pétert* nevezte ki.

Az **MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára új oktatóvideó-sorozat**ot indított *kutatóknak* az intézmény YouTube csatornáján. A sorozat célja, hogy az érdeklődők számára bemutassa azokat a levéltári fogalmakat, amelyekkel bár gyakran találkozhat a kutató, ám nem feltétlenül köztudott azok pontos jelentése.

Tovább bővült az **MNL Országos Levéltára** hódoltságkori gazdaság-, társadalom-, had- és helytörténeti kutatások számára egyaránt gazdag forrásanyagot szolgáltató *Oszmán összeírások gyűjteménye* című adatbázisa. Az elfoglalt területről felvett török nyelvű jegyzékek (szandzsákösszeírások, tímárjegyzékek, fejadó-összeírások, birtokadományozási naplók) feldolgozása a hatvani, füleki, mohácsi, pécsi, görögali és szigetvári szandzsák után most a *koppányi, szekszárdi, szekcsői és szegedi szandzsákokhoz tartozó települések* népesedési és adózási viszonyaira, valamint oszmán birtokosaira *vonatkozó adatokkal egészült ki*.

2021 decemberében egy igen kivételes gyűjteménnyel, *Chochol Károly fotóművész* egyedülálló *fotóanyagával gazdagodott Budapest Főváros Levéltára*. Az 1300 darab, többnyire kiállításra készült előhívott fotóból, a megközelítően 10 000 digitális képből és 30 000 fotónegatívból álló gyűjtemény óriási fotó- és társadalomtörténeti értékkel bír.

A **Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár** *e-kutatási felülete új anyagokkal bővült*. A felkerült sorozat az egyházmegye plébániáira vonatkozó iratokat tartalmazza espereskerületek, azon belül pedig a plébániák rendjében. A sorozat az iktatókönyves irattári rend előtti időszak, vagyis a 18. század első harmadától a 19. század első harmadáig tartó periódus legfontosabb plébániatörténeti iratait tartalmazza.

2022. február 6-án elhunyt **Váczai Jenő**, **Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának** egykori levéltárosa. Váczai Jenő hat éven keresztül volt az intézmény munkatársa.

Budapesten több mint 2200 olyan közterület található, amely valós vagy fiktív személyről kapta nevét, esetleg valamilyen keresztnevet visel. A névadási szokások sokat elárulnak arról, hogy az utókor kiket és miért tart emlékezésre méltónak. Az **ÁTLÓ** és **Budapest Főváros Levéltára** összefogásával készült legújabb *Nevek és terek – Budapest utcanevei* adatvizualizáció azt mutatja meg, hogy Budapesten kikről neveztek el köztereket és milyen emlékezetpolitikáról árulkodnak a közterek névadási szokásai.

Formabontó *videósorozatot* indított útjára az **MNL Országos Levéltárának** kutatószolgálat, amely a *levéltári kutatás, a levéltári struktúra megismeréséhez* nyújt bárhonnán elérhető segítséget a *kezdő kutatók számára*. A 2022 februárjától minden héten új résszel jelentkező sorozatot a levéltár online felületein követhetik nyomon az érdeklődők.

Polniczky Lipót Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr szabad királyi város főispánja volt 1936 és 1943 között. Munkássága révén a korabeli helyi, illetve az országos közélet egyik elismert és tevékeny személyiségének tekinthető. *Irathagyatékát* fia, valamint unokája Polniczky József és Polniczky Zsolt 2022. február 15-én az **MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának** *adományozták*.

Rangos nemzetközi elismerést vehetett át az **MNL Országos Levéltárának** munkatársa, **Garadnai Zoltán** főlevéltáros. A francia–magyar kapcsolatok kutatása érdekében végzett áldozatos munkáját az **Akadémiai Pálmarenddel** tüntették ki 2022. február 16-án.

Levéltári egypercesek címmel új sorozatot indít útjára **Budapest Főváros Levéltára** Facebook és Instagram oldalán, amelyben az őrizetükben levő ismert és kevésbé ismert iratokat, fotókat mutatják be tudományos-ismeretterjesztő jelleggel.

Hagyományteremtő céllal *konferenciasorozat*ot indított útjára a **Magyar Nemzeti Levéltár**, lehetőséget teremtve ezzel a külföldi levéltári *hungarika feltárások eredményeinek széleskörű bemutatására*, a jövőbeli feltárások tervezésére, összehangolására, a kutatók közötti tapasztalatcserére. A tervek szerint évente jelentkező tudományos tanácskozásra első alkalommal 2022. március 7-én került sor az MNL Országos Levéltára Bécsi kapu téri épületében.

2022. február 22-én életének 84. évében elhunyt *Mónus Imre* (1939), a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár **Hajdúböszörményi Fióklevéltára** volt igazgatója. Mónus Imre pályafutását tanítóként kezdte. 1976-tól a hajdúnánási Művelődési Ház igazgatója lett, majd 1984 és 1991 között a Sillye Gábor Művelődési Központot vezette. Aktív élete utolsó szakaszához érve a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltárának igazgatójaként tevékenykedett 2004-es nyugdíjba vonulásáig.

Ljudmila Deniszova, Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának korábbi emberjogi biztosa jelentette be a hírt, amely szerint a **Csernyihivi Állambiztonsági Levéltárban őrzött iratanyag megsemmisült**. Közel tizenháromezer ügyirat és az állambiztonsági szolgálat egyéb dokumentumai, különböző parancsok, levelezések, ügynöki jelentések váltak a tűz martalékává. A szovjethatalom részéről elkövetett megtorlások áldozataira vonatkozó iratok pusztulásával elveszett annak a lehetősége, hogy a leszármazottak megtudják, mi történt rokonaikkal, családtagjaikkal.

Magyarország négy országos múzeumi, illetve közgyűjteményi szakmai szervezetének – **Országos Közgyűjtemények Szövetsége, Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, ICOM Magyarország, Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége** – elnöke 2022. március 3-i egyeztetésén mély aggodalmát fejezte ki a 2022. február 24-én Ukrajna ellen megindított katonai támadás és az azóta is folyó kiterjedt, a civil lakosságot is súlyosan érintő hadi cselekmények miatt. A szervezetek határozottan sürgetik Oroszországot, hogy tartsa tiszteletben az 1954-es Hágai Egyezményt, a kulturális javak fegyveres konfliktusok esetén történő védelméről szóló UNESCO-egyezményt, amelyet Oroszország is ratifikált. Emellett felhívták a muzeális értékeket őrző intézményeket, vezetőiket és munkatársaikat, hogy a saját eszközeikkel és lehetőségeikkel mindent tegyenek meg *az ukrainai múzeumok, közgyűjtemények, könyvtárak, levéltárak, kulturális örökség helyszínek értékmegtartásáért*, beleértve a gyűjteményeket és az azokra vonatkozó digitális tartalmakat, valamint az intézményekben dolgozó szakembereket is.

2022. március 7-én *együttműködési megállapodást* kötött a **Magyar Nemzeti Levéltár** és a **mantovai Állami Levéltár (ASMn)**. Az aláírásra az első Hungarika Workshop ke-

retében került sor a levéltár Bécsi kapu téri palotájában. Az együttműködés célja a két intézményben folyó tudományos kutatás összehangolása, az ASMn és az MNL európai kultúrában betöltött szerepének erősítése, a kölcsönös támogatás és egymás szakmai feladatainak segítése.

Az **MNL Országos Levéltára** érdekében már húsz éve, magas színvonalon végzett munkájáért *Tóth Zoltánné* levéltári kezelő, az 1945 előtti Kormányservek Osztályának munkatársa kapta 2021-ban a *Pro Archivio Regni díjat*. *Török Enikő*, a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztályának főlevéltárosa szintén kiemelkedő munkájával érdemelte ki a 2021-es *Ember Győző-díjat*. A díj átvételét követően a hagyományoknak megfelelően a kitüntetett bemutatta szűkebb kutatási területét, amely az úrbéri és kataszteri térképek összehasonlítására fókuszál.

2022. március 15-én Győr Megyei Jogú Város Önkormányzatának Közgyűlése *Bana József*, a **Győr Megyei Jogú Város Levéltára** nyugalmazott igazgatója részére a levéltárosként, intézményvezetőként és kutatóként végzett több évtizedes, kiváló szakmai munkája, valamint magas színvonalú publikációs tevékenysége elismeréseként *Győr Megyei Jogú Város Díszpolgára kitüntető* címet adományozott.

2022. március 29-én került sor az *Év Kutatóhelye Díj* ünnepélyes átadására a *Magyar Családtörténet-kutató Egyesület* szervezésében. Németh József, a díj alapítója ismertette a díj történetét, illetve felolvasta a kitüntetett intézmények laudációját. A belföldi kategória díjazottja **Budapest Főváros Levéltára** (2021), az internetes kategória díjazottjai pedig az **Arcanum Digitális Tudománytár** (2021), valamint a **Pécsi Egyházmegyei Levéltár** elektronikus adatbázisa (2020) lett. A díjakat a kutatók szavazatai alapján ítélték oda.

2022. április 15-én elhunyt *Molnár Piroska*, a **Magyar Országos Levéltár** egykori munkatársa, aki a Magyar Országos Levéltár Központi Könyvtárában dolgozott 1996 és 2010 között.

2022. április 22-én a **Magyar Nemzeti Levéltár** Bécsi kapu téri épületében rendezett nagyszabású konferencia nyitotta meg az intézmény által szervezett *Aranybulla 800 emlékévet*. Az esemény időpontja illeszkedett a magyar államiság szempontjából kiemelkedően fontos dokumentum kiadási időpontjához, mivel jelenlegi ismereteink szerint II. András a függő aranypecséttel ellátott oklevelét 1222 tavaszán, de még május előtt adta ki. A konferencián a témában jártas történészek számoltak be az Aranybullával kapcsolatos kutatásaik legfrissebb eredményeiről.

2022. április 24-én, 67 éves korában elhunyt *Havetta Lászlóné Kurucz Éva* levéltári kezelő, a **Komárom-Esztergom Megyei Levéltára** egykori munkatársa. 1975-től egészen nyugdíjba vonulásáig (2011) dolgozott a Komárom Megyei-, 1990-től Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárában. A magyar levéltárügyben végzett több évtizedes eredményes munkájáért a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2001-ben „Levéltárért” kitüntetésben részesítette.

Elérhetőek a **Magyar Nemzeti Levéltár** honlapján a *Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárának inventáriumai*. Az inventárium nemcsak az egyháztörténet kutatóinak nyújt felbecsülhetetlen értékű segítséget, hanem mindazoknak, akik az 1902–1948 közötti időszak magyar történelmét kutatják, és vizsgálódásaikba szentszéki források bevonását is tervezik.

A **Magyar Levéltárosok Egyesülete** 2021-ben az *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának* ítélte az *Év Levéltára díjat*. Az elismerést április 29-én dr. Kenyeres István, a Magyar Levéltárosok Egyesületének elnöke adta át dr. Cseh Gergő Bendegúz főigazgatónak.

2022 tavaszán újabb *kilencvenháromezer képfelvétellel bővült a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár Historia-online szolgáltatásának állománya*. A kutathatóvá tett digitális tartalmak egyfelől a főegyházmegye plébániáinak építés- és művészettörténeti kutatásaihoz szolgálnak értékes adalékokkal, másfelől 45 plébánia 1867–1945 közötti iratait ölelik fel.

2021 novemberében ünnepelte alapításának fél évszázados jubileumát a **Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának Kőszegi Fióklevéltára**, amelynek története 2022. május 2-án véget ért. Az addig állami fenntartásban működő fióklevéltár *a továbbiakban önkormányzati intézményként létezik tovább, a Kőszegi Városi Múzeum, Könyvtár és Levéltár részeként*. Épületét, kulcsait és 405 folyóméternyi iratanyagát Kőszeg város polgármestere, Básthy Béla jelenlétében a városi kulturális intézmény igazgatója, Révész József vette át. Söptei Imre és Kákossy Nóra levéltárosok a városi levéltár kötelékében folytatják munkájukat. Feladataikhoz és az újonnan létrejött önkormányzati levéltár működéséhez sok sikert kívánunk!

Az **Európai Levéltári Portál** (Archives Portal Europe) weboldala *megújulás előtt áll*. A portál olyan új funkciókat fog tartalmazni – crowdsourcing, kutatási eszközök –, amelyek segítségével a világ minden tájáról érkező kutatók és levéltárosok léphetnek kapcsolatba egymással és az Archives Portal Europe által összegyűjtött örökséggel.

Interneten is elérhetővé vált **Budapest Főváros Levéltára Interaktív tártörténelmi** elnevezésű számítógépes játék, amelynek keretein belül jelenleg három játékot lehet végigjátszani. A program felfedezése során be lehet jutni a levéltári raktárakba is.

A *Baranjski Glasnik (Baranyai Közlöny) című politikai hetilap* 1919. október 30. és 1921. augusztus 14. között jelent meg Pécsen. A *Pécs-Baranyai Szerb Egyesület* kezdeményezésére a **Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának** munkatársai az újság digitális másolatát átadták az újvidéki Matica Srpska szerb kulturális intézetnek, ezzel is erősítve a két intézmény, de ezen keresztül a két állam és közelebről a két kulturális főváros együttműködését. A látogatás egyúttal lehetőséget biztosított arra is, hogy a levéltári küldöttség tárgyalásokat folytasson az *Újvidéki Levéltár* vezetőjével, Petar Durdevvel a jövőbeli szakmai együttműködés lehetséges formáiról.

30 órás, távolléti kapcsolattartással megvalósuló *képzést indít pedagógusoknak* a **Magyar Nemzeti Levéltár**. A program célja, hogy a pedagógusok közelebb kerüljenek a levéltárhoz és az ott őrzött elsődleges forrásokhoz, valamint szakmai módszereket, ötleteket kapjanak azok digitális oktatási környezetben történő pedagógiai alkalmazásához. A cél, hogy a résztvevők képessé váljanak a levéltár gyűjteményére épülő digitális tartalmak készítésére és a magyar történelem hiteles forrásokból történő megismertetésére. A képzés 2022. szeptember 27-én indul és november 29-én zárul, 3 alkalommal 8 tanóra és 1 alkalommal 6 tanóra elosztásban.

Dr. Kiss Márton, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Levéltár főlevéltárosa több mint 30 éven át végzett kiemelkedően precíz, elhivatott és folyamatosan magas színvonalú munkájáért *vehette át* a Budapesti Műszaki Egyetem által alapított *Sztoczek József Emlékérmét*.

Világi Dávid

Az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása és az Osváth Lajos-díj átadása

2022. április 6-án Budapest Főváros Levéltára adott otthont annak a kettős rendezvénynek, amelynek keretében egyfelől az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása 2021 díjak, másfelől a tavalyi esztendőben alapított Osváth Lajos-díj átadására került sor.

Az elmúlt évekhez hasonlóan az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása díjak elnyerésére a Magyar Levéltárosok Egyesülete írt ki pályázatot magyarországi közlevéltárak, a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményei, nyilvános magánlevéltárak, valamint határon túli magyar vonatkozású iratanyagot őrző egyházi levéltárak számára. A díj elsődleges célja a levéltárak kultúramegőrző, kultúrateremtő szerepének, tudományos eredményeinek bemutatása, ismertetése, népszerűsítése, a levéltári intézmények szellemi műhelyeiből kikerülő kiadványok középpontba állításával. Az eseményen összesen négy kategóriában ítélték oda a helyezéseket. Az adott év legszínvonalasabb kiadványainak és kiállításainak járó 2021. évi díjakat a Covid-járvány miatt 2022. április 6-án adták át Budapest Főváros Levéltára Gárdonyi Albert termében.

A győztesekről, helyezettekről az egyesület által felkért kuratórium döntött, amelynek tagjai dr. Cseh Gergő Bendegúz főlevéltáros, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója, dr. Csorba László történész, egyetemi tanár, dr. Tyekvicska Árpád főlevéltáros, az egyesület korábbi elnöke, és dr. Kocsis András, a Kossuth Könyvkiadó korábbi vezérigazgatója voltak.

A kuratórium döntését, a „nagyszerű verseny eredményét” Csorba László ismertette a publikumnak. Hangsúlyozta, hogy a levéltárosok nemcsak a történettudományi szak tudásnak felelnek meg, hanem az államigazgatás keretében működve közösségük életét is aktívan segítik. Professzionális levéltárosként jó történésznek és jó hivatalnoknak is lenni – ez az állandó feszültség, belső dinamika, a többféle nézőpont együttes megléte kiemelkedően segíti a produktivitást. Ez jelent meg abban is, hogy a kiadványok választéka bámulatosan gazdag lett, kiemelkedő teljesítmények születtek, köszönhetően „a mélyfúrást a panorámával egyesítő” történész-levéltárosi szemlélettel. A hagyományos módon megjelentetett szakmai kiadványok kategória első helyezettje a *Miniszter a frontvonalban – Zsindely Ferenc naplója* lett. Kiváló forráskiadvány, történeti kutatást segítő alapkunika egy okos, szélsőségektől mentes, humanista emberről, aki megpróbált életben maradni a 20. század szinte reménytelen veszedelmei közepette. Ez a forráscsoport még nem szerepel a köztudatban – emelte ki Csorba –, ami külön pozitívuma a kiadványnak. Második lett az *Összetört emlékezet. Veszprém első világháborús veszteségei levéltári források tükrében*, harmadik pedig a *Magyarnak maradni Erdélyben*.

A levéltárosok között kiváló, a „mesterség és művészet összehangolását értő” történészek is dolgoznak, erre bizonyítékuul szolgálnak a kategória műremekei: monográfiák, tanulmánykötetek és egyéb kiadványok. Az élen Fabó Beáta album-szépségű munkája végzett: *Budapest katolikus templomépítészete a két világháború között*. Okos minitanulmányokból építkezik a mű, nem is tudja letenni az ember – fűzte hozzá Csorba László. A könyv csodás panorámája a templomépítészet prosperitásának a kor formanyelvén és bibliográfiája is kiemelendő. Az ezüstérmet Hende Fanni *Politikai reprezentáció a magyar országgyűlésen 1687–1765* című műve szerezte meg, a harmadik helyet pedig *A veszprémi püspökség a középkorban*, Karlinszky Balázs szerkesztésében, amely a Veszprémi Főegyházmegeyi Levéltár által kezelt gyönyörű iratanyag egy részét mutatta be.

Csorba László végül a hagyományos és online módon megrendezett kiállítások helyezettjeiről tájékoztatta a hallgatóságot. Emlékeztetett rá, hogy a kiállítás műfaja alkalmas a levéltárak kultúrateremtő, tudományos munkát megalkotó tevékenységének további népszerűsítésére. A verseny kiélezettségét jól mutatja a megosztott első hely. Az ÁBTL *Egy diktatúra hagyatéka – Állambiztonsági iratok és történetek* és a BFL *Bor mindenkor! Szőlő- és borkultúra a fővárosban a 17. századtól napjainkig* kiállítása egyaránt győztes lett. A harmadik helyezést a *Túlélni a tragédiát – A trianoni békediktátum következményei Vas vármegyében* című kiállítás nyerte, amelyet az MNL Vas Megyei Levéltára mutatott be, vonzó és fontos információk közvetítésével.

Az online publikációk, adatbázisok kategória eredményét Cseh Gergő Bendegúz vázolta.

A végeredményt a szakmai színvonal és érték mellett a teljesítmény nagysága, a ráfordított források hasznosulása döntötte el. Szempont volt az is, mennyire korszerű, fenntartható, konvertálható a végeredmény és hogy az mennyire felel meg a levéltári szabványoknak. Az első helyet a Magyar Nemzeti Levéltár által készített, az AdatbázisokOnline-on közzétett *Szovjet táborok magyar foglyai* adatbázis nyerte el. A több mint 600 ezer hadifogolykarton feldolgozásának társadalmi hatása óriási, a letöltési, keresési statisztikák alapján minden magyar állampolgár letöltött legalább egy oldalt. Ez érthető, hiszen a témában majdnem minden magyar család érintett. A levéltárosok munkáját számos nehézség is kísérte az eredeti orosz források nehézkes értelmezése miatt. Cseh Gergő Bendegúz egy konkrét példát is említett: „képzelnék csak el, hogy egy csecsen nemzetiségű ör oroszul próbálja leírni, hogy Celldömölk!”

Második lett a *Főfotó adatbázis*. A Főfotó Vállalat 160 ezer fényképének digitalizálását és Hungaricana portálon való közzétételét a BFL levéltárosai végezték.

Az Év Levéltári Kiadványa és Kiállítása nyertesei három Arcanum-előfizetést és 100 000 Ft értékű könyvutalványt, a 2. és 3. helyezettek 50 000, illetve 25 000 Ft értékű könyvutalványt vihettek haza.

AZ ÉV LEVÉLTÁRI KIADVÁNYA ÉS KIÁLLÍTÁSA 2021 DÍJAZOTTAI

I. Online publikációk: adatbázisok, online kiállítások kategóriában

1. *Szovjet táborok magyar foglyai* (Magyar Nemzeti Levéltár)
2. *A Főfotó-gyűjtemény* (Budapest Főváros Levéltára)

II. Szakmai kiadványok: hagyományos, print változatban megjelentetett forráskiadványok, kronológiák, archontológiák, levéltári segédletek, regesztakötetek kategóriában

1. *Miniszter a frontvonalban – Zsindely Ferenc naplója. 1941. február 25. – 1946. március 9.* Szerkesztette Szekér Nóra. Kronosz Kiadó, Budapest, 2021.
2. *Összetört emlékezet. Veszprém első világháborús veszteségei levéltári források tükrében* (szerk. Karika Tímea), Veszprém, 2021. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 42.)
3. *Magyarnak maradni Erdélyben.* Szerkesztette Mikó Zsuzsanna és Szabó Csaba. Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvár, 2021; Magyar Nemzeti Levéltár–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021.

III. Monográfiák, tanulmánykötetek és egyéb kiadványok: hagyományos, print változatban megjelentetett monográfiák, tanulmánykötetek (levéltári évkönyvek, önálló kötetek, tanulmány- és konferenciakötetek, almanach, kiállítási katalógus stb.) kategóriában

1. Fabó Beáta: *Budapest, katolikus templomépítészete a két világháború között.* Budapest, 2021.
2. Hende Fanni: *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között.* Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2021.
3. „*Capella reginalis*”. *A veszprémi püspökség a középkorban.* Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Kiadja a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár. (A veszprémi egyházmegye múltjából.)

IV. A Kiállítások hagyományos és on-line módon rendezett levéltári kiállítások kategóriában a bíráló bizottság döntése alapján két első díjazott is van

1. *Egy diktatúra hagyatéka – Állambiztonsági iratok és történetek* (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára)
2. *Bor mindenkor! Szőlő- és borkultúra a fővárosban a 17. századtól napjainkig* (Budapest Főváros Levéltára)
3. *Túlélni a tragédiát - A trianoni békediktátum következményei Vas vármegyében emlékkiállítás* (MNL Vas Megyei Levéltára)

Az Osváth Lajos-díj

Osváth Lajos munkásságának és emlékének megőrzésére a család 2021-ben díjat alapított, amelyet a Magyar Levéltárosok Egyesülete gondoz. Mivel a díj alapítása kettős célt szolgál, ezért átadására kétéves ciklusban kerül sor. Az egyik esztendőben jelöléses alapon a levéltáros egyesületi munka elismeréseként, míg a másik esztendőben pályázati alapon a levéltári forrásfeltáráson alapuló történettudományi kutatások előmozdításáért ítélik oda. Az Osváth Lajos-díj az elismerés részeként 100 000 forint pénzjutalmat is tartalmaz.

A díjat első ízben – kiemelkedő egyesületi munkájának elismeréseként, még 2021-es díjazottként – dr. Takács Edit, Budapest Főváros Levéltárának nyugalmazott főlevéltárosa vehette át, aki 2000–2008 között átlagon felüli szorgalommal zökkenőmentesen vezette az egyesületi adminisztrációt. A díjalapítók nevében dr. Barabás Lajos, Osváth Lajos főlevéltáros leszármazottja reményét fejezte ki, hogy a díjra a jövőben is lesznek arra érdemes levéltárosok.

Az Osváth Lajos-díj 2021. évi díjazottjának laudációja:

Dr. Takács Edit

Takács Edit 1952. december 22-én született Szentesen. 1974. augusztus 1-jétől a Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltárának segédlevéltárosa, 1978-tól levéltárosa, tudományos munkatársa volt. Bölcsészdoktori értekezését 1982-ben védte meg.

A levéltáros mesterséget tapasztalat és önképzés útján sajátította el. Szentesen más munkák közt a tanácsi fondok rendezése fűződik nevéhez. Szerzője volt a szentesi várostörténeti monográfiának, valamint írt a Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből I. és II. kötetekbe is. A szentesi és csongrádi levéltárakhoz tartozó gyűjtőterület felügyelete is a kezében összpontosult, az ott szerzett tapasztalatait később, Budapest Főváros Levéltárában a felszámolt, végelszámolt gazdálkodó szervek iratbegyűjtései, sok esetben iratmentései során kiválóan kamatoztatta. 1999-ben munkája elismeréseképpen tanácsosi címet kapott.

2000. szeptember 1-jétől Budapest Főváros Levéltára munkatársa lett. A levéltár I., később II. főosztályán főlevéltárosként az iratrendezések, feldolgozó munka mellett a gyűjtőterület maradt a kedvenc terepe. Az ott szerzett tapasztalatairól a Levéltári Szemle hasábjain több alkalommal beszámolt. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától 2005-ben szakértői engedélyt nyert levéltári és irattári szakterületre.

2006-ban a BFL-ben a gazdasági iratokkal kapcsolatos feladatok ellátására önálló osztály jött létre, melynek főosztályvezető-helyettesi feladatait látta el. Ugyanezen évben elnyerte a Pauler Gyula-díjat. Takács Edit részt vett a második nemzetközi levéltári szabvány, ISAAR (CPF) magyar nyelvre történő fordításában, hazai meghonosításában is.

Budapest Főváros Levéltárából vonult nyugállományba 2015. június 23-án, 41 évnyi közalkalmazotti jogviszonyt követően.

Dr. Takács Edit, az Osváth Lajos-díj
2021. évi díjazottja

Takács Edit 2000–2008 között volt a Magyar Levéltárosok Egyesületének titkára. Átlagon felüli szorgalommal és igyekezettel törekedett egyensúlyt teremteni a munkahelyi szakmai követelmények és az egyesületi titkári tevékenységek között. Minden kérdésben napra készen tájékozott volt. Általános megelégedésre szervezte a vándorgyűléseket, szakmai napok rendezvényeit. Jó érzékkel kommunikált minden vele kapcsolatba kerülő személlyel, lett legyen az levéltáros vagy egyéb munkatárs. Lelkiismeretesen látta el a titkári feladatait, nem kis részben neki köszönhető az MLE zökkenőmentes, profi adminisztrációjának megalapozása és működtetése. Pályafutása alatt mindvégig jellemzője volt a kiemelkedően nagy munkabírás, mely a legnehezebb fizikai munkák – melyek a levéltárban gyakran előfordulnak – elvállalásában is megmutatkozott. „Kiemelten mondom köszönetet Takács Edit titkárunknak, akit csak a fáradhatatlan jelzővel lehet legjobban jellemezni, és aki a szó szoros értelmében esetenként éjjel és nappal szorgoskodott az egyesület ügyeinek intézésében.” – írta róla 2004-ben az Egyesület akkori elnöke, dr. Szőgi László.

Az Osváth Lajos-díj közel egy évtizednyi egyesületi titkári tevékenységének méltó elismerése.

Szívből gratulálunk a rendezvény díjazottjainak!

Török Ádám – Világi Dávid

Nyulásziné dr. Straub Éva

1946–2022

2022. április 15-én hunyt el Nyulásziné dr. Straub Éva, aki hosszú éveken át nem csak munkatársam, felettesem volt közös munkahelyünkön, a Magyar Országos Levéltárban, de jó baráti kapcsolatba is kerültünk az együtt töltött évek alatt. Éppen emiatt sok emlék kavarg bennem, munkanapok, órák, percek képei, s a hosszú telefonbeszélgetések már nyugdíjas korunkból. Nem tudom a sok együtt töltött időt egy rövid emlékezésbe sűríteni, inkább csak képek villannak fel, és előrebocsátom, hogy Éva életútja ismertetésén túl ez egy nagyon szubjektív búcsú egy szeretett, régi kollégától és baráttól.

Éva 1946. szeptember 11-én született Szegeden, értelmiségi családban. Gyermekkor – Mária nevű nővérével együtt – Budapesten telt. Édesapjuk az ismert tudós, akadémikus Straub F. Brúnó, 1985–1990 között országgyűlési képviselő és a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának utolsó elnöke (1988–1989) volt.

Straub Éva 1961-ben kezdte meg tanulmányait az Eötvös József Gimnáziumban, majd érettségi után nyolc hónapot az Országos levéltárban töltött mint kisegítő levéltáros. 1966 és 1971 között az ELTE BTK hallgatója volt. Tanulmányait német és történelem szakon kezdte meg, majd a németet elhagyva hároméves levéltár szakot végzett. Egyetemi tanulmányai után megkezdte a munkát az Országos Levéltárban. Doktori fokozatát summa cum laude minősítéssel 1977-ben szerezte meg szintén az ELTE-n. Közben családot alapított, 1973 januárjában kötött házasságot Nyulászi Gáborral, két gyermekük született. 1981-től tanított az ELTE levéltár szakán, 1984-től pedig levéltári szakfelügyelőként is tevékenykedett.

Munkahelyén 1980-tól a Feudalizmus kori osztály megbízott, majd 1985-től kinevezett osztályvezető-helyettese volt, és a Nagykutató is hozzá tartozott. Vezetői feladatai mellett az 1526 utáni gyűjtemény referense volt. Később, 1992-től a Magyar Országos Levéltár akkor újonnan szervezett III. osztályát, a Családi levéltárak és gyűjtemények osztályát (ma Magánlevéltárak és gyűjtemények osztálya) vezette mint főosztályvezető. Korábbi szervezeti egységét is segítette, vezetőtársa távollétében kétszer is irányította pár hónapig az I. (Feudalizmus kori) osztályt (1993, 1999).

2006-ban vonult nyugdíjba, de 2008. július 31-ig még tovább dolgozott főosztályvezetői feladatait is ellátva. 2009. március 31-én vonult vissza végleg a napi aktív levéltári munkától, de tagja maradt a Kulturális Javak Bizottságának (KJB), annak a kilenctagú szakmai tanácsadó testületnek, amely a kulturális javakkal kapcsolatos egyes elsőfokú hatósági, illetve egyéb szakmai döntések előkészítésében működött közre, s a kulturális javak, közte a levéltári anyagok védetté nyilvánítását készítette elő.

Éva a levéltári tevékenység mellett a Turul történeti segédtudományi folyóirat főszerkesztője is volt 1992 és 2010 között. Több egyesület munkájában vett részt: a Magyar

Történelmi Társulat tagja volt (1972-től), s a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság újraalakulásakor ő is ott volt az alapítók között. Egy időben alelnöke is volt a Társaságnak.

A hivatali munka mellett számos publikáció is fűződik a nevéhez, de legtöbbször talán az Öt évszázad címerei az Országos levéltár címereslevelein című kötetről emlékezhetünk rá. (E kötet alapul szolgált később a Magyar Nemzeti Levéltár Címereslevél-adatbázisához.) Szakmai munkáját több alkalommal is elismerték, a Pauler Gyula-díjat 2002-ben, a Széchényi Ferenc-díjat 2007-ben nyerte el.

A levéltárnak Éva életében meghatározó szerepe volt. Rengeteg tudást szívott magába az egyetemi tanulmányok során, ugyanakkor a levéltárban is kutatott és tanult. A régi kollégák, akik már évtizedek óta dolgoztak előtte a MOL-ban, érdeklődését látva adták át neki tudásukat. Emlékszem arra is, hogy a „nagy öregek” mindig tisztelettel és kedvesen beszéltek róla. Érdeklődése, történelemszeretettel párosulva a levéltári anyag egészét könnyen megközelíthetővé, érdekessé tette számára. Természetesen, volt azért kedvenc témája, amelyről sokat beszélgettünk, és a címereslevelekről tőle tanultam meg mindent, ami a saját munkámhoz szükséges volt. Magyarázataihoz, levéltári óráihoz címerrajzokat készített, ami nem biztos, hogy levéltáros feladat, nagyon precízen és pontosan minden fontos információt feltüntetett. Sokan fordultak hozzá tanácsért címertervezéssel kapcsolatban, például települési címerek esetében is.

Különféle nehéz munkaszervezési kérdések, kollégák emberi problémáinak megnyugtató módon történő segítése, valamint a sok tudományos szintű eldöntendő kérdés határidős megválaszolása mind-mind nyugodtan, határozottan és tárgyilagosan megoldott feladattá vált, ha ő foglalkozott vele. Csodáltam a munkabírását. Saját munkaterülete, valamint kutatási területe mellett a levéltári vezetők és dolgozók munkáját is maximálisan segítette. Ez sajnos azzal járt, hogy soha nem járt ebédelni, még ezt az időt is hivatalos dolgokra fordította.

Nem csak az irodájában ülő levéltáros volt. Sokat járt a raktárakba, minden anyagot ismert, nemcsak a hozzá tartozókat, hanem más osztályok iratait is. A levéltárban kiállításokat is szervezett, különböző közművelődési feladatokat látott el a napi munka mellett, mivel akkor még nem volt külön osztály e feladatra. A kiállításokhoz katalógust is kellett készíteni, amelynek szerkesztési feladatait is szívesen végezte. Mindig nyugodt és udvarias volt – időséssel fiatalokkal egyaránt – még akkor is, amikor az utolsó percben készült el valaki a munkájával. Kérései határozottak voltak, pontosan fogalmazta meg az elvégzendő feladatokat, ugyanakkor nem marasztalt el senkit. A levéltáros hallgatónak szóló óráin túl, amelyekre mindig precízen felkészült, tartott épületbemutatót is; egy ilyen alkalomról színvonalas TV-felvétel is készült.

A levéltár gyakran küldte különféle problémás ügyekben tárgyalni az intézmény érdekében. Ezekre az alkalmakra is nagyon pontosan, minden részletre kiterjedően felkészült. Az én munkaterületemhez tartozó védetség indoklásoknál közvetlenül is megfigyelhettem, hogyan készült fel a bizottság (KJB) tagjainak meggyőzésére. Nem egyszer kemény harcot vívott a magyar történelem fontos dokumentumainak megmentéséért, amennyiben a MOL-nak nem volt lehetősége, hogy gyűjteményébe megvásárolja azokat.

Kiemelten figyelte a címereslevelek gyarapítását, valamint a középkori oklevelek magántulajdonostól és antikváriumoktól történő megvételét. Nehéz volt a felpörgő piaccal és árakkal versenyezni, mivel nem állt korlátlan lehetőség a levéltár rendelkezésére. E téren sokat dolgoztunk együtt, s én is tapasztalhattam, hogy Éva megbízott a munkatársaiban. Az éves tervekben meghatározott munkafolyamatainkat egyénien végeztük. Soha nem sürgetett senkit, mivel tudta, hogy melyik tevékenység milyen időráfordítást igényel.

A tervmunkán kívül számtalan váratlan feladattal is meg kellett birkóznia. Komoly nagy kihívást jelentett a levéltár életében például az évtizedeken keresztül csak csomókban lévő iratok savmentes dobozokba való helyezése. Ez a munkafolyamat is előretervezést igényelt, s mivel a levéltár egész anyagát ismerte, ő fogta össze ennek legnagyobb részét. Hasonló nagy szervezési és koordinálási feladat volt az osztályhoz tartozó raktárak felújítása, aminek lebonyolítását nagyon szakszerűen irányította.

A folyamatos értekezletek, munkamegbeszélések a kedvenc kutatási területétől vették el az időt, ezért nyugdíjas korára a félbemaradt munkák befejezését tervezte. Magánemberként a kutatás, írás mellett könnyedebb kikapcsolódást jelentett számára a kertészkedés és a kártyázás. Nyugdíjasként is dolgozott szinte minden nap, nem csak saját írásain, de édesapja hagyatékát is feldolgozta a Szegedi Egyetem kérésére. További terveit a súlyos, kegyetlen betegség akadályozta meg, de élete példaértékű lehet számunkra.

Az íróasztalnál ülve az elmaradhatatlan cigaretta a kezében és a kávé, ami csak félig fogyott el, mert jött egy telefon, vagy kopogtatott valaki, az akták hegyei, amelyek problémákat rejtegettek, megoldandó feladatokat, nem csak a konkrét levéltári iratok tekintetében. Így látom magam előtt Évát, ha közös levéltári napjainkra gondolok, és sajnálom, hogy a mai kollégák közül kevesen ismerhették már személyesen. Szeretettel megőrzöm emlékét!

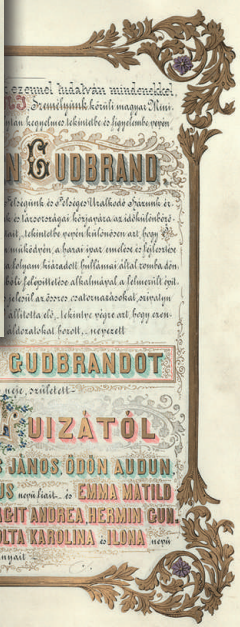
Dr. Péntekné Unghváry Mária

Képek a Konkoly-Thege család irataiból
(Fotók: Lantos Zsuzsanna, MNL)

Ferenc József magyar nemességet, címet és a "saági" előnevet adományozó oklevele Gregersen Gudbrand részére, 1884. 09. 04. (HU-MNL-OL-P 2378-1-1.-32.-A-66.-1.)

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata elérhető az archivportálon:

http://www.archivportal.hu/media/uploads/lasz_szerzoi_utmutato_2022.pdf

Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél e szerzői útmutatót vegyék figyelembe!

A borítón:

II. Ferdinánd címerlevele Fodor Márton részére, 1634. 03. 25.
(Fotó: Lantos Zsuzsanna)

Illusztráció A Konkoly-Thege család iratanyaga című tanulmányhoz

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE

LEVÉLTÁRI SZEMLE

72. évfolyam

2022. 3. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- A selejtezés jogi szabályozása Magyarországon a szokásjogtól a szabályrendeletekig
- Gyermekekprogramok a Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltárban
- A református gyűjteményi értéktár
- Oktatófilmek levéltárosoknak
- A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése 2022

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

72. évfolyam ▪ 2022. 3. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Haraszti Viktor	
A selejtezés jogi szabályozása Magyarországon a szokásjogtól a szabályrendeletekig	5
<hr/> FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Sallai Balázs	
„Az addig fennállott társadalmi rend megbontását elősegíteni törekedtek” <i>Igazolási eljárások Debrecenben (1919–1920)</i>	35
<hr/> MŰHELYMUNKÁK	
Bernád Rita-Magdolna	
A levéltáros szakma újabb kihívása: a levéltár-pedagógia <i>Gyermekprogramok a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárban</i>	43
Osváth Zsolt	
A református gyűjteményi értéktár <i>Az északi példák</i>	56
<hr/> MÉRLEG	
Fehér Csaba	
Oktatófilmek levéltárosoknak – a Magyar Levéltárosok Egyesületének projektje	65
Toma Katalin	
Megújult a Magyar Levéltári Portál	72
Gondolatok a Magyarország levéltári újabb kiadásáról (Tyekvicska Árpád)	75
<hr/> HÍREK	
A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése 2022 <i>Székesfehérvár, 2022. július 11–13.</i>	80
A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete 2022. évi vándorgyűlése (Koltai András)	95
A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2022. évi vándorgyűlése Szegeden (Homor Péter)	100

- Bernád Rita-Magdolna, igazgató
- Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár
- Fehér Csaba, főosztályvezető
- Budapest Főváros Levéltára
- Gerhard Péter, osztályvezető
- Budapest Főváros Levéltára
- Haraszti Viktor, főigazgató-helyettes
- Budapest Főváros Levéltára
- Homor Péter, levéltárvezető
- Széchenyi István Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár
- Koltai András, levéltárvezető
- Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára
- Kovács Eleonóra, főlevéltáros
- Magyar Nemzeti Levéltár, Tudományos Igazgatóság
- Laczlavik György, főosztályvezető
- Magyar Nemzeti Levéltár
- Mátyás Zoltán, főlevéltáros
- Budapest Főváros Levéltára
- Osváth Zsolt, főlevéltáros
- Semmelweis Egyetem Központi Levéltára
- P. Holl Adrien, főosztályvezető
- Budapest Főváros Levéltára
- Sallai Balázs, PhD-hallgató
- Debreceni Egyetem
Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
- Toma Katalin, főosztályvezető-helyettes
- Budapest Főváros Levéltára
- Tyekvicska Árpád, levéltáros, könyvtáros
- Madách Imre Városi Könyvtár, Balassagyarmat
- Zsidi Bernát, fiatal kutató
- Akadémiai Levéltár

Haraszi Viktor

A selejtezés jogi szabályozása Magyarországon a szokásjogtól a szabályrendeletekig

*„Ha valami van az emberi társadalomban,
ami leginkább alá van vetve
a változó idők behatásának, úgy a jog az,
a jog, amely a létező életviszonyokból keletkezik,
azokhoz simul, azokra alkalmazandó.”¹*

Bármely levéltár fond- és állagjegyzékének áttanulmányozása során értő szem könnyedén megtalálja azon „lyukakat”, hiányokat, amelyek mára pótolhatatlanok és nem a fegyveres konfliktusok idézték elő, hanem az iratkeletkeztető szerveknél (esetenként a levéltárban is) folyó selejtezések, amelyek jóhiszeműsége vagy jogszerűsége olykor még csak nem is vitatható. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy az iratselejtezés területe pontosan, jogszabályok által körülhatárolt legyen, s az irattáros és a levéltáros közös munkájaként az értékes iratok az utókor számára fennmaradjanak. Különösen élesen merül fel ez a kérdés napjainkban, amikor az elektronikus ügy- és iratkezelésben a hatékonyság és a levéltári érdek összhangba hozása komoly erőfeszítéseket kíván, a körülhatárolt jogszabályi előírások ellenére is.

A selejtezés a levéltári munka legfelelősségteljesebb része, amit mára a levéltári jog precízen, körülírtan szabályoz. Fontosságát tekintve furcsának tűnhet, de a köziratokról, a közlevéltárakról és a levéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény (Ltv.) csak 2020. július elsejétől tartalmazza a selejtezés fogalmát: „az iratok meghatározott szabályok szerint történő selejtezési eljárás keretében történő kiemelése az irattári anyagból, megsemmisítésre történő előkészítése és ennek dokumentálása.”

Ember Győző terminológiai lexikonában egy egész fejezetet szentel a fogalom kifejtésére, azt ekképp határozva meg: „Selejtezés – a provenienciája alapján levéltárinak minősülő anyagban – elsősorban iratanyagban – a történeti értékű rész különválasztása az ilyen értékkel nem rendelkező résztől. Más szavakkal: a selejtezés annak a megállapítása, hogy valamely provenienciával rendelkező anyag rendelkezik-e egyben levéltári értékkel is, levéltári intézmény őrizetében van-e a helye. A selejtezés anyagértékelés, iratanyag esetében iratértékelés.”² Megkülönböztet levéltáron belüli, belső selejtezést és a levéltáron kívüli, az iratképzőnél végzett külső selejtezést. A lexikon 46 alcímet tartalmaz a selejtezés, a selejtezési eljárás, a kiselejtezés, a megsemmisítés és a selejtezettség témakörében.

¹ Márkus, 1899: XXI.

² Ember, 1982: 171.

Bánrévy György³ egy felolvasását így zárta: „Befejezésül emlékezetembe idézem a »selejt« szó etimológiáját és alapértelmét. A magyar »selejt« szó a mai német »schlecht« ó- és középfelnémet előzőjének, a »sleht« szónak átvétele. Ez annyit jelentett, mint értéktelen, csekély becsű. Selejtezés közben sohase feledjük tehát, hogy amit pusztulásra ítélve kiselejtezünk, csak értéktelen és csekély becsű anyag lehet.”⁴

A selejtezésről, illetve annak tárgyáról elég sokrétű a levéltári irodalom, amely főképp elméleti és gyakorlati kérdéseket vitat és fejt ki. Írásom tárgya a selejtezés jogi szabályozása, így a selejtezéssel kapcsolatos szakmai viták ismertetésére, a selejtezés tartalmi elemire csak a szükséges mértékben térek ki.

A levéltáros felelőssége – iratértékelés

Minden korszakban, így ma is nyilvánvaló a levéltáros felelőssége a selejtezéseknél, mert a szabályok, később jogszabályok csak lehetőséget biztosítanak egy szabályozott, körülhatárolt, minden fél által azonosan értelmezett eljáráshoz, amely a szabályok megsértése esetén szankcionálható is. De a selejtezés a levéltáros részéről soha nem lehet mechanikus, bármilyen jól kidolgozott irattári terv alapján is történjen, mert minden esetben szükséges az iratértékelés és sokszor a megérzés is, egyfajta „Fingerspitzengefühl”⁵

Kosáry Domokos⁶ a levéltári selejtezésekkel kapcsolatban így ír: „A tapasztalat [...] arra int, hogy vitás kérdésekben inkább óvatosak, körültekintők legyünk. Valaha sok mindent kiselejteztek a levéltárak anyagából, amit ma fontosnak, értékesnek tekintenénk. Ezért hiányoznak például Pest megye levéltárából a XIX. század első felében készült összeírások, amelyek anyaga Zala megyében viszont nagy haszonnal tanulmányozható, ha az egykori gazdasági-társadalmi viszonyokat akarjuk rekonstruálni. Vagy, hogy egy másik Pest megyei példát idézzünk: utóbb az alispáni iratok közül kiselejteztek a nagykátai járásban lezajlott aratósztrájkok anyagát, azon a címen, hogy az ügy már aktualitását veszítette. Számunkra azonban, más szempontból, nagyon is érdekes lehetne, – hiszen nem egyszer még egy jelentéktelennek tűnő papírszelet is nyújthat információt. Ha a történettudomány valóban átfogja a társadalom minden funkcióját, nem képzelhető-e például még az is, hogy bizonyos szempontból majd érdekes lehet mondjuk a vállalatok kulturális bizottságainak, alapjainak iratanyaga, amelyet ma általában kiselejteznek? A fölösleges papírtömeg felduzzadását nyilvánvalóan féken kell tartanunk. De – ismétlem – jobb óvatosan ügyelnünk arra, hogy felhasználható adatok ne vesszenek el. Nehezen eldönthető esetekben talán jobb a selejtezéssel megvárnunk azt a talán nem oly távoli időszakot, amikor a technika haladásával, a számítógépek

³ Bánrévy György (1905–1956) levéltáros. 1931-től 1949-ig a Fővárosi Levéltárban dolgozott, 1945-től az intézmény helyettes igazgatója volt.

⁴ Bánrévy, 1939: 168.

⁵ Finom, szinte ösztönös megérzés; ráhibázás.

⁶ Kosáry Domokos (1913–2007) Széchenyi-nagydíjas magyar történész, egyetemi tanár, az MTA elnöke (1990–1996). 1999-től 2007-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke, 1961–1966 között a Pest Megyei Levéltár levéltárosa.

újabb és olcsóbb nemzedékeinek megszületésével, az adattárolás a mainál könnyebben és szélesebb körben megoldható lesz.”⁷

A selejtezőkor folytatott iratértékelés alapelveit Csobán Endre,⁸ Debrecen város főlevéltárnoka ekképp fogalmazta meg: „A selejtezést közigazgatási szempontból úgy kell végezni, hogy a megtartott iratok alapján az iratképző hatóság lényege, hatásköre, működése az iratkezelés rendszerével együtt tisztán álljon az utókor előtt. A történetírás szempontja pedig azt kívánja, hogy a kort, amelyben az iratok keletkeztek, amennyiben az iratok alapján lehetséges, minél teljesebben és minél jellemzőbb vonásaiban ment-sük át az utókor számára. Ez az elv azt kívánja a selejtezőtől, hogy az iratokat ne csak közigazgatási, hanem helyi és általános történeti, kulturális, gazdasági, politikai, társadalmi, közjogi, magánjogi, irodalmi, tudományos és művészeti szempontból is értékelés alá vegye.”⁹

Johannes Papritz a különbözőség hangoztatása ellenére mégis kidolgoz néhány selejtezési alapelvet. Frappáns és szellemes megállapítása szerint a legkönnyebb lenne egyáltalán nem selejtezni („am leichtesten wäre es, gar nicht zu kassieren”), mert minden írott dokumentum iránt érdeklődik valaki, aki a selejtezést – joggal vagy anélkül – bírálni fogja. A levéltáraknak mégis selejtezniük kell, még akkor is, ha az iratok mindig egyediek, szemben például a könyvekkel. Mindent megőrizni azonban technikailag lehetetlen, gazdasági felelőtlenség, rossz szolgálat a tudományos kutatásnak és a levéltár tekintélyének. Egy feleslegesen őrzött irat a levéltár hitelét is csökkenti.¹⁰

Folytathatnánk a sort, hiszen kiváló levéltárosok, történészek fogalmazták meg véleményüket a selejtezés kapcsán; ezek egy csokorba gyűjtése önmagában is izgalmas. Jelen tanulmány témája azonban annak a jogi folyamatnak vizsgálata, amely a szokásjogtól az írott jogig vezető utat mutatja be.

A kezdetektől a 18. századig

Hazánkban az írásbeliség a királyi udvarból terjedt el a 11. század végén és a 12. század elején. Kálmán király dekrétumainak második könyve a keresztény-zsidó kölcsönügyletek szabályozásánál egy adott összeg felett már írásbeliséget írt elő és az írásnak, valamint a felek pecsétjének megléte bizonyította a jogügyletet.¹¹ Mindezen iratokat a jogügyletek biztosítékaként legtovább addig őrizték meg, míg a jogügylet – adásvétel – tárgya el nem enyészett. Az irat ezután értéktelenné vált, mai fogalmaink szerint ügyviteli értékét veszítve kiselejtezték, ténylegesen újrafelhasználták.

⁷ Kosáry, 1990: 15.

⁸ Csobán Endre (1882–1959) 1918. december 1-jétől 1946-ig Debrecen város főlevéltárnoka.

⁹ Az idézett szöveg Csobán Endre hozzászólása Bánrévy György: A selejtezés általános elvei című munkájához a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének kongresszusa levéltári szakosztályában, 1939. június 10-én. Ld. Bánrévy, 1939: 169.

¹⁰ Ld. Kállay István recenzióját Johannes Papritz: Archivwissenschaft c. munkájáról. Kállay, 1986: 297.

¹¹ Vö. Ezer év törvényei. Kálmán Király Dekrétomainak Második Könyve 2. Fejezet a keresztények és zsidók közt való kölcsönadásokról.

III. Béla 1181-ben kelt oklevelében a király előtt megtárgyalt ügyek írásba foglalásáról rendelkezett, s bár megőrzésükről nem történik intézkedés, az iratok továbbra is a bennük foglalt jogügylet bizonyíthatóságának idejéig maradtak értékesek.¹²

A megőrzés szabályozása a jog eszközeivel korábban megjelent, mint a selejtezés szabályozása. II. András az Aranybulla záradékában annak őrzéséről is gondoskodik.¹³ A selejtezés kérdése itt fel sem merülhetett, de a történelmi hányattatások okán a gondos előrelátás ellenére sem maradt fenn egy eredeti példány sem. Ehhez nagyban hozzájárulhatott, hogy az 1222-es Aranybulla már a 13. században elvesztette joghatását, mivel II. András magyar király 1231-ben némi betoldással és elhagyással megújította azt.¹⁴ A módosított szövegérsz miatt az eredeti jogbiztosító irat kora számára értékét veszítette.¹⁵

Az okleveleket lezárva, pecséttel hitelesítve őrizték, amikor a pecsétet feltörték, az oklevél elvesztette hitelességét, gyakorlatilag selejtezhető lett, ami a kisebb ügyleteket írásba foglaló oklevelek esetében végzetes következményekkel járt: „Igen nagy baj az is, hogy általában a megyei okleveles anyag javarésze elpusztult. Ezek a megyei oklevelek ugyanis többnyire apró-cseprő ügyekről szóltak, leginkább ideiglenes érvényű zárt oklevél formájában. Jogérvényük fölbontásuk által megszűnt. Ilyen körülmények között ezek a documentumok jogi szempontból nem igen voltak fontosak.”¹⁶ Azaz nemes egyszerűséggel kidobták azokat, illetve ha lehetett, akkor anyagukat újra felhasználták. Ez az eljárás selejtezésnek a szó mai értelmében semmiképp nem nevezhető. Az oklevelek, iratok megőrzésének tehát szinte kizárólagosan csak jogi szempontból volt jelentősége. Selejtezésük alapvetően hordozóanyaguk újbóli felhasználását jelentette: a megyei oklevelek pecséttartó szalagjain sok esetben felfedezhetőek írástörédekek, amelyek egy korábban feleslegessé vált és szétszabdalt megyei oklevél darabjainak újrafelhasználását támasztják alá.¹⁷

Az ország levéltára kezdetben az uralkodóval együtt költözött, míg ki nem alakult az állandó uralkodói székhely. A költözőkódések az iratok költöztetését is jelentették, ami „természetes” selejtezésükhöz járult hozzá. A kialakuló állandó királyi székhely állandó levéltárat is eredményezett. Az 1231. évi XXI. törvénycikk megteremtette lehetőségét a kisebb ügyek hiteles írásba foglalásának a „konventek vagy kolostorok tanúbizonyosága”, azaz a hiteleshelyek révén.¹⁸ A vármegyék, városok fejlődésével az írásbeliség is egyre nagyobb szerepet nyert, amit a hivatalos ügyek mellett a magánügyek vármegye előtti írásba foglalása erősített. Ugyanakkor a „megye igazgatásából származó iratanyag is tehát bizonyára egyik helyről a másikra vándorolt, aszerint, hogy hol lakott a minden-

¹² „Azt gondoltam, szükséges, hogy bármely, felségem audienciáján levő ügy elintézését írásos bizonyíték tanúsítsa, nehogy valamilyen per, amely jelenlétemben kezdődött és fejeződött be, semmivé legyen.” Ld. Érszegi, 1982: 26.

¹³ Vö. Ezer év törvényei. 1222. évi XXXI. törvénycikk, hogy az előlbocsátott cikkelyek arany pecsét alatt írásba foglaltatván, különb-különbféle őriző helyekre adassanak és tétessenek el.

¹⁴ Érszegi, 1972: 5.

¹⁵ Kumorovitz, 1968: 65.

¹⁶ Istványi, 1937: 517–518.

¹⁷ Istványi, 1937: 517–518.

¹⁸ Ezer év törvényei. 1231. évi XXI. törvénycikk a poroszlókról és az egyházak hiteleshelyi működéséről.)

kori alispán, vagy a jegyző, avagy a vármegye hol tartotta törvénykezési és közigazgatási gyűléseit.”¹⁹

Az oklevél lassan átvette a bizonyító erő szerepét a tanúvallomástól és az eskütől. A tanúkkal való bizonyítás egy adott irat jogbiztosító értékét is meghatározta, hiszen ha a bennfoglalt tanúk elhaláloztak, az irat értéke jelentősen csökkent, majd elenyészett, ami az irat értéktelenné válását okozta. A 13. század végére az okleveles bizonyítás vált elsődlegessé, a bíraskodás is írásos alapra helyeződött. Éppen ezért az iratörzésről is gondoskodni kellett, ami a hiteleshelyi tevékenység fontos részévé vált.²⁰ Az írásbeliség azonban még nem ért el akkora mértéket, hogy az iratok tárolása jelentős nehézségeket okozott volna, így rendszeres selejtezéseket sem igényelt. Az iratok értékét még sokáig szinte kizárólag jogbiztosító értékük határozta meg. A nagyobb mérvű iratpusztulásokat azonban nem ez, hanem a rendezetlen politikai helyzet, a háborúk okozták.

Bár a 14. századtól a megyei írásbeliség is egyre kiterjedtebb, a 15. századtól a megyei jegyző és a kancellária szerepe is erősödik, ameddig a helyhez kötöttség nem alakul ki, addig a megyékben sem lehet levéltárakról beszélni, s bár a megyei levéltárak felállításáról az 1298. évi 47. törvénycikk címében rendelkezik, ez még soká nem valósult meg.²¹ A vármegyéknek nem volt székhelyük, s kezdetben nem is rendelkeztek olyan vagyonnal, ami miatt jogbiztosító iratot hosszú ideig megőrzendőnek tartottak volna. A megyéknek szerepe volt a bírság behajtásánál, de vélelmezhetően az erre vonatkozó iratokat a cselekmény elvégzése után nem tartották meg. Erre a tényre abból következtethetünk, hogy ilyen listák szinte nem is maradtak fenn. A megyegyűléseken elítélt nyilvános gonosztevők listáját már hosszabb ideig kellett megőrizni, de ezekből is kevés maradt fenn. 1351-től a kihirdetett törvények megyéknek küldött példányainak őrzéséről gondoskodni kellett, de ezeket is általában a jegyző őrizte. Megyei közgyűlési jegyzőkönyvek is csak a 16., még inkább a 17. századból maradtak fenn, amelyeket jellemzően a főispán vagy az alispán őrzött, s így nagyobb részük családi levéltárunkban maradt fenn.²²

A jogbiztonságot és közvetve az irattározást elősegítő rendelkezés volt az 1550. évi LXII. törvénycikk, amely előírta, hogy minden vármegyének legyen pecsétje, amelyet „minden egyes vármegyében az alispán, szolgabírák és esküdtársak pecsétjei alatt szekrényben vagy ládában tartanak”,²³ s ha már a pecsétnek ügyis volt ládája, így a fontosabbnak tartott iratok is mellé kerülhettek.

Az iratok időnkénti megsemmisülését eredményezte az is, hogy a vármegyék megyegyűlései évszázadokig nem állandó helyen, hanem váltakozó helyszíneken zajlottak.

¹⁹ Sümeghy, 1956: 59.

²⁰ Az okleveles gyakorlat kialakulásáról ld. Guoth, 1936: 18.

²¹ Vö. Ezer év törvényei. 1298. évi XLVII. törvénycikk: a bűnpereket a rendes bírának az illetékes megye levéltárában kell elhelyezniök. (A bűnügyekben a királyi kúriában a nádor úr, vagy az országbíró, vagy más rendes bíró által ítélandó perek iratait a mondott tizenkét esküdt nemes előtt az alispán székén le kell tenni.)

²² Degré, 1964: 97.

²³ Vö. 1550. évi LXII. törvénycikk, minden vármegyének legyen pecsétje, a melyet az alispánok és szolgabírák meg esküdtársak pecsétjei alatt szekrényben kell tartani.

Igy például Somogy vármegyében Szigetvár, Csököly, Nagybjajom, Igal, Basal, Tapsony, Marcali, Kaposvár helyszínek váltakoztak,²⁴ ami azt jelentette, hogy az alispán és a jegyző a különféle helyszínekre az iratokat ládákból vitte magával. A selejtezések feltehetően a ládák befogadóképességéhez is igazodtak, amihez az iratok helytelen tárolásból eredő „természetes” megsemmisülése is hozzájárult. Madarász László somogyi alispán így ír 1710-ben: „két ízben rettenetes tűz miatt ládámat, írásaimat házumtól kihurcoltatván, meghnyilván a hurczolkodásban a láda itzakának idején, másnap foliatim köllött némely részét fölszedni és mint azutalól foghvást is oly confuse vadnak.”²⁵ A jegyző, aki az iratokat őrizte, a dokumentumokat mindig magánál kellett tartsa, akár lovon, akár szekérral ment a többnapos megyegyűlésekre, hiszen az előírás szerint az előző ülés jegyzőkönyvét az aktuális alkalommal fel kellett olvasnia. A Vas megyei statútum 1657-ben előírta, hogy a jegyzőnek át kell adni az iratokat, beadványokat, hogy „ő kegyelme az prothocolumban beírhasza szállásán”,²⁶ azaz lakóhelyén. A jegyzőktől másik jegyzőnek átadott vagy visszaszerzett iratok inkább fogytak, mint gyarapodtak. Olykor visszaszerzésük is nehézkesen ment, Békés vármegyében például a jegyző – akit megfosztottak hivatalától – 1723-ban nem kívánta a megye iratait visszaszolgáltatni, csak akkor tért jobb belátásra, amikor a megye börtönbe csukatta, s addig nem engedték szabadon, míg az iratokat vissza nem szolgáltatta.²⁷

Az iratok különböző helyekre történő szállításánál nyilvánvalóan veszteségek keletkeztek, amit mai fogalmaink szerint nevezhetünk ügyviteli érdekű selejtezésnek, de szabályozottnak semmiképpen sem. A jegyzőknél őrzött iratok mennyisége mind több lett, az ide-oda szállítgatás, a jegyzők különféle – ki gondosabb, ki hanyagabb – munkavégzése mindig az iratok fogyatkozását eredményezte.

A török hódoltsági területeken a kialakulóban lévő levéltárakat-irattárakat elpusztították vagy elpusztulni hagyták, így az ország Budán, a tárnoki házban őrzött iratai is megsemmisültek. Később a közjogi fontosságú okleveleket a mindenkori nádornak adták át, ám az iratokat a nádorok maguk mellett, a lakhelyükön tartották és elhalálozásuk után – az államiratok kivételével – ezek az anyagok a saját levéltárukban maradtak, senki nem vette át azokat.²⁸

Összefoglalva tehát az iratvédelemre, azaz a megőrzésre már a kezdeti, több évszázadon át ívelő időszakban is gondot fordítottak, mindaddig, míg az okirat jogi relevanciával bírt. Ezt különösképp szabályozni nem kellett, mindenkinek saját, jól felfogott érdeke volt az írásos bizonyítékok megőrzése, megőriztetése. Selejtezésről, annak bármilyen jogi szabályozásáról a szó mai értelmében ebben az időszakban nem beszélhetünk, iratpusztulásokról annál inkább, ami a nem szabályozott selejtezéseknél jóval nagyobb károkat, irathiányokat okozott. A török hódoltság által érintett területeken több évszázados hiányok keletkeztek. A királyi Magyarország területén, így például Szepes

²⁴ Kanyar, 1962: 14.

²⁵ Idézi Kanyar, 1962: 15.

²⁶ Kolosvári-Óvári, 1902:1.15.

²⁷ Karácsonyi, 1896: 328.

²⁸ Tagányi, 1898: 5.

vármegyében a legrégebbi, hártýára írt oklevelek is megtalálhatók, az 1500–1540 közti időszakból nagy mennyiségű irat maradt fenn, 1541-től pedig szinte teljesen fennmaradtak a jegyzőkönyvek és sok hozzájuk tartozó ügyirat is.²⁹ Ezzel szemben Buda, Pest és Óbuda középkori levéltárai a hódoltság ideje alatt teljes mértékben elpusztultak.³⁰

A felvilágosult abszolútizmus szabályozása

A 18. századra a gazdasági élet fejlettsége megkövetelte a bürokratikus államszervezet kiépítését, amely az élet minden területén magával hozta az írásbeliség előretörését. A központi közigazgatás igényei megbízható hivatali ügyintézkést követeltek meg a közigazgatás minden szintjén, ami központi intézkedések nélkül nem tűnt megvalósíthatónak.

Az állami és megyei levéltárügy terén a 18. század első felében jelentős intézkedések születtek. Az 1723. évi XLV. törvénycikk³¹ elrendelte, hogy a pozsonyi régi országházban általános országos levéltárat (universale archivum regni) kell felállítani, amelyben össze kell gyűjteni a bármely intézménynél és személynél lévő országgyűlési, más politikai és törvénykezési, az ország közállapotát érintő iratokat. Egyúttal levéltárórt (archivi conservator) rendelt a levéltár kezelésére. S bár a törvény végrehajtása kapcsán mintegy három évtizedig nemigen serénykedett senki, végül 1756. március elsején gróf Batthyány Lajos nádori utasításával Csintó Imrét „levéltári ügyvivővé” nevezték ki és ezzel megkezdte működését az ország levéltára, az Archivum Regni. A kinevező utasítás felsorolja a levéltáros feladatait, amelyek közt az iratátvétel, az iratrendezés és mutatók, jegyzőkönyvek készítése egyaránt szerepel, azonban szöveg selejtezésre vonatkozó utasítást nem tartalmaz.³²

A megyei közigazgatás szintjén a helyzet megoldását központi intézkedések segítették elő. Az 1723. évi LXXIII. törvénycikk 1. §-a elrendelte, hogy „mindazok a megyék, melyeknek megyeházuk még nincsen, ilyet gyűléseik s törvényszékeik tartása, levéltárunk s okleveleik megőrzése, a gonosztevők s foglyaik őrzése és a végrehajtások eszközlése végett, biztos és amennyire lehet, magoknak a megyebelieknek is nagyobb kényelmére, mindegyik megye közepén fekvő helyen, és (ha lehet) városokban vagy nagyobb és kiváltságos mezővárosokban szerezzenek.”³³

Ezzel megteremtődött a megyei levéltárak megőrzésének egyik alapfeltétele: a levéltár mint épület, illetve helyiség(ek) a megyeházán.³⁴ Néhány évvel később, az 1729. évi XXV. törvénycikk erre is alapoz, amikor elrendeli „hogy a megyei bírák s tisztviselek

²⁹ Sváby, 1889: 7.

³⁰ Ld. bővebben: Kenyeres, 2013: 369.

³¹ Vö. 1723. évi XLV. törvénycikk az országos levéltár felállításáról, s mások leveleinek a királyi kamarákból, s a szent Mártonról nevezett szent-pannonhalmi conventból és Erdélyből visszavételéről.

³² Sölch, 2006: 43.

³³ Vö. 1723. évi LXXIII. törvénycikk annak a helynek a földesurak birtokain leendő átengedéséről, a hol Tolna és más hasonló állapotban levő megyék törvényszékeiket tartásák, hivatalos irataikat őrzik s a törvényhatósági hatalmat gyakorolják.

³⁴ A levéltár sokáig az irattárat is magában foglalta, a szó jelentette egyrészt az iratok összességét, másrészt a helyiséget, ahol őrizték azokat.

az összes és bármiféle törvénykezési iratokat (azoknak részükről összeállítandó sorjegyzékével együtt) minden év lefolyása után, az okiratok letartóztatásának büntetése alatt, a megye levéltárába eredetiben átadni tartozzanak.”³⁵ A rendelkezésre azért volt szükség, mert a vármegyei tisztségviselők nem minden esetben adták át a náluk lévő iratokat, hanem maguknál tartották, jobb esetben az így őrzött anyag a családi levéltár részévé vált, rosszabb esetben vagy kiselejtezték őket mint értéktelent, vagy pusztulni hagyták.

Mivel a korabeli törvények nem rendelkeztek az iratok selejtezhetségéről, ezért azok megőrzési idejét használati értékük határozta meg. Míg Mária Terézia idején – a céhes ipar felszámolása során 1772-ben, majd 1774-ben hozott törvények alapján – a középkori céhek iratait, tárgyi emlékeit a település levéltárába, múzeumába kellett átadni, addig a kancellária levéltárába beszolgáltató több ezer céhlevélből az „alapos” selejtezések után néhány tucat maradt csak meg: megőrzésüket nem látván indokoltnak, megsemmisítették azokat.³⁶

Mária Terézia uralkodása idejére esik a vármegyei irattárak, levéltárak első nagy rendezésének időszaka, ami még csak az iratok időrendi csoportosítását célozta. Az abszolútista hatalom a levéltárakban is rendet kívánt tenni, így a nemesi birtokjogok okleveles bizonyítékait őrző levéltárak rendbetétele a központosító hatalom és nem a nemesség, a vármegye érdekeit szolgálta. A vármegyék – gyanakvásukat nem is leplezve – nem tanúsítottak nagy lelkesedést a végrehajtás iránt, legtöbbször anyagi fedezet hiányára hivatkozva. Ráadásul az általános levéltárrendezést és a hozzá kapcsolódó selejtezéseket a kormányzat általános útmutatás, részletes utasítás nélkül rendelte el.³⁷

1763-ban egy kamarai ellenőrzés Sopron város éppen új helyre költöztetett levéltárában oly mértékű rendetlenséget talált, hogy elrendelte annak rendezését. Az 1776-ban abbamaradt munkálatok során a rendezést-selejtezést végző tanácsosok – akik a rendezés során fellelték Imre király 1199-es oklevelét is – feltehetően bírtak némi történeti érzékkel, hisz a selejtezésnél a jogi szempontból már értéktelen középkori missiliseket nem dobták ki, ellentétben Pozsonnyal, ahol ez megtörtént.³⁸ A korban végzett levéltárrendezési-selejtezési munkálatok minősége tehát nem központi utasításokon, hanem a munkát végzők egyéni felkészültségén múlt.

Az állami szervek iratainak megőrzése és selejtezése is az iratok használhatóságán, jogbiztosító értékén nyugodott. 1754-ben, a Helytartótanács belső életének általános szabályozásakor az utasítás kötelezővé tette az irattárnok számára, hogy mindazon iratokat selejtezze ki, amelyekre többé semmi szükség nincsen.³⁹ A kamara első nagy selejtezésére 1772-ben került sor, amikor a 25 évnél régebbi harmincadszámadásokat selejtezték ki, kivéve az ország határán lévő harmincadhivatalok számadásait. A megsemmisítésről is rendelkeztek: a kiselejtezett számadásokat papírkereskedőnek adták el,

³⁵ 1729. évi XXV. törvénycikk a megyei bírák és tisztségviselők minden törvénykezési s ugy szintén más hivatalos iratokat is, minden egyes év lefolyása után a megyei levéltárba eredetiben nyújtsanak be.

³⁶ Tuza, 2005: 76–77.

³⁷ Főglein, 1960: 175.

³⁸ Házi, 1923: 235.

³⁹ Ember, 1937: 142.

az anyag összezúzásánál Mária Terézia egy számvevő tiszt jelentését rendelte el. A selejtezésnél nem alkalmaztak a gyakorlati szempontokon túlmutató elveket. Tagányi Károly a Helytartótanács iratkezelése kapcsán így ír egy alkalommal Thallóczy Lajosnak: „...nálunk külön helyezték el a kir. rendeleteket, külön az elintézésfoglalmazványokat, és bizonyosan külön a folyamodványokat s melléleteket, amely szerencsétlen (olasz) rendszer persze arra vezetett, hogy mikor szűk lett a hely a levéltárakban, akkor elsősorban ezek a tartalmilag legbecsesebb adatok estek selejtezés alá.”⁴⁰

A kamarai selejtezést II. József is folytatta. Az intézmény 1784-es Budára költözése előtt megkezdték a selejtezésre történő előkészítést és az 1550–1782 közti évekből például 283 kötegni számvevőségi iratot jelöltek ki. A felülvizsgálat során azonban sok, jogbiztosító iratot találtak, sőt „a történet megvilágosítására”⁴¹ alkalmasakat is, amely érvel a korabeli selejtezéseknél ritkán lehetett találkozni. Végül a selejtezésre csak Budán került sor 1786-ban, ami lehetőséget biztosított több értékes tétel visszatartására.⁴²

A selejtezések alsóbb szinteken még inkább szabályozatlanul folytak. Karcag város levéltára első rendezését például 1801 körül végezték, a selejtezés viszont oly „alapos” volt, hogy mindössze egy pergamen okmányt tartottak vissza a korábban keletkezett iratokból. Mint Győrffy István⁴³ írja, e selejtezésnél gyanítható, „hogy a történelmi szempontok nem nagyon irányíthaták nótárius uraimékat” hiszen a selejtezést túlélte 1470-es keltezésű csonka irat is értékes adatokat tartalmazott a mohácsi vész előtti birtokosokra és a történelmi földrajzra vonatkozóan.⁴⁴

Ez időszakból igen ritkák az olyan, a levéltáros munkáját szabályozó rendelkezések, amelyekből a selejtezések menetére következtethetnénk. Marosvásárhely szabad királyi város levéltárában egy 18. század végi protocollumban található utasítás (Instructio Archivariorum) a rendezésre, megőrzésre, feldolgozásra (repertórium-készítésre), a protocollumok évenkénti levéltárba történő átadására és a levéltár két levéltárosnál külön őrzött kulcsokkal történő egyidejű zárására vonatkozóan, az iratok selejtezésének lehetőségét, mikéntjét azonban nem említi.⁴⁵ Buda város 1777-ből származó, a levéltáros részére adott hivatali utasítása is szól ugyan a rendezésről, az iratok regisztrálásáról, a rakatári rendről, az iratkölcsonzásról, de nem említi a selejtezés feladatát.⁴⁶

Összességében megállapítható, hogy a bár már a korszakban jóval nagyobb az irattermelés, az élet egyre több területe rögzül írásban is, de a selejtezések jogi szabályozása továbbra sem történt meg, azok egyedi intézkedésekkel és alapvetően az iratok jogbiztosító értékének fegyelembevételével történtek.

⁴⁰ OSZK Kézirattára. XI. 973. 37.

⁴¹ Sinkovics, 1939: 100.

⁴² Ld. bővebben az egyes fondok ismertetésénél: Fábriánné, 1973.

⁴³ Győrffy István (1884–1939), etnográfus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, a levéltári forrásokon alapuló néprajzi kutatások képviselője.

⁴⁴ Győrffy, 1926.

⁴⁵ Cseh, 1907: 94.

⁴⁶ Bónis, 1974.

A romantika hatása a 19. századi szemléletváltásban

Az iratok mennyiségének növekedése magával hozta a helyhiányt, így a selejtezési igényt is. A császári udvarban, a bécsi belügyi minisztérium régi irattárában az 1820-as évekre a selejtezések után alig 14%-át hagyták meg az eredeti iratanyagból, egyes ügyosztályok irattermésének kilenczetedét kiselejtezték. Nem kímélte a selejtezés a Hofkriegskanzlei anyagát sem. A 19. századi iratsejtezések sorába tartoznak a magyar királyi Udvari Kamara hivatalaiban a 19. század első felében történt „kiküszöbölések” is, amelyek jelentősen megritkították az iratanyagot, kiváltképp a számvevőség anyagát.⁴⁷

1821-ben a Kamara iratanyagában kutatást végeztek arra vonatkozóan, hogy vajon milyen utasítás alapján végezték korábban a selejtezéseket. Ennek során derült ki, hogy 1531-ig visszamenőleg semmilyen utasítást nem lehetett fellelni. A selejtezéseknél így a mindenkor érvényes jogbiztosító értéket vették figyelembe, ami a magyarországi gyakorlat szerint a királyi jogok esetében 100 év elévülést, a magán aktív követelések esetében 32 év elévülést jelentett. A 32 év a 20. század közepéig tartotta magát mint egyfajta selejtezési határidő.

A Kamara 1825-ben szabályrendeletet alkotott a selejtezésről, amelyben előremutató, a korban szokatlan gondolatokat fogalmaztak meg: „a levéltár kötelessége, hogy ne csak azokat az aktákat őrizze meg, amelyek a királyi kincstár vagy magánosok birtok jogait védik, hanem mindazokat az iratokat is, amelyek tárgyuk súlyánál fogva valamikor segítséget vagy adatot szolgáltathatnak a kor, különös ünnepek és szokások történetéhez.”⁴⁸

A rendelet szabályozta a selejtezési eljárást, s azt jegyzőkönyv felvételéhez kötötte, amelyet az allevéltárnoknak kellett elkészítenie. Az iratokat selejtezés előtt a Kamara tanácsának is felül kellett vizsgálnia. További előrelépés volt az iratvédelem terén az 1832-ben a Magyar Kamarához intézett rendelet, amely határozott állást foglalt az egyoldalú aktapusztítással szemben. „Mindazoknak az iratoknak a selejtezését csökkenteni kell – írja a rendelet –, amelyek még szükségesek, hasznosak, fontosak, vagy esetleg a távolodás az időben teheti azzá őket. És ez a kímélet azokra az aktákra is kiterjed, amelyek bár a hivatalos használat számára már nem alkalmasak, de történeti vagy egyéb vonatkozásban értékük van.”⁴⁹

E változás a romantika történelemszemlélete európai szintű elterjedésének köszönhető, amely más megvilágításba helyezte a régi korok értékeit. A romantika felébresztette az érdeklődést a sokszor dicsőnek tartott múlt és a megélt jelen közt. Így a kor embere már sok esetben másként viszonyult a régi iratokhoz, mint korábban, amikor csak a jogi érték számított. Ezt a gondolkodást később az európai forradalmak letörése, majd az azt követő évtizedek visszavetették.

⁴⁷ Sinkovics, 1939: 123.

⁴⁸ Sinkovics, 1939: 108.

⁴⁹ Sinkovics, 1939: 109.

Sinkovics István⁵⁰ egy korabeli előadásra megjegyzésként azt írja, hogy nem szabad általánosítani, miszerint a múlt levéltárnoka „csak a saját kora használatára őrizte iratait.” És még ha igen szűken is húzták meg a levéltár határait, voltak iratok, amelyeknek időálló érvényét felismerték és igyekeztek biztosítani fennmaradásukat a jövő számára is. A romantika történetiszemléletének levéltárba „áramlása” a 19. század elején egyenesen feladatává tette a levéltárnoknak mindazon iratoknak a megtartását, amelyeknek ugyan a jelen számára – idézi a Magyar Királyi Udvari Kamara 1835-ből – értékük nincsen, de amelyek „a régi idők történetét csodálatos módon szemléltetik és az utókor károsodása nélkül nem lehetne megsemmisíteni.”⁵¹ Hozzászólásában Sinkovics kiemelte, hogy a szemléletváltozást tükrözi az az 1836. évi külföldi selejtezési utasítás is, amely kimondja, hogy nem szabad kiselejtezni „azokat az aktákat, amelyeknek történeti és tudományos értéke van a szokásokat, kultúrát, statisztikát és közigazgatást stb. illetőleg.”⁵²

A korszakban megindul a selejtezések alapjául szolgáló iratértékelés, s ha nem is válik általánossá, mégis szemléletváltozást eredményez. Az iratőrzők egy része túl lép a merev jogbiztosító érték fogalmán s egy másfajta értékben is elkezd gondolkodni. Ezt a gondolkodást még sokáig nem követi szabályozás és általánossá sem válik, inkább a levéltárt kezelő személy viszonyulásától függött, mint bármi mástól.

A forradalom és szabadságharc utáni évek

Az iratok selejtezésére, valójában megsemmisítésére politikai okokból is sor került. 1848–49 után, Haynau uralma idején a forradalom és szabadságharc minden nyomát igyekeztek eltörölni, az 1849. április 14-ét követő „botrányos és népbosszantó rendeleteket” megsemmisítették, sőt, helyenként a jegyzőkönyvekből is törölték a „botrányos kifejezéseket és tétéleket.”⁵³ Vas vármegyében a községi jegyzőkönyveket átvizsgálták, egyeseket megsemmisítettek, vagy törölték belőlük a szabadságharcra vonatkozó megjegyzéseket.⁵⁴ A „beosztott offciálok és beamterek felforgatták a levéltár legeldugottabb polcait, állványait és szekrényeit, hogy azokban minden szabadságharcral kapcsolatos iratot átforgassanak és eltüntessenek.”⁵⁵

A korszak „sejtezései” semmiképp nem tekinthetőek szabályozottnak, s a szabadságharc utáni idők nem is kedveztek, nem is kedvezhettek a megfontolt jogalkotásnak. A Bécsből érkező jogalkotási elképzeléseket a nemzet „néma ellenállása” amúgy is elutasította.

⁵⁰ Sinkovics István (1910–1990) történész, egyetemi tanár, a történettudomány doktora, 1936-tól 1956-ig az Orsz. Levéltár munkatársa volt.

⁵¹ Bánrévy, 1939: 170.

⁵² Bánrévy, 1939: 170.

⁵³ MNL JNSZML IV. 407. 44.588/1947. 4.

⁵⁴ Borovszky–Sziklay, 1898: 243.

⁵⁵ Kanyar, 1962: 105.

A Bach-korszak idején a korábbi időszak „rebellis” iratait továbbra is előszeretettel semmisítették meg, ami „divat volt akkor országszerte.”⁵⁶ Liptó vármegyében „a Bach-rendszer a megyei levéltárakat feldúlta, a kiszórt okmányokat az útszélén lehetett felszedni, a boltokban krajczárokért venni.”⁵⁷ Gömörben, ahol a hivatali tisztet nagyrészt csehek, vagy szlovák érzelmű magyarok viseltek, a szabadságharc minden iratát irtották. Wesselényi Ferenc nádort sok kapcsolat fűzte Gömör megyéhez, neve pedig olyan rosszul csengett a hivatalnokok előtt, hogy a vármegyénél lévő levelezését is kiselejtezendőnek ítélték. Fennmaradása annak volt csupán köszönhető, hogy a levéltár magyar kezelője elrejtette, s így az iratcsomó – rajta a felirattal: „zu skartieren” (selejtezendő) – megmenekült.⁵⁸

Sváby Frigyes⁵⁹ így jellemzi ezt az időszakot: „Midőn t. i. a Bach-korszakbeli megyei kormányzat a levéltárakat, a most contemplált mód szerint szinte egy »irodatisztre« (Offizial) vagy Írnokra bízta, akkor ment a megyei levéltárakban temérdek beces okmány veszendőbe. Ezen gyakran sem magyarul, sem latinul nem tudó »levéltári tiszték« rendelet folytán a levéltárak rendezéséhez és selejtezéséhez láttak. Hogy miként — tudja azt mindenki, a ki valaha ilyen levéltárakban kutatásokkal foglalkozott. Bizony köszönet nem volt e rendezésben. E »rendezési és selejtezési« munka folyt 1860-ig; szerencse, hogy a levéltárak egy részében, a »levéltári tiszték« által benyújtott » az elselejtezendők« jegyzékét magában foglaló javaslat a közbe jött események folytán már nem nyert elintéztést, s így csak a vandál tervezet maradt fenn emlékül.”⁶⁰

A Bach-korszak elején behatóan foglalkozni kezdtek az iratkezelés nyilvántartásával. A tevékenység céljaként a központi szabályozás, ellenőrzés, valamint a német nyelv használatának a hivatali ügyintézésben történő minél szélesebb körű elterjesztését fogalmazták meg. Az iratkezelést központi hivatali, ügykezelési utasítások kiadásával igyekeztek azt szabályozni. A közigazgatási hatóságok számára 1850-ben kiadott hivatali utasítás behatóan foglalkozik az ügyintézésre fordított idő csökkentésével, a levelezési modorral és a német nyelv kötelező használatának előírásával. Ugyanakkor ez sem érinti a selejtezés kérdését és az irattározásra vonatkozóan is csupán ennyit ír „iratok eltartása” cím alatt: „A hivatalos irat elintézése és kézbesítése után a közigazgatási hatóságnál maradó fogalmazatok és okmányok elteendőek.”⁶¹

A korszakban bár a kinevezett hivatalnokok utasításra – azaz technikailag jogszerűen – jártak el, ám a szabadságharcra vonatkozó iratok megsemmisítését mégsem lehet jogszerű szabályozásnak tekinteni. Így a gyakorlat szabályozatlanságok tömkelegét okozta, hisz a nemzeti értéket képviselő iratokat kezelő személyek azokat nem tekintették maradandó értékűnek, így könnyedén megszabadultak tőlük.⁶²

⁵⁶ Győrffy 1925: 196.

⁵⁷ Majláth, 1879: 287–288.

⁵⁸ Föglein, 1933: 219.

⁵⁹ Sváby Frigyes (1834–1904) történész, megyei levéltáros, 1867. május 1-jén Szepes vármegye közönsége levéltárnoknak választotta meg; ezután Lócsén töltötte hátralevő éveit, itt is hunyt el.

⁶⁰ Sváby, 1891: 330.

⁶¹ Hivatali utasítás, 1851: 22.

⁶² Bővebben ld.: Föglein, 1955.

Nem jártak jobban a Bach-rendszer magyarországi politikai hatóságainak iratai sem: a hadseregparancsnokság rendőri osztályának iratai, a rendőri osztály titkos iratai a Bécsben 1861 után végzett jelentős selejtezések miatt szintén megfogyatkoztak.⁶³

Borsod vármegye 1860. december 5-i közgyűlésén hangzottak el az időszakot híven jellemző alábbi mondatok: „Megyei közéletünknek általában egyik legbecsesebb ereklyéje, úgyszintén kincstára s történeteinek hív őre a levéltár. Mély szomorúsággal értesült a bizottmány, hogy az önkényes uralom legközelebb letűnt korszakában e minden polgárosult nemzettől tiszteletben tartani szokott birtok sem kerülhet ki a súlyos megháborításokat. Élénk szavakkal ajánlottatott a bizottmány figyelmébe, hogy vármegyénk ezen drága s most immár megbolygatott kincse lehető leghamarább vizsgálat alá vétessek, helyreállíttassák...”⁶⁴

A kiegyezés után

A kiegyezés után a törvényhatósági levéltárak ügyének általános rendezésére, ezen belül a selejtezések szabályozására nem került sor. Az Országos Levéltár 1875. évi újjászervezése után, kihasználva az intézmény tekintélyét, több kezdeményezés történt a törvényhatósági levéltárak védelme érdekében. A 19. század utolsó évtizedeiben országszerte megindult a törvényhatósági levéltárak rendezésének és selejtezésének folyamata.

A rendezések és főképp a selejtezések előtérbe kerülésének több oka volt. A családoknál, vármegyéknél megőrzött iratok a vagyoni- és birtokviszonyokra, a rendi jogállásra szolgáltak elsődleges bizonyítékként. A rendi társadalom polgári társadalommá alakulása idején azonban a rendi jogot biztosító oklevelek fontossága csökkent. A polgári társadalom jogviszonyai ugyanakkor a korábbi időkhöz mérten jóval nagyobb irattermelést is jelentettek, ami a megyeházák – általában rendezetlen és az abszolutizmus célirányos rostálásától eltekintve – selejzetlen, amúgy is zsúfolt irattári helyiségeit telítették. A kiegyezés után létrejött új szervek, főképp az 1876. évi VI. törvénycikk alapján megalakult közigazgatási bizottságok, később az 1886. évi XXI. törvénycikk életbelépte után keletkező alispáni, elnöki, közigazgatási bizottsági, központi választmányi, kihágási és igazoló választmányok iratai, illetve a vármegyei számvevőség, a házipénztár, a tiszti főügyész, s a tiszti főorvos által keletkeztetett iratok egy idő után mind a vármegye levéltárába kerültek, a katonai állítási lajstromokkal, a vármegyei árvaszéki és a főispáni iratokkal együtt. A selejtezést jogszabályi szinten a 19. században sem szabályozták, így továbbra is a levéltárnokoktól függött, hogy az adott selejtezést milyen hozzáértéssel hajtották végre.⁶⁵

A törvényhatóságok részéről végzett selejtezések esetében a rendezési és selejtezési terveket a belügyminiszterhez mint felügyelő hivatalnokhoz kellett elküldeni, ahonnan az Országos Levéltár szakvéleményével ellátva kapták vissza. Így némi lehetőség nyílt a szakmai szempontok érvényesítésére. Más kérdés, hogy mit tettek a törvényhatóságok

⁶³ Sashegyi, 1984: 90, 97.

⁶⁴ MNL BAZML IV. 753.a. 89. kgy. 1860.

⁶⁵ Klein, 1939.

a szakmai vélemény birtokában, egyáltalában kivárták-e annak visszaérkeztét. Az Országos Levéltár a selejtezések menetébe nem folytathott bele, a végeredményről sem kapott tájékoztatást és a megmaradó iratok ellenőrzésére sem volt jogosultsága. Semmiféle szankcionálási jogról nem beszélhetünk, a törvényhatóságok legfeljebb akkor érezték súlyát a túlzó selejtezésnek, amikor később egy számukra jogbiztosító szempontból értékes iratot nem leltek már fel. Alkalmanként előfordult, hogy meghívásra az Országos Levéltár munkatársai rendezési tervek készítésében és végrehajtásában is közvetlenül részt vettek, de az esetek többségében a Belügyminisztériumhoz felterjesztett rendezési és selejtezési tervek elbírálásához csak jegyzékek és leírások álltak rendelkezésre. Minden szakmabeli tudja, hogy csupán iratjegyzék alapján történő, tárgyi egység vagy ügyiratszintű betekintés alapos iratértékeléshez kevés. A levéltár álláspontjának súlyát azonban a szankcionálás hiánya is gyengítette.

Jakab Elek⁶⁶ 1871-ben a Budapesti Közlönyben emelte fel szavát az átgondolatlanul végrehajtott selejtezések, ahogy írja a „scartírozás” ellen. Felemlítette a Nagyszébenben végzett selejtezést, amelynek az 1556–1830 közti iratok nagy része áldozatul esett és példákat hozott arra, milyen károkat okoztak a kiselejtezett iratok. Felemlégeti Mike Sándor⁶⁷ szavait: „mikor acták cassálását hallom javaslatba hozatni, mindig búsulás szállja meg lelkemet históriánkért, statistikánkért, irodalmi és közmíveltségi ügyünkért; mennyi becses adat elvész az ilyen burokraták által megsemmisíthetőknék declarált iratokban.”⁶⁸

Jakab Elek a levéltáros örök dilemmáját fogalmazta meg: „Én is azok közé a régiségbálványozók közé tartozom, a kik irtóznak a múlt idők maradványainak megsemmisítésétől, mert nehezen tudom elmondani a legkisebb megtörtént dolog írásos emlékéiről is, hogy annak bárha a közigazgatás nem is, de a történetírás, a statistika, genealógia, műveltségi és irodalmi, ipari és kereskedelmi, közgazdasági vagy magánjogi ügyekben többé hasznát venni nem lehet. Mások e kérdést könnyebb oldalról vagy tán magasabb nézőpontból tekintik, azt mondják: Semmi sem tart világ végéig; egerek és molyok tanyájává lenne a világ, ha minden semmiséget megtartanánk, a mit elődink összeirtak; haladni kell az étellel, az élet pedig előfelé törekvés, távozás a múlttól, új jövő-alkotás, más formák és intézmények létrehozása, az emberi erőnek önverte úton járni megszoktatása stb.”

⁶⁶ Jakab Eleket (1820–1897) 1861-ben nevezték ki az erdélyi főkormányiszéki levéltár munkatársává, 1863-ban aligazgatójává, végül 1867-től 1875-ig az intézmény főigazgatója volt. Miután a magyar kormány elrendelte, hogy a megalapítása előtt álló Magyar Országos Levéltár az erdélyi főkormányiszéki levéltárat mint szervezeti egységet integrálja, 1874-ben Jakab európai körúton tanulmányozta az egyes országok levéltárügyét. 1875-ben az egyesített Magyar Országos Levéltár allelvéltárnokává nevezték ki, amelynek 1893-tól haláláig levéltárnoka volt. MÉL I.: 790.

⁶⁷ Al-torjai Mike Sándor (1795–1867) 1833-tól a kolozsvári királyi főkormányiszék levéltárban dolgozott, a főkormányiszék iratainak rendezéséhez fogott, egy nedves pincében; ami megromgálta egészségét; ami miatt hallása annyira megromlott, hogy hallócsövet kellett használnia élete további részében. 1843. május 24-én kinevezték levéltári aligazgatóvá. A szabadságharc után a levéltárat lepecsételve katonai őrizet alatt tartották és Mikét félfizetéssel kényszernyugdíjazták. 1861-től aztán aligazgatói, majd 1863-tól levéltári igazgatói kinevezést kapott. 1867. május 24-én halt meg. Szinnyei VIII.: 1304–1307.

⁶⁸ Jakab, 1871: 5412.

Utóbbi a korszellem megnyilvánulásának tartotta és felhívta a figyelmet arra, hogy a selejtezéseket úgy folytassák, hogy „a hazai historia, a tudomány és közműveltség ügye kárával ne legyen” s a selejtezéseket végrehajtott „ne legyenek csak toll rágó burokraták”. Majd írását ekként zárta: „tartóztassuk föl immár valahára a rombolás kezét.”⁶⁹

Szavai ekkor még nem találtak célt. Nem véletlen, hogy bár a Századok Tárcza rovatában örömmel üdvözlik Cegléd városnak levéltára rendezésére, selejtezésére irányuló tervét, nyomatékosan felhívják a figyelmet, hogy a „nem fontos, de csakis a *nem fontos* anyag kiküszöbölése”, az iratok rendezése a történeti kutatások részére jelentős előnnyel jár. Ugyanakkor a folyóirat hasábjain felkéri a várost, hogy a hivatalnokokat hozzáértő készítse fel, s mielőtt nekilátnának a munkálatoknak, feltétlen kérjék ki a selejtezéshez értő szakember tanácsát.⁷⁰

Fejér vármegyében az 1869. évi irattárrendezés selejtezéssel párosult, amelyet a megye rendelt el és Rosty Zsigmond levéltáros vezetésével hajtottak végre. A vármegye által létrehozott bizottság és a levéltáros megállapodott abban, hogy az 1780-ig keletkezett iratokat nem selejtezik, míg a bizottság az 1780 után keletkezett iratok közül a „múlt tekintetében érdektelenné vált egyes irományokat” selejtezte ki. A selejtezés a korabeli gyakorlatnak megfelelően zajlott, ennek ellenére – utólag nézve – vegyes eredménnyel zárult, hiszen a 30 mázsa értékesített „papírhulladék” közt jelentős számban voltak büntetőperes iratok, faluszámadások, törvényszéki iratok is. A rendezetlen iratok közül ugyanakkor előkerültek az 1848. évi bizottmányi jegyzőkönyvek és Székesfehérvár szabad királyi város 1789–1790 között keletkezett német nyelvű tanácsulési jegyzőkönyvei is.⁷¹

A 19. század végén Somogy vármegyében a közgyűlés elrendelése alapján három alkalommal történtek kampányszerű selejtezések. Tekintve a vármegye rendeletalkotási jogát⁷² és a központi szabályozás teljes hiányát, jogi értelemben véve ezek nem tekinthetők jogszerűtlennek. Az 1867-es selejtezés folyamata a megyei közgyűlési jegyzőkönyvekből rekonstruálható. A közgyűlés alapvetően az újonnan levéltárba adandó iratok helyét kívánta biztosítani, radikálisabb megoldást választva a levéltáros által kért új helyiség biztosítása helyett. A selejtezésre kiválasztandó iratok körének megállapítására az alispán héttagú szakbizottságot állított fel, melynek tagja volt a főjegyző, az alügyész és a levéltárnok is. A jegyzék elkészülte után a kiválasztott iratok azonnali kiselejtezését a megyegyűlés rendelte el. A folyamatból egy adat nem maradt fenn: hogy mit selejtezték ki. Szakmai útmutatások és különösen a jogszabályi háttér hiánya, valamint még a jó szándékú, csak szokásjog alapján szabályozott és alapvetően a helyhiány miatt végzett selejtezések is magukkal sodortak mai értékelésünk alapján megtartandó tételeket.⁷³

⁶⁹ Jakab, 1871: 5412.

⁷⁰ Századok – 1889., Tárcza – állandó rovatok – Vegyes közlések 94.

⁷¹ Erdős, 1987: 45.

⁷² Ld. 1870/XLII. 2. §: „Önkormányzati jogánál fogva a törvényhatóság saját belügyeiben önállólag intézkedik, határoz és szabály-rendeleteket (statutumokat) alkot; határozatait és szabályrendeleteit saját közegei által hajtja végre; tisztviselőit választja; az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapítja, s a fedezetről gondoskodik; a kormánnyal közvetlen érintkezés”

⁷³ Az Országos Levéltár újjászervezése, ahová a későbbiekben szakmai útmutatásért fordulni lehetett,

Ezt támasztja alá a megyében végzett következő, 1880-as évekbeli selejtezés, amikor többek között a járásbíróóság bűnügyi iratait, a megyefőnökségi iratok egy részét, s az 1857-es népszámlálási iratokat is kisejtezték. Bár a selejtezési tervet a Belügyminisztériumba kellett felküldeni, ám mire azt az Országos Levéltár felülvizsgálta, a megye már az iratokat megsemmisítette. Ahogy Kanyar József írja: „több esetben olvasható a belügyminisztériumi iratok pro domoján a »tárgyaltanná vált« feljegyzés”,⁷⁴ mivel a kisejteztett iratokat a megye már elégette, így minden döntés okafogyottá vált. A selejtezés szabályozatlansága miatt jogkövetkezménnyel nem kellett számolni. Így a harmadik nagy selejtezésnél sem, ahol az Országos Levéltár hiába tiltotta meg az 1695–1711 közötti büntetőperes iratok megsemmisítését, az elvégzett selejtezés során az iratanyag csak kis hányadát tartották meg. Bár az utóbbi két eljárásnál már rendelkezésre állt az Országos Levéltár szakvéleménye is, ám csak kis mértékben vették figyelembe és a Belügyminisztérium sem lépett fel erélyesen.

Tolna megyében szintén a törvényhatóság hozta létre a selejtezési bizottságot, de a vármegyei főlevéltárnok a törvényhatósági bizottság tagjaként a községek iratainak selejtezésénél nem kapott szerepet, szemben a szakmailag aligha felkészült más tagokkal, például a bankigazgatókkal. Ennek következtében Szekszárdnak és több másik községnek az 1867 előtti időkben keletkezett iratai szinte teljességgel kisejteződtek, ami a korabeli eljárásrend szerint jogszerű lehetett, de ezeket a folyamatokat szakmai elv nem vezérelte.⁷⁵

A selejtezések szükségességéről, az iratok értékéről sem alakult ki egységes vélemény, így fordulhatott elő, hogy a 1873-ban a Századokban az „államlevéltár ügyállását” taglaló cikk névtelen szerzője a „kilencz-tizedrészben haszontalan lomból álló erdélyi fő kormányshelyi levéltár” fővárosba történő felszállítására előirányzott 20 000 forintot „sárba dobott pénz”-nek ítélte, mert egy alapos selejtezés a „roppant tömegű lomban” jelentős költségcsökkentést eredményezett volna.⁷⁶

Jakab Elek válaszcikkében mélyszéles felháborodásának adott hangot: „hogy egy 172 éven át többé-kevésbé önálló ország köz- és magánjogi, közkormányzati s törvénykezdési levéltárának kilencz-tized része haszontalan lom, s annak a kormány székhelyére szállítására fordított pénz sárba van dobva: meggyőződés szerint mondani nem lehet a nélkül, hogy az illető országrész fiainak szívében ez fájdalomérzést ne költsön.”⁷⁷

A Századokban is előforduló negatív viszonyulás, a joghézagok és a sok esetben túlzó méretű selejtezések komoly károkat okoztak, ami már a korabeli sajtó érdeklődését is felkeltette. A Budapesti Hírlap 1900. július 26-i számában Hogyan lett a levéltárból cipő?⁷⁸ címmel jelent meg tudósítás egy olvasói levél kapcsán. Az Esti Újság Székelyudvarhelyről csomagot kapott, amelyben különféle okiratokba csomagolva egy székely kom-

1875-ben történt meg.

⁷⁴ Kanyar, 1962: 124.

⁷⁵ Hadnagy–Taba, 1960: 66.

⁷⁶ Századok, 1873: 145.

⁷⁷ Jakab, 1873: 360.

⁷⁸ Budapesti Hírlap, 1900: 7.

lós cipó rejtőzött. A levélíró közölte, hogy a közgyűlés a városi tanács jóváhagyásával 1893-ig kiselejteztette a város levéltárát, selejtezési jegyzőkönyv nélkül. A kiselejtezett irattár aztán hetekig a városháza folyosóin hevert és aki arra járt, vihetett belőle csomagolóanyagoknak vagy tűzrevalónak. A 1850-es évek elejéről származó levéltári iratokba csomagolt cipó is olyan kemencében sült, amelyet régi iratokkal fűtöttek. Sajnos, ebben az esetben a tudósítás már csak a pótolhatatlan kár bekövetkezése után született.

A rendezetlen helyzetben továbbra is minden azon múlt, hogy a törvényhatóság és levéltárosa miképp viszonyult a selejtezés elvégzendő feladatához. Hódmezővásárhely törvényhatósági város levéltárában a selejtezés menete⁷⁹ például a következőként zajlott: 1898-ban Molnár Mihály levéltárnok felkereste Pauler Gyulát útmutatásért, majd elkészítette a selejtezési tervet, amelyet a város törvényhatósági bizottsága 1900. június havi közgyűlésén tárgyalta és 383. kgy. sz. határozatával el is fogadott; majd kormányhatósági jóváhagyás végett a belügyminiszterhez terjesztett. A Belügyminisztérium 84044/1.1900. számú, november hóban kelt rendelete a selejtezést elvben jóváhagyta, azonban selejtezési bizottság szervezését és a kiselejtezett iratokról jegyzék készítését rendelte el, két példányban. A levéltárnok munkálatairól – amely a levéltár rendezésével párhuzamosan folyt – 1906-ban adott jelentést a közgyűlésnek. A levéltárnok követte az Országos Levéltár útmutatásait, amely szerint 32 évnél fiatalabb iratot selejtezni nem lehetséges, de véleménye szerint magánjogi szempontból 40–50 éves iratokra is szükség lehet, amelyeket nem engedett megsemmisíteni. Jelentésében ezzel kapcsolatban panaszt is megfogalmazott: „a levéltár selejtezését, míg élek soha be nem fejezhetném”, hisz amíg egy adott időszakkal végez néhány év alatt, addig újabb évfolyamok válnak 32 év után selejtezhetővé és így tovább.⁸⁰

A levéltárnok négyoldalas, kézzel írt pótjelentésében rögzítette, hogy elvégezte a „hasznavehetetlen” iratok selejtezését az 1873 végéig, de utalt arra is, hogy még az 1866-os évekre vonatkozóan is kap megkereséseket, ezért tényleges megsemmisítésükkel kapcsolatban ellenérzését fejezte ki. Több esetet is felsorolt, amikor az érintett jogának biztosítását csak 30 évnél régebbi iratok megléte esetén lehetett garantálni.⁸¹

Az Ellenzék című napilap a Kolozsvárott tervezett iratsелеjtezésről ekképp tudósított: „a tanács elhatározta, hogy e tárgyban egy szakértő bizottságot hív össze, mert szükségesnek látja, hogy a kiselejtezés, tekintettel arra, hogy a közigazgatási levéltárak leghűbb tükrei a társadalmi élet hullámszásának, csupán a nélkülözhető és jelentőség nélküli darabok megsemmisítésére szórakozzék.”⁸² Az idézet is azt támasztja alá, hogy a törvényhatóságok eljárását bölcs belátásuk vagy más érdekük határozta meg, de jogszabályi háttér nélkül.

A korban a selejtezések továbbra is alapvetően a jogbiztosító érték figyelembevételével történtek, szerencsére ez sok esetben a mai maradandó érték fogalmával egybeesett. Éppen ezért figyelemre méltó a hódmezővásárhelyi levéltárnok 1914-ben írt jelentése,

⁷⁹ Bővebben ld.: Páhi, 1962.

⁸⁰ MNL CSCSML–HL Hmvhely Thj. Város Tanácsának iratai II. 54/1902. alapszám. 9749/1906. sz.

⁸¹ MNL CSCSML–HL Hmvhely Thj. Város Tanácsának iratai II. 54/1902. alapszám. 11629/1906. sz.

⁸² Ellenzék, 1888: 1069.

amelyben visszaulva a négy éven át végzett munkájára, így ír: „Jelzem egyidejűleg azt, hogy valamely levéltár selejtezésére nézve mereven végrehajtandó szabályok meg nem állapíthatók, mivel az ügyiratoknak kiselejtezésénél igen megfontolandó az, hogy nem foglal-e magában a selejtezés alá kerülő irat olyan tényeket, sőt mozzanatokat, amelyek a város, megye, esetleg az országra, kulturális, gazdasági vagy egyéb szempontokból fontossággal bír-e, ezeket a körülményeket a levéltárnoknak kell mérlegelni és kiváló és lelkiismeretes gondnal kell eljárni.”⁸³

A törvényhatóságok – így a törvényhatósági levéltárak – felügyeleti szerve a Belügy-minisztérium volt, amely a hozzá kötelezően eljuttatott rendezési és selejtezési terveket elküldte az Országos Levéltárnak véleményezésre, némi befolyást biztosítva a szakmai szempontok magasabb szintű érvényesítésének. Ez a korábbiakhoz képest jelentős előrelépés volt, de a levéltár jogosítványa szűk határok között mozgott és a községekben végzett rendezésekre, selejtezésekre egyáltalán nem terjedt ki. Előrelépés volt az is, hogy a törvényhatóságok rendezési terveinek előkészítésében az Országos Levéltár levéltárnokai személyesen is részt vehettek, ugyanakkor a végrehajtás ellenőrzése már nem tartozott a jogosítványaik körébe, így a selejtezések nyomon követése nem lehetett teljes körű. A hatékonyságot erősen befolyásolta, hogy az Országos Levéltár tisztviselői kara az országos levéltárnokkal, a négy allevéltárnokkal, a hétfős fogalmazói karral nyilvánvalóan nem volt elegendő létszámú a hatvanhárom vármegye és a törvényhatósági jogú városok rendezési, selejtezési terveinek áttekintésére. A megyei levéltárnokok felkészültsége pedig nem minden esetben érte el azt, ami optimális lett volna.

Marosvásárhely város levéltárában két nagy selejtezést végeztek: az 1883–1888 között tartó első selejtezési hullámban az 1849–1860 között keletkezett iratoknak pusztult el a jelentős része, míg az 1905–1908 közt végzett selejtezéseknél az 1800–1873 közötti iratokat ritkították meg. Utóbbinál a szakszerűtlenül kiselejtezett iratanyagból kimentett részt Kelemen Lajos⁸⁴ az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárában helyezte el, amely ma a Kolozsvári Állami Levéltárban található.⁸⁵

A korban a vármegyei levéltárosok együttműködése esetleges volt, inkább barátságok útján terjedtek az információk, szakmai fórumok híján. Ritka volt az olyan főispán, mint a hódmezővásárhelyi Thoroczkay Viktor, aki 1898-ban a főjegyzőt és a város levéltárnokát, a korábban említett Molnár Mihályt tapasztalatszerzésre, a selejtezési elvek tanulmányozására az Országos Levéltárba és Budapest Székesfőváros Levéltárába küldte.

⁸³ MNL CSCSML HL Hmvhely Thj. Város Tanácsának iratai II. 54/1902. alapszám. 4206/1914. sz. A levéltár rendezése-selejtezése másfél doboznyi iratanyagot tesz ki, 1894-ben indul és 1930-ban adták át az ügyiratot a levéltárnak. (Presztóczy Zoltán szíves közlése.)

⁸⁴ Kelemen Lajos (1877–1963) levéltáros, történész. A Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli, majd rendes tagja. Életének főműve az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára volt. A 40 ezer darabot számláló gyűjteményt 1918-ig közel félmillióssá gyarapította, 1944-ben pedig állománya már megközelítette a 600 ezres darabszámot. Kutatási területe: Erdély középkori művelődés- és művészet-története volt.

⁸⁵ Pál-Antal, 1993: 193.

A levéltáros jelentésében ismerteti a selejtezésre vonatkozó eljárásrendet, amelyet a korszak lezárásaként szó szerint idézek: „Készítendő egy selejtezési program, mely programnak magában kell foglalni a selejtezendő iratok jegyzékét. Jegyzékbe foglalandók tehát azon iratok és könyvek, évszámaik kiténtetésével, melyek ki fognak selejteztetni. Az eképpen gondosan elkészített jegyzék tanácsi tárgyalás alá bocsájtandó, A tanács egy selejtező bizottságot alakít, mely bizottság egy elnökből és ezen kívül 4 tagból álljon, mégpedig 2 tag a tisztviselői karból, 2 tag pedig a th. bizottság tagjai sorából. A selejtező bizottság azután véleményt ad a selejtezés mikénti foganatosításáról és a felmerülő költséget illetőleg, mely vélemény a th. közgyűlés elé terjesztendő, ahol ha elfogadatik vagy módosíttatik, a bizottság véleménye és a hozott közgyűlési határozat felterjesztendő a Belügyminiszter úrhoz jóváhagyás végett. Innen a felterjesztés véleményre rendszerint áttétetik az országos levéltárnokhoz, s ha az ott nyert utasításnak megfelelően van az ügy megoldva, véleményeztetik, ellen esetben pótlásra visszaküldetik.”⁸⁶

Az ismertetett eljárásrend egyes elemei jogi szabályozáshoz köthetőek (például a Belügyminisztériumhoz történő felterjesztés), de a folyamat átfogó jogi szabályozása a tárgyalt korszakban még nem történt meg, amint az a korábban ismertetett, mára fájó irathianyokat okozó gyakorlat bizonyít is.

Az ügyviteli szabályzatok kora

A közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről szóló 1901. évi XX. törvénycikk 32. §-a több területen felhatalmazta a belügyminisztert egységes ügyintézési-ügykezelési szabályzat kiadására.⁸⁷ Az ügyviteli szabályzatok a selejtezési eljárást is jogszabály által meghatározott mederbe terelték. A vármegyék selejtezését jogszabályi szinten a belügyminiszter vármegyei ügyviteli szabályzatról szóló 1902. évi 125.000. számú, 1903. január 1-jén hatályba lépett rendelete szabályozta.⁸⁸ A szabályzat 5. fejezete az ügyiratok kiselejtezésének előkészítéséről szólt. A selejtezhetőség időpontját az ügyeket ügycsoportokba sorolva, azoknak őrzési időt meghatározva adták meg: az adóügyeket, a közrendészeti és kihágási ügyeket, valamint az általános igazgatási levelezést 10 év után, a magánjogi vonatkozású és a hadkiegészítési ügyeket 32 év után ítélték selejtezendőnek. Az iratok selejtezhetőségét irattárba helyezéskor az ügyintéző állapította meg, a levéltárnak nem volt beleszólása a folyamatba. A selejtezés időhatárának az 1791-es évet adták meg, de az 1791–1867 közötti időből származó iratok selejtezését is függőben tartották.

A megőrzendő iratok körét a következőképpen határozták meg: „anyakönyvek, alapítvány-, adomány- és kiváltságlevelek, családi vonatkozású okiratok, vám- és helypénzszedési okiratok, közgyűlési jegyzőkönyvek, a fontosabb segédkönyvek (iktató-, mutató-, kiadókönyv, irattári sorkönyv) és általában mindazok az iratok, okiratok és tárgyak, melyeknek történelmi, művelődéstörténeti vagy közjogi értékük van, a melyek különösen

⁸⁶ Páhi, 1961: 125.

⁸⁷ Vö. 1901. évi XX. törvénycikk a közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről.

⁸⁸ MRT, 1902: 1230–1361.

a vármegye történetére vonatkozó adatokat, emlékeket tartalmaznak, továbbá a közoktatásügy, közigazdaságügy, közegészségügy, vízügy, közlekedési eszközök és egyéb közérdekű ügyek fejlődésére vagy társulatok és egyletek mozgalmára világot vetnek, kiselejtezés alá nem esnek.”⁸⁹

Az ügyintéző, előadó feladata volt a 10 év után selejtezendő, zöld színnel megkülönböztetett és a 32 év után selejtezhető, vörössel jelölt iratok selejtezésre történő előkészítése és a „selejtezési lap” alispáni jóváhagyásra való eljuttatása. Az ügyviteli szabályzat alapvetően az irattári munkát szabályozta, 236. §-a alapján a vármegyei levéltárak belső munkájáról, a levéltári selejtezésről külön szabályzatban kellett rendelkezni.⁹⁰ Bár a szabályzat tervezetét az Országos Levéltár elkészítette, az végül soha nem lépett hatályba, amelynek hiánya az elkövetkező majd’ ötven évben jelentős károkat okozott.

A selejtezés menetének szabályozásával az Ügyviteli Szabályzat a korábbiakhoz képest előrelépést jelentett, ugyanakkor a levéltár ellenőrzési jogát nem biztosította, a selejtezéseket továbbra is a vármegye végeztette. Gondot okozott a 10 és 32 éves őrzési idő mechanikus értelmezése is, „sokan ugyanis azon tévedésben vannak, hogy a selejtezés egyenlő az iratoknak bizonyos idő, 10 vagy 32 év múlva való teljes megsemmisítésével, tehát előbb, vagy utóbb minden egyes iratot ki kell dobni.”⁹¹ A rendelet nagy hiányossága volt, hogy a selejtezés terén a levéltárnak továbbra sem hagyott érdemi beleszólási, beavatkozási jogot. Így ezután is a helyhiány határozta meg sok helyen a mechanikus, egész irattári ügyköröket érintő selejtezéseket. Ez történt például Zala vármegye levéltárában is, ahol a levéltár szűknek bizonyult a megnövekedett iratmennyiségek átvételére, s így 1905-ben a régi büntetőperек teljes mennyiségét, 361 csomónyi iratanyagot kiselejtezték.⁹²

A selejtezések iránti igény a helyhiány és az „irattermelés” növekedése miatt egyre inkább előtérbe került. A Székesfővárosi Tanács 10.769/1901. eln. számú utasítás 2.§-a még a Vármegyei Ügyviteli Szabályzat hatályba lépése előtt kimondta, hogy az 1902. január 1-jével újjászervezett fővárosi „levéltár rendezéséről és selejtezéséről javaslatot mutasson be”. A levéltár főlevéltárnoka, Toldy László előterjesztésében megállapította: „Ám ez a selejtezés nem csekély feladat. Tudtommal nagy, történelmi becscsel is bíró levéltárakban fázna is ettől a munkától, mert nemcsak óriási felelősséggel, hanem igen sok nehézséggel és tömegtelen munkával s így sok költséggel is jár.”⁹³ A fővárosban már a levéltár létrehozása előtt is felmerült az iratselejtezés igénye, „de a selejtezés elmaradt, ami nem csoda, mert a selejtezésnek általánosan elfogadott szabályai nincsenek is, és úgy látszik nálunk sem mert hozzáfogni senki.”⁹⁴

⁸⁹ MRT, 1902: 1250.

⁹⁰ MRT, 1902: 1303.

⁹¹ Klein, 1934: 23.

⁹² Fára, 1936: 189.

⁹³ Toldy, 1904: 12 = Dr. Toldy László főlevéltárnok javaslata a fővárosi levéltár rendezéséről, selejtezéséről és újjászervezéséről. Fővárosi Közlöny, 1904. 61. sz. melléklete. 12.

⁹⁴ Toldy, 1904: 13.

Valójában a korszak minden iratselejtezését hátráltatta a szabályozatlanság és az iratértékelés lehetőségének hiánya, hiszen az irattárban lévő, még át nem adott iratanyag esetében a levéltárosnak nem sok beleszólást engedtek a megőrzés-selejtezés-megsemmisítés tárgykörébe. A levéltárba került iratoknak történeti értékük mellett jogbiztosító értékük erősebb volt, így a selejtezés mindenkor nagy elővigyázatosságot kívánt. Toldy László az egységes álláspont kialakítására szakmai összefogást keresett, ezért Óváry Lipót országos főlevéltárnokot kérte fel, hogy az 1903-ban Rómában tartandó harmadik történelmi kongresszuson a levéltári selejtezés témakörét, mint osztályelnök, vesse fel. A kongresszus belátva az ügy fontosságát, el is határozta, hogy a kérdést a legközelebb megtartandó berlini nemzetközi történelmi kongresszus napirendjére felveszi, ez azonban végül elmaradt.

A szabályrendelet alapján a vármegyékben végzett selejtezések lebonyolítását általában nem szakemberek végezték, hanem más területről odavezényelt, alkalmi munkakerők. Szabó István⁹⁵ 1931-ben így írt erről: „az elmúlt években az egyik törvényhatósági levéltárban egy nyugalmazott rendőrtisztviselő végezte a selejtezést, egy másik törvényhatóság levéltárában pedig a számvévségi iratok selejtezését az elmúlt hónapokban egy nyugalmazott tanár, egy nyugalmazott százados, egy közgazdasági egyetemet végzett s egy teológiai képzettségű egyén végezte.”⁹⁶

Fejér vármegye levéltárában 1929-ben Schneider Miklós⁹⁷ levéltáros mellett egy ügyvédet alkalmaztak kiegészítő munkakerőként, s bár utólag nehéz rekonstruálni, milyen elvek mentén végezték a selejtezést, ez esetben a történelem-földrajz végzettségű levéltáros és jogi végzettségű segítője „valamelyes garanciát jelenthet arra nézve, hogy történeti értékű iratokat nem selejteztek ki.”⁹⁸

A városok esetében a selejtezést a városi tanács rendelte el, általában a levéltári szempontok figyelembevételével, csupán az iratok keletkezési idejét véve alapul. Egerben a városi tanács 13168/1923. évi határozatával 5–10–32 éves időhatárokat állapítottak meg, Esztergomban a levéltárnok polgármesteri rendeletre ugyan, de saját elképzelései alapján az 1788–1800 között keletkezett iratok felét kiselejtezte. Mosonmagyaróváron szóbeli polgármesteri utasításra történt selejtezés. Nagykanizsán a város egy ügyvédet bízott meg az 1867–1882 között keletkezett iratok selejtezésével, amelynek mértékére jellemző, hogy az 1867-ben keletkezett 2210 ügyiratból mindössze hármatot tartott megőrzésre érdemesnek.

Következmények nélkül megtörténhetett olyan eset is, amit már iratpusztításnak lehet nevezni. Zalaegerszegen 1930-ban az 1870–1911 között keletkezett iratokat helyhiány miatt egyszerűen elégették, Nyíregyházán 1941-ben – az irattáros távollétében – mintegy 100 mázsa iratot válogatás nélkül eladtak és a példák tovább sorolhatók.⁹⁹

⁹⁵ Szabó István (1898–1969) 1928-tól 1943-ig a Magyar Országos Levéltár tisztviselőjeként dolgozott, 1936 és 1941 között a Levéltári Közlemények szerkesztője volt.

⁹⁶ Szabó, 1931: 180.

⁹⁷ Schneider Miklós (1897–1945) tanár, levéltáros. 1928-tól Fejér vármegye, 1937-től 1945-ig Vas vármegye főlevéltárosa. Helytörténettel és nemesi családtörténettel foglalkozott.

⁹⁸ Schneider, 1980: 190.

⁹⁹ Ld. Balázs, 1988: 35–36.

Sopron város 1932-ben kibocsátott szabályrendelete a város hivatalainak és közigazgatásának ügyrendjéről részletezi a levéltári kezelési feladatokat, a levéltáros teendőit, ám a selejtezésnek csupán egy sort szentel: a levéltáros „a selejtezés iránt a polgármesterhez 10 évenként javaslatot terjeszt elő.”¹⁰⁰ Azaz itt is a levéltáros felkészültségén múlott a selejtezés formai és tartalmi megvalósítása.

A községek tekintetében a helyzet még a vármegyék és városok helyzeténél is rosszabb volt. A 126.000/1902. B.M. rendelettel kiadott Községi Ügyviteli Szabályzat 60. §-a a községi jegyzőknek is előírásokat fogalmazott meg, 10 és 32 éves őrzési és selejtezési időkkel, egyidejűleg előírva: „alapítvány-, adomány- és kiváltságlevelek, vám- és helypénzszedési okiratok, szabályrendeletek, képviselőtestületi ülések jegyzőkönyvei, adófőkönyvek, naplók, általában a fontosabb segédkönyvek, (iktatók, mutatók), továbbá mindazok az iratok, okiratok és tárgyak, melyeknek történelmi, művelődéstörténeti vagy közjogi értékük van, amelyek különösen a község történetére vonatkozó adatokat, emlékeket tartalmaznak, továbbá a közoktatási, közegészségügyi, vízügyi, közlekedési eszközök és egyéb közérdekű ügyek fejlődése, vagy társulatok és egyesületek mozgalmaira világot vetnek, a község mint jogi személy vagy más jogi és magánjogi személyek érdekeit érintik, kisejtezés alá nem esnek”.

A selejtezésre bizottságot kellett létrehozni, amelynek elnöke vagy a főszolgabíró, vagy a vármegyei közgyűlés kiküldöttje; tagjai a jegyző és a képviselőtestület által akár saját soraiból, akár más írástudó és arra alkalmas személyek sorából választott községi lakosok. A bizottság által felvett jegyzőkönyvet a képviselőtestület hagyta jóvá. Mivel mai fogalmaink szerint „illetékes levéltár” nem létezett, így a selejtezéseket sem hajthatták végre egységes szempontrendszer alapján. A selejtezéseket a községeknél már végképp senki nem ellenőrizte levéltári oldalról, így szomorúan állapíthatta meg Berlász Jenő¹⁰¹ a barcsi járási jegyzőségek területén működő községi irattárak 1940-es helyzetét felmérő tanulmányában: „ha a selejtezéseket az illetékesek valamennyire ellenőrizték volna, most más beszámolót adhatnánk.”¹⁰² Huszonöt község irattárának átvizsgálása után megállapította, hogy néhány kivételtől eltekintve a községekben 1867 előtt keletkezett iratanyagra nemigen bukkant és a 32 évnél régebbi iratok jelentős része sem volt fellelhető.

A Községi Ügyviteli Szabályzat előírásai szerint megalakított selejtezési bizottság által szerkesztett selejtezési tervet jegyzőkönyvbe kellett foglalni s jóváhagyás végett a községi képviselőtestület elé terjeszteni. Ez azonban az esetek nagyobb részében nem így történt, minthogy külső ellenőrzés és retorzió veszélye a szabályzat előírásaitól eltérőket nemigen veszélyeztette, a selejtezés sok esetben egy adott időszak felgyülemlett iratanyagának válogatás nélküli megsemmisítését jelentette. A selejtezésekre a községeknél is általában a helyhiány miatt került sor, hiszen míg az egyre kiterjedtebb hivatali ügyintézés nagyobb iratmennyiséget állított elő, addig a tárolásra kijelölt helyiségek száma és mérete nem növekedett.

¹⁰⁰MNL GYMSMSL IV. 1423. 18.198/150. 1932.

¹⁰¹Berlász Jenő (1911–2015) történész, könyvtáros, levéltáros, 1937–1938-ban és 1940–1941-ben a Magyar Országos Levéltár gyakornoka.

¹⁰²Berlász, 1940–1941: 532.

A kor levéltárosai a minisztériumok esetében is több alkalommal voltak kénytelenek negatív megállapításokat tenni. A Belügyminisztériumban 1901–1902-ben végzett első selejtezésnél sem voltak tekintettel az iratok levéltári értékére. A segédhivatali főigazgató az elnöki osztályhoz intézett felterjesztésében kijelentette, hogy a „selejtezésnek nem az a célja, hogy a régebbi iratokat az enyészettől megmentse, hanem az, hogy az újabb iratoknak helyet biztosítson.”¹⁰³

A selejtezési utasítás alapján első körben az 1867 óta keletkezett 10 évnél régebbi keletű iratokat vonták selejtezés alá, majd a minisztérium irattárában őrzött régebbi iratokkal foglalkoztak, így a budai, a pozsonyi, a soproni, a nagyváradi, a kassai és a temesvári helytartóságok 1851–1861. évi, a feloszlott Helytartótanács 1861–1867. évi iratait, valamint a szegedi és az erdélyi királyi biztosságok iratait selejtezték. Az évek alatt felgyülemlett nagy mennyiségű irat minden férőhelyet betöltött nemcsak az irattárban, hanem a Belügyminisztérium épületének pincéjében is. A selejtezések során így történelmi vagy más tudományos értékű dokumentumokat is jelentős számban kiselejtezték. A selejtezés áldozatául estek a közigazgatás állapotáról tett éves és féléves jelentések, a képviselőválasztások körüli rendőri intézkedések iratai és még sok más értékes tétel.¹⁰⁴ A munkásmozgalmakra vonatkozó, 1867 után keletkezett ügyiratokhoz szerelt valamennyi abszolutizmus kori iratot megsemmisítették, a lezárt ügyiratokhoz szerelt egyéb abszolutizmus kori ügyiratok nagy részével együtt.¹⁰⁵

A magyar királyi igazságügyi és belügyminiszternek az országos bűnügyi nyilvántartás tárgyában hozott 24.300/1908. sz. I.M. rendelete szabályozta a különböző bűnügyi nyilvántartások, fényképgyűjtemények kezelését és külön fejezetben rendelkezett selejtezésükről. A már elhunyt, nyilvántartásban szereplő személyek iratait, fényképeit azonnal selejtezni rendelte, valamint el kellett távolítani az országos bűnügyi nyilvántartásból azoknak a bűnügyi lapjait, fényképeit is, akik 70. évüket betöltötték. Utóbbiakat az országos bűnügyi nyilvántartóhivatal az eltávolítástól számított 5 évig még őrizni volt köteles, s csak ezen idő után semmisíthették meg. A rendelet rögzíti ugyan az e körbe tartozó iratok válogatott részének a bűnügyi múzeum részére történő átengedhetőségét, de levéltári érdek a folyamatban nem merült fel. Aligha kell bizonygatnom, hogy a fényképekkel is ellátott nyilvántartás megléte manapság milyen jelentős kutatói és ezen belül kiváltképp családtörténet-kutatói érdeklődést váltana ki.

A kor szabályozásainak körében említést kell tenni a bírósági és ügyészségi iratok és kezelési könyvek selejtezésének szabályozásáról szóló 13.300/1912. sz. I.M. rendeletről is.¹⁰⁶ A rendelet 1. §-ában 13 pontba szedve felsorolja a nem selejtezhető iratok körét, köztük a 12. pontban megőrzendőként szerepelnek az olyan ügydarabok, „amelyeknek tartalmuknál fogva irodalmi, tudományos, különösen történelmi értékük van.” A selejtezhető iratokat 32, 25, 10 és 5 év után a selejtezhető kategóriába sorolja. A selejtezés idejét

¹⁰³ Szászi, 1961: 47.

¹⁰⁴ Szinai, 1973: 8.

¹⁰⁵ Sashegyi, 1984: 12.

¹⁰⁶ Az egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról szóló 1912. évi VII. t.c. 36. §-ában kapott felhatalmazás alapján.

a 6. §-ban így határozták meg: „selejtezni akkor lehet, amikor az irattári helyiség szűk volta vagy más ok szükségessé teszi.” A selejtezési eljárást a bíróságok, illetve az ügyészségek kebelén belül rendelték elvégezni, gyakorlattal rendelkező hivatalnokok részvételével. A 7. § mai szemmel egy igen érdekes rendelkezést tartalmaz, amely szerint a selejtezés tényét és a selejtezendő iratok körét tartalmazó hirdetményt a Budapesti Közlönyben, a törvényhatóság hivatalos lapjában, illetve egy arra alkalmas más hírlapban közzé kellett tenni.¹⁰⁷

Ha valaki a selejtezendő iratok közül valamely igazolható, indokolt oknál fogva egyeseket a maga számára megőrzésre át szeretett volna venni, akkor egy hónapon belül kérelmet nyújthatott be, amelyet a selejtező hatóság vezetője bírált el. A selejtezésről szóló hirdetményt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és a Magyar Királyi Országos Levéltárnak is el kellett küldenie. De a levéltárnak csupán a fent említett 1. § 12. pontja alá eső iratok esetében volt lehetősége jelezni, ha a 12. pontban meghatározottak közül valamely iratot őrizetébe kívánta venni. Egyéb beeszlása a selejtezési eljárásba nem volt. A rendelet 9. §-a alapján a selejtezésről jegyzőkönyvet kellett felvenni, de a levéltárnak nem a jegyzőkönyvet, csupán a sajtóban is megjelentetendő hirdetményt kellett megküldeni. Ez egy régebbi gyakorlat folytatása volt. A korabeli sajtóban az 1870-es évektől több, hasonló szövegű felhívást tettek közzé, például a beregszászi alispán 1880-ban közzétett hirdetményében így fogalmaz: „Ezennel köztudomásra hozatik, hogy a megyei levéltárból ez ideig ki selejtezett értéktelen iratok a megyei levéltár helyiségében folyó hó 22-én d.e. 10 órakor tartandó nyilvános árverésen készpénzfizetés mellett a legtöbbet ígérőnek el fognak adatni.”¹⁰⁸

A hirdetmény levéltárnak történő megküldése figyelemfelhívás céljából előrelépés volt, de „a sablonos hirdetmények a kiselejtezendő iratanyag tartalmi értékéről nem nyújtanak tájékoztatást s így nincs is meg gyakorlatilag a lehetősége, hogy az említett főfelügyelőség vagy az Országos Levéltár igényt emelhessen, egyébként pedig a selejtezésbe beeszlásuk nincsen.”¹⁰⁹

Az I.M. rendeletben felsorolt, selejtezhetőnek kijelölt iratok körében a meghatározott őrzési idő lejártá alapján eleve megsemmisítésre ítélt iratok sorsába a levéltáraknak pedig semmilyen módon nem engedtek beeszlást. Dr. Pleidell Ambrus¹¹⁰ egy helyütt így ír erről: „Magyarország gazdasági élete spekulációkkal talán legteljesebb korának, az inflációs időknek történeti emlékeit egyenesen miniszteri szabályrendelet alapján fogják megsemmisíteni, ha a bírósági iratok selejtezéséről szóló rendeletet – amely töb-

¹⁰⁷ E gyakorlat korábban is élt, példa a Pesti Hírlap 1880. november 20.-i számából: „Selejtezet[t] törvényszéki levéltár – Az igazságügyminiszter megengedte, hogy volt a román-bánáti cs. kir. határőrezred katonai tvszék. bűnügyi iratai amennyiben 32 évnél régebbek selejteztessenek s nyilvános árverésen eladassanak. A karánsebesi kir. törvényszék most felhívja a netán érdekelt feleket, hogy a selejtezésre kijelölt iratoknak netaláni további megőrzésére vonatkozó kívánságukat egy hó alatt jelentsék be.” Vö. Pesti Hírlap, 1880: 6.

¹⁰⁸ Bereg, 1880 = Péchy Tamás alispán hirdetménye, Bereg, 1880. december 12. 50. sz.

¹⁰⁹ Szabó, 1931: 187.

¹¹⁰ Pleidell Ambrus (1900–1935) levéltáros, történész. 1923-tól haláláig az Országos Levéltár levéltárosa, országos allelvéltárnok. A Levéltári Közlemények szerkesztője.

bek közt a 32 évnél idősebb csődügyek, valamint a váltós kereskedelmi ügyek iratait is selejtezésre ítéli – idejében meg nem változtatják.”¹¹¹ A hivatkozott I.M. rendelet 1951-ig maradt hatályban.

A Belügyminisztérium ugyan 1913-ban készítette a vármegyei és városi levéltárak részére egy szabályzattervezetet, amely azonos normákat írt volna elő a levéltárak számára, de ez a tervezet végül soha nem jelent meg.¹¹²

A Tanácsköztársaság rendelkezései a levéltárügy számára központosítást eredményezett. Ebben a tervszerű munkának nem kedvező időszakban készített Niklai Péter egy rendelet-tervezetet, amely az Országos Levéltárügyi Tanács feladat- és hatáskörét állapította volna meg. A tervezet az összes levéltár rendezési és selejtezési munkáinak központi irányítását célozta meg, de a jogszabály nem lépett hatályba, így a selejtezés szabályozása terén csak a központosítás irányába mutató elképzelések fogalmazódtak meg, de nem léptek érvénybe.¹¹³

A levéltárügy az ezt követő korszakban jut el a selejtezések törvényi szintű szabályozásához, ami azonban külön, részletes tárgyalást érdemel egy következő tanulmány keretein belül.

Levéltári források és szakirodalom

MNL BAZML IV. 753.a. 89. kgy. 1860. = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 753. Borsod Vármegye Bizottmányának iratai. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 89. kgy. 1860.

MNL JNSZML IV. 407. 44.588/1947. 4 = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. IV. 407. JNSZ Vármegye alispánjának iratai /közigazgatási iratok/. 44.588/1947. Jelentés a vármegye levéltáráról, 1948. július 6. 4.

MNL GYMSMSL IV. 1423. 18.198/150. 1932. = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. IV. 1423. Sopron Város Levéltárának ügyviteli iratai. 18.198/150. kgy. Jegyzőkönyvi kivonat. 1932.

OSZK Kézirattára. XI. 973. 37.= Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fond XI. 973. Thallóczy Lajos levelezése. 37.

IV. OLK, 1953:51. = IV. Országos Levéltárvezetői Konferencia, 1952. november 20–22. Kézirat. Bp., 1953.

Bereg, 1880 = Péchy Tamás alispán hirdetménye, Bereg, 1880. december 12. 50. sz. (4.) Budapesti Hírlap, 1900 = Hogyan lett a levéltárból cipő? [szerző ismeretlen] Budapesti Hírlap, 1900. július 26. 203. sz. 7.

¹¹¹ Pleidell, 1930: 188.

¹¹² IV. OLK, 1953: 51.

¹¹³ Niklai, 1959: 234.

- Ellenzék, 1888 = A városi levéltár kiselejtezése. [szerző ismeretlen] Ellenzék, 1888. november 16. 264. sz. 1069.
- Hivatali utasítás, 1851 = Hivatali utasítás a közigazgatási hatóságok számára Magyar-koronaországban a belügyminisztériumnak ezen koronaországbani politikai közigazgatási hatóságok szerkezete iránt 1850. szept. 13-án kiadott rendeletével együtt. Buda, 1851.
- MRT, 1902 = Magyarországi Rendeletkötet Tára. Bp., 1902.
- Pesti Hírlap, 1880 = Selejtezet[t] törvényszéki levéltár. [szerző ismeretlen] Pesti Hírlap, 1880. november 20. 321. sz. 6.
- Századok, 1873 = A tervezett államlevéltár. [szerző ismeretlen] Századok, 1873. 2. sz. 145–146.
- Balázs, 1988 = Balázs Péter: A megyei városok iratanyaga a Horthy-korszak utolsó éveiben és a frontvonal áthaladása idején. II. rész. Levéltári Szemle, 1988. 4. sz. 34–47.
- Bánrévy, 1939 = Bánrévy György: A selejtezés általános elvei. Levéltári Közlemények, 1939. 17. sz. 158–171.
- Berlász, 1940–1941 = Berlász Jenő: A községi levéltárak állapotáról. Levéltári Közlemények, 1940–1941. 526–537.
- Bónis, 1974 = Pest-Budai hivatali utasítások a XVIII. században. Szerk. Bónis György. (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai 6.) Bp., 1974.
- Borovszky–Sziklay, 1898 = Vas vármegye. Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája) A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Szerk. Borovszky Samu–Sziklay János. Bp., 1898.
- Cseh, 1907 = Cseh Vendel: Levéltárnoki utasítás a XVIII. sz. végéről. Magyar Könyvszemle, 1907. 1–4. sz. 93–95.
- Degré, 1964 = Degré Alajos: A magyarországi vármegyei levéltárak története. Levéltári Szemle, 1964. 4. sz. 96–119.
- Ember, 1937 = Ember Győző: A magyar királyi helytartótanács ügyintézése I., 1724–1783 (első közlemény). Levéltári Közlemények, 1937. 15. sz. 84–161.
- Ember, 1982 = Ember Győző: Levéltári terminológiai lexikon. Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. (Levéltártan és történeti forrástudományok 4.) Bp., 1982.
- Erdős, 1987 = Erdős Ferenc: Fejér vármegye levéltára az új- és a legújabb korban. Kétszáz éves a Fejér Megyei Levéltár, 1787–1987. (A Fejér Megyei Levéltár Közleményei 1.) 1987.
- Érszegi, 1972 = Érszegi Géza: Az Aranybulla (A hétszázötvenedik évfordulóján). Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 6. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6.) Székesfehérvár, 1972. 5–26.
- Érszegi, 1982 = Érszegi Géza: Az írásbeliség bevezetése Magyarországon. História, 1982. 2. sz. 26–28.

- Fábiánné, 1973 = Fábiánné Kiss Erzsébet: Magyar kamarai levéltár. Repertórium I. kötet. (Levéltári leltárak 61.) Bp., 1973.
- Fára, 1936 = Fára József: Zala vármegye levéltára (Második, befejező közlemény.) Levéltári Közlemények, 1936. 172–195.
- Főglein, 1933 = Főglein Antal: Gömör vármegye levéltára. Levéltári Közlemények, 1933. 3. sz. 208–222.
- Főglein, 1955 = Főglein Antal: Iratpusztítás és levéltárcsonkítás az önkényuralom alatt. Levéltári Közlemények, 1955. 48–60.
- Főglein, 1960 = Főglein Antal: A vármegyei levéltárak a XIX. század első felében. Levéltári Közlemények, 1960. 31. sz. 175–204.
- Guoth, 1936 = Guoth Kálmán: Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon. Bp., 1936. 1–75.
- Győrffy 1925 = Győrffy István: A nagykun városok levéltárai. I. közlemény: Karcag város levéltára. Levéltári Közlemények, 1925. 1–4. sz. 192–205.
- Győrffy, 1926 = Győrffy István: A nagykun városok levéltárai. II., befejező közlemény. Levéltári Közlemények, 1926. 1–4. sz. 214–218
- Hadnagy–Taba, 1960 = Hadnagy Albert–Taba György: Iratok és irattárak sorsa Tolna megyében. Levéltári Híradó, 1960. 2. sz. 65–71.
- Házi, 1923 = Házi Jenő: Sopron sz. kir. város levéltára. Levéltári Közlemények, 1923. 3–4. sz. 227–247.
- Istványi, 1937 = Istványi Géza: A megyei írásbeliség első korszaka. Századok, 1937. Pótfüzet, 517–552.
- Jakab, 1871 = Jakab Elek: A levéltárakban való scartirozásról. Budapesti Közlöny, 1871. október 26. 246. sz. 5412–5413.
- Jakab, 1873 = Jakab Elek: Az erdélyi kir. főkormányzósági levéltár közigazgatási és tudományi értéke. Századok, 1873. 5. sz. 357–361.
- Kállay, 1986 = Kállay István: Johannes Papritz: Archivwissenschaft (2. durchgesehene Auflage. Bd. 1–4.) Marburg, 1983. Levéltári Közlemények, 1986. 57. sz. 295–298.
- Kanyar, 1962 = Kanyar József: Somogy megye levéltára, Kaposvár 1962.
- Karácsonyi, 1896 = Karácsonyi János: Békésvármegye újkori története a helyreállítástól kezdve napjainkig 1695–1867 (III.) Karácsonyi János: Békésvármegye története. I, 1896.
- Kenyeres, 2013 = Kenyeres István: A főváros középkori levéltárainak sorsa. Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Homoki-Nagy Mária (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica 75.) Szeged, 2013, 369–382.
- Klein, 1934 = Klein Gáspár: A magyar levéltárvédelem kérdése. Levéltári Közlemények, 1934. 1–4. 1–28.
- Klein, 1939 = Klein Gáspár: A vármegyei levéltár selejtezése. Levéltári Közlemények, 1939. 172–180.

- Kolosvári-Óvári, 1902 = Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye V., Bp., 1895–1904 (Magyarországi jogtörténeti emlékek 1.)
- Kosáry, 1990 = Kosáry Domokos: Levéltár és történettudomány. Fejezetek Pest megye történetéből. Tanulmányok. Szerk. Egey Tibor. (Pest Megye Múltjából 7.) Budapest, 1990.
- Kumorovitz, 1968 = Kumorovitz L. Bernát: Fejér György „felfedezi” az Aranybulla „eredeti” példányát. Magyar Könyvszemle, 1968. 1. sz. 65–70.
- MÉL = Magyar Életrajzi Lexikon I. (Szerk. Kenyeres Ágnes) Bp., 1967.
- Majláth, 1879 = Majláth Béla: Liptó-vármegyei levéltári kutatások eredményei: I. közlemény. Történelmi Tár, 1879. 1. sz. 285–305.
- Márkus, 1899 = Márkus Dezső: Bevezetés. Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1000–1895, Millenniumi Emlékiadás. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1899.
- Niklai, 1959 = Niklai Péter: Visszaemlékezés a Magyar Tanácsköztársaság levéltárugyére. Levéltári Közlemények, 1959. 230–243.
- Páhi, 1961 = Páhi Ferenc: Levéltári tapasztalatcsera a múlt század végén. Levéltári Szemle, 1961. 2. sz. 121–144.
- Páhi, 1962 = Páhi Ferenc: Levéltár-selejtezés Hódmezővásárhelyen a századfordulón. Levéltári Szemle, 1962. 2. sz. 96–102.
- Pál-Antal, 1993 = Pál-Antal Sándor: Állami Levéltár, Marosvásárhely. Aetas, 1993. 3. sz. 191–200.
- Pleidell, 1930 = Pleidell Ambrus: Gazdasági levéltárak. Levéltári Közlemények, 1930. 3–4. sz. 182–189.
- Sashegyi, 1984 = Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár. Repertórium, 1. kötet. (Levéltári leltárak 82.) Bp., 1984.
- Schneider, 1980 = Schneider Miklós: Néhány adalék a Fejér Megyei Levéltár történetéhez. Levéltári Szemle, 1980. 1–2. sz. 195–209.
- Sinkovics, 1939 = Sinkovics István: A magyar kamara selejtezéseinek története. Levéltári Közlemények, 1939. 17. sz. 84–129.
- Sölch, 2006 = Sölch Miklós: Az Archivum Regni alapításának dokumentumai (1756. március 1–2.). Levéltári Szemle, 2006. 2. sz. 43–49.
- Sümeghy, 1956 = Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának történetéből. Levéltári Híradó, 1956. 1. sz. 59–112.
- Sváby, 1889 = Sváby Frigyes: A régi vármegye. Vázlatok Szepesmegye levéltárából. A „Szepesmegyei Történelmi Társulat” évkönyve V. Szerk. Demkó Kálmán. 1889. 3–104.
- Sváby, 1891 = Sváby Frigyes: A megyei levéltárak jövője. Századok, 1891. 328–331.
- Szabó, 1931 = Szabó István: A magyar levéltárvédelem kérdése. Levéltári Közlemények, 1931. 3–4. sz. 151–225.
- Szászi, 1961 = Szászi András: A Belügyminisztériumi Levéltár 1867–1945. Repertórium. (Levéltári leltárak 15.) Bp., 1961.

- Szinai, 1973 = Szinai Miklós: A Belügyminisztériumi Levéltár 1867–1945 (1949). Reper-tórium. (Levéltári leltárak 58.) Bp., 1973. 8.
- Szinnyei = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái VIII. Bp., 1902.
- Tagányi, 1898 = Tagányi Károly: A régi Országos Levéltár. A régi országos levéltár – A magyar udvari kancelláriai levéltár – Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár. Bp., 1898.
- Toldy, 1904 = Dr. Toldy László főlevéltárnok javaslata a fővárosi levéltár rendezéséről, selejtezéséről és újjászervezéséről. Fővárosi Közlöny, 1904. 61. sz. melléklete. 1–38.
- Tuza, 2005 = Tuza Csilla: A koraujkori magyarországi céhtörténet kutatásának problémái és lehetőségei. Soproni Szemle, 2005. 3. sz. 76–81.

Jogszabályok, törvények

- Ezer év törvényei. Kálmán Király Dekrétomainak Második Könyve 2. Fejezet a keresztyének és zsidók közt való kölcsönadásokról. Ld: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=09600002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D2> (A letöltés ideje: 2022. október 24.)
- Ezer év törvényei. 1222. évi XXXI. törvénycikk, hogy az előlbocsátott cikkelyek arany pecsét alatt írásba foglaltván, különb-különbféle őriző helyekre adassanak és tétesenek el. Ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=22200031.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D2> (A letöltés ideje: 2022. október 25.)
- Ezer év törvényei. 1231. évi XXI. törvénycikk a poroszlókról és az egyházak hiteleshelyi működéséről. Ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=23100021.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D2> (A letöltés ideje: 2022. október 25.)
- Ezer év törvényei. 1298. évi XLVII. törvénycikk: a bűnpereket a rendes bírának az illetékes megye levéltárában kell elhelyezniök, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=29800047.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D3> (A letöltés ideje: 2022. október 26)
1550. évi LXII. törvénycikk, minden vármegyének legyen pecsétje, a melyet az alispánok és szolgabírák meg esküdtársak pecsétjei alatt szekrényben kell tartani. Ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=55000062.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fp%3D3265%26pagenum%3D11> (A letöltés ideje: 2022. október 26.)
1723. évi XLV. törvénycikk az országos levéltár felállításáról, s mások leveleinek a királyi kamarákból, saszentMártonról nevezett szent-pannonhalmi conventból és Erdélyből visszavételéről. Ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300045.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D24> (A letöltés ideje: 2022. október 26.)
1723. évi LXXIII. törvénycikk annak a helynek a földesurak birtokain leendő átengedéséről, a hol Tolna és más hasonló állapotban levő megyék törvényszékeiket tartásák, hivatalos irataikat őrizzék s a törvényhatósági hatalmat gyakorolják. Ld.

-
- <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300073.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D24> (A letöltés ideje: 2022. október 26.)
1729. évi XXV. törvénycikka megyei bírák és tisztviselők minden törvénykezési s ugyszintén más hivatalos iratokat is, minden egyes év lefolyása után a megyei levél-tárba eredetiben nyujtsanak be. Ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72900025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D24> (A letöltés ideje: 2022. október 26.)
1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről. Ld. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (A letöltés ideje: 2022. október 27.)
1901. évi XX. törvénycikk a közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről. Ld. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90100020.TV&targetdate=&printTitle=1901.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (A letöltés ideje: 2022. november 4.)
1912. évi VII. törvénycikk egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról. Ld. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D37> (A letöltés ideje: 2022. november 4.)

Sallai Balázs

„Az addig fennállott társadalmi rend megbontását elősegíteni törekedtek”

*Igazolási eljárások Debrecenben (1919–1920)**

E rövid terjedelmű írás az 1920-as „alkotmányos rend visszaállítását” követő időszak felelősségre vonási hullámának egy kisebb szegmensét, az ún. igazolási eljárást és dokumentumait veszi górcső alá. Az általános történeti megállapításokon és a jogi háttéren túl, mintegy a joggyakorlat illusztrációjaként a debreceni törvényhatóság igazolóbizottságának működését vizsgálja meg levéltári források felhasználásával. Ezen igazolóbizottság eljárási gyakorlatáról, anyagi és alaki jogértelmezéséről és az általa kiszabott szankciók jellegéről szól a tanulmány.

Az 1918–1919-es magyar válsághelyzet utáni visszarendeződés során mind az akkori hatalmi elit, mind a társadalom részéről igény merült fel arra vonatkozóan, hogy e zavaros időkben „helytelenül” viselkedő, különösen a Tanácsköztársaság diktatórikus rendszerét támogató, kiszolgáló egyéneket valamilyen módon felelősségre vonják: „A proletárdiktatúra bukása után, a rend visszatérével az országban mindenütt megindult a tisztítási folyamat, mely az állampolgároknak a kommün alatti magatartását vette vizsgálat tárgyává abban hivatali és egyéb kötelekben, amelyben az illető állott.”¹ Ennek számos eszköze volt, amelyek lehettek jogi szempontból legálisak (a legismertebb megoldás a büntetőperек lefolytatása volt, például a népbiztosok pere), illetve olyanok, amelyek nem tekinthetők legálisnak (így például a fehér terror során elkövetett cselekmények). Céлом egy eddig kevésbé feltárt legitím módot bemutatni: az ún. igazolási eljárást, illetve ennek működését Debrecen szabad királyi városban, a helyi törvényhatósági tisztviselők igazolási eljárásai kapcsán. Ám előzőleg szükséges néhány szót ejteni a módszertani és kutatástörténeti kérdésekről.

Egy nemrég megjelent kutatómódszertani kézikönyv szerint „nem érdemes a levéltári kutatásokat a ráfordítás-megtérülés koordináta-rendszerében elhelyezni, hiszen az is előfordulhat, hogy a kutatásra fordított időhöz képest szerénynek tűnik [az eredmény].”²

* A kézirat az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ 15008/1920. BM rendelet preambulum

² Koi-Schweitzer, 2020: 485.

Ez sajnálatosan sokszor igaz is, de véleményem szerint ebben az esetben nem. A Balthazár-féle igazolóbizottság iratai egy kötetet (jegyzőkönyvek) és két dobozt tesznek ki az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára iratanyagán belül.³ A dobozokban az eljárásokhoz kapcsolódó hivatalos levelezés és bizonyítási anyagok találhatóak. Ez utóbbi egység igen sokszínű, s további köztörténeti kutatások számára is értékes forrásokat kínál. Az írott szövegeken (például „a proletárdiktatúra alatti szereplésükért felelősségre vont személyek kihallgatási és egyéb iratai”) kívül található benne jó állapotban fennmaradt plakátok, falragaszok (amelyek a lakosság tájékoztatását segítették elő), fotók, levelek, illetve megtalálható a debreceni forradalmi törvényszék néhány eredeti névtáblája is, amelyekből meg lehetett tudni, hogy kik voltak annak „bírái.” Külön érdekességet jelentenek a bizottsági jegyzőkönyvek, amelyek a testület döntéseit is rögzítik, mivel ezekről a határozatokról külön (hivatalos) okirat nem készült, vagy legalábbis nem áll rendelkezésre. Ezt a kapcsolódó iratanyagok is bizonyítják: a bizottság döntése folytán fegyelmi eljárás alá vont tisztviselők fegyelmeivel kapcsolatos forrásai között ugyanis nem található semmilyen hivatalos értesítés, legfeljebb az ezen eljárásokat elrendelő végzésekből vagy más dokumentumokból tudható meg az, hogy az igazolóbizottság kérte a fegyelmi eljárás lefolytatását. A kapcsolódó fegyelmi iratokról, processzusokról alább még lesz szó. E színes bázis szolgált az alább ismertetendő vizsgálódás alapjául.

A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-én bekövetkezett bukása utáni időszakban az élet számos területén⁴ találkozhatunk ad hoc jellegű igazolóbizottságokkal, amelyeknek közös vonása, hogy működésük során valamilyen eljárásrendet követve vizsgálat alá veszik a meghatározott személyek (ebben az esetben a debreceni törvényhatóság szinte valamennyi tisztviselője) meghatározott időszakban (ebben az esetben 1918. október 31. és 1919. augusztus 1. között) tanúsított magatartását, s döntenek arról, hogy az adott személy olyan viselkedést tanúsított-e, amely, elsősorban erkölcsileg „tiszta” vagy legalább menthető, azaz igazolható. Erről rendszerint valamilyen írásos okmányt állítottak ki. A visszarendeződés idején⁵ azonban e különböző testületek olyan gyorsasággal és oly nagy számban jelentek meg, hogy az inkonzisztens és a jogos érdekeket sértő joggyakorlat elterjedését megelőzendő a Belügyminisztérium 1920 márciusában rendeletet bocsátott ki, amelyben szabályozta az igazolási eljárás menetét, miközben meghagyta az egyesületeknek (e fogalom alá akkor jóval több jogi személyiséggel rendelkező társulás tartozott) a választás jogát, hogy kívánnak-e ilyen bizottságot állítani, vagy sem.⁶ Számos egyetem, minisztérium, magánszervezet, s nem utolsósorban törvényhatóság élt e lehetőséggel.⁷ Már itt fontos azt megemlítenünk, hogy más, e tárgykört szabályozó jogforrás hiányában ezt, a kifejezetten az egyesületekre „szabott” rendeletet alkalmazta

³ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k., 1. és 2. d.

⁴ Debrecenben másik példa lehet az egyetem dolgozóit érintő igazolási eljárási hullám (Balogh, 2014: 282–283.), csakúgy mint más egyetemeken is. Takács, 2018: 97.

⁵ Az 1920. évi I. törvénycikk elfogadását követően.

⁶ 15008/1920. BM rendelet 1–2. §

⁷ Példának okáért a Budapesti Tudományegyetem jogi kara is így tett, erről: Szivós, 2021: 37–45

megfelelően a törvényhatóság igazolóbizottsága is. (Azon kérdés megválaszolása, hogy ez országos tendencia volt-e, további kutatásokat igényelne). Továbbá a bírói kar tagjai sem kerülhették el az igazolási, illetve fegyelmi eljárásokat ebben az időszakban.⁸

Debrecen szabad királyi város törvényhatósági közgyűlése még 1919-ben megszavazta azt a határozatot,⁹ amely szerint egy ilyen célt szolgáló bizottságot hoz létre a törvényhatósági „tisztségviselők és alkalmazottak Tanácsköztársaság alatti magatartásának vizsgálására.” Ilyen személyek voltak a városi közigazgatási szerveknél, valamint a város tulajdonában álló vállalatoknál dolgozók. A bizottság elnöke dr. Balthazár Dezső – az egyébként jogász végzettségű – református püspök lett. A Balthazár-féle testület tagjai dr. Haendel Vilmos (1920. január 9-én kilépett),¹⁰ dr. Kun Béla¹¹ (1920. május 3-án kilépett), Komlóssy Dezső, Kertész Imre, és Balogh István voltak.¹² Bár később – mint azt alább látni fogjuk – a taglétszám csökkent, a bizottság még így is megfelelt a később kibocsátott rendeletnek, amely előírta, hogy a létszám négy főnél kevesebb nem lehet.¹³

A bizottság előzetesen, tekintve, hogy az azt létrehozó határozat kimondta, a fent megjelölt kategóriákba tartozó valamennyi személlyel szemben az igazolási eljárás hivatalból indul meg, egy felhívást tett közzé 1919. december 21-én. Ez úgy szolgálta a gyorsabb ügymenetet, hogy az abban feltett kérdésekre a tisztviselőknek megadott határidőn belül írásban kellett válaszolniuk, s a bizottság csak a „gyanús” eseteket vizsgálta meg részletesen. A felhívás megválaszolendő kérdései a következők voltak:

- „1. Tett- e valami indítványt, javaslatot, kezdeményezést szóval vagy írásban, ami ellentétben állott hazánk alkotmányával, vagy a nemzeti állam jogi rendjével?
2. Ajánlkozott- e olyan ténykedésre, ami ellentétben áll hazánk törvényeivel és törvényes jogszabályaival? 3. Hajtott- e végre olyan intézkedést, mely a törvényekkel és egyéb törvényes szabályokkal ellentétben állt?
4. Hagyott- e végrehajthatlanul törvényben, törvényes kormányrendeletben vagy szabályrendeletben megszabott hivatalos feladatot, anélkül, hogy a végrehajtás mellőzésére felsőbb hatóságtól utasítást kapott volna?
5. Fogadott- e el megbízást, állást, hivatali forradalmi szervtől? Vagy tett- e kísérletet ilyennek a maga számára kieszközlésre?

⁸ Schlachta, 2021: 267–269

⁹ 99/1919. bkgy. határozat

¹⁰ A választás valószínűleg azért esett a bizottság szervezésekor Haendelre, mert egyrészt háborút megjárta kitüntetett katona volt és 1916-tól udvari tanácsosi, illetve nemesi címet nyert Ferenc Józseftől, tehát kellő tekintéllyel bírt, másrészt a tanácskormány idején politikai nézetei miatt fogságban volt, így módon e korszakbeli működése feddhetetlenségéhez kétség sem férhetett. P. Szabó, 2002: 237–238.; P. Szabó, 2020: 20–21.

¹¹ Kun Béla egyetemi pályafutása mellett megbecsült tagja volt a debreceni közéletnek, 1916-tól a törvényhatósági bizottság tagjává választották, vagyis beletlátott a helyi közigazgatás működésébe. Csohány, 2002: 135. Valószínűleg e két tényező tette alkalmassá az igazolóbizottsági tagságra.

¹² MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. (A Balthazár-féle igazolóbizottság jegyzőkönyvei)

¹³ 15008/1920. BM rendelet 3. §

6. Vett- e részt kényszerítés nélkül 1918. október 31. után, vagy közvetlenül azt megelőzően olyan népgyűlésen, szakszervezeti vagy más gyűléseken, melyeknek célja a fennálló jogi és társadalmi rend erőszakos megváltoztatása volt?
7. Tartott- e beszédet ilyen gyűlésen?
8. Vett- e részt olyan egyesülésben vagy mozgalomban, mely a fennálló jogi és társadalmi rend erőszakos megváltoztatására törekedett?
9. Vett- e részt egyeseknek hivatalukból elmozdítása, szabadságukban korlátozása vagy megfélemlítése céljából véghezvitt cselekményekben, vagy volt- e előzetes tudomása ilyen cselekmények tervezéséről?
10. Adott- e vagy rendelt- e adni pénzt vagy más vagyoni értéket a magáéból vagy közvagyonból forradalmi törekvések támogatására, vagy a forradalomban közreműködő emberek segítségére?
11. Folytatott- e társadalmi érintkezést a forradalmi mozgalomban élénken résztvevő emberekkel s ha igen, folytatása volt-e ez a forradalom előtt már fennállt érintkezésnek, vagy csak a forradalom alatt keletkezett?”¹⁴

Az alakuló ülésre a felhívás közzététele után két nappal, 1919. december 23-án került sor, ám a tényleges működést csak az új évben kezdték meg.¹⁵ Az első érdemi ülésre 1920. január 9-én került sor.¹⁶ Számos ülés jegyzőkönyve tanúsítja, hogy a bizottság nem csupán az írásos válaszadások alapján járt el, hanem néhány esetben lakossági bejelentések is munkájuk alapját jelentették,¹⁷ s minden ilyen ügyet részletesen vizsgáltak is, legalábbis a ránk maradt dokumentáció erre enged következtetni. Tizenhárom tisztviselő esetén az eljárást meg sem indították, mivel e személyek ellen már bűnvádi eljárás volt folyamatban. Ezek közül néhányan a Vörös Hadsereg tagjai voltak, s mint ilyenek, erőszakos cselekményeket (vagy akár emberölést) követtek el, míg mások kisebb bűncselekmények vádjával álltak bíróság elé, s hat orvost azért vontak felelősségre, mert a vád szerint „kommunista szervezetet alapítottak”, valamint két személy ellen a forradalmi törvényszékben való szerepvállalásuk miatt indult büntetőeljárás.¹⁸ Az 1920. január 12-i és 17-i ülés alkalmával foglalkozott a bizottság a városi közalkalmazottak szabad-szervezetének irataival és jegyzőkönyveivel, ugyanis az ezen szervezetben való tagság már eleve alapos gyanú árnyékát vetette az eljárás alá vont személyekre. Ennek magyarázata az, hogy a szabadszervezetet néhány magasabb rangú törvényhatósági alkalmazott hozta létre, sőt alapszabályát dr. Miszti Károly, akkori tisztii főügyész fogalmazta, még a tanácskormány hatalomra kerülése előtt, érdekvédelmi célokból. E szervezet a 133 nap alatt azonban a Közalkalmazottak Országos Egyesülete debreceni fiókszerveként működött, s azon tagjai, akik nem léptek ki belőle, kommunista magatartás gyanújába ke-

¹⁴ MNL HBML IV. 1414. b. 79. d. iktatószám nélkül

¹⁵ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Pl.: MNL HBML 1403. j. 1. k. 1920. január. 12. és 13. jegyzőkönyvek

¹⁸ MNL HBML IV. 1403. j. 1. d. A proletárdiktatúra alatti szereplésükért felelősségre vont személyek kihallgatási és egyéb iratai

veredtek, mivel számos jegyzőkönyv bizonyította, hogy a szabadszervezet közgyűlése megpróbálta a város irányítását magához ragadni. Természetesen nem minden tag esetében állt meg e vád, és sokakat felmentettek a fegyelmi eljárások során. A másik, már önmagában terhelő tény a feltárt gyakorlat szerint a szabadkőműves páholyban való tagság volt. Emiatt került sor dr. Kun Béla bizottsági tag kilépésére is, mivel bebizonyosodott: maga is tag volt, bár előzőleg a páholyból kilépett.¹⁹ A későbbiek során egyre több magas rangú városi vezetőről derült ki, hogy szabadkőműves volt, így a bizottság egyik utolsó ülésének jegyzőkönyve a következőt tartalmazza: „magában véve a bizottság a szabadkőművességet terhelő adatnak nem értékelte.”²⁰ A volt tagok persze a szóbeli helytelenítést így sem úszhatták meg, bár végül mindegyiküket igazoltnak nyilvánították.

1920 februárjától kezdve a bizottság megszűnéséig a tanúkihallgatások és általában a bizonyítási eljárások lefolytatására került sor. A már hivatkozott rendelet lakonikus rövidséggel, de meghatározott néhány alapvető szabályt. Így például rögzítette a kontradiktórius jelleget,²¹ azaz az eljárást szóban kellett lefolytatni (ami persze nem zárta ki az írásos bizonyítási eszközöket, például jegyzőkönyvek, igazolások, iratok), előírta a kötelező jegyzőkönyvvezetést,²² a szóbeli és az egyszerű többségű döntéshozatal elvét (szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött).²³ A tanúk kihallgatását két-két fő végezte eleinte, azonban április 29-től teljes tanácsban foganatosítottak minden eljárási cselekményt, így a tanúk kihallgatását is.²⁴ Ez azért volt jobb megoldás, mert a döntéshozatal során mindig a teljes bizottság hozta meg a határozatot, s ennek ily módon voltak olyan tagjai, akik, jóllehet, nem közvetlenül a tanúktól szereztek tudomást az egyes tényállásokról, mégis eldönthették az ügy végkimenetelét, akár a megfelelő rálátás hiányában is. Márpedig a modern értelemben vett jogszolgáltatás (mivel a jelen esetben kvázi bírói testület járt el) alapvető kritériuma az, hogy az ügyben döntő jogalkalmazó közvetlenül észlelje a döntését megalapozó tényezőket.

A bizottság hatáskörét illetően két dolgot érdemes megemlítenünk. Az első, hogy milyen jellegű döntéseket hozhat. A BM rendelet kimondta, hogy a magáncélú egyesületek esetén csak felmentő vagy az egyesületből kizáró döntés születhet.²⁵ Ám az állami szerveknél némileg más volt a helyzet, hiszen a törvényhatósági közgyűlés egy ad hoc bizottsága nem foszthatta meg a tisztviselőket állásuktól és nem sodorhatta veszélybe az ő vagy családjuk egzisztenciáját. Ezért az a döntés született, hogy a bizottság csupán javaslatot tehet a tisztviselő felettesének arra vonatkozóan, hogy az eljárás alá vont személyt igazolja, elbocsátani javasolja, fegyelmi vizsgálat lefolytatását javasolja ellene vagy egyéb más, enyhe szankciót alkalmaz vele szemben. Ez utóbbit a bizottság saját hatás-

¹⁹ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. 1920. május. 03. jegyzőkönyv

²⁰ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. 1920. szeptember 8. jegyzőkönyv

²¹ 15008/1920. BM rendelet 4. §

²² Uo.

²³ 15008/1920. BM rendelet 5. §

²⁴ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. 1920. április. 29. jegyzőkönyv

²⁵ 15008/1920. BM rendelet 5. §

körében gyakorolhatta, s ilyen fenyték volt például a tiszteletbeli címtől való megfosztás, vagy a tanúsított viselkedés helytelenítése. Azt, hogy a bizottság döntése nem bírt kötelező erővel, jól szemlélteti, hogy míg a testület 38 tisztviselővel szemben javasolta a fegyelmi vizsgálatot, addig azt ténylegesen csupán kilencel szemben folytatták le, s annak is többsége felmentéssel végződött.²⁶ A rendelet az egyesületek esetében nem biztosított jogorvoslatot az érdemi döntéssel szemben, ha az eljárás alá vont személy azonban alaki jogi szabálysértést észlelt a folyamat során, a törvényhatóság első tisztviselőjéhez fordulhatott panasszal 15 napon belül, illetve másodfokú (az egész eljárást tekintve harmadfokú) szervként ebben az esetben a belügyminiszter járt el. A törvényhatóságok esetében természetesen – mivel a döntés nem volt kötelező erejű, csupán ajánlás, így – értelmetlen lett volna jogorvoslatot biztosítani ellene, bár a tiszteletbeli címtől való megfosztás esetén talán méltányosabb lett volna a jogorvoslati lehetőség biztosítása. A másik érdekesség, hogy a bizottság hatásköre idomult a közigazgatási szervezet hierarchiához. Példának okáért a Debreczeni Kerületi Munkásbiztosító Pénztár alkalmazottjaival szemben, bár az eljárás itt indult meg, utóbb a bizottság azt megszüntette, mivel a pénztári tagok esetében a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium (tehát egy magasabb szintű szerv) igazolóbizottsága volt jogosult eljárni.²⁷

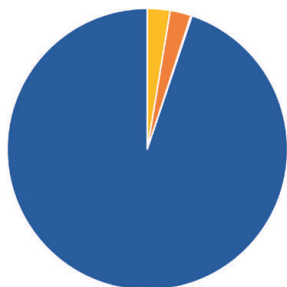
A Balthazar-féle igazolóbizottság 1920. szeptember 29-én tartotta utolsó, 26. ülését. Kilenc hónapos működése során valamivel több mint 1450 igazolási eljárást folytatott le és 75 tisztviselővel szemben javasolta valamilyen szankció kiszabását, ebből 35 esetben a tisztviselő állásából való azonnali elbocsátását. E felelősségre vonási folyamat befejezéséről a debreceni közigazgatási bizottság 1921. január 5-i határozatának szövege értesített mindenkit: „A Kormányzó Ur Öföméltósága, a Kormány és általában az új politikai irányzat – a múltat áthidalva – a kiengesztelődés útjára lépett, a megbosszúlás politikájától eltért s vissza akar mindenkit bocsátani régi munkaköréhez, kövesse a közigazgatási bizottság is azt az utat s mivel nagyon sok tisztviselő, olyan is, akinek távolléte igen nagy kárára a közigazgatásnak, eljárás alatt áll – vétessék minden egyes elrendelt fegyelmi ügy revízió alá, de különösen a felfüggesztéssel kapcsolatos ügyek.”

²⁶ V.ö.: MNL HBML IV. 1414. b. 79. és 80. d. vonatkozó tételei. Az eljárások száma máshol is erőteljesen nőtt; a budapesti adatok ezt jól szemléltetik. Csizmadia Andor egyik tanulmánya szerint a budapesti közigazgatási területen 1919 és 1943 között a fegyelmi eljárások több, mint 25%-a indult a tisztviselők Tanácsköztársaságban való működése miatt, ami összességében elég magas arány. Talán még árulkodóbb az évek szerinti megoszlás: 1919-ben 130 ilyen ügy indult, s a következő években az arány visszaállt normál állapotába: 1920-ban 20, 1921-ben 47. Csizmadia, 1982: 829.

²⁷ MNL HBML IV. 1403. j. 1. k. 1920. július. 4-én kelt hivatalos levél

Az eljárások során bizonyítékként felhasznált egyik fotó, amin a Tanácsköztársaság idején vezető pozíciót betöltő személyek láthatók. (MNL HBML 1403. j. 3. d.)

Az eljárások eredményei

- Elbocsátás
- Fegyelmi eljárás lefolytatása
- Igazoltnak tekintett

Levéltári források és szakirodalom

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

1403. j. = Debrecen Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Balthazar-féle Igazolói Bizottság iratai

1414. b. = Debrecen Város Közigazgatási Bizottságának iratai. Ügyviteli iratok

Balogh, 2014 = Balogh Judit: Krasznarécsei Mártonffy Marczel (1875–1943). 279–296. In: P. Szabó Béla (szerk.): „ernyedetlen szorgalommal...” A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949). Debrecen, 2014.

- P. Szabó, 2002 = P. Szabó Béla: Szepesváraljai Haendel Vilmos: A vitatott politika-professzor. 235–281. In: P. Szabó Béla- Madai Sándor (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947). Debrecen, 2002.
- P. Szabó, 2020 = P. Szabó Béla: Haendel Vilmos jogászprofesszor, a Debreceni M. Kir. Tisza István- Tudományegyetem 1942/43. tanévi rector magnificusa. Gerundium, 2020. 1–2. sz. 15–48.
- Csizmadia, 1982 = Csizmadia Andor: Fegyelmi jog a közigazgatásban a két világháború között. Állam és Igazgatás 1983. 9. sz. 821–830.
- Csohány, 2002 = Csohány János: Szentpéteri Kun Béla: A tudós egyházbiztos és sokoldalú szervező. In P. Szabó Béla- Madai Sándor (szerk.): A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915-1947). Debrecen, 2002.131–153.
- Koi-Schweitzer, 2020= Koi Gyula- Schweitzer Gábor: A levéltári kutatás. In Jakab András- Sebők Miklós (szerk.): Empirikus jogi kutatások, Budapest, 2020. 477–496.
- Schlachta, 2021= Schlachta Boglárka Lilla: Adalékok a bírói hivatás történetéhez a Budapest Főváros Levéltárában feltárt iratok tükrében (1890-1938). In Szikora Veronika- Balogh Judit (szerk.): Díjnyertes gondolatok: Tanulmányok a 35. OTDK Állam- és Jogtudományi szekciójának első helyezett szerzőitől. Debrecen, 2021. 257–280.
- Szivós, 2021= Szivós Kristóf: A Tanácsköztársaság után felállított igazolóbizottság körüli vita a Budapesti Tudományegyetem jogi karán. Jogtörténeti Szemle, 2021. 4. szám 37–45.
- Takács, 2018= Takács Péter: „Most már nincs magánjog, nincs közjog, szüntessék be az előadásokat.” Szladits Károly tanúvallomása a népbiztosok perében (1920). Jogtörténeti Szemle 2018. 3-4. szám 97–104.

■ A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete 2022. június 20–22. között tartotta vándorgyűlését Budapesten, amelynek tartalmáról e lapszámunkban olvasható részletes tudósítás. A következőkben az ott elhangzott előadások közül adunk közre kettőt írott, szerkesztett változatban.

Bernád Rita-Magdolna

A levéltáros szakma újabb kihívása: a levéltár-pedagógia

Gyermekprogramok a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárban

A levéltár-pedagógiai foglalkozások szolgáltatássá válásának rövid története

A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár összesen kilenc gyűjtőlevéltárból áll, amelyek nyolc városban működnek (Gyulafehérvár, Kolozsvár, Szamosújvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós és Csíkszereda). Elsőként a központi, gyulafehérvári érseki levéltárban tartottak levéltári órákat a 2010-es évek közepe táján a Hittudományi Főiskola növendékeinek, amelyek raktárlátogatással egybekötött egyház-igazgatástani tanóráknak minősültek.

A fiatalabb iskolás korosztály részére tervezett, gyakorlati foglalkozásokat is magában foglaló négyórás program megtartására először 2016. április 19-én került sor Gyergyószentmiklóson, az akkori első osztályosokkal egy alternatív oktatási héten.¹ A kezdeményezés személyes érintettség révén, első osztályos kisgyermek szülőjeként, a pedagógussal való közvetlen kapcsolat segítségével kezdődött. Innentől kezdve a színes tematikájú látogatásból egy újabb levéltári szolgáltatás született az erdélyi magyar levéltárak életében, a levéltár-pedagógia.² Az ekkor nyújtott levéltári diákprogram tetszetős tartalma és különleges híre hamar elterjedt a környék iskolái között. Napjainkig felkeresik levéltárainkat elemi és középiskolai osztályok is, rendszerint a román közoktatási tanrend részét képező *Iskola Másként Hét* keretében, gyűjteménylátogatás és napi szakfoglalkozások céljából.³ A népszerűsítés „szájhagyomány” útján történik, általában egyik tanerőtől

¹ <https://ersekszeg.ro/hu/content/leveltarpedagogiai-nap-gyulafehervari-foegyhazmegyei-leveltargyergyoszentmiklosi> (A letöltés ideje: 2022. szeptember 16.)

² <https://romkat.ro/2017/06/08/ujabb-leveltar-pedagogiai-foglalkozas-a-gyergyoszentmiklosi-gyujtoleveltarban/> (A letöltés ideje: 2022. szeptember 16.)

³ Az *Iskola Másként Hét* egy olyan alternatív tanhét, amelyet a Tanügyminisztérium rendelt el 2012-ben. Tulajdonképpen egy nemformális oktatási időszak, amely nem a szokványos környezetben történik. Célja, hogy az ország valamennyi oktatási intézményéből, az óvodásoktól az érettségizőkig, bevonjanak mindenkit egy egyhetes interaktív programsorozatba, általában a tanév második félévében, amikor az óvodások és a diákok többféle közegben megfordulhatnak, gyakorlati tevékenységeket

értésül a másik pedagógus kolléga, illetve a szülők ajánlják a tanítónak vagy az osztályfőnöknek olyan szülői értekezletek alkalmával, amelyeken előzetesen az alternatív oktatási hét tartalmát tárgyalják és állítják össze.

A gyermekekkel végzett tevékenységeknek nagy előrelépést biztosított 2019-ben egy Bethlen Gábor Alap által közzétett pályázat, amelyet *Gyermekbarát programok* címmel hirdettek meg. Az ekkori nyertes pályázatnak köszönhetően sikerült megalapozni a levéltár-pedagógiai műveletekhez elengedhetetlen technikai alapkészletet, az eszközöket (például különböző pecsétnyomók, írógépszalagok), valamint beszerezni a kézzel készíthető munkákhoz szükséges anyagokat (pecsétviasz, kartonok, színes papírok, írószerek, ragasztók).

A levéltárban zajló oktatási alkalmak gyakoriságának és a növekvő tendenciának köszönhetően 2022 márciusától a levéltár-pedagógiai foglalkozás hivatalosan is bekerült a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár szolgáltatásai közé, egy iskolai napos (4–5 órás) pedagógiai program és egy hetes levéltári tábor keretében.

A levéltári foglalkozások eddigi helyszínei és résztvevői

A kifejezetten elemi és középiskolai csoportok részére szervezett levéltári tevékenységek eddig három városban valósultak meg. Csíkszeredából a Nagy Imre Általános Iskola, a Petőfi Sándor Általános Iskola, a Segítő Mária Római Katolikus Gimnázium⁴ és a Márton Áron Főgimnázium 1–12. osztályos diákjai vettek részt hasonló programokon a Csíksomlyón létesült Csíkszeredai Gyűjtőlevéltárban, Könyvtárban és Restaurátor Műhelyben.

Székyudvarhelyen a Tamási Áron Gimnázium 9–12. osztályos tanulói, míg Gyergyószentmiklóson a Fogarasy Mihály Általános Iskola, a Vaskertes Általános Iskola, a Kós Károly Általános Iskola és a Salamon Ernő Elméleti Líceum 1–12. osztályos iskolásai részesültek a gyakorlati képzésekben.

2016-tól napjainkig együttesen 17 gyermekcsoport, vagyis 560 diák vett részt az intézmény nyújtotta levéltári tevékenységeken.

A foglalkozások típusai

Az egynapos levéltár-pedagógiai és a tábori tevékenységek is nyolc foglalkozástípus köré szerveződnek. Ezeket az alábbiakban részletesebben ismertetem.

Gyűjteménylátogatás

Az iratgyűjtemény látogatásának célja a vizuális élménynyújtáson túl az elméleti szakismertetek közvetítése, sajátos levéltártani kifejezések (fond, állag, proveniencia, pertinencia)

végezhetnek vagy éppen különféle szociális helyzeteket ismerhetnek meg. A javasolt elfoglaltságok összegyűjtése, megtervezése és lebonyolítása a tanügyi személyzet feladata.

⁴ Hargita Népe. 2019. október 17.

tanítása. A levéltárban különböző irattípusokkal ismerkedhetnek (anyakönyv, iktatott irat, számadáskönyv, jegyzőkönyv, historia domus, személyi hagyaték, tervrajz, fotó), valamint megtapasztalhatják a tárolási körülményeket és az ehhez kapcsolódó terminológiát is rögzíthetik (mikroklíma, termohigrométer, Salgó polc, savmentes doboz, pallium). A könyvtárlátogatás alkalmával példák szemléltetésén keresztül lehet olyan fogalmakat tisztázni, mint az ősnymtatvány, antikva és régi könyv, valamint egyéni kérésre kötetek azonosítása, kötésük anyagainak felismerése és a könyv tartalmi megállapítása is megtörténik. Amennyiben a foglalkozás Csíkszeredában zajlik, és a restaurátorműhely is sorra kerül, itt különleges gépekkel, berendezésekkel, változatos szerszámokkal, eszközökkel és restaurátori anyagokkal is kapcsolatba kerülhetnek a résztvevő diákok.

Oklevél- és dokumentumkészítés

Ez a foglalkozás segíti a diákot eligazodni a különböző korok oklevelei és dokumentumai között, és felismerni egy irat keletkezésének idejét pusztán a formai ismertetőjegyek - így például íráskép, íróanyag, íráshordozó anyag, hitelesítési technika - segítségével. A tanulók igény szerint a levéltári irat három különböző típusát készíthetik el, ezáltal az elméleti bevezető oktatás során tanultakat gyakorlattal mélyíthetik el.

a) Középkori oklevél

Elsőként egy középkori, függőpecséttel hitelesített kiváltságlevél formai részeivel ismerkedhetnek, majd pergamenutánzatú, krémsárga árnyalatú kartonlapokból saját oklevelet hoznak létre. A plicatura felhajtása után fekete tintába mártogatott pennával (lúdtollal) vagy stylusszal (nád- vagy fapálcikával) és egy előre kikészített gótikus ábécéminta segítségével gyakorolhatják az írást. A tintafőlöszleg eltávolításához itatóspárnát is használhatnak. Az így elkészült oklevelet helyben, közösen főzött, ételfestékkel pirosra színezett, só-liszt alapú gyurmából formázott függőpecséttel hitelesíthetik, amelyet sodrott pamutzsinórral illesztenek az oklevélhez. A befűzött lecsüngő zsinórszálakra gombóc alakban elhelyezett piros gyurma a korabeli méhviasz képlékeny anyagát helyettesíti, amelybe fémből készült, fakszimile pecsétnyomót nyomnak, hogy az oklevélkibocsátás utolsó és egyben egyik legfontosabb mozzanatát is megtapasztalják.

b) Újkori zárt, bizalmas tartalmú levél és modern kori kiváltságlevél

A titkos tartalmú levél készítése könnyen hajtogatható, krémes árnyalatú papíriveret feltételez változatos, álló és fekvő formákban, amelyet a tűréstechnika elsajátítása után zárópecséttel erősítenek meg.

A modern kori nyílt tartalmú levelet (pl. kiváltságlevél, anyakönyvi igazolás, kano-noki kinevezés) hasonló árnyalatú papírlapból készítik, pennával és tintával, egy fény-másolat vagy fotó alapján. Az így nyert leveleket a tanoncok rányomott viaszpecséttel „autentifikálják”.

A vörös pecsétviaszt viaszkanálban olvasztják meg gyertyaláng fölött és háromféle pecsétnyomóval rögzíthetik az oklevélhez. Az egyik a berecki plébánia 1840-ben öntött pecsétnyomójának a rekonstrukciója, Szent Miklós védőszent ábrázolásával (átmérője 30 mm), a másik a gyulafehérvári székeskáptalan 18. századi typariumának a hasonmása, Szent Mihály arkangyallal a pecsétképen (átmérője 50 mm), míg a harmadik egy életfát megjelenítő, 25 mm átmérőjű, szakboltokból beszerzett typarium.

c) 20. századi hivatalos levél

A különböző korszakok változó íráshordozóinak és íróeszközeinek érzékeltetése és megtapasztalása érdekében az iskolások régi, használaton kívüli írógépeket is kipróbálhatnak, amelyekkel levelet gépelhetnek. A másolatok készítéséhez indigót is használnak. A pedagógiai foglalkozásokhoz használt írógépek között van 1936-ban gyártott Diplomát Simplex márkájú, 1946-ban Kanadában gyártott Underwood Universal, 1960-ban Svájcban gyártott Gabriele Triumph darab és egy szintén svájci előállítású, 1963-as Hermes Media 3 típus is. Az írógépek „legfiatalabb” darabját az 1980-as évek elején gyártották. Ezek az írógépek a levéltári- és könyvtári gyűjtőutak alkalmával plébániákról, valamint papi hagyatékokból kerültek a levéltár gyűjteményébe.

A 20. századi hivatalos levelek elkészítésének végeztével a hitelesítéshez használaton kívüli plébániai gumibélyegzőt és tuspárnát alkalmaznak. Más esetben a kész okmányt egy szintén káptalani pecsétkép alapján gyártott száraz pecsétnyomóval bélyegzik meg.

Magyar paleográfia

Az iratolvasási gyakorlat főként középiskolás diákok esetében végezhető sikerrel. A paleográfia óra a kora újkori iratok olvasását biztosítja kétféle átírási módszerrel (betűhűség, korhűség). Az egyik leggyakrabban olvasott oklevél Bethlen Gábor konvenciója Krasznay Tamás szakácsmesterével, amely 1613. november 28-án kelt.⁵ Erről a diákok fényképmásolatot kapnak kézhez és kétféle átírást is jegyzetekkel, amely az esetleges elakadásnál segítségül szolgál számukra. A dokumentum sorait felváltva olvassák, a rövidítéseket és a kancelláriai formulákat feloldják, értelmezik. Az idegen szavakat, latin kifejezéseket közösen interpretálják szótörténeti táruk és szótárak segítségével. Egy másik, erre az alkalomra rendszeresen használt oklevél 1646 szeptemberében, Csíknagyboldogasszonyban keletkezett és az eljárás hasonló a Bethlen Gábor-féle oklevél értelmezéséhez.

Az iratolvasási gyakorlat előkészítésekor lényeges szempont az olvasásra szánt irat gondos kiválasztása, ugyanis az írásképe épsége, a betűvezetés tisztasága és könnyedsége szavatolja a kezdeti sikerélményt.

⁵ Az oklevél átírásához lásd Bernád Rita: Cum să edităm izvoarele arhivistice? In: Cum scirem istoria? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane. Alba Iulia, 2003. 130.

Könyvkészítés

A levéltár-pedagógiai kínálat egyik legkomplexebb ténykedése a könyvkészítés, amely gondos előkészületet igényel és több eszközre, illetve alapanyagra van szükség hozzá. Ezért az ifjancok általában tábori időszakban készíthetnek merített papírt hagyományos módszerekkel, növényi rostokból, mint például száraz nádszár és nádvirág, továbbá új-rahasztított papírból, a résztvevők által hozott, kiselejtezett ponyvakönyvekből és régi iskolás füzetekből.⁶ Az előkészítés szorgos és kitarító fizikai munkát igényel, ugyanis a száraz nádakat és az újrahasztítottásra szánt papírlapokat össze kell aprítani kézzel vagy ollóval, beáztatni, majd alaposan összeturmixolni. Ebből sűrű pép készül, amelyhez cellulózrostot kell arányosan adagolni, majd langyos vízzel felhígítani. Az így előállított, teknőbe és tálakba osztott papírmasszából – a megfelelő állag és sűrűség elérése után, merítőszitákkal egyenként papír meríthető. Az ekképpen nyert papírlap a víz lecsurgatását követően méretre szabott textilanyagra simítható, majd a maradék nedvességfő-
lősleg szivaccsal történő leitatása után ruhaszárítóhoz csíptetve szárítható. A művelethez fokozott kezűgyesség kell, ugyanis a még nedves papír beszakadhat már a szitáról történő leválasztás során, vagy szétmállhat, így a folyamatot gyakran meg kell ismételni. Az elméleti ismeretek átadása és befogadása, valamint a leleményesség igénye szülte az esetlegesen elszakadt, még nedves lapok kiegészítését papírpéppel, az újraöntés megelőzéseként, ahogyan a restauráláskor is történik. A hagyományos, növényi rostokból előállított papíron kívül készülnek festett, színes papírok is, de a résztvevők fejleszthetik kreativitásukat is, virágszirmokkal és szárított virágfejekkel díszített papírivekkel, amelyeket előzőleg ők maguk otthon gyűjtenek és préselnek ki erre az alkalomra. Előfordul, hogy egy-egy diák a hagyományos papírt színes papírpép kanállal történő csepeggetésével is díszíti; a változatosság és a spontán ötletmegosztások végigkísérik a táborok egészét, amivel nemcsak egymást, hanem a tábor szervezőit és levezetőit is gazdagítják.

A kiszáradt, textilanyagtámaszról gondosan leválasztott, ivrét túrt papíriveket füzetekbe varrják, majd ezek felvarrása után kerülnek az így nyert könyvecskékre a karton alapú kötéstáblák, melyek gerince textiltől készül. A táblák könyvtesthez való illesztését lúdtollal vagy fapálcikával és tintával feliratozott, korhűre kivágott címkék ragasztása követi.

A diákok a papírfestést is kipróbálhatják, ami babkávés vagy cikóriakávés oldattal történik. A papíriveket bemelegítik a lapos tálakba előkészített kávéoldatba, amíg az a papírív teljes felületét el nem lepi, majd a kívánt árnyalat fixálását egy másik, szintén lapos formájú, általában műanyag edényben ecetes-vizes oldat biztosítja. Az így nyert papírlapok szárítása szárítóállványon történik.

⁶ <https://romkat.ro/2022/07/09/leveltari-es-konyvrestauratori-tabort-tartottak-gyergyoszentmikloson/> (A letöltés ideje: 2022. szeptember 21.)

Bördíszítés, bőr kulcstartó készítése

A bőrrel való munkavégzés szerves része egy könyvkötő műhelyben zajló munkának, ezért a foglalkozásokon hangsúlyt kap a bőryanaggal végzett kézműves tevékenység is. Ennek egyik könnyen előállítható terméke a kulcstartó, amely a levéltárak biztonságát nyújtó kulcsoknak is kelléke lehet. A gyermekek a megadott sablon alapján körbevágják a bőrt, szívpapírból merevítőt is vágnak hozzá, belehelyezik a fémkarikát, megkenik ragasztóval az összehajtott, egyforma bőrréteg belsejét, majd az előre hevített typariumokkal kellő óvatosság mellett díszítik a külső bőrfelületet. A készlet legkedveltebb darabjai a Jézus-monogramot és a Mária-monogramot megjelenítő szerszámok. A bördíszítő eszközök a csíksomlyói ferencesek egykori könyvkötő műhelyének 17. századi szerszámkészlete alapján előállított hasonmások. Ezáltal a diákok közelebb kerülhetnek az erdélyi szerzetesrendek szerteágazó, kultúrateremtő tevékenységének megismeréséhez is.

Állományvédelmi műveletek végzése

Az iskolások a preventív konzerválás alapműveleteit a Csíksomlyón működő restaurátorműhelyben tanulhatják meg. Megtapasztalják a ph-toll fontosságát, amellyel a papír savassága vagy bázikussága állapítható meg. Száraz tisztítást végezhetnek ecsettel és porszívóval a számukra kikészített könyveken, ugyanakkor kipróbálhatják a Spirabilia munkaállomást is. Ezen kívül fakultatív módon bőrkötéseket tisztíthatnak puha rongy segítségével és ápolási műveleteket is végezhetnek rajtuk.

Levélbortékok hajtogatása

A levéltári tevékenységek egyik népszerű elfoglaltsága az origami. Korcsoporttól függően a gyermekeknek háromféle boríték hajtogatására van lehetőségük, amelyek nehézségi szintje életkor szerint különbözik. Eltérő típusú és méretű borítékokat tűrögethetnek, amelyeket színes papírból alkotott, szintén origami elemekkel díszíthetnek. A díszítő darabok ragasztását helyben, közösen főzött csirizzel ragasztják fel munkáikra. A kreatív foglalkozás alatt a boríték kialakulásának történetét is végighallgatják.

Dobozok hajtogatása

A fődobozok hajtogatását általában a nagyobb tanulók szokták igényelni. Az origami-dobozok készítéséhez nyolc darab, A4-es vagy A3-as szabvány méretű papírból négyzet alakúra kimetszett lapra van szükség, amelyet egyforma tűrésrend szerint hajtogatnak, majd négyesével összefűznek. Az ekképpen készült két egyforma dobozelem egymásra helyezéssel nyerhető a végleges doboz.

A foglalkozások célja

A tanulók változatos foglalkozásokon vehetnek részt, amelyek általában egy levéltár és könyvtár tartalmának genezise köré épülnek. Hogyan születik egy levél és egy könyv? Milyen anyagokból? Milyen eljárásokkal? Ha megsérül az idők során, hogyan javítják ki? Ugyanis ha tudjuk, hogyan keletkezik egy irat, vagy hogyan varrnak össze és kötnek be egy könyvet, ismerjük a lépéseket, az eljárások sorrendjét, akkor a visszaállításra is képesek lehetünk, ugyanis egy restaurálás folyamatában is ugyanaz történik, csak fordított sorrendben, vagyis a késztermékből, alkotásból az összetevők, elemek irányába haladunk.

A tanulók nemcsak az írott és nyomtatott egyháztörténeti emlékekkel, történelmi hagyatékunk forrásaival ismerkedhetnek meg, hanem azok őrzési feltételeivel és tárolási technikáival is. Számottevő gyakorlati tudást sajátíthatnak el a történelmi dokumentumok és kötetek anyagai keletkezésének és előállításának megtapasztalásával: papírkészítés, -festés, könyvkötészet, különböző pecsétek öntése, origami-levélboríték és -doboz készítés, bőrdíszítés, írógép- és indigóhasználat stb.

Az állományvédelmi alapismeretek és alapeljárások elsajátítása (szerves-szervetlen anyagok megkülönböztetése, a háztartási gépek használata a konzerválási-restaurálási beavatkozásokban a restaurátorműhely alapeszközeiként) mellett több gyakorlati célú, praktikus képességre tehetnek szert (újrahasznosítás, ételkészítés alapú ragasztóanyagok előállítása).

A magyar nyelvű levéltári anyag silabizálásával, a rövidítések feloldásával és a történelmi iratok tartalmának megfejtésével, amelyre a paleográfiai olvasásgyakorlat alatt kerül sor, elmélyíthetik nyelvemlékeink értelmezését, valamint szókincsünk gazdagságának felismerését és értékelését.

A levéltári oktatófoglalkozások összességében hozzájárulnak a fiatalok kreatív, szociális és kognitív készségeinek együttes fejlesztéséhez is. Mint tudjuk, a tapasztalati úton szerzett tudás maradandóbb, mert eredményesebb személyes működéshez vezet, ugyanis nem elméletekre, hanem a résztvevők saját, tényleges tapasztalataira, megélésére épül.

Eszköz- és kellékszükséglet foglalkozások szerint

1. Középkori és újkori oklevél (zárt és függőpecsétes): karton, lúdtoll, tinta, itatós, viaszrúd, viaszkanál, gyertya, zsinór, pecsétnyomó(k), házilag főzött piros gyurma (kicsiknek), betűnyomda (kicsiknek)
2. Függőpecséthez házi gyurma: ¼ kg liszt, 3 dl víz, 2 evőkanál só, 2 evőkanál olaj, 1 kiskanál citromsav, ételfesték, fémedény, elektromos rezsó vagy főzőlap (kb. 20 db pecsétre elegendő)
3. Gépelt levél: írógép, esetleg indigó, papír, szárazpecsétnyomó, gumibélyegző és tuspárna
4. Papírmerítés: cellulózrost vagy/és használt papír, víz, turmixgép, edények (mosdótál vagy műanyag kád), merítő sziták (farámára feszített és hozzárögzített szitaanyag,

- valamint egy vele megegyező méretű, szita nélküli fakeret), textilanyag (terítő, törülköző), szivacs, vasaló (szárítóállvány, prés), festékek, esetleg szárított növények, száraz nádszálak
5. Papírfestés: papír, kávé, ecet, víz, tálak
 6. Könyvkötés: papírlapok, textil (gázsínak), cérna, tű, olló, karton, ragasztó, ecsetek, gumihengerek, prés
 7. Csirizfőzés: rezsó, fémedény, liszt, víz, kanál
 8. Bőrdíszítés, bőrkulcstartó: fémkarika, bőrök, minták, olló, díszítő szerszámok, rezsó
 9. Origami dobozok, borítékok: színes papír, fénymásolópapír, esetleg ragasztó, színes szalvéta

Visszajelzések diákok és kísérő pedagógusok részéről

A program zárásaként fontosnak tartom az élmények, tapasztalatok megosztását a résztvevő diákok és tanárok, tanítók részéről, ami a továbbiakban segíti a diákprogramokat vezető levéltárost a tervezésben, a foglalkozások igény szerinti alakításában, esetleg módosításában. A visszajelzések szóban vagy írásban történnek, a rendelkezésre álló idő függvényében.

Az alábbiakban a tanulók és tanítók benyomásaiból idézek néhányat:

- „Isten fizesse meg a lelkes fogadtatást, a kedves szavakat, a szakmai útmutatást, az ízletes teát és a foszlós kalácsot! Hálás köszönet! Szép emlékekkel és tartalmas élményekkel gazdagodtunk.” (E. Cs. tanítónő, 4. oszt.)
- „Felejthetetlen élmény volt mindannyiunk számára, nagyon érdekes és izgalmas dolgokat tanultunk a mai nap. Köszönjük!” (12. oszt.)
- „Hálásan köszönöm az élménydús, érdekes foglalkozásokat, a bensőséges hangulatot, a vendégszeretetet, valamint a szakmaiság magas fokát, amelyekkel gazdagodhattunk testben, lélekben.” (W. E. tanítónő, 2. oszt.)
- „A tábor nagyon ötletes és kreatív volt, nagyon tetszett és a hely is szuper volt!” (V.A. 7. oszt.)
- „Szuper volt! Remélem, jövőben is lesz. Életem Best Tábora!” (E.O. 6. oszt.)
- „Nagy élmény volt! Hálás köszönet!” (K.H.)
- „A legjobb tábor. Nekem nagyon tetszett, mert nagyon sok mindent csináltunk és az étel is nagyon finom volt. Egyszóval nagyon fantasztikus volt a tábor, én még máskor is szeretnék jönni.” (Balázs, 11 éves)
- „Ez a tábor nagyon jó volt, mert volt sok dolog (...), s olyan volt, mintha visszamennénk az időben.” (András, 11 éves)
- „A legjobb élményem az volt, hogy könyvet kötöttünk.” (Olga, 11 éves)
- „Nekem az volt jó, amikor papírt öntöttünk.” (Borika, 9 éves)
- „Nekem az tetszett, amikor mentünk a könyvtárba, és olvastunk, és amikor írógépeztünk.” (Petra, 9 éves)

- „Olyan dolgokat tudtam meg, amiket nem tudtam: papírt készíteni, könyvet varrni. (...) Ez a legjobb tábor!” (Péter, 12 éves)
- „Leginkább ebben a táborban azt élveztem, hogy rengeteget kézműveskedtünk. (...) A papírmerítés volt a legfárasztóbb, de nagyon megérte. Minden nap után nagyon kifáradtam, de azért élveztem.” (Boróka, 11 éves)
- „Köszönöm, hogy eljöhettek ebbe a táborba! Sok mindent megtanultam, mint pl. a papírmerítést, papírból doboztűrőgetést, bőrből kulcstartó készítést, pecsételést, könyvkötést és sok minden mást.” (Cecília, 12 éves)

Tervek, jövőbeni elképzelések

Mivel az eddigi programok is igény és kereslet szerint alakultak, így újabban napirendre került a családi levéltári táborok és programok megszervezése. A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár munkatársai 2018-tól kezdődően évente találkoznak a levéltárosok védőszentje, Szent Lőrinc emléknapja (augusztus 10.) környékén.⁷ A kétnapos rendezvény az első, szakmai megbeszélésre szánt időszakot követően mindig alkalmat nyújt egy családi programokkal átszőtt együttlétnek is, amely magában foglalhat hasonló tematikájú, oktató- és kézműves-foglalkozásokat is.

Mindemellett felmerült egyházi és kulturális eseményekhez, különböző évfordulókhoz társuló, tematikus rendezvényekbe való bekapcsolódás ötlete és igénye, utóbbi az érdeklődőbb plébánosok részéről, pl. munkaközösségi lelki napok keretében.

Ami a tematikabővítést illeti, a következő tevékenységekkel lehet szélesíteni a kínálatot: cipópecsét (függőpecsét) készítése méhviaszból, színes zsinór sodrása, ún. kötélverés a függőpecséttekhez (magyar királyi kiváltságlevelekhez piros-fehér-zöld színű, és császári kinevezésekhez fekete-sárga), vagy tinta előállítás a korabeli receptek alapján (koromból, vasgalluszból).

Az eddigiekhez hasonlóan foglalkozásaink kínálatán, tartalmán az igények és a tapasztalatok figyelembevételével szándékozunk alakítani.

⁷ <https://romkat.ro/2019/08/27/leveltarosok-vandorgyulese/>; <https://romkat.ro/2021/08/17/leveltarosok-lorinc-napi-talalkozoja/>; <https://romkat.ro/2022/08/15/lorinc-napi-leveltaros-talalkozo/> (A letöltés ideje: 2022. szeptember 21.)

Gyűjteménylátogatás, pecsétöntés, oklevél- és könyvkészítés
a Gulafehérvári Főegyházmezei Levéltárban

Ismerkedés az oklevelekkel, állományvédelmi műveletek, dobozhajtogatás a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltárban

■ *A Magyarországi Egyházi Levéltárosok egyesülete vándorgyűlésén elhangzott előadás fontos és aktuális kérdést feszeget, a gyülekezetek őrizetében lévő gyűjteményi értékek nyilvántartását, sorsát. E kérdés más egyházakat is érint, s a közelmúltban folyóiratunk, és más szakmai folyóirat is foglalkozott a témával. Érdekes a továbbgondolásra az e tárgykörben rögzített többféle tapasztalat, vélemény, s az alábbi tanulmány is párbeszédre, közös gondolkodásra szólít.**

Osváth Zsolt

A református gyűjteményi értéktár

Az északpesti példa

Bevezetés

„Századok által megszentelt tapasztalaton épült igazság, hogy az összes világnemzetnek van történelme, úgy van történelme a legkisebb egyháznak is, legyen az bár csak parány számra nézve az összes emberiség milliomához viszonyítva.” – írta gyülekezeti krónikájában Szánthó Ödön, pomázi református lelkipásztor. Későbbi utóda a lelkipásztori tisztségben Szűcs Ferenc teológia professzor így ír: „Az emlékezés és emlékeztetés a Szentírás legfontosabb szavai közé tartoznak.”¹ Szántó és Szűcs tiszteletes urak idézett gondo-

* A Magyarországi Evangélikus Egyházra vonatkozóan adtuk közre Kovács Eleonóra: Az iratmentés igénye! A Magyarországi Evangélikus Egyház egyházközségekben őrzött iratairól és Világi Dávid: Hozzászólás az evangélikus iratmentés ügyéhez c. írását. (Levéltári Szemle 2021. 3. sz. 23–39. és 40–43.) Korábban pedig a Levéltári Közlemények közölt elsősorban a gyülekezeti iratok kapcsán az evangélikus gyűjteményi anyagok nyilvántartásáról, az országos felmérésekről és a gyűjteményi megbízottak feladatairól egy nagyobb lélegzetű összefoglalást: Kovács Eleonóra: A Magyarországi Evangélikus Egyház gyülekezetekben őrzött levéltári anyagai és az evangélikus levéltárügy néhány aktuális kérdése (Levéltári Közlemények (82) 2011. 2. sz. 171–186.) – Református egyházközségi levéltárak is kerültek be központi gyűjteményekbe, főként a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárába és a Baranyai Református Egyházmegye Levéltárába, az egyszerűbb jogi helyzet miatt mégis a katolikus levéltárakban látható a legtöbb ilyen iratátvétel. Erről elsőként I. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai. Egyháztörténeti kutatások levéltári alapjai, különös tekintettel a Pécsi egyházmegyére. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 2) Pécs, 2006. és Vajk Ádám: Egyházközségi iratok beszállítása. Kérdések és válaszok a Győri Egyházmegyei Levéltár háza tájáról. In: Magyar Levéltárosok Egyesülete 2007. évi vándorgyűlése. Nyíregyháza 2007. augusztus 22–24. Bp. 2007. Szerk. Bilkei Irén. 193–205. (rövidebb változata: uó: Egyházközségi iratok beszállítása a Győri Egyházmegyei Levéltár háza tájáról. Levéltári Szemle 2007. 3. sz. 17–23.), újabban Bernád Rita Magdolna: A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár gyűjtőközpontjai. Levéltári Közlemények 88. (2017) 401–424, kitekintéssel más romániai iratmentési programokra is, Lakatos Andor: Digitalizálás, e-kutatás Kalocsán (2009–2019) Levéltári Szemle 2020. 1. 40–66., Papanek Ferenc: Digitalizálás és honlapkészítés a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban. Levéltári Szemle 2020. 3. sz. 63–72., Damásdi Zoltán: Digitalizálás és e-kutatás a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban. Levéltári Szemle 2020. 4. sz. 60–63. (Fontos tudni, hogy messze nincsen minden intézmény iratgyűjtési eredménye publikálva.)

latai adták a lelki (szellemi) muníciót, ahhoz, hogy 2016-ban mint frissen megválasztott egyházmegyei gyűjteményi előadó² bele merjek vágni egyházmegyéim, az Északpesti Református Egyházmegye³ 53 (társ)egyházközsége gyűjteményi értéktárára (leltárára) épülő egyházmegyei gyűjteményi értéktár (a továbbiakban: Értéktár) összeállításába.

Az Értéktár összeállításához az egyházjogi alapot a Magyarországi Református Egyház Kulturális örökségének védelméről szóló zsinati szabályrendelet (a továbbiakban: Szabályrendelet), valamint az Északpesti Református Egyházmegye Elnökségének (esperes, egyházmegyei főgondnok)⁴ megbízatása teremtette meg. Jelen írást nem az Értéktár építő munka végleges összegzésének, csupán az első lépések utáni helyzetképnek szánom.

Az indulás

Minden a Szabályrendelet e témára vonatkozó paragrafusainak megismerésével kezdődött. A 4. § előírja, hogy a gyűjteményi értékek őrzéséért felelős egyházközségi tisztviselő⁵ „két példányban elkészíti a gyűjteményi értékek leltárát, és az egyik példányt az egyházmegyének átadja.” A 9. §-ban pedig ez olvasható: „Az egyházközségektől (...) beérkező gyűjteményi leltárakat az egyházmegye rendezetten őrzi és nyilvántartja.”

Fontos, hogy a Szabályrendelet pontosan meghatározza a védelemre szoruló értékek körét is. Ezek a következők:

- a templomi bútorok (szószék, szószékkorona, úrasztala, mőzesszék, mennyezet- és mellvédkazetták, énekmutatók, perselyek, egyházládák, stb.)
- az úrasztalához és a bútorzathoz tartozó textíliák,
- az úrasztali edények, keresztelőedények,
- az orgona, a harang,
- sírjelek, emléktáblák,
- fotók, festmények,
- anyakönyvek, jegyzőkönyvek, kéziratok, egyéb sokszorosított dokumentumok

¹ Szűcs, 2012. 7.

² Az Északpesti Református Egyházmegye 2016. évi közgyűlésén – az egyházmegye elnökségének javaslatára – hozott határozatot az egyházmegyei gyűjteményi előadó tisztség létrehozásáról. Az egyházmegyei gyűjteményi előadó tisztség létrehozását a 2017. május 23-án hatályba lépő a Magyarországi Református Egyház Kulturális örökségének védelméről címet viselő szabályrendelet (Elfogadta: az MRE Zsinata XIV. zsinati ciklusa 7. ülésén) is előírta. (Ld.: Szabályrendelet 8. §.)

³ Az Északpesti Református Egyházmegye egyike Dunamelléki Református Egyházkerület öt egyházmegyéjének. Egyházközségei négy magyarországi megye (Heves, Komárom-Esztergom, Nógrád és Pest) területén fekszenek.

⁴ Egyházmegyénkben hat esztendeje, hogy Nyilas Zoltán esperes úrral és dr. P. Tóth Zoltán egyházmegyei főgondnok úrral együtt elkezdttük a gyűjteményi értékvédő szolgálatot, amit azóta elértünk közösen értük el.

⁵ A Szabályrendelet értelmében a gyűjteményi értékek őrzéséért felelős egyházközségi tisztviselő: „vagy az egyházközség gondnoka vagy a presbitérium által erre kijelölt személy”. (Ld.: Szabályrendelet 4. §.)

- könyvek, a könyvtárak különgyűjteményei és 1850 előtti állománya,
- az egyházi múzeumok és levéltárak állománya,
- és minden olyan tárgy, amely a református egyházi örökség megőrzése szempontjából értéket képvisel.⁶ A szabályrendelet a továbbiakban ezeket „gyűjteményi értékek” megnevezéssel jelöli meg.

A következő lépést az Értéktár formai- és tartalmi felépítésének kidolgozása jelentette. A formátum megválasztása egyszerű feladat volt. A Microsoft Excel táblázatkezelő program mindenütt rendelkezésre áll, könnyen kezelhető, gyors áttekintést tesz lehetővé. Mindezekon túl egy későbbi adatbázis-építéshez is jó kiindulópont. A tartalmi felépítés kialakításakor minden a szabályrendelet által nevesített gyűjteményi értéket önálló munkafüzetbe vettünk fel. Egy munkafüzet 12 oszlopból áll. Ezek a következők:

- megnevezés (a gyűjteményi érték neve)
- a gyűjteményi érték tulajdonosa
- a gyűjteményi érték őrzési helye
- a gyűjteményi érték mérete
- a gyűjteményi érték anyaga
- a gyűjteményi érték készítési ideje/kora
- a gyűjteményi érték készítőjének neve
- a gyűjteményi érték tárgytörténete
- a gyűjteményi érték található feliratok
- a gyűjteményi érték állapota
- a gyűjteményi érték védettsége
- úrvacsorai kehely készletek esetében a készlet darabszáma

Az Északpesti Református Egyházmegye összes (társ)egyházközségének valamennyi gyűjteményi értékét egy az erre a célra létrehozott Excel táblázatban tárgyanként önálló sorban rögzítettem, s adtam meg hozzá a tárgyleírást. Az Értéktár tartalmi elemeinek kialakításakor a Szabályrendelet mellett, részben, az 1981-es „A magyarországi református egyházközségek tulajdonában és kezelésében lévő épületekről, iparművészeti tárgyokról és egyéb történelmi értékekről” országos felméréshez használt kérdőív kérdéssorát, részben a (társ)egyházközségek éves jelentéseinek VIII. fejezetét képező Műemléki-gyűjteményi jelentés kérdéssorát vettem alapul. Felhasználtam továbbá az ugyancsak a (társ)egyházközségek adatszolgáltatására épülő és az egyházmegyék által évente elkészített „Építési, műemléki előadói statisztikákat” is. Támaszkodtam a Magyar Református Egyházak Javainak Tára című könyvsorozat köteteiben közölt tárgyleírásokra is. Az említettek felül tanulmányoztam egy másik dunamelléki egyházmegyében, a Bács-Kiskunsági Református Egyházmegyében végzett gyűjteményi értékfelmérésről készült egyházmegyei gyűjteményi előadói jelentésben leírtakat is.⁷

Mivel, az Értéktár (társ)egyházközségi gyűjteményi értéktárak összessége, először ezeket kellett összeállítani, amint alább látni fogjuk. Ehhez elengedhetetlen volt a Szabály-

⁶ Ld.: Szabályrendelet 1. §.

⁷ Fogarasi, 2017: 90–93.

rendeletben foglaltak megismertetése a már említett, s a gyűjteményi értékek őrzéséért felelős egyházközségi tisztviselőkkel. Erre – egyházmegyei főgondnok úrnak köszönhetően – 2017. szeptember 16-án, egyházmegyénk Pécelen tartott II. Egyházmegyei Gondnoki Értekezleten nyílt lehetőségem.⁸ Itt beszéltünk először (társ)egyházközségi gyűjteményi értéktárak mielőbbi összeállításáról mint kiemelten fontos feladatról. Ezt követte egy a fent bemutatott formátumú és tartalmú „minta értéktár” megküldése az Északpesti Református Egyházmegye (társ)egyházközségei részére. Azt is jeleztük, hogy igény esetén az egyházmegyei gyűjteményi előadó akár írásban, akár személyesen segíti a gyűjteményi értéktárak elkészítését.

Az első tapasztalatok, a folytatás irányai

Feltehető a kérdés: ha a (társ)egyházközségek évente kötelesek a tulajdonukban lévő gyűjteményi értékekről műemléki-gyűjteményi jelentést készíteni, miért kiemelten fontos feladat a (társ)egyházközségi gyűjteményi értéktárak összeállítása?

Erre saját tapasztalatomra támaszkodva a következő választ adhatom: a műemléki-gyűjteményi jelentések nem eléggé informatívak, mivel a (társ)egyházközségek – tisztelet a kivételeknek – többségükben nem adnak választ a jelentésben feltett kérdésekre. Ennek oka feltehetőleg az, hogy a jelentésekben csak a „Gyűjteményi változások rövid leírását” kéri, és talán a kitöltők többsége, ha a gyűjteményi értéknek minősülő tárgyak nem rongálódtak, nem semmisültek meg, úgy tekinti, nincs változás. A kitöltés elmaradásában valószínűleg a (társ)egyházközségi elnökségek (lelkipásztorok, gondnokok) túlterheltsége is szerepet játszhat. (Megjegyzendő, hogy a Szabályrendelet 3. § az egyházközségek feladatává teszi a gyűjteményi értékek biztonságos őrzéséről való gondoskodást.)

Így az 1981-es országos felmérés készítése óta nem áll rendelkezésre – Északpesten bizonyosan nem, de amennyire tudom máshol sem – arra vonatkozó adat, hogy egyáltalán milyen gyűjteményi értékeket őriznek (társ)egyházközségeink.

Előbbi megállapításomat erősíti, hogy az Országos Református Gyűjteményi Tanács korábbi elnöke, Gáborjáni Szabó Botond egy interjújában a gyűjteményi értékek pusztulásáról csak feltételes módban tudott szólni: „...az 1980-as évekhez viszonyítva egyes kategóriákban közel húszszázalékos lehet a veszteség.”⁹ A fent leírtakat összegezve megállapítható: a (társ)egyházközségi gyűjteményi értéktárak összeállítására egyértelműen szükség van. Nemcsak az Északpesti Egyházmegyében, de minden egyházmegyében. Értéktárak nélkül nem nyerhető pontos és valós kép a magyar református egyház tulajdonában lévő gyűjteményi értékek jellegéről, számáról, és ami a legfontosabb, ezen értékek állapotáról sem. Ez utóbbi, azaz a gyűjteményi értékek állapotának rendszeres (évenkénti) felmérése (állagmegóvásának elősegítése), mint láthattuk, a gyűjteményi

⁸ A gondnoki értekezleten tartott tájékoztató részint a Szabályrendeletben előírtakhoz való igazodást is jelentette, a 8. § ugyanis kimondja, hogy: „A gyűjteményi előadó kötelessége a gyűjteményi örökség fennmaradásnak elősegítése...”

⁹ Gáborjáni Szabó, 2020: 6.

előadók Szabályrendelet által (is) előírt kötelessége. Ugyanígy kiemelt feladat lenne az 1981. évi országos felméréshez hasonló, a teljes magyar református egyházra kiterjedő gyűjteményi értékfelmérés is.

Az értéktárak összeállításával kapcsolatos tapasztalat az is, hogy egy egyházmegyei értéktár elkészítéséhez az egyházmegyei elnökségtől és a gyűjteményi előadótól türelem, kitartás és a (társ)egyházközségek folyamatos figyelmeztetése szükséges. A bevezetőben említettem már, hogy 2016-ban kezdtük meg az Értéktár készítését és hat esztendőnek kellett eltelnie, hogy leírhatom: az Északpesti Református Egyházmegyében szinte valamennyi (társ)egyházközségének van gyűjteményi értéktára.

Már a Dunamelléki Református Egyházkerület 2019. évi közgyűlése számára a 2018. évről készült gyűjteményi jelentésben is olvasható: „Gondok vannak az adatszolgáltatással, a gyűjteményi értékek leltárának elkészítésével, annak eljuttatásával az egyházmegyékhez.”¹⁰ Az egyházkerületi gyűjteményi előadó szerint: „Vélhetően ennek oka a személyi feltételek hiánya a legtöbb helyen, egyházközségi és egyházmegyei szinten is.” Ehhez azt fűzném hozzá, hogy magától értetődően a gyűjteményi értékek védelméért, megőrzésért felelő egyházközségi tisztségviselők és az egyházmegyei gyűjteményi előadók közül többen aktív korúak és bár a jó sáfár lelkiületével igyekeznek szolgálni, sokszor nem képesek annyi időt fordítani a gyűjteményi értékeket védő szolgálatukra, amennyire szükség lenne az eredményes munkához.

Azt is megerősítette az egyházmegyénkben folyó értékfelmérés, hogy az előadók nem mindegyike képzett gyűjteményi szakember (könyvtáros, levéltáros, muzeológus vagy műtárgy-restaurátor), arról nem is szólva, hogy a gyűjteményi értékek védelme összetett feladat, ami a könyvtáros, levéltáros, muzeológus és műtárgy-restaurátor szak tudás együttes ismeretét igényli. Mivel szinte kizárt, hogy egy tisztségviselő mindezen ismereteket egyszerre birtokolja, ezért elengedhetetlen az egyházkerületi gyűjtemények (Dunamelléken a Ráday Gyűjtemény) munkatársainak és a gyűjteményi értékek megőrzéséért felelős egyházközségi tisztségviselőknek, illetve az egyházmegyei gyűjteményi előadóknak rendszeres, egymást segítő együttműködése. (Ez egy másik olyan tény, amit az egyházmegyénkben folyó értékfelmérés megerősített.) A színvonalas gyűjteményi értékvédelmet bizonyára szintén segítené a felelős egyházközségi tisztségviselők és egyházmegyei gyűjteményi előadók szervezett képzése is.

Az Értéktár összeállításának egyik fő célja a gyűjteményi értékek számbavétele mellett állaguk felmérése volt. Az értékfelmérés örömteli tapasztalata, hogy az Északpesti Református Egyházmegyében több olyan (társ)egyházközség található, amelyben ter-

¹⁰ A jelentéstevő dr. Fogarasi Zsuzsa a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeumának igazgatója és egyházkerületi gyűjteményi előadó volt. Az akkor még működő és azóta sajnálatosan megszűnt Egyházkerületi Gyűjteményi Bizottság tagjaként magam is közreműködtem a jelentés megfogalmazásában. Fogarasi Zsuzsa megállapításához egy megjegyzést tennék: egyházmegyénkben azt követően gyorsult fel a (társ)egyházközségi adattáraknak az egyházmegye részre való megküldése, amikor egyházmegyénk közgyűlése külön határozatban /T5/2020/67. (2020. október 16.)/ kérte fel (társ)egyházközségeinket gyűjteményi értékleltáraik elkészítésére és az esperesi hivatal részére történő megküldésére.

vezett és folyamatos gyűjteményi értékvédelem folyik. Az egyházmegyénkben folyó értékfelmérés megerősítő tapasztalata az is, hogy a gyűjteményi értékek állagfelmérése, -megóvása szintén csak többszintű (egyházkerületi, egyházmegyei, egyházközségi) együttműködéssel és közegházi (egyházkerületi, egyházmegyei) szakmai és anyagi (!) támogatással válhat lehetségessé.

A Covid helyzet miatti zárlat és az értéktárak beérkezésének lassúsága miatt csupán három esetben volt alkalmam – természetesen anyaggyülekezetemet a Pomáz–Csobánkai Társegyházközséget nem számítva – helyszíni értékfelmérést végezni. Örömmel állapítottam meg, hogy a három gyülekezet közül kettőben tervezett és folyamatos a gyűjteményi értékvédő szolgálat.

Az egyik helyszíni felméréskor különösen megtapasztalhattam, hogy a gyűjteményi értékvédelemhez a nagyon dicséretes jó szándék mellett, szakértelemre és képzett szakemberekre is szükség van. A gyülekezetet 1850 előtti, közöttük, több 18. századi művet is magában foglaló könyvtárát szemlélve láthattam, hogy bár sor került restaurálásra, de azt bizonyosan nem restaurátor szakember végezte. Ennek „eredménye” könyvsérülésekhez vezetett. E tapasztalat is megerősíti azt az általános elfogadott szakmai elvet, hogy műtárgy-restaurálást, csak szakemberrel szabad végeztetni.

Fentebb említettem már, hogy az Excel táblázatba leírandó gyűjteményi értékek körét a Szabályrendelet 1. §-a alapján határoztam meg és a (társ)egyházközségek gyűjteményi értékek védelméért, megőrzésért felelős egyházközségi tisztségviselői előzetesen teljes körű tájékoztatást kaptak a Szabályrendeletéről, így a táblázatkitöltés – a beérkezett Excel táblázatok átnézése során tapasztaltak alapján kijelenthető, hogy – nem okozott gondot számukra. Ez alól egy kivétel mutatkozott az Iratok mező, ugyanis itt általában csak a gyülekezetek őrizetében lévő különböző típusú anyakönyveket írták be, az ún. szálas iratokat nem. Az értékfelmérés folytatásában ezen iratok számbavétele lesz az a másik központi feladat, amelyhez természetesen az én segítségemre és egyházkerületünk Ráday Levéltárának segítségére egyaránt szükség lesz.¹¹ Az iratanyag számbavételkor tapasztaltak sorába tartozik az is, hogy bár egyházmegyénk területén gyülekezeti fenntartásban két gimnázium, három általános iskola, hét óvoda, egy bölcsőde, valamint két szeretetintézmény működik, ám ezek köziratnak minősülő iratanyaga adatai nem kerültek be az értéktári felvételre váró iratok sorába. Arra vonatkozó információm sincs, hogy bármelyik intézmény fenntartója kért volna levéltári segítséget iratai felméréséhez.¹² Ezért tartom indokoltnak az egyházmegyénkben folyó értékfelmérés során ezen intézmények iratállományának felmérését is.

Minden egyházmegyei gyűjteményi előadó, szolgálatvállalásból fakadó kötelessége a Szabályrendelet előírásainak betartása, illetve betartatása. (Ennek része, magának az Értéktárnak az elkészítése és folyamatos frissítése.) Az Értéktár építése mellett az elő-

¹¹ A Ráday Levéltár és egyházmegye közti együttműködés rendszeres és kiváló. A közelmúltban dr. Szatmári Judit igazgató asszonnyal közösen két gyülekezetnél is végeztünk iratfelmérést.

¹² Az egyetlen közvetlen egyházmegyei fenntartású oktatási intézmény a váci Bernáth Kálmán Református Gimnázium, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Technikum és Szakképzőiskola iratanyagának felmérése jelen írásom készítése idején zajlik.

adónak figyelemmel kell kísérnie, hogy a (társ)egyházközségek mindent megtesznek-e gyűjteményi értékeik védelméért. Legalább ilyen fontos figyelniük arra is, hogy ha a gyülekezetekben megvan a gyűjteményi értékvédelem terén a „jó sáfári” lelkiület, s megkapják a megfelelő segítő szakmai támogatást, ezt követően képesek-e betartani a Szabályrendelet rájuk vonatkozó passzusait.

A Szabályrendelet rendelkezéseinek teljesülése és hiányosságai a tapasztalatok fényében

Vitathatatlan, hogy a Szabályrendelet a már sokat emlegetett egymásra épülő (egyházkerületi, egyházmegyei és (társ)egyházközségi) tudatos és tervezett gyűjteményi értékvédelem kiindulópontja, jelen és jövőbeni sikerességének kulcsa a (társ)egyházközségek általi alkalmazhatósága.

E téren szerzett tapasztalataimat különösen is azért tartom fontosnak megosztani, mert az előbb említett tudatos és tervezett gyűjteményi értékvédelem sikeressége azon múlik, hogy a Magyar Református Egyház (társ)egyházközségei képesek lesznek-e a Szabályrendeletben leszögezett elvek szellemében végezni gyűjteményi értékvédő szolgáltatukat.

A Szabályrendelet 3–7. §-ai tartalmazzák az egyházközségekre vonatkozó rendelkezéseket.

Már a Dunamelléki Református Egyházkerület 2017. évi közgyűlése számára a 2016-os évről szóló gyűjteményi jelentésben ez olvasható a Szabályrendelet egyházközségi szintű megvalósíthatóságáról: „Fontos megjegyeznünk, hogy főként a tulajdonosok, az egyházközségek felelősségére helyeződik a hangsúly (talán olykor illuzórikus módon).” Egyházmegyénk Gyűjteményi Értéktár-építésének eddigi tapasztalatára alapozva úgy érzem, hogy az idézett mondat zárójeles részéből a „talán olykor” szavak elhagyhatók. Az Északpesti Református Egyházmegyéhez tartozó (társ)egyházközségek egyike sem képes minden tekintetben megfelelni a Szabályrendelet rá vonatkozó paragrafusainak.

Íme az első Szabályrendelet első egyházközségekre vonatkozó rendelkezése (3. §): „Az egyházközségek a védett gyűjteményi érték biztonságos őrzésére alkalmas helyiségekben tartják a tulajdonukban lévő értékeket, a helyhez kötött tárgyak (harang, orgona, bútorzat stb.) védelméről azok helyén megfelelően gondoskodnak.

Biztonságos őrzésre az a helyiség alkalmas, amely: fűtött, száraz, szellőztetett, zárható, betörés ellen védett, lehetőség szerint jelzőberendezésekkel (pl. mozgásérzékelő, üvegtörés jelző, füstérzékelő) is ellátott.”

Az Északpesti Református Egyházmegye (társ)egyházközségei védett gyűjteményi értékeiket, az adatközlések szerint – a helyhez kötött tárgyak kivételével – a parókiákon vagy a gyülekezeti házakban őrzik. Ezek többsége fűtött, száraz, szellőztetett, zárható és általában betörés ellen is védett. Szintén általánosságban kijelenthető, hogy a védett gyűjteményi értékek őrzésére szolgáló helyiségekben nincsenek a fent idézett paragrafusban felsorolt jelzőberendezések (mozgásérzékelő, üvegtörés jelző, füstérzékelő). A szabályrendelet ezen előírásának betartását azért is fontos hangsúlyozni, mert a vonatkozó jogszabályok rendelkezéseiből következően minden olyan egyházközségi helyi-

ségben, ahol 1895 előtti anyakönyveket őriznek, a nyilvános magánlevéltárak számára előírt klimatikus körülményeket kell(ene) biztosítani.

A 4. § az alábbi rendelkezéseket rögzíti: „A gyűjteményi értékek megfelelő őrzéséről, állaguk megóvásáról, az egyházközség gondnoka vagy a presbitérium által erre kijelölt személyként *a gyűjteményi értékek megőrzéséért felelős egyházközségi tisztségviselő* gondoskodik. A gyűjteményi értékek őrzéséért felelős tisztségviselő két példányban elkészíti a gyűjteményi értékek leltárát, és az egyik példányt az egyházmegyének átadja. Évente egyszer beszámol a presbitériumnak az egyházközség tulajdonában lévő valamennyi gyűjteményi érték állapotáról, a megőrzés körében tett és a jövőben szükséges intézkedésekről. Ahol erre lehetőség van, indítványozza, hogy a presbitérium az egyházközség éves költségvetésében a gyűjteményi tárgyak védelmére (felújítás, restaurálás, konzerválás stb.) elkülönített költségkeretet állapítson meg.”

Egyházmegyénk elnökségének támogatását bírva sikerült megvalósítanom, hogy az Északpesti Református Egyházmegye (társ)egyházközségei szinte kivétel nélkül elegendet tegyenek a fenti paragrafusban megfogalmazott elvárásoknak.

Hasonló a helyzet az 5. § esetében is: „A gyűjteményi értékek megőrzéséért felelős egyházközségi tisztségviselő szakmai kérdésekben az egyházmegye gyűjteményi előadójától vagy bizottságától tanácsot kér, vele kapcsolatot tart, és számára adatokat szolgáltat.” A gyűjteményi értékek megőrzéséért felelős egyházközségi tisztségviselők és az egyházmegyei gyűjteményi előadó közötti szakmai együttműködés valóban testvéri.

A 6. § kimondja: „A gyűjteményi értékek kutatása (családfakutató, helytörténész, muzeológus, művészettörténész stb. által) csak a gyűjtemény felelős vezetőjének írásbeli engedélye alapján történhet. A kutató nem hagyható felügyelet nélkül, az általa feldolgozott vagy megvizsgált értékek sértetlen visszaszolgáltatásáról meg kell győződni, kutatásának témáját és annak időpontját fel kell tüntetni az éves gyűjteményi beszámolóban.”

Az Északpesti Református Egyházmegyének 2019 óta van egyházmegyénk elnöksége által jóváhagyott Kutatási Mintaszabályzata. Ennek elkészítését az egyházmegye egyik egyházközségének kérésére, a hatályos levéltári jogszabályok, a Szabályrendelet és a református egyházi levéltárak kutatási szabályzatait felhasználva állítottam össze.

Az összeállítás során eme paragrafus egy kitétele okozott némi értelmezési nehézséget. Ki értendő egy egyházközség esetében a gyűjteményi felelős vezetőjének? Kutatási Mintaszabályzatunk 2. §-ában rögzítettük: „...a gyűjteményi értékek – az iratok kivételével – a tulajdonos egyházközség vezető lelkipásztora által kiadott előzetes írásbeli engedély alapján térítésmentesen kutathatók.” Az iratok kutatására vonatkozóan az alábbi előírást fogalmaztuk meg: „Az egyházkerület kebelébe tartozó egyházközségek iratainak a helyszínen, azaz az adott egyházközség lelkészi hivatalában szándékolt kutatásához az egyházkerületi levéltártól kell előzetes engedélyt kérni.”

Istenünknek hála a 7. § alkalmazására az Északpesti Református Egyházmegyében még nem volt szükség: „A lelkész nélküli egyházközségek védendő tárgyait az egyházmegye által kijelölt helyen vagy az egyházkerületi gyűjteményekben kell elhelyezni. A veszélyben lévő (restaurálásra szoruló, szakadozott, javítandó, sérült, kiváltképpen a használaton kívüli, pusztuló, penészedő, rozsdásodó, ónpestises) tárgyakat az egyház-

községek – a tulajdonjoguk fenntartása mellett – megmentés, restauráltatás és szakszerű tárolás céljából kötelesek az egyházkerületi gyűjteményeknek letétbe adni. A letéti szerződést a múzeumi letét állami szabályozását figyelembe véve kell megkötöni. Amennyiben az egyházközség igényli, az átvevő egyházkerületi gyűjtemény a letétbe adandó tárgy másolatát biztosíthatja a letevő egyházközség részére.”

Az egyházmegyénkben folyó gyűjteményi értékfelmérés első tapasztalatai a Szabályrendelet két hiányosságára világítottak rá. Az egyik, hogy az ún. szálas iratanyagok nem kerültek a védendő gyűjteményi értékek közé, a másik, hogy a klenódiumpok, a templomi bútorzat, vagy épp az orgonák az adott tárgy keletkezési korától függetlenül minősülnek védendő gyűjteményi értékeknek. Így kérdés marad, és a gyűjteményi értékek védelméért felelős tisztségviselők belátására és esztétikai érzékére van bízva, hogy egy korunkban sorozatgyártásban készült elektromos orgona, egy fémnyomó által ugyan-csak sorozatban gyártott úrvacsorai készlet avagy templomi bútor értéktárba veendő-e és ezáltal védendő gyűjteményi értékek-e.

Isten iránti hálával és az adatközlők iránti köszönettel jelenthetem ki, hogy 2022-ben az Északpesti Református Egyházmegyének van Gyűjteményi Értéktára. Ez azonban csak a kezdet: az Értéktárba felvett egyes értéktípusok (pl. anyakönyvek, klenódiumpok) részletes összegző leltárainak elkészítését, illetve a gyűjteményi értékek felmérését is folytatni kell. Szintén (közel)jövőbeni kiemelt feladat – a levéltári törvény legutóbbi módosításával összhangban – a már említett, az egyházmegye területén működő, közfeladatot ellátó egyházi intézmények iratanyagának felmérése is.

A Magyar Református Egyház gyűjteményi értékeinek védelmére az összes érdekelt (közegyházi előljárók, Országos Gyűjteményi Tanács, egyházi gyűjtemények vezetői, munkatársai, egyházkerületi-, egyházmegyei-, egyházközségi gyűjteményi tisztségviselők) közti párbeszédet újra kell kezdeni, illetve folytatni kell. Itt megerősítem, amit fentebb már leírtam szükség van egy az 1981-eshez hasonló új országos szintű felmérésre¹³ és annak szintén országos szintű vizsgálatára, hogyan állnak a magyarországi református gyülekezetek a Szabályrendelet alkalmazásával. Mindezt azért, hogy – és ismét Gáborjáni Szabó Botondot idézem – „Ha évszázadok múlva mi is el akarjuk mondani magunkról, hogy kik vagyunk és kik voltunk, ezeket az értékeket nekünk kell megőriznünk.”

„Non nobis, Domine, sed nomini Tuo da gloriam.”

Szakirodalom

Fogarasi, 2017 = Fogarasi Zsuzsa: Gyűjteményi jelentés. Emmaus. A Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye lapja. 2017. 1. sz. 90–93.

Gáborjáni Szabó, 2020 = Becsüljük meg értékeinket! (Hegedűs Márk interjúja Gáborjáni Szabó Botonddal). Reformátusok Lapja 2020. december 6. 6.

Szűcs Ferenc: „...mint a tyúk a kiscsirkéket.” Nehézy Károly élete és szolgálata. Bp., 2012.

¹³ Az erdélyi, felvidéki és kárpátaljai magyar református gyűjteményi értékfelmérésekhez hasonló hazai gyűjteményi értékfelmérésre.

■ 2022. szeptember 22-én a Magyar Levéltárosok Egyesülete és Budapest Főváros Levéltára társszervezésében megvalósult Levéltári őszi szakmai nap alkalmával került sor a megújult Magyar Levéltári Portál, valamint a Magyarország levéltárai című kötet új kiadásának bemutatására, valamint több levéltári oktatófilm premierjére.

Fehér Csaba

Oktatófilmek levéltárosoknak – a Magyar Levéltárosok Egyesületének projektje

A levéltáros szakma már évtizedek óta egyértelműen kihívásokkal szembesül, ami folyamatos megújulásra, megfelelésre készíti. Tény, hogy a levéltárak és munkatársaik tevékenységéről igen keveset tud a nagyközönség, de gyakran az egyes levéltárakban dolgozó kollégák részére is ismeretlenek a legújabb trendek, eredmények, gyakorlati tapasztalatok. A pandémia egyáltalán nem segített, inkább nehezített a levéltárak helyzetén. A megújulásra kidolgozott stratégiát 2012-ben indította el a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) a Nyitott Levéltárak rendezvénysorozattal,¹ amelynek célja a társadalom, az emberek, a felhasználók számára ismertté tenni a levéltárakat, amelyek nem poros raktárak, hanem az állampolgárok számára hasznos és fontos intézmények, közösségi terek. A szolgáltató levéltár eszméje paradigmaváltás volt, amelynek pozitív következményeit már tapasztaljuk működésünk, mindennapjaink során.

A projekt háttere és kiindulópontja

Az MLE 2022-ben elnyerte az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatását, egy olyan projekt lebonyolítására,² megvalósítására, amely a pandémia után kialakult helyzetben a kulturális tevékenységek, az egyesületek működésének újraindítását és a levéltárak munkájának támogatását tűzte ki célul. Az MLE a levéltáros társadalom, a szakma számára megismerhetővé, elérhetővé kívánta tenni a legújabb eredményeket és tapasztalatokat, hogy az egyes levéltárak és munkatársaik példáján keresztül elősegítse a követendő, követhető minta, minták minél szélesebb körű elterjedését. A megközelítéseknek persze számos formája, útvonala lehetséges, illetve anyagi tényezők is jelentősen befolyásolják a megvalósítást, ezért a bemutatott példák nem jelentik az egyedüli helyes utat.

Az alapgondolat szerint rövid oktatófilmek formájában lehet leghasznosabban ötleteket adni, segítséget nyújtani a kollégák számára, hiszen ezek az anyagok viszonylag

¹ <https://archivportal.hu/index.php/nyitott-leveltarak-2015-2016/> (A letöltés ideje: 2022. október 6.)

² Az elszámolást a Nemzeti Művelődési Intézet Nonprofit Kft. számára kellett benyújtatunk, ahonnan a kifizetés történt.

könnyen megismerhetők, letölthetők és felhasználhatók. Ezzel a levéltárosok tudás- és kompetenciafejlesztését segítjük, de a filmek mellett workshop jelleggel online és offline marketing ismeretek átadása is felmerült. A fentiekkel párhuzamosan pedig elkezdődött a Magyar Levéltári Portál³ megújítása, korszerűsítése. A pályázat kidolgozója Hermann István, Budapest Főváros Levéltára (BFL) szakmai főigazgató-helyettese volt, akivel a későbbiekben a filmek témáját is egyeztetjük.

Az MLE elnöke 2022. február 2-án kért fel a megvalósítás előkészítésére,⁴ és már akkor is tudható volt, hogy a megvalósításra, rendkívül rövid idő áll rendelkezésre, ugyanis a határidő június 30. Szerencsés körülményként adódott, hogy a BFL korábbi projektjeiben már felvettük a kapcsolatot egy filmes stábbal.⁵ A jó munkakapcsolat, a jó tapasztalok, a lelkiismeretes munkavégzés, a levéltári környezet ismerete és a rövid határidő egyértelművé tette, hogy a történelem és a levéltárak iránt elkötelezett Bárány Krisztián filmrendezőt és a Filmever Stúdiót kell felkérnünk.

A beadott és elfogadott pályázat alapján hat oktatófilmet kellett készíteni, amelyeknek alapvetően az állományvédelmi módszerek általános alkalmazását, a kiállítások készítésének folyamatát, továbbá a levéltár-pedagógiai foglalkozások kidolgozását, a családtörténet-kutatást, a rendezvények szervezését és az intézményi marketing (brandépítés) témakörét kellett bemutatniuk.

A színopszisokat, illetve a filmek forgatókönyvét és szövegkönyvét a szakértő levéltáros kollégák állították össze. Végül a filmes megoldások és lehetőségek tükrében Bárány Krisztián szakmai vezetésével az általa készített forgatási tervek alapján, a forgatások előtt és a stúdióvágás során csiszoltak, formáltak meg a filmes szakemberek (rendező, operatőrök, világosítók, hangmérnök és vágók) a levéltáros szakértők együttműködésével. A filmesekkel, az egyesülettel, a szakértőkkel és szereplőkkel a kapcsolattartás e sorok írójára hárult, munkáját Fazekasné Toma Katalin segítette.

P. Holl Adrienn a BFL Állományvédelmi Főosztályának vezetője a konzerválás és kiállítás rendezés, Rácz Attila a BFL II. főosztályának vezetője és Mautner Zoltán csoportvezető és levéltár-pedagógiai szakember a levéltár-pedagógia, Garami Erika levéltáros, kutatószolgálatos szakember a családtörténet-kutatás, Fehér Csaba és Toma Katalin a levéltári rendezvények szervezése (Nyitott Levéltárak nyitó eseménye a Levéltári Piknik) és az intézményi promóció (BFL bemutatása) témakörében készülő filmek felelősei voltak.⁶

³ <https://archivportal.hu/> (A letöltés ideje: 2022. október 8.)

⁴ A nemhivatalos projektmenedzsmenet a BFL V. Tájékoztatói és Közművelődési Főosztály vezetése alkotta: dr. Fehér Csaba és Fazekasné dr. Toma Katalin.

⁵ CO:OP Community as Opportunity – The creative archives' and users' network, A közösség, mint lehetőség – A levéltárak és felhasználóik alkotói hálózata (2014–2018), Adventures in Archives keretében 5 kisfilm készült el a projektben résztvevő diákoknak a levéltárakban szerzett tapasztalataikról, élményeikről, amelyet profi filmesek segítségével készítettek. https://www.youtube.com/watch?v=Nt5EWI5AGKQ&list=PLnryaYsO_AiAhEfe23Mz-AZRF3Joi1RQr (A letöltés ideje: 2022. október 8.)

⁶ A filmekhez jogtisztá stockzenét használtunk. Az interjúk mellett a narrációt fiatal színészek, illetve Reviczky Gábor színművész mondta fel, aki a bemutató (brand) filmnek is aktív szereplője, főszereplője lett.

A munka kiindulópontját a levéltárosok által készített rövid vázlatok jelentették. Ezeket fejtették ki, bővítették ki többszörös iteráció során a filmrendezővel, míg összeállt a forgatókönyv. A forgatókönyvek és azok módosítása a projektvezető (Fehér Csaba) értesítésével történt. Eredetileg három-három nagyjából 5 és 10 perces film készítését

terveztük, de a témák és történetek alakulásával a filmanyag hossza is változott, jobbra hosszabb lett.⁷

A projektvezető egyeztetett a forgatási helyszínekről, illetve a forgatási időkről is. Természetesen, ahogy ez már lenni szokott többször is módosítani kellett a forgatások időpontját; nemcsak az időponttűközések, hanem a témák számossága, a forgatókönyv bonyolultsága is megnövelte a forgatási napok számát. Az alapos előkészületeket követően az első két forgatási nap május 24–25-ére esett és ezt még további öt követte. Az utolsó képkockákat az V. Levéltári Piknik napján, június 18-án vették fel. Az alkotók mindvégig törekedtek az alapos munkára, és két alkalommal még később is visszatértek raktárainkba, hogy néhány iratról további felvételeket készítsenek.

A levéltárszakmai stáb bázisát a BFL adta, de területi, egyházi és szaklevéltárak is együttműködtek a munkában, úgymint a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, az Evangélikus Országos Levéltár (EOL) és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár Levéltár (BME OMIKK), valamint helyszínt is biztosítottak a forgatás számára.⁸

Az oktatófilmek

Levéltári kincsek nyomában Reviczky Gáborral

A BFL intézménybemutató filmjéhez készített forgatókönyvet két fő szempont alapján kellett összeállítani: egyrészt ne legyen hagyományos levéltári tevékenységeket bemutató kliségyűjtemény, hanem figyelemfelkeltő, érdekes, az eredményeket kiemelő, a levéltár használatát, használhatóságát, értékeit bemutató alkotás, vagyis fókuszáljon kiemelkedő eredményekre és itt őrzött „kincsekre”. A második egyáltalán nem elhanyagolható szempont, a bemutató személyének megtalálása lett. Fontosnak tartottuk, hogy az illető személy ismert ember legyen, aki az intézménybe belépve saját érdeklődésének megfelelő útvonalat bejárva fedezi fel, tapasztalja meg a levéltárat. Amint a főszereplő Reviczky Gábor személyét megtaláltuk, a már kialakult forgatókönyvet tovább szőttük.⁹ Olyan jeleneteket álmotdunk bele, amelyek a művész személyes sorsát is befolyásolták, és ezzel

⁷ Levéltári kincsek nyomában Reviczky Gáborral (12:18), Családfa-kutatás a levéltárban: a Nobel-díjas Wigner Jenő nyomában (9:13), Levéltár-pedagógiai foglalkozások: A Pál utcai fiúk és kortársaik nyomában (17:59), Állományvédelmi feladatok a levéltárban: konzerválás levéltárosoknak (8:10), Állományvédelmi feladatok nyomában: a kiállításrendezés (5:54), Így készül a Levéltári Piknik (3:43).

⁸ Helyszíneként szerepel a levéltár-pedagógiai filmben a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára is.

⁹ A forgatókönyvet Bárány Krisztián, Fazekasné dr. Toma Katalin és dr. Fehér Csaba írták.

közelebb kerülve a levéltárhoz közelíthettük nézőinket is. A kidolgozott gyártási terv csaknem percről-percre rögzítette, mikor, hol, ki, mit csinál és mond: Reviczky ízelítőt kap a főváros és a levéltár legbecselesebb írott emlékeiről az úgynevezett „páncél” raktárban; meglátogat egy levéltári raktárat, és itt szembesül a főváros 18. századi múltjával; Klósz György 19. század végi fényképein keresztül eljut a színházakig, főleg a szívének kedves Vígszínházig, amelynek több mint három évtizedig tagja volt. A Budapest Időgép segítségével „kutatást végez” térképek, színházi fotók, iratok között, vagyis szűkebb érdeklődési körében. A kutatóteremben megtekinti Jászai Mari végrendeleteit és hozzájut mentora, tanára Kazimir Károly rendező magánirataihoz. Fontos, hogy nem egy ismeretlen hang darálja el a tényeket, hanem egy ismert és elismert szereplő, így Reviczky Gábor hangjával már jobban működik a narráció. Személyén keresztül, interpretációjában látjuk a levéltárat egyfajta kedvcsináló film keretében.¹⁰ Az elkészült alkotás célja önmagán túlmutatva egyfajta minta adása. Milyen tényeket kell, lehet kiemelni saját közgyűjteményünkéből, amely csalogató lehet, és hogyan, milyen eszközökkel lehet találni és vonzóvá tenni intézményünket.

Így készül a Levéltári Piknik

Az MLE által 2012-ben meghirdetett országos programsorozat a Nyitott Levéltárak már hagyományos évadkezdő rendezvénye a Levéltári Piknik immár 2017 óta valósul meg Budapest Főváros Levéltárában. A sodró lendületű werkfilm – *Így készül a Levéltári Piknik* címmel¹¹ – a szervezők munkáját követi végig, és a rendezvénykészítés fázisait mutatja be, valamint a rendezvény napját „közvetíti”, érzékeltetve a jól sikerült program hangulatát. A készítőik célja ötlet és minta nyújtása volt más intézmények számára is hasonló események szervezéséhez. A rendezvény helyszínének felépítését követően a szervezők eligazításának képeit láthatjuk. A filmet a két fő szervező, Fazekasné Toma Katalin és Fehér Csaba nyilatkozatai tagolják, amelyben a rendezvény szerepéről, értékéről, helyéről és hitvallásukról kapunk információt. Az eseményen a hazai levéltárak mellett határon túli archívumok is képviseltetik magukat, ezzel erősítve a levéltári társadalom, illetve a magyarság egységét. Az udvaron felállított sátrakban a levéltárak tájékoztatást nyújtanak működésükről, iratanyagukról, kiadványaikról és kvizekkel, gyermekjátékokkal kedveskednek az érdeklődőknek. Kulturális programok mellett – kiállításvezetés, levéltári backstage túra, családtörténet-kutatási gyorstalpaló előadás, Budapest Időgép, gyerekprogramok – bábszínház, zene- és táncitanítás, arcfestés és állatsimogató, gyerekkoncert és levéltár-pedagógiai foglalkozások, valamint este könnyűzenei koncertek szolgálják ki a résztvevők igényeit. A Nemzetközi Levéltári Naphoz (június 9.) igazított Piknik¹² igen jó kezdete a meghirdetett programsorozatnak, amely évről évre hat-nyolc-száz látogatót vonz.

¹⁰ A szereplő levéltáros kollégák: Csiffáry Gabriella, Simon Katalin, Jakab Réka főlevéltárosok (BFL).

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=hMBq8Az8zxw> (A letöltés ideje: 2022. október 13.)

¹² <https://archivportal.hu/index.php/v-leveltari-piknik/> (A letöltés ideje: 2022. október 13.)

Levéltár-pedagógiai foglalkozások

A levéltár-pedagógia alig egy évtizedre visszatekintő története során kimagasló eredményeket ért el. A kidolgozott számos színvonalas produkció közül két jeles szakmai központ – a BFL és az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára – munkáját mutatja be az oktatófilm, amelynek címe *Levéltár-pedagógiai foglalkozások: A Pál utcai fiúk és kortársaik nyomában*.¹³

Rácz Attila mondhatni a levéltár-pedagógia módszertanának egyik kidolgozója alapötletéből, illetve Mautner Zoltán levéltáros, levéltár-pedagógussal írott forgatókönyvből született a film. Attila és Zoli a forgatókönyvben részletesen kidolgozta a jeleneteket, rögzítve a helyszíneket, a szükséges kellékeket, a szereplőket, a mondanivalót és a játékidőt. Szolnokról Szabóné Maslowsky Madlen és Mucsi Zoltán levéltárosok, szintén a szakma jeles képviselői, egészítették ki az anyagot. Váczi-Koncz Kata állományvédelmi szemszögből mint restaurátor mutatja be az iratokat. A filmben Attila a jelenlegi városi helyszínről belép a levéltárba és elkezdődik a nyomozás. Ki volt Molnár Ferenc, valószínűleg a regény szereplői, hogy nézett ki lakókörnyezetük és az iskola. Ehhez egyházi és polgári, valamint iskolai anyakönyveket, terveket és térképeket használ fel. Mautner Zoltán a levéltári raktárban mutatja be az iratokat. Beszélnek a levéltár-pedagógia céljáról, módszereikről, gyakorlatukról és tapasztalataikról. A szolnoki kollégák *A szó elszáll – az írás megmarad?* című programjukon keresztül az iratpusztulást, illetve iratvédelmet mutatják be, miközben a gyermekek megismerhetik a levéltári raktárakat, a bekerülő iratokat, a bekerülés és az iratértékelés módját.

Mindkét program mintaként, analógiaként szolgálhat az érdeklődő, gyakorló levéltárpedagógusok számára.

Családfa-kutatás a levéltárban: a Nobel-díjas Wigner Jenő nyomában

A családtörténet-kutatás levéltári kutatóink egyik legkedveltebb foglalatosságuk, de társadalmunk is nyitott, érdeklődő a múltja iránt. A levéltárhasználó amatőr kutatók nagy része kíváncsi saját családjára, „személyes múltja” tényeire, eseményeire. Az elkészített kisfilm – *Családfa-kutatás a levéltárban: a Nobel-díjas Wigner Jenő nyomában*¹⁴ – ehhez nyújt segítséget és ad ötleteket a neves tudós példáján keresztül. A forgatókönyvet Garami Erika levéltáros írta, aki mindennapi kutatótermi gyakorlatából, valamint az úgynevezett „családtörténeti gyorstalpaló” programunkból is jócskán tudott meríteni, valamint szakmailag is ő lektorálta az alkotást. A filmben Agócs Tibor főlevéltáros (BFL) oktatási referens, továbbá Bataka Krisztina levéltárvezető (BME OMIKK) és Csermelyi József levéltáros (EOL) szerepelnek. Erika bemutatja azokat a lehetőségeket, amelyek az egyházi és polgári anyakönyveken túl segítséget nyújthatnak a családfájukat, múltjukat kutatóknak. A Hungaricana és ADT oldalak, a MACSE, valamint a különböző topotékák

¹³ <https://www.youtube.com/watch?v=BL5GRmsKYUE> (A letöltés ideje: 2022. október 12.)

¹⁴ https://www.youtube.com/watch?v=vTA_9GMniJU (A letöltés ideje: 2022. október 12.)

és helytörténeti gyűjtemények is nagy segítséget adhatnak a munkához, tulajdonképpen ehhez ki sem kell feltétlenül mozdulni otthonról. Tibor az iskolai iratok, iskolai anyakönyvek jelentőségét emelte ki, de az iskolai évkönyvek is jó forrásnak bizonyulnak.

A film felhívja a figyelmet a különböző levéltárak kapcsolatára, annak fontosságára is. A Wigner utáni kutatás példáján keresztül mutatjuk be annak módszertanát, hogy követhetjük végig egy személy nyomait levéltárról levéltárra.

Állományvédelmi feladatok a levéltárban: a kiállításrendezés

Állományvédelmi feladatok a levéltárban: a kiállításrendezés¹⁵ című film állományvédelmi szempontból kíván segítséget nyújtani a kiállítások rendezéséhez egy konkrét kiállítás, a „Bor – mindenkor! Szőlő és borkultúra a fővárosban a 17. század végétől napjainkig”¹⁶ példáján keresztül, kezdve a kiállítás koncepciójának megalkotásával, a nehézségek, buktatók, a tervezés és a megvalósítás levéltárosi, illetve restauratori feladatait bemutatva. Hangsúlyt kap a tárgyak, iratok elhelyezése és rögzítése, továbbá a felhasználható segédanyagok és eszközök fajtája, a fény és hőmérséklet terhelés szerepe, a csomagolás, szállítás, másolatkészítés és az online kiállítás is. Szereplők a BFL munkatársai, Simon Katalin főlevéltáros a kiállítás kurátora, Szabó Mónika restaurátor, P. Holl Adrien főosztályvezető és Gyórfy Szabolcs főosztályvezető-helyettes a fotó- és digitalizálóműhely vezetője. Adrien ismerteti a fényterhelés mérés, Szabolcs az oklevélről készítendő másolat készítésének folyamatát. Mónika és Adrien a kiállítás instalálását, a használható eszközöket, anyagokat, rögzítéseket (mágnes, pántok), kereteket, iratvédelmet (fóliák) a gyakorlatban is bemutatják.

Állományvédelmi feladatok a levéltárban: konzerválás levéltárosoknak

A levéltárosi állományvédelmi feladatokat részletező film, *Állományvédelmi feladatok a levéltárban: konzerválás levéltárosoknak*¹⁷ címmel olyan intézmények, gyűjtemények munkatársai számára ad tanácsot, ahol állományvédelmi műhely, képzett szakemberek nem állnak rendelkezésre. Bemutatja a helyes és helytelen tárolóeszközöket, illetve a konkrét irattípusok tárolási módját. Az állagmegóvást a fraktúrbán hajtott iratok portalánításán, műanyagtalanításán, fémtelenítésén keresztül javasolja és az erre használható eszközök fajtáit részletezi. Különböző irattípusok védelme – fotók, térképek, kötetek, dobozok készítése is nagy hangsúlyt kap, valamint időálló technológiákra és anyagfajtákra is felhívják a figyelmet a szakemberek. A szereplő BFL munkatársak: P. Holl Adrien főosztályvezető, Beri Mónika segédrestaurátor, Kún Emese levéltáros, Tóbi Klára főrestaurátor, Vadász Norma Grácia munkatárs. Egyszerű iratszakadások, kiegészítések

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=XfvPjYWGbKQ> (A letöltés ideje: 2022. október 12.)

¹⁶ Virtuális kiállítás: <http://kioszk.bparchiv.hu/> (A letöltés ideje: 2022. október 13.)

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=vsEJDtE7FMw> (A letöltés ideje: 2022. október 12.)

szítések, helytelen technikák, enyves szalagok, oldószerek használata, a laminálás technikájának bemutatása Klára és Norma segítségével valósult meg. Beri Mónika, Adrien, Norma a tárolási technikákat, dobozokat, tékákat, fotópapírokat, borítékokat mutatják be. A speciális iratok (térképek, tervek, fotók stb.) raktári tárolásának módozatairól is képet kapunk Emesétől. A cél olyan állományvédelmi technikák átadása volt, amelyek a preventív állományvédelmet segítik elő. Az állományvédelmi filmek forgatókönyvét P. Holl Adrien készítette és szakmai szempontból is ő lektorálta az alkotásokat.

A fentieket olvasva elégedetten konstatálhatjuk, hogy eredményes munkát végeztünk. Legjobb tudásunk szerint megszerveztük a projektet és zökkenőmentesen haladtunk a megvalósítás irányába. Az első kijelentő mondat kapcsán majd a nézők és felhasználók véleménye lesz a mérvadó, bár tetszésre utaló jeleket már tapasztalhattak az alkotók az ünnepélyes filmpremieren¹⁸ is. A második kijelentő mondat kapcsán megjegyzem, hogy a szervezés, a forgatókönyvírás, a helyszínek lekötése, a szereplőkkel való egyeztetés, a variációk, a menet közben felmerülő kérdések megválaszolása és a fellépő problémák elhárítása, valamint a „nem jó így”, „nem szép”, „homályos”, „hiányzik, hová lett?” és ehhez hasonló, az utómunkák során is felmerülő gondolatok, amely a filmalkotás elkészültét hátráltathatják, természetes velejárói a munkának. Amikor az alkotók jóleső érzéssel hátradőlnek, a nézőknek és olvasóknak erre is érdemes gondolniuk.¹⁹

¹⁸ MLE szakmai nap, 2022.szeptember 20. BFL Gárdonyi Albert terem.

¹⁹ Külön köszönet Bárány Krisztiánnak és profi stábjának, a Filmever Stúdióknak, akik nélkül ez a filmes projekt nem sikerülhetett volna. Névsorban: Bárány Cintia, Bárány Dániel, Csomor Gergő, Gregus Dezső, Hadházi Dániel, Holivitz Edgár, Kiss Krisztofer, Petri Viktor, Steiner Balázs, Szolykó Dávid, Tóth Aranka, Verőcei Gábor.

Toma Katalin

Megújult a Magyar Levéltári Portál

A Magyar Levéltári Portál¹ lassan másfél évtizedes múltra tekint vissza. 2009 júniusában a Budapest Főváros Levéltára, az önkormányzati levéltárak,² valamint a városi levéltárak együttműködése hívta életre, az Oktatási és Kulturális Minisztérium³ megbízásából megrendezett, Reneszánsz Év elnevezésű program keretében. A kezdetektől hírportálként működő honlap létrejöttében közreműködött huszonnégy intézmény célja az volt, hogy átfogó képet adjon a magyarországi levéltárakról és azok szakmai, illetve a szélesebb közönséget megcélzó közművelődési tevékenységéről, valamint a jelentősebb külföldi szakmai eseményekről. A weboldal 2021 óta Budapest Főváros Levéltára és a Magyar Levéltárosok Egyesülete közös kiadásában készül.

Gyorsan változó digitális világunkban a honlapok öt év után mind informatikai, mind tartalmi és arculati szempontból megújításra szorulnak. Emellett 2012-ben gyökeresen átalakult a magyar levéltári rendszer, ezért újra kellett gondolni a portál struktúráját is. Ezt a lényegi változást követte a Hungaricana Közgyűteményi Portál⁴ létrejötte, amelynek feladata az NKA által támogatott közgyűteményi digitalizálások eredményeinek bemutatása, publikálása lett. Ezzel átvette a Magyar Levéltári Portál korábbi szerepét, hiszen publikációs felületet biztosított az elkészült adatbázisoknak.

2015-ben a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósult meg a Magyar Levéltári Portál strukturális és tartalmi megújítása is, amelynek során az oldal szerkesztősége átfogó változásokat eszközölt a lap szerkezetében és tematikájában egyaránt. A portál 2009. évi létrehozása óta eltelt hat év tapasztalatainak felhasználásával egy áttekinthető, könnyen kezelhető felület jött létre. A felső menüsorra koncentráció felosztás az oldal lényegi elemeit emelte ki, és csoportosította mindazon információkat, amelyek az adott menüponthoz kapcsolódnak. A Hírek menüpontban a magyarországi és nemzetközi hírek, események kaptak helyet, kiemelve a levéltárügy egészét érintő kérdéseket. Egyik fő célunk volt, hogy a portálra látogatók naprakész tájékoztatást kapjanak a magyar levéltári struktúráról – a magyar mellett angol és német nyelven is – ezért a portál szerkesztősége folyamatosan aktualizálta az ismertető szövegeket. A már említett változások miatt az Adatbázisok⁵ menüpont funkciója átalakult: célunk a magyarországi levéltárak adatbázisainak minél szélesebb skálájáról történő tájékoztatás mellett az lett, hogy a portálra látogató egy helyről érhesse el a magyar levéltárügy által adatbázis-formába

¹ <https://archivportal.hu/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

² Ma a Magyar Nemzeti Levéltár megyei tagintézményei.

³ Ma Kulturális és Innovációs Minisztérium.

⁴ <https://www.hungaricana.hu/hu/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

⁵ <https://archivportal.hu/index.php/adatbazisok/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

öntött információk összességét. A Szemezgető rovatval lehetőséget kívántunk biztosítani azon publikációk bemutatására, amelyeket a levéltárakban tevékenykedő tudományos munkatársak készítettek. Ebben a rovatban kaptak helyet a külföldi levéltárakat bemutató tanulmányok is. Célunk, hogy a külföldre utazó kutatókat még indulásuk előtt tájékoztassuk a kutatási lehetőségekről és gyakorlati tanácsokkal lássuk el őket ott tartózkodásuk idejére. A Levéltárosoknak menü elsősorban a szakmai közönség számára készült, és a magyar levéltárúgyhöz kapcsolódó, a levéltárosképzésben is hasznosítható tájékoztatókat, írásokat tartalmaz.

Az informatikai és tartalmi megújítás után 2016-ban, illetve 2017-ben a felső menüsor tovább bővült az Egyesület és a Nyitott Levéltárak menüvel, a portál ugyanis átvette a Nyitott Levéltárak honlap, valamint a Magyar Levéltárosok Egyesülete által addig fenntartott webfelület – a leveltaros.hu – funkcióit. A 2017 óta a Nyitott Levéltárak országos rendezvénysorozat nyitó eseményének számító Levéltári Piknik⁶ zárja a felső menüsort.

A 2015-ben lezajlott fejlesztés óta eltelt hét év ismét szükségessé tette a honlap funkcióinak bővítését és az MLP arculatának frissítését. Míg a honlap meglévő struktúráján nem kívántunk lényeges változásokat végrehajtani, az egyszerű, kevés képi elemmel dolgozó felület már nem felelt meg a mai igényeknek. Hasonlóképpen szükségessé vált a logók, színek és betűtípusok újragondolása, valamint a nem sablonok, hanem egyedi design használatával készülő arculat. A honlap fejlesztését a vizuális elvárások mellett a Levéltári Kollégium által megbízott Módszertani és Szabványügyi Bizottság szerkesztésében készített Fogalomtárhoz szükséges informatikai háttér kialakítása is indokolta.

A megújult portál Wordpress tartalomkezelő rendszeren működik, virtuális környezetben. A Fogalomtár⁷ önálló weboldalként funkcionál, ahol lehetőség nyílik a címszavakban, a teljes szövegben, vagy akár idegennyelvű fogalmakban keresni. Az egyes fogalmak aloldalainak tartalmi elemei a definíció, kommentár, idegennyelvű megfeleltetések, kapcsolatok. A keresés a főoldalról indul, lehetséges ABC listázás, illetve kategória listázás is. A fogalmak hozzáadására, szerkesztésére felhasználóbarát kezelőfelület áll rendelkezésre.

A Magyar Levéltári Portál struktúrája alapvetően nem változott, apró módosítások történtek egyes menüpontok megnevezésében, illetve bizonyos aloldalak blogként működnek, hogy könnyebb legyen az új tartalmak hozzáadása. Felhasználóbarát lett a Levéltárak⁸ oldal, így ezentúl különféle szempontok szerint rá lehet keresni bizonyos levéltárakra. Publikációk⁹ néven új elnevezést kapott a levéltáros kollégák írásait tartalmazó oldal, és új formában történő megjelentetésének köszönhetően „láthatóbbá” is váltak az írások.

Komoly változás történt viszont az arculatban: a csak szöveges tartalmak képi anyaggal egészültek ki, megfelelően ezzel a megnövekvő vizuális igényeknek. Ez utóbbit szol-

⁶ <https://archivportal.hu/index.php/leveltari-piknik/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

⁷ <https://fogalomtar.archivportal.hu/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

⁸ <https://archivportal.hu/index.php/leveltarak/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

⁹ <https://archivportal.hu/index.php/publikaciok/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

gálja az oktatófilmek¹⁰ létrehozása is, amelyek új tartalomként a Levéltárosoknak¹¹ menüpont alatt érhetőek el. Végül a portál új, az előbbinél egyértelműbb, de mégis ötletesebb logóval gazdagodott.

Az utóbbi két év öröndetes fejleménye, hogy a látogatók számának 2015 óta folyamatosan tartó csökkenése megállt, sőt újból növekedésnek indult, és az utóbbi két évre számítva 15%-os gyarapodást mutat. Reméljük, hogy e kedvező folyamatot a megújult portál csak erősíteni fogja.

Bízunk benne, hogy a megújult honlap minden tekintetben megfelel a szakma igényeinek és elvárásainak, és az új arculattal jelentkező Magyar Levéltári Portál látogatói – levéltárosok, kutatók, a történelem és kultúra iránt érdeklődők – meglelégedéssel olvassák majd portálunkat. A szerkesztőbizottság folyamatosan várja és kezeli a kollégák, felhasználók javaslatait.¹²

A Magyar Levéltári Portál megújítása az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Művelődési Intézet Nonprofit Kft. támogatásával valósult meg.

¹⁰ <https://archivportal.hu/index.php/oktatorfilmek/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

¹¹ <https://archivportal.hu/index.php/leveltarosoknak/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

¹² <https://archivportal.hu/index.php/impresszum/> (A megtekintés ideje 2022. október 11.)

Gondolatok a Magyarország levéltárai újabb kiadásáról

Magyarország levéltárai. Szerk.: Hermann István. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Bp., 2022. 180 p. ISSN 2939-5879

Angol nyelvű változat: The Archives of Hungary. Editor: István Hermann. Association of Hungarian Archivists, Bp., 2022. 180 p. ISSN 2939-5879

Múlik az idő, s jobban, mint kéne. Ez az örök érzés jut eszembe most, a *Magyarország levéltárai* újabb, átdolgozott, bővített kiadásának átolvasása után. Az idő múlását mi sem bizonyítja jobban, minthogy azzal a kötet szerzői maguk is szembesülhetnek, ha újra-olvassák a nemrég jóváhagyott kéziratot. A Magyar Nemzeti Levéltár két ismertetője még megyei levéltárakról ír, de jó eséllyel hamarosan élvezzük majd a vármegyei levéltárra való átnevezések ízét, példának okáért így: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltára. A MELTE ismertetések is még a kultúráért felelős minisztérium helyett az Emberi Erőforrások Minisztériuma szerepel, de ma már az sem igaz. Ha a levéltárak környezete ennyire változó, vajon milyen képet mutat róluk a mibenlétüket összegző kötet?

Nos, a részletek bemutatásától el kell tekintenünk. Levéltárosok között, akik ennek az ismertetésnek jórészt az olvasói, ez egyébként is úgy hatna, mintha vasutasok előtt olvasnánk fel az új menetrendet. Ők is legfeljebb a változásokra ütnék fel a fejüket.

A szakma mindig is megfogalmazott, közzétett olyan összefoglalásokat, amelyekben a teljes levéltári rendszert kívánta megjeleníteni. Hogy csak a jelen munka közvetlen előzményeit említsük: a Balázs Péter által szerkesztett, 1983-ban napvilágot látott, a mai kötettel azonos című Magyarország levéltárai két és félszáz oldalas munkát, vagy az azonos című, Blazovich László és Müller Veronika által összeállított, 1996-ban közzétett összefoglalás.

A mostani kötet első, 2015-ös kiadására az egyesületi forrásszerzés tekintetében az addigiakhoz képest kedvezőbb korszakban került sor. Ami addig és azután sem volt, hogy a Magyar Levéltárosok Egyesülete akkori elnöke tagja volt a Nemzeti Kulturális Alap nagybizottságának és a mai elnök személyében levéltáros vezetője volt a közgyűjtésményi kollégiumnak is. Ekkor sikerült forrást biztosítani a megindított Nyitott Levéltárak programsorozathoz, tucatnyi magyar levéltáros külföldi tanulmányútjához, a levéltárak százmilliósi infrastrukturális fejlesztéséhez, s még számos fontos levéltári programhoz.

Az addigi működésre épülő, ám a megújítás szándékával azt a modern kor elvárásaihoz igazítani akaró – talán nem nagyképűség – programunk egyik oka a levéltárak közművelődési tevékenységének a megerősítése volt. Ennek a szemléletnek az egyik eredménye a levéltári rendszer egészét be- és mintegy felmutató, reprezentatívnek tekinthető munka

megjelentetése. Másrészt pedig a kétezres években a levéltári rendszer egészét érintő és megváltoztató folyamatok, döntések, nagymérvű átalakítások követelték meg a kiadást.

Visszanéztem, pontosan 2015. március 12. 18:37 perckor érkezett az akkor is titokzatosnak tűnő és ma is számos kérdést felvető furulyaszakkor-kukac-gémél-kom címről a kötet szerkesztőjének a levele, a munka a végleges kéziratával. Nem sokkal voltunk túl egy kitűnő kollégánk halálán. Ma Bősze Sándorról – akárcsak a másik, időben hozza közeli halottunkról, Dóka Kláráról – díj van elnevezve. A kötetet az ő emlékének is szántuk, de neve aztán mégsem került be, mert az egyesület még abban az évben külön könyvvel tisztelgett az emléke, munkássága, egyénisége előtt.

Nézzük tehát a második kiadást!

Egy intézményrendszer eredményes működéséhez sok minden mellett szükség van a személyi stabilitásra. Ezért is érdemes összemérni a két kötet tartalmát, számba venni a bekövetkezett változásokat.

A könyv mindkét kiadásának a szerkesztője ugyanaz a személy. Ha idevágó szakmai életrajzra tekintünk, ez nem magától értetődő, ám rendkívül örömdetes tény.

Az első, érthető módon a Magyar Nemzeti Levéltárról szóló fejezetet 2015-ben még csak hárman jegyezték. A fentiekből következően a szerzők között Hermann István nevét az új kiadásban már nem találjuk, Rácz György és Káli Csaba azonban most is írója az Országos Levéltárról, illetve a megyei levéltárakról szóló fejezeteknek. Munkájuk elé ezúttal az intézmény főigazgatója írt a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) egészét ismertető rövid fejezetet, amelyben az MNL három pilléréről szól. Az irányító, működtető, szakmai koordinációt végző központi egységekről, az Országos Levéltárról és harmadiként a megyei levéltárakról.

Az MNL létrejötté a magyar levéltártörténet egyik legfontosabb fejleménye. A két-ezres évek közepétől, a levéltáros társadalom oldaláról, a megyéket sújtó fájdalmas elvonások és az ezekből következő, egyes intézmények közötti megdöbbentő anyagi és létszámbeli különbségek ösztönöztek változtatásra. A 2010-ben hatalomra kerülő kormány számára pedig szándékként és feladatként adódott a megyei levéltárak helyének megtalálása az alapjaiban átalakított, az állam fokozott szerepvállalására és irányítására épülő új közigazgatási szisztémában.

Az egyesület akkori vezetése mindvégig egy olyan koordinációs szervezet létrehozása mellett kardoskodott, amely nagymértékben meghagyja a megyei levéltárak anyagi és szakmai önállóságát. Azonban a politika másként döntött. Egy másik, sokkal inkább centralizáló elgondolás valósult meg, a megyei intézményeket lényegében az Országos Levéltárba olvasztva.

Természetes módon, ezt a helyzetet képezi le a főigazgatói ismertető is. Hosszabban az Országos Levéltár előtörténetét ismerteti, amelyet aztán Rácz György ismertetőszövege még bővebben tárgyal. A párhuzamosságok talán elkerülhetők lettek volna, miként a megyei intézmények múltjára is szerencsés lett volna egyetlen mondatnál többet szentelnie a szerzőnek, aki az előttünk álló időszak legfontosabb feladatainak a digitalizálást és az infokommunikációs, informatikai fejlesztéseket tartja, a mesterséges intelligencia alkalmazásáig kiterjedően.

A megyei levéltárak bemutatása során Káli Csaba alapvetően az előző kötetben megjelent szövegére épít, de utolsó harmadában azt több helyütt megváltoztatja, kiegészíti. A szövegmegőrzés egyik hátulütője azonban, hogy így az írás ugyanazon levéltárak ugyanazon tevékenységét emeli ki, említi név szerint, követendő jeles példaként, mint közel tíz évvel korábban. Ezt persze lehet a stabilitás jeleként is értékelni...

Káli Csaba a 2012-es integráció pozitív fejleményeként ír a fokozatosan kibontakozó szinergiáról, „amely a korábban viszonylag szeparáltan működő intézmények együttműködésében zajlik.” Kiemeli az új iratnyilvántartó programot, az egységes MNL honlapot, a több közgyűjteménnyel, intézménnyel együttesen végzett adatbázis építéseket, a tagintézmények fejlesztéseit közzevető Adatbázisok Online-t, továbbá a valóban örvendetes újabb infrastrukturális fejlesztéseket.

A Magyar Nemzeti Levéltár ismertetése egy új fejezettel is bővült. Gerhard Péter foglalta össze a feladatellátást tekintve rendkívül fontos Elektronikus Levéltári Rendszerrel kapcsolatos tudnivalókat. Szövegét azonban – ennyi kritika engedjék meg –, kissé erősnek tarjuk a kérdésben járatlan, laikus olvasók számára. Az EAD- és ISAD(G) szabvány, az OAIS elvek, az eLev SIP Készítő, a külön Preservica-példány, és a többi szak kifejezést, vagy épp az ezek segítségével kreált folyamatábrát a szakma és a téma „felkentjein” kívül mások aligha értik. Felmentést adhat a szerzőnek, hogy e témában különösen nehéz a szakmaiság és a hétköznapi érthetőség egyensúlyát megtalálni. Mégis hasznosabb lenne a mégoly bonyolult dolgokat is mindenki számára érthető nyelven bemutatni.

A Magyar Nemzeti Levéltár a magyar levéltári rendszer meghatározó intézménye, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a levéltári élet színes, összetett, és mint azt például az Év Levéltári Kiadványa éves pályázatai sorra bizonyítják, a végeredményt tekintve korántsem mindig a méret a döntő.

Érthető tehát, ha a kötet kétharmadát a többi levéltártípus ismertetése teszi ki. Ha jelen kitekintésünk ezzel fordítottan arányos, annak csupán az az oka, hogy esetükben is arra koncentrálunk, amit eltérőnek látunk a 2015-ös állapotokhoz képest.

Az önkormányzati fenntartású intézmények sorában hét éve még csak öt levéltár leírása szerepelt. Most örvendetes módon olvashatjuk Söptei Imre írását a kőszegi fióklevéltár önállósulásáról. Aki ismeri a kicsiny intézmény anyagának történeti jelentőségét, fontosságát, egyediségét, az pontosan tudja, hogy országos szempontból is mennyire fontos iratainak biztos kezekben maradása. Örömmel talán csak az felhőzheti be, hogy az elkülönülésre – akárcsak a váci intézmény esetében – a megszüntetés fenyegetettsége miatt került sor, továbbá, hogy a kor pénzügyi helyzetéhez igazodva az önkormányzat nem tudott vagy nem akart önálló intézményt létrehozni, és a levéltárat a könyvtárral és a helyi múzeummal házasította össze.

Nagyobb mozgás látszik a szaklevéltárak területén. Napi aktualitás, hogy egy új miniszter vagy vezetői koncepció megjelenése milyen mély hatást gyakorolhat a legváratlanabb területeken is. A közelmúltban a Hadtörténelmi Levéltár zárt be határozatlan időre, mondhatni tragikus hirtelenséggel. Megkeserítve ezzel számos kutató életét. Egyelőre tehát a kötetben hiába olvassuk Farkas Gyöngyi e patinás intézményről írott tudósítását.

Hamarosan, vélhetően, hasonló helyzet áll elő az Országos Levéltár Bécsi kapu téren tárolt irataival is. Igaz, ott egy előkészített, fontos fejlesztés eredményeként.¹ Csak remélni tudjuk, hogy a kutatások két, több korszakon átívelő, meghatározó irategyüttese nem párhuzamosan válik elérhetetlenné, és a *hadtörténeti* gyorsan megfelelő helyet talál.

A szaklevéltárakról írtakra térve, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és a felsőoktatási levéltáraknál, szerencsére, kívülről nézve, minden rendben lészen látszik. Sőt, az utóbbi intézménytípus örvendetes számbeli gyarapodást mutat. Míg 2015-ben 15 egyetemi, főiskolai levéltár szerepelt a kötetben, most öttel több. Immár csak a Debreceni Tudományegyetem éli bejegyzett archívum nélkül a hétköznapijait. Egy további új szaklevéltár is figyelmet érdemel.

Erdős Ferencsel és G. Vass Istvánnal – Nyugodjék békében! –, 2000-ben írtunk nyomtatásban is megjelent jelentést a kárpótlási folyamat során keletkezett iratanyagról. Már akkor meglepett bennünket az ott dolgozók határozott igénye egy önálló szaklevéltár alapítására. Mi akkor ennek nem láttuk szakmai indokát. Nem tudom az okát, de ez a „modernkori szabadságküzdelem” végül eredményt hozott, ha nem is a teljes önállóság, de az elkülönülés megvalósult. Az anyag a VERITAS Intézetbe került. A létrehozott szaklevéltár másik nagyobb irategyüttesét az Oral History Archívum interjúanyaga teszi ki, amely az 1956-os Intézet politikai háttérű megszüntetése után mint szerzett vagyon került végül ide.

Fogyatkozást is láthatunk azonban az intézményi körben. Eltűnt az új kötetből a Semmelweis Orvostörténeti Levéltár. Megszüntették, iratai múzeumi anyaggá váltak.

A köztisztületi levéltárak száma azonban, a közjegyzői kamara intézményével, eggyel gyarapodott.

Az elmúlt évtizedek talán az egyházi fenntartású levéltárak számára hozták meg a leglátványosabb fejlődést. Jól mutatja ezt az intézmények látványos infrastrukturális és személyi gyarapodása, amivel párhuzamosan zajlott a szakmai professzionalizálódás, ami például az elektronikus nyilvántartások közös fejlesztésében, az iratok digitális közzétételében is tetten érhető. Utóbbi – természetesen nem méreteiben – követi a közlevéltárak útját, ráadásul az egyes intézmények hierarchikus egymás alá rendelése helyett a horizontális együttműködések útján. Talán az egyházi levéltárosok őrizhették meg leginkább a tudományos alkotás alapfeltételét, az alkotó csendet, amit az Év Levéltári Kiadványa pályázaton nyertes számos kötetük is bizonyít.

A munka utolsó, intézményismertető fejezete az alapítványi fenntartású nyilvános magánlevéltárakról szól. Esetükben fogyatkozásként rögzíthetjük, hogy – bár iratanyaguk megmaradt – időközben, intézményként, megszűnt a Kisgazda Levéltár és a Mindszenty Levéltár is. Így az újabb kötetben ezek már nem szerepelnek.

Úgy hiszem, sokan ismerik a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár elmúlt évtizedbeli szomorú sorsát, munkatársainak hősiességét a rájuk bízott értékek megőrzésében.

¹ A kézirat lezárása óta e tárgyban újabb hírek láttak napvilágot, de a lehetséges fejlesztésre vonatkozóan jelen pillanatban nincs semmi biztos információ. (A szerk.)

Szerencsére sem hasonló, sem anyagi gondokkal nem kellett megküzdenie a – csak az újabb kiadásban szereplő – RETÖRKI-nek, amely az elmúlt időszakban levéltárat is alapíthatott, bár annak mibenlétéről a kötet, sajnálatos módon, hallgat.

Mindkét kiadásban szerepel viszont a Nyílt Társadalom Archívum, amelynek azonban levéltári státuszáról, ahogy mondani szokás, lapzártánkig a kötet szerkesztője a Magyar Nemzeti Levéltártól, illetve magától az intézménytől sem kapott érdemi információt.

A munka záró fejezete a levéltáros társadalom működésében, innovációjában, az emberi, szakmai közösségek szervezésében kiemelkedő szerepet játszó egyesületekről szól. Öröndetes tény, hogy az idő valamennyi szervezetünk fontosságát visszaigazolta. Bár változások bekövetkeztek, mint az MLVT esetében, a lényeg, a szolgálat és a tenni akarás megmaradt, s remélhetőleg az ehhez szükséges támogatások sem apadnak el a jövőben.

A *Magyarország levéltárai* egyszerre szakmai felmutatás, ismeretnyújtás, tájékoztatás, illetve önmagunk és egyben az előző levéltáros nemzedékek megtisztelése. Mindannyiunk reménye, hogy tíz év múlva, vagy még előbb, az újabb kiadás csak gyarapodásról ad majd számot.

Tyekvicska Árpád

A Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlése 2022

Székesfehérvár, 2022. július 11–13.

A tudósítás több munkatársunk közös munkája: Gerhard Péter, Kovács Eleonóra, Laczlavik György, Mátyás Zoltán, P. Holl Adrien, Zsidi Bernát.

2022. július 10–13. között Székesfehérváron került sor a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) 2022. évi vándorgyűlésére. A program július 10-én a határon túli vendégek érkezésével és a számukra szervezett esti találkozóval, ünnepi vacsorával és eszmecserevel indult, a vándorgyűlés mintegy „nulladik” napjaként.

A rendezvény **első napját (július 11.)** – amelynek helyszíne a Szent István Hitoktatási és Művelődési Ház volt – ünnepi események, köszöntők nyitották meg. Az MLE elnökének, dr. Kenyeres Istvánnak üdvözlő szavait követően köszöntőt mondott Székesfehérvár Megyei Jogú Város polgármestere, dr. Cser-Palkovics András, valamint a szervezők nevében dr. Csurgai Horváth József, Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézet igazgatója. Az ünnepi bevezetőt követte az Osváth Lajos-díj, valamint a Dóka Klára-díj különböző fokozatainak átadása és a díjazottak laudációja.

A szakmai program plenáris üléssel vette kezdetét, amelynek fő témája a közelmúlt és a jelen aktuális eseményei és problémái alapján a krízishelyzet és regeneráció kérdéskörre volt (levéltárak és katasztrófák, vészhelyzeti protokoll, iratmentés). A vándorgyűlés első napja ünnepi fogadással zárult, amelyre a Hotel Magyar Király dísztermében került sor.

A vándorgyűlés második napjának délelőttjén, **2022. július 12-én** zajlottak le az egyesület szekcióülései. A szekciók a Nemzetközi és a Gazdasági Szekció kivételével a Hotel Magyar Király különböző termeiben tartották üléseiket.

Az angol és német munkanyelvű **Nemzetközi Szekció** ülése az egyesület elnökének, dr. Kenyeres Istvánnak a szekcióvezetésével és a külföldi levéltáros egyesületek képviselőinek részvételével valósult meg. Az eszmecsere a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárában került sor, ahol a vendégek megtekinthették az intézmény épületét és raktárait is. A kerekasztal-beszélgetésre többek között Ausztria, Csehország, Lengyelország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és Ukrajna levéltáraiból érkeztek kollégák. Az elhangzott rövid referátumokban elsősorban az elmúlt években történt, levéltárakat érintő természeti katasztrófákról és tűzkárok miatti iratmentésről, illetve a levéltárak katasztrófavédelmi terveiről esett szó.

Az **MLE Forrásközlő Szekciója Oral history a levéltárban** témakörben tartotta meg szekcióülését, amely két részből állt. Az elhangzott előadások az oral history (OH) műfaját igyekeztek a hallgatósághoz közelebb hozni, illetve annak levéltári múltját, jelenét

szándékoztak bemutatni, a kerekasztal megbeszélésen pedig a problémák, illetve az oral history jövője került terítékre. Ritter György (MNL OL, főlevéltáros) *Oral history mint történeti forrás* című előadása révén a résztvevők részletesebben megismerkedhettek a forrással, valamint az azt létrehozó folyamat sajátosságaival.

Kis József (MNL BAZML igazgató) az *MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának Köztünk élő emlékezők projektjét*, illetve annak történeti fejlődését mutatta be. A 2018-ban indult projekt célja, hogy érdekes és történeti értékű visszaemlékezéseket örökítsenek meg 1990-ig bezáróan. Az interjúalanyok kiválasztása politikai hovatartozástól és a korabeli lakóhelytől független és aktív politikusokkal, politikai szereplőkkel nem készítene interjúkat. A nem publikus részeket elkülönítik és az interjúk ezek nélkül kerülnek fel a világhálóra, mozgókép formájában. Az intézmény honlapján keresztül jelenleg 15 interjú érhető el (https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/koztunk_elo_emlekezo).

Schmidt Anikó (MNL OL, főlevéltáros) előadásában az *MNL OL Oral history gyűjteményét* mutatta be. A Magyar Nemzeti Levéltár a levéltári törvény (1995: LXVI.) értelmében iratállományát maradandó történelmi értékű magániratokkal gyarapítja ajándékozás, – a rendelkezésére álló anyagi források függvényében – vásárlás, vagy letét útján. Az MNL OL ilyennek tekinti az OH-t is, amelynek sajátosságai lehetőséget nyújtanak arra, hogy a levéltárban őrzött és a későbbiekben levéltárba kerülő irategyüttesek olyan interjúkkal egészüljenek ki, amelyek árnyalhatják, sőt akár ki is egészíthetik az iratokban tárolt tudást. Az MNL OL ebből a célból létrehozott egy OH gyűjteményt. A gyűjtemény és gyarapításának szakmai kidolgozására 2015-ben munkacsoport alakult és hozzá kapcsolódóan ügyrendet is létrehozta. A hallgatók a gyűjtemény¹ kialakulásának és az interjúk archiválásának történetén túl a nehézségekkel is megismerkedhettek, amelyek közül az előadó a munkaerőhiányt nevezte meg legsúlyosabbnak.

Az előadásokat kerekasztal-beszélgetés zárta, amelyen a meghívott résztvevőkön – az előadók mellett Arany Krisztina, Kovács Gergely, Kovács Eleonóra, Péntekné Ungváry Mária – a közönség tagjai is hozzászólhattak. A beszélgetést Laczlavik György szekcióvezető moderálta. A megbeszélésen több fontos kérdés is felmerült, amelyek mindenképpen továbbgondolást igényelnek: a résztvevők egyöntetű véleménye, hogy az OH-nak helye van a levéltárakban, hiszen az interjúk lehetőséget nyújtanak arra, hogy az őrzött és a későbbiekben átveendő irategyüttesek kiegészítő információkat tartalmazó interjúkkal egészüljenek ki. A már visszavonult levéltáros kollégákkal készített interjúk pedig olyan levéltártörténeti információkat tartalmazhatnak, amelyek máshonnan már nem deríthetők ki. A *Levéltári Szemle* ez ügyben felhívást is tett közzé,² s megkezdte az eddig elkészült interjúk publikálását. Az interjúkészítés esetében fontos az időtényező, hiszen sajnos sokakkal már nem lehetséges beszélgetést rögzíteni. Konszenzus alakult ki arról, hogy az OH levéltári anyagnak tekinthető és így is kell kezelni. Világossá vált az is, hogy a levéltárak nagyon eltérő módon kezelik ezt a gyűjteménytípust, pedig szükséges lenne egy egységes ajánlás a magyarországi levéltárak számára. E feladatra munkacsoport ala-

¹ HU-MNL-OL R 400

² https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariSzemle_70_2020/?pg=103&layout=s

kult, amelynek célja ezen útmutató kidolgozása. Főbb témakörök: archiválás, személyes adatok védelme, GDPR rendelkezések; interjúalanyok kiválasztása, interjúkészítés szabályai, dokumentálása. Felmerült, hogy humán erőforrás tekintetében nemcsak a szűkös kapacitás jelent hátráltató tényezőt, hanem a kollégák járatlansága is, ezért szükség lenne ilyen irányú képzésre.

Az **Oktatás- és Tudománytörténeti Szekció** előadásai idén színes mozaikot alkottak mind időbeliségüket, mind témájukat tekintve. Dr. Draskóczy István (egyetemi tanár, ELTE BTK) a *Selmezbányai Bányászati Akadémia hallgatósága a 18. században és a 19. század első felében* címmel tartott előadásában – megemlékezett az intézmény 260 éves évfordulójáról. Elemzésében azt vizsgálta, hogy a tárgyalt időszakban az akadémia hallgatósága mely országokból származott. A selmezbányai akadémia kiemelkedő jelentőségét bizonyítva a hallgatóság összetételét összehasonlította a korabeli nagy rivális, a freibergeri Bányászati Akadémia diákságával. A komparáció egyértelművé tette, hogy a két akadémiát az újkor hajnalán hasonló létszámban látogatták a tanulni vágyók. Vajda Tamás (levéltárvezető, SZTE Levéltára) *A kolozsvári egyetem 1872-es megalapítása* című előadásában részletesen ismertette az egyetem megszületését megelőző néhány éves időszakot. Kiemelte Eötvös József és Ferenc József szerepét, továbbá az egyetemalapítás és -szervezés sajátosságait, például a teológiai kar hiányát, vagy azt, hogy nem voltak nagy egyetemi épületépítések és Ferenc József egyetemszervezést gyorsító törekvéseit. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a széles forrásbázison (VKM, OGY iratok; erdélyi magyar, román és szász napilapok) alapuló kutatás eredményeit forráskiadvány formájában publikálják az év őszén. Tóth Krisztina (levéltárvezető, ELTE Levéltára) az ELTE levéltárának ötvenes évekbeli iratpusztulásáról adott áttekintést „*A múltat végképp eltörölni...?*” Az *ELTE iratainak pusztulása az 1950-es években* címmel. Részletes áttekintést nyújtott az ELTE különböző kari irattárainak 1949 előtti és utáni sorsáról, továbbá az egyetem karait sújtó selejtezési jogszabályok és iratadási történetéről – előadását látványos statisztikákkal alátámasztva, például az átadott anyagok, a visszakapott anyagok és a selejtezett anyagok aránya vonatkozásában. Az egyes előadásokat a jelenlévők részéről élénk diskurzus követte, például a nemzetiség és identitás kérdésköre, Trencsényi-Waldapfel Imre megítélése vagy az irattárak máig hányatatott sorsa témakörében, így a kerekasztal beszélgetésre nem maradt idő, de a résztvevőket a színvonalas eszmecsere kárpótolhatta.

Az MLE csak néhány éve működő **Levéltár-pedagógiai Szekciója** is ülést tartott, az esemény legfontosabb hozadéka a tisztújítás volt, ami egyben a szekció munkájának megújítását is célozta. Az új szekcióelnök Hecker Henrietta (MNL TML) lett, helyettese dr. Rácz Attila (BFL).

Az egyesület **Gazdasági Szekciója** a szokott módon elsősorban az intézményeket érintő legfrissebb szakmai kérdéseket vette sorra kerekasztal-beszélgetés keretében, amelynek helyszíne az MNL Fejér Megyei Levéltára volt.

Az **Informatikai Szekció** ülésén Gerhard Péter szekcióvezető elnökle mellett *Az Aranybullától az e-aláírásig. A közigazgatás előtt álló digitalizációs kihívások* című programban öt előadás szerepelt, amelyek az elektronikus iratkezelés levéltárszakmai oldalról releváns problémáit járták körbe. Füzessy Tamás (e-iratkezelési szakértő,

Stratis Kft.) *Elektronikus ügyintézés és a kapcsolódó iratkezelési folyamatok* című előadásban az elektronikus iratok körüli fogalmi problémákat mutatta be. Tisztázta az alapfogalmak (adat, dokumentum, irat, nyilvántartott irat, közirat) közötti distinkciókat és felhívta a figyelmet arra, hogy bár a dokumentum és az irat fogalmilag azonos, a dokumentumkezelés és az iratkezelés között viszont már különbséget kell tenni. Ez a különbség pedig a nyilvántartásba vétel (*capture*) mozzanata, például az iktatás. Két üzenetet fogalmazott meg az elektronikus iratok kezelése kapcsán. Az első, hogy ragaszkodjunk a hagyományos iratfogalomhoz, ne engedjük az adatbázisok csábításának. Az adatbázisoknak ugyanis nincs olyan életciklusa (keletkeztetés, lezárás, irattározás), mint az iratoknak, ezért bár könnyebben tárolhatók és kereshetőek bennük az adatok, hitelességük és bizonyító erejük nem teljes körű. Törekedjünk arra, hogy az információkat önmagukban értelmezhető fájlokban (szöveg-, képi vagy hangfájlokban) őrizzük meg. A második üzenet, hogy ragaszkodjunk az iktatáshoz, annak ellenére, hogy az iratkezelés folyamatába egyre több, a hagyományos hivatali ügymenettől eltérő, így az arra kialakított iratkezelési folyamatokba nehezen illeszthető ügýtípus kerül be. Előadása végén az elektronikus állományok levéltárba adásának elveit és módszertanát mutatta be.

Kovács Rezső (főosztályvezető, biztonsági vezető, BM Iratkezelési és Iratfelügyeleti Főosztály) *Elektronikus iratkezelés, elektronikus ügyintézés a közfeladatot ellátó szerveknél* című előadásában a közfeladatot ellátó szervek iratkezelését szabályozó jogszabályi környezetet, elsősorban az említett szerveknél kötelezően használt tanúsított iratkezelő szoftverekkel szemben támasztott követelményeket mutatta be. Beszámolt arról, hogy jelenleg három tanúsító szervezet – CERTOP, MÁTRIX, VERITAN – akkreditálhatja az iratkezelő szoftvereket, ezek kijelölését jelenleg egy kétfős bizottság végzi, ahol az elnököt a BM, a tagot az informatikáért felelős minisztérium jelöli. Így lekerült a napirendről az a korábbi kezdeményezés, hogy a levéltárak is képviseltethessék magukat a tanúsítási folyamatban. Az EKEIDR iratkezelő rendszerhez minden állami intézmény ingyenes licencet kap és a jövőben ezt kell mindegyiknek bevezetnie, kivéve azokat, amelyek Robotzsarut használnak. Az előadó beszélt a BM-ben 2012-ben bevezetett elektronikus iratkezelésről, az MNL felé saját fejlesztésben megvalósított szabványos elektronikus iratátadásról, továbbá a közfoglalkoztatottak bevonásáról az iratdigitalizálási folyamatokba.

Solcz-Ujvári Magdolna (dokumentum menedzsment és digitalizációs osztályvezető, Budapesti Közművek Nonprofit Zrt.) *Sokszínű közszolgáltatások, egységes dokumentum menedzsment. Kihívások a Stadtwerke modell megvalósítása kapcsán* című előadásában azt a komoly kihívást mutatta be, amit a különböző típusú szolgáltatásokat nyújtó és addig eltérő iratkezelő szoftvereket használó elődszervezetek összeolvadásakor egy vállalati integráció jelent. A fővárosi önkormányzat ugyanis a nyugati Stadtwerke-modellek sikeréből kiindulva egyesítette közműszolgáltató cégeit, ez pedig az FKF, a Főkert, a Főtáv, a Főkétűsz és a BTI összevonásával létrejött, hat divízióból álló Budapesti Közművek létrejöttét eredményezte. Mindez öt különböző akkreditált szoftver helyett egyetlen közös iratkezelő szoftver implementálását, egységes iratkezelési szabályzat és egységes elektronikus iratkezelési folyamat bevezetését, továbbá a szakrendszerek (SAP, SZEÜSZ-ök, KEÜSZ-ök) integrációját jelentette. Az átalakulás a korábbi állományok

(még folyamatban lévő) migrációját, a hivatali tárhelyek felülvizsgálatát is szükségessé tette, de egyúttal alkalom nyílt az elektronikus ügyintézés és az elektronikus aláírások használatának kiterjesztésére is. Az új iratkezelő rendszer bevezetése tömeges kulcsfelhasználói és felhasználói oktatással is járt, amelyeket házon belül oldottak meg. Az átalakulás célja az iratkezelési folyamatok felülvizsgálata, automatizálása és elektronizálása, valamint költség- és időhatékonyságának növelése, ami erőforrásmegtakarításhoz és az ügyfelek számára egyszerűbb és gyorsabb ügyintézéshez vezethet.

Czetz Balázs (gyűjteményi főigazgató-helyettes, MNL) *Elektronikus ügyintézési folyamatok a Magyar Nemzeti Levéltárban* című előadásában egy újabb esettanulmányt mutatott be. A KÖFOP-1.0.0-VEKOP-15-2016-00011 számú, Közigazgatási eljárásokhoz kapcsolódó levéltári szolgáltatás fejlesztése megnevezésű projekt keretében az MNL összes tagintézményében egységes, integrált, papírmentes ügyfélszolgálati ügyintézés valósult meg, amely szinte teljesen elektronikusan bonyolítja le ezeket az ügyeket. Az MNL ügyfélszolgálati ügyintézését egységes eljárásrendek, szabályozás, egységesített munkafolyamatok és egységes űrlapok, iratminták, sablonok révén sikerült egységes nivóra hozni, elektronizálni, egyúttal kiterjesztett ügyfélelérésűvé tenni. Mindez a Poszeidon iratkezelő rendszer testreszabásával, benne a feladatokon az ügyintézőket lépésről lépésre végigvezető workflow-k bevezetésével, különböző SZEÜSZ-ökhöz való csatlakozással, az elektronikus aláírás kiterjesztésével és részletesebb adattartalmú űrlapok definiálásával volt elérhető. A riportok készítésére is alkalmassá tett szakrendszer statisztikai szerint sikerült a projektben tett vállalás, például 2021-ben a napi átlag 104 ügyet a vállalt 18 napos elintézési határidő helyett ügýtípustól függően 9,42–13,73 nap között sikerült elintézni, tehát az új rendszer az ügyintézés átfutási idejének csökkentésére is alkalmassá vált.

A záróelőadást Erdősi Péter Máté (igazgató, e-aláírás szakértő, Crowe FST Audit Kft.) tartotta *Elektronikusan hitelesített dokumentumok hosszú távú megőrzése* címmel. Körbejárta az elektronikusan hitelesített dokumentumok kialakulásának, definiálásának, a tanúsítvány lejárat utáni kezelésének alapproblémáit, felhívta továbbá a figyelmet az Acrobat Readernél fejlettebb aláírás-ellenőrző megoldások (pl. PolySigno) használatának előnyeire. Bemutatta a világ egyik legfejlettebb e-aláírási megoldását, amelyet Észtországban alkalmaznak. Az elektronikus dokumentumok hosszú távú, az aláíró tanúsítvány lejárat utáni megőrzésének egyik technológiája Magyarországon már 2004 óta létezik, az eIDAS európai uniós e-aláírási rendelet készülő változatába azonban most kerül bele. Ez az elektronikus aláírások kibocsátásával foglalkozó szervezetek által működtetett archiválási szolgáltatás költséges és csak egyes dokumentumok hitelességének egyedi tanúsítását teszi lehetővé. A másik technológiai megoldás a blokklánc-alapú (pl. KSI Blockchain) megőrzési technológia lehet, mely már most is megfelel az eIDAS előírásainak. Egy további lehetőség a hivatalos személy vagy szervezet – pl. közjegyző – általi hitelesítés, ez esetben viszont kérdéses, hogy a hitelesítő okirat meddig lesz érvényes. Az előadás konklúziója szerint az elektronikus hitelesség megőrzési technikái jó ideje ismertek és működnek is, más kérdés, hogy a levéltári hosszú távú megőrzésre nem mindig, vagy csak nagyon körülményesen alkalmazhatók.

Az *Állományvédelmi Szekció* ülésén P. Holl Adrien szekcióvezetése mellett Baumann-Farkas Barbara (restaurátor, állományvédelmi felelős, MNL Állományvédelmi Osztály) *Az OL raktárainak klimatikus viszonyai* című előadásában a raktárak, másrészt a kiállítások klimatikus viszonyairól, az optimális értékek beállításáról, ezek méréséről, illetve az ezen a területen szerzett eddigi tapasztalatokról, a felmerülő nehézségekről és azok megoldásairól beszélt. A klimatikus viszonyok ellenőrzésére a legjobb megoldást a digitális, adatrögzítő mérőműszerek, vagyis data loggerek nyújtják. Ezek kihelyezése, megfelelő üzemeltetése és szakszerű beállítása kiemelkedően fontos ahhoz, hogy a klimatikus viszonyokat folyamatosan monitorozni tudják. A készülékek által mért és elmentett adatokat táblázatok és diagramok formájában dolgozta fel, rendszeres időközönként dokumentálva az adatokat. Az MNL OL kiállítótermében (A nemzet emlékezete) és a Várkert Bazárban működő European Digital Treasures időszakos kiállításokon végzett ellenőrzések során szembesült a teremőrök „engedetlenségével”, üzemeltetési nehézségekkel, beázással, a páratartalom emelkedésével és az iratokat ért túl nagy fényterheléssel is. A közös együttműködés alapja a megfelelő kommunikáció, a gyors és szakszerű reagálás, ami végül a felmerülő problémák megoldásához vezetett.

Lökkös Mónika (főrestaurátor, MNL Állományvédelmi Osztály) *A tintamarás kezelésének lehetőségei, kérdőjeleiről* tartott előadást. Kitért az említett tinta történeti háttérére, a készítéséhez felhasznált alapanyagokra, a tintamarás során lezajló kémiai folyamatokra és az ezek megállításához szükséges lépésekre, restauratori megoldásokra, kiemelve a kalcium-fitátos kezelést. A vasgallusz tinta készítésekor a fő alapanyagok mellett nagyon különböző anyagot is használnak a receptúrákban, így a pontos összetevők sok esetben nem ismertek, de fő komponensei a fémsó (általában vasszulfát) és a csersav. A tinta összetevői kémiai folyamatokat indítanak el, amelyek a cellulózláncok károsodását és bomlását idézi elő. A hordozó (legtöbbször papír vagy pergamen) töredezett lesz, végül elporlik, savasodik. A savat semlegesíteni kell és az oxidációt meg kell állítani. Jelenleg Magyarországon és a nemzetközi gyakorlatban is a kalcium-fitátos és magnézium bikarbonátos kombinált kezelést alkalmazzák a legtöbbször, amelynek során megkötik a szabadon lévő vas ionokat és megállítják a savas kémiai folyamatokat.

Győrffy Szabolcs (főosztályvezető-helyettes, BFL) *Analóg adathordozók archiválása* címmel tartott előadást. A levéltárakban őrzött analóg eredetű archiválásának és megőrzésének témája nem tárgyalható a dokumentumok digitalizálásához kapcsolódó kérdések megválaszolása nélkül. A reflektív vagy átvilágítható vizuális eredetű digitalizálásának elterjedt gyakorlata mellett külön figyelmet érdemel a gyűjteményekben szintén nagy számban megtalálható audiovizuális adathordozók, tartalmak hosszú távú megőrzésének feladata is. Utóbbiak közül az előadás fókuszába a mágneses adathordozókon – magnókazettákon, orsós magnószalagokon – található audio-anyagok állományvédelmének és digitalizálás útján történő megőrzésének kérdései kerültek. Az előadó áttekintette a média-típus megőrzését károsító környezeti- és biológia hatásokat, a digitalizálásukhoz szükséges hardveres és szoftveres eszközöket, a digitalizálás paramétereit és formátumait. Ismertette a hosszú távú megőrzéshez szükséges működőképes

lejátszó-eszközök (HW) meglétének fontosságát, a formai és formátumbeli egységesség kérdéseit, a tartalom-migráció és tartalom-konverzió lépéseit. A Budapest Főváros Levéltárának fotó-digitalizáló műhelyében folyó digitalizálási gyakorlat bemutatása mellett kitekintett a hazai- és nemzetközi jó gyakorlatokra, szakmai összegzésekre és ajánlásokra is.

Az előadásokat követően Hajdú Viktória (Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézet) főrestaurátora szakmai séta keretében mutatta be a Városi Levéltár restaurátorműhelyét és az ott végzett munka tapasztalatait is megosztotta a hallgatósággal. A műhelyvezetés és a helyszíni levéltári bejárás során a résztvevők áttekintették és megbeszélték az állományvédelmi mentési tervet. Ennek keretében a mentéshez szükséges eszközök, anyagok bemutatása is megtörtént, szó esett az iratanyagok típusairól mekkénti szempontból. A restaurátorműhelyben megtekintették a papír savtalanításához, papíröntéshez és a könyvkötészeti munkákhoz használatos berendezéseket és eszközöket. A műhelylátogatás hasznosnak bizonyult a kollégák számára, élénk szakmai eszmecsere zajlott.

A vándorgyűlés második napjának délutánján gyűjteménylátogatások (MNL Fejér Megyei Levéltára, Szent István Király Múzeum, Püspöki és Székesképtalani Levéltár és Egyházmegyei Múzeum) mellett sor került egy kötetbemutatóra is. A Székesfehérvári Városi Levéltár és Kutatóintézetben a *Requiescat in pace 2. Levéltáros nekrológok, gyász-hírek és gyászjelentések (1833–2021)* című kiadvány bemutatója valósult meg. A kulturális programok mellett lezajlott immár ötödik alkalommal, a mára már hagyománnyá vált, igen népszerű MLE Focikupa is. Este társasvacsora zárta a programot.

A konferencia harmadik napján, **július 13-án** került sor az *Aranybullák a középkori Magyarországon és Európában* című tudományos konferenciára, amely neves előadók szereplése mellett a Szent István Hitoktatási és Művelődési Házban valósult meg. A programban a következő előadások hangzottak el:

Zsoldos Attila, kutató professzor, BTK Történettudományi Intézet (Budapest) – Városi Levéltár és Kutatóintézet (Székesfehérvár): *II. András Aranybullája*

Weisz Boglárka, tudományos főmunkatárs, BTK Történettudományi Intézet (Budapest) – Városi Levéltár és Kutatóintézet (Székesfehérvár): *Magyar városok aranybullái*

Bárány Attila, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem (Debrecen): *12–13. századi angol uralkodói charták*

Pósán László, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem (Debrecen): *II. Frigyes német-római császár aranybullái*

Cieger András, tudományos főmunkatárs, BTK Történettudományi Intézet (Budapest): *„Kicsit túlzottnak éreztem a Szent István korra való visszaemlékezést”. A kádári emlékezetpolitika és az Aranybulla emlékmű Székesfehérvárott.*

■ A Dóka Klára-díj

2022-ben a Magyar Levéltárosok Egyesülete közgyűlése módosította a Dóka Klára-díj kategóriáit, s az idei díjakat már ennek megfelelően osztotta ki. Az I. fokozat a felsőfokú végzettségű levéltárosoknak, a II. fokozat a középfokú végzettségű levéltárosoknak és a levéltárakban dolgozó nem levéltáros munkatársaknak, míg a III. fokozat a pályájuk kezdeti szakaszában járó, de már legalább hat éve levéltárban dolgozó 35 életévüket még be nem töltött levéltáros kollégáknak adható. Az I. és II. kategóriában 3–3, a III. kategóriában egy díjazott lehet évente.

A Dóka Klára-díjasok laudációja

Dr. Dénesi Tamás,

a Pannonhalmi Főapátság Levéltára igazgatója

Dénesi Tamás 1991-ben a győri Czuzor Gergely Bencés Gimnáziumban tett érettségi vizsgát és 1998-ban az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem-latin szakos diplomát. 2000-től a Pannonhalmi Bencés Gimnázium és Kollégium tanára és prefektusa, 2004-től 2012-ig a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár igazgatóhelyettese volt, 2012 óta pedig a levéltár igazgatója.

Kiemelkedő szerepet játszott a főapátsági levéltár elmúlt évtizedben lezajlott jelentős infrastrukturális fejlesztéseiben, illetőleg abban, hogy a levéltár a testvérgyűjteményekkel való együttműködése új alapokra kerülve elmélyült és megújult, amely számos fontos és jelentős eredményt hozott valamennyi, a különböző szakami programokban résztvevő intézmény számára. Ezek sorából kiemelkednek a katolikus egyház történetének feltárását szolgáló konferenciák megszervezése és lebonyolítása, valamint az ugyancsak ebből a célból megindított kutatási programok és megjelentetett kiadványok.

Irányításával jórészt megtörtént az egyházközségi iratok levéltárba való beszállítása, majd pedig digitalizálása, melyek révén a Főapátsági Levéltár jelentős előrelépést tett és felzárkózott a legjobb hazai egyházi levéltárak színvonalához és ugyancsak az ő nevéhez fűződik a „*Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság gyűjteményeinek értesítője*” elnevezésű évkönyv 2013-ban történt megindítása és folyamatos megjelentetése.

A levéltár munkájának és kiterjedt szakmai kapcsolatainak megszervezése és irányítása mellett már az 1990-es évek óta rendszeres tudományos feltáró és kutatómunkát végez. Kutatási területe: a 17–18. századi katolikus egyháztörténet. Eddig több mint 50 publikáció szerkesztése és/vagy elkészítése fűződik nevéhez. 2007-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán védte meg PhD-disszertációját.

Dénesi Tamás közel két évtizedes, elsődlegesen a hazai egyházi levéltárügy, azon belül is a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár tevékenységének fejlesztése és megújítása, az intézményközi szakmai kapcsolatok elmélyítése érdekében, továbbá az egyháztörténeti kutatások és a kiadványkészítés területén végzett, sokoldalú, magas színvonalú és eredményes munkájának elismeréseként veheti át a Dóka Klára-díjat.

Dr. Héjja Julianna Erika,

az MNL Békés Megyei Levéltára főlevéltárosa

Héjja Julianna Erika középiskolai tanulmányai és az ELTE Bölcsészettudományi Karán a levéltár szak elvégzése után 1999-ben kezdte meg levéltári szolgálatát a Békés Megyei Levéltárban. Ezt követően elvégezte a könyvtár szakot is, majd 2009-ben summa cum laude minősítéssel védte meg történelmi tárgyú PhD-disszertációját az ELTE Bölcsészettudományi Karán.

Már szakmai pályafutásának kezdeti időszakában világossá vált, hogy több levéltári munkaterületen is kiemelkedő teljesítményre képes, továbbá hogy az azokkal összefüggő feladatokat mély hivatástudattal és nagy precizitással végzi. Ezt ékesen bizonyítja, hogy felkészültségének és folyamatosan folytatott önképzésének eredményeként nem okoz gondot számára 18. századi latinyelvű források feltárása vagy éppen a kutató- és ügyfélszolgálati feladatok ellátása, de az elektronikus levéltári nyilvántartások vezetése sem. Mindezek az elmúlt több mint két évtized alatt megszerzett nagy és kiterjedt anyagismerettel és sok tapasztalattal párosulva azt eredményezték, hogy ma már a Békés Megyei Levéltár egyik legfontosabb munkatársává lett.

Levéltárszakmai teendőinek folyamatosan magas színvonalon történő teljesítése mellett több mint két évtizede ismert és elismert, feltáró- és kutatómunkát folytat. Kutatási területei: archontológia és prozopográfia, könyv- és művelődéstörténet, valamint társadalom- és nőtörténet. Eddig több mint 50 publikáció – önálló kötet, tanulmány, közlemény, újságcikk stb. – elkészítésében vett részt, mint szerkesztő, társszerkesztő vagy szerző, amelyek egy része a helyi folyóiratok és lapok mellett országos szakfolyóiratokban látott napvilágot.

Empatikus és segítőkész személyiség, akire munkatársai mindig számíthatnak és aki tudását és ismereteit szívesen megosztja a hozzáforduló kollégákkal, kutatókkal és aki mindezek emellett – ha nem is látványosan, de – igen jelentős szerepet játszik a munkahelyi közösség kohéziójának folyamatos fenntartásában.

Dr. Héjja Julianna Erikát közel 25 esztendőn keresztül, több levéltári szakterületen, nagy odaadással és precizitással végzett, kiemelkedő színvonalú munkája, szakmai körökben elismert, jelentős tudományos kutatásai és publikációi, illetőleg a munkahelyi közösség érdekében kifejtett igen értékes tevékenysége tette érdemessé a Dóka Klára-díjra.

Dr. Kovács Melinda,

az MNL Heves Megyei Levéltára főlevéltárosa

Kovács Melinda a középiskolai tanulmányai befejezése után 1978 és 1983 között az ELTE Bölcsészettudományi Karának történelem–levéltár szakos hallgatója volt, de még diplomája átvétele előtt, 1983. január 1-én a Heves Megyei Levéltár munkatársa lett és jelenleg is ebben az intézményben dolgozik. 1999 és 2008 között a levéltár igazgatóhelyettese, 2008-ban pedig néhány hónapig igazgatója volt. 2011-ben levéltári szakfelügyelő volt és 2015 óta is ellátja ezt a feladatot.

Csaknem 4 évtizedes munkája során lényegében minden levéltári szakterületen dolgozott, mégpedig kiemelkedő színvonalon. A gyűjtőterületi feladatok ellátása mellett számos segédletet készített, vezette a levéltár belső nyilvántartásait, de elmélyült szaktudással és anyagismerettel a kutató- és ügyfélszolgálatban is rendkívül fontos és hasznos munkát végzett.

Sokat tett a helyi közgyűjtemények közötti kapcsolatok kialakításáért és működtetéséért és eközben mindig is fogékonyságot mutatott a levéltári munkát érintő új és innovatív kezdeményezések iránt. Így már a kezdetektől fogva igen aktívan vette ki részét a számítógépek kínálta lehetőségek levéltáron belüli kiaknázásában.

Sokrétű és sokágú levéltárszakmai feladatai mellett az 1980-as évektől szívesen végzett és végez levéltári forrásokra alapozott tudományos kutatásokat és számos helytörténeti tárgyú publikációja látott napvilágot. 1989-ben védte meg egyetemi doktori disszertációját, amely a Heves vármegyei malmok 18. századi történetét mutatta be. Mindezek mellett több forráskiadvány, helységnévtár és levéltári segédlet – fond és állagjegyzék, repertórium, levéltárismertető – elkészítése köszönhető neki.

Személyes tulajdonságai révén fontos szerepet tölt be a munkahelyi közösségben. Önzetlen és segítőkész kolléganő, akinek ötleteire és tanácsaira, nem csak közvetlen munkatársai, hanem a levéltári kutatók is bizton számíthatnak.

Kovács Melinda közel 4 évtizeden át, több szakterületen is kifejtett, kiemelkedő szintű, odaadó elkötelezettséggel végzett, nagyjelentőségű levéltári munkája, valamint közösségformáló tevékenysége, mind intézményéhez, mind szakmájához hűséges, a következő levéltáros generációk számára például szolgáló szakmai pályafutása elismeréseként részesül a Dóka Klára-díjban.

II.

Bedőné Takács Veronika,

az MNL Zala Megyei Levéltára levéltáros asszisztense

Bedőné Takács Veronika az általános iskolai tanulmányai után 1978-ban középfokú textilipari képzést, szerzett és azt követően több munkahelyen dolgozott, mígnem 2000-ben a Zala Megyei Levéltár munkatársa lett. 2001-ben kezelői tanfolyamot végzett, 2003 és 2005 között pedig segédlevéltárosi képzést szerzett.

Kezdetben iratrendezési és segédletkészítési feladatokat bíztak rá, majd 2010-től ügyfélszolgálati teendőket látott el és lát el ma is. Közben 2011-től szervellenőrzési csoportvezető lett és az ő feladatkörébe tartoznak az iratkezelések ellenőrzésének megszervezése és lebonyolítása, valamint az iratkezelési szabályzatok és az iratselejtezési jegyzőkönyvek ellenőrzése. 2006-ban ECDL jogosítványt szerzett, 2012-ben pedig titkos ügykezelői vizsgát tett.

Nagy munkabírási, megbízható és lelkiismeretes kolléganő, aki az MNL Zala Megyei Levéltára egyik alappillére, meghatározó munkatársa és aki a közeljövőben nyugdíjba megy, ám addig is igyekszik széleskörű ismereteit és tapasztalatait a munkafeladatait átvevő kollégáival megosztani.

Bedőné Takács Veronika több mint két évtizeden át, magas színvonalon, nagy szorgalommal, odaadással és elkötelezettséggel végzett, példászerű levéltári munkájával érdemelte ki a Dóka Klára-díjat.

Egervölgyi Éva,

az MNL Vas Megyei Levéltára igazgatási szakalkalmazottja

Egervölgyi Éva 2000-ben fejezte be a középiskolai tanulmányait a Szombathelyi Közgazdasági Szakközépiskolában. 2001. január 1. óta a Vas Megyei Levéltár titkárságán dolgozik, 2008-ban pedig a Pécsi Tudományegyetemen főiskolai személyügyi szervező diplomát szerzett.

Nagy munkabírásu és megbízható kolléganő, aki felelőstetjes titkársági munkafeladatait nagy körültekintéssel, precizitással és igényességgel végzi. Amellett, hogy kiemelt ügykezelői minőségben koordinálja az elektronikus iratkezelői rendszer intézményen belüli működését, vezeti a levéltár belső nyilvántartásait, továbbá kivészi részét a munkabeszámolók elkészítéséből, számos olyan szakmai feladatot – segédletkészítés, adatbázisfeltöltés, kéziratos források átírása, kiadvány- és kiállításkészítés – is vállal és végez, amelyek nem tartoznak szűken vett munkaköréhez.

Határozott és empatikus személyiség, akinek önzetlen segítségére és együttműködésére munkatársai mindig számíthatnak.

Egervölgyi Éva több mint két évtizeden át példamutató szorgalommal és erős hivatástudattal végzett, kiemelkedő színvonalú ügyviteli munkája, továbbá a munkakörén túlmutató levéltárszakmai feladatok végrehajtásában önként vállalt, ugyancsak nagy fontosságú és eredményes tevékenysége elismeréséül kapja meg a Dóka Klára-díjat.

Kiss Jánosné,

az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára levéltári kezelője

Kiss Jánosné az 1977-ben Kapuváron tett érettségi vizsgája után több munkahelyen is dolgozott. 1992 és 1993 kötött határozott idejű megbízással a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár munkatársa volt, majd 1996. január 1-től az intézmény dolgozója lett és 1999-ben levéltári kezelői vizsgát tett.

Pályafutása során előbb a települési önkormányzatok, majd annak folytatásaként a községi tanácsok iratanyagában végzett példászerű és szakmailag nagyon fontos és igen jelentős iratrendezési és segédletkészítési munkát, amelyek mind a levéltári ügyfélszolgálat, mind pedig a kutatószolgálat munkáját nagyban segítették és segítik. Az említett irategyüttesek mellett referenciájába tartoznak a jogszolgáltatás iratai is és az ő kezdeményezésére indult meg a Soproni Állami Közjegyzői adatbázis kiépítése.

Széleskörű tapasztalatai és anyagismerete révén hosszú ideje ügyfélszolgálati munkát is végez és részt vett a Magyar Nemzeti Levéltár több központi szakmai programjában, illetőleg a soproni levéltár által indított különböző célú adatgyűjtésekben is.

Kiss Jánosnét több mint két és fél évtizeden át, nagy szorgalommal, erős szakmai elhivatottsággal és odaadással végzett, magas színvonalú levéltári munkája érdemesítette a Dóka Klára-díjra.

III.

Mátyás Zoltán,

Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosa

Mátyás Zoltán Csíkszeredában született. Székelyudvarhelyen folytatott középiskolai tanulmányait követően, 2012-ben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelem–levéltár szakos BA, 2015-ben pedig az ELTE Bölcsészettudományi Karán levéltár szakos MA diplomát szerzett.

Közben 2013-tól 2015-ig a Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltárában dolgozott, 2015 óta pedig Budapest Főváros Levéltára munkatársa. Elsőrendű feladata nyolc budapesti kerületi önkormányzati hivatal levéltári felügyelete, de a gyűjtőterületi teendők ellátása mellett fontos rendezési és segédletkészítési munkákat is végzett és végez, amelyek egy része az önkormányzati iratképzőkön túl már az MSZMP iratokra is kiterjed. Alapos tudása és megszerzett tapasztalatai révén az intézményben a kutatószolgálat munkájából is jócskán kiveszi részét.

A rábízott különféle levéltári szakfeladatokat felelősségteljes hozzáállással, kimagasló kötelességtudattal és nagy pontossággal teljesíti. 2012 óta jelennek meg publikációi. Amellett, hogy tagja a Magyar Levéltárosok Egyesületének és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetségnek, tagja és 2019 óta elnöke is a Fiala Levéltárosok Egyesületének.

Mátyás Zoltán eddigi, közel egy évtizedes, sokrétű és magazintű, nagy elhivatottsággal végzett levéltári munkája, eddigi reményteljes szakmai pályafutása alapján érdemelte ki a Dóka Klára-díjat. Ő az első levéltári munkatárs, aki a díj ifjúsági tagozatában részesül.

■ Az Osváth Lajos-díj

2022-ben a Magyar Levéltárosok Egyesülete dr. Szálkai Tamásnak a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára főlevéltárosának adományozta az Osváth Lajos-díjat, tudománytörténeti munkájáért, a *Címeres nemeslevelek a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában* című monográfiája és forráskiadványa elismeréseként. Az alábbiakban a díjazott laudációja olvasható.

Dr. Szálkai Tamás,

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

A Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Karán 2006-ben történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár munkatársaként 2010 óta a kutató- és ügyfélszolgálati, gyűjtőterületi, iratfeldolgozási munkája mellett az intézmény állományvédelmi referensi feladatait is ellátja. Doktori (PhD) fokozatát 2010-ben a Debreceni Egyetemen „summa cum laude” minősítéssel szerezte meg. Komparatív vizsgálatai kiterjesztése céljából hungarika kutatásokat végezett több erdélyi levéltárban is. Eredményeit kötetben foglalta össze, amit 2011-ben a „Debrecen Kultúrájáért” díjjal jutalmaztak. Munkájáért az MTA Debreceni Akadémiai Bizottság pályadíját három alkalommal kapta meg. 2013-ban két fős munkacsoportban sikeres hungarika feltárást végezett NKA pályázat keretében Nagyváradon, a Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságán. A projektet 2018-ban beválogatták az „NKA 25” című rendezvénytársorozat eredményes munkái közé. A hungarika feltárást 2018-ban Klebelsberg Kuno ösztöndíj keretében egyénileg folytatta. A sikeresen kialakított határon átvivő szakmai kapcsolatok eredményeként 2019-ben két kollégájával jelentős digitalizálási munkát végezett ugyanott. 2009 óta tudománynépszerűsítő és közművelődési tevékenységet folytat kurátorként kamarakiállítások szervezésével Magyarországon és a Kárpát-medence más országaiban, Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában. Történész-levéltárosként többször képviselte az intézményt Hajdú-Bihar és Bihar megyékben nemzeti és városnapra ünnepeken, kiállításmegnyitókra, ahol évek óta történeti tárgyú ünnepi beszédeket tart. Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának munkatársaként több szakmai együttműködési megállapodás kezdeményezője volt, például a Debreceni Egyetem több intézetével, a Partiumi Keresztyén Egyetemmel, a Partium Házzal, a Bessenyei Társasággal, valamint Bakonszeg, Biharnagybajom, Derecske, Esztár, Sáránd, Téglás települések önkormányzataival. Tagja az MNL Hungarika munkacsoportjának, 2019 óta megyei projektfelelősként vesz részt a Magyar Nemzeti Levéltár Hetedíziglen családtörténet-kutatást segítő országos projektjében. 2012–2017 között a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnökségi tagja volt, jelenleg tagként vesz részt a társaság életében, közgyűlésein időszakosan előadásokat tart. Ezen kívül tagja a Tiszántúli Történész Társaságnak, a Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesületnek, az Erdélyi Címer- és Zászlótudományi Társaságnak, valamint a Magyar Levéltárosok Egyesületének. 2010–2016 között a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár sorozatainak – Régió kutatás, Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek – sorozatszerkesztői teendőit látta el, mindkét periodika az ő javaslatára indult el. 2016 óta a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kara Régió kutatás Szemle című folyóirata, 2018. február 1-től a Levéltári Szemle című folyóirat felelős szerkesztője. Rendszeresen jelennek meg tudománynépszerűsítő cikkei a Hajdú-Bihari Napló című napilapban. Vendégelőadóként részt vesz a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézetének és a GTK Vezetéstudományi Intézetének munkájában, ahol főleg társadalomtörténeti szemináriumokat és speciális kollégiumokat tart. Vendégelőadóként határon túli egyetemeken – a Partiumi Keresztyén Egyetemen és a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen – is többször tartott előadást. Az Osváth Lajos-díj közel másfél évtizednyi munkájának méltó elismerése.

■ V. MLE Focikupa

Székesfehérvár, 2022. július 12.

AZ MLE vándorgyűlés második napján sor került az immár hagyománnyá vált MLE Focikupa mérkőzéseire, amelynek helyszíne a székesfehérvári, Mezővári József Sportpálya volt. A küzdelmek két csoportban folytak, hat csapat részvételével. A csoportmérkőzések után sor került a helyosztókra.

A részt vevő csapatok:

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
(csapatkapitány: Cseh Gergő Bendegúz)
- Barbaricum Magyar Nemzeti Levéltár vidéki levéltárainak keleti válogatottja
(csapatkapitány: Varsányi Attila, MNL CSCSML)
- Budapest Főváros Levéltára (csapatkapitány: Varga Bálint)
- Cathedrale (felsőoktatási és egyházi levéltárosok közös csapata
(csapatkapitány: Zsidi Vilmos)
- MLE Válogatott (Egyesületi tagok válogatottja (csapatkapitány: Kántor Balázs)
- MNL OL–Pannonia vegyes csapat – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és az MNL vidéki levéltárai nyugati válogatottjának közös csapata
(Csapatkapitány: Polgár Tamás, MNL SML)

A V. MLE Focikupa végeredménye (csk.)

I.

MNL OL–Pannonia vegyes csapat ■ Csekő Ernő (MNL GYMSM SL), Demeczky János (MNL OL), Gőzsy Zoltán (MNL BaML), Hegedűs István (MNL OL), Kálócz Zsolt (MNL GYMSM SL), Oross András (MNL OL), Pálfi Ádám (MNL PML),
Polgár Tamás (MNL SML), Suslik Ádám (MNL OL)

II.

Budapest Főváros Levéltára ■ Háber Kornél, Hermann István, Kenyeres István, Keserű Norbert, Mátyás Zoltán, Rácz Attila, Sarusi Kiss Béla, Sólyom Tibor, Török Ádám, *Varga Bálint*, Vezsenyi Péter

III.

Cathedrale ■ Damásdi Zoltán (Pécsi Egyházmegyei Levéltár), Homor Péter (Széchenyi István Egyetem Levéltára, Győr), Karlinszky Balázs (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár), Kiss József Mihály (Vízügyi Levéltár), Kiss Márton (BME Levéltára),

Koltai András (Piarista Levéltár), Krisch András (Soproni Evangélikus Levéltár), Molnár László (SE Levéltára), Zsidi Bernát (MTA Levéltára), *Zsidi Vilmos* (BCE Levéltára)

IV.

MLE válogatott ■ Fodor István (Zentai Történeti Levéltár), Gellért Ádám (Clio Intézet), *Kántor Balázs* (EMMI), Misiuk Mykhailo (Kárpátaljai Területi Állami Levéltár), Szemán László (MNL SZSZBML), Szügyi Ferenc (Zentai Történeti Levéltár)

V.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára ■ Bognár Roland, *Cseh Gergő Bendegúz*, Erdőközi Apolka, Krahulcsán Zsolt, Orbán Balázs, Papp István, Szuhanyik Zoltán, Tulézi Lóránt, Vörös Géza

VI.

Barbaricum ■ Bíró György (MNL BÉML), Bódán Zsolt (MNL BÉML), Bojtos Gábor (MNL JNSZML), Király Erzsébet (MNL BÉML), Kovács Gergely (MNL HBML), Mucsi László (MNL JNSZML), Presztóczki Zoltán (MNL CSCSML), Sáfár Gyula (MNL BÉML), Sipos Tamás (MNL SZSZBML), Somoskői Viktor (MNL HML), Szikla Gergő (MNL HBML), Takács Gábor (MNL BÉML), *Varsányi Attila* (MNL CSCSML)

Összeállította: *Kovács Eleonóra*

2022 díjazottjai balról jobbra: Kovács Melinda, Dénesi Tamás, Mátyás Zoltán, Szálkai Tamás, Héjja Julianna Erika, Bedőné Takács Veronika, Egervölgyi Éva – Kiss Jánosné később vette át a díjat.

A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete 2022. évi vándorgyűlése

Budapest, 2022. június 20–22.

A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) idei vándorgyűlését 2007 után ismét Budapesten rendezte, mivel ez alkalommal tisztújításra is sor került, és azt tapasztaltuk, hogy a tagság nagyobb számban tud megjelenni, ha a közgyűlés jól elérhető, központi helyen van. (Utolsó tisztújításunk ugyanis 2018-ban Kolozsváron volt, a megközelíthetőség tekintetében negatív tapasztalatokkal.) Helyszínnek a Budapest-Esztergomi Főegyházmegeye által nemrég megnyitott D50 Kulturális Központot és Hotelt (az egykori Regnum Marianum kongregációs ház, Damjanich utca 50.) választottuk, amely rendezvényünk számára minden igényt ki tudott elégíteni, bár árai némileg magasabbak, mint azok az iskolai kollégiumok vagy zárandokszállások, ahol az előző években konferenciáinkat tartottuk. Ezért, noha az NKA rekordösszeggel támogatta a konferenciát, a részvételi díjak is valamivel magasabbak voltak.

Az előző években 2012-től 2019-ig a vándorgyűlés közösen zajlott az Egyházi Muzéológusok Egyesületével (EME). Ezt ugyan továbbra is hasznosnak találtuk, mert a közös rendezvény jó lehetőséget nyújt a szakmai tapasztalatcserére és a további együttműködés megalapozására, de az EME tagjai végül úgy döntöttek, hogy a Múzeumok Éjszakája előtti héten nem tudnak részt venni a közös konferencián.

Június 20. hétfő (1. nap)

Intézménylátogatás, istentisztelet és közgyűlés

A vándorgyűlés programja 2022. június 20-án hétfőn az immár szokásos „megnyitó előtti” intézménylátogatással kezdődött az újonnan elkészült Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központban (OMRRK, Szabolcs u. 33–35.), ahol Kónya Béla igazgató mutatta meg számunkra az újonnan elkészült intézményt és annak papírrestauráló műhelyét. Számos olyan eszközt és eljárást láthattunk, amely levéltáraink állományvédelmi munkájához is támogatást jelenthet. Újdonságnak hatott például a természetes hatóanyagokkal (pl. kakukkfű) végzett penésztelenítési eljárás. Fölkeresztük az OMRRK-val egy ingatlanon működő Közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézetet (KEMKI) is, amely nem kevés levéltári jellegű anyagot kezel, főként a Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria adattárát, valamint művészghagyatékokat. Itt Tóth Károly osztályvezető kalauzolt minket.

A Szabolcs utcából a vándorgyűlés résztvevői átsétáltak a Damjanich utcába, ahol 16 órától a D50 Központ Esztergom-termében tartott ökumenikus istentisztelet nyitotta

meg a vándorgyűlést. Ezen egyesületünk lelkes tagjai működtek közre: Ósz Előd, kolozsvári levéltáros, református lelkész (bevezető imádság), Varga Lajos, váci katolikus segédpüspök (igehirdetés) és Lackner Pál, evangélikus lelkész, az Evangélikus Országos Gyűjtemény újonnan kinevezett igazgatója. A zenei szolgálatot idén is nagyszerűen és önzetlenül látta el Kertész Botond kollégánk (Evangélikus Országos Múzeum).

Ezután került sor a MELTE közgyűlésére, amely ünnepi eseménnyel kezdődött. A MELTE Intézőbizottsága a tagok javaslatai alapján még 2021 nyarán úgy döntött, hogy Kormos László-díjjal tünteti ki Varga Lajos váci segédpüspököt. A díj átadására azonban csak most nyílt kellően ünnepi alkalom. Ennek során Koltai András elnök ismertette Varga Lajos eddigi életútját, aki a Váci Egyházmegye könyvtárosaként és levéltárosaként, valamint az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ igazgatójaként hosszú időn át példaadó szakmai munkát végzett. Az eseményről és Varga Lajos érdemeiről beszámolt honlapunk, hírt adott róla a Magyar Kurír¹ és a Váci Polgár² is.

A közgyűlés programja tisztújítással folytatódott. A jelölőbizottság nevében Lakatos Andor ismertette a jelöltek listáját, majd szavazás és a tisztségviselők beszámolója következett. Koltai András elnök az egyesület képviselőinek a különféle országos szakmai bizottságokban végzett munkájáról, illetve pályázati projektek állásáról számolt be, Vajk Ádám titkár pedig a tagrevízióról, az alapszabály-revízióról és az egyesület nevében folytatott tárgyalásokról beszélt. Majchrics Tiborné Újteleki Zsuzsanna gazdasági ügyintéző az egyesület 2021. évi pénzügyi beszámolóját terjesztette a közgyűlés elé. Ezután az egyesület tagsága megszavazta a legutóbbi közgyűlésen már megtárgyalt és jogi felülvizsgálaton átesett alapszabálmódosítás-tervezet. Eszerint – többek között – az egyesület neve Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesületére változott. Végül sor került a tisztújítás eredményének kihirdetésére.

Az Intézőbizottság tagjai: Koltai András (katolikus), Majchricsné Újteleki Zsuzsanna (görögkatolikus), Vajk Ádám (református), Kovács Eleonóra (evangélikus), valamint (a szavazatok sorrendjében) Dénesi Tamás, Ósz Előd, Karlinszky Balázs, Bernád Rita lettek. (Az utolsó helyen szavazategyenlőség alakult ki.) Az ellenőrző bizottság tagjai újból Nemes Gábor és Világi Dávid lettek.

A megválasztott Intézőbizottság első ülését mindjárt másnap meg is tartotta. Mivel az egyesület addigi tisztségviselői följánlották, hogy az IB egyetértése esetén továbbra is vállalják tisztségüket, az IB újraválasztotta Koltai Andrást elnöknek, Vajk Ádámot titkárnak, Majchrics Tiborné Újteleki Zsuzsannát pedig gazdasági ügyintézőnek. A 7. intézőbizottsági helyen, ahol szavazategyenlőség alakult ki, Bernád Rita visszalépett Karlinszky Balázs javára.

A vándorgyűlés első napja a vacsorával, majd kötetlen beszélgetéssel fejeződött be, amelyet a kitartóbbak egy Damjanich utcai sörözőben zártak le.

¹ Kormos László-díjat kapott Varga Lajos váci segédpüspök, URL: <https://www.magyarkurir.hu/hazai/kormos-laszlo-dijat-kapott-varga-lajos-vaci-segedpuspok>. (A letöltés ideje: 2022. június 30.)

² Koltai András–Szórád Ágnes: Kormos László díj dr. Varga Lajos váci segédpüspöknek. Váci Polgár 2022. 8. sz. 8-9.

Június 21. kedd (2. nap)

Szakmai konferencia

A vándorgyűlés második napján, június 21-én került sor a szakmai konferenciára, amely több témát ölelt föl. Az első szekció Budapest és az egyházi levéltárak kérdését járta körül. *Czenthe Miklós* (Evangelikus Országos Levéltár) az *Evangelikus Országos Levéltár* fővárosi anyagát mutatta be, *Szatmári Judit* pedig a *Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára* helyzetét ismertette, (a közelmúltban bekövetkezett) tűzvész előtt és tűzvész után. Ezután került sor – az eredeti programtól némileg eltérően – *Tóth Tamás* (a Magyar Katolikus Püspökkari Konferencia titkára) rövid előadására, amelyet Koltai Andrással való beszélgetés követett. Ennek során a *Püspökkari Konferencia feladatairól*, hatásköréről, valamint irattárának helyzetéről volt szó.

A következő, „Az egyházi levéltárak mindennapjaiból” című szekciót *Németh Ágnes* előadása nyitotta meg, aki *Budapest Főváros Levéltára iskolai gyűjtőterületi munkáját* mutatta be, amely az egyházi levéltárak számára is tanulságot hordoz. Beszült a jogszabályi háttérrel (levéltári törvény, iratkezelés, névhasználatról szóló rendeletek), az oktatási-nevelési intézmények típusairól, számáról, az irattípusokról, értékelésükről és a problémákról (kényszerselejtezés, megszűnt intézmények, fenntartóváltások).³ Az utóbbi kérdés az egyháziakat is közvetlenül érinti. Őt követte *Osváth Zsolt* előadása, aki az Északpesti Református Egyházmegye gyűjteményi referenseként tartott előadást *Református gyűjteményi értéktár: Az északpesti példa* címmel. Beszült a református értéktárak készítésének az 1950-es évekre visszanyúló múltjáról, amelyet 1980-ban a Zsinati Tanács is határozatban támogatott. Az 1990-es évek óta a Magyar Református Egyház javainak tára sorozatban számos kötet jelent meg a kárpátaljai, szlovákiai, erdélyi és magyarországi gyülekezetek felszerelési tárgyiról, könyveiről és iratairól. Ismertette az északpesti egyházmegye korábbi felméréseit, és a 2020-ban hozott határozat alapján készült újabb gyűjteményi értékleltárakat.

Peller Tamás arról az állományvédelmi tanácsadó munkáról beszélt, amelyet 2021-2022-ben a Nemzeti Művelődési Intézetől a MELTE számára adott pályázati támogatásnak köszönhetően végezhettek *Orosz Katalinnal* együtt. Ennek során hét levéltár számára véleményeztek restaurálási munkaterveket, raktárakat és tervezett raktárépítési beruházásokat, s minden esetben írásos szakvéleményt készítettek. Az előadás ezek alapján tanácsokat is adott az épületek és raktárak elhelyezéséről.

Szorosan, de sajátos szempontból kapcsolódott az állományvédelemhez a következő előadás is, amelyben *Bernád Rita* a *Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár levéltárpedagógiai munkáját* mutatta be. Ez tulajdonképpen azért indult 2016-ban, hogy a levéltárat közelebb vigye saját gyermekeinek osztálytársaihoz. Ebből a „szájhagyománynak”

³ A témáról korábban e lapban: Koltai Gábor, A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése I. Levéltári Szemle 2020. 4. sz. 31–51. (E közlemény folytatásaként átvételi, gyűjtési tapasztalatokat összegző tanulmány van előkészületben, amely a Levéltári Szemle 2022. évi 4. számában fog megjelenni. A szerk.)

köszönhetően az lett, hogy más osztályok is fölkeresték a székelyföldi gyűjtőlevéltárakat, főként az „Iskola másként” alternatív tanhét időszakában. 2022 márciusától a foglalkozások és táborok hivatalosan is bekerültek a levéltár szolgáltatásai közé. Ezek keretében a gyerekek nemcsak megnézhetik a raktár felszerelését, az érdekesebb iratokat, köteteket és a restaurátorműhelyt, hanem készíthetnek pecsétes oklevelet, borítékot, dobozt, kulcstartót, gyakorolhatják a gótikus írást, önhetnek pecsétet és papírt, használhatnak írógépet(!), és kipróbálhatják a műhely tisztítóeszközeit.

A konferencia délelőtti részét két rövid előadás zárta. *Koltai András* a megújult *matricula.hu e-kutatási honlap* számára készülő (azóta el is készült) *plébánia- és településtörténeti adatbázis* mutatta be, *Vajk Ádám*, a MELTE titkára pedig *az egyházi kulturális területen dolgozók 2022. évi bérfejlesztésének tapasztalatairól* számolt be. Ennek során nyilvánossá vált, hogy az egyes fenntartók az általuk kapott közgyűjteményi támogatás mekkora részét költik bérekre. Ez a katolikus egyház levéltárainál átlagosan 60% körül van, de vannak kirívó példák, ahol jóval kevesebbet költenek alkalmazottaikra, és van ahol ez az arány 100% fölött (tehát a támogatásból a levéltár nem lenne fenntartható).

Ebéd után szakmai kerekasztal következett aktuális kérdésekről, amelyen vendégünk volt Szabó Csaba a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója, Bényei Balázs, a Kulturális és Innovációs Minisztérium levéltári referense és Vajda Tamás, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség elnöke. A beszélgetés témái között helyet kaptak az egyházi iskolák (és más intézmények) iratkezelésében várható változások (amelyek ellenőrzése a jövőben az egyházi levéltárakra hárulhat) és a közalkalmazotti bértábla megszűnésének tapasztalatai. A jelenlevők megállapították, hogy a váltás az MNL tagintézményeinél a vártnál kisebb változást okozott, az egyetemi levéltárakban pedig a modellváltás miatt amúgy is új helyzet állt elő (és általában béremelést hozott). Szabó Csaba beszámolt az MNL tervezett óbudai építkezéséről és más tervekről.

A konferencia délutáni „hivatalos” programja két újabb levéltár bemutatkozó előadásával zárult. *Bognár Krisztina* a *Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár* munkájáról számolt be, amely egyelőre elősorban az Igazságügyi Hivatal kárpótlási iratait kezeli. *Sági György* a *Magyarországi Szerzetesi Konferenciák Levéltára* (MSZKL) létrejöttéről számolt be. Bemutatta az 1989-től működő különféle szerzetesi konferenciák és irodák történetét, és ezek iratait, amelyet személyesen rendezett 2019 és 2021 között, és amelyek a Piarista Levéltár raktárában kaptak elhelyezést. A levéltár másik „lábát” azok a szerzetesi levéltári anyagok jelentik, amelyeket egy kétéves projekt keretében 2020–2022 között Koltai András és Sági György rendeztek, illetve más egyházi levéltárak közreműködésével digitalizáltak. A munka elvégzése után a rendezett levéltár anyagok részben a szerzetesrendek őrzésében maradtak, részben egyházmegyei levéltárakba kerültek, részben pedig az MSZKL iratai között, a szerzetesi konferenciák mellett kaptak elhelyezést. A teljes anyag segédlete azonban megtalálható az Arca-ban és az Elektronikus Levéltári Portálon.⁴

⁴ <https://arca.melte.hu/index.php/magyarorszagi-szerzeteselojarok-konferencianak-leveltara>. (A megtekintés dátuma: 2022. szeptember 20.)

A vándorgyűlés késő délutáni programja egy kevésbé ismert budapesti egyházi levéltár meglátogatása lett volna, de időegyeztetési okokból nem valósult meg. Helyette a résztvevők a *Néprajzi Múzeumnak* a konferencia helyszínével szomszédos új épületét látogatták meg, majd sor került egy utolsó „szórakoztató” jellegű előadásra, amelyet *Szekér Barnabás* tartott *A Damjanich utcai akácfa* címmel, konferenciánk színhelyének, *a Damjanich utca 50. számú háznak és a Regnum Marianumnak történetéről*. A cím magától Prohászka Ottokártól származik, ami jelzi az 1901-ben ide költözött ifúsági központ jelentőségét. Megtudtuk, hogy tevékenykedtek itt a regnumi atyák, a cserkészek, milyen volt a múltban az épület, a kápolna és az udvar, ahol egy időben a fiúk Majláth püspök sírja fölött lábteniszeztek, és hogyan államosították az épületet 1951-ben. A programot a vacsora után kötetlen beszélgetés zárta a városligeti Magyar Zene Háza bisztrójában.

Június 22. szerda (3. nap)

Szakmai séta

A vándorgyűlés harmadik napjának programja szakmai jellegű sétával telt a pesti Belvárosban, ahol annak kevésbé ismert közgyűjteményeivel és egyházi intézményeivel ismerkedtünk. Először az átalakítás alatt álló *Petőfi Irodalmi Múzeumot* látogattuk meg, *Peller Tamás* műtárgyvédelmi és digitalizálási főosztályvezető jóvoltából. Célunk ugyanis nem a kiállítótermek voltak, hanem a könyvtár, amelynek dísztermét egykor a Károlyi család építtette és használta ugyanerre a célra, valamint a kéziratár feldolgozóműhelye és raktárai. A különleges és levéltári szakmai szempontból is igen tanulságos bemutatás után átsétáltunk az Egyetem tér túlsó oldalára, ahol *Diós István* fogadott minket a *Központi Szeminárium Pálos Könyvtárában*. Az épület legfelső emeletén elhelyezett barokk könyvtárterem szintén különlegesség, amelyhez hasonló Magyarországon nem sok van. Anyaga azonban kevésbé különleges, mivel az ott őrzött könyvek a pálos rend 1786. évi feloszlata után szétszóródtak, s jelenleg az Egyetemi Könyvtártól kapott duplumokat őrzik. A séta ezt követően a *Belvárosi plébániatemplomban* folytatódott, ahol az elmúlt évek felújítása után nemcsak a római kori parancsnoki épület és középkori freskótöredékek tekinthetők meg, hanem a torony és az altemplom is látogathatóvá vált. A fáradt, de kitartó levéltárosok végül a piarista székházban kaphattak némi frissítőt, ahol elérkezett a búcsú pillanata is.

Összességében a MELTE idei konferenciája némileg eltért a korábban szokásostól. Mivel a résztvevők nagyjából fele nem kért szállást a konferencia helyszínén, a megszokott családias jelleg is halványabban érvényesült. Ezzel együtt tanulságokban gazdag és jó hangulatú vándorgyűlést zárhattunk, amelyet a tapasztalatok fölhasználásával jövőre még jobb követhet Kecskeméten.

Koltai András

A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2022. évi vándorgyűlése Szegeden

Az egyetemi levéltárak és levéltárosok szakmai szervezete, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) idei vándorgyűlését 2022. augusztus 24–26 között tartotta Szegeden. Az MFLSZ közel három évtizedes működése során hagyománnyá vált, hogy rendezvényeinek olyan helyszínt választ, ahol jelenlétével felhívhatja a figyelmet az egyetemi levéltáriügy fontosságára. Az idei helyszínválasztással az MFLSZ is szerette volna elismerni azt a példaértékű nemzetközi és hazai egyetemi és közgyűjteményi összefogást eredményező munkát, amelyet a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) Levéltára végzett az egyetem 2021–2022. évi évfordulós megemlékezéseinek szervezésében. 2021-ben volt az SZTE elődintézménye, a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Szegedre költözésének centenáriuma. 2022-ben pedig a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem eredeti, kolozsvári alapításának 150. évfordulójára emlékezhetünk.

A vándorgyűlés szakmai programjai a SZTE Központi Épületében zajlottak. Az augusztus 24-én délután tartott megnyitón Vajda Tamás a MFLSZ elnöke és a házigazda egyetem levéltárának igazgatója üdvözölte a megjelenteket. Köszöntőt mondott Szóllás Péter a Kulturális és Innovációs Minisztérium (KIM) Könyvtári és Levéltári Főosztályának vezetője és dr. Varsányi Attila a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárának igazgatóhelyettese.

A köszöntőket követően két hagyományos programmal folytatódott a rendezvény. Az első kerekasztal-beszélgetésen a minisztérium, a szakmai szervezetek és a társ-egyesületek képviselői vettek részt Vajda Tamás MFLSZ elnök moderálásával. A KIM Könyvtári és Levéltári Főosztálya képviselőjében Bényei Balázs István főtanácsos, levéltári referens és Halász János levéltári referens a minisztériumi struktúraváltozással összefüggő feladatokról, a várható jogszabályi változásokról beszélt. A Levéltári Szakfelügyelet nevében dr. Cseh Gergő Bendegúz levéltári vezető szakfelügyelő adott tájékoztatást a szakfelügyelet ez évi ellenőrzési terveiről, kiemelve az általuk a 2022. második félévében végzendő levéltári raktárminősítéseket. Mivel Cseh Gergő Bendegúz a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) vezetője is, egyesületi elnöki minőségében is részt vett a beszélgetésen. Dr. Koltai András a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) elnöke és az NKA Könyvtári és Levéltári Kollégiumának kuratóriumi tagja, a kollégium levéltári pályázatokkal kapcsolatos tanulságairól beszélt. A Magyar Levéltárosok Egyesületét (MLE) képviselő Zsidi Vilmos választmányi tag, egyesületi titkár örömmel jelentette be, hogy megjelent a *Magyarország Levéltárai* kiadvány új kiadása, amely hamarosan angol nyelven is elérhető lesz. A Fiala Levéltárosok Egyesületét (FLE) Szendrői Áron képviselte, aki az FLE-nek a levéltáros hallgatók körében végzett szakmai közösségépítő munkájáról számolt be.

A beszélgetést egy másik hagyományos vándorgyűlési esemény az *Egyetemi levéltárak vezetőinek kerekasztala* követte. A jelenlévő egyetemi levéltárvezetők ötperces beszámolóban mutatták be az általuk irányított levéltárak eredményeit és gondjait. A kerekasztal-beszélgetést Osváth Zsolt MFLSZ alelnök vezette. A levéltártípus jellegzetessége, hogy egy nagy szervezet részeként működik, ezért tevékenysége nagyban függ a fenntartótól és fontos az egyetemi vezetőkkel kialakított jó kapcsolat. Noha mindegyik levéltár működtet kutatószolgálatot, a nagyobb egyetemeket leszámítva a jellemzőbbek a szervezeten belülről érkező adatkérések, gyakorlatilag az egyetem szervezeti egységei jelentik az ügyfeleket. A levéltárak szakmai működése nagyban függ az ágazati támogatásoktól, amelynek legfontosabb forrásai a minisztériumi működési támogatás és a Nemzeti Kulturális Alap könyvtári és levéltári kollégiumának pályázatai. Cseh Gergő Bendegúz levéltári vezető szakfelügyelő az elhangzottakhoz fűzött hozzászólásában elmondta, hogy a krónikus problémák ellenére egy év alatt is látszódik fejlődés, születnek jelentős eredmények az egyetemi levéltárakban. A vezető szakfelügyelő proaktivitásra buzdította az kollégákat, abban a tekintetben, hogy aktívan keressék az együttműködési lehetőségeket az egyetemen belül.

Az első napot egy három előadást magában foglaló *Levéltári szakmai aktualitások* elnevezésű szekció zárta dr. Molnár László elnökségi tag ülészeki elnökletével. Elsőként dr. Haraszi Viktor az MLVT alelnöke *Levéltári jogszabály-változások 2020–2022 folyamán* címmel tartott előadást. Ezt követte P. Holl Adrien főosztályvezető (Budapest Főváros Levéltára) *Budapest Főváros Levéltára akkreditált levéltári továbbképzési* című prezentációja. A bemutatott továbbképzések egyikén, az állományvédelmi tanfolyamon több tagtársunk is részt vett és azóta is eredményesen hasznosítja az ott tanultakat. Sörény Edina központvezető (DigKomp Központ) a Kézai Simon programot mutatta be, amelyhez első egyetemenként a Széchenyi István Egyetem csatlakozott. A Kézai Pont az egyetem levéltárában működik. A program célja, hogy a családtörténeti dokumentumokkal rendelkezők egy virtuális emlékalumba töltsék fel a személyes dokumentumaik (főleg fényképek) digitalizált változatát. A Kézai Program (kezei.hu) nem kíván a közgyűjteményekkel konkurálni, egyelőre nem célja a hosszú távú megőrzés, ugyanakkor nemzetközi terjeszkedésben és a virtuális családi album szolgáltatáshoz kapcsolódó termékek értékesítésében gondolkodik (pl. ajándéktárgyak, nyomtatott fényképalbum).

A 2022. augusztus 25-i második napot egy újabb kerekasztal-beszélgetés nyitotta, amelynek témája az egyetemtörténet-kutatás a történész szakma és egyetemi vezetés szemszögéből. A beszélgetést ismét az MFLSZ elnöke Vajda Tamás moderálta. Résztvevői: dr. Szögi László c. egyetemi tanár, elnök (MTA Történettudományi Bizottsága Egyetem-történeti Albizottság), dr. Fedeles Tamás egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem oktatási rektorhelyettese, dr. Nógrádi Antal intézetvezető egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem SZAOK Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézet) és dr. Antal Tamás egyetemi tanár, tudományos és általános dékánhelyettes (Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar) voltak. A beszélgetőtársak pozíciójának köszönhetően egyszerre voltak jelen (akár egy személyben) a történész szakma és az egyetemek különböző beosztású vezető munkatársai. A kerekasztal tanulságaként elmondhatjuk, hogy kívánatos

az egyetemtörténeti kutatás, a tudományos ismeretterjesztő tevékenység és a PR-célok összehangolása, a sikeresség érdekében fontos az egyetemi levéltárak és fenntartóik, valamint a történeti azonosság tudat ápolását küldetésüknek tekintő egyetemi szervezeti egységek tervszerű partneri együttműködése.

A nap második szakmai blokkját az *Egyetemtörténeti kiadványok bemutatója* címet viselő ülés szak jelentette. Ennek ülés elnöki tisztét dr. Tóth Krisztina elnökségi tag töltötte be. Elsőként a fennállásának egy éves évfordulóra készült, egyetemtörténeti forrásokat is felhasználó *A Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Képes Krónikája* című reprezentatív kiadványt mutatta be a MFLSZ tagja, Kissné Bognár Krisztina levéltárvezető (Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár), a kötet egyik társszerzője. A mű fő célja az új intézménynek számító egyetem identitásának kialakítása, az integráció során csatlakozott szervezeti egységek bemutatása. Mindegyik fejezethez történeti rész is tartozik, amelyek korábbi munkák felhasználásával készültek. Képanyaga kiemelkedő, igyekszik a fontosabb szervezeti egységek vezetőinek számbavételét is megvalósítani a szövegek közötti táblázatokban. Az egyelőre csak nyomtatott formában megjelent képeskönyv hamarosan elektronikusan is letölthető lesz.

Másodikként *A Budapesti Corvinus Egyetem és elődintézményei története a kezdetektől 2020-ig* című, a hazai közgazdasági képzés teljes időszakát felölelő tudományos igényű monográfiát mutatta be Zsidi Vilmos levéltárvezető (BCE Levéltára), a kötet társszerkesztője. A kiadvány az egyik jogelőd, a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar alapítása 100. évfordulójára emlékezve készült. Az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent munka a kiadó MeRSZ szolgáltatásából digitálisan is elérhető. Zsidi Vilmos, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem levéltárosaként beszélt a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem jogelődje megalakulásának 145 éves évfordulójára tervezett egyetemtörténeti mű előkészületeiről is, amelyet hároméves kutatómunka alapol meg.

A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. című biográfiát dr. Antal Tamás egyetemi tanár, a mű szerkesztőbizottságának tagja ismertette. Az SZTE jogi karának oktatói, doktoranduszai, fiatal kutatói bevonásával készült munka a Forum jogtudományi folyóirat számaként jelent meg. 51, főként 1945 előtt működött kolozsvári-szegedi egyetemi jogtanár életrajzát, teljességre törekvő publikációs listáját és a szakirodalmi forrásokat tartalmazza. A kiadvány az SZTE Klebelsberg Könyvtár Contenta nevű repozitóriumból teljes terjedelemben letölthető.

A Hagymány, oktatás, innováció. A Semmelweis Egyetem 250 éve című képekkel gazdagon illusztrált, oral history forrásokra is támaszkodó, tudománytörténészek, levéltáros és kommunikációs szakemberek bevonásával összeállított tudományos és ismeretterjesztő jellegű reprezentatív kiadványt dr. Molnár László igazgató (Semmelweis Egyetem Központi Levéltár), a kötet szerkesztője tárta a hallgatóság elé.

A szekció lezárásaként egy újabb egyetemtörténeti monográfiát, a *Fejezetek a Szegedi Tudományegyetem történetéből 1872–1921* című munkát mutatta be Vajda Tamás igazgató (SZTE Levéltára), a kötet társszerkesztője. A közel nyolcszáz oldalas mű sokszerzős, tanulmánykötet, összességében az egyetem kolozsvári szakaszának teljes körű megismerését nyújtja.

A vándorgyűlés keretében szervezett tudományos konferencia utolsó *Egyetemi évfordulók és a felsőoktatási szaklevéltárak* című ülészakának elnöki tisztét dr. Szögi László c. egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Bizottsága Egyetemtörténeti Albizottsága elnöke és az MFLSZ tiszteletbeli elnöke látta el. A szekció első előadója dr. Toth Szilárd tanszékvezető egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kolozsvári Magyar Történeti Intézet Jelenkor Története és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék) volt. Előadásának címe *A Ferenc József Tudományegyetem megalakulása 150. évfordulójáról megemlékező kolozsvári események*. Ennek párjaként *Az SZTE Levéltárának részvétele a Ferenc József Tudományegyetem megalakulása 150. és Szegedre településének 100. évfordulójáról megemlékező szegedi eseményekben* Vajda Tamás igazgató (SZTE Levéltára) tartotta az ülészak második referátumát. Dr. Sági Éva levéltárvezető (Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár) *A Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár részvétele a trianoni békeszerződés aláírásának 100. évfordulójáról megemlékező eseményekben*, címmel idézte fel a Sopron Megyei Jogú Város és a Soproni Egyetem együttműködésében megvalósult, a soproni népszavazás 100. évfordulója tiszteletére rendezett emlékév eseményeit. A konferencia utolsó előadásaként *A BCE Levéltárának részvétele a Tudományi Egyetemi Közgazdaság-tudományi Kar megalakulásának 100. évfordulójáról megemlékező eseményekben* címmel Zsidi Vilmos levéltárvezető (BCE Levéltára) vázolta fel azt a többéves előkészítő munkát, amely megelőzte és lehetővé tette nemcsak a korábban bemutatott kiadvány megjelentetését, de a már évek óta fennálló egyetem-történeti kiállítás újragondolását is.

Kerekasztal-beszélgetés a minisztérium, a szakmai szervezetek és a társegyesületek képviselőinek részvételével. Moderál: Vajda Tamás MFLSZ elnök (Fotó: Acél Róbert)

Szóllás Péter a Kulturális és Innovációs Minisztérium Könyvtári és Levéltári Főosztályának főosztályvezetője köszönti a rendezvény résztvevőit. (Fotók: Acél Róbert)

A 2022. augusztus 26-i záró napon a résztvevők – szakmai tanulmányi nap keretében – látogatást tettek a házigazda SZTE Levéltárában, majd dr. Biernacki Karol igazgató kaulauzolásával megtekintették az MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltárának a közel-múltban átadott Kálvária téri, a 21. század levéltári szakmai követelményeinek megfelelően átalakított épületét, végül felkeresték a SZTE SZAOK Anatómiai Múzeumát.

A MFLSZ 2022. évi vándorgyűlésén szinte az összes működő felsőoktatási levéltár képviseltette magát. A tanácskozás a személyes találkozásokon túl alkalmat adott arra, hogy bemutassák eredményeiket, tájékozódjanak az országos levéltári projektekről. A sikeres szervezés anyagi háttérét a Nemzeti Kulturális Alaptól és a Nemzeti Együttműködési Alaptól elnyert pályázati támogatás, és az ezeket kiegészítő MFLSZ önerő teremtettk meg. A következő vándorgyűlést 2023 augusztusában Pécsen tartja a szövetség.

Homor Péter

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata, valamint a levéltáros interjúkra vonatkozó útmutató elérhető a Magyar Levéltári Portálon:

[https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/
leveltari-szemle/](https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/leveltari-szemle/)

Kérjük jövődő szerzőinket, hogy kéziratuk elkészítésénél ezen útmutatókat vegyék figyelembe!

A borítón:

illusztráció A levéltáros szakma újabb kihívása:
a levéltárpedagógia. *Gyermekprogramok a Gyulafehérvári
Főegyházmegyei Levéltárban* című tanulmányhoz

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE

LEVÉLTÁRI SZEMLE

72. évfolyam

2022. 4. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

Levél Tári Írás Szoba

- Gondolatok a Tervtárban
- A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése II.
- Tervezési irányelvek és kreatív megoldások
- A Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára
- 50 éves a BME Levéltár

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

72. évfolyam ▪ 2022. 4. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Herédi Attila	
Gondolatok a Tervtárban	
<i>Az Építési Ügyosztályok Tervtára Budapest Főváros Levéltárában</i>	5
MŰHELYMUNKÁK	
Koltai Gábor	
A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése II. <i>Iratátvételi tapasztalatok</i>	27
Nagy Attila	
Tervezési irányelvek és kreatív megoldások	
<i>Könyvborító-tervezés a Magyar Nemzeti Levéltárban</i>	36
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Bíró Éva	
A Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára	
<i>Az egyházközség vázlatos története fontosabb iratai tükrében</i>	46
Batalka Krisztina	
50 éves a BME Levéltár	62
Ötvöskónyiból Kaposvárra	
<i>Interjú dr. Szántó Lászlóval – Beszélgetőtárs: Farkas Péter</i>	69
MÉRLEG	
Egy keresztényszocialista egyházi politikus gondolatai és élete a 20. század első felének Magyarországon	
Mózessy Gergely (szerk.): Griger Miklós feljegyzései (Polgár Tamás)	74
HÍREK	
Beszámoló az MLVT 2022. május 26–28. között tartott tatabányai vándorgyűléséről (Haraszi Viktor)	77
Beszámoló a Fiala Levéltárosok Egyesületének XIII. Tudományos Őszi Táboráról (Huszár Renáta)	86
Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Németh Ágnes – Világi Dávid)	90
IN MEMORIAM	
Czaga Viktória (Sipos András)	98
KÉPMELLÉKLET	

Batalka Krisztina, levéltárvezető

- Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár

Bíró Éva, levéltáros

- Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára

Farkas Péter, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

Haraszti Viktor, főigazgató-helyettes

- Budapest Főváros Levéltára

Herédi Attila, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Huszár Renáta, levéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Koltai Gábor, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Nagy Attila, grafikus

- Magyar Nemzeti Levéltár

Németh Ágnes, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Polgár Tamás, levéltár-igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

Sipos András, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény

Herédi Attila

Gondolatok a Tervtárban

Az Építési Ügyosztályok Tervtára Budapest Főváros Levéltárában

Az épített környezet mindig is számot tartott az emberek érdeklődésére, hiszen épületeink, ahol az életünk nagy részét töltjük, a civilizáció alapelemei. Ennek megfelelően az épületekkel kapcsolatos iratok többsége minden korban legalább „ügyművelési célból megőrzendőnek”, de leginkább „maradandó értékűnek” minősült,¹ hiszen az épületek egyik legfontosabb közös jellemzője, hogy az adott korban tartósnak gondolt anyagokból készülnek, és így sokáig fennállnak, még akkor is, ha az eredeti funkciójuk időközben megváltozik. Granasztói Pál költői szavait idézve: „A városok szüntelenül épülnek és valójában nem készülnek el soha.”²

Egy ház felépítése összetett (műszaki) feladat. Először is tisztázni kell a telek birtoklását, majd szükség van egy tervezőre (építészre/mérnökre), aki a megrendelő elképzeléseit és igényeit igyekszik összeegyeztetni a realitásokkal: vagyis a hatályos építési szabályokkal, a terep és a technológia adta lehetőségekkel, a pénzügyi korlátokkal és végül (sajnos néha utolsó sorban) az esztétikai szempontokkal. A tervező munkáját az építési rendszabályok mind részletesebb kidolgozottsága, illetve a műszaki tudományok fejlődése egyre jobban meghatározta és mind precízebb tervek, számítások elkészítését követelte meg.

Ennek hatására a fennmaradt építési iratokkal kapcsolatban nagyfokú kutatói igény mutatkozik. Nagy a különbség a megkereséseket illetően, hiszen bizonyos épületfajták (például egyházi vagy középületek) jobban dokumentáltak, mint mások (például a magánházak), és az egyes iratórzkó helyeken is eltérő mennyiségű tervanyag maradt fenn. Hazánkban, már csak az épített környezet volumene miatt is Budapesten található a legtöbb városi épületre vonatkozó terv.

Eddig nem sok értekezés született a tervekről mint iratfajtaról. Feldolgozásukkal, kutathatóságukkal kapcsolatosan sem jelent meg terjedelmesebb írás, a tervtárakat elsősorban közigazgatási, hivaltörténeti oldalról vizsgálták.³ Ennek egyik valószínűsíthető oka a fent említett egyenetlenségben keresendő, illetve abban a tényben, hogy – leg-

¹ Vö: 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről (továbbiakban: Lvt.): 3. § j) pont.

² Granasztói, 1960: 35.

³ Vö: Dóka, 1997; Hidvégi, 1985; Horváth, 1996. Réfi Oszkó Magdolna alapos tanulmánya már széleskörűen áttekinti a szocialista kor beruházási és építési szabályait, valamint a terv- és irattípusokat is (Réfi Oszkó, 1990). Eseti jelleggel pedig egy-egy megyeszékhely levéltárába kerülő tervsorozatról születtek módszertani beszámolók: Boross, 2016; Erdélyi, 2016 és Szikszai, 2016.

alábbis a még fennálló épületek esetében – az iratképzők ügyviteli szempontból fontosnak tartották maguknál tartani a műszaki iratokat.

A Tervtár létrejötte, felépítése és levéltárba kerülése

Budapest Főváros Levéltárában (BFL) a XV. 17 jelzetű fond tartalmazza az intézménybe került tervanyagok nagy részét. Ebben a gyűjteményben – amely 8 állagra és mintegy 200 sorozatra tagolva több mint 2000 iratfolyóméternyi anyagot jelent – található a főváros csaknem teljes épületállományának tervrajzai.⁴ A csaknem kitétel egyrészt az épülettervek állományában az irattári őrzés során óhatatlanul előforduló hiátusokra utal, illetve számtalan elpusztult (lebontott) épületről is fennmaradtak engedélyezett tervek. Emellett szólhatunk még a tervezés szintjén maradt elképzelésekről, a fel nem épített házakról, az építésszek, építési vállalkozók és tervezővállalatok irathagyatékával bekerült pályázati anyagokról, munkaközi változatokról vagy a várostervezési projektek grandiózus vízióiról.

A BFL tekintetében a levéltárba került tervek leggazdagabb, leggyakrabban kutatott sorozata az Építési Ügyosztályok Tervtára (a továbbiakban Tervtár megnevezés alatt csupán ezt az egy levéltári sorozatot értem).⁵ Ez a közel 900 folyóméternyi iratanyag alapvetően a székesfőváros építési hatósági eljárásai során keletkezett iratokat tartalmazza, tehát 1873-tól kezdve az összes felépíteni kívánt építmény (nemcsak lakóház, középület vagy üzem, hanem fáskamra, istálló vagy emlékművek talapzatának) beadott (elfogadott vagy elutasított) terveit, műszaki iratait, valamint a szerv által kiadott építési- és használatbavételi engedélyeit jelenti. Az itt őrzött tervek jelentőségét az is adja, hogy az épületek többségükben még ma is állnak (még ha sokszor alaposan átépítve is).

A Tervtár csak 2007-ben, hosszas küzdelmek árán került a BFL őrizetébe,⁶ jöllehet, a főváros már 1993-ban határozatban deklarálta szándékát az átadásra vonatkozóan.⁷ A Tervtár elvileg 1873-tól egészen 2006-ig őrzi a mindenkori építési engedélyezési tervdokumentációkat, amely mintegy 110 000 telket,⁸ illetve épületet érint.

⁴ A BFL Tervtári fondjáról bővebben: Kenyeres-Sipos, 1997: 237–245.; valamint egy gyakorlati szempontú, kutatóknak szóló leírás: <https://bparchiv.hu/adatbazisok/epiteszeti-tervek> (Letöltés ideje: 2021. június 17.)

⁵ BFL XV. 17. d. 329. Az önkényesnek tűnő névkisajátítást az egyszerűség mellett az is indokolja, hogy az iratanyag korábbi őrzési helyén egy ideig Magasépítési Tervtár volt a hivatalos megnevezése, és így a Tervtárra rövidült elnevezés tulajdonképpen a régi kutatók szóhasználatán keresztül került át a levéltári gyakorlatba is.

⁶ A Tervtár fondösszejében megtalálhatóak azok a levelezések, amelyekből kiviláglik, hogy sokan, sokszor próbálták már felhívni a főváros döntéshozóinak figyelmét a Tervtár levéltárba adásának fontosságára.

⁷ A Fővárosi Közgyűlés határozata: 1375/1993. (XI. 25.)

⁸ Budapesten a kiosztott helyrajzi számok elvi kerete 1-től 250 000-ig terjed, ezek közül azonban sok a már megszűnt helyrajzi szám (főleg a régebb óta lakott, belső kerületekben), vagy a nem kiosztott szám (többnyire az 1950 után csatolt részekben), ugyanakkor nem kevés az osztott telek, az ún. „alátörés”, vagy „peresítés”, amikor egy-egy „alap” helyrajzi számot 1–3, vagy akár több 100 (!) részre osztanak fel. A BFL azonban ténylegesen kb. 110 000 tételről (tehát „alap” vagy „alátöréses” helyrajzi számról) rendelkezik építési engedélyezési tervdokumentációval.

A Tervtár kialakulásáról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre,⁹ jelen tanulmányban csak néhány dolgot emelek ki. A legfontosabb, hogy 1950 előtt az építési engedélyezés a főváros jogköre volt. Ide kellett beadni a kérelmeket, és az engedély megadása után a Központi Városházán kialakított tervtárban¹⁰ tárolták a műszaki dokumentációkat. A tervtári irattározás elve roppant gyakorlatias módon helyrajzi szám szerinti volt, ezért az egyazon épületet (ingatlant) érintő tervanyagokat (építési engedélykérelmeket) a helyrajzi számok sorrendjében helyezték el. Az építkezések műszaki ellenőrzése és a használatba vételi engedélyek kiadása azonban már a kerületek feladata volt, ehhez pedig az előjáróságok számára a Városházáról kölcsönözték ki az eredeti terveket.¹¹

Tervek: állományvédelmileg speciális iratfajták

Az összes tervet és iratot egységesen fraktúr alakba hajtották. Az anyag természetéből adódik azonban, hogy a tervrajzok döntő többsége – az épület mérete, a tervezők egyéni szokásai és a papírhiányból kifolyólag – más és más méretű és anyagú fóliókra készült.

A millennium táján a nagy, többségében ma is álló budapesti bérházak terveit rendszerint vászonpauzra készítették, így ezek a mai napig jó fizikai állapotban vannak. A századforduló idején több esetben olyan textilbevonatot kaptak a tervek, amelyeknek köszönhetően azok egyfajta lágy kelméhez hasonlóan hajtogathatóvá váltak. Ez, az iratoknál elég szokatlan eljárás szintén tartóssá (bár nehezen kezelhetővé) tette a többnyire nagy méretű tervlapokat.

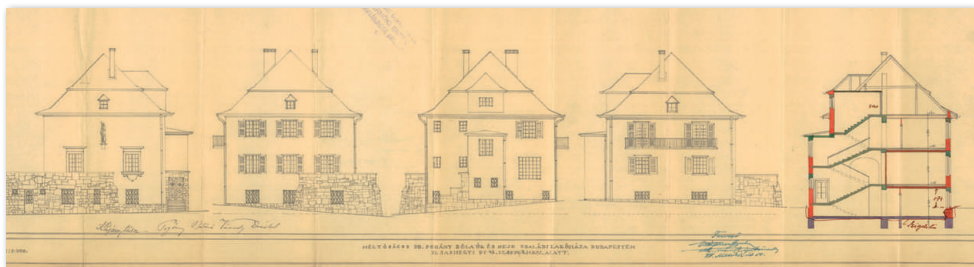
Az 1940-es években keletkezett (papír) tervlapokat szintén gyakran vászonra kasírozták vagy erősítették meg (bár ezeknél a textil hajlamos leválni a tervlapok széléinél és a hajtogatásoknál gyakran erősen betörnek).

Ezzel szemben a legrégebbi, közvetlenül a városeyesítés utáni terveket rendkívül törékeny (savas) papírra készítették. Ezek többnyire korabeli fénymásolási eljárással készült példányok, amelyek a záradék miatt eredetinek tekinthetők. Az 1920-as évekbeli helyszínrajzok nagyon gyakran extra vékony és már szinte a ránézéstől széttörő, üvegszerű pauszon találhatóak. A II. világháborúig az engedélyiratok szintén a hivatali ügyrendben alkalmazott, erőteljesen savasodó papírra készültek (eleinte kézzel írottan és fénymásolással sokszorosítottan, később már nyomtatott űrlapokra, írógépes kitöltéssel), ezért ezeknél nagyobb a pusztulás veszélye. A fraktúrba hajtott, törékeny iratokat a Városházán vékony nejlonmadzaggal kötötték át (jó szorosan), ami szintén elősegítette széttöredezésüket.

⁹ A fontosabbak: Gajary, 2013; Hidvégi, 1985; Horváth, 1996; Kenyeres–Sipos, 1997; Telek, 2020. A tervtári fondosszárban megtalálható Pálffy Ferenc építészmérnöknek, az anyag jó ismerőjének egy 1998-ban írt, publikálatlan tanulmánya, amely szakszerűen írja le az építési hatósági eljárások menetét a dualizmustól a rendszerváltás utáni évekig (Pálffy, 1998). Ennek ellenére szükséges lenne a Tervtár történetét részletesebben, BFL-be kerülésén túlnyúlóan bemutatni, hiszen sok változás, fejlődés történt benne csak az utóbbi évtizedben is.

¹⁰ A Tervtár kezelő csoport szervezeti kialakításában, viszonyaiban többször változott, de az őrzési helyét illetően végig ugyanott maradt (Budapest, V. ker., Városház u. 9–11.).

¹¹ A Tervtár történetével, ügyviteli rendjével kapcsolatos tájékoztatásért és számos hasznos javaslatért köszönet illeti dr. Sipos Andrászt és Homok Zsoltot a BFL I. Iratörző Főosztályáról.

Egy családi ház homlokzatai és metszete egy tervlapra sűrítve, 1936-ból
(BFL XV.17.d.329 - 8070/8)

A levéltári átvétel előtt a tervtári iratanyag tárolása normál irodai hőmérsékleti viszonyok között, nyitott polcokon történt, kitéve a hőmérséklet- és páratartalom-ingadozásnak, illetve a fény- és porszenyezésnek.

A tervek és iratok fraktúriba hajtásának gyakorlata csak 1986-tól szűnt meg.¹² Ekkortól az A/4-es formátumra hajtogatás jött szokásba. A szocialista kor sokszorosítási technológiája ugyancsak rendkívül ártalmas volt az iratok állapotára, és jelentősen csökkentette a tervek későbbi használhatóságát. Az ún. szalmiákos fénymásolatok a sugárzás (főleg fény) hatására hamar elhalványulnak, így ezeknek az 1950–60-as években készült „rózszaszín” terveknek az adatait sokszor digitális beavatkozással sem lehet már kinyerni.¹³ A hatvanas évektől gyakran mellékeltek fotókat is a dokumentációhoz; többnyire cégtáblák, neonfeliratok korabeli technikai szinten megvalósítható látványterveit (a fotóra egyszerűen ráfestették a leendő cégért). Ezeket a fényképeket azonban szintén fraktúriba hajtva tárolták, megtörve így a papírképeket. A tanácsi korszakban a szövegeket (műszaki leírások, engedélyek) jelentős részben durva, fatartalmú vagy félfamentes papírra, illetve átütő pauszra gépelték és indigóval sokszorosították. Ezek is elég könnyen szakadnak, illetve a másolatok néha olyan halványak, hogy alig olvashatók.

A rendszerváltást követő években, az irodai fénymásológépek elterjedéséhez köthetően, az engedélyezett tervek gyakran A/3-as méretű fénymásolatok formájában kerültek be a Tervtárba. Az eredetileg is ilyen méretű terveknél ez nem okoz problémát (pl. egy családi ház esetében), azonban sokszor a nagyobb méretű tervlapokat is ilyen formátumra kicsinyítették, ami az iratkezelők dolgát nyilván megkönnyítette, viszont a tervek így arányukat veszítették, illetve időnként alig olvashatók. Az engedélypecsétek többnyire ilyenkor is eredetiek, így legalább jogbiztosításra alkalmasak ezek a dokumentumok.

A kiemelt figyelmet kapott tervsorozatokat, amelyek többnyire a főváros nagyberuházásaira vonatkoztak, általában reprezentatív célra készített, nagy méretű, exkluzív kivitelű kötetbe kötötték.

¹² Rendelet szabályozta a tervdokumentáció alakí és tartalmi elemeit: 12/1986. (XII. 30.) ÉVM rendelet.

¹³ Szalmiákos másolatok már a 19. században is léteztek; leggyakrabban gépek, berendezések terveit sokszorosították ilyen módon. Jellemzőjük a sötétkék alapszínen megjelenő vonalak (mintegy negatívként) és innen ered az eljárás nemzetközileg használt terminus technicus: blueprint.

Az engedélyezésre beadott tervsorozatok között is találhatók extra méretű tervek, ezeket többnyire már a Városházán is kiterítve, óriási fiókokban tárolták, a használat során azonban előfordultak sérülések. A BFL-ben a kiterített terveket az átvétel óta eltelt idő alatt restaurálták, beszkenelték, így már csak a digitális másolatokat bocsátjuk a kutatók rendelkezésére. Ez alól kivételt képeznek a kiállítások, amelyeken általában eredeti tervek szerepelnek.

A rendezés munkafolyamatai

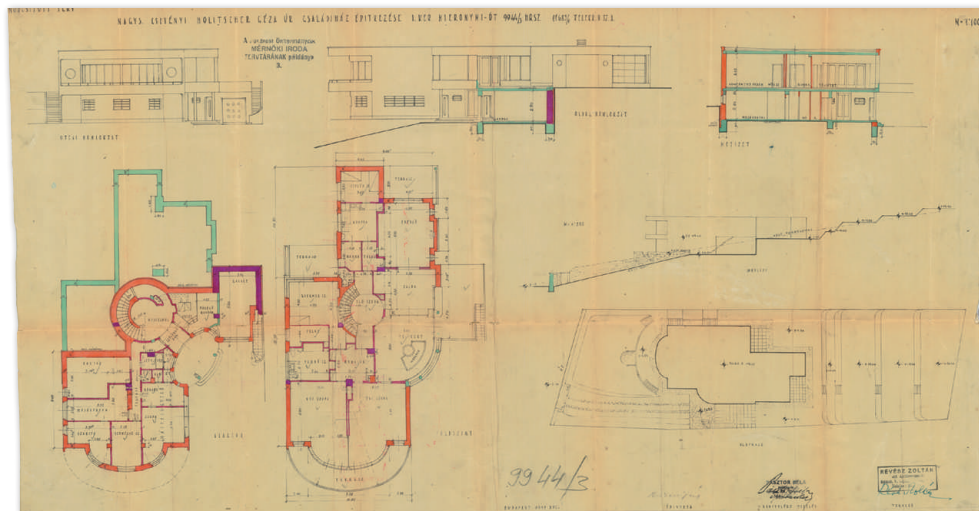
Az eredetileg praktikus gyakorlat, amely szerint az aktuális helyrajzi szám alapján tárolták a terveket, az idők múlásával több problémát is felvetett.

Az épület sorsa a felépüléssel éppen csak elkezdődik. A kész házhoz gyakran hozzáépítenek, átalakítják, tíz év múlva újból átalakítanak ezt-azt, emeletet építenek rá, vagy a tetőteret teszik lakhatóvá. A közintézmények, gyártelepek pedig műszakilag is megszenvedik a tulajdonos- és funkcióváltásokat. Ezek a későbbi beavatkozások szintén építési engedélyhez kötöttek, készül róluk tervdokumentáció, amely kedvező elbírálás esetén a Tervtár anyagát gazdagítja. Ott az újabb beadványokat (tulajdonképpen ügyiratokat) ellátták helyrajzi számmal, és a meglévő tervek mellé helyezték. Így egy-egy helyrajzi számhoz több iratsomag is tartozhat. Ennek köszönhetően nagy a potenciális lehetősége az iratok elkeveredésének, téves vagy hiányos kiszedésének, különösen mivel a Tervtár anyagához nem készült semmiféle segédlet, nyilvántartás, amiből kiderült volna, hogy egy helyrajzi számhoz hány ügyiratot csatoltak.¹⁴

Az egyes tervcsomagokhoz a későbbiekben készültek leltárívek, amelyeken feltüntették a bekerülés évét, felsorolták az adott egységben lévő tervek és iratok darabszámát, és szerepelt rajtuk az e lapocskák adatait összeállító személy aláírása, de mindezen információkat sehol sem foglalták összesítő jegyzékbe. Az is szokatlan, de gyakorlati célt szolgáló megoldás volt, hogy a leltáríven feltüntették, a csomag tartalmaz-e homlokzati tervet, vagy éppen hány darab alaprajz van benne, de ezek évszáma, vagy hitelessége már csak a csomagba belenézve derülhet ki.¹⁵ Sok helyütt záradék nélküli, azaz nem engedélyezett tervek is előfordulnak, illetve amennyiben például egy négyemeletes bérháznál négy alaprajz található az egységben, ez jelentheti azt is, hogy valamely szint hiányzik, egy másikból viszont duplum is van (egy négyemeletes bérházhhoz az esetek többségében öt-hat szintalaprajz is tartozhatott, hiszen volt pince és padlástér is, sőt lehetett alagsor vagy félemelet – korabeli írásmóddal – souterrain vagy mezzanin is).

¹⁴ Az építési engedélyek száma megjelent a tanácsi mutatókban is, de ezek visszakereshetősége nehézkes, hiszen nem elég a helyrajzi számot ismerni, mivel a regisztratúra (BFL IV. 1407. b) a beadványt benyújtó neve alatt tartotta nyilván az engedélyezési ügyet. Egy-egy épület „élete” során pedig számtalan, egymással semmilyen kapcsolatban nem álló személy vagy cég/intézmény lehetett engedélykérő.

¹⁵ A kutatóknak, akik a városházi időkben még döntően megbízásból, mérnöki munkájuk miatt kérték az épületek terveit, annyiban hasznos lehetett ez a leltárív, hogy némi tájékoztatást adott arról, hogy a legkeresettebb tervfajta (leggyakrabban a homlokzati tervet vagy az alaprajzot) tartalmazza-e a csomag.

Bauhaus-villa terve, tetszetős, modern elrendezésben (BFL XV.17.d.329 - 9944/3)

Az is igaz, hogy a szintalaprajokat, főleg kisebb alapterületű épületek esetében gyakran összevonták egy-egy tervlapra, így lehetett – a példánál maradván – egy négyemeletes háznak csak két olyan terve, amelyen alaprajz van, mégis hiánytalan a sorozat. Ebből is látható, mennyire nem elegendő az ilyen jellegű adatmegadás, mert abból, hogy van alaprajz, még semmi érdemi nem derül ki!

Az idő múlása azonban másfajta változást is hozott: a város(szerkezet) fejlődésével, épületek pusztulásával, új területek beépítésével együtt járt az ingatlanyilvántartás változása, ami többek között a helyrajzi számok módosulását (vagyis az egyes telkek megszűnését, felosztását, illetve újak kialakítását) jelentette. Az általános változásokat átvezették a nyilvántartásban, azonban a megszűnő helyrajzi számokkal nem törődtek: ha egy épületet lebontottak, és megváltozott a terület helyrajzi száma, a régi terveket nem csatolták előzményként az új épület irataihoz. Ebből később sok probléma, elvi vita is keletkezett.¹⁶

A Tervtár anyagát 2007-ben közép szinten rendezetten vette át a BFL a Városházáról, és ennek a hatalmas iratanyagának máig csak a harmadát sikerült darabszinten rendezni. Ez a rendezett rész egyenlőtlenül oszlik el az állományban: a legrégebb óta lakott, ezért a legkutatottabb területek tervei már általában jól adatoltak, gyakran digitalizáltak, publikáltak. A rendezetlen iratok többsége a peremkerületben található családi házakra vonatkozó néhány fóliából álló tervdokumentáció.¹⁷

¹⁶ Vö. Telek, 2020.

¹⁷ Ennek az egyenlőtlen eloszlásnak az is oka, hogy míg a belvárosban található, ismert középületek, vagy egy-egy régóta fennálló (vagy inkább hosszú ideig működött) angalföldi vagy ferencvárosi gyártelep esetében egyetlen helyrajzi szám 3–10 doboznyi tervet és iratot jelenthet, addig a peremkerületekben egy kisdobozban akár 20–40 helyrajzi szám is elfér.

A Tervtár esetében a rendezés összetett munkafolyamatát utasítás szabályozza.¹⁸ Fizikailag az egyes tételek (vagyis helyrajzi számok) rendezése során a fraktúriba hajtott, sokszor töredezett állapotú terveket kihajtjuk a levéltári kisdoboznak megfelelő méretre, és vasalás/ragasztás után számozzuk (fóliózás), végül savmentes palliumba helyezzük, és ellátjuk a megfelelő azonosító adatokkal (jelzet, fóliók száma, épület természetbeni címe, tervek évköre, kiemelt fóliók, esetleg egyéb, gyakorlatias megjegyzések). Eközben természetesen a tervecsomag tartalmát alaposan megvizsgáljuk: ez a rendezés intellektuális része, amely egyben a folyamat leghangsúlyosabb művelete is.

Először is ellenőrizzük a helyrajzi számot és az ingatlan természetbeni címét.¹⁹ Ehhez ma már számtalan segédlet áll rendelkezésre: a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon található Mapire,²⁰ illetve a Budapest Időgép alkalmazások.²¹ Az előbbin georeferált térképeken kereshetünk a 18. századtól kb. 1946-ig. A különböző korszakokban készült kataszteri térképeken jól látszódnak a helyrajzi számok változásai, a telekfelosztások eredményeképpen létrejött ingatlanok kiterjedései, az egyes beépített részek elhelyezkedése; ezeket a mai, műholdas felvételen kirajzolódó épületekkel összevetve általában jól azonosítható egy-egy helyrajzi szám. Ha gyorsabban, célirányosan szeretnénk megtalálni valamit, akkor inkább az Időgépet vegyük igénybe, hiszen itt a címre (akár régire, akár újra), vagy helyrajzi számra egyaránt kereshetünk – ráadásul amennyiben van már digitalizált tartalom (irat, terv vagy fotó) feltöltve ide az épületről, azt rögtön meg is nézhetjük.

Ezek a térképes adatbázisok rendkívül hasznosak, nagy probléma azonban, hogy a II. világháború utáni korszakról jelenleg még nincsenek online elérhető, georeferált térképek. Márpedig nagyon sok helyrajzi szám-, illetve utcanévváltozás történt ebben az időszakban. Például az ekkor épült számtalan lakótelep esetében, amelyek építésekor általában teljes háztömböket, sőt, utcákat bontottak le, és a külön helyrajzi számmal rendelkező, megsemmisített épületek helyére emelték a többemeletes lakóházakat, majd ezeket új helyrajzi számmal látták el. A Tervtárban többnyire megtalálhatók még a lebontott épületek tervei is (néha a bontási dokumentációval is ellátva), viszont az új társasházak azonosítása sokszor nehézségekbe ütközik, mert az építéskori terveken a lakótelepek későbbi helyrajzi számai még nem szerepeltek. E probléma megoldására jól használható a tervtári anyaggal együtt a BFL-be került digitalizált térképsorozat, amely viszonylag friss állapotban mutatja a budapesti telkeket, illetve azok helyrajzi számát (sokszor a változásokat is feltüntetve).²² A tervek rendezésekor legtöbbször ezeken,

¹⁸ Jelen dolgozat megírásához nyújtott hasznos tanácsaiért ezúton szeretnék köszönetet mondani Boa Krisztinának, Brunner Attilának és Telek Ágnesnek, a BFL I. Iratőrző Főosztály munkatársainak.

¹⁹ Gyakori eset, hogy a rendezés során előkerülnek oda nem illő tervlapok vagy iratok, ezeket besoroljuk a megfelelő helyrajzi szám alá. Brunner, 2020: 18.

²⁰ A Mapire térképei: <https://maps.arcanum.com/hu/browse/city/budapest/> (A letöltés ideje: 2021. június 17.)

²¹ Általános leírás a Budapest Időgépről: <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/budapest-idogep/> (A letöltés ideje: 2021. június 17.). Videó (Telek Ágnes előadása): <https://youtu.be/gndpQxHbWEI> (A letöltés ideje: 2021. június 17.)

²² BFL XV. 16. g. 201. cop 51. A Nagy-Budapest teljes területét lefedő térképek körülbelül az 1977–96 közötti állapotot mutatják.

az ún. INGRES-szelvényeken²³ szereplő helyrajzi számokat vesszük alapul. Az azóta történt változásokat nem tudjuk figyelemmel kísérni, követni, de ez nem is célunk, hiszen a Tervtár alapvetően levéltári anyag. Bár a kutatók részéről olykor elégedetlen reakciókat is tapasztalunk, a tervtári anyagunk a helyrajzi számok tekintetében – egyelőre legalábbis – még naprakésznek mondható.

A tervek rendezése tulajdonképpen – Ember Győző definíciója szerint – továbbrendezés, néha pedig átrendezés, hiszen a korabeli, helyrajzi számok szerinti elkülönítést tagoljuk tovább időrendben (vagyis az építési engedélyszámokat követve), illetve egyesítjük a külön-külön csomókban tárolt beadványokat, amelyek egyébként egy tételhez tartoznak.²⁴ Nagyobb területű létesítmények (pl. gyártelepek) esetén gyakran alakítunk ki ún. csomagokat, amelyekbe vagy épületenként, vagy korábbi, megszünt helyrajzi számra bontva soroljuk be a terveket. Ez a tagolás a raktári nyilvántartásban is megjelenik, így a kutatóknak is tájékozódási pontként szolgálhat.

Ha sikerült az azonosítás, a tervcsomag adatait a ScopeArchiv Tervtári Űrlapjára is felveztjük, így a főbb adatok a rendezést követően akár már másnap kereshetővé válnak az Elektronikus Levéltári Portálon.²⁵

Tervtári feladatok, kutatói megkeresések, tipikus problémák

Jelenleg a Tervtár a BFL I. Iratőrző Főosztályának kezelésében van, ahol külön főosztályvezető-helyettes szakmai irányításával egy hétfős csapat végzi az anyag feldolgozását. A csoportban ketten levéltáros, hárman művészettörténész, ketten pedig segédlevéltáros végzettségűek. Többségük évek óta, napi szinten ezzel az anyaggal dolgozik, mindenki részt vesz a rendezésben, valamint a kutatószolgálati munkában is.²⁶ A munkacsoport tagjai közül többen folytatnak tudományos tevékenységet a Tervtár anyagát felhasználva, ezek lehetnek tanulmányok, cikkek, előadások és kiállítások, de a szélesebb közönségnek szóló, ismeretterjesztő levéltári tárlatvezetések is (pl. a Nyitott Levéltárak

²³ Az INGRES a Tervtár korábbi őrzési szervének, a Fővárosi Ingatlanrendezési Iroda nevének rövidítése. Ez a csoport az 1980-as évektől a Tervtár BFL-be kerüléséig kezelte az iratokat. A rendszerváltástól fogva fő feladata leginkább a földmérési megbízások vállalása és elvégzése volt, így ezek a térképszelvények tulajdonképpen az Iroda által készített, illetve használt segédletek. Hivatalos, hiteles másolatok nem készíthetők ezekről, viszont a tervek rendezésekor a helyrajzi számok ellenőrzésére kiválóan alkalmasak.

²⁴ Ember, 1982: 193.

²⁵ Az E-Levéltár (<https://www.eleveltar.hu/home>) beindításában, metodikai kidolgozásában, a Kutatószolgálat napi szintű informatikai támogatásában elvülhetetlen érdemei vannak Orthmayr Flórának, a BFL VII. E-levéltári és Informatikai Osztály munkatársának.

²⁶ A Tervtárral, és a többi, tervanyagokat tartalmazó gyűjteményes fondal kapcsolatos kutató- vagy ügyfélszolgálati, illetve raktári munkafolyamatok ellátásában további két fő állandó jellel, három fő pedig esetenként vesz részt. A tervtári anyag elhelyezését, rendezését, kutatószolgálati ügymenetnek kidolgozását illetően jelentős szerepe volt az I. Iratőrző Főosztály korábbi, valamint jelenlegi munkatársainak: Csáki Tamásnak, Fabó Beátának és Hidvégi Violettának, valamint dr. Sipos Andrásnak, Homok Zsoltnek, Telek Ágnesnek és Timkó Zsoltnek.

programsorozat, a Múzeumok Éjszakája, a Kutatók Éjszakája, a Levéltári Piknik, az Idegenvezetők Világnapja).

Jómagam közel tíz esztendeje dolgozom munkaidőm nagy részében a BFL Kutatószolgálatán, és ezen belül is az ún. Tervtári Kutató munkájában veszek részt. E kifejezést ma már csak megszokásból alkalmazzuk, hiszen a Tervtár hivatalosan csak egy sorozat a BFL közel 36 000 iratfolyóméternyi anyagából, amikor azonban a Tervtár anyaga a BFL-be került, a tervekkel együtt az évek óta azokkal dolgozó kollégákkal is bővült levéltárunk, a Tervtári Kutató pedig fizikai és ügyviteli szempontból külön egységet képezett az intézményen belül.²⁷ Éveken át ez a négy fő (később létszámban kiegészítve) látta el a Tervtár kutatóinak kiszolgálását. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az eddig a Városházára járó, döntően hivatásos kutatók 2007-től kezdve ugyan a Teve utcában, de a megszokott munkatársak segítségével, és nagyrészt a szokott módon folytatták tovább kutatómunkájukat. Pár év alatt ez jelentősen megváltozott, és egyrészt megjelentek, sőt, gyakoribbá váltak az ügyfélkutatók,²⁸ másrészt pedig – felismerve a BFL további tervanyagaiban rejlő potenciált – a kutatások egyre gyakrabban kiterjedtek más levéltári anyagokra is.²⁹

Napjainkban (tendenciózan 2007 óta) a Tervtár a BFL egyik legkutatottabb iratanyaga.³⁰ Ebben szerepet játszik az a nagymértékű – elsősorban digitális – fejlődés is, amelynek során a BFL-ben az elmúlt évtizedben jelentősen könnyebbé vált a tervek kutatása. A levéltári anyagok nyilvántartásainak (korábbi raktárjegyzékeinek) a ScopeArchive-ba való feltöltése és ezen adatoknak az interneten (E-Levéltáron) lehetővé vált kereshetősége, illetve a digitalizált tartalmak komplexebb megjelenítése (pl. Budapest Időgép) teljesen más minőséget biztosít a korábbi levéltári kutatások adatokhoz való hozzáférésehez képest. Elég arra gondolni, hogy a kutató jó esetben egyszeri személyes látogatással (sőt, akár kizárólag online böngészve) megismerheti a kívánt információt.³¹ Részben ebből is következik, hogy a Tervtár anyaga a lehető legszélesebb körből vonzza a kutatókat.

²⁷ A Tervtári Kutatóba külön kellett beiratkozni, és a Tervtár anyagát egy külön helyiségben („Kiskutató”), az általános Kutatóteremtől („Nagykutató”) szeparáltan lehetett megtekinteni. Hivatalosan azonban az egység a BFL I. Iratőrző Főosztályának keretein belül működött.

²⁸ Tudtommal ezt a szemléletes kifejezést a BFL-ben Török Péter, a Kutatószolgálat korábbi vezetője alkalmazta először – magyarázatát lásd később.

²⁹ A „tervtári kutató”, mint terminus technicus továbbra is használatban van – elsősorban a régi kutatók által. A Tervtár anyagát viszont a 2018-ban egyesített Kutatószolgálaton belül továbbra is alapvetően az említett csoport tagjai kezelik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a többi kutató kolléga ne lenne tájékozott az anyagot illetően (mint ahogyan a „tervtárasok” is tudnak segíteni más kutatói kérésekben), de a gyakorlat és a Tervtárat illető megkeresések nagy száma, valamint a szintén nem ritka digitális termékek-igények teszik továbbra is indokolttá, hogy ezt a speciális iratsorozatot külön erre „szakosodott” munkatársak kezeljék a Kutatóteremben is.

³⁰ 2020-as kutatótermi adatok alapján az összes kutatói kérésnek kb. 30%-a vonatkozott a Tervtár anyagára (és ebben nincsenek benne az ügyfélszolgálati akták). Mennyiségileg ez évente kb. 5000 kutatási kérést jelent (a kb. 15 000-ból). A Tervtár átvétele előtt kimutathatóan kisebb volt az építéstörténeti kutatások száma. Horváth J., 2003: 28.

³¹ Az E-Levéltár kutatószolgálati tapasztalatairól lásd még: Kenyeres, 2019: 25–26.

Nagyon sok építész, művészettörténész a munkája részeként dolgozza fel adott épületek terveit. A tervezőirodák, építési vállalatok, hatóságok munkatársai egyes épületek átépítése, felújítása, esetleg lebontása miatt érdeklődnek a tervek iránt, a hivatásos kutatók pedig publikációkhoz, tudományos vagy művészeti projektekhez gyűjtik az adatokat, illusztrációkat. E kutatók jellemzően egyszerre több tervcsomagot is kikérnek, amelyek általában a város különböző részein álló épületekhez tartoznak – ahogy éppen az adott megkeresések, feladatok érkeznek hozzájuk. Számukra többnyire nem okoz gondot a helyrajzi számok kikeresése, és persze jól eligazodnak a műszaki iratokban, kevésbé tartanak igényt szakmai segítségre.

Hasonlóan sokan vannak, akik nem főállásúként, de ugyancsak rendszeresen, többé-kevésbé hozzáértő módon kutatják az iratokat: egyetemista szakdolgozók, helytörténészek, Ők többnyire szintén minden látogatásukkor igénylik az alkalmanként maximum kikerhető öt darab helyrajzi számot, de ezek általában egymással valamilyen összefüggésben vannak: vagy egy környéken találhatóak, vagy egy személyhez (általában építészhez) kapcsolhatóak. Ide sorolhatóak az ügyvédek, sőt igazságügyi szakértők is, akik a hivatali eljárásokkal, az iratok várható tartalmával nagyjából tisztában vannak, de olykor szükségük van szakmai segítségre.

Kisebb, de szintén állandó kutatói csoport az „egyszeri” kutató, aki a lakóhelyéről kíván többet megtudni, több iratfajta, fondot átnéz, de érdeklődésük ritkán terjed tovább az adott épületen túl. Ők a Tervtár anyagain kívül az épület egykori lakóival kapcsolatosan anyakönyveket, illetve lakónyilvántartásokat, vagy a szintén ott működött iparosok, vállalatok iratait kérik még ki.

Csoportos kutatást általában építészhallgatók folytatnak, akik egy tanár irányításával, csoportmunkában, egy-egy iskolai projekt erejéig látogatnak el hozzánk. Ezek a feladatok gyakran heteken át tartó, hat-nyolc kutatópárt foglalkoztató munkafolyamatok, amelyekhez az „alapanyagot” természetesen a rendes kutatói ügymeneten felül kell biztosítani, általában azonban előre egyeztetett módon. Az ilyen jellegű csoportos kutatásokkal kapcsolatban a kiszedendő mennyiségen (általában kb. ötven helyrajzi számon) felül az is nehezítő körülmény, hogy a terveket többen is megnézik a csoportból, vagy a végén kérnek szkennelést is egy-egy tervlapról, ezért az összes anyagot a projekt végéig „kézközelben” kell tartani. Mindezek ellenére ez a rendszer általában évek óta zökkenőmentesen működik a BFL-ben.³²

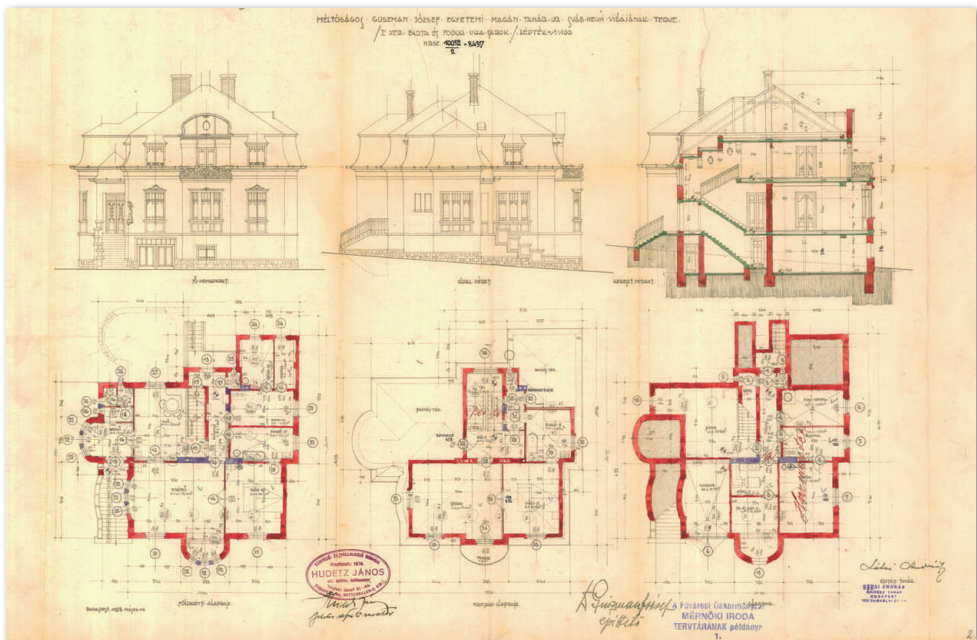
Korábban nem volt ritka az olyan külföldi kutatók megjelenése sem, akik építészhallgatóként vagy tanárként kutattak egy-egy specifikus épülettípust (például közműépületeket), vagy híresebb tervezők munkáit. Ők rendszerint – jóllehet, nem beszélnek

³² Ilyen csoportos kutatási kérelemként jelenik meg évről évre a „Budapest 100” elnevezésű fővárosi kulturális programsorozatban szereplő épületek terveinek kutatása is. A BFL és az eseményt szervező Kortárs Építészeti Központ együttműködési megállapodást kötött, így a többségében önkéntes laikus kutatók az épületekre vonatkozó kutatásokat szervezetter, a levéltár részéről is koordinálva és segítve végzik. A házakról összegyűjtött adatok, a beszkenelt tervek, illetve a készített épületfotók a Budapest Időgép alkalmazás adatbázisába is bekerülnek. A programsorozatról bővebben: <http://budapest100.hu/> (A letöltés ideje: 2022. május 10.)

magyarul – szakmailag felvértezve érkeznek hozzánk, nem ritkán hazai egyetemi tanárok, és más szaktekintélyek kíséretében vagy ajánlásával. Sokuk már évek óta kutat nálunk. A legtöbben Olaszországból érkeznek, de volt már a Tervtár anyaga iránt érdeklődő angol, lengyel vagy japán kutatónk is. A pandémia ugyan egy időre visszavetette a külföldi kutatói érdeklődését, de a korlátozások enyhülésével már jó néhányan ismét jelentkeztek a levéltárban.

Végül, de nem utolsósorban említem az ügyfélkutatókat, akik mennyiségileg a Tervtár kutatóinak legnagyobb számát adják. Ők olyan kutatók, akiknek ügyviteli célból van szükségük az ingatlan építési irataiban fellelhető információkra. Ez többnyire építkezési szándékot (felújítást, lakásátalakítást, tetőtérbeépítést vagy más bővítést) jelent. Ma már az ingatlanok adásvételénél is sokszor elvárás, hogy a ház vagy lakás terveit a vevők kézhez kapják (amit ezért az eladók igyekeznek biztosítani számukra). Az sem ritka, hogy a társasházkezelő vállalkozások kérnek tervmásolatokat az általuk gondozott épületekről. Előfordul, hogy kármentési céllal keresik a terveket, például csőtörés vagy megsüllyedt épületalap esetén. Amennyiben pedig peres ügy lesz belőle, annak műszaki részét is a tervtári anyag adataival kívánják alátámasztani. A fenti esetekkel a levéltárhoz fordulóknak közös jellemzője, hogy saját ingatlanukat keresik, és ügyük elintézésével nem akarnak túl sok időt tölteni. Emiatt valójában inkább „ügyfelek”, mert ügyfélszolgálati elintézését szeretnék, azért irányítjuk azonban őket a Kutatószolgálatra, mert a tervanyagok gazdagsága, és a bennük fellelhető információk értékelési nehézségei miatt egyszerűbb, ha maga az ügyfél nézi át a teljes tervcsomagot, és választja ki a számára szükséges föliókat.

Svábhegyi villaépület, 1928 (BFL XV.17.d.329 - 8437/1)

alispánja volt,³³ akinek hivatali iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárának gyűjtőkörébe tartoznak.

Kutatói kéréseknél nem ritka az sem, hogy az illető kutató nem tudja a helyrajzi számot, csak a címet; ilyenkor a fent említett, georeferált térképek segítségével gyorsan egyeztetni tudjuk vele, hogy melyik ingatlanról van szó.

Ezeket az irányított kérdéseket a telefonos érdeklődőknek is fel tudjuk tenni, de azon kutatói megkeresések esetén, amelyek e-mailben érkeznek (vagy egyből beiratkozással, az E-Levéltáron keresztül), sokszor csak többszöri levélváltással sikerül tisztázni a részleteket. Természetesen annak ellenére, hogy „első látásra” rendben van a helyrajzi szám, még nem biztos, hogy ki tudjuk szolgálni a tervtári kérést, hiszen gyakran előfordul, hogy pont a keresett tervfajta hiányzik (vagy más korszakból van csak anyagunk). Ilyen esetben is igyekszünk támpontot nyújtani a további kereséshez a – sokszor csalódottságát kifejező – kutatónak.

További tervgyűjtemények Budapest Főváros Levéltárában

A Tervtáron kívül levéltárunk sok más iratanyagában található még építészeti rajzok és szöveges dokumentációk, illetve épületekkel kapcsolatos fényképek. Kronológiai rendben nézve a legrégebbiek a városeyesítés előtti Buda, Óbuda és Pest városok levéltárainak építési anyagai,³⁴ amelyek régóta meglehetősen kutatók, sok feldolgozás, publikáció hasznosította már anyagukat.³⁵ Ezek az építési iratok még alig emlékeztetnek a Tervtár hatósági engedélyezési dokumentációira, hiszen többnyire csupán egy-két tervlapból, némi szöveges (gyakran német nyelvű) információból állnak. Ráadásul e házak nagy része már nem is áll, vagy olyan alaposan átépítették, kibővítették őket, hogy távolról sem emlékeztetnek többé az eredeti épületekre.

Buda és Óbuda korai építési iratanyagai már régóta kutathatók digitalisan.³⁶ A legrégebbi pestvárosi építési hatóság, az 1808–1860 között működött, ún. Szépítési Bizottmány (SZB)³⁷ esetében az iratokat és a terveket ugyan szétválasztották,³⁸ és külön állagba helyezték őket, azonban mára már szinte az egész állomány digitalizált, és hamarosan a teljes anyag elérhetővé válik az Elektronikus Levéltári Portálon (ELP).³⁹ A következő, közvetlenül a városeyesítés előtt (1861–1873) működött építési hatóság, az Építési Bizottmány (ÉB)⁴⁰ anyaga pedig már most kényelmesen, akár mai helyrajzi szám alapján kutatható a Budapest Időgépen.

³³ Dóka, 1997: 6.

³⁴ BFL XV. 17. a 301–303., BFL XV. 17. b 311–314. és BFL XV. 17. c 321.

³⁵ A legismertebbek: Hidvégi, 2004.; Déry, 2005.

³⁶ A tervekről korábban részletes papíralapú segédlet is készült: Farkas, 1965. A digitális állomány a Budapest Időgépen érhető el.

³⁷ BFL IV. 1207. b

³⁸ Ilyen alaki iratszétválasztás máshol is előfordult, például Pécssett: Pilkhoffer, 2004: 5.

³⁹ Erről bővebben: Jancsó, 2020.

⁴⁰ BFL IV. 1305

További fontosabb tervanyagsorozat az ún. Közületi Tervtár, amely nem más, mint a fővárosnak mint beruházónak az építkezéseit tartalmazó tervgyűjteménye,⁴¹ s jöllehet, nem engedélyezési eljárási dokumentációkat tartalmaz, érdemes a régi középületeket itt is kutatni, mert sok, még ma is álló épület tervei csak itt találhatóak meg.

Szintén rendkívül kutatott az egykori Budapesti Műemlékfelügyelőség (BMF) iratanyaga⁴² – annál is inkább, mert egy-egy régebbi, híresebb épületről sokszor nem maradt fenn eredeti tervrajz, de a BMF-ben találni róla alapos felmérési dokumentációt, később készült, de nagyon jól használható terveket és többnyire alapos történeti kutatásokon alapuló műleírást, fotókat is.

Hasonlóan gazdag még tervekben néhány építésznek vagy építési vállalkozónak a BFL-ben őrzött irathagyatéka (például Ybl Miklósé,⁴³ vagy Sorg Antalé,⁴⁴), illetve egyes, szocialista kori építőipari vállalatok levéltárba került iratai (BUVÁTI, KÖZTI, FIMŰV stb.).⁴⁵ Szintén kutatottak a Budapest kertépítészetével kapcsolatos tervek.⁴⁶

Az imént felsorolt építészeti iratsorozatokban viszont annyival problémásabb a kutatás, hogy anyaguk – az eddig említettekkel ellentétben – nem darabszinten rendezett, és a mai helyrajzi szám alapján sem lehet kereséssel megtalálni az egyes tételeket a Levéltári Nyilvántartó Rendszerben, korabeli címre, vagy az épület megnevezésére keresve azonban kaphatunk releváns találatokat. További lehetőségként a levéltári struktúrában érdemes böngészni vagy referenci segítséget kérni.

A kutatók (főleg az ügyfélkutatók) számára azonban a legfontosabb, további „tervelőhely” a szocialista kori tanácsi fondokban⁴⁷ található: ez a volt kerületi tanácsok végrehajtó bizottsága műszaki osztályainak BFL-be került iratanyaga.⁴⁸ Korábban már szó esett arról, hogy Nagy-Budapest létrejöttétől a kerületek lettek az elsőfokú építési hatóságok, így az 1950–1990 közötti tervdokumentációk alapvető őrzési helye is a kerületek tervtára (irattára) lett. A közel negyven éven át (vagy még tovább) helyben őrzött

⁴¹ BFL XV. 17. d. 328

⁴² BFL XV. 17. e. 306

⁴³ BFL XV. 17. f. 331. Az Ybl-tervhagyaték nagy része elérhető az interneten a BFL Ybl-Archívumában: <http://ybl.bparchiv.hu/>. (Letöltés ideje: 2021. augusztus 19.)

⁴⁴ BFL XV. 17. f. 834

⁴⁵ Ezeknek a megszűnt, szocialista nagyvállalatoknak többnyire vagy volt jogutódjuk, vagy a felszámoláskor újonnan alakult cégek szerezték meg az irattári anyagaikat, így a BFL-be került iratok sok esetben kevésbé használhatók a kutatók többsége számára, illetve olykor erős átfedést mutatnak más korabeli tervezőcégek hagyatékával (például a FIMŰV által a védett épületek felújítására készített tervek sokszor megtalálhatóak a BMF-ben is). Ennek ellenére ebben is érdemes kutatni, mert lehetnek bennük csak itt fennmaradt tervanyagok.

⁴⁶ BFL XV. 17. d. 1514

⁴⁷ BFL XXIII. 201–222. Itt a fond száma rögtön utal is a kerületre (pl. 212 = 12. kerület). A megmaradt és átvett műszaki iratok külön állagban találhatóak meg.

⁴⁸ A tanácsi, önkormányzati iratkezeléssel, tervtári ügyintézésrel kapcsolatos tájékoztatásért, hasznos tanácsaikért itt szeretnék köszönetet mondani a BFL II. Iratórzó Főosztálya munkatársainak: Szeitz Istvánnak, Varga Katalinnak és Vezsenyi Péternek, valamint dr. László Zsófiának és Lakatos Ferencnek, akik a műszaki iratokra vonatkozóan kidolgozták a BFL és a kerületi irattárak együttműködésének metódusát.

tervekre természetesen sok veszély leselkedett a nem megfelelő tárolási körülményektől (például elázás) kezdve a szakszerűtlen kezelésig (például túlbuzgó selejtezés), de a BFL levéltárosai mindig is törekedtek a műszaki iratok átvételére.⁴⁹

Hiányzik egy terv?

A Tervtár a fentebb vázoltak miatt ugyan a legteljesebb, és ügyviteli szempontból egyértelműen a BFL leghasznosabb tervgyűjteménye, azonban ebben az állományban is jó néhány hiátus van. Ez pedig a Kutatószolgálaton is jellemzően előkerülő, akut problémává válhat.

Miért hiányozhatnak tervek egy kifejezetten használati célra összeállított, rendkívül fontos iratsorozatból? Ennek több oka lehet: a legkézenfekvőbb, hogy bizonyos anyagok eleve nem érkeztek be az iratképzőktől, vagy a rossz tárolási körülmények miatt elpusztultak, illetve esetenként egy-egy hivatali kikölcsonzés után nem kerültek vissza a gyűjteménybe.

Ahogy korábban szó esett róla, 1950-től a főváros helyett a kerületek lettek az elsőfokú építési hatóságok. Emiatt és az időközbeni szabályozások által csökkentett, kötelezően beadandó tervdokumentációk példányszáma miatt a Központi Városházán kialakított tervtárba csak ritkán jutottak el az eredeti anyagok, hiszen az ügyeket helyben irattárazták. Több kerületi tanácsnál is azonban a közel évszázados hagyományt követték, és a hatóságnál maradó egyetlen tervsorozat-példányokat továbbra is a Központi Városháza tervtárába küldték. Így fordulhat elő, hogy bizonyos, a korszakban keletkezett tervek közül vagy csak a Városházán, vagy csak a kerületi tervtárban található példány (adott esetben viszont akár duplum is).

A „tendenciózus” hiányok leggyakoribb példái a tanácsi időszakban épült társasházak; az 1950–80-as években ugyanis nagyon sok, pár házból álló „kislakótelepet” létesítettek (főleg a főváros budai oldalán), amelyekben jellemzően egy-egy munkahely dolgozóit kaptak lakást. Ezeknek a lakóépületeknek a tervei sokáig a kerületeknél maradtak, és csak a rendszerváltást követően kerültek be a levéltárba. Így ezek a dokumentációk megmaradtak, csak jóval nehezebb őket kikeresni a kerületi tanácsok műszaki osztályainak iratrengetegéből.⁵⁰

Gyakori kutatótermi eset, hogy a Tervtárból kikért helyrajzi számon csak a (már lebontott) előzményépület anyaga található meg. Ez a fentebb vázolt építési hatósági változások miatt lehetséges, vagyis az újabb tervek kint maradtak a kerületi irattárban, és a levéltárba kerülve is megőrizték tanácsi provenienciájukat. Ilyenkor is a tanácsi fondokban kell utánanézni az újabb terveknek, ami bonyolult, időrabló tevékenység egy ilyesmiben járatlan személy számára, hiszen a kerületi tanács műszaki osztályának mutatóit kell átböngészni a keresett utca/házszám birtokában (a helyrajzi számot általában nem jegyezték fel a mutatókban), és találat esetén sem biztos, hogy maga az irat be is került a levéltárba.

⁴⁹ A Lvt. előírásait egyes önkormányzatok sajnos nem minden esetben tartották be, ezért bizonyos kerületekből nem sikerült átvenni a levéltárért tervdokumentációkat.

⁵⁰ Ehhez hozzájárul még az a sajátos eljárás, hogy a lakótelepek meghatározott ütemezés szerint épültek, és ezért is nehéz egy-egy konkrét ingatlan vagy helyrajzi szám megtalálása.

Ennek megkönnyítésére a legtöbb levéltárba került mutató már digitálisan elérhető a Kutatóteremben, ahol pedig ez lehetséges volt, keresést segítő ügyiratjegyzék készült.

A tömeges iratpusztulás kevésbé jellemző a Tervtárra, hiszen ezeket az iratokat kezdetektől a Városháza épületében, állományvédelmileg ugyan nem a legmegfelelőbb, de biztos helyen őrizték, sem a közművek hibái (pl. csőtörés), sem kártevők (rovarok vagy rágcsálók) nem rongálták az iratgyűjteményt, és háborús károk miatt sem keletkezett benne nagyobb fogyatéék. Ugyanez a kerületi irattárakról nem mondható el, azonban ott is inkább az anyagi problémákon, mintsem a jó szándékon múlt.

Szintén az 1950 utáni korszak folyománya, hogy az építési iratok irattározására nem sikerült adekvát metódust kidolgozni. 1984 előtt ezeket az anyagokat nem lehetett selejtezni, így hatalmasra duzzadt akták keletkeztek, tele értékhatár alatti, főlöseges irattal. Ugyanakkor 1985-től tizenöt éves irattári őrzést írtak elő ennek az irattípusnak, ami által sok értékes, maradandó értékű tervdokumentáció esett a tömeges selejtezés áldozatául.⁵¹ Gyakorlati tapasztalat az is, hogy téves irattári tételbe sorolás miatt selejteztek egyébként levéltárba adandó terveket is, továbbá, hogy egy hosszúra nyúlt, több aktából álló építési engedélyezési ügynél az egész épületdokumentációt a legutolsó beadvány irattári tételébe helyezték el, és amennyiben az értékhatár alatti volt (például kerítésépítés), akkor az őrzési idő lejártával az egész ügyet kiselejtezték.

A hiányok további oka általában az iratok „kikölcsönzése” szokott lenni. Ma már, az elektronikus ügyintézés, az irodai fénymásológépek és modern szkennerek korában nehéz elképzelni, de a rendszerváltásig általános hivatali gyakorlat volt, hogy a tervtárból iratokat igénylő hatóság (előljáróság, tanács vagy állami építőipari vállalat) munkájához az eredeti dokumentációkat kapta kézhez, amelyeket aztán sokszor nem juttattak vissza.⁵² Ezekről a hiányokról nem tudni biztosat, mert a BFL-be került Tervtárhoz nem volt semmiféle hiányjegyzék (kölcsönzési- vagy fogyatéki napló) és az anyagban sem voltak hivatalos iratkiemelésre utaló feljegyzések (térítvények vagy örjegyek).

A „kikölcsönzés” egykori, speciális válfajára, a tervek „elidegenítésére” többen is felhívták figyelmemet, úgy régebbi (már a Városházán is a gyűjteménnyel dolgozó) kollégák, mint egyes idősebb törzskutatók.⁵³

Örömteli viszont, hogy ritkán bár, de előfordul, hogy idejárom törzskutatók adtak át a BFL-nek „megtalált” (pl. egy elhunyt építész vagy felszámolt tervezőiroda anyagából előkerült) építési engedélyezési terveket. Ezek néha csak másolatok, de előfordultak már a visszakapottak között eredeti tervek is.

⁵¹ 8/1973. (TK 51.) MT TH utasítás a tanácsi szervek ügyiratkezelésének szabályairól, illetve 2/1984. (TK. 28.) MT TH sz. utasítás a tanácsi szervek ügyiratkezelésének szabályairól szóló 1/1982. (TK 5.) MT TH sz. utasítás módosításáról.

⁵² Ez a probléma nem ismeretlen más levéltárakban sem, például Szeged esetén: Oltvai, 1961: 39.

⁵³ Ez az oka annak, hogy korábban megjelent publikációkban még hivatkoztak olyan tervtári anyagra, amely a mi jegyzékeinkben, adatbázisainkban már nem fordul elő. Ezekről az esetekről általában nem lehet konkrétumokat tudni, azonban városházi időkből a Tervtárban folyó ügyletekről, az iratanyag egykori hírhedt kezelőiről és kutatóiról közkedvelt néhai kollégánk, Bellovics József, „Jóska bácsi” mesélt érdekességeket.

A BFL tervtári csoportja ma már kellő rutinnal és kidolgozott ellenőrzési módszer-tannal igyekszik elejét venni az iratok rossz helyre kerülésének. A kéréseket eleve csak az Elektronikus Levéltári Portálon Levéltári Nyilvántartó Rendszeren (ScopeArchiv) keresztül lehet leadni, mivel a Tervtár teljes anyaga tételszinten⁵⁴ kikérhető ilyen módon. Ennek előnye, hogy a konkrét tétel (esetünkben helyrajzi szám) holléte jól nyomon követhető, akár a kutató, akár a Kutatószolgálat, akár a tervtári referensek által. Amikor a kutatónak már nincs szüksége a tervekre, az egyes helyrajzi számokat visszaadásakor, még a kutatóteremben darabszinten is ellenőrizzük. Ennek egyrészt azért van jelentősége, mert így elejét tudjuk venni egyes főliók elkeverésének (például, ha egy kutató több tervcsomagot is kikér, és megtekintés után nem kellő figyelemmel állítja vissza a lapok sorrendjét), másrészt a rosszul hajtogatott terveket is ki tudjuk igazítani. A nagy kutatói forgalomra tekintettel a reponálás heti tagolásban történik: egy-egy alkalommal ez rendszerint 40-80 tervcsomag (azaz kb. 2 ifm) mennyiséget jelent, és a raktárba visszakerülő anyagok kéréslapszámát egy jegyzékben is rögzítjük, így visszakereshetővé válik, hogy fizikailag ki és mikor reponálta az iratokat.

Az ellenőrzés másik fontos eleme az évenkénti tervtári raktárrevízió, amely során akár régóta hiátusként számontartott tételek is előkerülhetnek.

A feldolgozás lehetőségei: reprográfia, publikálás, kiállítás, médiaszereplés

A levéltári törvény biztosítja az állampolgárok részére az ingyenes kutatást, azonban sokan szeretnék valamilyen formában „hazavinni” a kikért, felkutatott terveket. Mivel ezek speciális iratfajták, több módon készülhet róluk másolat. A fotózás a legerterjedtebb, legegyszerűbb és legolcsóbb módszer. Amennyiben ez nem megfelelő a kutató számára, a BFL állományvédelmi osztálya digitális másolatokat készít a kiválasztott tervlapokról. Ez ugyan drágább megoldás, de nagyobb beruházások, értékesebb ingatlanok esetében a kutatók számára általában megéri arra áldozni, hogy jó minőségű képfájlokat kapjanak, amit a tervezők könnyedén felhasználhatnak a további munkálatok során. A már meglévő, egyszer beszkenelt tervekről (ilyenek pl. a Budapest Időgépen megtekinthető képek is) lényegesen olcsóbban, néhány száz forintért kaphatók digitális másolatok.⁵⁵ A terveket ma már nagyon ritkán nyomtatjuk ki papírra, inkább arra van igény, hogy az iratokról (leginkább engedélyiratokról, statikai számításokról) fénymásolatot kapjanak a kutatók, ami helyben megvárható, csekély költséggel járó megoldás.

⁵⁴ Tételszinten egy tétel egy helyrajzi számnak felel meg. A nagyobb területek (jellemzően gyárak) tervanyaga kisebb egységekre, általában épületekre szétbontott, és ezek a fizikai „csomagok” a fond-jegyzékben is megjelennek altétel formájában.

⁵⁵ A BFL-ben a Tervtár anyagából jelenleg kb. 10 000 db digitális képfájl található (kb. 50 TB). E másolatok átlagosan 3-4 MB méretű, 3-400 dpi felbontású jpg-fájlok (ilyeneket kapnak a kutatók is), de a „mesterpéldányok” már 20-30 MB méretű tiff-ek. A kutatóknak ritkán tudjuk e-mailben elküldeni a megrendelt képeket, inkább tárhelyre feltöltéssel (esetleg FTP-megosztással) juttatjuk el hozzájuk. A DVD-re kiírás már csak nagyon ritkán fordul elő.

Természetesen nem csak magáncélra kérnek másolatokat, számos publikáció (cikk, tanulmány, monográfia) született a tervtári anyag felhasználásával az elmúlt évtizedekben. Gyakorlatilag nem is lehet olyan, Budapest építészetéről szóló tudományos igényű kiadványt készíteni, amely nélkülözne a Tervtár anyagán alapuló kutatásokat. Régebben ezek csak adatok szintjén jelentkeztek, a technológia fejlődésével azonban a tervek digitális másolatai szinte minden ilyen kiadványban szerepelnek. Ugyanakkor más tudományos munkákban is felhasználhatók a tervanyagok: akár társadalom- vagy várostörténeti, akár művészeti vonatkozású, vagy például egyes családokról, személyekről szóló kutatásokról van szó, egy-egy a történethez kapcsolódó épület tervlapjai vagy fotói sűrűn előfordulnak illusztrációként e tanulmányokban.

Kiállításokon is gyakran szerepelnek tervanyagok – jellemzően a BFL által megvalósított installációkban. Művészettörténész-levéltáros kollégáink nevéhez fűződött több ilyen rendezvény, amelyek egy-egy neves építésztt állítottak a középpontba – ilyenkor általában a kiállítás saját, BFL-es kiadású könyvmegjelenéssel is együtt járt. A legismertebbek Ybl Miklós,⁵⁶ Kós Károly,⁵⁷ vagy legújabban Czigler Győző⁵⁸ életművét mutatták be. Ybl Miklós és Lajta Béla művei megtekinthetők a BFL honlapján virtuális archívumokban is, illetve ugyanitt található a főváros lakásépítészetét bemutató, folyamatosan bővülő tematikus oldal, amelyben szintén sok építészeti terv látható.⁵⁹ Több építészettörténeti kiállításunk külföldön is nagy sikerrel vendégszerepelt. Természetesen pont a látványosságuk és közismertségük miatt jelennek meg az építészeti tervek viszonylag sűrűn a médiában is: kiállításainkról rendre hírt adnak az internetes és nyomtatott sajtóorgánumok, valamint olykor a rádiók, televíziók is. A BFL nem csak a honlapján, de a közösségi médiában való aktív jelenlétével is tájékoztatja a közönséget, a rendezvényeken kívül a Tervtár munkatársai által készített kisebb írásokról, amelyek épületekkel, építészettel kapcsolatosak.⁶⁰

Jövőbeli perspektívák: új beszállítás, digitális tartalmak kezelése

A Tervtár anyaga zárt, bővülése nem várható, ez azonban nem jelenti azt, hogy újabb tervek nem fognak már a BFL-be bekerülni. A kerületi önkormányzatoknál ugyanis még nagyon sok olyan tervdokumentáció található, amelyeket különféle okokból nem adtak át. Egyelőre nem ismert, hogy ezeket átveszi-e a levéltár, illetve milyen feltételekkel.⁶¹

⁵⁶ <https://bparchiv.hu/search/node/ybl> (kurátor: Hidvégi Violetta)

⁵⁷ <https://bparchiv.hu/search/node/kos%20karoly> (kurátor: Fabó Beáta)

⁵⁸ <https://bparchiv.hu/search/node/czigler> (kurátor: Brunner Attila)

⁵⁹ <https://bparchiv.hu/statikus/tematikus-oldalak> (tartalomfejlesztők: Nagy Ágnes és Sipos András)

⁶⁰ A pandémia miatti bezárás idején, otthoni munkafeladatként több ilyen cikk is megjelent a BFL honlapján, illetve a Levéltári Mozaikok című online folyóiratban (<https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/>).

⁶¹ A Lvt. természetesen világosan elrendeli, hogy a beadandó iratanyagot milyen módon, kinek a költségén kell beszállítani a levéltárba (II. fejezet. 9. és 12. §). Ezt azonban több tényező is befolyásolja; ezek egy része szervezeti jellegű változás – például a műszaki iratok ma már a Kormányhivatal illetékessége, a kerületi önkormányzat csak az anyag irattározását végzi, ami gyűjtőköri problémát jelent, hiszen a BFL csak a fővárosi iratképzőktől vesz át iratokat, az állami szervek (s így a Kormányhi-

A BFL tervtári raktára és a szerző munkában, a 2021-es raktárrevízió idején

A technológia fejlődésével és a jogszabályok változásával az építési engedélyezési eljárás is alaposan megváltozott. Napjainkban a tervdokumentációt elektronikus formában kell benyújtani a Kormányhivatal mint elsőfokú építési hatóság számára.⁶² Ez azt is előrevetíti, hogy a közeljövőben már „born digital”⁶³ tervdokumentációk fognak bekerülni a gyűjteménybe. Jóllehet, ilyen digitális iratok fogadására elvileg felkészült a BFL, azonban az így archivált tervanyag kiszolgálására még nincs kialakult gyakorlat.

vatok is) a Magyar Nemzeti Levéltárhoz tartoznak. Mindezek a hatásköri ütközések a közeljövőben valószínűleg tisztázódnak. További nehézség azonban, ami nehezíti a levéltárba adást, a selejtezés kérdése; ugyanis az iratképzőknél folyamatosan keletkező, hatalmas mennyiségű építési dokumentációt alapos, szakértő iratértékelés és selejtezés nélkül szinte fizikai képtelenség átvenni a levéltárnak. Ezért is dolgozta ki a BFL a már említett, a gyakorlatban is működőképes koncepciót (lásd. a 48. sz. lábjegyzetet).

⁶² 312/2012. (XI. 8.) Korm. rend.

⁶³ <https://www.nationalarchives.gov.uk/information-management/manage-information/digital-records-transfer/what-are-born-digital-records/> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 14.)

A digitális iratok mennyiségének növekedése, az elektronikus ügyintézés elterjedése az élet minden területén, arra sarkallja a levéltárakat is, hogy a megkereséseket digitális úton szolgálják ki. Véleményem szerint rövidesen szükség lesz a dolgozói munkaterveknek, a Kutatószolgálat működésének alapos újragondolására is.⁶⁴ A Tervtár, mint önmagában is egy inkább jogbiztosító, ügyviteli célból, semmint „hagyományos” kutatás miatt keresett iratanyagcsoport, ezeknek a változó igényeknek és feladatoknak a megtestesítője, így ha ebből a viszonylag jól körülhatárolható irategyüttesből a kiszolgálást meg tudnánk oldani teljesen digitális úton (a kikéréstől a megtekintésen át a másolatmegrendelésig mindent elektronikusan és online, az ügyfél személyes megjelenése nélkül intézve), akkor ez a módszer kiterjeszthető (és kiterjesztendő) lenne további levéltári állományokra is.⁶⁵

Mindez egyelőre vágyálomnak tűnik, hiszen a tervanyagok bősége miatt a teljesen elektronikus úton történő kiszolgálás csak úgy lenne adekvát, ha minden egyes helyrajzi szám anyaga darabszinten digitalizálva lenne, és a kutató (ügyfél) konkrétan ki tudná választani azt, hogy mely oldalakra van szüksége. Ez viszont nagyon sok előkészítő munkával járna, ami jelen körülmények között nem lehetséges. Járható útnak az tűnik, ha fokozatosan, egy nagy volumenű digitalizálási projekttel a legkutatottabb, legjobban körülhatárolható területekből kiindulva lépésről lépésre haladva, maradéktalanul beszkenneznék a Tervtári anyagot – legalábbis egy bizonyos időközönként. A Budapest Időgépen megtalálható tervek egy ilyen vállalkozás eredményeképpen érhetőek el az interneten böngészők számára. A digitális tervmásolatok létrehozása és kezelése ugyanis jelentős anyagi, dologi és emberi erőforrást igényel. Mindez egy jól átgondolt digitalizálási munkautasítás és előkészítő munkafolyamat segítségével elviekben jól koordinálható lenne, amihez a BFL munkatársainak már van kellő gyakorlata is.

⁶⁴ Természetesen a Kutatószolgálat munkáját folyamatosan reformáljuk, pontosítjuk és kiegészítjük a még gyorsabb, korrektebb kiszolgálás érdekében. Itt szeretnék köszönetet mondani dr. Garami Erikának és Mautner Zoltánnak, a BFL V. Tájékoztatási és Közművelődési Főosztály munkatársainak, hogy hasznos észrevételeikkel támogattak cikkem megírásában.

⁶⁵ Számos iratsorozat esetében már egy ideje működik ez a gyakorlat (pl. testületi jegyzőkönyvek, közjegyzői iratok vagy tulajdoni lapok).

Levéltári források és szakirodalom

BFL = Budapest Főváros Levéltára

- IV. 1207. b. = A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok. Pest város Szépítési Bizottmányának iratai. Iratok és tervek (1804–1861)
- IV. 1305 = A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok. Pest város Építési bizottmányának iratai (1861–1873)
- IV. 1407. b. = A megyei törvényhatóságok és törvényhatósági jogú városok. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára (1873–1929)
- XV. 16. g. 201 = Gyűjtemények. Térképtár. Budapest térképei. Nagy-Budapest áttekintő térképei (1950–1990)
- XV. 17. a. 301–303. = Gyűjtemények. Tervtár. Buda szabad királyi főváros tervei (1810–1874)
- XV. 17. b. 311–314. = Gyűjtemények. Tervtár. Pest szabad királyi város tervei (1786–1873)
- XV. 17. c. 321 = Gyűjtemények. Tervtár. Óbuda mezőváros tervei (1861–1873)
- XV. 17. d. 328 = Gyűjtemények. Tervtár. Budapest (székes)főváros tervei. Közületi Tervtár (1873–1965)
- XV. 17. d. 329 = Gyűjtemények. Tervtár. Budapest (székes)főváros tervei. Építési Ügyosztályok tervtára (1873–2006)
- XV. 17. d. 1514 = Gyűjtemények. Tervtár. Budapest (székes)főváros tervei. Budapest Székesfőváros Kertészetének kerttervei (1893–1950)
- XV. 17. e. 306 = Gyűjtemények. Tervtár. Budapest Főváros Tanácsa tervei. Budapesti Műemlék Felügyelőség tervei és iratai (1950–1990)
- XV. 17. f. 331 = Gyűjtemények. Tervtár. Építészek, vállalkozók, vállalatok, beruházók tervei. Ybl Miklós hagyatéka, tervek és iratok (1844–1891)
- XV. 17. f. 834 = Gyűjtemények. Tervtár. Építészek, vállalkozók, vállalatok, beruházók tervei. Sorg Antal Építőipari Rt. tervei és iratai (1887–1950)
- XXIII. 201–222. = Tanácsok. I–XXII. Kerületi Tanács iratai (1950–1994)

Boross, 2016 = Boross István: Tervanyagok, műszaki dokumentációk átvétele és rendezése az MNL Veszprém megyei Levéltárában. *Levéltári Szemle*, 2016. 2. sz. 38–50.

Brunner, 2020 = Brunner Attila: Megkerült tervlapok. *Levéltári Szemle*, 2020. 2. sz. 18–32.

Déry, 2005 = Déry Attila: Pest építészeti topográfiája. I–IV. kötet. Bp., 2005–2007.

Dóka, 1997 = Dóka Klára: Terviratok és tervrajzok a törvényhatósági levéltárakban. II. rész. *Levéltári Szemle*, 1997. 4. sz. 2–10.

Ember, 1982 = Ember Győző: Levéltári terminológiai lexikon. Bp., 1982.

Erdélyi, 2016 = Erdélyi Szabolcs: Az MNL Komárom-Esztergom megyei Levéltárában őrzött műszaki iratok forrásértéke. *Levéltári Szemle*, 2016. 2. sz. 51–60.

-
- Farkas, 1965 = A Fővárosi Levéltárban őrzött építési tervek jegyzéke. A Budai és az Óbudai levéltár építési tervei. I–II. kötet. Összeáll.: Farkas Eleménné. Bp., 1965. (kézirat)
- Granasztói, 1960 = Granasztói Pál: Város és építészet. Bp., 1960.
- Gajáry, 2013 = Gajáry István: Esettanulmányok a főváros 18–20. századi történetéhez. Várostarténeti Tanulmányok, 2013. 11–14.
- Hidvégi, 1985 = Hidvégi Violetta: Kalauz az építésztörténeti kutatásokhoz. Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84. Bp., 1985. 477–483.
- Hidvégi, 2004 = Hidvégi Violetta: Pest város Építő Bizottmányának iratai. Repertórium I–II. kötet. Budapest Főváros Levéltára kiadványai. Levéltári Dokumentáció 11. Levéltári segédletek IV. Bp., 2004.
- Horváth, 1996 = Horváth J. András: Az egyesített főváros építésrendészeti tevékenysége és ügyiratai az 1870-es években. Levéltári Szemle, 1996. 2. sz. 2–23.
- Horváth, 2003 = Horváth J. András: Kutatók és kutatások Budapest Főváros Levéltárában 2003-ban. Levéltári Szemle, 2005. 1. sz. 25–40.
- Jancsó, 2020 = Jancsó Éva: Pest város Szépítési Bizottmánya digitalizált iratai. Levéltárunk Home Office-ban 3. <https://bparchiv.hu/hirek/leveltarunk-home-office-ban-3> (A letöltés ideje: 2021. június 17.)
- Kenyeres, 2019 = Kenyeres István: Budapest Főváros Levéltára stratégiai fejlesztési terve 2019–2023. Levéltári Szemle, 2019. 3. sz. 25–26.
- Kenyeres–Sipos, 1997 = Budapest Főváros Levéltára. Szerk.: Kenyeres István–Sipos András. Budapest, 1997.
- Körmendy, 2009 = Levéltári kézikönyv. Szerk.: Körmendy Lajos. Bp., 2009.
- Oltvai, 1961 = Oltvai Ferenc: A Szegedi Városi Építési Tervtár. Levéltári Szemle, 1961. 3–4. sz. 39–59.
- Pálffy, 1998 = Pálffy Ferenc: Tanulmány az építésügyi hatóságoknál keletkezett ügyiratok levéltári kezelésére a fővárosban. Budapest, 1998. (kézirat)
- Pilkhoffer, 2004 = Pilkhoffer Mónika: Pécs építésze a századfordulón. Pécs, 2004.
- Réfi Oszkó, 1990 = Réfi Oszkó Magdolna: Műszaki tervdokumentumok az államosított építőiparban. Új Magyar Központi Levéltár, 1990.
- Szikszai, 2016 = Szikszai Mihály: A tervdokumentáció, mint irattípus forrásértéke. Levéltári Szemle, 2016. 2. sz. 28–37.
- Telek, 2020 = Telek Ágnes: Építési Ügyosztályok Tervtára digitalizált tervei. Levéltárunk Home Office-ban 4. <http://bparchiv.hu/hirek/leveltarunk-home-office-ban-4> (A letöltés ideje: 2021. április 2.)

Koltai Gábor

A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése II.

Iratátvételi tapasztalatok

A Levéltári Szemle 2020. évi 4. számában mutattam be Budapest Főváros Levéltárának (BFL) a fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak a gyűjtésére vonatkozó középtávú programját.¹ E cikk folytatásaként, jelen írásban a 2017–2022 között e területen a IV. Iratórész Főosztály munkatársai által végzett gyűjtőterületi munka eredményeiről, vagyis a koncepció gyakorlati megvalósulásának első tapasztalatairól számolok be.

A gyűjtőterületi program megvalósításához először az illetékességi körbe tartozó szerveknél őrzött iratokat kívántuk felmérni, hogy az adatok birtokában tervezhessük meg a következő évek kiszállásait és az iratátvételeket. Ehhez egy – a szerveknél őrzött iratokra fókuszáló, de más, az irattározással, iratkezeléssel, szervtörténettel kapcsolatos kérdéseket is tartalmazó – kérdőívet készítettünk,² amelyet több ütemre bontva, elektronikus úton küldtünk ki. Először, 2017. április végén a legnagyobb csoportot, a rendszerváltás után az önkormányzatokhoz kerülő általános iskolákat és gimnáziumokat kerestük meg, immár jelenlegi fenntartóikon, a Klebelsberg Központ alá tartozó fővárosi tankerületi központokon keresztül. Az, hogy a fenntartó révén kapták meg kérdőívünket a címzettek, nemcsak egyszerűsítette a kiküldést, de nagyobb sikerrel is kecsegtetett, mintha mi kerestük volna meg őket közvetlenül. Előzetes várakozásunk helyesnek bizonyult, mivel a kilenc érintett tankerületi központ partner volt a kérésünkkel kapcsolatban. A jelzett körbe akkor tartozó 338 intézményből 221 (65%) küldte vissza értékelhető módon a kérdőívet június végéig. Bár ezt is jó eredménynek könyveltük el, mégis úgy gondoltuk, hogy érdemes tovább próbálkozni a többi intézménynél is. Először két olyan tankerületnek írtunk, ahonnan nem érkeztek vissza adatok; majd 2017 végén immár közvetlenül, e-mailben kerestük meg az addig nem jelentkező iskolákat. 2018 nyarára végül összesen 264 iskola kitöltött kérdőíve volt a birtokunkban, ami azt jelenti, hogy a fővárosi tankerületi központokhoz tartozó intézmények 78%-áról kaptunk ily módon képet.

Ezután, 2018 folyamán, a budapesti szakképzési centrumokat, illetve az egykori kerületi nevelési tanácsadókat és a speciális készségjavító intézményeket kerestük meg. E két utóbbi intézménytípus 2013 szeptemberétől a Fővárosi Pedagógiai Szakszolgálat (FPSZ) irányítása alá tartozik, ezért itt is adta magát a lehetőség, hogy a felsőbb szerv

¹ Koltai, 2020.

² A kérdőívet lásd: Koltai, 2020: 50–51.

segítségét kérjük a kérdőívek eljuttatásához és kitöltetéséhez. Néhány levélváltás után ez meg is valósult, 2018 végére az e körbe tartozó 32 intézményből 29 küldte vissza a kitöltött adatlapot.

Ezzel párhuzamosan zajlott a kérdőívek kiküldésének előkészítése a fővárosban szakképzést nyújtó intézmények (vagyis a korábbi szakközépiskolák és szakmunkásképzők) számára, amelyeket szintén jelenlegi fenntartóikon, a szakképzési centrumokon keresztül szólítottunk meg. Nem titkoltan a korábbiakhoz hasonlóan eredményes reakcióban bízunk. Bár itt is szükség volt – két centrum esetében – az ismételt kapcsolatfelvételre, 2019 nyarára azonban az akkor még öt fővárosi szakképzési centrumhoz tartozó 62 intézmény mindegyike (!) elküldte válaszait kérdéseinkre.

A 2017–2019 közötti kérdőívezés egyik érdekes tapasztalata, hogy az oktatásügy 2010-es évekbeli centralizálási, államosítási folyamatai – amelyek ugyan szakmai és más szempontokból is vitatottak, de – a levéltár céljait tudtukon kívül is segítették. A 432 állami fenntartású intézményből ugyanis 355 juttatta vissza a kitöltött kérdőívet, vagyis több mint 82%-os visszaküldési arányról beszélhetünk, ami minden előzetes várakozásunkat felülmúlta.³ Természetesen a kitöltés alaposága, megbízhatósága változó, de a beérkezett válaszok már jó alapot jelentettek és jelentenek az iratátvételek tervezéséhez, valamint a szervlátogatásoknak is hasznos kellei.

2020–2022-re előzetesen azt terveztük, hogy a többi, a fenti csoportokba nem, de a levéltár illetékességi körébe tartozó (kisebbségi önkormányzati, egyéb állami fenntartású) iskolákat, majd pedig az egyházi intézményeket, valamint az óvodákat keressük meg, de e terveinket a koronavírus-járvány és annak következményei keresztülhúzták. Így ezekben az években a lehetőségekhez mérten a korábbi adatok feldolgozása mentén haladtunk tovább. A szervlátogatások érdemben csak 2022 folyamán indulhattak újra.

Az egyházi intézményeket nem véletlenül hagytuk a kérdőívezés végére. E téren ugyanis korántsem volt egyértelmű a helyzet, hogy a vallási közösség által fenntartott fővárosi iskolák iratkezelését a BFL-nek a feladata ellenőrizni, vagy az adott egyház levéltárának (már amennyiben rendelkezik ilyennel a felekezettel). Az 1995. évi LXVI. törvény 2021-es módosítása 2022 januárjától azonban valamelyest segít e kérdés eldöntésében, ez ugyanis immár lehetővé teszi az egyházaknak, hogy az általuk fenntartott intézmények maradandó értékű iratait átvegyék levéltárukba, ha egyúttal nyilatkoznak arról, hogy ellátják az iratkezelés felügyeletével járó feladatokat is.⁴ A jogszabályt kiegészítő miniszteriumi szóbeli útmutatás szerint az egyházi levéltáraknak vagy fenntartóiknak kellene a közlevéltárakat tájékoztatniuk arról, hogy kívánják-e ezt a gyűjtőterületi

³ Időközben öt olyan iskolához is kiszálltunk az iratselejtezések ellenőrzése miatt, amely nem küldte vissza korábban a kérdőívünket, így 360 iskola irattári helyzetéről rendelkezünk áttekintéssel.

⁴ Az ingatlan-nyilvántartásról szóló 2021. évi C. törvény hatálybalépésével összefüggő átmeneti rendelkezésekről, valamint egyes, az ingatlan-nyilvántartással, területrendezéssel, településrendezéssel kapcsolatos és kulturális tárgyú törvények módosításáról szóló 2021. évi CXLVI. tv. 27. §-a módosította az 1995. évi LXVI. tv. 31. § (1)-t: „[...] A vallási közösség levéltára az illetékes közlevéltár egyidejű értesítése mellett a közlevéltár illetékességébe tartozó feladatok átvállalásával gyűjtheti a vallási közösség által fenntartott intézmény köziratnak minősülő maradandó értékű iratait is [...]”

feladatot ellátni, vagy sem.⁵ Ezidáig csupán a Pannonhalmi Főapátság tájékoztatta arról a BFL-t – igaz, még viszonylag friss a jogszabály –, hogy a fenntartása alá tartozó Mária-remete-Hidegkúti Ökumenikus Általános Iskola iratkezelésének felügyeletét levéltárunknál hagyja. Reményeim szerint egy-két éven belül tisztázódik e kérdés, ami mindenképp fontos lenne, hiszen akár a régóta, akár a közelmúltban egyházi kezelésbe került iskolák is őriznek maradandó értékű iratokat.

De térjünk vissza a beérkezett kérdőívek feldolgozásához! E munka 2017 nyarán indulhatott meg, amikor a tankerületi központokhoz tartozó iskolák első nagy csoportja visszaküldte a kérdőíveket. A feldolgozásban a IV. Főosztály hat munkatársa vett részt, akiknek a következő feladatokat kellett egyidejűleg elvégezniük:

- Az adott iskola adatainak ellenőrzése, javítása a BFL elektronikus szervnyilvántartásában, illetve a papíralapú szervdossziékban.
- A kérdőívek érdemi adatainak átmásolása, begépelése egy, a feldolgozást segítő Excel-táblázatba. E táblázatban számos információ – például a jogelődök, a más intézmények iskolánál található iratai vagy az őrzött irattípusok feltüntetése – mellett kiemelten kellett azt jelölni, hogy az adott iskola kíván-e iratokat átadni a BFL-nek, illetve azt is, hogy mikortól őriznek iratokat. Itt vezették továbbá a munkatársak az adott kérdőívvel kapcsolatos megjegyzéseket, például azt, hogy előre veendő-e az iskola a szervellenőrzések sorában, vagy akár azt is, hogy új kérdőívet kell-e kérni tőlük.
- Az ún. oktatási adattárunk frissítése – ebben az adattárban vezetjük azon információkat, amelyek egyfelől a tanulói jogviszony-igazolásra vonatkozó megkeresések miatt (hol őrzik például a megszűnt iskolák anyakönyveit), másfelől a különféle iskolatörténeti kutatások segítése okán fontosak.

Ez a munkafolyamat folytatódott, igaz, akkor már kevesebb munkatárs részvételével, a későbbi kérdőív-feldolgozásoknál is. A visszaküldött kérdőívek kiértékelésének gyakorlati tapasztalataiból hármat emelek ki:

- A jövőben kiküldéskor rögzíteni kell, hogy doc(x) vagy ocr-ezett pdf formátumban kérjük vissza az intézményektől a kérdőíveket, mert azok a jelen felmérés során gyakorta olyan visszaszkennelt oldalakból álltak, amelyekből az adatokat nem lehetett kinyerni, vagy néha értelmezhetetlenek, olvashatatlanok voltak.
- Az iratfolyóméterben (ifm) történő terjedelem megadása kisebb káoszt okozott egyes intézményekben, annak ellenére, hogy a kérdőívhez mellékelt kitöltési útmutatóban pontosan leírtuk, mit értünk e mennyiség alatt. Ezután magán a kérdőíven kell majd ezt érthetőbben közölnünk, hiszen valószínűleg az útmutatót nem mindenki tanulmányozta át alaposan.
- Az egyes irattípusok felsorolása és a hozzájuk kapcsolt évkör- és terjedelemadatok több esetben meglehetősen hihetetlennek tűntek, ami részint félreértésre, részint arra utalhat, hogy egyes információk megadása nem az iratok tényleges kézbevétele után

⁵ A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete 2022. évi vándorgyűlésének szakmai kerekasztal-beszélgetésén hangzottak el a jogszabályértelmezés alapján a gyakorlati teendőkkal kapcsolatos észrevételek, illetve ekkor indult meg érdemben a diskurzus az érintett levéltárak között. A vándorgyűlésről szóló beszámolót lásd: Levéltári Szemle 2022. 3. sz. 95–99.

történt meg. Mivel a telefonos vagy e-mailes ellenőrzés e téren kevésbé működik, ezért ezeket a problémákat csak a szervellenőrzések során lehet megoldani.

A fentiek okán az az elképzelés, hogy komoly statisztikai összesítéseket végezzünk a kérdőívek alapján, nem volt megvalósítható, hiszen torz eredményekhez vezetett volna. Ennek ellenére elsődleges célkitűzésünk, hogy minél több iskolával vegyünk fel a kapcsolatot, és rávegyük őket, hogy foglalkozzanak az iratkezelés és irattározás problémájával, szerencsére messzemenőig teljesült.

A 355 visszaküldött kérdőívből 47 tankerületi központhoz, 16 szakképzési centrumhoz, valamint 9 FPSZ-hez tartozó intézmény, vagyis előzetesen 72 helyszín jelezte, hogy terveznek a közeljövőben levéltári iratátadást. Mivel az FPSZ-intézmények jogelődei is csak az 1960-as évektől kezdődően őriznek iratokat, így az első években velük nem számoltunk potenciális iratátadókként. A gyűjtőterületi munka tehát kezdetben a fennmaradó 63 iskolára fókuszált. Ezek közül kiválasztottuk azokat, amelyekről a kérdőív (vagy esetleg más információ) alapján tudtuk, hogy régi iratokat őriznek, és szervlátogatást kezdeményeztünk náluk. A „régir iratok” alatt az 1920 előtt keletkezett iratgyűjteményeket értettük. Ezen időhatár nem oktatás-, hanem köztörténeti fordulópontot jelez, vagyis a Horthy-korszak/Trianon előtt keletkezett iratokra értendő. Ezt a szempontot érvényesítem a *III. táblázat* dátumainál is, így például a II. világháború után sem az iskolaállamosítások 1948-as évét adtam meg korszakhatárként, hanem 1945-öt.

2017–2018 folyamán tehát először ezeket az iratokat átadni kívánó, régi dokumentumokat őrző, tankerületi központokhoz tartozó iskolákat kerestük meg, később kerültek sorra a szakképző intézmények. Az átadni kívánók felkeresése után, illetve részint azzal párhuzamosan vette kezdetét az a jelenleg is zajló munkánk, amely során a régi iratokat őrző, ám átadást eredetileg nem tervező iskolákat keressük meg. E körbe tartozó kiszállásaink egyértelmű tapasztalata, hogy az iskolák leginkább azért írták a kérdőívünkre, hogy nem terveznek levéltári átadást, mert nem értették pontosan, hogy ez mivel jár a számukra, illetve nem szerettek volna maguknak – teljesen érthető módon – további feladatokat generálni. E látogatásokon általában Agócs Tibor iskolai referenssel közösen vettem részt,⁶ abban segítve a munkáját, hogy láttassuk az iskolákkal azt a tényt, hogy a levéltár fontos partnerként kezeli az oktatási intézményeket, amit az a gesztus is jelez, hogy a levéltáros mellett az illetékes középvezető is részt vesz az egyeztetéseken. E megbeszéléseken lényegében mindig sikerült meggyőznünk vendéglátóinkat arról, hogy maradandó értékű iratainknak jobb őrzési helyük lesz a BFL-ben, mint a helyi – gyakorta alagsorban található – irattárakban. Természetesen vannak teljesen elzárkózó intézmények is, amelyek kérdőívet sem küldtek vissza, illetve a telefonos megbeszéléseken is visszautasították az iratátadást. Ezeknél a későbbiekben tervezünk szervellenőrzéseket, hogy meggyőződjünk arról, megfelelő körülmények között őrzik-e átadni nem kívánt irataikat.

⁶ Az iskolai szervellenőrzéseket főleg Agócs Tiborral végeztük, de alkalomszerűen Németh Ágnes, Vizi Éva, Zámbo István, illetve 2022-ben Szendrői Áron is részt vett néhány kiszálláson.

I. Szervlátogatások száma a fővárosi oktatási-nevelési intézményekben, 2017–2022⁷

2017	2018	2019	2020	2021	2022	Összesen:
18	11	11	4	4	13	61

2019-ig a IV. Főosztály gyűjtőterületi munkájának jelentős részét tették ki az oktatási-nevelési intézményeknél végzett szervellenőrzések és iratátvételek. Amint azt az I. táblázat mutatja, 2019 decemberéig 40 látogatásra tudunk sort keríteni, ami jelentős mennyiségnek mondható.⁸ Sajnos az adatokból az is jól látható, hogy 2020–2021-ben drasztikusan visszaesett a kiszállások száma a koronavírus-járvány és következményeinek köszönhetően. Csupán 2022-től tudunk újra a korábbiaknak megfelelő számú intézményt felkeresni.

II. Gyarapodások száma és terjedelme az iskolai fondokban, 2017–2022

Típus/Év	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Összesen:
Új fond (db)	30	16	14	5	2	6	73
Új fond (ifm)	23,06	7,03	14,71	3,47	3,48	8,58	60,33
Kiegészítés (db)	63	22	30	9	2	3	129
Kiegészítés (ifm)	30,82	24,12	16,74	7,36	9,02	2,86	90,92
Összesen (db):	93	38	44	14	4	9	202
Összesen (ifm):	53,88	31,15	31,45	10,83	12,50	11,44	151,25

Mindez természetesen hatást gyakorolt iratgyarapítási terveinkre is. Ennek ellenére, úgy vélem, jelentős iratgyarapodást sikerült a fővárosi oktatási-nevelési szerveknél felmutatni: a 61 szervlátogatás eredményeként ugyanis eddig 73 új fond jött létre, 129 meglévő egészült ki, vagyis 202 fondot érintett gyarapítás.⁹ Az átvett anyag összesített terjedelme 151,25 ifm, amelyek 59%-át (89,69 ifm) alkotják az anya- és törzskönyvek.¹⁰

Arra jelen cikk keretében nincs lehetőségem, hogy a szervlátogatásokat és az ezek révén létrejött iratátvételeket tételesen ismertessem, azonban érdemes kiemelni néhány adatot, illetve érdekességet. 1900 előtti iratanyagot 14 iskolát érintően sikerült átvennünk. Az egyik legjelentősebb átvételünk e téren a Vakok Iskolájától valósult meg, amely az alapításától, azaz 1825-től (!) kezdődően őrzött iratokat. Itt fontos kiemelni, hogy

⁷ 2022. október 15-ig bezárólag, a továbbiakban ezt nem jelzem külön.

⁸ 2017-ben az összes hazai levéltár (103) 1221 szervet, azaz átlagosan évi 12-öt ellenőrzött. Az adat persze csalóka, hiszen az egyes levéltárakhoz tartozó szervek, illetve az ellenőrzések számai között jelentős eltérések vannak. Ha Budapest Főváros Levéltára 2017. évi ellenőrzésével (94 szerv) vetjük össze az iskolai kiszállásokat, akkor azt láthatjuk, hogy e terület a BFL-es szervlátogatások mintegy ötödét adta. KultStat, 2017.

⁹ Jelenleg is zajlik további öt iskola kb. 32 ifm anyagának gyarapításra való előkészítése.

¹⁰ A fentiek mellett ebben az időszakban sor került hat óvoda iratanyagának mintavételes gyarapítására is, 8,59 ifm terjedelemben.

iratokat, hiszen ezen iratátvétel zömét nem a levéltári iskolai gyarapításoknál oly megszokott anyakönyvek behozatala jelentette. Az anyagból végül egy 16,12 ifm terjedelmű, hat állagot tartalmazó fond keletkezett.¹¹ Ezenkívül további hat olyan iratanyagot sikerült az elmúlt években levéltárba juttatnunk, amelyek esetében az adott iskola már a városeyesítést (1873) megelőzően is működött!

III. A gyarapított iskolai fondok száma az átvett anyag kezdőéve alapján

1900 előtti	1900–1919	1920–1944	1945 utáni	Összesen:
14	49	28	111	202

Mint azt e cikk 2020-as előzményében jeleztem, természetesen nem csak a mostani kérdőívezés eredményeként kerültek iskolai iratok a BFL-be, hiszen már 2017 előtt is 945 ilyen tematikájú fond volt a levéltár állományában. Felmérésünk egyik célja az volt, hogy a teljesnek hitt elemi és az 1948 előtti középiskolai anyag kapcsán e feltételezés valódiságáról meggyőződjünk, illetve az esetleges hiányokat pótoljuk. A *III. táblázat*ból jól látható – erősítve a kérdőívezés létjogosultságát –, hogy igen sok iratanyagot találtunk a szerveknél az iskolaállamosítás előtti időszakból. Ami pedig egészen meglepő – és egyben örvendetes, hogy rájuk lertünk –, hogy 63 olyan fondot is tudtunk gyarapítani, amelyek esetében az átvett iratok az 1920 előtti időszakban indulnak.

Míg a kezdő éveket alapvetően a megtalált iratok jelölik ki, addig az iratátvételek záró éveinél több szempontra is tekintettel voltunk. Az anyakönyvek esetében a régebbi jogszabályok által meghatározott 50 év elteltét igyekeztünk figyelembe venni, vagyis alapvetően a hatvanas évek végéig, hetvenes évek elejéig vettük át ezeket. Ennek oka az is, hogy a tanulóidő-igazolások kiállítása miatt az újabb köteteket az iskolák sem kívánták átadni. Kivételt a megszűnt intézmények anyakönyvei jelentettek, amelyeket általában vagy az iskola megszűnéséig, vagy a rendszerváltás idejéig vettünk át. Ennek a határdátumnak az eldöntése természetesen mindig egyedi mérlegelést igényel, amit érdemben határoznak meg az irattározási körülmények. Az iktatott iratok esetében 1990-nel bezárólag vettük át a legtöbb helyről az iratanyagot, ugyanis a rendszerváltás utáni időszakra vonatkozóan még kialakításra vár, milyen mélységben érdemes és mely iskoláktól iratokat átvenni. Az 1990-es átvételi határ nem jelenti automatikusan azt, hogy minden iskolától tervezzük a szocialista korszak iratainak átvételét, de az elmúlt években – mint jeleztem – főleg a régi iratokkal (is) rendelkező iskolákat kerestük meg, ahol a jogfolytonosság okán érdemesnek tűnt a későbbi időszakok iratait is átvenni.

Ha megtekintjük a *IV. táblázat*ot, amely az iskolatípusok némileg leegyszerűsített tipizálását adja, akkor azt láthatjuk, hogy bizony nem volt pontos az a feltételezésünk, amely szerint az elemi iskolai iratokat tekintve teljes a BFL gyűjteménye, hiszen 51 olyan

¹¹ HU BFL VIII.3603 Vakok Óvodája, Általános Iskolája, Szakiskolája, Készségfejlesztő Iskolája, EGYMI, Kollégiuma és Gyermekotthona (XIV. Budapest, Ajtósi Dürer sor 39.) iratai: <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=bflscope&ref=bflscope::6000102> (A letöltés ideje: 2022. október 15.)

fondot hoztunk létre vagy egészítettünk ki, amely valamely fővárosi elemi iskola, népiskola iratait tartalmazza. Az államosítás előtti gimnáziumok esetében viszont valóban inkább csak a hiányos évkörök kiegészítéseiről beszélhetünk. Bár az átvételek zöme az 1945 utáni időszakot, ennél fogva a szocialista időszak iskolatípusait érintette, fontos tény, hogy 22 polgári iskolai fondot is sikerült gyarapítanunk, és még van néhány ismert kintlévőség, amelyet megpróbálunk a közeljövőben begyűjteni.

IV. A gyarapított iskolai fondok száma az iskola típusa szerint

Iskolatípus	Darabszám
Elemi iskola, elemi népiskola, ismétlőiskola	51
Polgári iskola	22
Általános iskola	66
Gimnázium (humán, reál)	16
Szakközépiskola, középfokú szakiskola	9
Iparos iskola, szakmunkásképző	14
Dolgozók iskolája	9
Egyéb (művészeti, tanfolyam, speciális, vegyes stb.)	15
Összesen:	202

Ha az iratképzők területi elhelyezkedését nézzük, akkor a városfejlődés és az iskolahálózat alakulása mentén láthatunk elvárt, de meglepő adatokat is a gyarapított iratanyagban. A belső kerületekbeli alacsony szám inkább arra utal, hogy ezekből már jelentős gyűjtemény található a BFL-ben, de az is látható, hogy jelen iratgyűjtés során az I., a VIII., a IX. és a XIV. kerület esetén a korábbi állomány jelentősen bővült. Törekedtünk emellett arra is, hogy a külső kerületek iskolái szintén képviseltessék magukat a levéltári anyagban, e téren azonban még kétségkívül vannak adósságaink.

V. A gyarapított iskolai fondok száma az iskola területi elhelyezkedése szerint¹²

Kerület	Gyarapított iskolai fondok száma
I.	23
II.	8
III.	6
IV.	11
V.	5
VI.	6
VII.	2

¹² A mai fővárosi kerületi rendszerben elhelyezve az iskolákat.

Kerület	Gyarapított iskolai fondok száma
VIII.	27
IX.	28
X.	8
XI.	3
XII.	12
XIII.	6
XIV.	18
XV.	9
XVI.	2
XVII.	5
XVIII.	4
XIX.	9
XX.	7
XXI.	0
XXII.	1
XXIII.	0
Egyéb ¹³	2
Összesen:	202

A gyarapítások statisztikai áttekintésének végén érdemes pár szót ejteni az átvett irattípusokról. A koncepcióban célként jelöltük meg, hogy a patinás anya- és törzskönyvi állomány mellett az intézmények mindennapi működését tükröző iratokat, illetve évkönyveket és fényképeket is vegyünk át, ha arra lehetőség nyílik. (A cikk említett első részében részletesen felvázoltam, milyen irattípusok átvételét terveztük.)

Az átvételi tapasztalatok alapján az 1920 előtti iratok gyarapítása – a korábban jelzett Vakok Iskoláját leszámítva – főleg anyakönyveket, haladási naplókat jelent, ami nem véletlen, ugyanis az államosítás időszakának nagy levéltárbaadási és selejtezési hulláma során a levéltárba nem került iktatott iratanyag sok esetben megsemmisült. A két világháború közti időszakból már több alkalommal, a szocialista korszakból pedig szerencsére viszonylag sok helyen talákoztunk ügyviteli iratanyaggal. Az elmúlt öt év 202 fondgyarapítása során 61 fond esetében vettünk át ilyen jellegű iratokat 61,56 ifm terjedelemben. Ezek zömében tantestületi jegyzőkönyvek, különféle ellenőrzések iratai, munkatervek, beszámolók, fegyelmi ügyek, statisztikák. Emellett gyakran nem sorolták az iratokat külön irattári tételszámok alá, így ezeken a helyeken, amennyiben a tartalom

¹³ Ez két, pertinencia alapján kialakított fondot takar: az egészségügyi tanfolyamok iratainak, illetve a budapesti állami oktatásügyi alkalmazottak nyilvántartásainak a gyűjteményét.

vagy/és a mennyiség indokolta, egyben vettük át az igazgatósági/titkársági iratokat és levelezéseket. Ez utóbbiak ugyan meglehetősen vegyes iratanyagot takarnak, de jól tükrözik az adott intézmény napi működését. Ezenfelül hat esetben vettünk át kifejezetten gazdasági jellegű iratokat, illetve terveket (0,81 ifm).

Végül érdemes figyelmet szentelni a nem szokványos oktatási-nevelési gyarapításokra is. A pedagógiai szakszolgálatoktól és a speciális készségjavító intézményektől öt esetben vettünk át iratanyagot (9,96 ifm), amelyek zömében a vizsgált gyermekekről készült szakértői vélemények, egyéni fejlesztési lapok, de az idei átvételeinknél már ügyviteli iratainkból is sikerült merítenünk. Az iskolákhoz tartozó kollégiumok, nevelőotthonok anyagából is vettünk át esetenként csoportnaplókát, fényképalbumokat, de e téren kétségkívül a Táncsics Mihály Tehetséggondozó Kollégium iratanyaga emelkedik ki, amelynek épp e cikk készítése idején folyik a középszintű rendezése. Az eddig rendezett iratokból a kollégium rendszerváltás előtti és utáni éveinek mindennapjai elevenednek meg több ezer fotó, a belső életet leíró *Krónikák*, klubnaplók, foglalkozásokról készült iratok, diákújságok vagy éppen a diákönkormányzat iratai révén. Az országosan is egyedülálló tehetséggondozó kollégium iratai kivételes forrásanyagát jelentik a középiskolás diákság elmúlt évtizedekbeli életének.

A kérdőívvezésen alapuló felmérésünk tapasztalatai azt tükrözik, hogy a választott módszer – néhány gyermekbetegséget leszámítva – jól működött. Nagy mennyiségben, régi iratokat is nagy számban tartalmazó, valóban értékes iratanyagot sikerült átvennünk. A 73 újonnan létrehozott fond jelzi a nyitást a jelenleg működő iskolák irányába, amelyektől immár nemcsak a jogelődök iratait vettük át. A 129 fondkiegészítés pedig egyfelől az új évkörök beérkezése mellett a korábbi hiányok pótlására, másfelől új állagok, vagyis új típusú iratok átvételére utal.

A következő években először azokat az iskolákat látogatjuk meg, amelyek esetében a kérdőívek szerint még található régi iratok, ezután pedig a 432 állami fenntartású intézményből eddig vissza nem jelzőket keressük meg ismét, majd a koronavírus-járvány miatt fel nem keresett egyéb, illetékességi körbe tartozó intézmények következnek. Amennyiben az egyházi fenntartású fővárosi iskolák helyzete tisztázódik, BFL-es illetékesség esetén szintén fontos lesz mielőbb foglalkozni velük. E munka mellett tervezzük a gyűjtőköri szervek megkeresését is, esetükben szintén megfontolandó egy kérdőíves felmérés. Folytatni kívánjuk továbbá az eddig területi és működési profil alapján mintavételesen átvett óvodai iratok bővítését néhány nagyobb múltra visszatekintő intézmény iratanyagának gyarapításával. Az eredményekről reményeim szerint pár éven belül érdemben tudom majd a levéltáros közönséget tájékoztatni.

Levéltári források és szakirodalom

Koltai, 2020 = Koltai Gábor: A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése I. Levéltári Szemle, 2020. 4. sz. 31–51.

Kultstat, 2017 = Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszer, 2017. évi levéltári statisztikák. <https://kultstat.oszk.hu/#/home/public> (A letöltés ideje: 2022. október 15.)

Nagy Attila

Tervezési irányelvek és kreatív megoldások

Könyvborító-tervezés a Magyar Nemzeti Levéltárban

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) hazánk legrégebbi közgyűjteményeként és kiemelt kultúrstratégiai intézményként tanulmányköteteivel, tudományos-ismeretterjesztő és forráskiadványaival a tudományos élet mellett a könyvkiadás piacának is fontos szereplője. A hagyományos, nyomtatott formában megjelenő kötetek eltérő műfaji sajátosságai miatt a tartalom mellett a külső is egyre fontosabb szerepet tölt be, így e téren is átgondolt tervezést igényel. Az arculati keretek mellett érdemes figyelembe venni a kialakult hagyományokat és a szabadabb grafikai-tipográfiai tervezés mozgásterét is. Tekintettel arra a körülményre, hogy az olvasó első interakciója egy frissen kiadott kötetrel már a külső borító szemrevételezésével létrejön, a tartalmi befogadást megelőzően kialakul egy általános benyomás is. A befogadásnak ebben a szakaszában a kötet borítója a termékcsomagolásokéhoz hasonló funkciót tölt be, az itt megjelenő külső jegyek nemcsak a „termékünk” beazonosíthatóságát segítik, de a leendő célközönség érdeklődésének felkeltését is szolgálják. A konkrét kiadványokon túlmutatóan a borítók szükségszerűen a kiadó intézmény márkáépítésének és a branding folyamatának is részei. A modern marketingkommunikáció eszköztára egyre hangsúlyosabban jelenik meg a tudományos élet produktumaiban is. Az alkalmazott grafikai trendek változásai éppúgy tetten érhetőek a képi ábrázolásmódok, mint a tipográfia vagy a szintani megfontolások terén is.

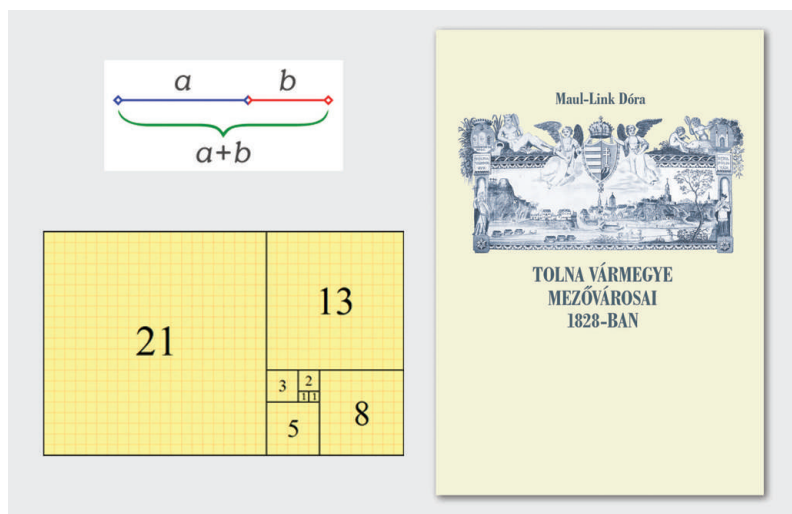
Az MNL-ben készült könyvborítók tervezése során felmerül a kérdés, hogy mely esetekben kötnek bennünket szorosabban az arculati kézikönyv szabályai, mely köteteknél kevésbé, illetve mikor és milyen feltételek mellett engedhető meg figyelmen kívül hagyása. Mindamelllett, hogy alapelveként fogalmazódott meg az, hogy az intézmény „kiadványi zászlóshajóiként” számontartott köteteknél vegyük szigorúbban a megfogalmazott szabályokat, részletesebb szabályozás hiányában mindez egyedi mérlegelés tárgya. Törekedni kell az arculat elemeinek lehetőség szerinti alkalmazására, ahol ezt a rendelkezésre álló képi nyersanyag lehetővé teszi, és nem ütközik más szempontokkal, például több évtizedes hagyományokkal, műfaji sajátosságokból fakadó korlátokkal, különleges szerzői/szerkesztői igényekkel, vagy grafikai szakmai megvalósíthatósággal. A kötetek „egyenruhába” öltöztetése hosszú távon sem cél, az egyes kötet típusokat (pl. évkönyvek, tanulmánykötetek, kisebb és nagyobb terjedelmű monográfiák, forráskiadványok) csoportosítva viszont megfontolandó többféle, változatos template (sablon) kialakítása. Rövid távon működőképesnek bizonyult a közreműködő munkatársak közötti konstruktív együttműködés, amelynek kiindulópontja a brief, vagyis az a dokumentum, leírás, amelyben a szerző/szerkesztő (a tulajdonképpeni megrendelő) tájékoztatja és ellátja a grafikust a munkához szükséges információkkal és közli a borítóval kapcsolatos vízióit.

Minél részletesebben és egzaktabban kifejtett egy brief, annál hatékonyabb a kreatív munka folyamata; a tervező munkáját nagyban megkönnyíti például az inspirációhoz küldött gazdag képanyag. Ideális esetben 2-3 konzultáció elegendő a munka eredményes lezárásához, természetesen előfordulhat, hogy az elképzelések sokadik alkalommal is eltérnek. Mivel szélsőséges esetben ez akár a teljes munkafolyamatot is megbéníthatja, egyéb döntési kompetencia hiányában a külsínért felelős grafikus szakmai szempontjait tanácsos követni ilyen esetben. Érdeemes a megrendelőnek és a tervezőnek is szem előtt tartania, hogy a készülő kötet termék, amely elsősorban a leendő fogyasztónak (esetünkben az olvasónak) szól, tehát korántsem a saját egyéni ízlésvilágunk kifejezése a cél, a borítót nem „magunknak készítjük”.

Jelen írás arra tesz kísérletet, hogy – a teljesség igénye nélkül – az elmúlt években az MNL-ben készült kötetborítók példáján keresztül tervezési irányelveket mutasson be. A válogatás azt kívánja szemléltetni, hogy a stílusbeli sokféleségben és az arculati kerektek között miben áll az alkalmazott grafika mozgástere.

Grafikai tervezés

A kötetek borítóinak tervezése során számos szintani, tipográfiai és a kompozíciót érintő körülményt érdemes figyelembe venni. Törekedni kell a látvány vizuális egységére és a tartalomhoz illő forma tudatos megválasztására, figyelembe véve a színek pszichológiáját, a hideg és meleg színek tulajdonságait, a színpárosítások (pl. komplementer színpárok) kombinációs lehetőségeit. A tervezés során törekedni kell a megfelelő betűtípus(ok) megválasztására és a tipográfiai hierarchia (főcím, alcímek, fülszöveg, további sorok) kialakítására, ügyelve a betűméretek és betűszínek egymáshoz való viszonyára. Általánosságban elmondható, hogy egy borító esetében maximálisan két

1. Az aranymetszés arányrendszere és az MNL Tolna Megyei Levéltára kötetének címlapja

különböző betűtípus használata javasolt, ennél több fontkészlet¹ az esetek többségében diszharmóniát és zajos összképet eredményez. Hasonló okból kerülendő az eltúlzott mértékű speciális effektusok, filterek (pl. vetett árnyék, külső ragyogás, domborítás) használata. A borító layoutok² tervezése során érdemes alkalmazni az aranymetszés szabályrendszerét. Ez a természetben és a képzőművészetben megjelenő geometriai arányosság természetes egyensúlyt teremt a szimmetria és az aszimmetria között, a néző a látványt befogadva harmóniát érzékel.

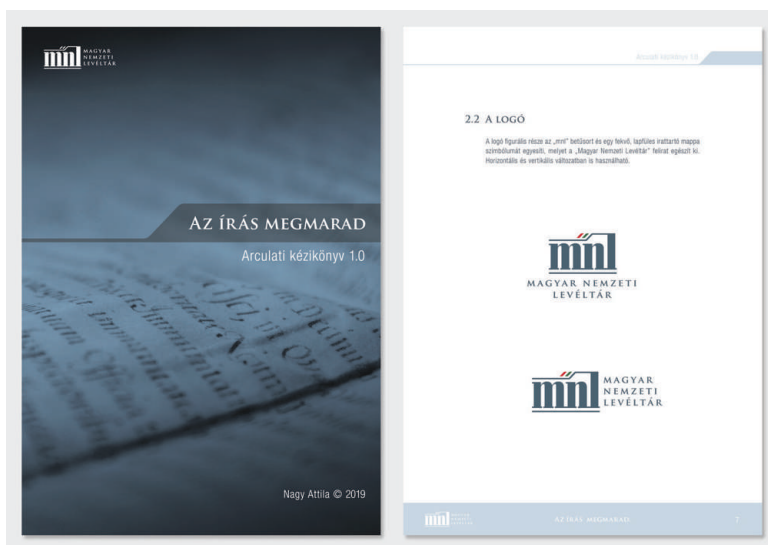
MNL-arculat és branding

Arculat alatt az intézmény azonosítására szolgáló külső jegyek komplex rendszerét, egységes és tudatosan kialakított megjelenést értünk, amely az egyértelmű beazonosítást, a márkaépítést és a kommunikációt segíti. Tágabb értelemben ide soroljuk mindazokat az intézményfilozófiai, munkakultúrát tükröző és egyéb státuszközvetítő összetevőket, amelyeket egy szervezet kommunikációja során önmagáról közölni kíván. Szűkebb értelemben e fogalom a nem vizuális (pl. mottó, szlogen) és vizuális (design) jegyeknek a rendszerét jelenti. A Magyar Nemzeti Levéltár 2019-ben megfogalmazott arculati alapvetései (MNL Arculati kézikönyv 1.0) a tervezői szándék szerint egyszerre közvetítik az ország legnagyobb és legrégebbi közgyűjteményét megillető státuszt, és a 21. századi, modern szolgáltató intézmény imázsát. (Az arculati kézikönyv *mnl_arculati_kezikonyv_2019.pdf* néven az MNL Gyűjtőportál belső Intranet oldalán érhető el.) Az arculat korszerű, könnyen befogadható, mégsem tartalmaz formabontó megoldásokat, szellemiségében konzervatív. A választott forma- és színvilág több jelentésrétegen keresztül fejezi ki az intézmény tevékenységi körét, ennek elsődleges eszköze a választott tipográfia, a színhasználat és jelképrendszer. Az arculatnak a legkülönbélebb felhasználási felületek, ügyviteli iratok, kiadványok, reprezentációs termékek, valamint egyéb online és digitális felületek esetében is működőképesnek kell lennie, törekedve a konzekvens, egységes megjelenésre, ugyanakkor szabad teret hagyva az autonóm, kreatív megoldásoknak. Kiemelt cél, hogy az önálló entitásként csupán egy évtizede létező MNL fogalma a köztudatban is megerősödjön. Ez a folyamat a branding, amelynek éppúgy része az online térben való jelenlét, mint a nyomtatásban megjelenő kiadványok.

Az arculat központi eleme a logó. A logó figurális része (logomark) az „mnl” betűsört és egy fekvő, lapfüles irattartó mappa szimbólumát egyesíti, amelyet a „Magyar Nemzeti Levéltár” felirat (logotype) egészít ki. A lapfül melletti döntött vonások – ezek a nemzeti trikolór színeit viselik – további lapfülek, amelyek a mappában sorba rendezett iratokra, közös kulturális örökségünkre utalnak. A logó horizontális és vertikális változatban is használható, a logomark és a logotype elválaszthatatlan egységet képez, utóbbi egyetlen

¹ A számítógépes környezetben használt font szó a francia fonte szóból ered, amelynek jelentése „olvadt”, és a hajdani nyomdászok ólomból öntött betűsorozatára utal. Ma a font egy adott betűtípust jelent.

² Layout (angol): szedési vázlat; segítségével közlik a szedővel, kiadványszerkesztővel a leendő nyomtatásra szánt nyomóforma kívánt beosztását (vázlat, makett, beosztási terv), tágabb értelemben elrendezési, felosztási vázlat.

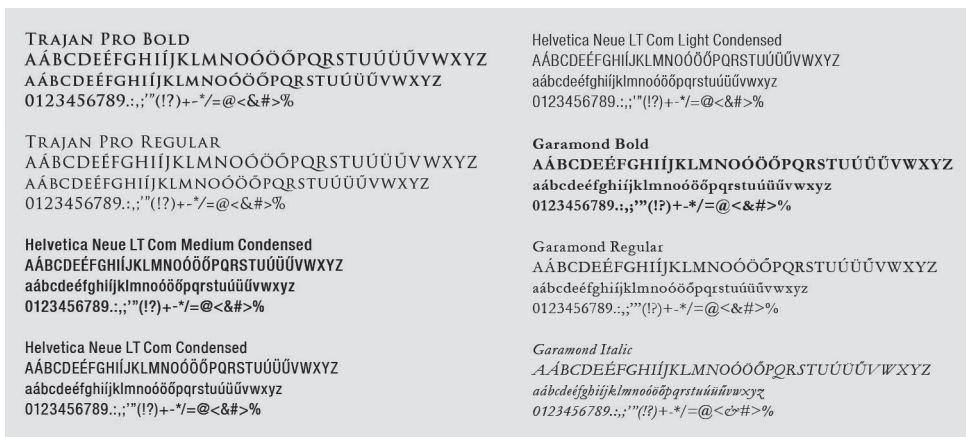

2. Az MNL Arculati kézikönyv címlapja és a logót tárgyaló oldal

esetben hagyható el, a kötetek gerincén. Ennek oka, hogy vékonyabb könyvek esetében viszonylag kis terület áll rendelkezésünkre, a logotype apró részletei a nyomdai kivitelezés során „összezárnak”, olvashatatlanná téve a szöveget. Szimmetrikus elrendezésű kötetborítón a logó vertikális változatának használata javasolt, aszimmetrikus layout esetén pedig legtöbb esetben a horizontálisé. Az arculati alapvetések kapcsán fontos megjegyezni, hogy a logónak ugyan készültek tagintézmények szerinti mutációi, ezek azonban nem használhatók ügyviteli iratokon, levélpapírokon, illetve központi reprezentációs felületeken. Ezek a logók kizárólag az adott tagintézmény helyben gondozott kiadványain, illetve rendezvénymeghívóin alkalmazhatók. A központi MNL-logó és valamely tagintézményi logó együttes használata szintén kerülendő. A kérdés részleteiből a szabályozására a készülő MNL Arculati kézikönyv 2.0 fog kitérni.

A színvilág tekintetében vezérszínként a sötét/szürkés (viharkék) színtartományra esett a választás, kétféle megfontolásból. A színpszichológia szerint ezek az árnyalatok leginkább megbízhatóságot, precizitást, pontosságot sugároznak, a levéltár jövőjét jelentő digitális és technológiai szektorban gyakran használatos. Emellett gyakorlati előnye is van: egy sötét alapszínhez sokkal többféle telített, élénk színt tudunk párosítani, mint egy világos élénk alapszínárnyalathoz. Ezzel elkerülhető a diszharmónia és növelhető a tervezési mozgásterünk, ami a levéltárban folyó munka szerteágazó területeit tekintve hasznos körülmény.

A tipográfiát tekintve az MNL-arculat több, egymástól eltérő stílusú fontcsalád betűkészleteinek használatát írja elő a különböző szöveges felületeken. A *Trajan Pro* talpas (serif) fontkészlet, az arculat elsődleges betűtípusa, jellemzője a kapitális írásmód, tehát csak nagybetűs karaktereket tartalmaz. Hangsúlyosabb, kiemelt címsorok, fejezetcímek, rövidebb, néhány szavas tartalmak (pl. intézményi szlogen) szedése esetén alkalmazandó.

3. Az arculati fontok karakterkészletei

A *Helvetica Neue* font keskenyített változata talpatlan (sans serif) betűkészlet, amely kisebb és közepes terjedelmű szövegek, bekezdések, felsorolások, fülszövegek, levelek szedésére alkalmazandó, gyakran az elsődleges *Trajan Pro* kiegészítéseként. A *Garamond* klasszikus talpas (serif) betűtípus, nagyobb terjedelmű törzsszövegek (könyvek kenyér-szövege, hosszabb dokumentumok) esetén használandó. Természetesen bizonyos felületeken kellő mérlegelés után más fontkészletek is használhatók, ez különösen igaz a könyvborítókra, hiszen itt műfaji és tematikus sokféleséggel van dolgunk. A tipográfiai tervezés során is érdemes figyelembe venni, hogy az adott kötet milyen célcsoport számára készül, elvárás-e a például a kereskedelmi értelemben vett piacképesség és az ezzel járó értékesítési szempontok, vagy várhatóan a szűkebb tudományos-szakmai olvasóközönség számára készül a kiadvány.

Tanulmánykötetek, monográfiák

Az 1923-ban alapított *Levéltári Közlemények* a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának folyóirata. A legrégebbi levéltári szakkiadványként megkülönböztetett figyelem illeti meg a külsőn tekintetében is, az MNL kiadványainak „zászlóshajójaként” a borítókát tekintve az intézmény arculatának első számú közvetítője. A tervezés során célként fogalmazódott meg, hogy a jelenlegi MNL-arculat formavilága, színhasználati és tipográfiai rendszere a maga teljességében, letisztult módon jelenjen meg. A tipográfiai hierarchia a főcímsoroknál használt talpas *Trajan Pro* és az évfolyamszámnál alkalmazott *Helvetica Neue* betűtípus keskenyített és vékonyított változatán alapul, klasszikus középre rendezéssel, a „Levéltári Közlemények” sor alatt vékony vízszintes lénialával tagolva. A címlapon alul az intézményi logó elsődleges, színes változata kapott helyet, amelynek viharkék alapszíne mind a betűk, mind a körbefutó szegély esetében visszaköszön. A borító alaptónusa törtoffhér, amelyen halvány áttűnéssel egy iratfotó textúrájáról készített közeli fényképrészlet kapott helyet (minden évfolyamnál más fotó). (4. kép ld. melléklet.)

A magyarországi nemzetiségek történetét feldolgozó sorozat 2020-ban indult útjára; az első kötet, *Az együttélés történelme – Nemzetiségi kérdés Magyarországon* általános bevezető tanulmánykötet, a sorozat további részei javarészt forrásközléseket tartalmaznak. Ezidáig *A magyarországi ruszinok és ukránok*, valamint *A magyarországi cigányok/romák* első kötete jelent meg. A sorozat keménytáblás, fehér alapszínű borítóinak alapmotívuma egy álló téglalapba írható mozaik-kompozíció, amely egyes nemzetiségi ornamentikákból képzett négyzetekből épül fel, és amelyet a címsorok vízszintesen kettéosztanak. A népi ornamentikus motívumok valamennyi kötetnél ugyanazok, az egyetlen változó grafikai elem a belső négyzetek helyén szereplő egy-egy vízszintes téglalap, kötetenként mindig más és más nemzetiségre utaló színekkel. Ezek váltakozását érdemes „elvont” módon értelmezni, a színeknek esetünkben laza asszociációs funkciójuk van, hiszen a ma hivatalos nemzeti lobogók/történelmi színek sok esetben eltérnek a történelmi színektől. A koncepció emellett praktikus feloldja a nemzetiségek/etnikai/vallási közösségek definíciós kérdéseit is, megőrizve a sorozat-jellegből fakadó grafikai egységességet. (5. és 6. kép ld. melléklet.)

A *Reformáció a Dél-Dunántúlon* című tanulmánykötet 2019-ben, a Reformáció 500 emlékévéhez kapcsolódóan jelent meg, keménytáblás borítójának koncepciója az egyik első példa az új intézményi arculat és egy önálló brand egyes (Reformáció MNL) használatára. A vajsínű borító felső harmadánál vízszintes zöld tónusú sáv fut végig, halvány Luther-rózsa sormintával, rajta – a szerkesztők javaslatára – az emberi élet fordulópontjait ábrázoló három képpel. A zöld sáv a gerincen és a hátoldalon folytatólagosan végigfut, hátsó díszítőelemként egy csillag-motívum³ kapott benne helyet. Az MNL-logó itt egyszínű változatokban jelent meg, a címlapon a zölddel, a kötet gerincén pedig a vajsínű árnyalattal, belesimulva a „reformáció-brand” logikájába. Habár az arculati kézikönyv az egyszínű logóváltozatoknál meghatározza az alapértelmezett színeket, a jelen kötethez hasonló esetekben, vendégszínként alkalmazhatók más színek is. A kötet címsorai ezzel szemben *Trajan Pro* betűtípussal szedettek, itt tehát a „reformáció-brand” igazodik az intézményi arculathoz. Fontos hozzátenni, hogy az eltérő egyszínű logó használatával érdemes óvatosan bánni, amennyiben harmonikus összképet szeretnénk elérni, a konkrét esetekben mérlegelendő a szintani és formai indokoltsága. (7. és 8. kép ld. melléklet.)

Az MNL Baranya Megyei Levéltárának Évkönyve, a Baranyai Történelmi Közlemények sorozat 8. kötete *A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon* címmel jelent meg 2021-ben. A keménytáblás borító alapszíne az intézményi szürkés-kék, amelyen sötétebb szürke árnyalattal a tervezéshez kapott iratok (nyomtatványok) soraiból vektorizált réteg fut végig, kissé döntött pozícióban. Az ugyanezen nyomtatványok színes, eredeti felvételeiből készült montázs a borító jobb alsó sarkánál úszik be. A címsorok a *Garamond* betűtípus vastagított változatával szerepelnek, balra igazított elrendezésben, három sorba tördelve. Felfogásában az intézményi arculati elemeket következetesen, ám kissé szabadabban alkalmazó borítóról beszélhetünk. (9. kép ld. melléklet.)

³ Stilizált betlehemi csillag, amely a református templomok tornyán is megtalálható Jézusra utaló jelkép.

Több mint három évtizedes múltra tekint vissza az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (illetve jogelődje, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) évkönyve, a Zounuk. Külső borítóinak változásai jól szemléltetik a grafikai trendek évtizedeken átívelő alakulását, valamint a helyi hagyományok továbbélését. A borítók kezdetben puhakötésben, egyszínű (fekete, illetve sötétzöld), alul és felül vékony fehér vízszintes léniával tagolt layouttal jelentek meg, aszimmetrikus elrendezésben. A címsor és a sorozatszám hosszú évekig a talpas *Tiffany* betűcsalád dőlt, extra vastagított változatával szerepelt, ezt a 20. évfolyamtól (2005) a kalligrafikusabb vonalvezetésű *Ariston* betűtípus szintén dőlt, extra vastag változata váltotta fel. 2003 után jelent meg a keménytáblás kivitelezés, ekkortól a címdalton szabadabb, egyedibb megoldások tapasztalhatók: jellemzően egy-egy fénykép vagy címerkép, váltakozó háttér- és betűszínekkel, közép-re rendezve. Az évkönyv borító-evolúciójának következő állomása a 33. évfolyam, ahol az új MNL-arculat szürkés-kék árnyalata lett a külső borító alapszíne (ekkor jelent meg először a tagintézményi logó is a hátoldalon), a 34. és a 35. évfolyam esetében pedig új felfogású, egyedi képösszeállítások kaptak helyet. Ekkortól célként fogalmazódott meg, hogy a kötetben szereplő, szerteágazó témákban írt tanulmányok képanyaga átfogóbb módon jelenjen meg a külső borítón is, amennyiben ez lehetséges. Alapelv maradt az évfolyamonként eltérő alapszín, valamint a tipográfia és a layout változatlansága. (10. és 11. kép ld. melléklet.)

2021-ben jelent meg az MNL kiadásában Hende Fanni *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között* című kötete, amelynek keménytáblás borítója a tervezői szándék szerint az MNL-arculat közvetítésének letisztult példája. Az arculati elemek közül itt (a hátoldali MNL-logón túl) gyakorlatilag csak a tipográfia jelenik meg: a címsor *Trajan*, a szerző neve keskenyített *Helvetica Neue* betűtípussal szedett, a címdoldal háttérének teljes felületét esetünkben egy festmény (*Franz Messmer/Wenzel Pohl: Mária Terézia köszöntése a királyság határánál, Bécsi Magyar Nagykövetség*) képe tölti ki. A címsorok betűinek eleganciája jól harmonizál a választott festmény témájával és stílusával, a hátoldal és a gerinc bordó alapszínével szintén a királyi, arisztokratikus összenyomást erősíti. (12. kép ld. melléklet.)

Katalógusok, képes albumok

A Magyar Nemzeti Levéltár elmúlt évtizedében új műfajként jelentkeztek a szélesebb kultúrafogyasztó közönség számára készült nagyszabású kiállítások katalógusai. A tárlatok design-ját hűen követő, reprezentatív, igényes kiadású kötetek esetében látványosan tetten érhető az intézményi arculati elemek következetes használata, a kiadványok ugyanakkor önálló brandet is közvetítenek. Az MNL Országos Levéltárában elsőként a *Nyomot hagytak – Évszázadok, személyiségek, aláírások* című kiállítás nyílt meg 2016-ban, amelynek színválasztásában az akkor hatályban lévő intézményi arculat (*Archívum arculati rendszer*) elegáns, bordó-arany színpárosítása dominál. A kétnyelvű katalógus tipográfiai rendszere már jelentősen eltér az intézményi arculatétól, a főcímsorok betűtípusaként itt jelenik meg először a talpas *Trajan* betűtípus, amelynek jelleg-

zetes kapitális írásmódját az alcímek esetében a sans serif *Helvetica* betűcsalád egészíti ki. A keménytáblás kötet borítójának felső harmadát a kötetben szereplő személyek arcképeiből készített mozaik tölti ki, a bordó háttérszínen az akkori intézményi logó (archívum logó) fehér változata kapott helyet. (13. kép ld. melléklet.)

A 2018-ban nyílt *Kik vagyunk? Magyarországi nemzetiségek* című kiállítás katalógusa ugyanezt a koncepciót követi, a layout hasonló elrendezésű, itt az alsó harmadban szerepel egy képszalag. A különbség a főcímsor betűtípusa, amely esetünkben egy másik talpas fontkészlettel, *Quant* betűtípussal szedett. (14. kép ld. melléklet.)

A harmadik nagy kiállítás, *A nemzet emlékezete – A magyar történelem mérföldkövei* katalógusa már a jelenlegi MNL-arculat hatályba lépése után, 2020-ban készült. A design fekete alapszínű, amelyen a *Trajan* betűtípussal szedett főcímsorok még markánsabban, ezúttal sárga színnel jelennek meg. A kiegészítő fontkészlet itt is *Helvetica*, amely ezúttal csak a hátoldali fülszövegen tűnik fel, fehér színnel. A keménytáblás borító egyetlen képi eleme II. András 1221-es aranypecsétjének képe, amely a kiállítás vezérszimbólumaként a brand „emlékmája” lett. Az ünnepélyességet egy kedvelt nyomdatechnikai megoldás, a pecsétet és a sárga betűket borító fényes lakkfólia-felület is fokozza. Az MNL-logó ezúttal csak a gerincen és a hátoldalon kapott helyet, fehér színváltozatban. (15. kép ld. melléklet.)

A vizuálisan önálló brandet megjelenítő „*mi úgymond mennyei polgárok vagyunk...*” *Válogatás a magyarországi protestantizmus történeti emlékeiből a Magyar Nemzeti Levéltárban* című kétnyelvű kötet a Reformáció 500 emlékévéhez kapcsolódóan jelent meg 2018-ban, puhakötésű, matt felületű borítójának sötétzöld-arany színválasztása letisztult, elegáns külsőt kölcsönöz a kötetnek. A címsorok a *Century Gothic* font sima és dőlt változataival szedettek, kapitális írásmóddal, arany betűszínnel, a magyar cím esetében balra, míg az angolnál jobbra zárva. A borító alsó harmadában szereplő sárgás tónusú iratfotó sávja a zöld háttértextúrával és az arannyal szedett betűsorokkal és díszítőelemekkel harmonikus benyomást kelt. (16. kép ld. melléklet.)

Szintén reprezentatív kiállítású köteteink sorát gazdagítja a 2020-ban a Magyar Nemzeti Levéltár, az erdélyi Iskola Alapítvány és a Libri közös kiadásában megjelent *Erdély – 1000 év öröksége* című, gazdagon illusztrált kötet, amelynek keménytáblás borítója kiválóan szemlélteti az intézményi arculat gyakorlati működését. A kék alapszínen mozgalmas képválogatás mutat rá azokra a szintani funkciókra és előnyökre, amelyeket a kék és a sárgás-vajszínű-törtfehér árnyalatok közötti komplementer dinamika tud nyújtani. A levéltárakban őrzött iratok jellegzetes színtartománya gyakorlatilag végtelen tárházat nyújtja a kékes árnyalatokkal való párosításoknak, a megsárgult, vagy épp barnult papírok textúrája markánsabb, telítettebb látványt eredményez. A főcímsor itt is *Trajan* betűtípussal, míg az alcím a *Gotham Pro* betűcsalád vékonyított változatával szedett, fehér színnel. A köztük lévő vízszintes elválasztó lénia vastagsága az alcímsor betűvastagságával azonos. (17. kép ld. melléklet.)

Forráskiadványok

A *Hunyadiak címereslevelei 1447–1489* című kötet keménytablás borítóval jelent meg 2019-ben, külső tekintetében a kiindulópont az ekkor még hatályos korábbi intézményi arculat (*Archivum arcuati rendszer*) volt. Az arculati elemek közül esetünkben a talpas *Garamond* font jelenik meg a balra, illetve jobbra zárt címsorokban, arany betűszínnel. A sorokat szintén arany színű vízszintes lénia egészíti ki, amely a gerincen és a hátoldalon is végigfut. A háttértextúra alapja a kötetben szereplő egyik oklevél térben megdöntött képe, sötétbarna tónusban. A címoldal alsó kétharmadát a jobbra kifutó oklevélkép (Enyingi Török Ambrus címereslevele), és a jobbról, a gerinc felől fotórealisztikus módon fölé helyezett nagyító képe tölti ki. A nagyító lencséje alatt a festett színes címerkép látható kiemelve. (18. kép ld. melléklet)

Hasonló forráskiadvány a *Beregi címereslevelek a Magyar Nemzeti Levéltárban* című kötet, amely az MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára gondozásában jelent meg 2020-ban. A háromnyelvű (magyar, angol, ukrán) kötet az egykori Bereg vármegye területén kiadott oklevelek átírásait és címerleírásait tartalmazza. A kötet – némileg szokatlan, ám praktikus módon – fekvő tájolású, ezt a belívben közölt oklevelek átnézeti képei indokolják. A fekvő formátumban ugyanis a külön oldalakon szereplő címereslevelek jobban elférnek, az egyes részletek jobban kivehetők. A kötet keménytablás borítójának háttértextúráját Bereg megye 1788-as térképrészlete adja, szerzői javaslatra a tartalmilag leginkább releváns településekre nagyítva. A térkép egységes sötétkék tónusban fut végig a gerincen és a hátoldalon is. A címoldal aszimmetrikus elrendezésű, a szerző neve és a címsorok a *Quant* betűtípus vastagított változatával szerepelnek, fehér színnel, balra zárva. A sorok szerves folytatásaként egy absztrakt címerkompozíció kapott helyett a címoldalon, a három címerpajzsmező egy-egy konkrét címereslevélből vett részletet tartalmaz. Szempont volt, hogy ezen kivágatok alapszínei, illetve azok sorrendje a történelmi Bereg vármegye címerét idézzék meg, így esett a választás a vörös és a kék háttérű címer részletekre. (19. kép ld. melléklet.)

A 2019-ben megjelent „*Belső várkastély*”, *Bicskey Erzsébet, egy fiatal lány naplója 1940–1946* című forráskiadvány keménytablás borítója autentikus módon igyekszik követni a kötet tartalmát és a háborús napló külső jegyeit. Ismert, hogy a napló szövege egy négyzetrácsos füzetben maradt fenn, ennek fedlapja került direkt módon a borító hátterébe, mintegy megidézve az eredeti naplót. A füzetborító címeresze praktikus módon a címsorok elhelyezésére szolgál: a *Typewriter* betűtípussal szedett sorok írógéppel írt sorokat imitálnak. A címoldal alsó harmadában egy korabeli fénykép (az Angol-kisasszonyok nyíregyházi iskolájának épülete képe) kapott helyet, kapoccsal „rögzítve” a borító alsó széléhez. Az eredeti naplóban talált préselt virág képe pedig a címoldal bal felső részére került, szintén azt az illúziót keltve, mintha a napló lapjai közül kivéve egyszerűen a borítóra helyezték volna. (20. kép ld. melléklet.)

2021-ben jelent meg az MNL Veszprém Megyei Levéltára gondozásában az *Összetört emlékezet. Veszprém első világháborús veszteségei levéltári források tükrében* című forrás-

kiadvány. A borító címdoldalán a m. kir. honvédtiszti özvegyek és árvák segélyellátási intézete által 1916-ban kiállított köszönő oklevél allegorikus díszítésének részlete látható. A grafika nemcsak hangulatában, hanem formailag is illeszkedik a kötet tematikájához. A kiragadott részlet a borító vajsínű-zöld tónusú kopottas háttértextúrájával kifejezetten harmonikus összbenyomást kelt. A kapitális (nagybetűs) írásmódú címsorok *Brich Std* betűtípussal szedettek, a főcím zöld, míg az alcím vörös árnyalattal szerepel a címdoldalón. A gerinc és a hátoldal zöld alapszínű, itt a szövegek vajsínű tónust kaptak. (21. kép ld. melléklet.)

Az MNL Békés Megyei Levéltára gondozásában, a Gyulai füzetek 20. köteteként jelent meg 2021-ben a *Gyulai polgárok visszaemlékezései. Scherer Benedek és Scherer Ferenc memoárja* című forráskiadvány. Keménytáblás borítójának koncepciója jól példázza a tartalom és a forma egységét. A kötet két visszaemlékezést, apa és fia memoárját tartalmazza, a mintegy 110 évet felölelő két szöveg a magyar polgárság történetének két karakteres, vizuálisan is jól megfogható korszakát tárja elénk, gazdag képanyaggal. Szerencsére mindkét szerzőről rendelkezésre állt jó minőségű fényképfelvétel, így a címdoldalón való megjelenítésük kézenfekvő volt. A két fotó között fennálló minőségbeli különbségeket (élesség, fényerő, telítettség, felületi sérülések) utómunka segítségével sikerült minimálisra csökkenteni, így eredeti háttérükből kivágva a két alak közös virtuális térbe, a család nappalijáról készült fotó elé került, a kompozíció így hangulatában karakteres, a polgári világot megidéző összképet eredményezett. A layout szimmetrikus elrendezésű, a főcímsor a *ITC Benguit* betűtípussal, míg az alcím dőlt *Garamond* fonttal szerepel, utóbbi kisebb betűmérettel és világoskék betűszínnel. (22. kép ld. melléklet.)

Összegzés

A fenti példák közül valamennyi a tartalom és a forma harmonikus egységét, a kötetek mondanivalójának külső jegyekkel történő hangsúlyozását mutatja. E törekvés azonban akkor ér célta, ha figyelembe vesszük a befogadók szempontjait is, s a kész kézirat könyv alakban történő megjelenítése során a munkafolyamat szereplői – szerző, szerkesztő, képszerkesztő, műszaki szerkesztő, grafikus – egy világosan megfogalmazott cél érdekében közös alkotófolyamatként értelmezik a munkát. Az együttműködés és a többféle tudás nemcsak inspirálóan hat a feladat elvégzése során, de egymást kiegészíti, s mindent a végeredmény, a kész kötet is magán hordozza.

Ajánlott irodalom

David Bann: Nyomdai megrendelők kézikönyve. Scholar Kiadó, 2007.

Serfőző Péter: Branding és a vizuális válasz - hogyan lesz a brandből arculat? Brandguide, 2020.

Timothy Samara: A grafikai tervezés kézikönyve - Elemek, összefüggések és szabályok. Scholar Kiadó, 2021.

Virágvölgyi Péter: A tipográfia mestersége számítógéppel. Osiris Kiadó, 2004.

■ *Folyóiratunk időről időre közöl gyűjteménybemutatókat, levéltári bemutatókat olyan intézmények esetében, amelyek történetében a közelmúltban változások történtek, újjáalakultak, vagy éppen nemrégiben kapták meg hivatalosan a levéltári minősítést. Ezúttal a Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára bemutatóját olvashatják, amely nagyon régóta működik egyházközségi levéltárként, 2014 óta pedig mint nyilvános magánlevéltár fogadja a kutatókat.*

Bíró Éva

A Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára

Az egyházközség vázlatos története fontosabb iratai tükrében

A Kecskeméti Református Egyházközség, a hozzá szorosan kapcsolódó iskolájával, könyvtárával, levéltárával a Duna–Tisza közli egykori hódoltsági mezővárosok küzdelmes sorsát hordozza történetében. A három részre szakadt ország török fennhatóság alá került területein az egyház számára is máshogy alakult az élet a többi országrészhez képest. A levéltárunkban található iratok közül néhányat kiemelve, s azokhoz kapcsolódva szeretném felvázolni e történetet.

A reformáció kezdetei Kecskeméten

Johannes Agricola verse 1563-ból és az 1564-es egyezséglevél

A reformáció Kecskeméten az 1540-es években kezdett teret hódítani. Erről a korszakról azonban, részben a gyakori és pusztító háborúk, részben a várost többször is sújtó nagy tűzvészek következtében már a 19. századra is alig maradt fenn forrás.¹ Hasonlóképpen nem ismeretes – elpusztult vagy lappang – annak az 1563-ból származó nyomtatványnak az eredetije is, amely az első ismert beszámoló Kecskemét reformációjáról, s amelynek tartalmát csak másolat alapján ismerjük. Ezek szerint az 1560-as évek elején egy, a wittenbergi egyetemen tanuló kecskeméti diák, Johannes Agricola búcsúverset írt hazatérni készülő, szintén kecskeméti diáktársának, Cyka Benedeknek,² s ebben tudósít a reformációt Kecskeméten terjeszteni kezdő három kecskeméti polgár küzdelméről,³

¹ Székely, 2022: 41.

² A kecskeméti diákok külföldi egyetemjárása egyébként már korábban, a 15–16. században is rendszeres volt. Iványosi-Szabó, 2022: 652.

³ Johannes Agricola verse és Cyka Benedek arra adott válasza még abban az évben nyomtatásban megjelent, ennek egy példánya a brassói Honterus Gimnáziumba került, ahol másolat készült róla. A Honterus Gimnáziumot 1948-ban könyvtárával együtt államosították, ezután a nyomtatványnak nyoma veszett. Székely, 2022: 43. A vers tartalmát részletesen lásd: Marton, 1915: 201–206.

akik Mehmed budai pasa engedélyével terjesztették az új tanokat. A történetben szereplő budai pasa, illetve Fráter György működése jól azonosítható,⁴ ezek alapján az időpont is valószínűsíthető, s az 1540-es évek közepére tehető. A történet jól tükrözi azt a speciális helyzetet is, amelyben a hódoltsági területen lakók élni kényszerültek.

Ahogy a fenti, a város reformációjáról szóló legkorábbi tudósítást csak másolat alapján ismerjük, úgy sok más iratról is, amelyek az idők folyamán megsemmisültek, csak Hornyik János Oklevéltára alapján van tudomásunk. A város múltját kutatók sokat köszönhetnek Hornyik János történetírónak, a város egykori főjegyzőjének, aki az 1860-as években több kötetben kiadta az általa akkor még fellelt iratokat. Hornyik 1861-ben még az eredeti példány alapján publikálta⁵ azt az 1564-ből származó egyezséglevelet, amelynek 17. századi átirata levéltárunk legbecsesebb és egyben legrégebbi darabja, s a következő biztos támpont a kecskeméti református egyház történetéhez (2. kép). Kecskeméti Végh Mihály főbíró házában írtak alá a helyi katolikus hiten lévő városi tanácsosok egy megállapodást, amely szerint az eddig közösen használt kőtemplomot a „Luther körösztvényök” átengedik a „pápista híveknek”, ők maguk pedig a templom kerítésén belül saját fatemplomot építenek maguknak.⁶ A cél a két felekezet közötti háborúskodás és viszály megszüntetése volt, ennek érdekében a megállapodás tiltotta a további veszekedést. A közös templomhasználat abban az időben az ország más területein is jellemző volt: a reformáció terjedésével megnőtt a protestáns hívek száma, s valamilyen gyakorlatot ki kellett alakítani.⁷ A közös templomhasználat ugyanakkor konfliktusokkal terhelt volt, éppen ez indokolta megszüntetését. Az egyezség jelentősége tehát éppen abban áll, hogy békés úton meg tudtak egyezni a templomhasználat felől, s arról, hogy mindkét felekezet egyenlő joggal és lehetőségekkel, önállóan szervezheti egyházi életét, istentiszteleteit. Iványosi-Szabó Tibor arra is felhívja a figyelmet, hogy a kecskeméti egyezséglevelével a felekezetek közötti békés megegyezés és együttműködés nagyon korai megnyilvánulása és bizonyítéka, hiszen négy évvel az előtt az 1568-as tordai országgyűlés előtt született, amely Európában elsőként biztosította a vallási toleranciát a felekezetek között.⁸

⁴ Fráter György 1534–1551 között volt váradi püspök, Mehmed (IV. Mohamed) pedig 1543–1548 között volt budai pasa, egy 1546-os összeírásból a versben szereplő Franciscus Cyka nevét is ismerjük. Székely, 2022: 43–46.

⁵ Székely, 2022: 65.

⁶ Marton Sándor felhívja a figyelmet arra az érdekességre, hogy ezt a katolikus fél adta írásba, holott a templomot átengedőknek kellett volna. A garanciát a főbíró protestánsok iránti rokonszenvében látja. Marton, 1915: 204.

⁷ Székely, 2022: 56–57.

⁸ „A tanács és az egyházak közötti együttműködés legjelentősebb eredménye kétségtelenül a vallási türelem lett. Ennek értékét akkor tudjuk igazán felbecsülni, ha meggondoljuk, hogy Európa nyugati részén még a 17. században is évtizedekig tartó rendkívül kegyetlen háborúk dúltak a vallási megosztottság nyomán, népek és államok sorsát határozták meg hosszú időre a vallási ellentétek formájában jelentkező konfliktusok. Ezzel szemben joggal emeljük ki a magyar szellemi és kulturális szint jellemzéseként, hogy Erdélyben – Európában elsőként – már az 1568-as tordai országgyűlés biztosította a felekezetek számára a jogi egyenlőséget. Ezek figyelembevételével tudjuk csak felmérni annak jelentőségét, hogy Kecskeméten már négy évvel korábban, 1564-ben képesek voltak a »pápisták«

A főbíró, Kecskeméti Végh Mihály személye azért is érdekes, mert őt tartják a 16. századi magyar irodalom kiemelkedő alkotásának, a Kodály által megzenésített 55. zsoltárparafraízis (Psalmus Hungaricus) szerzőjének⁹, a fenti kecskeméti egyezséglevél körüli vitákat és háborúságokat pedig a költemény megszületési körülményeivel azonosítják.¹⁰ A történészek, irodalomtörténészek legtöbbször valószínűnek tartja, hogy szerzője azonos a kecskeméti Mihály diákkal, aki 1521-ben a krakkói egyetemen tanult.

Az egyezséglevél keletkezésének évét, 1564-t tekintjük tehát a kecskeméti református egyház megalakulása, egyházzá szerveződése időpontjának,¹¹ hiszen ekkor kezdődött meg az egyházközösség önálló működése, teljes elkülönülése a katolikus gyülekezettől.

Református kőtemplom építése a hódoltságban 1680–1683 között

Török kori leveleink

Az 1564-es egyezség értelmében 1568-ra felépült fatemplomot százötven évig használhatták a kecskeméti reformátusok, ez azonban 1678-ban egy tűzvész során a katolikus kőtemplommal együtt a lángok martalékává vált.¹² Fennmaradt s levéltárunkban megtalálható Lenti Pap János és Kölkedi János kecskeméti lelkészek beszámolója és segélykérő levele a parókiát és az iskolát is felemészítő tűzvészről még annak évéből, 1678-ból (1. kép). Koháry István, a város katolikus földesura a tűzvész után „–a helybeli katolikus esküdtek közbenjárására! – szorgalmazta, hogy a két felekezet ingatlanjait tekintve is teljesen különüljön el úgy, hogy a reformátusok a város központjában *ugyanakkora* területet kapjanak templomuk, iskolájuk számára, mint amekkorán a katolikusok rendezkedtek be. Ezen túlmenően a szétválást az is könnyítette, hogy a ferencesek igen komoly összeggel, 2000 ezüstitallérral támogatták az újonnan épült templomukat körülvevő kőfal építését.”¹³ Ezzel a 2000 ezüstitallérral váltották meg a katolikusok a Koháry István előtt kötött meg egyezés szerint a református fatemplom helyét és az új templomot körülvevő kerítés felépítésének rájuk eső felét.¹⁴ A szétköltözést és a további békességet újabb egyezségeken erősítették meg, mind a protestáns Wesselényi Pál, mind a katolikus Koháry István földesurak előtt. Mindkét egyezés eredeti példányát szintén levéltárunk őrzi, előbbi 1679. június 1-jei, utóbbi 1680. december 9-ei keltezésű.

és a lutheri reformáció hívei példamutató, békés egyezésre jutni. Ennek igazi értékét azonban az adta meg, hogy ez a megállapodás nem maradt kérészetű. Pedig a rendkívül zaklatott katonai-politikai viszonyok, a visszatérő gazdasági nehézségek még az azonos vallású közösségeken belül is számottevő sűrűlódásokat, sőt ellentéteket gerjesztettek.” Iványosi-Szabó, 2022: 649.

⁹ Iványosi-Szabó, 2022: 658–659.

¹⁰ Marton, 1905: 204–205.

¹¹ Azzal a kiegészítéssel, hogy a helvét irány melletti elköteleződés valószínűleg a II. Helvét Hitvallást elfogadó 1567-es debreceni zsinat utánra tehető. Székely, 2022: 69.

¹² 1678. október 17-én érte a várost a tűzvész, amely elpusztította a fatemplomot, a lelkészlakásokat és az iskolát is, s megrongálta a katolikusok kőtemplomát. Oka valószínűleg gyújtogatás volt. Tollas, 1958: 8.

¹³ Iványosi-Szabó, 2022: 649.

¹⁴ Tollas, 1958. 13.

A hódoltság területén tilos volt kőtemplomot építeni, nehogy katonai erődként használja a lakosság a hódítókkal szemben. Általában csak a meglévő templomok javítását engedélyezték, azt is többnyire fából, s ugyanazon helyen, ahol korábban is állt. Ilyen értelmű engedélyt szereztek is a reformátusok 1679-ben Ibrahim budai pasától, ők azonban a katolikusokkal kötött egyezségben megállapított új helyen kívántak építkezni, ezért csak további, magasabb helyről származó engedély birtokában remélhették, hogy sikerrel járnak, tehát egyenesen IV. Mehmed szultánhoz kellett fordulniuk.¹⁵ A szultán 1680-ban keletkezett engedélye a városi levéltárba került iratokkal együtt megsemmisült ugyan,¹⁶ de megmaradt 12 irat a templomépítéssel kapcsolatban, szerződések, váltók, feljegyzések, hogy tanúskodjanak arról a hősie erőfeszítésről, amellyel a török megszállás alatti város reformátusai megszerezték a szükséges engedélyeket a templomépítésre, minden veszélyt, s ugyanakkor komoly anyagi áldozatokat is vállalva. A megmaradt iratok között van egy 521 aranyról szóló kötelezvény, amelyet török, magyar, latin, német és héber nyelven állítottak ki (4. kép), továbbá az engedély kieszközléséért Konstantinápolyba utazó két kecskeméti polgár, Kovács István és Mohácsi Halász Miklós hazaküldött levele, mindkettő 1680-ból (3. kép).

A református kőtemplom 1680–1683 között, „véres, háborús esztendőkbén” készült, egyike a hódoltság alatt épült kevés kőtemplomnak. Az építkezés anyagi feltételeinek előteremtése, az alapanyagok beszerzése és a mesteremberek szerződtetése összetett és fontos feladat volt, talán nem véletlen, hogy éppen ettől az időszaktól kezdve, 1682-től szinte hiánytalanul fennmaradtak a gondnoki számadási naplók 1825-ig, 98 kötetben, továbbá 1714 és 1840 között további számadási iratok, számlák, nyugták. Ez az iratanyag kiváló lehetőséget nyújthat az egyházközség életének gazdaságtörténeti szempontú vizsgálatához.

Az 1680-as években felépült templom az idők folyamán többször javításra szorult. Ezekhez a felújításokhoz kapcsolódóan elődeink több ízben üzenetet hagytak az utókorra, időkapuszulákat helyezve el a toronygombban. Az 1808-ban, 1820-ban, 1822-ben, 1862-ben, majd 1913-ban elhelyezett iratok a 2003-as felújítás során váltak ismertté. Az 1820-as években megkezdett egyházközség- és templomtörténetet Emlékezetnek okáért címmel 1862-ben és 1913-ban folytatták a helyi lelképásztorok, ezeken kívül magyar és latin nyelvű versek, imák olvashatók elődeink üzenetei között. Restaurálásuk után másolatok kerültek vissza a toronygombba a 2003-as, majd a 2019–2020-as felújítások során, a legújabb egyháztörténeti adatokkal kiegészítve.

¹⁵ Földváry, 1898: 32–33.

¹⁶ A 19. század második felében még a levéltárban volt 29 török kori oklevél, 27 török és 2 magyar nyelvű, amelyet Hornyik közöl a Kecskemét város története című munkájában, s „amelyek több más, a kecskeméti egyház történetére vonatkozó fontos okirattal együtt – senki nem tudja, mi okból –, a későbbi időben a városi levéltárba kerültek, ahol a második világháború alatt megsemmisültek.” Tollas, 1957: 79–85, 80.

A gyülekezet életére vonatkozó legfontosabb irataink

Az anyakönyvek vezetését Veresmarti Lazi Péter (1712–1734 között kecskeméti lelkész) kezdte meg, aki visszamenőleg, feljegyzések alapján jegyezte le az adatokat 1712-től. A pontos anyakönyvvezés 1724-től kezdődik, s máig folyamatos. Az első három anyakönyvi kötet vegyes, és az egyházközség történetére, lelkészeire, kántoraira vonatkozóan is számos értékes bejegyzést tartalmaz. Veresmarti Lazi Péter elődjének, Kecskeméti Selymes Jánosnak (1700 és 1721 között kecskeméti lelkész) a történeti feljegyzéseit¹⁷ bemásolta az első anyakönyvbe (6. kép), s maga is folytatta a krónikáírást. Ugyanennek az anyakönyvnek a végén Polgár Mihály (1819 és 1854 között kecskeméti lelkész, 1846-tól püspök) írta meg az egyházközség életének legfontosabb eseményeit, tisztviseleinek névsorát 1844-ig (7. kép), önéletrajzával együtt,¹⁸ valamint közölt egy kortárs tudósítást az 1707. április 3-i ún. „rác betörésről” (8. kép), amely súlyos megpróbáltatást és pusztítást hozott Kecskemétre: a városnak 396 halottja és 128 sebesültje volt.¹⁹ A második anyakönyv szintén vegyes, 1777-től 1803-ig tartalmaz keresztelési, esketési és temetési adatokat. Érdekessége, hogy mindhárom egységet illusztrált előlapok díszítik, amelyek Herczeg Péter alkotásai. A keresztelési és az esküvői anyakönyv előlapja 1781-ben, a halotti 1786-ban készült, egész oldalas, temperával festett lapok, az ábrázolt eseményhez illeszkedő bibliai idézetekkel. Keresztelési, illetve esketési szertartást jelenítenek meg, a temetési anyakönyvi adatok előtt pedig a halál allegorikus alakját, egy kaszás csontvázat láthatunk.²⁰

Egyháztanácsi, presbiteri jegyzőkönyvek 1788-tól vannak a gyűjteményben. Legtöbbjük jó állapotban maradt fenn, bár van köztük hiányos és megrongálódott, utóbbiak restaurálása folyamatban van. Törvények, királyi rendeletek másolatát tartalmazó protocollumokat is őrzünk: az első kötet (Protocollum Orthodoxae Religionis Christianae Confessionis Kecskemétiensis) feljegyzései Ölvedi András és Szatmári Pál lelkészek idejében kezdődnek 1748-ban, s fontos adalékokkal szolgálnak mind a gyülekezetre, mind annak iskolájára vonatkozóan. E kötet tartalmazza továbbá a Dunamelléki Egyházkerület gyűléseinek jegyzőkönyveit is 1826-ig. További három kötet Liber Ecclesiae Reformatae Kecskemétiensis címen királyi és helytartótanácsi rendeleteket tartalmaz az 1763 és 1806 közötti időszakból. A 18–20. századi egyházi életre és a korszak magyar történelmére vonatkozóan további fontos információkat tartalmaznak a diáriumok, 21 kötetben.

¹⁷ „A magyarok lelki állapotja a szent apostolok idejétől fogva a reformáció előtt [és után 1646-ig]; „A Bibliák magyar nyelvre fordításának Históriaja”; „A magyarországi és erdélyi eklézsiákban használt énekek története”; „Kecskemét városának és környékének a reformációja”. Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL) I. Anyakönyv, 1712–1777, 3–65.

¹⁸ „A Kecskeméti Ref. Eklézsiá rövid története, melyben előadatik az itt szolgált lelképásztorok, iskolai főbb oktatók, és kántorok névsora – némely idejükben történt nevezetesebb dolgok jegyzékével kiírva.” KREL I. Anyakönyv, 1712–1777, 771–795.

¹⁹ „Sűrű siralmakkal rakott Jajhalom – melyben Kecskemét városa lakosainak a’ kegyetlen Rác ellenesség által lett megsirathatlan romlásokat le írta 1708-ban Székudvari János kecskeméti Ref. Oskola Rectora.” KREL I. Anyakönyv, 1712–1777, 796–809.

²⁰ Fogarasi, 2019: 206–207.

A református oktatás Kecskeméten

Beiratkozási anyakönyv és iskolai törvények (1679–1802)

A városban a reformáció megjelenése előtt már működött iskola. Legkorábbi egyértelmű adatunk az itteni iskolával kapcsolatban az 1500-as évek legvégéről van, amikor 1599-ben a dunántúli híres és elismerten színvonalas tolnai iskola²¹ számos diákja Búzás Mihály rektor vezetésével a háborús veszedelmek elől Kecskemétre menekült. 1600-ban a város lelkészévé választották Búzás Mihályt, iskolamesterré pedig György deákot, aki talán azonos a szintén Tolnáról érkezett Petri Györggyel, a későbbi püspökkel²². A város jegyzőkönyvei megörökítették alkalmazásuk körülményeit.²³ Búzás Mihály mellett Veresmarty Mihály nevét ismerjük a kecskeméti rektorok közül (1597 táján lehetett itt rektor),²⁴ majd 1646-tól szinte folyamatos a névsor.

A tolnai iskola befogadása hatalmas lendületet adott a kecskeméti intézménynek. Az itt folyó oktatás színvonaláról tanúskodik az a tény is, hogy 1589-től folyamatosan találkozhatunk kecskeméti diákok nevével a debreceni református kollégium felsőbb osztályaiba beiratkozott hallgatók anyakönyvében.²⁵ A debreceni anyaiskola azonkívül, hogy rektorokkal látta el a hozzá tartozó partikulákat, biztosította azok diákjainak a továbbtanulás lehetőségét is.²⁶ De nem csupán az anyaiskolában, hanem külföldi egyetemeken is tanulhattak a tehetségesebb tanulók. Ilyen peregrinációs útra ment a későbbi kecskeméti lelkész, Szatmári Pál is, akinek külföldi útjáról küldött hat levele 1742–43-ból hasznos kortörténeti adalékokat tartalmaz, s szintén levéltárunk értékes darabja.

Az iskola színvonala a török elleni visszafoglaló háborúk és a rác betörés után visszaesett. Az egyház elöljárósága elhatározta, hogy ezután csak olyat választanak rektornak, aki nem csupán a debreceni kollégiumban, hanem külföldi akadémiákon is tanult. Így választották meg az első állandó rektor-professzort Varjas János személyében 1750-ben. Az ő működésével az iskola színvonala emelkedni kezdett, bár már 1718-ból is van adat arra, hogy filozófiát és teológiát is tanítottak Kecskeméten.²⁷ Varjas János professzorságától számítható az önálló kollégium időszaka.²⁸ 1753-ban megpróbálták helyreállítani a többszintű oktatást, a Helytartótanács azonban csak a gimnázium működését engedélyezte, „bár ennek felsőbb osztályaiban a philosophiai s theologiai tudományok elemei ezután is tanítottak...”²⁹ A 18. században a protestáns iskolák számos nehézséggel küz-

²¹ A tolnai iskolát Eszéki Szigeti Imre alapította 1549-ben, wittenbergi tanulmányai után hazatérve, a városi katolikus szellemű iskolától elkülönülve, már határozottan protestáns szellemben. Székely, 2022: 216–218.

²² Székely, 2022: 229.

²³ Iványosi-Szabó, 2022: 652.

²⁴ Iványosi-Szabó, 2022: 652.

²⁵ Székely, 2022: 225–227.

²⁶ Győri L., 2017: 109–125, 109–111.

²⁷ Kováts, 1932: 1–79, 19–20.

²⁸ Székely, 2022: 232.

²⁹ Pólya, 1857: 10–20, 13–14.

döttek országszerte, Kecskemét azonban fenn tudta tartani iskoláját, sőt fejlesztette is. Erre alapozva 1828-ban az egyházközség felajánlotta, hogy vállalná a Dunamelléki Egyházkerület számára egy kerületi főiskola felállítását. Ezt örömmel fogadták, így 1830-ra el is készült erre a célra az Ókollégium épülete, s bár közben Nagykőrös is hasonló igénnyel lépett fel,³⁰ Kecskeméten 1831 és 1836 között négy tanszékot hoztak létre, így kiépült a gimnáziumi képzésen túl a bölcsészeti, jogi és teológiai képzés is.³¹ Ezekben az években a Kecskeméti Református Kollégium a debreceni, a sárospataki és a pápai kollégiumokhoz hasonló rangra emelkedett.

1850-ben az osztrák tanügyi reform, az Organisationsentwurf hatására a gimnázium önálló intézménnyé, s hatosztályosból nyolcosztályossá vált. A rendelet előírásainak teljesítése súlyos anyagi terheket jelentett, így egy időre, az 1854/55-ös és az 1855/56-os tanévre algimnáziummá alakult, majd 1856/57-től újra nagygimnáziumként működött. Közben a teológiai képzés 1860-ra fokozatosan megszűnt az 1855-ben Pesten meginduló lelkészképzés miatt, a jogi képzést pedig már 1849 óta szüneteltetni voltak kénytelenek, de 1860-ban újraindították. A Dunamelléki Református Egyházkerület ugyanis úgy határozott, hogy főiskoláját három helyen működteti, a teológiai képzés Pesten, a jogi Kecskeméten, a tanítóképzés pedig Nagykőrösön folyt tovább. A jogi képzés – a város, az egyházközség és az egyházkerület összefogásával – egészen 1949-ig működött (az 1948-as államosítás után még egy évig állami intézményként fennállt, majd megszűnt).³²

Az államosítás következtében 1948-ban az egyházi iskoláknak be kellett zárniuk, a rendszerváltás után azonban fokozatosan újraindulhatott Kecskeméten is a református oktatás, 1990-től a gimnáziumban, 1994-től az általános iskolában, sőt 2007-től református óvoda is működik. Az 1998/99-es tanévtől néhány évre a jogi képzés ismét Kecskemétre került, a Károli Gáspár Református Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem közös képzéseként. Ma Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem jogi karaként működik. A jogakadémiai iratok az államosításkor a Bács-Kiskun Megyei Levéltárba kerültek, ahonnan 2022 szeptemberében kerültek vissza levéltárunkba.

Nagyon komoly iskolai élet nyomait látjuk tehát, s Kecskemét a környékbeli, sőt távolabbi vidékekről is idevonzotta a tanulni vágyókat, akik hozták magukkal korábbi iskolai bizonyítványaikat – a levéltárban ezek is fennmaradtak. A beiratkozási anyakönyvek számos, a családtörténet-kutatók számára érdekes adatot tartalmaznak, a diákok pályamunkáit, dolgozatait, önképzőköri, egyleti tevékenységük dokumentumait. A nyomtatott iskolai évkönyvek szinte teljes sorozata megvan (fiúgimnázium: 1856/57–1944/45, leánygimnázium: 1927/28–1946/47, tanítónőképző: 1918/19–1946/47, jogakadémia: 1862/63–1946/47).

³⁰ A Nagykőrössel az iskoláért folytatott küzdelem dokumentumai is megtalálhatók levéltárunkban, többek között Fördös Lajos kecskeméti lelkész iratai, aki rengeteget fáradozott a teológiai képzés Kecskeméten való megtartásáért az 1860-as években.

³¹ Kováts, 1932: 25–27.

³² Szabados, 2000: 96.

Legrégbbi iskolai iratunk egy beiratkozási anyakönyv 1679 és 1802 közötti névsorokkal, vegyes bejegyzésekkel, az iskola törvényével (5. kép). Fennmaradtak a rektorok és a diákok névsorai, az iskolai törvényszék által kiszabott büntetések feljegyzései. 1826-ban készült el az iskola akkori rektorának, Nagy Istvánnak Kecskeméti Helikon című kézíratos munkája, amelyben az iskola addigi történetét foglalta össze. Nagy István végezte el a könyvtár első szakszerű feldolgozását is. Az egyházi iskolákban folyt oktatás kutatásához nyújthat segítséget az a több mint félezer régi tankönyvből álló gyűjtemény is, amely szintén levéltárunk anyagát gazdagítja. Rendelkezünk egy több mint háromszáz darabból álló gyászjelentés-gyűjteménnyel is, a 19. század második felétől kezdődően, amely folyamatosan bővül, s a családtörténet-kutatók számára szintén értékes adatokkal szolgálhat.

A levéltári anyag rendezéséről

Az itt őrzött iratanyag első levéltári rendezése 1820 körül történhetett, erre utal az 1654 és 1819 közötti időszak iratait tartalmazó mutató, Egyházat, Iskolát illető Régi Levelek rendezéséről Jegyzék címmel. Sajnos azonban az ebben feljegyzett iratok később szinte teljes egészében megsemmisültek, 1021 iratból mindössze kettő maradt fenn. Évtizedekkel később az egyházközség jegyzője, Kudar Antal rendezte ismét a levéltári anyagot, 1866-ra készült el e munkával. Ugyanebben az időben volt az egyházközség lelkésze Fördős Lajos (1856–1884 között), aki különösen gondot viselt a levéltári iratokra, neki köszönhető az is, hogy az egyházközséghez került a 25 kötetes Jerney-gyűjtemény.³³ Jerney János történész, jogász, a Magyar Tudós Társaság tagja dokumentumokat gyűjtött össze a Magyar Királyi Kamara 1800-as években kiselejtezett anyagából. A 25 kötetből álló, 4014 okiratot tartalmazó gyűjtemény 1535–1794 közötti kamarai hivatalos iratokat, adókimutatásokat, harmincadelszámolásokat, a kamarához írt magánleveleket, egyéb vegyes iratokat tartalmaz. 1859-ben vásárolta meg e gyűjteményt a Kecskeméti Református Főiskola, majd 1952-től a Ráday Levéltár őrizte, 2008-tól ismét Kecskeméten van. Egy kötete 1944-ben megsemmisült, egy megrongálódott, a meglévő kötetek restaurálása folyamatosan zajlik, hat kötet már elkészült. A levéltár anyagát a II. világháború alatt a teljes pusztulástól Kovács Bálint akkori lelképásztor mentette meg, bár károk így is érték. Néhány évvel később, 1953-ban kezdődött meg a rendezetlenné vált, ömlesztett iratanyag újrendezése.³⁴

1952-től napjainkig

1952-ben országszerte átszervezték az egyházmegyéket. Az addigi Kecskeméti és Solti egyházmegyék gyülekezeteiből megalakult a Bács-Kiskunsági Református Egyházmegye, amely 1954-től esperesi székhellyé lett – az állam úgy kívánta, hogy a megyeszékhelyek és az egyházmegyék központjai egy helyen legyenek. Ennek megfelelően az 1950-es

³³ Tollas, 1957: 79.

³⁴ Tollas, 1957: 81.

évek első felében elkezdtek begyűjteni az egyházmegye egyházközségeinek levéltári anyagát, s a kecskeméti könyvtár és levéltár a Dunamelléki Egyházkerület Ráday Gyűjteményének fiókjává lett; anyagát Budapestre akarták szállítani, a presbitérium azonban saját kezelésében kívánta tartani. 1959-től mind a könyvtár, mind a levéltár szervezeti-
leg újra függetlenné lett a Ráday Gyűjteménytől, ám természetesen továbbra is kapcsolatban állnak. Ennek egyik megnyilvánulása, hogy mivel a Ráday Levéltár helyhiánnyal küzdött, s a 2019-es tüzeset tovább nehezítette helyzetét, több egyházmegye (Délpesti, Északpesti, Budapest-Északi, Vértesaljai Egyházmegye) anyaga (főként 1952 utáni iratok) a 2010-es évektől Kecskemétre került letétként a kerülettel kötött megállapodás értelmében. Itt őrizzük a Bács-Kiskunsági Egyházmegye teljes anyagát, valamint a régi, 1952 előtti Kecskeméti Egyházmegye iratait is.

A levéltár 2010-ben az egyházközség templom utáni második legősibb épületébe, az 1830-ban iskolai célra épült Ókollégiumba költözött, ahol két nagy raktárhelyiség, és egy feldolgozó-kutató szoba áll rendelkezésünkre. 2014 óta nyilvános magánlevéltárként működünk, a családtörténet-kutatókon kívül helytörténészek, történészek is megkeresnek bennünket, helyi lelképásztorok, tanítók életútját, munkásságát, az egyházközség, a templom és iskola történetét, illetve egy-egy korszak egyháztörténetét kutatva. Különböző pályázati források segítségével igyekszünk anyagunkat digitalizálni. Legrégibbi irataink, az első két anyakönyvünk (1712–1777; 1777–1803), a Jerney-gyűjtemény hat kötete és az iskolai értesítők nagy része már digitalizált. Célunk, hogy ezeket honlapunkon hozzáférhetővé tegyük. Ehhez levéltári keresőmodul kialakítása és feltöltése van folyamatban, aminek segítségével az elektronikus kutatási felületen digitalizált anyagaink elérhetővé válhatnak. Ez nemcsak a kutatás kényelmesebbé és gyorsabbá válását szolgálja, hanem irataink állagmegóvását is. A levéltárral közös szervezeti egységet alkotó könyvtár számos értékes helytörténeti témájú könyvével és folyóiratával, valamint gazdag kéziratárával szintén a kutatók munkáját segíti.

A források egy részének eltűnése, pusztulása ellenére a kecskeméti egyházközség levéltári anyaga olyan egységes és gazdag iratgyűjtemény, amelynek alapján nemcsak Kecskemét református gyülekezetének, de a Duna–Tisza közén élő reformátusságnak az élete, mindennapjai, a nagy történelmi sorsfordulókra adott válaszaik is jól rekonstruálhatók.

Szakirodalom

- Fogarasi, 2019 = Fogarasi Zsuzsa: Anyakönyvi események ábrázolásai a kecskeméti matrikulában. In: Kálvin hagyománya. Református kulturális örökség a Duna mentén. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum, Bp., 2019. 206–207.
- Földváry, 1898 = Földváry László: Adalékok a Dunamelléki Ev. Ref. Egyházkerület történetéhez, I. Werbőczy Könyvnyomda Rt., Bp., 1898.
- Győri L., 2017 = Győri L. János: A magyar református iskolaügy művelődéstörténeti beágyazottsága. In: Pompör Zoltán (szerk.): Alapvetés. Háttér tanulmányok a református iskolarendszer fejlesztéséhez. MRE Református Tananyagfejlesztő Csoport, Bp., 2017, 109–125.

- Iványosi-Szabó, 2022 = Iványosi-Szabó Tibor: Egy hódoltsági mezőváros lehetőségei és kálváriája. Kecskemét a kora újkorban. MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Kecskemét, 2022.
- Marton, 1915 = Marton Sándor: A kecskeméti ref. egyház megalapítása. In: Kecskeméti Nagy Képes Naptár az 1915. évre. Szerk.: Eötvös Nagy Imre. Kecskemét, 1915. 201–206.
- Kováts, 1932 = Kováts Andor: Vázlatok a kecskeméti jogakadémia történetéhez. In: Em-lékkönyv a Kecskeméten működő egyetemes református jogakadémia fennállá-sának századik évfordulójára 1831–1931. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyom-da-Részvénytársaság, Kecskemét, 1932. 1–79.
- Pólya, 1857 = Pólya József: A kecskeméti reform. főiskola történetének rövid vázlata. In: Soós Gábor (szerk.): Első évi programja a kecskeméti reformátum nagy gymnasiumnak 1856/7 tanévben. Kecskemét, 1857. 10–20.
- Szabados, 2000 = Szabados László: A Kecskeméti Református Kollégium története 1945-től az 1948-as államosításig. Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma, Kecskemét, 2000.
- Székely, 2022 = Székely Gábor: Reformátusok Kecskeméten a 16–18. században. ELTE BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2022.
- Tollas, 1958 = Tollas Béla: A kecskeméti református templom története. Kecskemét, 1958.
- Tollas, 1957 = Tollas Béla: A Ráday Levéltár kecskeméti fiókja. Levéltári Híradó 1957. 1–2., 79–85.

1. Tudósítás a templom leégéséről, 1678

H

M. y kik magunk kedelműj esküt Birak es polgarak
 papata hiton ualok, Tamas orban, Ugh Pall, Somoti
 Bonistor, Poch Janos, Agoston Janos, es mind az papirta
 Korostulallal egytemben adjuk tultara mindentek.
 Es mi hualunkat, kik lattjak es olussak, hagi arminemü
 dolgunk Uolt az Luther Krisztianak, az is, ygh kis
 Diplom feli, yji arant Eji egyfoltunk meg, mind
 az Uaras kispalán, hagi az önygi kis Diplom konyakunk
 meg, egyfolt, Elyin modon, hagi mighen kit fel
 Luffunk, es Ualak is kispalko Dörusmil konyak
 az Diplomot amak is, forint kispalko Uoltunk,
 yji mas kispalko amak felöltö mas ferdünk is,
 hagi addig Ualo so kispalko is kit felunk kispalko
 egyfolt, es yji is, yji mas kispalko Ualo so, az mind kispalko
 hagi abba, frank, yji mas, es kispalko kispalko is Dörusmil
 is, yji kispalko, Es ferdünk is, az do logdunk kispalko
 jagara, attak is mi hualunkat kit az Uaras ferd
 kispalko meg, az ferdünk, Es hual kispalko
 kispalko Ugh Mihaly fia Birak hualunkat, kispalko
 Uaras Ualo, az is London, Ualon yji ora kispalko

Amo Do 1 2 6 7

1564. ápr. 5

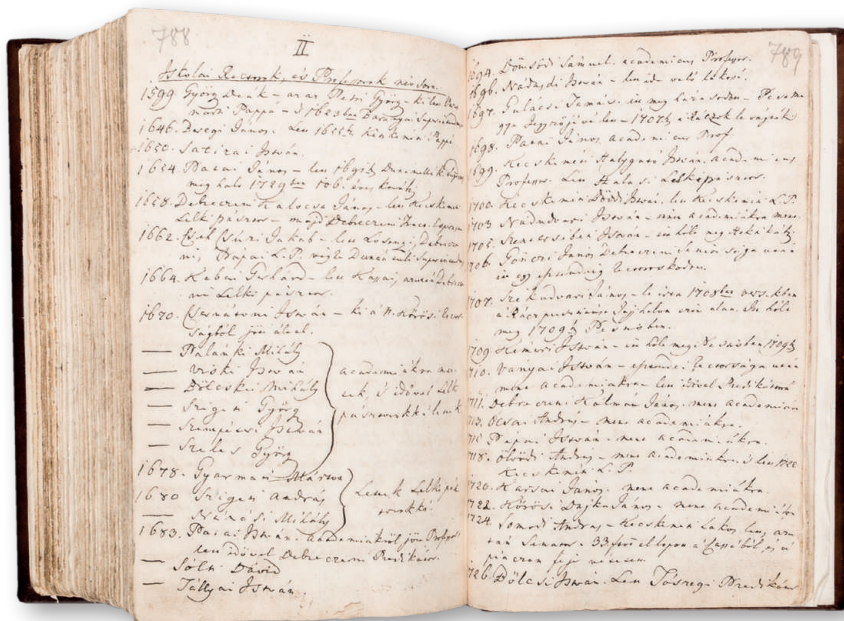
2. A Kecskeméti Végh Mihály főbíró házában 1564-ben aláírt egyezséglevél a katolikus és protestáns felekezet tagjai között a templomhasználatról (17. századi másolat)

Anno 1680 die 6. maji
 Mi Keckhemethen Lathoro Kovacs Istvan, és Mohacsi Halasz Miklos
 vallunk fel Konstantinopolban, as Demet Casparnak, as Fenes Portan
 lara Embereink mmt basuleses Urainkrol as Keckhemethi Uraink fejelen
 521. Aranyat, es harom Timonkint, ad mell penes harom holnap melta
 Budan as Assn Korak Sidorak meg kiel fizetni es es Jonas Hrusle, nevii
 Sidorak, pinten ugy as Kezelen adhatni mint ha esek ad basuleses
 szomelbek magak vettek fel, as mell fellyut meg int Arambal allo
 penzak et moven halogatas nekik, harom holnap melta mag kiel fi-
 zetni mindenesfjel, ad melunk (Borontagara, akis Demetrid; Porokti es
 Deakul icnak aramban as Szomelbek esek as meltek erre as
 dilagra bizonyosok in esek vaggunk.
 Kovacs Istvan. Mohacsi Halasz Miklos
 1680. Eujah, 5. Timon.

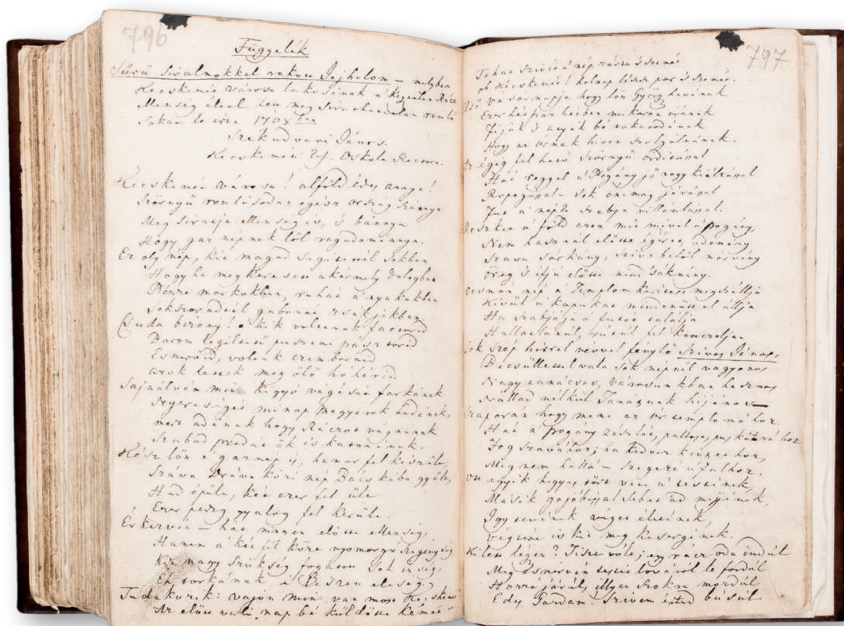
Totam Comunitatem scilicet emetientem die 6. May. 1680
 Aureos Lingularos et viginti unum, et tres timonos.

No videlicet die 6. gott tres Menes huc nonaginta dies tenetur
 predicta tota Comunitas scilicet emetientis, prout in Ex.
 hibitoribus, nempe, Cara Oglan, Ibrahim Koca, et Jonas Hruske
 Hebrais evidentijs, ratione Analytae Companiae Orientalis
 Viennensis patim et sine prolongatione exfoluere Aureos
 Lingularos, viginti unum, et tres timonos, id est 521 Aureos
 bonos in specie, quam predictam sumam in jurem Aureis
 bonis (iuxta scripta vestra latina et Hebraica) a bene
 memorata Compania huc in Constantinopoli in juratis scilicet
 accepimus. In cuius fidem, protestati ad hunc recognitionem
 Turcicam, Ungaricam, et Germanicam composuimus et huc
 scripsimus, et cum infrascriptis testimonijs confirmavimus.
 Datum Constantinopoli, sub sigillo.

4. A Kovács István és Mohácsi Halász Miklós kecskeméti református polgárok által Konstantinápolyban aláírt, 521 aranyról szóló váltó oldalai, 1680. május 6.

7. I. Anyakönyv. Rektorok és professzorok névsora

8. I. Anyakönyv. Székudvari János rác betöréséről szóló tudósításának részlete 1708

Batalka Krisztina

50 éves a BME Levéltár

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára 1972 óta gyűjti, szakszerűen rendszerezi és megőrzi a Műegyetem és elődintézményeinek, az azokon belül működő szervezeti egységeknek maradandó értékű iratait, beleértve az egyetemen működő társadalmi szervezetek, valamint kulturális és sportegyesületek történeti értékű iratait is. Gyűjti ezenkívül az egyetem jeles oktatóinak (irat)hagyatékait, az oktatók és volt hallgatók életútinterjúit, az egyetemi életükkel kapcsolatos személyes dokumentumokat. Az őrzött iratanyag mennyisége 1300 iratfolyóméter, amely 81 fondra tagolódik, és az 1846–2007 közötti éveket öleli fel.¹

A páratlan értékű forrásanyaggal való foglalkozás azonban jóval korábbra nyúlik vissza, mint ötven év. A Műegyetemen 1958-ban készült el az első javaslat az iratanyag rendezésére, miután felélénkültek az intézmény történetével kapcsolatos kutatások, és nyilvánvalóvá vált, hogy a történeti értékű iratok nincsenek használható, kutatható állapotban.² Az egyetem Rektori Hivatalának iratanyagát ugyan már az 1950-es évek eleje óta a Központi Könyvtár alagsorában tárolták, ám ennek szakszerű átvizsgálása, a további levéltárárett egyetemi iratok begyűjtése és rendszerezése, majd a felhasználás biztosítása csak levéltár létesítésével és szakemberek alkalmazásával volt lehetséges. Erre az 1969. évi 27. törvényerejű rendelet nyújtott lehetőséget. A műegyetemi levéltári anyag további sorsának kérdését Héberger Károly könyvtárigazgató kezdeményezésére az Egyetem Könyvtári Tanácsának 1970. évi november 19-i ülésén tárgyalták.³ Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az iratanyagnak mindenképpen egyetemi kezelésben kell maradnia, ám ezt – legalábbis átmenetileg – nem önálló, rektorhelyettesi felügyelet alatt működő levéltári intézmény, hanem a Központi Könyvtárhoz tartozó levéltári szervezeti egység biztosítsa. 1971. április 15-én a Magyar Országos Levéltár egyik osztályvezetője készített szakmai állásfoglalást, számszerűsítve azokat a dologi és személyi feltételeket, amelyek a levéltáralapításhoz szükségesek.⁴ A szakértői vélemény már támaszkodhatott annak

¹ 2021. december 31-i állapot szerint. A legrégebbi dokumentum 1846. június 25-i keltezésű, és az egyik legkorábbi elődintézmény, a József Ipartanoda tanszékvezetőinek kinevezését tartalmazza.

² BMEL VIII. 25/a. 17. doboz. I. 1537/1958. sz.

³ BMEL VIII. 25/a. Könyvtári Tanács 1969-70. évi ülései, 1970. november 19. 3–4. p.

⁴ A szakvéleményt készítő Jenei Károly levéltáros (1903–1983) 1939-től nyugdíjazásáig dolgozott levéltárosként több intézményben is. 1962-ben került a Magyar Országos Levéltárba, ahol ipartörténettel, elsősorban budapesti gyárak, nagyobb ipartelepek és üzemek, ipari vállalatok, pénzügyintézetek, földműves-szövetkezetek történetével foglalkozott. Vezető szerepet játszott a magyarországi ipar- és üzemtörténeti kutatások megszervezésében. Feldolgozta többek között a Gábor Áron Gépgyár, az Orion Vállalat, a Goldberger Gyár, a Nitrokémia Ipartelepek és az Ózdi Kohászati üzemek történetét. Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó 1994.

az egyetem összes szervezeti egységére kiterjedő felmérésnek az adataira, amely az őri-zetükben lévő iratanyagról készült.⁵ E dokumentum alapján született meg az 1971. május 10-i Rektori Tanács által megtárgyalt és elfogadott előterjesztés.⁶ A dokumentum két főben (levéltáros és levéltári segédező) határozta meg a szakszemélyzet számát, valamint azt is javasolták, hogy a levéltári helyiségeket valamelyik újonnan építendő egyetemi épületben jelöljék ki. Erre nagy szükség volt, hiszen a második hazai egyetemi levéltár 1972 februári indulásakor megkezdődött az addig begyűjtött iratok szakszerű rendezése, az ezt követően kiadott repertórium szerint a könyvtár 260 polcfolyóméternyi alagsori tárolókapacitásán 154,1 iratfolyóméternyi anyagot őriztek, a korábban hivatkozott felmérés pedig a szervezeti egységek őrizetében ennek sokszorosára derített fényt. Az első év munkáiról egyébként a BME első levéltárosa, Szögi László számolt be az egyetemi újságban.⁷

A maradandó értékű iratok további begyűjtése előtti akadály 1984-ben hárult el, amikor a Nagy Elemér által tervezett, a Bertalan Lajos utca és a Műegyetem rakpart sarkán álló Z jelű tanulmányi épület 10. emeletén levéltári célra kialakítottak egy 300 m²-es raktárhelyiséget a csatlakozó irodákkal. Ezzel megteremtődtek a folyamatos levéltári munka feltételei. Levéltáros végzettségű szakszemélyzet 1975–1984 között ugyan nem dolgozott a részlegen, ám azóta ez folyamatosan jellemző (néhány rövid évet leszámítva a rendszer-változás éveiben). 1993. január 1-jén a levéltári részleg elnyerte a szaklevéltári státust. A folyamatos iratátvételek miatt kb. 20 év alatt a Z épületi raktár is betelt, klimatikus viszonyai sem voltak megfelelőek, és az egyetem ingatlanfejlesztési elképzelései is arra felé mutattak, hogy a levéltár 2013 elején az egyetem központi épületében nyerjen elhelyezést.⁸ A nettó 50 millió forintból megvalósuló beruházással Magyarország egyik legkorszerűbb levéltári raktára jött létre 200 m²-en, két szinten a szükséges irodákkal.⁹ A fenntartó BME Országos Műszaki és Információs Központ és Könyvtár tervszerű kapacitásfejlesztésének köszönhetően pedig idén újabb raktárhelyiséggel bővíthetett a levéltár: a mobilállványzattal beépített és szintén automatikus fűtő- és légcserélő berendezéssel rendelkező, a campusudvar föld alatti egyik mélyraktárában mintegy 870 polcfolyóméternyi helyet biztosítottak.¹⁰ Összességében mind a raktári kapacitás polcfolyóméterét, mind a rajta elhelyezett iratanyag iratfolyóméterét tekintve tízszeres

⁵ A 13/1970-71. sz. rektori körlevélre érkezett adatszolgáltatás alapján kb. 3500 iratfolyóméternyi, ve-
gyesen maradandó értékű és selejtezhető iratanyag volt az egyetemi szervezeti egységeknél. BMEL
VIII. 35/a. 1. doboz, BME Levéltár iratai 1958–1972

⁶ BMEL VIII. 5/b. 1971. május 10-i Rektori Tanácsülés jegyzőkönyve 786–789. p.

⁷ Szögi László: Az egyetemi levéltárról. In: A Jövő Mérnöke 20 (1973) 4. 1973. február 10., 2.

⁸ Az 1. Műegyetemi Levéltári Napot 2013. március 13-án tartották, amikor ünnepélyes keretek között
került sor a levéltár új irodájának, kutatószobájának és raktárának avatására.

⁹ Cseh Gergő Bendegúz: Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2017. évi munkájáról és ellenőrzési
tapasztalataról. Levéltári Szemle 2018. 1. sz. 17.

¹⁰ A Z épületi raktár zsúfoltságból eredően a 2000-es évek közepétől az iratanyag egy része (pl. tanszéki
fondok) a könyvtár törökbálinti DEPO raktárában került elhelyezésre, ezek érkeztek vissza a campus
területére 2022 folyamán.

növekedés figyelhető meg az elmúlt 50 évben.¹¹ Az iratanyagot jelenleg 4 fő gondozza: két főlevéltáros (ebből egy levéltárvezető), egy történész végzettségű ügyvivő szakértő, illetve egy középfokú végzettségű levéltári támogató munkatárs (utóbbi az adminisztratív ügyeket és az igazolási tevékenység döntő részét folytatja). Mellettük 2 fő önkéntes segíti a munkát: egyikük a frissen nyugdíjba vonult, a BME-n több mint három évtizedet eltöltő főlevéltáros munkatárs, másikuk pedig egy korábban nyugdíjba ment pártszervezeti, rektori, majd könyvtári munkatárs.

Az iratállomány nemcsak az ország legrégebb és sokáig egyetlen műszaki egyeteme, hanem általában a műszaki tudományok és a felsőoktatás történetét tekintve is jelentős, esetenként elsőrendű forrásértékkel rendelkezik. A levéltár – köztörténeti vonatkozásokat is vizsgálva – az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének kutatásához például szinte megkerülhetetlen. Az igazgatói, rektori hivatali anyagot tekintve az egyetem egyik legkorábbi elődintézménye, a József Ipartanoda 1846-os megalakulásától kezdve összefüggő iratanyaggal rendelkezik. Szintén teljesnek mondhatók a különböző hallgatói nyilvántartások (törzskönyvek, szigorlati, államvizsga és doktori szigorlati jegyzőkönyvek stb.) sorozatai is. Dokumentumai közül a legnagyobb (intézmény)történeti forrásértékkel a különböző tanácsulési (egyetemi, rektori, kari) jegyzőkönyvek bírnak. Ezek egyben a nagyon gyakran előforduló personáliák iránti kutatói érdeklődés jelentős forrásai is, a különböző személyi nyilvántartások és irathagyatékok mellett. A magániratokat illetően 50 év alatt hatalmas bővülés történt a tanszékek és a családok segítségével: a levéltár alapítását követően mindössze egyetlen személyi hagyatéknak, Bánki Donát iratai kerültek be, míg 2022-ben már 30 nagyobb és 60 kisebb irathagyatéknak szerepel a nyilvántartásban.¹² Szintén jelentős mennyiségű egyéb levéltári anyag is fellelhető (500 tervrajz, 700 audiókazetta, kb. 10 ezer fotó), tovább gazdagítva az iratanyag forrásértékét.¹³

Egy évtizede – pályázati lehetőség kihasználásával – elindult az iratok online elérhetőségének biztosítása is: ezt a Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárával közös, a vezetéstestületi jegyzőkönyvek digitalizálására és publikálására irányuló NKA projektet követték a felsőoktatási levéltárak számára biztosított tömeges digitalizálási lehetőségek (nemcsak további NKA, hanem KDS forrásokból is). Emellett saját erőforrások felhasználásával is jelentős állományokat (pl. fotók) sikerült digitalizálni. Ma már több mint 200 ezer oldalnyi irat kutatható a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (1876–1991 közötti vezetéstestületi jegyzőkönyvek), a Múzeumtani Digitális Archívumban, azaz az egyetemi repozitóriumban (egyetemi épületek tervei, Egyetemi Értesítő, BME Sajtószemle, Rektori Hivatal ügyviteli segédletei), illetve egyéb adatbázisokban (pl. Múzeumtani

¹¹ Raktári kapacitás 1975-ben: 260 polcfolyóméter, 2022-ben kb. 2700 pfm. Iratanyag mennyisége 1975-ben: 154,1 iratfolyóméter, 2022-ben 1300 ifm.

¹² A múzeumtani iratállomány az egyetemi levéltárak közös adatbázisában itt érhető el: <http://univamflsz.hu/index.php/budapesti-muszaki-es-gazdasagtudomanyi-egyetem-leveltara> (A letöltés ideje: 2022. november 21.)

¹³ A levéltár fotógyűjteményéről ld. Batalka Krisztina: „Emlékeink tárháza” Online helytörténeti fotógyűjtemény a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. In: Per Aspera ad Astra 8 (2021) 2. sz. 69–80.

Topotéka).¹⁴ A digitalizált, de online nem elérhető iratállományok a levéltár kutatószobájában használhatók (személyi hagyatékok egy része, egyetemi fotótár vagy Budapest Főváros Levéltárának őrizetében lévő, velük közreműködésben rendezett és digitalizált műegyetemi pártiratok).

A fél évszázados évforduló jó alkalom arra, hogy a levéltárhasználati és hasznosulási adatokat is áttekintsük.¹⁵ A levéltár alapítása utáni első kutató Gyalay Mihály levéltáros volt, akinek neve minden szakmabeli számára ismerősen cseng helységnevtörténeti lexikon miatt. Kutatási témája akkor a földművelésügyi igazgatás kialakulása, ezen belül a mezőgazdasági felsőoktatás volt.¹⁶ A levéltár első regisztrált ügyfele pedig Örley Dénes gépészmérnök volt, aki 1935-ben végzett a Műegyetemen, itt volt tanársegéd, majd 60 éves korában kereste meg a levéltárat nyugdíjügyének intézéséhez. Az 1973-as első teljes működési év számai (9 kutató, 13 ügyfél) még azért voltak alacsonyok, mert kevesen ismerték a levéltárat és szolgáltatásait. A használati adatokról 1993, azaz a szaklevéltári státusz elnyerése óta állnak rendelkezésre folyamatosan információk, amelyeket 2021-ig bezárólag ismertetek. Azóta a kutatók száma összesen 705 fő volt, akik 1824 esetben keresték meg a levéltárat. 2018 óta biztosítja a levéltár a korábban említett elektronikus helyben kutatási szolgáltatást is, amellyel alig 20 esetben éltek eddig. Az ügyfélszolgálatot tekintve ezen időszakban a levéltár összesen 9231 esetben szolgáltatott adatot vagy adott ki igazolást (5481 darab igazolás és 3750 egyéb ügyfélszolgálati kérés intézése). A kiadott igazolások száma a levéltárba kerülő hallgatói törzskönyvi és okleveles nyilvántartások mennyiségével arányosan és folyamatosan növekszik (2016-tól kezdődően minden évben 300 darab feletti, míg az egyéb adatszolgáltatás száma stabilan 200 eset/év körüli). A megfelelő szolgáltatások alapfeltétele minden levéltárban a szakértelmet és időt igénylő, alaposan rendezett és leírt iratanyag. Ezt a többnyire nem látványos, de annál fontosabb munkát a hasznosulás adatai is visszaigazolják.

A levéltári anyag és munka hasznosulásának hagyományos felületei a különböző kiadványok és publikációk, ezek változatos műfajai jelentek meg a levéltár vagy az egyetem gondozásában (forráskiadvány, segédlet, monográfia, adattár, tudományos ismeretterjesztés), amelyek természetesen elérhetők online.¹⁷ A mindenkori BME levéltárosok által jegyzett, műegyetemi vonatkozású publikációk száma az MTMT adatai szerint megközelíti a félszázat. Ezek közül a legutóbbiak a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár „Trianon és a magyar felsőoktatás” többéves kutatási projektjében megvalósuló

¹⁴ Az online elérhető anyagok ismertetését ld. a <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/kutatas/e-kutatas> oldalon (A letöltés ideje: 2022. november 21.)

¹⁵ Az adatok forrása a levéltárban vezetett kutató- és ügyfélszolgálati nyilvántartás.

¹⁶ A téma Műegyetemen történő kutatásának magyarázata, hogy 1934–1945 között a mai Magyar Agrár- és Élettani Egyetem gödöllői campusa is az egykori Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezetében működött, mint Mezőgazdasági Osztály, így az egyetemi központi iratanyag számos vonatkozást tartalmaz.

¹⁷ A kiadványok elérési helyei: <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/kiadvanyok>, illetve https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_egyetemi_leveltari_kiadvanyok_bme/ (A letöltés ideje: 2022. november 21.).

műegyetemi témájú tudományos publikációk.¹⁸ A műegyetemi levéltári forrásokat használó kutatók munkáit is igyekszünk minél teljesebben gyűjteni. Nagyon fontos cél az is, hogy a műegyetemi levéltári anyag helyben is tudományos hasznosulást nyerjen, hiszen már a levéltár létrehozásának fontos indoka volt a belső kutatói igény megfelelő kielégítése. Az elmúlt évtizedekben sok BME-s oktató számos esetben kereste fel a levéltárat általában tanszék- vagy kartörténetek megírásához (egyikük egy év alatt 33 esetben). Az intézményben a BME doktoranduszai is kutatnak (főként az Építészmérnöki Karról), akik érdeklődése a klasszikus intézménytörténet-írástól e forrásanyag felhasználását tekintve szintén elmozdul a társadalomtörténeti megközelítés felé.

A kiállítások rendezése a legrégebbi és legalapvetőbb köznevelési hasznosulási forma. Már a levéltáralapítást követő évben készült egy tárlat az addig feltárt egyetemtörténeti érdekességekről.¹⁹ Azóta mintegy félszáz műegyetemi kiállításon szerepelt levéltári anyag, csak az utóbbi 10 évben 25 alkalommal. A rendezvények közül kiemelkedik a saját levéltári nap, amelyre 2013-ban került sor először. Azóta minden év márciusában, az egyetem több elődintézményének nevet adó József nádor névnapjához közeli időpontban igyekszünk megtartani a kollégáknak és az egyetemi polgároknak egyaránt szóló konferenciákat, amelynek megrendezését eddig minden évben támogatta az NKA. Tavaly a koronavírus járvány miatt az első online rendezvényünkre került sor, idén pedig a 10. alkalommal megszervezett alkalom egyben a levéltár alakulásának 50. évfordulóját ünnepelte.

A saját rendezvény megteremtése mellett jó lehetőség az egyetemi nyitott programokhoz való csatlakozás is, hiszen ezek tömegeket vonzanak a campusra. Korábban a Múzeumok Éjszakája, az utóbbi években pedig az inkább előtérbe kerülő Kutatók Éjszakája, illetve 2017-től az Emlékhelyek Napja alkalmaihoz kapcsolódva a levéltár raktárlátogatással, időszaki tárlatok készítésével vagy történeti séták vezetésével vesz részt.²⁰ Az egyetemi rendezvényekhez történő csatlakozás különösen sikeres eleme a BME Gyerekegyetem, amellyel 2015-ben a levéltárpedagógiai tevékenység is elindulhatott, idén már a hatodik alkalommal vettek részt gyerekek a nyári levéltári órákon, eddig összesen 600 diák.²¹

A tudományos igényű ismeretterjesztés kategóriájába sorolható Hónap dokumentuma sorozat 2017-ben indult el a levéltár honlapján. Az utóbbi években már előre meghatározott tematika mentén válogatjuk ki a forrásokat, nemcsak szórakoztató, hanem

¹⁸ A kiadványok elérési helyei: <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/kiadvanyok>, illetve https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_egyetemi_leveltari_kiadvanyok_bme/ (A letöltés ideje: 2022. november 21.)

¹⁹ Az első műegyetemi kiállításról ld. Végh Ferenc: Ritka levéltári kincsek kiállítása. In: A Jövő Mérnöke 20 (1973) 40. 1973. december 29. 2.

²⁰ A Kutatók Éjszakája a BME számára kiemelten fontos rendezvény minden év szeptember utolsó péntekjén. Az Emlékhelyek Napja rendezvénysorozat pedig 2017 óta jelent meg a BME-n, mivel az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján történelmi emlékhellyé nyilvánították az egyetemet, az ott történtek jelentősége előtt tisztelegve.

²¹ A műegyetemi levéltárpedagógiai tevékenységről ld. Batalka Krisztina: Levéltár-pedagógiai lehetőségek és tapasztalatok a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Levéltári Szemle 2019. 4. sz. 43–50.

10. Műegyetemi levéltári nap – 50 éves a BME Levéltár, 2022. november 16. (Fotó: Geberle Berci)

Dr. Kiss Márton a Pro Archivo Universitatis kitüntetéssel (Fotó: Homor Péter)

A BME Levéltár raktára (Fotó: Philip János)

kifejezetten edukációs céllal is.²² Ugyanakkor a nagyközönség leggyorsabban a közösségi médiában érhető el, így a levéltári munka mindennapjait és sokszor aktuális egyetemtörténeti érdekességeket közel egy évtizedes gyakorlattal bemutatva, a levéltár két közösségi médiafelületen is rendelkezik saját, kb. 2000 fő által követett oldallal.²³

A BME levéltárosai hagyományosan aktívak a szakmai közösségi életben is. A levéltár alapító tagja az 1993 nyarán megalakult Budapest–Gödöllői Levéltári Szövetségnek (2001-től Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség). Azóta a mindenkori munkatársak különböző vezetői tisztségekben, illetve titkárként és közös szakmai projektek résztvevőjeként támogatják a szakmai szervezet munkáját. Emellett a kollégák közül korábban az MLE vezetőjeként és titkáráként, illetve munkabizottságok tagjaként dolgoztak néhányan, egyikük pedig jelenleg levéltári szakfelügyelőként tevékenykedik.

Összességében a BME Levéltár a felsőoktatási levéltári területen a működési körülményeket és a levéltári anyag hasznosulását is tekintve az egyik legsikeresebb intézmény, amely a Műegyetemen belül is ismert és elismert. Erről nyertek megerősítést a résztvevők a 2022. november 16-án megrendezett 10. Műegyetemi Levéltári Napon is, ahol Czigány Tibor, a BME rektora az egyetemi hétköznapi részesének, valamint a múlt, a jelen és a jövő közötti kapocsnak nevezte a műegyetemi levéltárat, amelyet a történelem, a hitelesség, az információ és nélkülözhetetlenség fogalmakkal kapcsolt össze. Szóllás Péter, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Könyvtári és Levéltári Főosztályának vezetője valódi 21. századi szolgáltatásokkal rendelkező levéltárnak minősítette az országban másodikként alapított egyetemi levéltárat. Vajda Tamás, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség elnöke a szakmai szervezet erős pillérének nevezte egyik alapító tagintézményét. Marton József, a levéltárat is magában foglaló BME Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár főigazgatója pedig a megfelelő elhelyezési körülmények biztosítása mellett kollégái elkötelezettségét emelte ki. Az 50 évvel ezelőtti levéltár-alapítás körülményeit Szögi László címzetes egyetemi tanár, az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Bizottság kutatóvezetője, a BME első levéltárosa idézte fel. Batalka Krisztina levéltárvezető pedig életképekkel színesítve mutatta be a levéltári anyag elmúlt évtizedekben történő használatának és az ott dolgozók munkájának hasznosulására vonatkozó adatokat. Az ünnepi konferencia további részében a felsőoktatási levéltárak jelenéről és jövőjéről zajlott kerekasztal-beszélgetés.

A rendezvényen továbbá a hazai felsőoktatási levéltárügyért végzett példaértékű és kimagasló munkája elismeréseként Pro Archivio Universitatis (Az Egyetemi Levéltárért) elismerésben részesült dr. Kiss Márton nyugalmazott műegyetemi főlevéltáros.

²² <https://www.omikk.bme.hu/leveltar/honap-dokumentuma> (A letöltés ideje: 2022. november 21.).

²³ A BME Levéltár közösségi oldalai: <https://hu-hu.facebook.com/bmeleveltar/>, illetve https://www.instagram.com/bme_leveltar/ (A letöltés ideje: 2022. november 21.).

■ A levéltáros életpályákat bemutató interjúsorozat következő része dr. Szántó Lászlót mutatja be, aki 1990-től 2007-ig volt a Somogy Megyei Levéltár munkatársa, levéltárosa, főlevéltárosa, 1994 és 2005 között az intézmény igazgatóhelyettese is volt. A megye történetét kutató, ma is aktív közéleti szerepet vállaló levéltáros kapcsolata jelenleg is élő egykori munkahelyével.

Ötvöskönyiből Kaposvárra

Interjú dr. Szántó Lászlóval

Beszélgetőtárs: Farkas Péter

FP: Mikor és hol született? Milyen családi környezet, hatások jellemezték a gyermekkorát?

SZL: 1945. november 20-án születtem a Somogy megyei Ötvöskönyi községben, szegénysorú, 5 gyermekes parasztcsalád sarjaként. Apám korán elhagyott minket, így édesanyám betegsége miatt nővéreim láttak el minket az 50-es évek körülményei között. A család fenntartása mellett nővéreim az állami gazdaságban dolgoztak. A család, mivel az általános iskolában jó tanuló voltam, presszionáltak, hogy tanuljak tovább és a jövőben tanító legyen a hivatásom.

FP: Hol végezte az iskoláit?

SZL: Általános iskolai tanulmányaimat szintén Ötvöskönyiban, 1960-ban fejeztem be. 1964-ben a Nagyatádi Állami Gimnáziumban érettségiztem. Itt elsősorban a történelem és a földrajz voltak a kedvenc tantárgyaim, jó eredményeket is értem el. Ekkor még talán a földrajz, azon belül is a gazdasági földrajz állt hozzám a legközelebb. A nagyatádi járási könyvtárban szívesen bújtam az adatok sokaságát hozó gazdaságföldrajzi kiadványokat. Majd a gimnázium után a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szereztem meg történelem–földrajz szakos diplomámat. Debrecenben elsősorban a vendégoktatóként előadó Ránki György professzor az ELTE-ről volt rám nagy hatással, míg a földrajz területén Enyedi György professzorra igaz ez. Mindkettejük előadói stílusa, modora, újszerű vizsgáztatási módszerei engem is magukkal ragadtak. Külön ki kell emelnem Ránki György némiképp a korabeli kánonból kibeszélő szemináriumait, az ott számunkra kiadott motiváló feladatokat; itt ismerkedhettem meg először az idegennyelvű történeti szakirodalommal is. Ránki Györgynek és izgalmas kurzusainak is nagy hatása volt abban a döntésemben, hogy a 19. és 20. századi magyar és a nemzetközi történelem kezdett foglalkoztatni. Már az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának munkatársaként, 1988-ban védtem doktori disszertációmát az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Donáth Anna tanárnő vezetésével, a disszertáció témaköre pedig Karl Marx, Friedrich Engels és az angol munkásmozgalom kapcsolódási pontjai voltak. A Marx és Engels kapcsolatán fő csomópontként tekinthető téma feldolgozása során sok esetben nehezebben

elérhető nemzetközi szakirodalmat és forrásszövegeket is sikerült hasznosítanom, ekkor még leginkább szótárak segítségével, ami némiképp lassított is a munkafolyamaton.

FP: *Melyek voltak az első munkahelyei?*

SZL: Tanulmányaim után előbb Balatonbogláron, majd 1973-tól Kaposváron dolgoztam, ahol a szakmunkásképző iskolákban voltam kollégiumi nevelőtanár, valamint nagy örömmre tanítási lehetőséget is kaptam Horváth Gyula tanár úr hathatós segítségével. A következő nagy váltás az volt az életemben, amikor a Kaposvári Tanítóképző Főiskola marxizmus-leninizmus tanszékén oktathattam 1979 és 1986 között. Itt elsősorban a magyar munkásmozgalom története és a tudományos szocializmus tantárgyat oktattam. Eközben diplomát is szereztem az ELTE BTK tudományos szocializmus előadói szakán.

FP: *Hogy került kapcsolatba a levéltáros szakmával?*

SZL: A levéltáros szakmával 1986-ban kerültem közelebbi kapcsolatba. Ettől kezdve, egészen 1990-ig az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Archivumának vezetője voltam. Itt az addigra már a Somogy Megyei Levéltár kötelékébe távozó Andrassy Antal helyét vettem át. A pártarchívumot korábban vezető, a rendszerváltás éveiben azonban már a Somogy Megyei Levéltárban dolgozó Andrassy komoly, precíz rendező munkát végzett – ezt alátámasztja az a gyűjtés is, amely mintegy kutatásainak széles spektrumát összegzi, amely az 1848-as forradalom és szabadságharctól egészen a Kádár-rendszerig tartott. Az 1956-hoz kapcsolódó ügynevezett „Ellenforradalmi gyűjteményét” kutatásaim során én is sikerrel hasznosítottam – azonban a pártapparátussal való szakmai együttműködés nem volt megfelelőnek mondható, a munkákat erősen gátolta az alacsony, mindössze két fős létszám is. Andrassy Antal rendszeresen járt át a pártarchívumba és elsősorban az ő személye kapcsán kerültem kapcsolatba a Somogy Megyei Levéltárral. Én ekkoriban a kisebb, járási (Curgó, Tab, Fonyód említhető itt elsősorban) pártbizottságok iratainak szálankénti rendezését végeztem. Idő híján a nagyobb szervek, mint a Kaposvári vagy Marcali pártbizottság iratainak rendezése, már nem sikerült, közbejött a rendszerváltoztatás. Miután vélekedésem szerint szerencsés módon dőlt el a pártiratok sorsa, tehát érvényre jutott az az elv, hogy a megyei pártiratoknak „helyben” van leginkább a helye és nem egy központi, fővárosi irattárban, elkezdődött az iratanyag átköltöztetése a megyei levéltárba. Ebben a levéltári szempontból átmenetinek mondható időben, 1989 decemberében tanácsolta Andrassy Antal, hogy keressem fel a párttitkárokat egyéb, „bent ragadt” iratok ügyében, ekkor azonban már részükről „zárt szekrények” fogadtak, és arról tájékoztattak, hogy minden irat bent van már az irattárban. A rendszerváltást követően a Somogy Megyei Levéltár keretein belül dolgoztam, előbb levéltárosi, majd főlevéltárosi beosztásban. Természetesen a megyei levéltárban is elláttam a pártiratok referensi tiszt-ségét, valamint a pártarchívum iratanyagának költözésében is tevékeny részt vállaltam. Mindezek mellett a gyűjtőterületi munkában is részt vettem, ami nem volt tőlem idegen, tekintve korábbi munkakörömet. A gyűjtőterületi munka során – sajnálatos módon – nem egyszer tapasztaltam, hogy az államigazgatás szervei hogy őrzik az iratokat, elsősorban az 1945 után keletkezett iratok állapota – nem ritkán pusztulása – volt aggasztó, főként a tárolási körülményekre gondolok itt. Levéltárosi munkásságom kapcsán említésre méltónak gondolom, hogy az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága rendezése és

a vezető testületei jegyzőkönyvei napirendjegyzékének elkészítése alapján digitalizálták az 1956–1990. évi jegyzőkönyvek anyagát a Hungaricana és az Országos Levéltár programja során 2006–2007-ben. A Somogy Megyei Levéltárban 1993 és 1994 folyamán osztályvezetőként dolgoztam, majd 1994 és 2005 között igazgatóhelyettesként vettem részt az intézmény munkájának irányításában. A korábbiakhoz képest nagyobb felelősség és adminisztratív terhek mellett is kedvemet leltem ebben a pozícióban is. Az 1990. szeptember 1-jével kezdődő, 2007. december 31.-ig tartó munkaviszonyra a Somogy Megyei Levéltárban mind a mai napig szívesen emlékezem vissza. 2008. január 1. napjától kezdve nyugdíjas vagyok, de a közvetlen kapcsolatot a levéltárral nem vesztettem el, elsősorban kutatási céllal gyakran látogatom az intézményt, egészen napjainkig bezárólag.

FP: *Milyen céllal jött létre és milyen munkamódszerekkel dolgozott a Munkásmozgalmi Kutatócsoport Kaposváron?*

SZL: A Párttörténeti Intézet programjához kapcsolódva jött létre a Kutatócsoport Kaposváron is. A csoportnak én voltam a titkára. A Párttörténeti Intézet célja egy új munkásmozgalmotörténeti lexikon létrehozása volt, az új vezetői körre is kiterjesztve. A módszerünk elsősorban a Párttörténeti Intézetben történő levéltári kutatása volt, illetve a megyei pártanyagok is fontos részét képezték a kutatómunkánknak. Tanárok, a honismereti mozgalom tagjai és a megyei levéltár munkatársai segítettek a kutatást. A rendszerváltással azonban ez a projekt félbeszakadt és a Somogy Megyei Levéltár keretein belül sem folytatódott az ez irányú gyűjtést. Néhány elkészült interjú, illetve egyéb tematikus iratgyűjtés jelenleg is gazdagítja a megyei levéltár pártarchívumát. Egyébiránt bennem sem merült fel ennek a tevékenységnek a folytatása a rendszerváltást követően, amúgy is legalább 10 év kellett volna ahhoz megyei szinten is, hogy a tervezett munka igazán révbe tudjon érni.

FP: *Milyen irányú történeti kutatásokat végzett a Somogy Megyei Levéltárban?*

SZL: Mind az MSZMP Somogy Megyei Archívumában, mind pedig a későbbiekben a Somogy Megyei Levéltárban a referensei feladataim ellátása mellett nagyon szívesen végeztem történeti tárgyú kutatásokat. Leginkább Somogy megye történetéhez kapcsolódó, 19–20. századi, elsősorban politikátörténeti kutatásokat és írásaim döntő többsége is ezekben a témakörökben jelent meg. Az általam legfontosabbnak tartott publikációim a *Somogy Megye Múltjából* címmel kiadott levéltári évkönyvben jelentek meg, ahol először a dualizmuskori, majd az 1945. és 1947. évi nemzet/országgyűlési választások történetét dolgoztam fel. Nagy örömmel vettem részt az 1956-os forradalom somogyi eseményeinek feltárásában, erre 1991-től adódott lehetőség. Nemsokára, 1995-ben megjelentettem a Somogy Megyei Levéltár 1956-os anyagából egy dokumentumkötetet, amely *Az 1956-os forradalom Somogyban* címet viselte. Ennek a kötetnek a létrejöttében nagy segítséget nyújtottak a megye akkor még élő 1956-os elítéltjei, mint például a csurgói Kovács Andor vagy a Svájcban élő Poldesz Albert. Nagy Imre miniszterelnök befejezetlen önéletrajzána kiadásához – amely Viharos emberöltő címmel jelent meg a Nagy Imre Alapítvány gondozásában 2002-ben – a jegyzeteket és az utószót írtam. A 2006-ban *Snagovi jegyzetek* címmel megjelent Nagy Imre snagovi fogságban írott feljegyzéseiből összeállított forráskötet szerkesztési munkáiban is örömmel vettem részt. Mindkét említett

Diákokkal a Nagy Imre emlékszobában, 2010

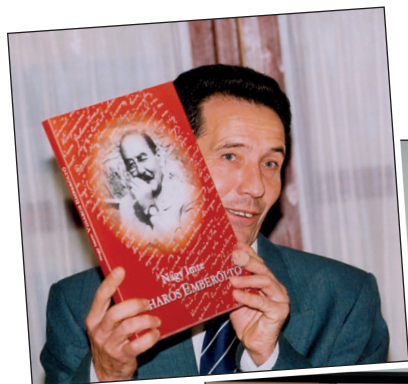

Somogy Megyei Levéltári Nap,
2005

munkában lelkesedéssel dolgoztam, mivel Nagy Imre miniszterelnök történeti szerepe a rendszerváltás óta érdeklődésem középpontjában állt, és motivált az a tény is, hogy apja Ötvöskönyiben született. A későbbiekben, 2017 folyamán felelős szerkesztőként valamint a kötet egyik szerzőjeként vettem részt az Ötvenhat Somogyban című kétkötetes levéltári kiadvány elkészítésében. A 2017-ben megjelent kötet már nemcsak mint forráskiadvány jelent meg, hanem az iratok közlése mellett esettanulmányokat is tartalmazott. Több írásom a megyei forradalmi események kapcsán, általános és egyedinek mondható kérdésekről, eseményekről a levéltári évkönyv mellett országos folyóiratokban is megjelent. Az 1956-os események mind a mai napig érdeklődésem, jelenleg is zajló kutatásaim elsődleges szelét adják. Az általam készített levéltári segédletek közül a *Kaposvári Városi Tanács testületi üléseinek 1950 és 1990 közé eső napirend-katalógusát* emelném ki, amely 2005-ben jelent meg a Somogy megye múltjából – Segédletek kiadványsorozatban. A helytörténeti irányultságú kutatásokat is rendkívül fontosnak tartom: négy önálló községtörténeti kiadvány elkészítésén túl egyik szerzője voltam több helytörténeti monográfiának is. Külön öröm volt számomra, hogy a szülőfalum krónikáját feldolgozó, 2020-ban Ötvöskönyi – Nyolc évszázad krónikája címmel megjelent helytörténeti monográfia egyik ötletgazdájaként és szerzőjeként szerepeltem.

FP: *Milyen közéleti tevékenységekben vett és vesz részt?*

SZL: Levéltárosi, történeti munkám mellett az 1995-ben megalakult Nagy Imre Társaság Somogy Megyei szervezetének elnökeként is funkcionálok, mintegy Nagy Imre mártír miniszterelnök és az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentős történelmi szerepének emlékezetét szolgálva. Ujságh Tibor volt 1956-os osztópáni elítélt javaslatára lettem a Nagy Imre Társaság szervezetének tagja. E tisztség adta lehetőséggel élve

A Viharos emberöltő című könyv bemutatóján, 2002

Polgár Tamás és Kiss Norbert Péter Szántó Lászlót köszöntik 75. születésnapján a Somogy Megyei Levéltárban

több 1956-os témát feldolgozó konferenciát is szerveztem, mindig igyekeztem a téma szakértőinek előadásaival megismertetni a forradalom és szabadságharc történetét az érdeklődő közönséggel. Sok esetben ezek az események a Somogy Megyei Levéltárral való hatékony együttműködésben valósulhattak meg: elegendő, ha csak az 1956-os forradalom és szabadságharc 40. évfordulójára, 2006-ban összeállított Kaposvári levéltári kiállítást említem. A kiállítás anyaga az 1956-os forradalom és szabadságharc somogyi eseményeinek dokumentumaiból állt össze. A Nagy Imre Társaság Somogy megyei szervezetében a mai napig aktív szerepet vállalok, szervezünk konferenciákat, kirándulásokat, amelyek mind Nagy Imre miniszterelnök életútjához, mind pedig a forradalom és szabadságharc eseménytörténetéhez kapcsolódnak.

FP: *Milyen tervei vannak a közeljövőben?*

SZL: Nyugdíjazásom óta is folyamatosan kutatom Somogy megye történetét, rendszeresen vendége vagyok a kaposvári közgyűjteményeknek, így természetesen a levéltárnak is. Jelen pillanatban az 1956-os forradalom és szabadságharc somogyi pedagógussorsait kutatom, ebből szeretnék egy nagyobb forrásközlő tanulmányt összeállítani a közeljövőben. Az 1956-os egyes somogyi események kapcsán tervezek a továbbiakban is publikálni. Nagy örömmel végzem az említett Nagy Imre Társasághoz kapcsolódó civil tevékenységet, a helyi programok, rendezvények szervezésében jelen pillanatban is aktívan és nagyon szívesen dolgozom.

FP: *Köszönöm szépen a tartalmas beszélgetést! A további munkához, kutatásaihoz sok sikert és jó egészséget kívánok!*

Egy keresztényszocialista egyházi politikus gondolatai és élete a 20. század első felének Magyarországon

Mózessy Gergely (szerk.): Griger Miklós feljegyzései.

Források a Székesfehérvári egyházmegye történetéből V.

*Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár. 2022. 263 p.
ISSN 1588-7847 ISBN 978-963-88071-9-9*

A történelmi eseményeket, helyzeteket eltérő nézőpontokból, sokfajta forrás alapján tárhatjuk fel, érthetjük meg, akár értékelhetjük is. A magyar levéltári hálózat könyvkiadói, forráspublikációs tevékenysége folyamatosan teszi elérhetővé a történész szakma és a történelem iránt érdeklődők számára a levéltárban őrzött forrásokat, amelyek lehetnek hivatalos szervek által keletkeztetett iratok, ego dokumentumok, naplók, visszaemlékezések vagy az egyházi közösségek, szervek által létrehozott egyházmegyei vagy plébániai iratok is. A magániratok, naplók, visszaemlékezések egy sajátos egyéni nézőpontból láttatják az egyénnel történt eseményeket, amelyek nemcsak róla szólnak, hiszen az adott szituáció is determinálhatja az egyén nézeteit, cselekedeteit. A magyar levéltárügy sokszínűségét bizonyítja az a forráskötet is, amely Griger Miklós sóskúti apátplébánosnak, politikusnak emléket állítva, kalauzol minket az I. világháborús, majd a két világháború közti Magyarország világába. Griger Miklóshoz a recenzió is van személyes kötődése, mivel Sopron vármegye választástörténetével foglalkozva a csornai választókerület képviselőjeként fellépő plébános személyéről, képviselői munkájáról a vármegyei lapok cikkein keresztül is szerezhetett információkat.

A Mózássy Gergely kiváló szerkesztésében megjelenő kötet Griger Miklóssal kapcsolatos ego dokumentumokat és hivatalos iratokat is tartalmaz. Griger Miklós a Felvidékről Sós-kútra kerülve 1912 és 1931 között látta el a sóskúti, majd 1938-ban bekövetkezett haláláig a bicskei plébánosi teendőket. Személyiségében a tett, a jobbítás szándéka folyamatosan jelen volt. Valószínűleg emiatt is vállalt politikai szerepet. A véletlen, de lehet, hogy az isteni gondviselésnek köszönhetően lett Csorna nemzet-, majd országgyűlési képviselője 1920 és 1935 között, majd később 1937-től haláláig a Lovasberényi választókerületet képviselte a parlamentben. Kortársai szerint is folyamatos harcot folytatott. Harcolt a sóskúti plébánia kegyurával a káptalannal, harcolt püspökével, Prohászka Ottokárral is, aki nem nézte jó szemmel politikusi szereplését, és harcolt a magyar kormánypárttal is hol ellenzékben, hol a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt kormánytámogató tagjaként, hol saját pártot alapítva a Legitimista Párt vezetőjeként.

A szerkesztői bevezető szerencsére nem egy kronologikus és lakonikusan összegzett pályaképet ad. A különböző aspektusokból megvilágított személyiség így még közelebb kerül az olvasóhoz. A magyar történelem sorsfordulóinak átélése, a krízishelyzetekben

elviselt események, jól mutatják egy ember karakterét. Griger Miklós a sorsfordító időkben személyes sorsával nem törődve mindvégig a hívek biztonságát és a rá bízott település békéjét tekintette elsődlegesnek. Griger kiváló szónok volt. E minőségében számtalan megjelenése volt, s beszéde maradt fenn, amelyekből néhány teljes szöveggel került be a kötetbe. Politikusi minőségében keresztényszocialistának tartotta magát, a nép barátjának. A forráskiadványban megjelenő szövegekből láthatjuk Trianonról, a revízióról, a legitimizmusról, s a földkérdésről alkotott véleményét.

Griger Miklós személyiségét a sóskúti plébánia historia domusában vezetett személyes bejegyzései által is megismerhetjük. A kiadvány felét kitevő szöveg a püspöki levéltárba plébániai letétként bekerülő 700 oldalas historia domus egy része. Griger az 1912 és 1931 közti időszak eseményeit sokszor évekkel a történészek után vetette papírra. Ne várjunk tehát napló jellegű kiadást! Az I. világháborút követő október/november eseményeit rögzítette naplószerűen. A szerkesztő, mint ahogy a bevezetőben is jegyezte, inkább tematizálva, mint a historia domus szerkezetét követve közölte a plébánia történetét őrző kötetből a 116 oldal terjedelmű részt. Nem tudjuk meg, hogy bizonyos közlések a historia domus mely lapján szerepelnek.

Griger és elődje, Kálmán Károly rövid életrajza után közel 70 oldalon keresztül, megfelelő magyarázó, szövegkritikai jegyzetekkel ellátva olvashatunk arról, ami egy közel 2600 lelkes településen, illetve Fejér vármegyében történt. A historia domus lapjain elevenedik meg egy káptalani kegyuraságú plébánia élete, a plébános által beindított egyházi misszós tevékenység, és magáról a közösség életéről is olvashatunk, továbbá megtudhatjuk azt is, hogy egy korabeli plébános milyen egzisztenciális körülmények között élt.

A magyar történelem sorsfordulóinak helyi eseményeiről, a forradalmak koráról részletes képet kapunk Griger Miklós feljegyzéseinek köszönhetően. Ezek a részek a korszak történészei által is felhasználható információkat tartalmaznak. Hogy zajlott az élet 1918–1919-ben egy kis településen? Kevés olyan alulnézetet bemutató ego dokumentummal rendelkezünk, amely ezen korszak mikrovilágát mutatja be. Egy-egy település helytörténeti munkáiban is hely- vagy forráshiány miatt ilyenfajta visszaemlékezéseket nem nagyon olvashatunk. Lehet, hogy egy hosszabb lábjegyzetet vagy a bevezetőben egy hosszabb bekezdést érdemes lett volna szentelni az események színterét adó Sós-kút település történetének., amely akkor Fejér vármegyéhez, 1946 január 1-től azonban már Pest vármegyéhez tartozott. Sós-kút történetét még érdekesebbé teszi az, hogy a település egy vegyes nemzetiségű helység, ahol a miséket is ennek megfelelően magyarul és „tótul” kellett tartania a plébánosnak. A Griger Miklós által írt historia domus rész faktografikus adatokat is tartalmaz. Az I. világháborúba bevonult katonák neveit is feltüntette a szerző, valamint a háborúban sérülést szenvedett, eltűnt, meghalt katonák neveivel együtt 518 sóskúti katonára találunk adatot. A forradalmak Fejér megyei papi áldozatainak is emléket állít feljegyzéseiben az apátplébános.

Mózessy Gergely szerkesztői bevezetőjében jelezte, hogy Griger által sajnos a politika boszorkánykonyhájába nem tudunk betekinteni. Az eseményeket csak néhány esetben, pár elejtett mondat alapján rekonstruálhatjuk, mint például az 1920-as csornai

választások kapcsán, amikor is Griger Miklós soproni plébános társainak mond köszönetet megválasztása után.

Griger 1931-ben Bicskére kerül át új szolgálati helyére, s ezzel a historia domus vezetése általa megszakad és a forráskötet első fejezete is véget ér.

A következő száz oldalban a szerkesztő Griger Miklós parlamenti és más alkalmakkal elhangzott beszédeit, s a megmaradt levelezésből néhány levelet szerepeltet a kötetben. 16 szöveget és Griger Miklós parlamenti beszédeinek táblázatos lajstromát is tartalmazza ez a rész. A közölt szövegek kronologikus sorrendben követik egymást. Griger Miklós felszólalásain, beszédein keresztül a magyar történelem sorskérdései tűnnek fel. Az I. világháború idejére eső szentbeszédei az itthon maradottaknak kívánnak vigasztalást nyújtani. Ezek a szentbeszédek nem voltak rövidek, mint ahogy parlamenti felszólalásai sem. Olvasásukkor néha nehéz haladni, de megéri követni az egyházi politikus mesterien felépített szónoklatait.

Griger parlamenti beszédein keresztül képet kaphatunk arról, hogy a kor egyházi keresztényszocialista politikusai közül az egyik legradikálisabb hogy gondolkodott bizonyos kérdésekről: földkérdésről, királykérdésről, a 20-as évek gazdasági válságáról, hazánk európai helyzetéről, Trianonról, a szociálpolitikáról, a hitről, a papi hivatásról, a zsidókérdésről. Az országos események mellett a megye történetének egyes fontos pillanatait, így az októberi forradalom idején történt legendás megyegyűlést is megörökíti mint résztvevő. A politikus beszédei kapcsán nem csak makrotérségben gondolkodott. Az általa ismert terület, települések, emberek élete elevenedik meg beszédeiben. Ő nem a mai, való világtól elzárkózó politikus volt.

A kötet mindezek miatt nem csak egy személynek állít emléket. Sósút és Fejér vármegye történetének feldolgozásához is elengedhetetlen kiadvány született, makro- és mikrotörténelem egyben egy egyházi személy – aki egyben politikus is – szemszögén keresztül.

A kötetet rövidítésjegyzék és néhány oldalas képmelléklet zárja.

Griger Miklós nem hagyott gazdag levéltári magánhagyatékot az utókorra. Ha nem lenne a historia domusba bekerült 100 oldalas szövegrész, akkor a hivatalos dokumentumokon kívül szinte semmit sem tudnánk a neves Fejér megyei egyházi személyről és politikusról. És ha Griger Miklós nem rögzíti szubjektív feljegyzéseit a plébánia történeti kötetébe, akkor természetesen róla is, a térségről is kevesebbet tudnánk. Vallásfelekezettől függetlenül vajon hány ehhez hasonló kötet heverhet még elhagyott plébániák sötét szekrényeiben?

Köszönet Mózessy Gergelynek mint levéltárosnak és mint szerkesztőnek is, hogy a kötetet 2006-ban a püspöki levéltár begyűjtötte és hogy a forrást 2022-ben kiadta.

A szerkesztő bevezetőjében azt emelte ki, hogy a kötet létrejöttéhez a Covid járvány követelte bezárkózás, elmélyülés adott lehetőséget. Bár látjuk, hogy a levéltáros munkája lassan nem engedi meg ezt, de bízunk abban, hogy a sorozat folytatásában azért további több hasonló értékes kötet és a benne hordozott történeti információ kerül napvilágra!

Polgár Tamás

Beszámoló az MLVT 2022. május 26–28. között tartott tatabányai vándorgyűléséről

A 2004-ben Önkormányzati Levéltárak Tanácsa néven létrejött, mai nevén Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) 2022 tavaszán Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltárának hathatós közreműködésével Tatabányán tartotta meg éves vándorgyűlését, amelynek sikerét mutatja, hogy a tagság jelentős részben képviselte magát.

Hagyományosan a vándorgyűlés első napján került sor a Bősze Sándor-díj átadására, immár hetedik alkalommal. A 2016-ban először kiosztott díjat dr. Á. Varga László kapta meg,¹ következő évben dr. Dominkovits Péter,² 2018-ban dr. Bariska István,³ 2019-ben Kujbusné dr. Mecsei Éva. 2021-ben két díj átadására került sor, mert bár 2020-ban is volt díjazott, de a világjárvány miatt akkor személyesen nem vehette át az elismerést dr. Horváth Ferenc.⁴ 2021-ben dr. Erdész Ádám⁵ lépett a Bősze-díjjal elismertek sorába.

Az említett hetedik alkalommal, 2022-ben az elnökség a Bősze Sándor-díjat dr. Tilcsik Györgynek, a Vas Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatójának ítélte oda.⁶

Dr. Tilcsik György

¹ <http://www.archivportal.hu/hu/blog/bosze-sandor-dij/> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

² https://mnl.gov.hu/mnl/gymsmsl/hirek/dominkovits_petert_bosze_sandor_dijjal_tuntettek_ki (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

³ <https://www.sopronitema.hu/hirek/varosi-hirek/leveltari-vandorgyules> utolsó letöltés ideje: 2022. 08. 31.

⁴ <http://www.archivportal.hu/hu/blog/bosze-sandor-dij-1/> utolsó letöltés ideje: 2022. 08. 31.

⁵ <https://www.gyulatelevizio.hu/2021/10/15/kimagaslo-munkajaert-kapott-dijat-erdesz-adam/> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

⁶ <http://www.archivportal.hu/hu/blog/tilcsik-gyorgynek-iteltek-a-bosze-sandor-dijat/> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

Az MLVT-vándorgyűlés első napján két előadás hangzott el. Bényei Balázs, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Levéltári Főosztályának tanácsosa „A levéltári ágazati irányítás aktuális feladatai” négy témakörben (Kodifikációs feladatok; közhatalmi aktusokkal kapcsolatos feladatok; pénzügyi feladatok; koordinációs, ágazati irányítási feladatok) fejtette ki a szakmai irányító minisztérium álláspontját.

2019–2021 között megtörtént a levéltári törvény átfogó vizsgálata, amelynek egyik legfőbb eredménye az MNL hatósági feladatkörének megteremtése, egyrészt az irat közirati minőségének megállapításával összefüggő hatósági eljárással, másrészt a köziratok védelmére indítható hatósági eljárással kapcsolatban. Megtörtént a szabályozás a köziratoknak egyházi levéltárakba történő átvételi rendjére vonatkozóan. A következő, már aktuális kérdés az, hogy a vallási felekezet által fenntartott levéltárak miképp lesznek képesek a feladatnak megfelelni. A szakmai rendeleteken is módosítások történtek. A minisztérium pénzügyi forrással is támogatja a levéltárak szakemberképzését, így 2022-ben mintegy 80 millió forint működési célú támogatás szétosztására nyílik lehetőség. A jövőbeni legfőbb feladatok közt szó esett az elektronikus iratkezelés jelentette kihívások kezeléséről, az E-levéltári rendszer tervezett kiterjesztéséről, az iratképzőknél felhalmozódott papíralapú maradandó értékű iratok levéltári átvételének megvalósításával kapcsolatos nehézségekről. Célként fogalmazható meg a közfeladatot ellátó szervezet iratkezelésével kapcsolatos feladatok fejlesztése és a „megőrzés eredetiben” minél szélesebb körű megvalósítása az állományvédelmi kapacitások fejlesztésével.

Kosztó Gyula, a Clio Intézet történésze „A levéltárak helyzete, a levéltári kutatás lehetőségei Ukrajnában az orosz–ukrán háború árnyékában” címmel tartotta meg nagy érdeklődést kiváltó előadását. Forrásként a levéltári szolgálatok által hivatalosan, főképp a Facebookon keresztül⁷ megosztott híreket használta fel és személyes ismeretség által beszerzett, de ellenőrzött adatokat. Ismertette a levéltári anyag védelmét szolgáló központi utasításokat, amelyek eredete nem mai keletű, hisz Ukrajnában gyakorlatilag 2014 óta történtek fegyveres megmozdulások, amelyek a közgyűjteményekre is hatással voltak. A levéltárügy legfőbb szerve az Ukrán Levéltári Szolgálat (Державної архівної служби України), ahol a támadás után 2022. március 3-án felmondtak minden együttműködést az Orosz Föderációval. Felhívással fordultak a Nemzetközi Levéltári Tanácshoz: zárják ki Oroszországot a tagok közül (ez március 11-én meg is történt). Anatolij Kromak főigazgató 20 országtól kapott támogató levelet, Hollandia, Anglia, Csehország, Lengyelország eszközöket is küldött. Március 3-án Ukrajna minden az Orosz Föderációból és Fehéroroszországból érkező megkeresés, hivatalos levél megválaszolását megtiltotta. Minden közlevéltár bezárt, a munkatársak bejártak, de a kutatószolgálat nem üzemelt tovább. Március 4-én megjelentek az iratmentésről szóló módszertani utasítások (2014-2019 / Luhanszk, Donyeck, Krím). Március 7-én elhangzott a felszólítás a világhoz „állítsák meg népünk és kultúránk, örökségünk Oroszország általi pusztítását!”

⁷ A kijevei régió állami levéltárainak FB oldala: <https://www.facebook.com/dako.gov.ua>; (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

Biztos információk csak azon levéltárakat ért károkról állnak rendelkezésre, amelyek a Kijev felett megszállt, majd felszabadult ukrán területeken fekszenek, így a bucsai és a vishorodi járásban. A területen általános hírzárlet van, aminek megsértőit büntetik, így nehéz pontos információkhoz jutni. Anatolij Kromak május 17-én így nyilatkozott: „Az állam többet tett 2022-ben, mint 2014-ben, amikor a Krím és Donbasz egy része megszállása miatt gyakorlatilag minden elveszett, ami azokon a területeken maradt. [...] a kiürítés kérdése az, hogy minden terület tűz alatt van, nem jött létre megfelelő levéltári infrastruktúra, a páncéltermek zsúfoltak, az evakuálás pedig nem mindig 100%-os. Ugyanakkor a háború korai napjaiban a levéltárosok »elég eredményesen dolgoznak«, így a veszteségek kisebbek.”

Ami bizonyosan tudható, hogy február 25-én rakétatámadás érte az Ukrán Nemzetbiztonsági Szolgálat Csernyigovi Területi Levéltárát, ahol több mint 13 000 ügyirat elégett. A borodjanszki és vishorodi járási levéltárban főképp anyagi eszközökben esett jelentős kár, még a bucsai járásához tartozó irpinyi levéltár anyagai is jelentősebb károsodás nélkül átvészelték a megszállás időszakát. A Harkovi Területi Állami Levéltár épületét rakétatámadás érte, de a hírzárlet miatt az előadás időpontjában a károk mértékéről hitelt érdemlő információ nem állt rendelkezésre.

Kenyeres István az NKA Könyvtárak és Levéltárak Kollégiumának vezetőjeként ismertette a Kollégium új összetételét, terveit. A kultúrstratégiai intézmények – így a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) is – a 2019. évi CXXIV. tv. alapján más forrásból nyernek támogatást, NKA forrásokra nem pályázhatnak a jövőben. Az NKA részéről 2021. II. félévére levéltári területen 32 millió forint forrás állt rendelkezésre, amelyre 35,5 millió forint forrást igénylő pályázatot nyújtottak be.

A pénteki szakmai napon elsőként a szakmai továbbképzési lehetőségekről esett szó. Hermann István (Budapest Főváros Levéltára, tudományos-szakmai főigazgató-helyettes) a BFL által akkreditált levéltári továbbképzéseket mutatta be. A kulturális szakemberek továbbképzéséről szóló 32/2017. (XII. 12.) EMMI-rendelet előírja öt évre szóló képzési terv és a tárgyévre szóló beiskolázási terv készítését, ezenkívül lehetőséget biztosít a képzés költségeihez való hozzájáruláshoz. A BFL a munkatársak napi munkában felmerülő tudásbeli és kompetenciahiányaira reflektáló, készségeit és ismereteit rugalmasan, azonnali „beavatkozás” útján fejlesztő képzéseket tervezett megvalósítani, amelyek sokszor adottnak vett ismeretek továbbadását (pl. irodai programok használata), gyakran csupán párórás képzéseket (pl. szerzői jogi ismeretek) jelentettek vagy olyanokat, amelyek jellemzően nincsenek a képzési kínálatban, mivel speciális szakembereket igénylő tudás kell hozzá (pl. német iratolvasás). A BFL munkatársai részére a következő kurzusok megszervezése valósult meg külső előadókkal: német iratolvasási gyakorlat, adatvizualizáció, videókészítő és -vágó ismeretek, szerzői jogi, adatvédelmi alapismeretek és a kutató- és ügyfélszolgálati munkatársak, valamint a vezetők részére pszichotrénings. A belső képzéseken kívül négy, 2027-ig érvényes akkreditációval rendelkező képzés tananyaga készült el: állományvédelem levéltárosoknak, nyitott levéltárak (közművelődés, levéltár-pedagógia), digitális levéltár (e-levéltári feladatok, adatbázis-építés) és a levéltármenedzsment területen. Két online formában elérhető képzés kidol-

gozása is megvalósult: „preventív állományvédelem és digitalizálás a levéltárakban” és „múltunk megőrzése és megismertetése – adatbázisépítés” címmel.⁸ Elsőként a 15 órás akkreditált állományvédelmi képzést sikerült megtartani tavasszal, 15 fő részvételével. A többi meghirdetésére ősszel, illetve 2023 tavaszán kerül sor.

Zádor Viktória felnőttképzési szakmai vezető (Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ) „Képzések levéltári munkatársak számára” című előadása az általuk kulturális szakembereknek tartott képzéseket mutatta be, amelyekből a levéltárosok részére ajánlottakat (kulturális közösségfejlesztés gyakorlata; digitális tartalmak előállítás a múzeumi ismeretátadáshoz; pályázatírás és projektmenedzsment; frontszemélyzeti képzés a kulturális intézmények látogatóbarát szolgáltatásainak fejlesztéséhez; PR, marketing, kommunikáció modul) részletesen ismertette. A képzések 30 órásk és tartalmuktól függően online vagy offline végezhetőek el, sikeres elvégzésük esetén akkreditált tanúsítványt nyújtanak.

Vajda Tamás levéltárvezető (Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Levéltára) „Dokumentumfeltárás a Kolozsvári Egyetem fél évszázadának történetéből (1872–1921), avagy kicsi a bors...” című előadásában hosszú évek aprólékos gyűjtőmunkájának eredményét mutatta be. A Szegedi Tudományegyetem elődintézményeinek levéltári anyagai hosszú évtizedekig nem, vagy csak szűk körben voltak hozzáférhetőek az azokat őrző romániai közgyűjteményekben. Vajda Tamás egyetemista segítőkkel – alternatív levéltári gyakorlonoki program keretében – kis költségvetéssel, sokszor magánérőből gyűjtöttegyűjti össze digitalizált másolatban az egyetem elődszervezeteinek iratanyagát. Az egyik legjelentősebb gyűjtés a Kolozs Megyei Levéltár 315. fondjából, a Ferenc József Tudományegyetem irataiból történt. Különbőféle pályázatok segítségével eddig kb. 300 000 oldal levéltári és mintegy 356 000 oldal könyvtári dokumentum fényképezését végezték el; köztük kiemelkedően értékes a hallgatói nyilvántartások sorozata. Az ott őrzött rektori hivatali iratok és a Bölcsészettudományi Kar iratanyaga mintegy 700–900 000 oldalnyit tesznek ki, így maradt még jövőbeni feladat is. A Maros Megyei Levéltár 576. fondja, az Orvosi Kar irataiból az 1872–1919 közti időszakból mintegy 40 000 oldalnyit sikerült lefotózni. Erdély területén további gyűjtéseket végeztek a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban és a különböző magyar vallásfelekezetek könyvtáraiban. A projekt során eddig a különböző közgyűjteményekből 796 000 oldalnyi, szegedi egyetemi vonatkozású iratot sikerült lefényképezni, összegyűjteni.

Lakatos Andor igazgató (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár) – Vajk Ádám levéltáros (Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei) az egyházi levéltárak közös E-kutatási platformját mutatták be. 2011 óta tíz hazai egyházi levéltár építette ki saját online kutatási rendszerét (alacsony előfizetési díjak visszaforgatásával) a felmerülő igények kielégítésére, több felhasználó elérésére és egyúttal kapacitásnövelő céllal (virtuális kutatóterem létrehozásával.) A létrehozott platformon több mint 3000 regisztráció történik évente, amelynek kétszerese-ötszöröse a kutatási esetek száma. Mára or-

⁸ A képzések ingyenesek és a következő felületen érhetőek el: <http://e-learning.bparchiv.hu/> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

szágos lefedettségű E-kutatás szolgáltatás jött létre több mint 3 millió felvétellel (6 millió oldal). A szolgáltatást elősegíti a bankkártyás fizetés és a fintech megoldások, így a valós idejű hozzáférés, amely rögtön regisztráció után igénybe vehető. A honlaphoz használt Drupal 9 alapú tartalomszolgáltatás megbízható, a levéltárosok felé szofisztikált jogosultságkezelést tesz lehetővé. Az egységes felhasználói adatbázis biztosítja, hogy egyetlen regisztrációval minden levéltár közzétett adatbázisához hozzáférjen a jogosult kutató. A jövőbeli fejlesztési elképzelések között szerepel a veszprémi pilotként induló teljes szövegében kereshető anyakönyvi adatbázis projekt, valamint egy még nagyobb ívű elképzelés: interaktív openstreetmap-alapú térképes keresősegédlet családkutatáshoz Geo-hivatkozásokkal és GPS adatokkal, ami egyúttal kezeli a történeti helységnév-, filiació és közigazgatási változásokat is.

Szatucsek Zoltán (MNL Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Uniós Projektek Igazgatósága) a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia eddig eltelt három évéről tartott előadást. Bevezetőjében felidézte, hogy az európai digitális fejlesztési stratégiák írták elő a tagállamoknak, hogy 2024-ig a nemzeti kulturális örökség körébe tartozó digitalizálendő emlékek feldolgozását valósítsák meg, ennek eredménye lett, hogy a Kormány 1404/2017. (VI. 28.) Korm. határozatában elfogadta a Digitális Nemzet Fejlesztési Program részeként számára bemutatott Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégiát,⁹ majd az emberi erőforrások minisztere előterjesztése alapján az 1175/2018. (III. 28.) sz. határozatában a KDS 2018–2021. akciótervet. A megvalósításra szánt források és a tényleges költségvetés azonban jelentősen eltért. A levéltári terület forrásait az akcióterv 2482 millió forintban határozta meg, amelyből a 2019. évre eső költségvetés 669 millió forint helyett 230 millió, a 2020. évre eső 945 millió forint helyett 171,5 millió, a 2021. évre szánt 700 millió helyett pedig 140,2 millió forint lett. A központilag megvalósítandó – valamennyi közgyűjteményi területet érintő – fejlesztések is hasonló „karcsúsítást” szenvedtek el. A Belügyminisztérium irányításával a NISZ Zrt. elkészítette a NAP – Nemzeti Adattár Projekt tervezetét, amelyben a NAP infrastruktúrája tette volna lehetővé a közgyűjteményi tartalmak többcélú felhasználását. Ahhoz, hogy ezeket a célokat elérhessük, szükség van az országos szintű együttműködés kialakítására a digitalizálás területén. Az együttműködés azonban nem merül ki a feladatok megosztásában és koordinálásában, a hatékony közös munkához elengedhetetlenül szükséges az egységes módszertan alkalmazása is. Ennek segítésére a KDS-ben meghatározott közgyűjteményi szereplők, azaz a Magyar Nemzeti Filmarchívum, az MTVA Archívuma, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Levéltár és a Forum Hungaricum Nonprofit Kft., valamint szakági szakértők közösen kidolgozták a Fehér Könyv. Módszertani útmutató a közgyűjteményi kulturális örökség digitalizálásához és közzétételéhez című kiadványt.¹⁰

⁹ <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/tartalom/kds-kozgyujtemenyi-digitalizalasi-strategia> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

¹⁰ https://ommik.hu/media/attachments/2019/12/09/fehr_knyv.pdf (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

Levéltári területen a hároméves projekt legnagyobb eredményének az aggregációs platform bizonyult. Az Elektronikus Levéltári Portálba integrált UNIVA és ARCA szolgáltatások mellé az MNL a szaklevéltárak számára hoztol egy AtoM alkalmazást, s a szolgáltatás a jövőben kibővíthet a BFL által az önkormányzati levéltáraknak fenntartott hasonló szolgáltatással. Tartalomfejlesztés területén 2019-ben 1 992 522, 2020-ban 1 988 479, 2021-ben 2021 – 1 850 038 felvétel készült összesen 25 levéltár gyűjteményéből. Az MNL anyagai mellett sor került olyan értékes iratanyagok digitalizálására és közzétételére, mint

- Budapest pesti részének telekkönyvi betétei 1878–1926
- Közjegyzői iratok
- Pest szabad királyi város 1849 és 1873 közötti tanácsülési jegyzőkönyvei
- Buda szabad királyi főváros 1861–1872. évi tanácsülési jegyzőkönyvei
- FŐFOTÓ-gyűjtemény
- MTA középkori oklevelek
- Soproni periodikák
- Borsod és Somogy középkori oklevelek
- Felsőoktatási Levéltárak testületi jegyzőkönyvei
- és emellett olyan kuriózumokra, mint az MNL üveglemez-gyűjteménye.

A szolgáltatásfejlesztési feladatokkal kapcsolatban a fenntartó elvárása az volt, hogy innovatív, élményszerű reprezentációkkal segítsék a levéltárak az új célcsoportokat, az oktatást és a turizmust. Az MNL ennek részeként fejlesztette tovább a Mátyás emlékévre készült uralkodói itinerárium szolgáltatását, valósította meg az I. világháború gyűjteményhez kapcsolódó adatvizualizációs megoldást, az Oktatólapok új platformra helyezését és tartalmi fejlesztését, valamint kutatószolgálati videókkal és podcastokkal népszerűsítette a levéltári szolgáltatást. A szolgáltatásfejlesztések eredményeként 2020-ban az MNL honlapjának látogatottsága 38%-kal, az Elektronikus Levéltári Portál forgalma 38%-kal, az AdatbázisokOnline forgalma 50%-kal nőtt. 2021-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum kezdeményezte a KDS2.0 előkészítését, az előterjesztés azonban a döntéshozatali folyamaton nem jutott túl. Csak remélhető, hogy az új kormányzati szervezeti felállásban a munka az eredeti célokkal összhangban folytatódhat.

Szabóné Maslowski Madlen levéltáros – Mucsi László levéltáros (MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára): „Kutatóbarát levéltár – online térben? Oktatóvideók az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában” című előadásában egy szerény költségvetéssel, ám annál nagyobb lelkesedéssel megvalósított projekt eredményeiről számoltak be. A szolgáltató levéltár egyik célja, hogy becsalogassa a nagyközönséget a levéltárba, akár kutatóként is, ugyanakkor ezt megnehezíti, hogy a levéltár egy speciális világ, amelyben a kezdő kutatónak nehéz eligazodnia. Bár az online térben történő ügyintézés meggyorsítja a kutatást, a regisztráció és a levéltári kérések online leadásakor a személyes kapcsolat hiánya a kutatás megkezdésénél sokak részére nem könnyíti meg a kezdeteket. Ha kutatásra buzdítjuk az embereket, segítenünk kell abban is, hogy a kutatás sikeres legyen. Ennek elősegítése érdekében a következő célokat fogalmazták meg a kuta-

tók tájékoztatása/oktatása terén: a kutatónak legyen annyi ismerete a levéltárról, hogy az érintett levéltárba be tudjon iratkozni; ha ez megtörtént, akkor értelmezhető, releváns kutatási témát és évkört adjon meg; az elektronikus kikérés bevezetésekor legyen megfelelő ismerete, hogy ki tudja választani azokat a tételeket, amelyekre ténylegesen szüksége lesz, és ha ellátogat az intézménybe, hatékonyan tudja használni a levéltári anyagot.

Az ehhez szükséges segédanyag megvalósítását videós formátumban képzelték el, mivel a levéltári munka egyre több aspektusa tolódik az online térbe, így a segítségnyújtás is. Tudomásul kell venni, hogy az emberek olvasási hajlandósága egyre kisebb, a videós formátum a leírt szövegnél hatékonyabb, mert audiovizuális és bármikor visszanezézhető. A projektnek előzményei is voltak a 2020 decemberétől készült „(Köz) történetek” című videósorozat.¹¹ A projekt során választ kerestek arra, miért sikertelen a kutató, melyek a levéltári kutatás buktatói? Néhány példa erre: ha témája szempontjából rossz levéltárban próbálkozik, el kell magyarázni számára, hogy mely levéltárnak mi az illetékessége, gyűjtőköre. Ha háttérismeretek hiányában rosszul választ témát, fel kell hívni a figyelmét arra, hogy a kutatás megkezdése előtt érdemes tájékozódni a téma szakirodalmáról, az elérhető forrásokról. Egyeseket a „kutatóbarát levéltár” szlogen vezet félre, s azt feltételezik, hogy pár órán belül a levéltáros által kidolgozott témával fognak távozni az intézményből. Tudatosítani kell az érdeklődőkben, hogy a kutatás időigényes, elmélyült tevékenység, ám kitartó munkával szép eredmények érhetők el. Az említettekén túl még sok más hasonló kérdés-felelet vethető fel e téma kapcsán. A sorozat tematikájának és az epizódok szövegének összeállításakor kidolgozott alapelvek esetében az arany középutra törekedtek: bőséges információ, közérthetően, annak érdekében, hogy a teljesen laikusok számára is befogadható legyen. A szöveget úgy kell elkészíteni, hogy felolvasva is érdekes, stílusos maradjon. A videofelvétel elkészítésének munkafolyamatát előre megtervezték: jegyzetek készítése a szöveghez, a szöveg megírása, szakmai egyeztetés a munkatársakkal, a stilisztikai hibák kiküszöbölése, a narráció rögzítése, az elkészült hanganyag megvágása (időkorlát betartásával). (Sorrendben: az elkészült hanganyaghoz készül el a „forgatókönyv”, majd elkészítik a felvételeket, a szükséges fotókat, szkeneléseket és mindezek után kerül sor a film összeállítására, majd végső ellenőrzés után a nagyközönséghez az interneten történő közzétételre.)

Az ily módon elkészült kisfilmek költségvetése igen alacsony volt, a ráfordított munkaidőt nem számítva gyakorlatilag 0 Ft-ból valósultak meg! A készítők a levéltár meglévő – kissé már elavult – műszaki eszközeivel és saját telefonnal, fülhallgatóval dolgoztak, ingyenes szerkesztő szoftverrel. A videókészítés nem a kizárólagos tevékenységük, mindenkinek megvan a maga munkaköri teendője, így napi feladataik mellett készítették el a videoanyagokat. A projekt jól példázza, hogy lelkesedéssel is elérhetőek kiemelkedő eredmények, s ki tudja, még milyen eredmény születhetne, ha mindegyik forrás is rendelkezésre állna!¹²

¹¹ <https://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/koztortenetek> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

¹² A videók az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár youtube oldalán tekinthetők meg: <https://www.youtube.com/watch?v=rzd5JorZDVU&list=UUkGwGdAExrWXL6-BXwWqUg>

A nap utolsó előadása némi számviteli ismeretek átadását célozta. „Az apróbetűs rész... Kötelező számviteli »egzotikumok« levéltárvezetőknek” címmel Béndek Eszter gazdasági ügyintéző (MNL Tolna Megyei Levéltára) a gazdasági elszámolásokkal kapcsolatos változásokról tájékoztatta a jelenlévő levéltári vezetőket.

A konferencia zárónapján Schramek László igazgató (MNL Pest Megyei Levéltára) ismertette az elkészült új levéltári stratégia elemeit. A stratégiát a Levéltári Kollégium által megbízott munkabizottság készítette el. A szolgáltató levéltár stratégia¹³ elemzése azt mutatja, hogy egyes elemei jól megvalósultak, a levéltári anyag feldolgozása terén az adatbázis-építés, digitalizálás terén jelentős előrelépés történt, a hierarchikus struktúrájú leírási egység szintű segédletek és azok online közzététele az elektronikus levéltári portálon egyre nagyobb mértékben valósul meg. Az MNL és tagintézményei esetében az elektronikus közigazgatás rendszerébe történt bekapcsolódás új szintre emelte az ügyfélszolgálati munkát. A szakmai képzés, továbbképzés terén a felsőoktatásban az ELTE levéltáros képzése jelentősen megújult és új elemként belépett a Nemzeti Közszolgálati Egyetem közszolgálati információ- és iratmenedzsment szakirányú továbbképzési szaka. Az OKJ-képzések megszüntével a középszintű irattáros-levéltári kezelő képzések átértékelésére, az új rendszerbe illesztésére lesz szükség. (Akkreditált, végbizonyítványt adó tanfolyamokkal.)

Az elkészült új stratégia több problémakört tárgyal. Az állománygyarapítás terén a tömegesen keletkező iratfajták tekintetében új iratértékelési rendszert tart szükségesnek, amelynek ki kell térnie az E-born iratok problémakörére is. Az állományvédelem terén a kialakult szakmai hiányok felszámolására, megszüntetésére országos restaurálási központ létrehozását javasolják, egyidejűleg a meglévő infrastruktúra karbantartásához, működtetéséhez szükséges források biztosításának igényét is felvetik. Régi adósság: meg kell alkotni egy ágazati katasztrófavédelmi tervet, az egyes intézmények terveit pedig aktualizálni kell. A stratégia a levéltári anyag feldolgozása terén három célt fogalmaz meg: egy országosan egységes iratnyilvántartó rendszer létesítését, jelentősen több darabszintű jegyzék (raktári nyilvántartás) készítését az ISAD(G) szabványának megfelelően, s az elektronikus iratok feldolgozása (selejtezés, rendezés) terén átfogó segédanyag összeállítását.

A digitalizálás terén továbbra is a közgyűteményi digitalizálási stratégiát kell követni, a régebbi és az új technikák (karakterfelismerő technológia alkalmazása – OCR, kézirás felismerő technológia – HWR és a mesterséges intelligencia alkalmazása – AI) hatékony kihasználásával. A stratégia célul tűzte ki a távoktatási programok széleskörű terjesztését (E-learning), ami intenzív ismeretterjesztő és tudományos munkát feltételez. Továbbra is kiemelt fontosságú a magánszféra még papíralapon meglévő hagyatékaiknak átvétele, mivel erre egyre kisebb a lehetőség. Mindez a fenntarthatóság jegyében stabil finanszírozást követel meg, amire a levéltáraknak nincs befolyása. Rendkívül fontos az infrastruktúra szinten tartása, megújítása és az elektronikus levéltár eszközeinek

¹³ <https://docplayer.hu/2660219-A-szolgáltato-leveltar-strategia-koncepcioja.html> (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

állandó forrást igénylő megújítása. A közlevéltárak részére fejlesztési terv készítése és az ehhez szükséges forrás elkülönítése lenne a cél, míg a nyilvános magánlevéltárak részére pályázati alap létesítése a szükséges fejlesztések megvalósítása érdekében. Míg a bérköltségek emelkedtek, addig 2009 és 2019 között a levéltárakban foglalkoztatottak létszáma 1212-ről 1042-re csökkent, a feladatok egyidejű bővülésével. Fő cél, hogy a szakmai munkát megalapozó stabil finanszírozási környezet álljon rendelkezésre mindegyik levéltári intézménytípus számára.

Cseh Gergő Bendegúz (levéltári vezető szakfelügyelő) immár hagyományosan az eltelet időszak értékelését tette meg. A szakfelügyelet éves értékelését a Levéltári Szemle minden évben részletesen közli, így most az előadás ismertetésétől eltekintek.

Végezetül Haraszti Viktor általános főigazgató-helyettes (Budapest Főváros Levéltára) a 2020–2022. évi levéltári jogszabályváltozásokról, annak a levéltár mindennapjaira gyakorolt hatásairól tartott előadást, különös tekintettel a kényszerselejtezők és az MNL újonnan megjelenő hatósági jogkörének témakörére.¹⁴

Az előadások, a vándorgyűlés megnyitó beszédei és a Bősze Sándor-díj átadásának pillanatai – köszönhetően dr. B. Stenge Csaba áldozatos munkájának – Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára youtube csatornáján visszanezethetők.¹⁵

Haraszti Viktor

¹⁴ Lásd ezzel kapcsolatban még: Bényei Balázs - A levéltári törvény és végrehajtási rendeleteinek módosítása a gyakorlatban. Levéltári Szemle 2020. 3. sz. 5–21.

¹⁵ https://www.youtube.com/watch?v=Tw_DfDXC5k4&list=PL1yD3Xjm62ZWjycxmpCZaT2v6WAu5Mby0 (A letöltés ideje: 2022. augusztus 31.)

Beszámoló a Fialat Levéltárosok Egyesületének XIII. Tudományos Őszi Táboráról

2022. szeptember 15. és 17. között 29 fő részvételével került sor a Fialat Levéltárosok Egyesületének XIII. Tudományos Táborára, amelynek helyszíne ezúttal Pécs volt. Az eseményt immár harmadik alkalommal rendeztük meg vándorgyűlés formájában és idén is kihasználtuk annak lehetőségét, hogy a szakmai rendezvény mellett egy újabb vidék helytörténetével és jellegzetességeivel is megismerkedjünk. A konferencia témáját a levéltári válsághelyzetek és ezek állományvédelmi kezelése adta.

A konferencia első napján Mátyás Zoltán, a Fialat Levéltárosok Egyesületének elnöke, Gözsy Zoltán, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának igazgatója, és Lengvári István a Pécsi Tudományegyetem Levéltárának igazgatója köszöntötte a résztvevőket. Az igazgatói köszöntők után a Baranya Megyei Levéltár munkatársa, Polyák Petra mutatta be a helyi intézményt. Előadásában kitért a levéltárat érintő legnagyobb kihívásokra, feladatokra és az előző években elért eredményekre, valamint bemutatta a megyei levéltár sokszínű közművelődési és levéltár-pedagógiai tevékenységét. Ezt követően Lengvári István ismertette a Pécsi Egyetemi Levéltár létrehozásának, többszöri költözésének történetét és az intézmény munkáját.

A program hagyományteremtő céllal helytörténeti előadással folytatódott. Varga Szabolcs az ELKH BTK Történettudományi Intézet munkatársa adott bepillantást a 16-17. századi török kori Pécs történetébe és a korszak hiányos forrásaiba. Az előadás végén a régészeti leletekből létrehozott grafikákkal szemléltette a korabeli város hangulatát, pusztulását.

Az első nap utolsó előadásaként Körmendi Tamás (ELTE BTK) beszélt a levéltáros szak átalakulásáról és várható irányairól. A konferencián jelenlévő tagság nagyobb része már a 2014-ben megújult levéltári mesterképzést végezte el. A mesterképzés után 2018-tól a segédtudományi tanszék megújította a történelem alapszakhoz kapcsolódó levéltári specializációt is. Az átalakítás során igyekeztek kiszűrni az ismétlődő tantárgyakat és tananyagokat. A konkrét szakmai tananyag nagyobb része a mesterképzésre maradt, míg az alapképzési szakirány a történettudományi kutatói irányba tolódott el. Az alapszakos hallgatók klasszikus levéltártani ismereteket három félév során tanulnak, emellett öt kormányzattörténeti tárgyat végeznek el. Újításként a tanszék létrehozta az iratelemző és iratértékelő gyakorlati órákat, amelyek a legnagyobb sikert aratják a diákok körében. A tanszék minden évben hallgatói elégedettségi felméréseket végez, hogy feltárják a problémákat. Körmendi Tamás arra is kitért, hogy az ismétlődő tananyagok kiszűrése mellett a mesterképzés kihelyezett óráit is sikerült egy napra csoportosítani. Az előző évek szűk létszámú évfolyamai után elmondható, hogy az alapszakon kifejezetten népszerűvé vált a levéltári szakirány, és a mesterszakon is sikerült a kétfős év-

folyamok után öt főt felvenni. Az új képzési rendben így kissé távolabb került egymástól az alap- és mesterszak, a történész hallgatók közül még mindig kevesen választják a levéltári mesterszakot, amit azonban idén külsős és már dolgozó jelentkezőkkel, magas létszámmal sikerült elindítani.

A rendezvény második napjának délelőttje a helyi közgyűjtemények látogatásával telt. A szakmai program keretében először a Pécsi Egyházmegyei Levéltárral ismerkedtünk meg. Az intézményben Damásdi Zoltán fogadott minket és mutatta be a levéltárnak helyet adó épületet. A látogatás során megtekintettük a káptalani levéltárat és a legértékesebb iratokat bemutató kiállítást.

Ezt követően a Főegyházmegyei Könyvtárban folytattuk a napot, ahol megismertük a könyvtár történetét. A korábban kedvezőtlen körülmények között tárolt gyűjtemény 2018-ban költözhetett be új, felújított épületébe. A helyiségeket végigjárva bepillantást nyertünk abba a folyamatba, amely során megszervezték az épület berendezését, a muzeális értékű szekrények elhelyezését, a gyűjtemény szállítását és máig zajló aprólékos feldolgozását. A látogatás végén megtekinthettük a könyvtár legértékesebb kincseit is.

A délután folyamán megkezdődtek a levéltári válsághelyzetekkel foglalkozó előadások. Orosz Katalin Budapest Főváros Levéltárának (BFL) munkatársa két előadással indította a délutánt. Először Levéltári stratégiák és kockázatelemzés címmel beszélt a Kanadában kidolgozott kockázatelemzési módszerről, a tíz kockázati tényezőről és az ezek felmérésére szolgáló szisztematikus módszerekről. Kiemelte a megelőzés szerepét és azon tudás elsajátításának fontosságát, amely lehetővé teszi a problémák mielőbbi felismerését. Második előadásában a biokodikológiával ismertette meg a résztvevőket. Ezen tudományág a pergamen alapú dokumentumok vizsgálatát jelenti fehérje- vagy DNS vizsgálatokkal, amelyek segítségével leszámolhatunk olyan tévhitekkel, minthogy kisebb kódexekhez mókusbőrt használtak.

Az utolsó állományvédelmi témájú előadást P. Holl Adrien (BFL) tartotta, aki a V4-es vészhelyzeti protokoll létrehozásáról beszélt. Ennek során négy ország munkatársaival dolgoztak együtt, szakszótárat, számos útmutatót, valamint esettanulmányt készítettek, amelyek a BFL honlapján keresztül a nagyközönség számára is elérhetőek. Az előadás végén a BFL főosztályvezetője kiemelte a katasztrófa- és intézkedési tervek fontosságát, és a vészhelyzetek kapcsán felmerülő megoldandó feladatokat.

A délután második felében Szatmáry Judit, a Ráday Levéltár munkatársa számolt be a levéltárat ért 2019-es katasztrófáról. A tűz a levéltári szobákat közvetlenül nem érintette, a legnagyobb kárt, a füst mellett, az oltáshoz használt víz okozta. Az előadó kiemelte a nem megfelelő körülményeket, amely a legtöbb kisebb levéltárat jellemzik, és még veszélyeztetettebbé teszi az anyagokat katasztrófa-helyzetekben, továbbá hangsúlyozta a gyors reagálás fontosságát, valamint a Budapest Főváros Levéltára által nyújtott azonnali segítség jelentőségét.

A következő előadó, Vajda Tamás, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetséget képviselte rendezvényünkön az egyesület és a Szegedi Tudományegyetem Levéltárának vezetőjeként. Előadásából megtudhattuk, hogy az egyetemi levéltárakban is számos állományvédelmi vészhelyzet alakul ki, legtöbbször az irattárak elhanyagolása és a rossz

körülmények következtében. Az első egyetemi levéltárak csak 1958-ben jöttek létre és a fenntartók a legtöbb esetben ezt követően is csekély forrást biztosítottak a megfelelő körülmények kialakítására. Az egyetemi levéltárak munkáját és iratmentését nehezíti a jellemzően széttagolt intézményrendszer is. Vajda Tamás ugyanakkor bemutatott néhány új, pozitív példát is, többek között a Semmelweis Egyetem, illetve a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem kapcsán, ahol az egyetemi levéltárak új, modern raktárakat kaptak.

A nap zárásaként a Pulszky Társaság Fiatal Tagozata (Pulszky FIAT) képviseletében két muzeológus vendégünk tartott előadást a múzeumok ukrain helyzetéről és veszteségeiről. Dr. Török Róbert (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum) és Szabó Attila (Országos Színháztörténeti Múzeum) bemutatta továbbá a múzeumokra alkalmazandó honvédelmi intézkedési tervet is. Az előadás második felében a háborús helyzet kapcsán kiemelték a nemzetközi múzeumi szervezetek gyors reagálását, felhívását. Ennek keretében a magyar muzeológusok szervezete, a Pulszky Társaság is jelentős mennyiségű csomagolóanyagot adományozott a műkincsek mentésére.

A tábor utolsó napján került sor a városnézésre. Az esős időben a Pécsi Székesegyház történetével, freskóival és domborműveivel ismerkedhettünk meg részletesen, majd a toronyba vezető számos lépcsőt is megmásztuk. A délelőtt végén Gázi Kászim pasa dzsámiját tekintettük meg.

A tábor beváltotta reményeinket. A rendkívül színvonalas előadások számos új információval szolgáltak. Az, hogy immár harmadik éve vándorgyűlésként szervezzük meg tudományos táborunkat, lehetőséget ad arra, hogy az ország különböző pontjain található közgyűjteményeket is jobban megismerhessük. Ebben az évben a közgyűjteményi látogatás mellett, helyi idegenvezetéssel és helytörténeti előadással is színesíteni tudtuk a programot.

Huszár Renáta

A fényképeket Kalamárné Papp Rita és Mátyás Zoltán készítette.

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

A **Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa** a hét évvel ezelőtt alapított *Bősze Sándor-díjat* 2022-ben dr. *Tilcsik Györgynek*, a Vas Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatójának ítélte oda.

Keresztény hitünk és történelmünk legrégebbi írásos emlékeit mutatja be a nagyközönség számára az a kiállítási tér, amelynek ünnepélyes megnyitóját június 21-én tartották a **Pécsi Egyházmegyei Levéltár Székeskáptalani Levéltárában**. A kiállított dokumentumok között látható többek között a Pécsi Egyházmegye alapító okiratának 1404-es évből származó átirata, valamint az egyházmegye legrégebbi anyakönyvei.

15 000 új felvétellel bővült a **Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár** online adatbázisa. Az interneten közzétett dokumentumsorozatok elsősorban 20. századi tervrajzokból, műszaki dokumentációkból állnak.

2022. június 23-án újabb megállapodást kötött az **Osztrák Állami Levéltár** és a **Magyar Nemzeti Levéltár** (MNL), amelynek eredményeként online elérhető lesz a Habsburg Monarchia teljes hadügyigazgatásáért, s a hadseregért felelős központi hivatal, az Udvari Haditanács 1557 és 1712 között keletkezett összes nyilvántartókönyve. A projekt megvalósításának első lépéseként 165 000 felvételt tesznek közzé az oszmán hódoltság, illetve a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó iratanyagból.

Budapest Főváros Levéltára (BFL) ingyenes e-learning képzést hirdetett *Múltunk megőrzése és megismertetése* címmel. Az akkreditált felnőttképzéshez, amelyet bárki elvégezhetett, előképzettség nem szükséges, ám készítői elsősorban közgyűjteményi dolgozók részére ajánlották. A képzés két önálló kurzusból áll, amelyek egymástól függetlenül teljesíthetők. Az *Állományvédelem* kurzus a preventív állományvédelem, a kiállításrendezés és a digitalizálás-előkészítés kérdéseivel foglalkozik, míg az *Adatbázisok* kurzus a levéltári adatbázisok tervezéséhez, építéséhez és használatához ad általános szempontokat és technikai alapismereteket.

A *Network* (European Network of Official Authorities in Charge of the Secret Police Files – Titkosrendőrségi Iratok Kezeléséért Felelős Állami Hatóságok Európai Hálózata) éves találkozójára 2022. június 29-én és 30-án került sor. A rendezvény házigazdája a szervezet soros elnöki posztját az elmúlt időszakban betöltő **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** volt. Az esemény résztvevői az ÁBTL munkatársai mellett az albán, a bolgár, a német, a lengyel, az észt, a szlovák és a román partnerintézmények képviselői voltak. A konferenciához online formában csatlakoztak a szlovén, a lett, a litván és az ukrán partnerintézmények munkatársai is. Az éves Network találkozó keretében szolidaritási nyilatkozat elfogadására került sor, amelyben a tagok kifejezték felháborodásukat a történeti emlékezet és az információs kárptólas becses forrásanyagainak elpusztítása miatt, s egyben szolidaritásukról biztosították az ukrán kollégákat, akik a háború napjai közepette sem feledkeztek meg hivatásukról. A résztvevők emellett elfogadták a leendő közös honlap kialakításának menetrendjét, valamint döntöttek egy közös vándorkiállítás létrehozásáról, amelynek témáját az 1960-as, 1970-es és 1980-as évek könnyűzenei csoportjainak, együtteseinek és énekeseinek szerepe a társadalmi ellenállásban, illetve az állambiztonság ezzel kapcsolatos kelet-közép európai tevékenységének bemutatása képezi.

Az **MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára** igazgatói feladatainak ellátására a következő vezetői ciklusban ismételten Kujbusné dr. Mecsei Éva főlevéltáros kapott megbízást, aki 2008 óta áll az intézmény élén.

Az **MNL Országos Levéltára** irati közül a *Magyar Kancelláriai Levéltár irataihoz tartozó segédkönyvek újabb sorozata vált elérhetővé* a világhálón. A tartalomfejlesztésnek köszönhetően a 16–17. századi után immár a 18–19. századi kormányzattörténeti kutatások is kényelmesebbé válnak az érdeklődők számára. Az online kutatható segédkönyvek segítségével akár otthonról is kiválasztható az adott témakörhöz tartozó iratok levéltári jelzete. A kutatási témához illeszkedő iratok kiválasztása a segédkönyvekben található címszavak és rövid tartalmi kivonatok alapján lehetséges.

A Veszprém–Balaton Európa Kulturális Fővárosa 2023 programot lebonyolító Veszprém–Balaton 2023 Zrt. által a komplex kulturális-művészeti projektek támogatására meghirdetett pályázaton a Magyar Nemzeti Levéltár „Veszprémi Térképvándor” című projektje 45 000 000 Ft támogatást nyert el. A projekt megvalósítását követően az **MNL Veszprém Megyei Levéltár**ában Veszprém város történetének feltárása érdekében folyó szakmai munka eredményét online formában ismerhetik majd meg az érdeklődők. A projekt munkálatai 2022 elején kezdődtek el. A *Térképvándor helytörténeti adatbázis* a tervek szerint 2023 elejére készül el és válik nyilvánossá.

A *Network* (European Network of Official Authorities in Charge of the Secret Police Files – Titkosrendőrségi Iratok Kezeléséért Felelős Állami Hatóságok Európai Hálózata) éves találkozójára 2022. június 29-én és 30-án került sor. A rendezvény házigazdája a szervezet soros elnöki posztját az elmúlt időszakban betöltő **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** volt. Az esemény résztvevői az ÁBTL munkatársai mellett az albán, a bolgár, a német, a lengyel, az észt, a szlovák és a román partnerintézmények képviselői voltak. A konferenciához online formában csatlakoztak a szlovén, a lett, a litván és az ukrán partnerintézmények munkatársai is. Az éves Network találkozó keretében szolidaritási nyilatkozat elfogadására került sor, amelyben a tagok kifejezték felháborodásukat a történeti emlékezet és az információs kárpótlás becses forrásanyagainak elpusztítása miatt, s egyben szolidaritásukról biztosították az ukrán kollégákat, akik a háború napjai közepette sem feledkeztek meg hivatásukról. A résztvevők emellett elfogadták a leendő közös honlap kialakításának menetrendjét, valamint döntöttek egy közös vándorkiállítás létrehozásáról, amelynek témáját az 1960-as, 1970-es és 1980-as évek könnyűzenei csoportjainak, együtteseinek és énekeseinek szerepe a társadalmi ellenállásban, illetve az állambiztonság ezzel kapcsolatos kelet-közép európai tevékenységének bemutatása képezi.

Az **MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára** igazgatói feladatainak ellátására a következő vezetői ciklusban ismételten Kujbusné dr. Mecsei Éva főlevéltáros kapott megbízást, aki 2008 óta áll az intézmény élén.

Az **MNL Országos Levéltára** irati közül a *Magyar Kancelláriai Levéltár irataihoz tartozó segédkönyvek újabb sorozata vált elérhetővé* a világhálón. A tartalomfejlesztésnek köszönhetően a 16–17. századi után immár a 18–19. századi kormányzattörténeti kutatások is kényelmesebbé válnak az érdeklődők számára. Az online kutatható segédkönyvek segítségével akár otthonról is kiválasztható az adott témakörhöz tartozó iratok levéltári jelzete. A kutatási témához illeszkedő iratok kiválasztása a segédkönyvekben található címszavak és rövid tartalmi kivonatok alapján lehetséges.

A Veszprém–Balaton Európa Kulturális Fővárosa 2023 programot lebonyolító Veszprém–Balaton 2023 Zrt. által a komplex kulturális-művészeti projektek támogatására meghirdetett pályázaton a Magyar Nemzeti Levéltár „Veszprémi Térképvándor” című projektje 45 000 000 Ft támogatást nyert el. A projekt megvalósítását követően az **MNL Veszprém Megyei Levéltár**ában Veszprém város történetének feltárása érdekében folyó szakmai munka eredményét online formában ismerhetik majd meg az érdeklődők. A projekt munkálatai 2022 elején kezdődtek el. A *Térképvándor helytörténeti adatbázis* a tervek szerint 2023 elejére készül el és válik nyilvánossá.

■

A nyár folyamán az **MNL Zala Megyei Levéltára két katonai témájú hagyatéki anyaggal is gazdagodott**. Kiss József, édesapja Kiss Kálmán II. világháborús dokumentumgyűjteményét ajánlotta fel a levéltárnak, amelynek különösen értékes részét képezi a háború eseményeiről készült fotósorozat. Juhász János pedig apósának a nagybátyja, Herczeg András katonai kitüntető okleveleit adta át levéltári megőrzésre.

■

Balogh Béla, Románia Nemzeti Levéltára Máramaros Megyei Igazgatóságának nyugalmazott főlevéltárosa a magyar levéltárosoknak és kutatóknak, a magyar levéltárügynek nyújtott több évtizedes színvonalas és önzetlen munkájáért és támogatásáért 2022. augusztus 19-én a Magyar Levéltárosok Egyesülete ajánlásával a Kulturális és Innovációs Minisztérium részéről a legmagasabb, csak levéltárosoknak adományozható elismerésben, *Pauler Gyula-díjban* részesült.

■

A *Magyar Érdemrend Lovagkereszt* (polgári tagozat) kitüntetést vehette át **dr. Szögi László** történész, levéltáros, könyvtáros, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltárának nyugalmazott főigazgatója, címzetes egyetemi tanár, az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoportjának részlegvezetője, a Magyar Levéltárosok Egyesületének korábbi elnöke.

■

A *Magyar Érdemrend Tisztikereszt* (polgári tagozat) kitüntetésben részesült **dr. Draskóczy István** történész, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézete Középkori Történeti Tanszékének professor emeritusa.

■

Vác Város Önkormányzata 2022. augusztus 20-án egyéni *Pro Urbe* kitüntetést adományozott **dr. Horváth Ferenc Vác Város Levéltára** igazgatójának, aki több évtizede kiemelkedő, maradandó értékekkel gazdagítja a város tudományos és kulturális életét. Vezetése alatt, komoly szervezőmunkájának köszönhetően elősegítette egy korszerű városi levéltár létrejöttét.

■

2022. augusztus 29-én, életének 69. évében *elhunyt* az MNL Heves Megyei Levéltárának egykori dolgozója, **dr. Havassy Péter**, aki előbb 1976-tól a **Szolnok Megyei Levéltár**, majd 1979 és 1983 között a **Heves Megyei Levéltár** munkatársaként tevékenykedett.

Egyedülálló transzmédia kiállításon mutatja be Európa történetét a **Magyar Nemzeti Levéltár** az *Európa megteremtése – Történelem, emlékezet és az európaiság ezeréves mítosza* című tárlaton, melynek megnyitójára 2022. augusztus 30-án került sor a Várkert Bazárban.

Dr. Dobos Gyula, történésznek, a **Tolna Megyei Levéltár** nyugalmazott igazgatójának Ács Rezső, Szekszárd Megyei Jogú Város polgármestere *díszpolgári* címet adományozott. Dr. Dobos Gyula 1981-ben került a Tolna Megyei Levéltár kötelékébe, ahol 1990-ben vette át az intézmény vezetését. Igazgatói címét nyugdíjazásáig (2011) négy cikluson át viselte. Ebben az időszakban az iratállomány jelentős gyarapodása mellett tizenöt levéltári konferenciát szervezett az intézmény. Emellett évente honismereti kötet, valamint összesen harminc egyéb szakmai kiadvány megjelentetésével gazdagították a megye történeti múltjára vonatkozó ismereteket.

A 2018-ban indult *Európa Digitális Kincsei projekt* az európai levéltári anyagok minél szélesebb körű, zömmel digitális tartalmakra épülő bemutatását tűzte ki célul. Ennek érdekében a nemzetközi konzorcium három digitális, transzmédia kiállítást hozott létre. Együttal a kiállítási dokumentumokhoz kapcsolódva 2021-ben pályázatot hirdetett norvégiai, máltai, magyarországi, portugáliai, osztrák és spanyolországi középiskolások számára, hogy az Európa építéséről szóló 60 kiállított levéltári irat egyikét digitális formában mutassák be. A pályázat nyertesei nemzetközi levéltári táboron vehettek részt, amelynek házigazdája az **MNL Országos Levéltára** volt. A pályázat legfontosabb célját az európai identitás építése képezte annak érdekében, hogy a részt vevő fiatalok közelebb kerüljenek Európa történelmi gyökereinek megismeréséhez, mindahhoz, ami összeköt bennünket és értékeinket.

A *Harruckern család levéltárának* (MNL-OL-P 418) iratait a Magyar Országos Levéltár 2010-ben mikrofilmezte. A felvételekről pedig a közelmúltban digitális másolatok is készültek (MNL-OL-W 28), amelyek a **Magyar Nemzeti Levéltár** szakrendszereinek segítségével 2022-től az *leveltar.hu* oldalon *online is elérhetőek*, kutathatók. A levéltár anyaga (terjedelme: 12,25 ifm) a földesúri birtokigazgatással, birtokkormányzattal kapcsolatos kutatásokon túl igen jelentős hely- és társadalomtörténeti jelentőséggel is bír.

Az elmúlt év során *megújult a matricula.hu*, az **egyházi levéltárak közös e-kutatási portálja**, amely együttal közös kutatási felületté vált, és egy plébánia- és településtörténeti adatbázis is kapcsolódik hozzá. Ez utóbbi lehetővé teszi, hogy a kutató információt kapjon az adatbázisban szereplő egyházmegyék, plébániák és települések egymás közötti kapcsolatairól, valamint földrajzi helyéről interaktív térképek segítségével. Az egyelőre

tesztüzemben hozzáférhető adatbázisban a győri, pannonhalmi, pécsi és székesfehérvári egyházmegye plébániái, valamint a hozzájuk tartozó települések szerepelnek, de hamarosan bővülni fog más egyházmegyékkel, plébániákkal, középiskolákkal, valamint a hozzájuk kapcsolódó iratok leírásával.

Életének 72. évében *elhunyt* **Dancsó Magdaléna** nyugalmazott levéltári kezelő, aki 1994 és 2008 között dolgozott a **Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban**.

Életének 83. esztendejében *elhunyt* **Csiby Lászlóné** fotográfus, aki 1981-től dolgozott levéltári környezetben. Előbb a **Pest Megyei Levéltár** fotólaboratóriumában nyert alkalmazást, majd 1987-től kezdődően 1996-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig **Budapest Főváros Levéltárának** állományában tevékenykedett fényképészként.

A **Magyar Nemzeti Levéltár új szolgáltatásként** 2022. szeptember 26-tól kezdődően *rendszeres konzultációkat szervez* szakdolgozók, doktoranduszok, családtörténet-kutatók részére. A levéltár munkatársai a konzultációkat hétfői és pénteki napokon a Bécsi kapu téri és a Lángliliom utcai épületekben tartják, amelyek időtartama 30-45 perc. A konzultációs szolgáltatásra – amely ingyenes formában vehető igénybe – az erre a célra rendszeresített jelentkezési lap kitöltésével lehet regisztrálni.

A **Magyar Nemzeti Levéltár** 2022. szeptember 26-án adta át a nagyközönségnek *legújabb adatbázisát*, amelynek létrehozásában a levéltárosok a mesterséges intelligenciát hívták segítségül. Az *1828. évi országos összeírás* az eddigi legnagyobb kézírásfelismeréssel feldolgozott gyűjtemény Magyarországon.

Kovács Gábor mestercukrász, aki 27 éven át vezette főcukrászként a solnoki Tisza Szálló egykor országos hírnévnek örvendő cukrászműhelyét, 2022. október 5-én az **MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárának** *ajándékozta szakmai pályájának néhány különleges emlékét*. A több mint hat évtizedet felölelő fényképek és iratok között megtalálhatók például az egykor felszolgált fagyaltok és sütemények receptjei, különböző cukrászversenyek és protokolláris események meghívói, menüi, illetve a mestercukrász drezdai és rotterdami szakmai tapasztalatszerzésének emlékei is.

A nyár folyamán az **MNL Nógrád Megyei Levéltára útjára indította hatodik történeti blogját** *Salgótarján 100 címmel*. Ennek apropóját Salgótarján várossá nyilvánításának 100. évfordulója adta. Jelenleg 8 menüpontban találnak ismeretterjesztő tartalmakat

a téma iránt érdeklődők: Salgótarján kronológiája, képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1873-tól, címerek, térképek, épülettörténetek, tervrajzok, virtuális kiállítások, interaktív prezentációk. A blogot kiegészíti, egy, a megszerzett ismereteket visszajelző tudáspróba is. Októberben bemutatták a Nógrád Megyei Digitális Tár című történeti blogot is, amelyben a megyei kulturális örökség kincseinek egy részét tárták az érdeklődők elé, elsősorban levéltári forrásokon keresztül.

Levéltári ötpercesek címmel új online programsorozat indult az **MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára** Facebook-oldalán. A rovat fő célját képezi az intézmény őri-zetében álló, nagyobb érdeklődésre is számot tartó iratok, irategyüttesek bemutatása a nagyközönség számára. A rövid, néhány perces videós ismertető információkat nyújtanak az adott dokumentumok tartalmáról, illetve keletkezésük történeti körülményeiről. Kezdeményezésével az intézmény nemcsak a levéltárban található dokumentumokra akarja felhívni a figyelmet, hanem azokra a történeti eseményekre is, amelyek során a bemutatott források keletkeztek.

Rómában járt Szabó Csaba a **Magyar Nemzeti Levéltár** főigazgatója és Mikó Zsuzsanna általános főigazgató-helyettes, ahol a *Szentszéki Magyar Nagykövetség levéltáros konferenciáján* vettek részt, valamint a vatikáni levéltári delegátus jelenlétében fontos *levéltárközi, tudománystratégiai tárgyalásokat* folytattak. A konferenciára október 4-én került sor *Levéltárak és könyvtárak mint hidak. Források a Szentszék és Magyarország közötti levéltári együttműködéshez* címmel. A program alapötlete Tóth Krisztinától, a közelmúltban kinevezett magyar vatikáni levéltári delegátustól származott. Az elképzelést a tanácskozás főszervezőjeként, Magyarország szentszéki nagykövetsége karolta fel. A konferencia előadói bemutatták a szentszéki magyar kutatások jelentőségét a fogadó állam képviselői előtt, illetve megismertették a hallgatóságot azzal, hogy a magyar történelem miként kapcsolódik a római katolikus világegyház történetéhez. Az esemény második előadója Szabó Csaba főigazgató volt, aki a hungarikakutatások fontosságáról és a levéltári delegátusok szerepéről beszélt. A küldöttség október 6-án folytatott megbeszélést Johan Ickx-el a **Pápai Államtitkárság Történeti Levéltárának** igazgatójával. Ennek keretében szóba került a katolikus egyház zsidómentő tevékenységét tartalmazó fondok magyar vonatkozásainak közös feltárása, amelynek eredménye egy tudományos forráskiadás lehet a jövőben. Johan Ickx kilátásba helyezte, hogy a projekt eredményes befejezését követően lehetőséget lát a jelenleg még zárolt Mindszenty anyagok megnyitására is.

2022 őszén *Akkreditált továbbképzési lehetőség* indult **Budapest Főváros Levéltárában**. A két modulból – Nyilvánosság és tájékoztatás; Levéltár-pedagógia – álló képzésen részt vevő levéltárosok számára elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtanak e tevékenységek

megvalósításához, ezzel is erősítve intézményük, munkahelyük hatékonyabb képviseletét a közgyűteményi és kulturális területen, hogy a levéltárak kapuinak tágabbra nyitásával elősegíthessék az intézmények társadalmi ismertségének és elismertségének növekedését.

2022. szeptember eleje óta a **Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárának digitalizált dokumentumai is hozzáférhetők** a Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesülete által működtetett matricula.hu portálon. Első lépésben iskolai anyakönyvek (Budapestről 1868-ig, Kecskemétről az érettségi anyakönyvek 1921-ig), valamint rendházi krónikák és a tartományfőnökség legrégebbi (17. századi) kötetei váltak kutathatóvá a felületen. A levéltár e-kutatási tartalmai október végén újabb tartalmakkal bővültek. A kecskeméti gimnázium anyakönyvei a kezdetektől egészen az 1948. évi államosításig kutathatóvá váltak. Emellett teljessé vált az érettségi anyakönyvek sorozata is, az első érettségitől, 1863-tól kezdve egészen 1948-ig. Ugyancsak hozzáférhetővé váltak a nagykanizsai gimnáziumnak a rendi levéltárban őrzött anyakönyvei, amelyek az 1926–1945 közötti időszakra vonatkoznak.

Budapest Főváros Levéltára (BFL) 2022. november 15-én tartotta idei, nagy érdeklődéssel kísért Levéltári napját, amelyen a *Vizuális várostörténet – A fényképek és a fényképezés a városi társadalom bemutatásában* című konferencia a fotók várostörténeti alkalmazási lehetőségeit, illetve azok közgyűteményi megőrzését és felhasználását vizsgálta. A vizuális források – közülük is elsősorban, bár nem kizárólagosan, a fényképek – hatalmas jelentőséggel bírnak a modern társadalmak megjelenítésében. Segítségükkel tanúi lehetünk az adott korszak fontos politikai és társadalmi eseményeinek, de egyúttal a magánélet addig rejtett kulisszái mögé is be tudunk tekinteni. A konferencia délelőtti előadói (Fisli Éva, Nagy Ágnes, Tamáska Máté, Tomsics Emőke) elméleti és módszertani megközelítésekkel a fotózás, a fényképek és a várostörténet kapcsolatát vizsgálták történelmi, muzeológusi és levéltárosi szemszögből. A délutáni szekció előadói (Balogh János Mátyás, Csiffáry Gabriella, Dávid Adrienne, Németh Ágnes) pedig különböző, jelentősebb méretű fotóállománnyal rendelkező közgyűteményekben (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye, BFL, Magyar Nemzeti Levéltár) őrzött fotók kezelésének, feldolgozásának, közzétételének kihívásain keresztül a fotóanyagok tudományos felhasználhatóságát vizsgálták. A hangsúly nemcsak a – levéltári szempontból nem hagyományos típusú – forrás nyújtotta technikai és módszertani nehézségekre helyeződött, hanem a feldolgozásuk, közzétételük állományvédelmi és gyűjteménykezelői kérdéseire is.

A BFL Levéltári napja mindig Budapest „születésnapjának” (1873. november 17.) időpontjához kötődik, a közeledő 150 éves jubileum miatt pedig a témák között különös jelentőséget kapott a főváros és társadalma korai fényképeken keresztüli megmutatása, illetve ezen fotók értelmezése, de természetesen a későbbi időszakok sem maradtak ki

Az egykori Erzsébet híd felújítása – A fotót Chochol Károly készítette
(BFL XV.19.g.3.1298)

a vizsgálati körből. A Levéltári napot dr. Bósz Anett, Budapest főpolgármester-helyettese nyitotta meg.

A Levéltári napon – szinte már hagyománynak tekinthetően – a konferencia témájához szorosan kötődő kiállítás megnyitójára is sor került, ami szinte önmagában egyesítette a fenn tárgyalt témákat. 2021-ben került a BFL állományába Chochol Károly fotóművész értékes fényképgyűjteménye, amely jelentős részben Budapesten, a fővárosról és lakóiról, illetve az ide látogatókról készített fotókat tartalmaz. E témából készült *A budapesti rakpart – A főváros arcai* című, két részből álló tárlat (kurátorok: Chochol Károly, Csiffáry Gabriella), amelyet Karácsony Gergely, Budapest főpolgármestere, nyitott meg. A konferenciával és kiállítás-megnyitóval tarkított Levéltári nap (amely a levéltárosi szakmai tevékenység és közösségépítés, illetve a tudományos teljesítmény elismeréseként a BFL egy-egy dolgozójának évente odaítélt Gárdonyi Albert-emlékérem és -toll, valamint a Varga László-emlékdíj átadásával kezdődött) rendkívül sikeres volt, nemcsak a szűkebb szakmai, hanem a fotós és laikus társadalomból is szép számmal, mintegy 150-en vettek azon részt.

Németh Ágnes – Világi Dávid

Czaga Viktória

1951–2022

2022. június 17-én rövid betegség után váratlanul hagyott itt minket Czaga Viktória, Budapest Főváros Levéltára nyugalmazott főlevéltárosa, akinek élete összefonódott a levéltárral. 19 éves kora óta dolgozott itt – csak az egyetemi tanulmányok alatt megszakítva itteni levéltári munkáját, de akkor is tudatosan arra készült, hogy ide térjen vissza, – és nyugdíjazásáig kitartott az intézmény mellett. Sorsának egyik meghatározó tényezője volt, hogy párját nagyon korán elvesztette, így a munkahely, mint mindennapi emberi, baráti közeg különösen fontos volt számára.

Pesthidegkúton nőtt fel és élete legnagyobb részében ez volt számára az otthon, a másik meghatározó, identitást és tartást adó közeg. Édesapja a Ganz Villamossági Művek géplakatos, édesanyja a Posta Központi Javító Műhely dolgozója volt. Ő maga elektronikai szakközépiskolában érettségizett, és rövid ideig dolgozott a szakmában, de a levéltárba már azzal a céllal jelentkezett kezelőnek, hogy a humán tudományokban képezze tovább magát.

Viki a szó klasszikus értelmében vett levéltáros-történész volt – így ebben a sorrendben – akinek igazi terepe a levéltári raktár és a kutatóterem. Ezzel a szereppel tökéletesen azonosult, hivatását a rá bízott anyag gondozásában, megismertetésében, a kutatók, ügyfelek és érdeklődők segítségével, kiszolgálásában találta meg.

Emellett maga is végzett kutatómunkát. Leginkább a 19. század vonzotta, ezen belül is a korabeli Buda. Tanulmányai során Szabad György professzor hívta fel a figyelmét Házmán Ferencnek, Buda reformkori országgyűlési követének, a '48-as idők aktív szereplőjének, majd a kiegyezés után az önálló Buda utolsó polgármesterének emigrációs levelezésére, amelyet Szemere Bertalannal folytatott. Ebből egy sok évig tartó szenvedélyes nyomozás nőtt ki, amelynek során Viki feltárta a korábban szakmai körökben is alig ismert Házmán fordulatokban gazdag pályafutását a reformkortól a millennium korának küszöbéig. Doktori disszertációján alapult *Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere* (BFL, Budapest, 1997) című könyve. Jancsó Évával közösen jelentette meg a *Pest-budai nemzetőrök 1848-49* című alapos forráskiadványt (BFL, Budapest, 2001). Ő tárta fel és írta meg részletesen a Hentzi-emlékmű történetét (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője = Acta Musei Militaris in Hungaria. 6. (Budapest, 2003).

Házmán Ferenc következetes híve és egyik hivatalos kezdeményezője volt Buda és Pest egyesítésének – az új világban viszont nem nagyon találta meg a helyét. Az egyesítés 150. évfordulójára készülve tanulságos ismét elolvasni Vikinek *A főváros egyesítése a budaiak szemszögéből* (Tanulmányok Budapest Múltjából 28. Budapest, 1999) című tanulmányát, amelyet a következő szavakkal summáz: „Fővárosi polgárrá is valójában a pesti polgár lett. Budapest létrejött a budai polgárban nem az együvé tartozást, ellenkezőleg,

az elkülönülést és az elzárkózó magatartást erősítette fel, amelyből szinte az első világháborúig nem mozdul ki.” Viki mindig a szélárnyékban maradók, a perifériára szorulóknézőpontjából is látta és ábrázolta a történelmet. Erre készítette őt egyébként a szeretett otthon, Pesthidegkút közösségének sorsa is. Történetírói attitűdjét is kifejezi a településről szóló egyik tanulmányának címe: *Egy világváros margóján* (Tanulmányok Budapest Múltjából 30. Budapest, 2002).

A részletek, az egyedi szituációk aprólékos megismerésének és bemutatásának lehetősége nyugtázta le leginkább a levéltári anyagban, s immár lezárt életművét utólag áttekintve látjuk igazán, hogy fiatal kora óta mennyire következetesen választott e felé vezető forrásokat és kutatási témákat, már akkor is, amikor a történészek többségét még inkább a nagy tendenciák kutatása és a generalizáló magyarázatok keresése vonzotta. A részletek és egyedi szituációk kivételesen gazdag ábrázolása okán lett egyik legnagyobb szerelem-munkája az Aggházy Kamill: *Budavár bevétele 1849-ben* című, évtizedek óta kiadásra váró munkájának sajtó alá rendezésében való részvétel (*Aggházy Kamill: Budavár bevétele 1849-ben I–II.* Budapest, 2001).

Egyik lelke, összetartója volt a levéltár közösségének hosszú időn át, s éppen azért lehetett az, mert személyes környezetében is mindig odafigyelt a háttérbe szorulókra, félrehúzódnókra is, sőt felelősnek érezte magát azért, hogy segítsen nekik integrálódni. Fontos volt számára, hogy a munkában is a vele egy hullámhosszon lévő, egymást kedvelő és jól megértő emberekkel működjön együtt – akit nem érzett ilyennek, azzal inkább a szükséges mértékűre korlátozta az érintkezést, akkor is, ha ez érdekeit, előmenetelét a legkevésbé sem szolgálta. Véleményét a hozzá közel állóknak is gyakran élesen és csípősen adta tudtára – mondhatni, „volt egy stílusa” – amelyet, ha úgy érezte, hogy elvetette a súlykot, kedves és figyelmes gesztusokkal tett helyre. Azok, akik számára fontosak voltak, mellette nem tudhattak elkényelmesedni: ahogy magának állandóan kereste az újabb és újabb feladatokat, barátait is állandóan ösztökölte, s velük együtt örült az eredményeknek.

Talán leginkább a mindennapi munkában is megélhető személyesség volt az, amely őt stabilan a levéltárosi pályán tartotta, amely a kollégákhoz, a kutatókhoz és ügyfelekhez való viszonyában éppúgy megnyilvánult, mint a kutatott iratokból felbukkanó szereplőkhöz való viszonyban – számára egy idő után Házmán Ferenc vagy Aggházy Kamill is szinte családtagnak, de legalábbis nagyon jó ismerősnek számított.

2008-ban vonult nyugdíjba, nem utolsó sorban azért, mert ekkor már az édesanyjával való együttlét volt legfontosabb számára. Ami ideje és energiája emellett maradt, azt a Pesthidegkúti Helytörténeti Kör elnökeként a közösség építését szolgáló kutatómunkának szentelte. 2020-ban jelent meg a Legeza Lászlóval közösen készített *Varázslatos Pesthidegkút* című album.

„A tőle kapott ismeretek, az általa átadott tudás olyan érték, amely formálta és építette is közösségünket. A térképekből kiolvasott családtörténetek, minden általa feltárt és gondosan végig kutatott életút segített megérteni múltunkat, segített feldolgozni traumáinkat, és segített összetartó közösséget építeni. Benne megtestestült az az erő,

ami felejtés, a legpusztítóbb erő ellen hat. Nem engedte, hogy felejtsünk, nem engedte, hogy ne tanuljunk a múlt döntéseiből, történéseiből, és legfőképp nem engedte a múltban elkövetett hibák megismétlődését.” – írta róla a Facebook-on közzétett megemlékezésében Örsi Gergely, a II. kerület polgármestere.

Sipos András

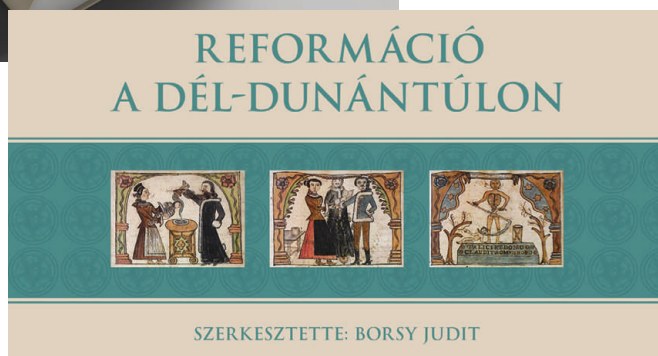
4. A Levéltári Közlemények 91. évfolyamának borítója

5. Az együttélés történelme
– Nemzetiségi kérdés Magyarországon

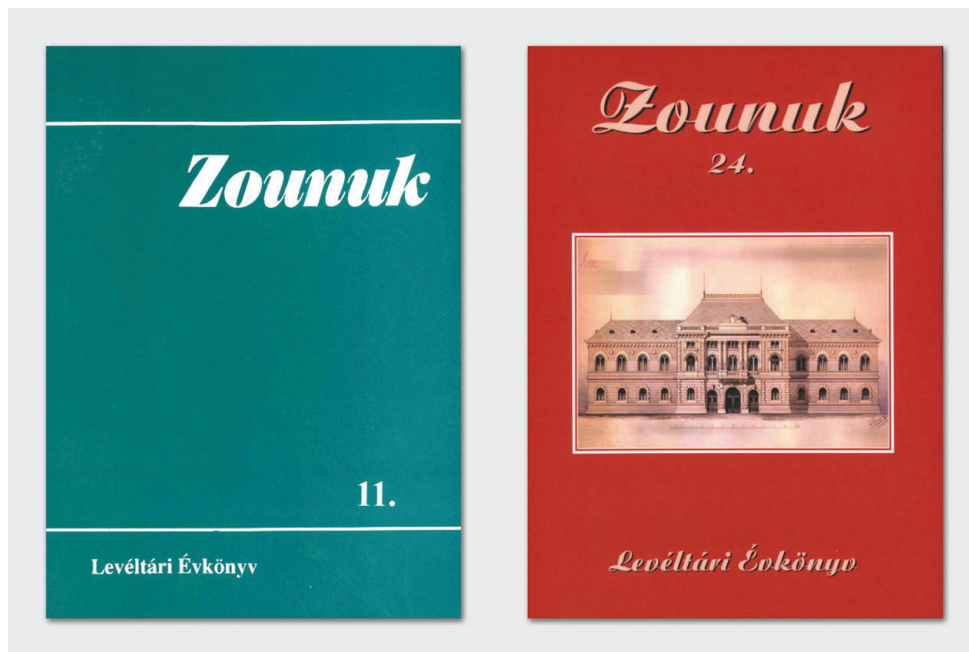
6. A magyarországi ruszinok és ukránok

7–8. Reformáció a Dél-Dunántúlon

9. A Nagy Háború és következményei a Dél-Dunántúlon

10. A Zounuk Levéltári Évkönyv korábbi évfolyamai

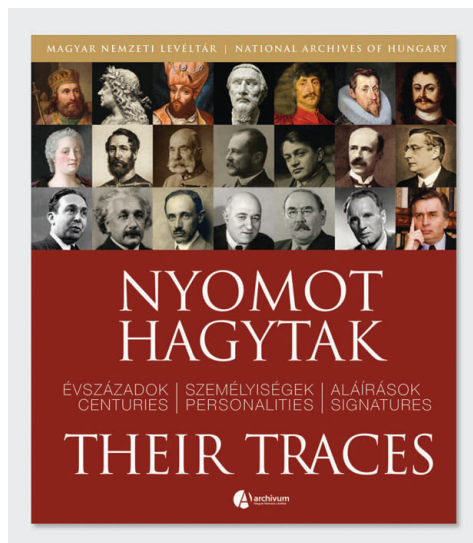
11. Zounuk Levéltári Évkönyv (34–35. évfolyam)

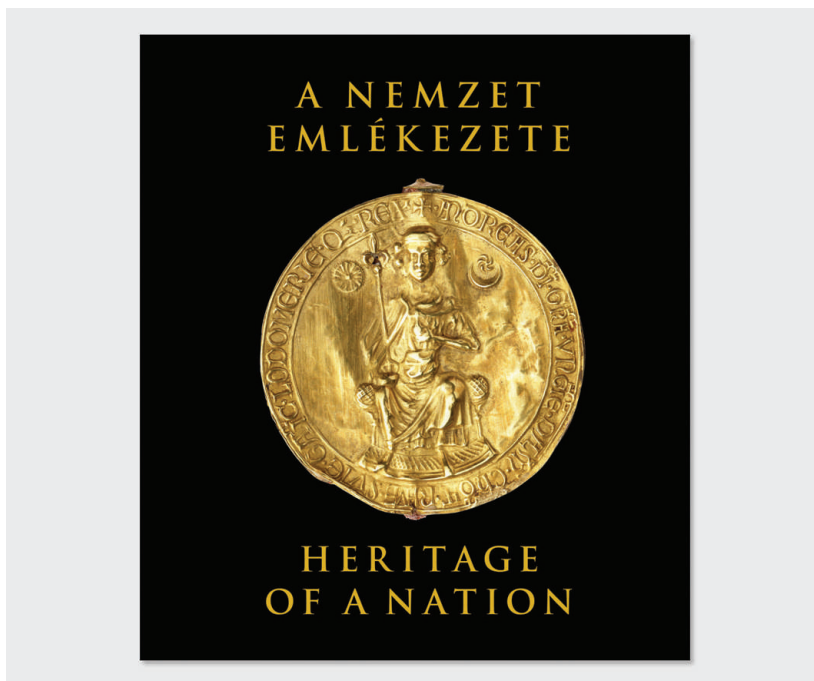

12. Hende Fanni: Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között

13. Nyomot hagytak
– Évszázadok, személyiségek, aláírások

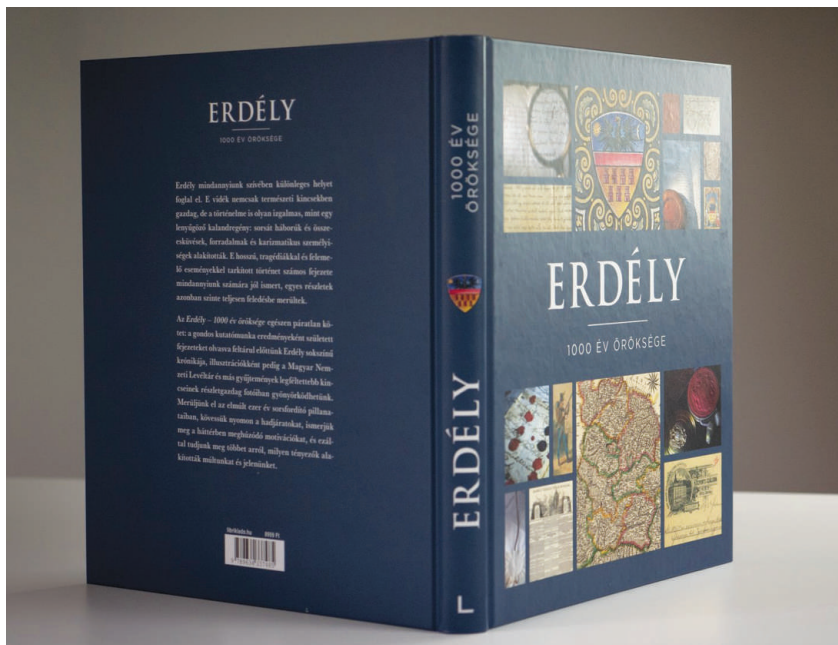
14. Kik vagyunk? Magyarországi nemzetiségek

15. A nemzet emlékezete – A magyar történelem mérföldkövei

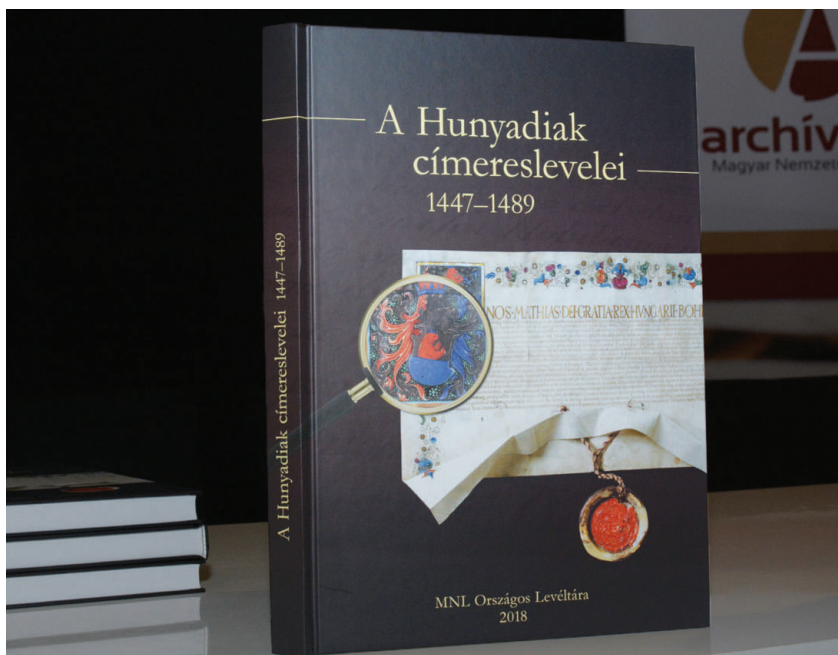
16. „mi úgymond mennyei polgárok vagyunk...” Válogatás a magyarországi protestantizmus történeti emlékeiből a Magyar Nemzeti Levéltárban

17. Erdély – 1000 év öröksége

18. A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489

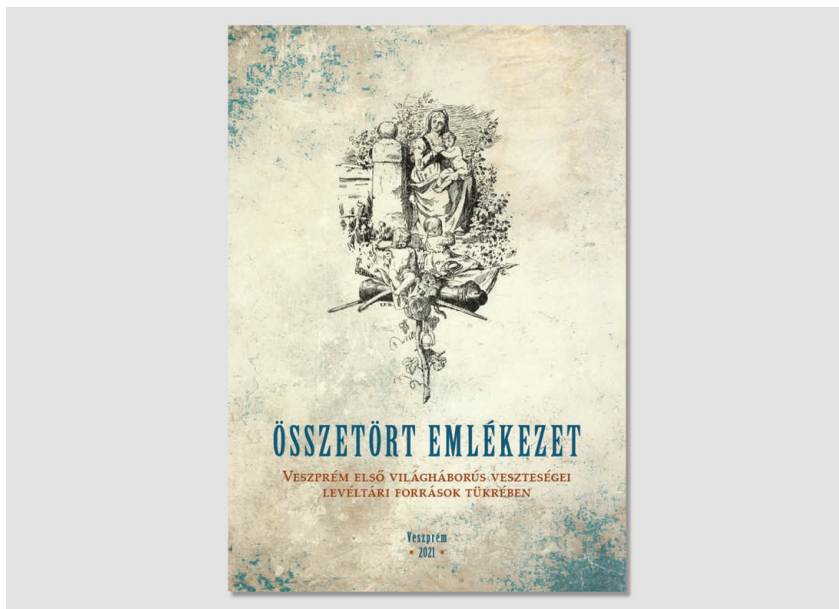

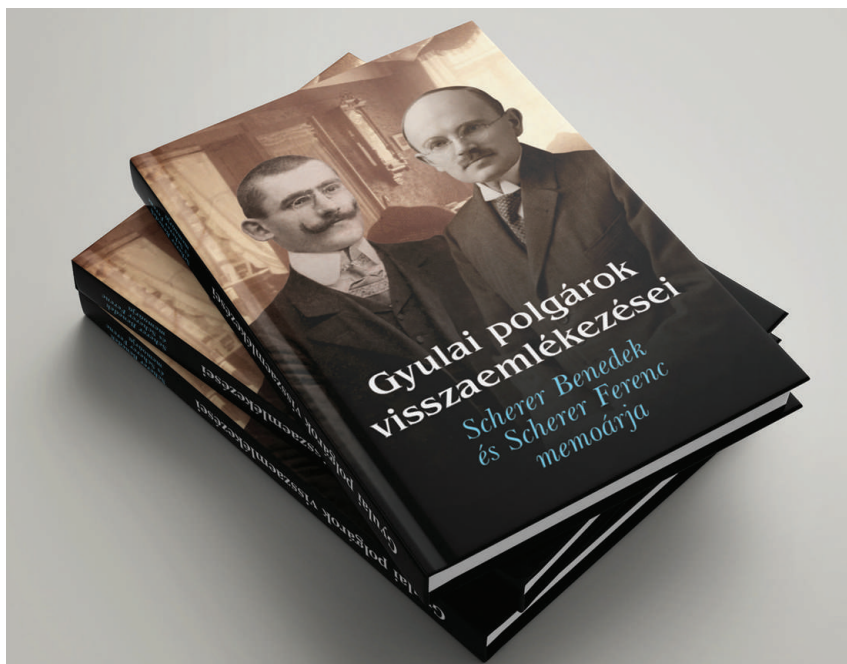
19. Beregi címereslevelek a Magyar Nemzeti Levéltárban

20. „Belső várkastély”, Bicskey Erzsébet, egy fiatal lány naplója 1940–1946

21. Összetört emlékezet.
Veszprém első világháborús veszteségei levéltári források tükrében
22. Gyulai polgárok visszaemlékezései. Scherer Benedek és Scherer Ferenc memoárja

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata, valamint a levéltáros interjúkra vonatkozó útmutató elérhető a Magyar Levéltári Portálon:

[https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/
leveltari-szemle/](https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/leveltari-szemle/)

Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy kéziratuk elkészítésénél ezen útmutatókat vegyék figyelembe!

A borítón:

illusztráció a Gondolatok a Tervtárban
Az Építési Ügyosztályok Tervtára Budapest Főváros Levéltárában
című tanulmányhoz és
szobatábla az MNL Somogy Megyei Levéltára volt épületéből
(Fotó: Fejes László)

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE